

Year 2020
Suppl 1

ISSN: 2602-2656
E-ISSN: 2645-8772

Journal of Economy, Culture and Society

Special Issue: Occupations and Professions
Meslekler Özel Sayısı

Issue Editor/Sayı Editörü
Lütfi Sunar

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Suppl 1

Special Issue: Occupations and Professions
Meslekler Özel Sayısı

Issue Editor/Sayı Editörü
Lütfi Sunar

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Suppl 1

The journal was previously entitled as Istanbul Journal of Sociological Studies
Derginin önceki ismi: Sosyoloji Konferansları

Journal of Economy Culture and Society is covered in;

Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)
TUBITAK-ULAKBİM's TR Index
EBSCO
ProQuest
RePEc IDEAS
RePEc EconPapers

Journal of Economy Culture and Society aşağıdaki indekslerde yer almaktadır;

Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)
TUBITAK-ULAKBİM TR Dizin
EBSCO
ProQuest
RePEc IDEAS
RePEc EconPapers

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Suppl 1

Editor in Chief / Baş Editör

Veysel Bozkurt

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Associate Editor / Editör Yardımcısı

Dilek Demirbaş

Istanbul University, Istanbul, Turkey

EDITORIAL BOARD / EDITÖRYAL KURUL

Levent Altınay	Oxford Brookes University, Oxford, UK
Farid Alatas	Singapore National University, Singapore
Nuran Bayram Arlı	Uludağ University, Bursa, Turkey
Gürel Çetin	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Glenn Dawes	James Cook University, Townsville, Australia
Uğur Dolgun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Nevin Güngör Ergan	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Doğan Gürsoy	Washington State University, Washington, USA
Adrian F. Furnham	University College of London, London, UK
Sari Hanafi	American University of Beirut, Beirut, Lebanon
Rosita Henry	James Cook University, Townsville, Australia
Ronald Inglehart (E.)	University of Michigan, Michigan, USA
Yunus Kaya	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Wiebke Keim	Freiburg University, Freiburg, Germany
Kazuhisa Nishihara	Seijo University, Tokyo, Japan
Pippa Norris	Harvard University, Cambridge, Massachusetts, USA
İhsan Sezal	TOBB Economy and Technology University, Ankara, Turkey
İbrahim Sirkeci	Regent's University, London, UK
Thomas Li-Ping Tang	Middle Tennessee State University, Tennessee, USA
Haluk Zülfiyar	Istanbul University, Istanbul, Turkey

Director / Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Uğur Dolgun

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Managing Editors / Yönetici Editörler

Özcan Garan

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Alper Karaağaç

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Emine Kübra Usta

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Hüseyin Tok

Istanbul University, Istanbul, Turkey

English Language Editor / İngilizce Dil Editörü

Alan James Newson

Istanbul University, School of Foreign Languages, Istanbul, Turkey

Elizabeth Mary Earl

Istanbul University, School of Foreign Languages, Istanbul, Turkey

---

Owner / Sahibi

Istanbul University / İstanbul Üniversitesi

Representative of Owner / Yayın Sahibi Temsilcisi

Representative of Journal of Economy Culture and Society on behalf of owner is Prof. Dr. Veysel Bozkurt (Istanbul, Turkey).
Journal of Economy Culture and Society dergisinin sahibi adına temsilcisi: Prof. Dr. Veysel Bozkurt (Istanbul, Türkiye).

Correspondence Address / Yazışma Adresi:

Istanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi,
Merkez Kampüsü, 34452, Beyazıt, İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00 / 11548
e-mail: jecs@istanbul.edu.tr
http://jecs.istanbul.edu.tr

Publishing Company / Yayıncı Kuruluş

Istanbul University Press / İstanbul Üniversitesi Yayınevi
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

Printed in / Baskı

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Suppl 1

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Norizan Abdul	Ghani University Sultan Zainal Abidin, Terengganu, Malaysia
Ketut Ardhana	Udayana University, Bali, Indonesia
Serpil Aytaç	Uludağ University, Bursa, Turkey
Hasan Bacanlı	Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Istanbul, Turkey
Burhan Baloğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Filiz Baloğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Şenol Baştürk	Uludağ University, Bursa, Turkey
Nuran Bayram	Uludağ University, Bursa, Turkey
Vehbi Bayhan	Inonu University, Malatya, Turkey
Yücel Bulut	Istanbul University, Istanbul, Turkey
İsmail Coşkun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Glenn Dawes	James Cook University, Townsville, Australia
Mustafa E. Erkal, (E.)	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Hüsnü Erkan, (E.)	Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey
Alev Erkilet	Sakarya University, Sakarya, Turkey
Hakan Gülerce	Harran University, Sanliurfa, Turkey
Yaşar Kaya	Inonu University, Malatya, Turkey
Masreka Khan	Erciyes University, Kayseri, Turkey
Abdullah Korkmaz	Inonu University, Malatya, Turkey
Bedri Mermutlu	Istanbul Commerce University, Istanbul, Turkey
Ferhat Özbek	Gumushane University, Gumushane, Turkey
Zeki Parlak	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Robin Rood	James Cook University, Townsville, Australia
Serdar Sağlam	Gazi University, Ankara, Turkey
Ünal Şentürk	Inonu University, Malatya, Turkey
Seyyed Hossein Serajzadeh	Kharazmi University, Tehran, Iran
Taner Tatar	Inonu University, Malatya, Turkey
Hayati Tüfekçioğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Tina Uys	Johannesburg University, Johannesburg, South Africa
Feridun Yılmaz	Uludag University, Bursa, Turkey
İbrahim Güran Yumuşak	Istanbul Zaim University, Istanbul, Turkey
Aigul Zabirova	United Arab Emirates University, Al Ain, UAE

EDITORIAL MANAGEMENT / DERGİ YAZI KURULU

Veysel Bozkurt	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Dilek Demirbaş	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Uğur Dolgun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Alper Karaağaç	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Hüseyin Tok	Istanbul University, Istanbul, Turkey

Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.
Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.
Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Suppl 1

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Theoretical Article / Kuramsal Makale

- Meslek Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar
Theoretical Approaches in the Sociology of Professions
Elyesa KOYTAK..... 1-27

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Türkiye'de Mesleki İtibar: Dönüşen Çalışma Hayatı ve Mesleklerin Sosyal Konumu
Occupational Prestige in Turkey in the Framework of Transforming Working Life
Lütfi SUNAR 29-58
- Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketliliğin Meslekler Üzerinden Ölçümü
Measurement of Social Stratification and Mobility in Turkey Through Occupations
Caner ÖZDEMİR 59-77
- Yaşanmış Deneyimler ve Öznellikler Çerçevesinde Tabakalaşmayı Okumak
Reading Stratification in the Framework of Subjectivities and Lived Experiences
Ayça YILMAZ DENİZ 79-94
- Ustalık ve Teknoloji Eklemlenmesi: Beceri, Deneyim, Kesinlik
The Mastery-Technology Articulation: Ability, Experience, Certainty
Ali ERGUR 95-115
- Standart Sınavlar ve Dönüşen Öğretmen Kimliği
High Stakes Testing and Transformation in the Occupational Identity of Teachers
Yunus Emre ÖMÜR, Bünyamin BAVLI 117-137
- Hoping for the Best, Preparing for the Worst: A Sociological Study on Being a Musician in Turkey
En İyiye Ümit Edip En Kötüye Hazırlıklı Olmak: Türkiye'de Müzisyenlik Mesleği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma
Uğur Zeynep GÜVEN..... 139-155
- Meslek Olarak Akademisyenlik Tercihinde Kültürel Sermayenin Yeri
The Role of Cultural Capital on Profession Choices of Academicians
Ayşe Mahinur TEZCAN 157-176
- Kadın Akademisyenlerin Kariyer Kimliği İnşası: Araştırma Yapmak İsteyen Anne Öğretim Üyesi
Constructing the Career Identity of Female Academicians: Mother Academician with Research Intention
H. Merve BİRCAN, Nihat ERDOĞMUŞ 177-206
- Babadan Oğula Aktarılan Bir Miras Olarak Ayakkabıcılık Mesleğinde Yaşanan Değişimler: Denizli-
Yeşilyuva Örneği
Changes in the Shoe-making Profession as a Legacy Transferred From Father to Son: Denizli-Yeşilyuva Sample
Türkan ERDOĞAN, Şirin Eda UYANIK..... 207-228

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Suppl 1

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Elazığ'da Yaşayan Çingenerin Değişen/Dönüşen Meslekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma
A Qualitative Research on the Changing/Transforming Professions of Gypsies Living in Elazığ
Muhammet FIRAT, Reşat AÇIKGÖZ 229-248
- Mesleğin Hayatı Belirleme Pratikleri: Bankacı ve Tır Şoförü Örneği
Life Determining Practices of Professions: The Case of Banker Truck Driver
Onur UCA 249-267
- Ölü Beden Yönetiminde Dini Mesleki Bir Form: Gassal
A Religious Professional form in The Organisation of Dead Body: Gassal
Adem SAĞIR, Zeynep AKTAŞ 269-289
- Sosyo-Ekonomik Değişimle Başa Çıkmak: Küçük Esnafın Taktikleri
How to Cope with Socio-economic Change: Tactics Developed by Small Shopkeepers
Mehmet Ali AKYURT 291-314
- Çevrimiçi Dönüşümün Mesleki Tezahürü: E-Spor Faaliyetleriyle "Dijital Oyuncular Kuşağı"
The Reveal of Professions Being Revolutionized Into Online Careers: E-Sport Activities With "Generation of Digital Gamers"
Burcu KAYA ERDEM, Rukiye CİVAN KEMİKSİZ 315-336

PREFACE

Meslek Sosyolojisi

Meslek, en genel manada insanların geçimini sağlamak üzere yaptıkları iş olarak tanımlanabilir. Ancak bunun ötesinde meslek bireylerin sosyal konumlarını, alışkanlıklarını, ilişkilerini ve davranışlarını şekillendiren bir anlama da sahiptir. Mesleklerin kendilerine özgü kanunları ve ahlâki kuralları vardır. Bu yönüyle meslekler aynı zamanda belirli bir süreklilik arz eden kurumsal bir yapıya sahiptir. Meslek, bireyler arasındaki önemli etkileşim bağlarından biridir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızlı bir toplumsal değişim yaşanmaktadır. İktisadi, siyasi ve teknik yapılar değişmekte ve bunlara bağlı olarak sosyal yapıda da önemli değişimler gerçekleşmektedir. Özellikle iktisadi yapının hızlı dönüşümü neticesinde mesleklerde çok hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Eskinin itibarlı ve yerleşik meslekleri hızla bu konumlarını kaybetmekte ve yeni meslekler de çok hızlı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak çalışma yaşamı, eğitim ve sosyal hareketlilik gibi bir dizi alanda da değişimler gerçekleşmekte ve bunun sosyal ilişkilere dramatik yansımaları olmaktadır. Mesleklerin iktisadi ve sosyal olarak bu değerine nispeten ülkemizde meslek araştırmaları bugüne kadar hak ettiği yeri elde edememiştir. Meslek Sosyolojisi başlıklı bu özel sayı bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktayız. Ülkemizde bu konu ile ilgili ilk kapsamlı çalışmayı ve özel sayıyı hazırlamış olmanın haklı gururunu yaşıyoruz.

Günümüzde meslek toplum hayatının merkezindedir. Eğitim, ekonomi, kent ve kültür gibi çok sayıdaki konu meslekte iç içe geçer. Özellikle iktisadi yapıda hızlı bir değişmeye sahne olan sanayi sonrası bilgi toplumlarında mesleklerin sosyal anlam ve önemleri hakkındaki değerlendirmeler ciddi önem kazanmıştır. Bu sebeple sosyolojide sosyo-ekonomik değişimleri meslekler üzerinden analiz etmek yaygınlık kazanmıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sanayi sonrası topluma geçişte iş ve meslek dünyası ciddi bir dönüşüme uğramaktadır. Öte yandan Türkiye’nin kendine mahsus sanayileşme süreci bu dönüşümün farklı bir biçimde gerçekleşmesine yol açmaktadır. Türkiye’de sanayi sonrası üretim ve tüketim kalıplarının ortaya çıkışı biraz ani ve beklenmedik şekilde ters bir biçimde olmuştur. Önce tüketim dönüşmüş, üretim ise halen tam olarak dönüşmemiştir. Ayrıca 1980’lere kadar devletin ekonomideki rolü ve sonrasında bu rolün değişimi de bu geçiş sorunlu bir hale getirmiştir. Bu sebeple mesleklerin dönüşümü de atlamalı ve düzensiz gerçekleşmiştir. Bazen olması gereken değişimler gecikirken bazen de zamansız değişimler yaşanmıştır.

Meslekler toplumu doğrudan yansıtan en önemli değişkenlerdir. Her meslek toplum içerisinde bir sosyal işlevi yerine getirir ve belirli bir konum kazanır. Meslekler kişilere toplum içinde bir sosyal itibar sağlar. Bu itibar toplumsal yapı içinde bireylerin sosyal statülerini elde etmelerinde ve hareketliliklerinde temel etkenlerden biridir. Bu çerçevede meslek bir kişinin sosyal durumunu anlamada önemli bir kaynaktır. Mesleklerin değişimini takip etmek toplumsal yapı ve ilişkilerin değişimine dair açık bir ipucu verecektir. Ayrıca bu yolla toplumdaki hiyerarşi, otorite ve çatışmalar hakkında da bilgi sahibi olunacaktır. Modern toplumlarda meslekler genelde eğitimle elde edilmekte ve bu meslekler sosyal hareketliliğe biçim vermektedir. Bu hareketliliğin miktarı kadar, yaygınlık ve yoğunluğu da mesleklerle bağlıdır. Mesleklerin toplum

PREFACE

---

nezdindeki itibarı, kişinin toplumsal yapı içinde yerini belirlemesinin yanı sıra iş piyasalarını, ekonomik yapıyı, eğitim ve istihdam sistemini de yakından ilgilendirmektedir.

Çağdaş sosyolojide meslek çalışmaları alanında önemli bir birikim bulunmaktadır. Pek çok sosyal olgu meslekler özelinde ele alınmaktadır. Meslek bugün de dünyada hem sosyal bilimcilerin hem karar alıcıların en çok dikkat ettiği olgulardan biri olarak incelenmektedir.

Türkiye’de ise mesleklerin sosyolojik mahiyetine dair son zamanlarda artan bir ilgi söz konusu olsa da henüz yeterli derinlikte çalışmaların oluştuğunu söylemek güç görünüyor. Meslekleri sosyolojik olarak incelemeye yönelik müstakil çalışmalar olmakla birlikte konunun sistemli bir araştırma geleneği içinde işlendiğini söylemek zordur. Zira Türkiye’de meslekleri çalışmak bünyesinde çeşitli zorlukları barındırmaktadır. Evvela ekonomik yapının değişimindeki gecikmeler ve doğal olmayan geçişler mesleklerin yerleşik bir mahiyet kazanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye gibi sosyal çeşitliliğin fazla olduğu ve imparatorluk bakiyesi bir toplumda, mesleklerin sosyal anlamları zaman zaman iktisadi mahiyetinden bağımsız işlemektedir. Osmanlı toplumunun meslekler etrafında örgütlendiğini düşündüğümüzde pek çok mesleğin geleneğinin olduğu ve geçmişten beslenen özelliklerinin bu mesleklerin sosyal dünyalarını şekillendirmede merkezi bir yer tuttuğu söylenebilir. Öte yandan meslekler konusunu çalışmak için gerekli olan ulusal ölçekte veri setleri maalesef mevcut değildir. Ulusal düzeyde tutulan veri setlerinde, idari kayıtlarda ve araştırmalarda süreklilik gösteren veriler bulunmamaktadır. Toplanan sınırlı ölçekteki veri de konunun daha çok ekonomik boyutuna odaklanmaktadır. Bu sorunlardan ötürü ve sosyolojinin ampirik boyutlarının yeterince gelişmemesinden ötürü meslekler alanı henüz yeterince inceleme konusu olabilmiş değildir.

Bu eksikliği gidermek üzere bu özel sayıyı biraz kapsamlı tuttuk. Bu sayıda meslekleri ele alan toplam 15 yazıya yer verdik. Meselenin farklı yönleriyle derinlikli bir biçimde, tartışılmasına zemin hazırlayacak bu yazıların önemli bir kısmı aynı zamanda kendi alanlarında ilk olma özelliğini haiz ampirik araştırmalara dayanmaktadır. Konunun bu çok boyutlu analizi Türkiye’nin toplumsal yapısını anlamak ve açıklamak bakımından mevcut çalışmalara ciddi katkılar sağlamasını temenni ediyoruz.

Doç. Dr. Lütfi Sunar
Özel Sayı Editörü

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

Meslek Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar

Theoretical Approaches in the Sociology of Professions

Elyesa KOYTAK¹

¹Istanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.K. 0000-0001-6530-7917

Corresponding author:

Elyesa KOYTAK,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: ekoytak@gmail.com

Submitted: 03.02.2020

Revision Requested: 29.02.2020

Last Revision Received: 05.03.2020

Accepted: 09.03.2020

Published Online: 21.04.2020

Citation: Koytak, E. (2020). Theoretical approaches in the sociology of professions. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 1-27.
<https://doi.org/10.26650/JECS2020-0010>

ÖZ

Türkiye’de meslek sosyolojisi son on yılda gelişen bir alan olarak henüz teorik ve kavramsal bir zemine sahip değildir. Bu makalenin amacı Durkheim ve Weber’den bugüne sosyoloji külliyatında meslek olgusuna dair geliştirilen teorik yaklaşımları eleştirel bir şekilde değerlendirip tasnif etmektir. Meslek olgusu farklı dönemlerde ve farklı ulusal bağlamlarda değişen açılardan ele alınmış ve tanımlanmıştır. Bilhassa Durkheimci-Flexnerci bir çerçeveye geliştiren işlevselci meslek tanımı 1970’lere kadar etkili olmuştur. Batı toplumlarında yaygın şekilde kullanılan *profession* tabiri, avukatlık ve hekimlik gibi 19. yüzyıldan bu yana yüksek gelir, statü ve imtiyaz ifade eden işleri model alan bu geleneğin mirasıdır. Meslek olgusu bu çerçevede bir tür ahlak ve denge mekanizması olarak düşünülmüş; bu da bir özellikler seti olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Alternatif olarak profesyonelleşme ve meslek aşınması kavramları mesleği süreç olarak düşünmeyi teklif etmiştir. 1970’lerden itibaren çatışma, mücadele ve iktidar mefhumlarını merkeze alan Weberci ve Marksist yaklaşımlar alana girmiş ve eleştirel, şüpheci ve ilişkisel bir bakış geliştirmiştir. Mesleki kapanma ve tekel, proleterleşme, çatışma ve iktidar alanı olarak meslek gibi mefhumlar son otuz yılda yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte farklı tarihsel tecrübelerle ilgili çalışmalar arttıkça meslek anlamında *profession* kavramına dair tashih ihtiyacı da belirginleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meslek sosyolojisi, işlevselcilik, profesyonelleşme, mesleki kapanma, proleterleşme

ABSTRACT

The sociology of professions as a developing field in the last decade in Turkey does not yet have a theoretical and conceptual ground. This article aims to critically evaluate and classify the theoretical approaches developed to understand professions in the sociology literature since Durkheim and Weber. In sociology, professions have been analyzed from different perspectives that vary according to different national contexts and periods. The functionalist definition of professions which is rooted in Durkheimian-Flexnerian framework in particular has been dominant until the 1970s. The term profession is a legacy of this tradition which took as a universal model prestigious jobs such as the lawyer and physician that have designated a high status and high income in Western societies

since the 19th century. In this framework, professions are considered as sets of traits and attributes that are convenient to function as moral balance mechanisms. Alternatively, the concepts of professionalization and deprofessionalization offer to reconsider the established professions as dynamic processes rather than abstracted models. Since the 1970s, Weberian and Marxist approaches that emphasize conflict, struggle and power rather than harmony, have entered the field and fostered critical, skeptical and relational perspectives. Notions such as professional closure and monopoly, proletarianization, and field of power have become widespread in the last thirty years. In addition, as studies on different historical experiences increase, the need for a fundamental revision of the concept profession becomes indispensable.

Keywords: Sociology of professions, functionalism, professionalization, professional closure, proletarianization

EXTENDED ABSTRACT

The sociology of professions as a developing field in the last decade in Turkey does not yet have a theoretical and conceptual ground. This article aims to critically evaluate the theoretical approaches developed to understand professions in the sociology literature since Durkheim and Weber. The theoretical spectrum which is classified here shows that Durkheimian and functionalist approaches were dominant in the literature until the 1960's. The term profession is a legacy of this tradition which took as universal model prestigious jobs such as the lawyer and physician that have designated a high status and high income in Western societies since the 19th century. Since the 1970s, Weberian and Marxist approaches that emphasize conflict, struggle and power rather than harmony, have entered the field and fostered critical, skeptical and relational perspectives. Notions such as professional closure, monopoly, proletarianization, and field of power have become widespread in the last thirty years.

Émile Durkheim described professions as moral communities (1986). For him, the industrialized European society witnessed the collision of "individual appetites" and "anarchic competition" as the state, religion and family lost their traditional regulatory power (p. 16). As a solution, professional morality should reinforce collective ethics that society lacks, since the ethical conduct that professions are rooted in require autonomy from industry and trade. This Durkheimian point of departure led also British social scientists from LSE of the same period to define profession and professionalism in contrast with the economic pursuit of profit (Carr-Saunders & Wilson, 1933; Marshall, 1939; Tawney, 1920). In the USA, Talcott Parsons inherited that perspective with one essential change: for him, the fundamental attribute of professions was not the altruistic ethical code but the technical competence which should be rooted in scientific universalism as it is seen in modern physicians (Parsons, 1939, p. 458). Therefore, most American sociologists strove to determine the true attributes and traits of an established profession (Barber, 1963; Goode, 1957; Greenwood, 1957). In fact, the functionalist moment in the literature was heavily influenced by Abraham Flexner's medical reform and definition of professionalism (Flexner, 1910, 2001).

The concepts of professionalization and deprofessionalization were developed in the late 60's by sociologists who preferred to describe professions as a process of institutionalization (Haug, 1973; Toren, 1975; Wilensky, 1964). However, it is only by the adaptation of the Weberian sociology of religion that a totally new conceptual schema was developed in the 1970's. To see professions as social closure groups and monopoly holders is Max Weber's main approach to any kind of hierocratic social closure (Weber, 1978, p. 304). For him, the shift from sorcerer to clergy is the archetype for professions as it contains systematic esoteric knowledge forbidden to the layman, institutional authority apart from political actors, established formal education, full time work regime, a mass of client and an internal symbolic economy (Ritzer, 1975, p. 631). Accordingly, Neo-Weberian studies of professions have main-

ly focused on the exclusionary development of modern medicine in the US and UK (Allsop & Saks, 2003; Berlant, 1975; Freidson, 1970; Larkin, 1983; Larson, 1977; Parry & Parry, 1976; Saks, 2015). Another focus of Neo-Weberian studies has been the legal professions (Burrage, 2006; Halliday, 1987; Rogowski, 1995). The other theoretical framework that has been developed since the 1970's is the Neo-Marxist approach which introduced the concept of proletarianization, and recently precarity, to the sociology of professions in order to locate the issue in the class system of modern capitalism (Braverman, 1974; Coburn, 1994; Derber, 1983; Larson, 1980; McKinlay & Arches, 1985; Navarro, 1988; Oppenheimer, 1972).

The history of considering professions as fields of conflict and struggle goes back to the 1960's. Rue Bucher and Anselm Strauss (1961) attacked the idea that professions are a harmonious unity based on altruism and ethical conduct. Even the medical professions are battlefields on which different classes and groups clash for the monopoly of legitimacy. Similarly, Terence Johnson determines three types of professional control: collegiate, patronage and mediative (1972b). Andrew Abbott creates a dynamic framework to study inter-professional and intra-professional boundary relations as a system (1988). Finally, Pierre Bourdieu offers a new concept, field, to critically study professions as fields of struggle for domination between groups of different capitals (Bourdieu, 1986, 2000). Today, the sociology of professions is a domain of various empirical studies and theoretical lines (Adams, 2015; Faulconbridge & Muzio, 2012; Liljegren & Saks, 2017; Saks, 2016; Suddaby & Muzio, 2015; Susskind & Susskind, 2015). However, from Everett Hughes to Julia Evetts, conceptual discussions and objections about the term profession reveal that a radical terminological correction is required (Becker, 1970; Bourdieu & Wacquant, 2016, p. 247; Evetts, 1999, 2003; Habenstein, 1963; Hughes, 1958; J. A. Roth, 1974).

1. Giriş

Meslek sosyolojisi Türkiye’de yeni gelişen bir alandır. 2000’lerden bu yana belli meslekler sosyologların gündemine gelse de, bilhassa tez çalışması kapsamında yapılan meslek incelemelerinin ekseriyetle lokal, empirik ve deskriptif bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Meslek kavramının kapsamı, boyutları, hangi bakımlardan nesneleştirilebileceği gibi temel meselelerde henüz ortak bir sosyoloji geleneği veya referans çerçevesi oluşmamıştır. Bu makalenin amacı, alandaki mevcut teorik durgunluğun aşılması adına, meslek sosyolojisi literatüründe Durkheim’den itibaren üretilen farklı teorik açıları eleştirel bir şekilde tasnif etmektir.

Türkiye’de meslek sosyolojisi 2000’lere kadar bir kısmı yurtdışında yazılan tek tek tez çalışmalarının olduğu (Cirhinlioğlu, 1997; Göle, 1986; Kemerlioğlu, 1973; Terzioğlu, 1998); son yıllarda ise öğretmenlik, avukatlık, mühendislik, akademisyenlik, hekimlik gibi mesleklere eğilen çalışmaların mütevazı bir artış kaydettiği bir alandır (Akbaş, 2015; Akbaş, 2016; Atalay, 2017; Durmaz, 2014; Ertem, 2018; Karakaş, 2003; Köse & Öncü, 2000; Özkurt, 2018; Şeref, 2014). Önemli bir araştırma gündemi ise meslekî itibar ve statüdür (Çingı & Kasnaçoğlu, 1980; Kasnaçoğlu & Erdil, 2000; Sunar & Kaya, 2018). Türk sosyolojisinin meslek konusuna hangi nedenlerden dolayı geç kaldığı ayrı bir incelemenin konusudur ancak ulusal veri setlerinin geçmişten bugüne devamlılık arz etmemesi ve meslek mensuplarına dair resmî kayıtlara ulaşımın zorluğu gibi pratik sorunların yaşandığını söylemek gerekir.

İngilizce literatüre baktığımızda ise meslek sosyolojisinin uzun yıllardır farklı teori, kavram ve yöntemlere sahne olduğunu görüyoruz. Daha 1950’lerde Amerika’da meslek konusunda tamamlanan tez sayısı senede 30’un üzerine çıkmış ve yazılan bütün sosyoloji tezlerinin yaklaşık %9’unu oluşturmaya başlamıştır (Smigel, 1954, s. 399). Uluslararası sosyoloji veri tabanlarında, özetinde meslek (*profession*) kelimesinin geçtiği makalelerin sayısı bilhassa 1990’lardan bu yana binlerle ifade edilmektedir (Adams, 2015, s. 156). Bilhassa ABD ve Britanya’da literatüre yön veren metinler her dönem değişen teorik ve kavramsal tartışmalarla mutlaka yakın temas içinde olmuştur. Türkçede Zafer Cirhinlioğlu’nun (1996) William Goode’den Eliot Freidson’a 1950’lerle 1980’ler arasında alanda öne çıkan dokuz araştırmacının makalelerini içeren derlemesi, yeni basması olmamakla birlikte giriş niteliğinde bir ürün olarak anılmaya değerdir. Ancak yapılan çalışmaların kahir ekseriyetinin yüksek lisans ve doktora tezi olmasının da etkisiyle Türkçe meslek sosyolojisinde henüz zengin bir teorik tartışma dünyasından bahsetmek mümkün değildir.

Bu makalede meslek olgusuna yönelik farklı tanımlama biçimlerini ve teorik açıları ele alan Durkheim’den başlamakla birlikte, sosyolojik teori kitaplarından alıştığımız şekilde kronolojik bir sırayı takip etmiyorum. Durkheim’den 1960’lara kadar meslek araştırmaları örtüşen problematikler etrafında gelişmiştir; Weber ve Marx’ın görüşleri ise 70’lerden itibaren literatürde yeni tanım ve kavramlar doğurmuştur. Bunun yanı sıra, makale boyunca Batı dillerindeki *profession* kelimesinin karşılığı olarak meslek kelimesini kullanıyorum; *occupation* yerine ise meşguliyet demeyi tercih ettim. Bu basit bir tercih meselesi değildir zira Batı’da olduğu gibi Türkçede de resmiyet, gayrişahsilik, planlama ve başarı gibi anlamları olan profesyonellik ile meslek anlamında *profession* arasındaki ilişki temel bir teorik tartışmanın başladığı noktadır. Meslek kavramı etrafındaki ihtilaf ve tartışmaları bu nedenle ayrı bir alt bölümde değerlendireceğim.

2. Ahlak Olarak Meslek: Durkheim ve İlk Çalışmalar

Modern dönemde meslek olgusunu toplumsal yapı ve ilişkiler bakımından tartışan ilk isim Émile Durkheim’dır. Fransız sosyolog *Toplumsal İşbölümü*’nden *İntihar*’a birçok eserine yayılan ahlak meselesinin bir boyutu olarak meslek olgusuna eğilir. 1898-1900 yıllarında kaleme aldığı

ders notları *Morale Professionelle* (Meslek Ahlakı) başlığını taşır (Durkheim, 1986). Durkheim esasen, 19. yüzyıl boyunca kapitalizmin yükselişiyile zayıflayan toplumsal bütünleşmeyi yeniden kurmakla ilgilidir. Ona göre geleneksel kurumların bireylerin davranış ve yönelimlerini belirleme gücünü kaybettiği Batı Avrupa sanayi toplumu kolektif bir ahlaktan mahrumdur. Modern topluma hakim olan “ekonomizm”, ticaret hayatının kendiliğinden ilerlemesine, herhangi bir denetim ve düzenlemeden azade olmasına dayanır (s. 16). Devlet, din ve ailenin düzenleme gücünü kaybettiği yeni sosyo-ekonomik hayat “bireysel iştahların” birbiriyle çarpışmasına, “anarşik bir rekabete” sahne olmaktadır (Durkheim, 1986, s. 18). Bu da anomi ve uyumsuzluk sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Durkheim’ın çözüm teklifi meslek ahlakıdır. Sermaye ve menfaatin hüküm sürdüğü liberal ekonomide ancak meslek ahlakı sanayi ve ticaret ilişkilerini toplumsal uyum adına düzenleyebilir; toplumsal hayatta “ahenkli emeklerin, aynı gayede fikir ve iradelerin birleşmesi”ni sağlayabilir (s. 25). Birer denge mekanizması olarak meslek örgütleri, güçlü grup aidiyeti oluşturması sayesinde çalışma hayatında ahlak ve dayanışmayı yeniden kurabilir ve böylece, farklılaşmış bireysel eğilimleri kolektif bilinçle (*conscience collective*, maşerî vicdan) tekrar bütünleştirebilir. Çünkü mesleklerin ahlak kuralları, ne medeni kanun gibi herkesi kapsar, ne de aile ahlakı gibi küçük bir grupla sınırlıdır; fakat orta seviyede bulunur ve kamusal hayatı kendi içinden belirleme gücüne sahiptir. Her meslek örgütü kendi işinin icra ve işleyişi üzerindeki tek yetki sahibi olduğu için görece özerk bir ahlak alanını temsil eder (s. 12). Bunun tarihteki modeli hem ekonomik hem ahlaki muhit olarak lonca teşkilatıdır (s. 34). Hem her yerden hammadde ve işçi bulabilen hem de ürünlerini her yere pazarlayabilen büyük sanayi şirketlerine karşı modern topluma gereken kurum merkezî ve ulusal ölçekte yetkili sanayi odaları; “milli loncalar”dır (s. 59). İşveren-işçi ilişkileri, çalışma ve rekabet şartları, ücret ve haklar gibi konularda milli lonca bünyesinde müşterek bir idari heyetin yetkili olması gerekir.¹

Durkheim meslek ahlakı derken, farklılaşan toplumsal sınıfları buluşturacak bir örgütlenmeden bahseder. Bu fikrin, dönemin sendikacılık ve lonca sosyalizmi gibi hareketlerine yakın olmaktan ziyade, Fransa’da III. Cumhuriyet’in seküler değerlerini reel kapitalist sosyo-ekonomik işleyişe zerk edecek bir kurumsal cihaz arayışı anlamına geldiğini söylemek doğru olur. Nitekim Durkheim’ın meslek üzerine görüşleri, mesela *İntihar* gibi empirik verilere dayanmadığı için bilimsel analizden ziyade temenni ve teklif niteliğindedir. Meslek örgütlerinde işverenle çalışan gruplarının bir araya geleceği iddiası fazlasıyla iyimserdir. Dahası, meslek örgütlerinin kendi içinde bir çıkar, itibar ve iktidar mücadelesi sahasına dönüşme ihtimalini, lonca teşkilatının bozulmasının tarihsel nedeni olarak zikretse de (s. 36), modern sanayi toplumu için hesaba katmaz. Bu da, meslek olgusuna araştırma ve keşif amaçlı değil normatif ve araçsal yaklaşımının sonucudur.

Durkheim’ın meslek örgütlerini bireyle devlet arasında; ticaret ve sanayi dünyası için düzenleyici ara kurum olarak tanımlaması 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere’de, London School of Economics çevresinde yankı bulmuştur. Richard Henry Tawney, 1920 tarihli *The Acquisitive Society* (Muhteris Toplum) kitabında mesleği “hem mensupları hem kamunun faydası adına kuralları belirli bir işlevin icrası için örgütlenmiş ticaret” olarak tanımlar (Tawney, 1920, s. 92). Kapitalist toplumda meslek (*profession*) ile sanayi (*industry*) arasında bir zıtlık vardır; sanayinin ölçütü şirket ortaklarının ne kadar mali çıkar ve kazanç elde ettiğiyken mesleklerin ölçütü şahsi gelirden ziyade hiz-

1 Durkheim meslek örgütlerine köken olarak sunduğu lonca tarihini anlatırken Batı Avrupa dışına çıkmaz; İslam tarihindeki mesela ahilik veya hisbe gibi gelişkin ticari kurumlardan bihaberdir. Bununla birlikte milli lonca teklifinin yankısını, Ziya Gökalp’in bilhassa “meslekî ahlak” başlığı altında yazdıklarında bulmak mümkündür (Gökalp, 2014, s. 179).

met işlevini ne kadar yerine getirdiğidir (s. 94). İlk olgusal meslek incelemesini kaleme alan A. Carr-Saunders ile Paul Alexander Wilson'a göre tıp ve hukuk kurumsallaşmasını tamamlamış öncü mesleklerdir ve maddi kazançtan ziyade topluma hizmet ve sorumlulukla özdeşdir (Carr-Saunders & Wilson, 1933, s. 284). Mesleklerin denetim ve etik üzerine kurulu olması "toplumun barış ve istikrarını tehdit eden kaba güçlere karşı direnç merkezi olmaları" anlamına gelir (s. 497). Thomas Humphrey Marshall da meslek örgütlerinin teknik ehliyeti denetleme ve etik kurallar koyma yoluyla ticarileşme ve yozlaşmaya karşı durma vazifesinden bahseder (Marshall, 1939, s. 328). Bu anlamda bugün hem Türkiye'de hem dünyada hekimlikten avukatlığa birçok alanda meslek örgütlerinin tekrar ettiği çıkarsızlık ve toplum yararı söylemi, meslek-şirket veya adanmış uzman-fırsatçı girişimci ayrışmasını mümkün kılan geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl sanayi toplumunun mirasıdır.

3. Denge Olarak Meslek: Parsons ve Amerikan Tasnifi

Meslek olgusunun toplumsal sisteme uyum kazandıran bir işlev görmesi gerektiği fikrini Atlas Okyanusu'nun karşı yakasında tevarüs eden sosyolog Talcott Parsons olmuştur. Ancak Parsons, mesleklerin ticaretten temel farkının çıkarsızlık olduğu fikrine katılmaz. Tıp, hukuk, mühendislik ve eğitim mesleklerini "muhteris" ticaretten ayıran çıkarsızlık değil, mesleki teknik yetkinliktir (Parsons, 1939, s. 458). Hekimin bilgisiyyle hastanın şikayetinin bilimsel temelde bulunması, teknik yetkinliğin belirli işlevi sayesinde iki tarafın şahsiyetlerinden bağımsız gerçekleşir (s. 262). Dolayısıyla mesleklerin çıkarı ücret değil, bilimin geliştirilmesi ve toplumdaki ihtiyaçlara uygulanması noktasında sundukları faydanın değerler sisteminde karşılığı olan yüksek statü, itibar ve sosyal onurdur.

Parsons için mesleklerin arketipi tıptır.² Ona göre hekim-hasta ilişkisi mesleki faaliyetin doğasını verir zira hekim evrensel değerlere dayanan teknik yetkinliği en üst seviyede temsil eder; teşhis ve tedavi sürecinde duygusal tarafsızlık sahibidir; hastanın sağlığını gözetmek suretiyle kolektif faydaya hizmet eder (Parsons, 2005, s. 301). Toplumsal bir rol olan hastanın muhtaç, hassas ve batıl inançlara açık olmakla tanımlanması hekimin bilgi, ehliyet ve yardım sunma gücüne sahip olmakla tanımlanmasını anlamlı kılar. Tıp nasıl sağlıkla hastalık arasında dengeleyici mekanizma ise avukatlık da kamu otoritesi, yasalar ve müesses normlar ile davacı/davalı şahıs veya şirketin yönelimleri arasında benzer bir işlev görür (Parsons, 1964, s. 381). İki mesleğin de bağımsızlığı sosyal sistemle şahıslar arasındaki elçilik işlevinden gelir. Müvekkilin/hastanın norma aykırı, aşırı veya zararlı taleplerini/semptomlarını göğüsleyip ona doğru veya faydalı yolu gösteren avukat/hekim evrensel bilgi, doktrin ve yasayı temsil eder (s. 384). Meslekler bu nedenlerle hastalık, suç, sapkınlık vs. noktasında tampon işlevi gören "sosyal kontrol mekanizmaları"dır ve toplumsal yapıya "görece dengeli bir istikrar" kazandırır (s. 385).³ Tıbbın değeri, biyolojik bünyeye toplumsal bünyeyi ikisine de sağlık kazandıracak şekilde birbirine bağlamasından kaynaklanır.

2 *Sosyal Sistem* kitabının onuncu kısmı, genel teorisinin doğrulanması adına hekim-hasta ilişkisine ayrılmıştır. Empirik araştırmayla arası iyi olmayan Parsons'ın bu kısmı kısa bir dipnotta (2005, s. 288), "Boston'da bir hastanede gerçekleşen bir saha çalışması"na dayandırması ilginçtir. Araştırma yöntem ve kapsamına dair herhangi bir açıklama sunmayan Parsons belli ki gözlem notlarını genişletirerek kullanmıştır.

3 Tampon kavramı konu olduğunda Türk sosyolojisinde akla hemen Mübeccel Kıray'ın 1964'te yayımlanan Ereğli araştırması gelir. Kıray kitapta tampon kelimesinin ilk geçtiği paragrafın dipnotunda M. J. Herskovits'in *reinterpretation* kavramını genişlettiğini yazmış (Kıray, 2000, s. 20); sonraki yıllarda bir söyleşide "Ara formlardan ya da tampon mekanizmalardan ilk defa ben söz ettim. Bu ne Weber'dir ne Marx'tır" demiştir (Atacan, 2002, s. 206). Herskovits, Kıray'ın 1950'de Northwestern Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinin danışmanıdır. Bununla birlikte tampon (*buffer*) terimini Kıray'dan önce, "ikinci sınıf bir Alman sosyal bilimci" dediği (s. 125) Parsons'ın 1952'de Şikago Üniversitesi Hukuk Okulu'nda sunduğu tebliğde kullandığı açıktır (Parsons, 1964, s. 372). Büyük oranda işlevselci yaklaşımı sürdüren Kıray'ın Amerikalı meslektaşından farklı olarak durağan yapılar yerine sanayileşme bağlamında değişime odaklandığını da söylemek gerekir.

1950'li ve 60'lı yıllarda meslek olgusu üzerine kalem oynatan Amerikalı sosyal bilimciler kavramsal açıdan büyük ölçüde Parsons'ın bu yaklaşımına bağlı kalmıştır. William Goode (1957) meslekleri eğitim sürecinden itibaren ortak kimlik, denetim ve yönelim kazandıran cemaatler olarak görmeyi önermiştir. Bernard Barber (1963, s. 672) bir faaliyete meslek demek için sistematik bilgi kullanımı, kamu faydasının gözetilmesi, meslektaş denetimi, taltif ve tayin sistemi gibi özellikleri dikkate almayı teklif etmiştir. Ernest Greenwood (1957, s. 45) ABD Nüfus Sayım Bürosu'nun "professional" grubunda saydığı mesleklerin beş ortak özelliğini tespit etmiştir: Sistematik teori, mesleki otorite, cemaat denetimi, etik kurallar ve ortak kültür. Bu özellikleri kriter aldığımızda bir uça tıp, hukuk, eğitim ve bilim gibi "makbul ve tartışmasız" meslekler; diğer uça ise bekçilik, hamallık, tarım işçiliği, temizlikçilik ve garsonluk gibi "en vasıfsız ve sönük meşguliyetler" bulunur (s. 46). Akademik bilgi temeli zayıf olan ama kurumsal yapısı bakımından bilimle bir şekilde ilgili kütüphanecilik, sosyal hizmet, eczacılık ve muhasebecilik ise yarı meslek (*semi-profession*) olarak tanımlanmıştır (Etzioni, 1969).

Bu ve benzeri işlevselci meslek tanımları, tıp ve hukuk gibi model alınan mesleklerden belli özelliklerin soyutlanıp tarih üstü bir kıstasa dönüştürülmesi ve mevcut meslekler dünyasına uygulanması üzerine kuruludur. Geçmişten bugüne yükseköğretim yapılanmasını tamamlamış ruhbanlık, tıp ve hukuk tarafsız hizmet, gayrişahsılık, özerk denetim gibi temel özelliklere sahip olarak tasavvur edilir. Nitekim Amerika'da 1950'li yıllarda artan meslek incelemelerinin önemli bir kısmı üst düzey mesleklere veya mesleklerin bu özelliklere ne oranda sahip olduğuna odaklanmıştır (Smigel, 1954). ABD'nin yüzyılın ilk yarısında hızla sanayileşmesi, belli mesleklere duyulan ihtiyacın artması, savaştan muzaffer çıkan ülkenin dünya sisteminde kapitalist kutbun merkezine geçmesiyle birlikte çalışma hayatının tanziminin akademik olduğu kadar siyasi ve ekonomik bir önem kazanması bu özelliklere sahip olduğu düşünülen mesleklere yapılan vurgunun nedenleri olarak gösterilebilir. Nihayetinde Amerika'nın öncü rasyonel toplum olduğunu savunan Parsons'ın yapısal işlevselciliği, aynı dönemde Amerikan üniversitelerinde bilhassa siyaset, tarih ve ekonomi bölümlerinde baskın ideoloji olan modernleşme teorisiyle iç içedir (Altun, 2017, ss. 96-107).

Parsons'ın ön ayak olduğu yapısal işlevselci meslek tasavvuru literatürde hususiyet yaklaşımı (*trait approach*); nitelik modeli (*attribute model*) veya taksonomik yaklaşım olarak da isimlendirilir (Adams, 2010, s. 51; Forsyth & Danisiewicz, 1985, s. 71; Hall, 1979, s. 126; Klegon, 1978, s. 260; Liljegren, 2012, s. 93; Pavalko, 1988, s. 29; Roth, 1974, s. 7; Saks, 1983). Fazlasıyla soyut çerçevesiyle mesleği belli özelliklere indirgeyen bu yaklaşım, meslek olgusunu farklı ölçekteki diğer toplumsal olgularla dinamik ve çoklu ilişkilerinden koparır. Temelde denge ve kontrole vurgu yapan yapısal işlevselcilik (Sunar, 2018, s. 170), meslek olgusunu hem kendi içinde hem toplumsal yapıyla ilişkisi bakımından türdeş ve uyumlu kabul etme hatasına düşmüştür.

Bununla birlikte işlevselciliğin alternatifsiz bir şema sunduğunu söylemek doğru olmaz. Aynı dönemde Charles Wright Mills, Amerikan yeni orta sınıfına odaklandığı *White Collar* kitabında resmî istatistiklerle derinlemesine mülakat verilerini bir arada kullanarak hem müesses mesleklerde hem vasıfsız ücretli işlerde yaşanan dönüşüme dair ayrıntılı bir analiz ortaya koymuştur (Mills, 1951). Bir diğer araştırma hattı, simgesel etkileşimci sosyologlar tarafından geliştirilmiştir. Everett Hughes *Men and Their Work* kitabında meslekleri ahlaki iş bölümü dediği bir çerçevede değerlendirmiş (Hughes, 1958, s. 80) ve işlevselci tasnifin ötesinde meslekleri karşılıklı düşümenin yolunu aramıştır. Hughes ve öğrencileri Howard Becker, Blanche Geer ve Anselm Strauss'un 1961'de *Boys in White* adıyla kitaplaşan ve Kansas Üniversitesi Tıp Fakültesi kapsamında yürüttükleri nitel araştırma tıp öğrencileri üzerinden meslekî kimlik, kariyer ve kültür bahislerini incelemiştir (Becker, Geer, Hughes, & Strauss, 1976). Bununla birlikte hem Mills'in

çatışmacı yaklaşımı hem simgesel etkileşimci çalışmalar meslek sosyolojisi literatüründe uzun yıllar unutulmuştur.

4. Meslek mi Meşguliyet mi?

İşlevselciliğin literatüre mirası, Durkheim'dan mülhem meslek-ticaret ayırımına eklediği *profession* ve *occupation* ayrımıdır; Türkçesi meslek ve meşguliyet ayrımı. Literatürde bu iki terim zaman zaman birbiri yerine kullanılsa da araştırma konusu veya temasına göre birinin öne çıktığını söylemek mümkündür. Ulusal ölçekte verilerin çalışıldığı tabakalaşma gibi konularda *occupation* terimi her işi kapsayacak şekilde sık kullanılırken müstakil olarak tıp, hukuk ve mühendisliğe odaklanan çalışmalarda *profession* terimi yaygındır. Bu ayırımı meşguliyet her türlü ücretli işi kapsarken meslek yüksek statü ve gelir getiren; ayrıca özerklik, etik, bilimsellik gibi belli özelliklere sahip olduğu düşünülen işlere atfedilmiştir.

Meslek anlamında *profession* terimi esasen işlevselcilikten önce ve işlevselciliğe zemin hazırlayacak şekilde Abraham Flexner tarafından 1910'larda tanımlanmıştır. Bir eğitimci olan Flexner ABD ve Kanada'da tıp eğitimi üzerine kapsamlı bir reform raporu hazırlamıştır (1910). O dönemde mevcut 155 tıp fakültesinin tam zamanlı klinik ve laboratuvar mesaisini de içeren 33 fakülteye indirilmesi; tıp eğitimine giriş sınav ve şartlarının zorlaştırılması; bilimsel araştırma süreçlerinin tıp eğitiminin zorunlu bir parçası haline getirilmesi; tıp fakültelerinin kliniklerin işleyişinde yetkili kılınması; Amerikan Tıp Derneği'nin tıp eğitiminin içeriği ve prosedürü üzerinde yetkili olması gibi teklifleri kısa sürede uygulamaya geçirilmiştir (Beck, 2004). Elektrotrepi ve homeopati gibi yöntemleri dışlayan reformla birlikte tıp mesleği Amerika'da pozitivist bir mantığa ve yasal yetki alanı geniş bir kurumsallığa geçmiştir.

Flexner'in tıbbi ticarileşmeden kurtarıp bilimsel ve standart bir kurumsallığa; bir diğer ifadeyle profesyonelliğe kavuşturma girişimi, profesyonelliğin genel anlamda ne olduğu meselesinde tıbbın model alınmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 1915 tarihli bir metninde Flexner "evrensel olarak kabul edilmiş" sadece üç meslek (tıp, hukuk ve ruhbanlık) olduğunu ve bu üçünden yola çıkarak meslek kavramının değişmez ve evrensel ölçütlerini açığa çıkarmak gerektiğini yazar (Flexner, 2001, s. 153). Bu ölçütler rasyonel bir zihinsel yetkinlik, uzmanlaşmaya imkan veren eğitim sistemi, fiili hizmet vazifesi, özgeci motivasyon ve özerk örgütlenmedir (s. 155). Burada vurgu bilimsellik üzerinedir. Flexner'a göre mesela tesisatçılığın bir meslek olduğu söylenemez çünkü tesisatçı "kendi malzemesini entelektüel seviyede üretip işlemek yerine sadece araçsal şekilde kullanır" (s. 157). Tesisatçı bilimsel bilgiyle donanmadığı için "mekanik bir icracı"dan ibarettir. Diğer yandan, bilimsel bilgiyi belli oranda paylaşan eczacılara gelince Flexner tıbbın kendinden menkul otoritesini yüceltmekle yetinir. Eczacılar hekimlerin karar ve talimatlarına uymak zorunda olduğu için müstakil bir meslek değil, tıp mesleğinin bir kolu olarak "özel ve ileri bir zanaat türü"dür (s. 158).

Flexner'in bir yandan tıp mesleğine, diğer yandan *profession* terimine bu erken müdahalesi Parsons ve devamındaki işlevselci tanımların ufkunu belirlemiştir. Halen yaygın olarak kullanılan bu terimin sosyologlar tarafından üretilmiş bir kavram değil, ABD'de çeşitli kurumların marifetiyle gerçekleşen bir planlama hamlesinin ürünü olması ise trajik olduğu kadar Amerika'da sosyal bilimle planlamacılığın iç içe geçtiği bir vakayı göstermesi bakımından manidardır. Zira Abraham Flexner 1908'den itibaren Carnegie Vakfı'nda eğitim reformu araştırmalarında görev alırken (Bonner, 1998, s. 162), tıp hekimi olan kardeşi Simon Flexner aynı yıllarda Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'ndedir. Rapor yazarının bu iki nüfuzlu kuruluşla irtibatı nedeniyle John Hopkins Üniversitesi'nden başlamak üzere tıp eğitimi ve hizmetlerinde uygulama alanı bul-

muştur (Kunitz, 1974). Nihayetinde Durkheimci toplumsal uyum arayışıyla Flexner'in seçkin müdahalesinin bulunduğu yerde gelişen Amerikan meslek tasnifi, Batı toplumlarında maddi ve sosyal imtiyaz ve çıkarlar elde etmeyi başarmış belli mesleklere atfedilen üstünlüğü, bu üstünlüğü oluşturan özellik apoletlerinin hangi tarihsel süreçte nasıl kazanıldığını görünmez kılacak şekilde sosyal bilimsel jargona tercüme etmiştir.

5. Tabakalaşma Bağlamında Meslek

Meslek olgusunu nesneleştirmenin önemli bir yolu tabakalaşma sistemi içinde meslekî hiyerarşiyi belirlemek şeklinde gelişmiştir. Bu anlamda Wilbert Moore ve Kingsley Davis (1945, s. 247) meslekleri eğitim seviyesi ve ürettiği toplumsal faydaya göre hiyerarşik şekilde sıralamayı önermiştir. Onlara göre tıp ve hukukun muteber konumu bu iki mesleğin bilimsel arka planı ve hizmetine duyulan ihtiyacın sonucudur. Uzmanlık eğitimi, teknik beceri, ehliyet ve liyakat, iç disiplin ve etik, müşteriyle güven ilişkisi gibi özellikler birbirini açıklayan değerler olarak kabul edilmiş; böylece belli mesleklerin toplumsal yapıda ayrıcalıklı konumları doğallaştırmıştır.⁴

Davis ve Moore'un bu yaklaşımını besleyen kurumsal bir etkense ABD Nüfus Sayım Bürosu'nun resmî tasnifi olmuştur. 1950 yılı için Büro'nun *profession* terimi altında sıraladığı meslekler şunlardır: Hekim, hakim, avukat, mimar, mühendis, rahip, diş hekimi, göz hekimi, üniversite profesörü, gazeteci, kütüphaneci, oyuncu, fen bilimci, eczacı, sosyal bilimci, sosyal hizmetçi, cerrah ve öğretmen (Greenwood, 1957, s. 46). Bu tasnif, 1909'dan itibaren Büro'da görev yapan Alba Edwards tarafından 1940'lı yıllarda hazırlanmıştır (Edwards, 1943). Çalışma hayatında temel ayrımın el işleriyle kafa işleri arasında olması gerektiğini savunan Edwards, en yukarıda profesyonellerin ve en aşağıda vasıfsız işçilerin bulunduğu, mesleğe atfedilen statüyü önceleyen bir tasnif yapmıştır (Pavalko, 1988, s. 127).

Amerikan Nüfus Bürosu'nun sağladığı kapsamlı veri setleriyle işlevseliliğin bulunduğu noktada meslek olgusu, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan toplumsal yapısının analizinde eğitim ve gelir gibi bir tabakalaşma göstergesi olarak incelenmeye başlamıştır (Duncan, 1961; Warner, 1949). Meslek olgusunu toplumsal hareketlilik bağlamına taşıyan asıl etkili çalışma Peter Blau ve Otis Duncan'ın *American Occupational Structure* çalışmasıdır (1967). Araştırma, katılımcıların kuşaktan kuşağa ve kuşak içi hareketlilik örüntülerini açığa çıkarmak adına baba mesleği, baba eğitimi, kendi eğitimi, kendi ilk işi ve kendi mesleği değişkenlerini hesaba katan ayrıntılı nicel analizlere dayanır.⁵ Amerikan toplumunda tarımda çalışanlar, mavi yakalılar ve beyaz yakalılar arasında yarı geçirgen iki temel sınıf sınırı bulunduğu tespit edilmiştir (s. 59). Toplumsal statünün kuşaktan kuşağa korunma oranı en çok müesses meslekler (tıp, hukuk, mühendislik vs.), çiftçiler ve şirket sahiplerinde görülmüştür. Büro çalışanları, satış elemanları, ücretli hizmet elemanları gibi alt-orta seviye meslek gruplarının ise kuşaklar arası yukarı hareketlilikte emek arzını toplayıp dağıtan kalabalık istasyonlar olduğu tespit edilmiştir (s. 41). Nihayetinde Blau ve

4 İşlevseliliğin klasik liberalizme dayanan köklerini göstermesi bakımından Adam Smith'in şu ifadeleri manidardır (2007, s. 68): "Sağlığımızı hekime; servetimizi ve hatta bazen hayatımızı ve şerefimizi avukata emanet ederiz. Böyle bir güven orta veya alt tabakadan insanlarla rahatlıkla kurulamaz. Bu nedenle (hekim ve avukatın) mükafatı öyle olmalıdır ki güvenin gerektirdiği sosyal mertebeyi onlara sağlasın. Eğitimleri için gereken uzun süre ve masrafla birlikte bu durum onların emeğini daha da pahalı hale getirir".

5 Blau ve Duncan, Amerikan Nüfus Sayım Bürosu'nun düzenli anketine 1962'de ek olarak dağıtılan bir soru formu üzerinden 20-64 yaş arası 20.700 kişilik bir örnekleme ulaşmıştır. Hem kurumsal işbirliği hem devasa bir veri setinin sosyolojik incelemeye konu edilmesi bakımından manidar bir çalışmadır. Daha kapsamlı ve güncel bir çalışma, Harvard Üniversitesi'nin Büro'yla işbirliği içinde yürüttüğü Opportunity Insights araştırmasıdır. Araştırmada fırsat eşitsizliği bağlamında analiz edilen ayrıntılı değişken seti dijital bir harita üzerinden kamuya açılmıştır. <https://www.opportunityatlas.org/>

Duncan siyahlar ve göçmenlerin eğitim, gelir ve statü dezavantajlarını kümülatif yaşadığını tespit etmekle birlikte (s. 238), hem Amerika'da savaş sonrasında hareketliliğin arttığını (s. 102) hem de Avrupa'ya göre daha az eşitsizlikçi bir toplumsal yapı arz ettiğini ileri sürmüştür (s. 434).

Meslekle toplumsal yapıyı birlikte inceleyen bu araştırma çizgisi yıllar içinde işlevselci kalış noktasından uzaklaşarak farklı ülkelerden araştırmacıların geliştirdiği; nicel veri setlerine dayanan statü modellerine zemin hazırlamıştır (Ganzeboom, De Graaf, & Treiman, 1992; Nakao & Treas, 1994; Nam & Boyd, 2004). Günümüzde en yaygın kullanılan tabakalaşma şemalarından biri İngiliz sosyolog John Goldthorpe ve çalışma arkadaşları tarafından farklı meslek gruplarının istihdam şartları ve piyasa imkanları kıstas alınarak yıllar içinde geliştirilmiştir (Erikson & Goldthorpe, 1992; Erikson, Goldthorpe, & Portocarero, 1979; Goldthorpe, 1987; Goldthorpe & Hope, 1972). Türkiye'de Lütfi Sunar ve Yunus Kaya'nın araştırmaları gelir, eğitim ve meslekî itibar değişkenlerini bir arada değerlendiren bir statü endeksi geliştirmeye yönelik en güncel ve kapsamlı çalışmalardır (Kaya, 2008; Sunar & Kaya, 2018).⁶

6. Süreç Olarak Meslek: Profesyonelleşme

Meslek olgusunun işlevselciler tarafından sabit ve ideal özelliklerden müteşekkil tanımlanması, bu özelliklerin nasıl kazanıldığına yönelik süreç meselesini beraberinde getirmiştir. Literatürde 1950'lerden bu yana cari olan profesyonelleşme kavramı bir iş kolunun bilimsellik ve kurumsallık kazanarak meşguliyet (*occupation*) olmaktan çıkma ve müesses meslek (*profession*) haline gelme sürecini ifade eder. Kavramı ilk kullanan isimlerden biri olan Nelson Foote, Detroit'te imalat sanayindeki birçok vasıflı ve yarı vasıflı iş kolunda “yakın gelecekte istihdam edilen herkesin mühendis olacağı”ni ileri sürerken işlevselciliğin bilim ve yükseköğrenime yaptığı vurguyu belirlemeci bir şekilde ıkrar etmiştir (1953, s. 372). Robert Merton, tıp öğrencilerine dair araştırmasında, meslekî sosyalleşmenin ancak üniversite kürsüsü etrafında gelişen bilimsel bir meslekî hayat tarzıyla mümkün olduğunu ileri sürmüştür (Merton, Reader, & Kendall, 1957). Theodore Caplow da meslekî cemaatin resmîyet ve kurumsallığına vurgu yapmıştır (1954, ss. 139-140).

Harold Wilensky'nin 1964 tarihli makalesi bu güzergahta önemli bir revizyondur. Yukarıdaki isimlerin savunduğu tek yönlü, zorunlu ve kendiliğinden bir profesyonelleşme sürecini “sosyolojik bir masal” (1964, s. 156) olarak gören Wilensky'ye göre teorik ve bilimsel bilgi tek ölçüt olamaz. Modern bilimle doğrudan alakası olmayan ruhbanlık da en az tıp kadar köklü bir doktrine, prosedürlere, eğitim standartlarına ve sistematığe sahiptir (s. 138). Wilensky Amerika özelinde 18 iş kolunu yedi aşama bakımından karşılaştırır: Tam zamanlı mesai sistemi, ilk eğitim okulu, üniversite düzeyinde ilk kurumsallaşma, ilk yerel meslek örgütü, ilk ulusal meslek örgütü, ilk meslekî ruhsat yasası, resmî etik kurallarının kabulü. Her meslek bu aşamaları aynı doğrultu ve sırayla takip etmemiş olabilir; önemli olan kurumsal ve yasal çerçevede mesleğin özerklik kazanmasıdır (s. 145). Sonuçta mesleğin etrafında oluşan kurumsal mantık, meslekî bilgiye baskın çıkmaktadır. Nitekim 60'lı yıllarda literatürün odak noktası mesleğin özellikleri değil, örgütlenme süreci olmuştur (Millerson, 1964; Vollmer & Mills, 1966).

Profesyonelleşme literatürünün, ne kadar sürece vurgu yapsa da tıp ve hukuk mesleklerinin tarihsel gelişimini model alması nedeniyle meseleyi kavramsal ve tarihsel bakımlardan ileri götürmediği söylenebilir. David Sciulli'nin yakın tarihli eleştirisi, araştırmanın odağını çağdaş üst sınıf mesleklerden bugün meslekten çok sanat kabul edilen faaliyetlerin tarihine, mese-

6 Sunar ve Kaya'nın çalışmaları ve bilhassa TÜSES (Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: <https://tyap.net/>.

la 1648'de Paris'te kurulan Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'ne kaydırduğumuzda alternatif bir seyir göreceğimizi ortaya koymuştur (Sciulli, 2005, 2007). Binaenaleyh, meslekî örgütlenme biçimlerine sosyolojik bakış Amerika'dan başka bağlamlara açıldıkça farklı profesyonelleşme biçimlerinin açığa çıkması kaçınılmazdır (Jarausch, 1990; Malatesta, 1995; McClelland, 2002; Neal, 2000).

7. Madalyonun Diğer Yüzü: Meslek Aşınması

Profesyonelleşme Batı'da sanayi toplumlarının, bilhassa ABD'nin 1945 sonrasında kaydettiği makro ekonomik gelişmeyle uyumlu bir meslekî irtifa ve terakki seyrini ifade eder. 1970'lerden itibaren yaşanan kriz ve neoliberal dönüşüm sürecinde ise meslek aşınması kavramı doğmuştur. Meslek aşınması bilimsellik, otorite, özerklik, cemaat ilişkileri gibi özelliklerin iç ve dış nedenlerle çözülmesi, kaybedilmesi veya etkisiz hale gelmesidir.⁷ Burada öne çıkan üç neden teknoloji kullanımının artması, çalışma hayatının kitlesel ve rutin hale gelmesi, meslek icrasının bürokrasi veya şirket yapılarınca kapsanmasıdır.

1970'lerden bu yana tıptan başlamak üzere birçok alanda hüner ve hafıza insandan makineye geçtikçe ve eğitilmiş nüfusun oranı arttıkça meslek erbabının şahsiyet ve maharetiyle özdeş otoritesi zayıflamaktadır (Haug, 1973, s. 201). İş yeri örgütlenmesinin standartlaşması ve uzmanlaşma meslek erbabına atfedilen ustalık ve tecrübe gibi değerleri parçalı ve göreceli hale getirmektedir. Büyük hastane yapılarında kitlesel halde istihdam edilen hekimler, meslek dışından denetleyici ve idarecilerin performans değerlendirmelerine ve finansman kararlarına giderek daha fazla boyun eğmektedir (Haug, 1988, s. 52; Ritzer & Walczak, 1988). Karmaşık ve özel vakaların her biri için en doğru kararı veren hekim, avukat veya mühendisin rolünü yeni cihazların, verimlilik odaklı çalışma sisteminin ve katı prosedürlerin almasıyla entelektüel-mistik meslek mefhumundan mekanik ve sonuç odaklı meslek mefhumuna geçilmiştir (Toren, 1975, s. 331). Şirketleşme özellikle avukatlık mesleğinde giderek yayılan bir dalgadır (Brooks, 2012; Heinz & Laumann, 1982; Rothman, 1984; Sander & Williams, 1989).

Meslek aşınması, profesyonelleşme anlatısının diğer yüzü olarak, şirketleşme ve piyasalaşmanın başta tıp ve hukuk olmak üzere birçok muhkem mesleğin duvarlarından sızdığı, hatta yer yer yıkarak işgal ettiğine işaret eder. Bu durum esasen Durkheim'ın tanımladığı gibi meslekleri kapitalizme alternatif bir ahlak odağı oluşturmasının tam aksi yönde bir gelişme demektir. Sanayi sonrası ücretli hizmet rejimine geçiş sürecinde piyasalaşmanın etkilerini giderek daha çok hisseden Türkiye'de meslek aşınması bilhassa son yirmi yılda belirginleşen bir olgudur.

8. Tekel Olarak Meslek: Weber

Durkheim için meslekler toplumsal ahlak köprüleriydi. Max Weber'in yaklaşımı ise temenniden ziyade tespate dayanır. Alman sosyolog klasik eseri *Ekonomi ve Toplum*'da meslek olgusunu sınıf ve statü bahislerinin altında değerlendirmiştir. Belli bir uzmanlığa ve yüksek eğitime sahip hekimlik ve avukatlık gibi meslekler Weber'in tabakalaşma teorisinde tüccarlar, girişimciler ve bankacılar gibi "imtiyazlı ticari sınıflar"a dahildir (Weber, 1978, s. 304). Bu sınıfların ücretli memur ve işçilerden ayrıştığı nokta sadece kazanç seviyesi değildir; piyasada kendi idare ve hizmetlerini tekelleştirmeleri, çıkarları doğrultusunda diğer kurumları yönlendirmeleridir. Kendile-

7 Kavramın İngilizcesi, mesleksizleşme anlamına gelen *deprofessionalisation* kelimesidir. Fakat burada mesleğin kaybedilmesi değil, bir veya birkaç özelliğinin tahrir olması kastedildiği için meslek aşınması demeyi uygun buldum. Nitekim fiziki bir nesnede aşınmanın genellikle dış kaynaklı, uzun dönemli ve gözden kaçan bir etki sonucunda oluşması mesleklerin demografik, sosyal, ekonomik ve siyasi etkilere maruz kalmasına benzer.

rine özgü bir teknik icraya, tevarüs edilmiş ortak bir karizmaya ve son olarak ruhbanvari (*hierocratic*) bir nüfuz tekeline sahip oldukları için meslekler özel statü gruplardır (s. 306).

Weber için bir mesleğin piyasada tekelleşmesi rasyonelleşmenin getirisi. Ortaçağ lonca sistemine dayalı ilk barolardan modern akademik sisteme geçişte hukuk eğitimi ve icrası formelleşmiş ve soyutlaşmıştır (s. 789). Bu, hukuk dilinin kendi mantığını ve jargonunu kurmasıyla meslek dışına kapanması; böylece hukukla ilgili piyasadaki arz ve talebin hukukçuların elinde bulunması demektir. Meslekî kapanmanın tarihteki arketipi ise tıp veya hukuk değil ruhbanlıktır. Ona göre ruhbanlığın temel özelliği, belli bir doktrini veya kültü icra etmek üzere eğitim almış; kendi içinde kabul, terfi ve denetim mekanizması olan bir “profesyonel grubun” oluşmasıdır (s. 426, 1164). Bu anlamda ruhbanlık kurumsal güç, genel sistematik bilgi, formel eğitim, imtihan sistemi, uzmanlaşma, tam zamanlı çalışma, müşteri kitlesi (inanın halk) ve kendi iç ekonomisine sahip olması nedeniyle modern meslek tanımlarına tam uyar (Ritzer, 1975, s. 631). Nihayetinde rahip, bürokratikleşmeyle profesyonelleşmenin iç içe geçtiği rasyonel bir tiptir ve rutinleşmiş bir karizmaya sahiptir. Rahip “özel bilgi, sabit doktrin ve ehliyet gibi meslekî teçhizata sahip olması sayesinde kahin ve büyücüden ayırır” (Weber, 1978, s. 425).

Esasen Weber, ölüleri diriltme ve hastaları iyileştirme gibi güçlere sahip olduğuna inanılan “profesyonel büyücünün bütün mesleklerin en eskisi” olduğunu yazar (1978, s. 401). Weber’in ifadesiyle “işletme”ye dönüştürdüğü karizması büyücünün alamet-i farikasıdır. Antropolojik bakımdan meslek olgusunun temelinde profesyonelin sıradan insanlardan, yine sıradan insanların atfettiği kudret ve hikmet sayesinde ayrışması bulunur. Büyücünün doğayla arasında hususi bir irtibat olduğuna dair kolektif inanç onu ilkel cemaat hayatında simgesel düzenin merkezine yerleştirir (s. 402). Dinle mesleğin iç içe geçtiği ilkel cemaatin zıttı ise büyüsü bozulmuş modern toplumdur: “Hukuk yasaların ve sözleşmelerin yorumlanması işleminde makine gibidir; olguyu (ve ücretini) yüklediğinizde size kararı (ve kanaatini) veren makineye dönüşmek modern hukukçu için onur kırıcıdır” (s. 886). Weber’in bu tespiti, 1970’lerden bu yana, meslek aşınmasının temel sebebi olarak bilgi temelinin rutinleşmesine işaret eden yorumlarla yankı yapar.⁸

Bununla birlikte Weber Protestanlığın doğuşuyla meslek mefhumu arasında da temel bir irtibat kurar. Ona göre insan eylemlerine disiplinli bir sevk ve idare kazandırmayı amaçlayan Kalvinist çileciliğin “tipik temsilcisi meslek erbabı veya profesyoneldir” (s. 556).⁹ Meslek bu anlamda ilahi selamete giden yoldur. Protestan etiğinin temel ilkesi olan dünyevi çilecilik, şahıslardan bağımsız hedef ve başarıları esas alması nedeniyle, “kapitalizmin ve bürokrasinin ihtiyaç duyduğu profesyonelliği” doğurmuş ve büyütüştür (s. 1200). Profesyonelliğin ima ettiği dakiklik, çıkarılsızlık ve adanmışlık çalışma hayatını Tanrı’nın gözüne girme vesilesi bilenlerin sahipleneceği özelliklerdir.

Weber’in profesyonellikte gördüğü temel özellik piyasa ilişkilerinin kapanmasıdır. Modern toplumda piyasa, mal ve hizmetleri sunma ve edinme fırsatlarının imtiyazlı sınıflar ve statü grupları lehine eşitsiz dağılımı üzerine kuruludur (s. 927). Statü grubu olarak meslek, bir hizmetin üretim ve arzının dışarıya kapanmasıdır. Kapanma derken Weber, kendi özne anlamı ve kuralları sayesinde, maddi ve manevi amaç ve çıkarlar adına, dışarıdan insanların katılımını engelleyen,

8 Diğer yandan Weber’in meşhur iki dersinde meslek olarak ele aldığı bilim insanı ve siyasetçinin (Weber, 2004), büyücü karizmasının bilgi ve etki rollerini rasyonelleşme çağında tevarüs eden iki meslek olması ilginçtir. Mahfuz, ezoterik bilgi ile kitlesel etki arasında tuhaf bir ilişki vardır: Latince sır anlamına gelen *mysterium* aynı zamanda *ministerium* (hizmet, vazife, nezaret, bakanlık) ve *maistrîe* (ustalık) kelimeleriyle akrabadır. Fransızcada meslek anlamına gelen *métier* kelimesi de buradan türemiştir. Nitekim Wilensky de, mesleklerin otoritesinin, hizmet alan kamunun gözündeki bir tür sır olan teknik bilginin sağladığı kurumsal ezoterizmden kaynaklandığını yazar (1964, s. 149).

9 İngilizce tercümesi: “... typical representative was the man of a vocation or professional (*Berufsmensch*).”

sınırlayan veya ancak belli şartlarla kabul eden her türlü sosyal ilişkiyi kast eder (s. 43). Kapalı ilişkilere örnek olarak geleneksel cemaat ilişkilerini, ailevi ve duygusal ilişkileri, değer bağımlı dinî grupları verir. Bunun yanı sıra “menfaat temelli birliklerin tekeli veya plütokratik nitelikte rasyonel kapanması”ndan bahseder (s. 44). Bu anlamda rasyonel meslekî kapanmanın amacı saygınlık ve onurla birlikte niteliğin korunması; tüketim ihtiyaçlarından beslenen piyasa avantajlarının elde tutulması ve yeni kazanç fırsatlarının azalmasına karşı önlem alınmasıdır (s. 46).

9. Meslekî Kapanma

Weber’in teorisi, işlevselciliğin nüfuz kaybettiği 1970’lerden itibaren sosyoloji literatüründe yeniden yorumlanmış ve tedavüle sokulmuştur. Meslek sosyolojisinde Yeni-Weberci yaklaşım bu yeniden okumanın ürünüdür. Buna göre bir mesleği incelemede öncelikli olan, mensupların ve temsilcilerin, mesela meslek örgütlerinin kendi iktidarını, tekeli, otoritesini, özerkliğini, yetki alanını diğer mesleklerin aleyhine, devlet ve piyasayla farklı stratejik ilişkiler içinde nasıl kurduğunu; ayrıca korumak için nasıl yasal-bürokratik önlemler aldığını tespit etmektir. Bu yaklaşımda anahtar kavram meslekî kapanmadır.

Everett Hughes’ün öğrencisi olan Eliot Freidson’ın *Profession of Medicine* kitabı (1970), Weber’in tekel ve kapanma vurgusunu literatüre hatırlatan öncü bir eserdir. Amerika’da tıbbın gelişimine odaklanan Freidson’a göre hekimliğin kapanması bu mesleğin, dışarıdan değerlendirme ve düzenlemenin mümkün olmadığı bir bilgi ve beceri seviyesine dayandığı iddiasının kurumsallaşması demektir. Freidson sonraki çalışmalarında, meslek içi kontrol meselesini eğitim kurumlarının aday piyasasındaki merkezî yerini hesaba katarak tartışmaya devam etmiştir (Freidson, 1986, 1999). Benzer şekilde Magali Sarfatti Larson *The Rise of Professionalism* kitabında (1977) profesyonelleşme sürecini Weberci bir çerçeveye kavuşturmuştur. Larson bir mesleğin uzmanlık alanını devletin onay ve desteğini yanına alarak tekele dönüştürme girişimini meslek projesi (*professional project*) olarak isimlendirir. Kolektif bir strateji olan meslek projesi, ekonomik bağlamda emek piyasasında kimin uzmanlık ehliyetiyle istihdam edileceğini, kültürel bağlamda da uzmanlığın icra ve denetiminde hangi bilgi biçimlerinin meşru sayılacağını kontrol etmeye yöneliktir.

Yeni-Weberci çalışmalar ağırlıklı olarak, literatürün vazgeçilmez konusu olan hekimliğin Amerika ve Britanya’da gelişimine odaklanmıştır (Allsop & Saks, 2003; Berlant, 1975; Larkin, 1983; Parry & Parry, 1976; Saks, 2015). Ruhbanlığın dünyevi müdahaleden münezzeh manastırda mümkün olması gibi, tıbbın da özerkliğini rakip figürlere (aktar, şifacı, macuncu, berber, rahip vs.) karşı koruyan; modern devletin merkezî otoritesiyle tahkim edilmiş yüksek duvarları mevcuttur. Meslekî kapanma farklı şekillerde gerçekleşebilir: Dışlayıcı kapanma (*exclusionary closure*) belli kazanç ve imtiyazların eğitim sistemi ve yasal düzenlemeler sayesinde diğer gruplara kısıtlanması; gasp edici kapanma (*usurpatory closure*) ise yükselen bir mesleğin kendi dışındaki kamusal faaliyet alanlarına müdahale ve genişleme hamlesidir (Parkin, 1979, s. 74). Hekimlik bu anlamda eczacılık ve hemşirelik gibi yan mesleklerle iş bölümü ve sınırlarını bütünüyle kendi lehine düzenleme gücünü elde ederek meslekî emperyalizme varmıştır (Larkin, 1983, s. 15; Starr, 1982). Yeni-Weberci çalışmaların odağındaki diğer bir meslek avukatlık olmuştur (Burraige, 2006; Halliday, 1987; Rogowski, 1995).

Meslekî kapanmanın eğitim sisteminin eşitsizlikleri yeniden üretmesi dolayısıyla daha geniş anlamda toplumsal kapanmayla örtüşmesi bu çerçevede önemli bir tartışma bahsidir (Collins, 1990, 2019; Macdonald, 1985; Murphy, 1988). Yeni-Weberciliğin günümüzdeki temsilcilerinden Mike Saks ve Tracey Adams mesleki kapanma teorisinin piyasa şartlarında imtiyaz ve statü mücadelesini doğru tespit ettiğini ancak mücadelenin siyasi aktörler ve kamu kurumlarıyla ilişkisini

ihmal ettiğini ileri sürmüştür (Saks & Adams, 2019). Kapanma teorisinin bir diğer zaafı, mesleğin kendi gelişimine yakın bakmaktan dolayı makro toplumsal yapıda yer ve ilişkilerinin gözden kaçırılmasıdır. Yakın tarihte Kim Weeden, meslek grupları arasındaki ücret eşitsizliği ilişkisi üzerine farklı ülkelere dair nicel analizler sunarak meslekî kapanmayı tabakalaşmayla buluşturmuştur (Bol & Weeden, 2015; Weeden, 2002). Kapanma teorisini küresel hizmet şirketleri ve ulus-aşırı yönetim örgütleri bağlamında yeni-kurumsalcı teoriyle telif etmeye yönelik güncel gayretler mevcuttur (Suddaby & Muzio, 2015).

10. Sınıf Bağlamında Meslek: Vasıfsızlaşma, Proleterleşme ve Prekaryalaşma

Meslek olgusunu incelemenin bir diğer yolu mesleğin emek-mülkiyet ilişkileri içinde hangi sınıfa tekbül ettiğini belirlemektir. Bu anlamda 1970'lerden itibaren gelişen Yeni-Marksist yaklaşım meslek olgusuna dair verimli bir tartışma hazırlamıştır (Carchedi, 1977; Ehrenreich & Ehrenreich, 1979; Poulantzas, 1975). Bu çizgide temel mesele mesleklerin sınıf konumunun çelişkili olmasıdır. Zira hekim veya avukat ne kapitalistler gibi üretim araçlarına sahiptir ve başkalarının emeğinin artı değerine el koyar; ne de mavi yakalı işçiler gibi düşük otorite ve gelir sahibidir.

Bu çelişkiye yönelik bir çözüm, sermaye sahibi sınıfın tanımını genişletmektir. Sermayenin çıkarını ve tahakkümünü gözeten ideolojik telkin, siyasi baskı ve işçi sınıfının denetimi gibi faaliyetleri yerine getiren gruplar da hakim sınıfa aittir. Bu anlamda hekimler ve mühendisler hakim sınıfın bir parçasıdır (Navarro, 1977). Avukatlar ceza hukuku, iş hukuku, ticaret hukuku gibi temel üretim ilişkilerini düzenleyen yasal çerçevenin işleyişini temin ettikleri ölçüde hakim sınıfa dahildir. Diğer yandan, meslek-sınıf ilişkisine daha nüanslı bakan Erik Olin Wright'a göre meslekler toplamda işçi sınıfını oluştursa da teknik iş bölümü, mesleğin piyasa değeri ve ideoloji yani mesleğin saygınlığı gibi nedenlerden dolayı aynı sınıf içinde ayrıştırıcı konumlara dönüşebilir (1980, s. 192). Aynı zamanda, tıp örneğinde olduğu gibi güçlü bir meslek örgütü meslek içi sınıf çatışmasını görünmez kılabilir (s. 193). Wright'ın sınıf şeması bu nedenle meslek gruplarından ziyade otorite farkına dayanır (Wright, 2000, 2005).

Yeni-Marksist çerçevede verimli bir araştırma çizgisi, mesleklerin sermayeyle ittifakından ziyade sermayenin tahakkümü altına girmesine odaklanır. Bilhassa 70'lerden bu yana müesses meslek mensupları emekçi sınıflar gibi sömürü ve yabancılaşmaya maruz kaldıkları bir proleterleşme sürecinden geçmektedir (Braverman, 1974; Coburn, 1994; Larson, 1980; Navarro, 1988; Oppenheimer, 1972). Proleterleşme, kapitalist toplumlarda nicel büyüme, şirketleşme ve piyasalaşmanın sonucunda meslek mensuplarının ücretli emekçilere dönüşmesi ve iş üzerinde otoritelerini kaybetmesidir. Kavramın ilham kaynağı, Marx'ın *Komünist Manifesto*'daki şu tespittir: "Burjuvazi onca zamandır onurlu sayılan ve önünde huşuyla secde edilen her faaliyetin halesini söktüp atmıştır. Hekim, avukat, rahip, şair ve bilim adamını kendi ücretli işçisi yapmıştır" (Carver & Farr, 2015, s. 239).

Proleterleşmeye teknoloji kullanımının artmasıyla yaşanan vasıfsızlaşma (*deskilling*) ve şirketleşme eşlik eder. Karlılık ve verimlilik odaklı işletme mantığı mesleklerin teknik bilgi temeline ve faaliyet tarzına artık doğrudan nüfuz etmektedir (Hagan, Huxter, & Parker, 1988; Hanlon, 1999; Waring & Bishop, 2013). Mavi yakalı işçilerin kendi emeklerine ve emeğin ürünlerine yabancılaşması gibi meslek mensupları da ürettikleri hizmetin artı değeri ve denetimi noktasında otorite kaybı yaşamaktadır (Derber, 1983, s. 318; McKinlay & Arches, 1985, s. 166). 17. yüzyıldan itibaren İngiltere'de dar bir iktidar zümresi tarafından toprağa el konulması nasıl köylülerden mülksüz bir sınıf yarattıysa bugün sermayenin daralan istihdam piyasalarında birçok teknik uzmanlığı sevk ve idare altına alması benzer bir ücretlileşmeye neden olmaktadır.

Proleterleşme tezi, 1970'li yıllarda ortaya atılan bilgi toplumu ve sanayi sonrası toplum iddialarına cevap olarak geliştirilmiştir. Teknoloji kullanımı arttıkça ve iş bölümü yoğunlaştıkça teknik uzmana duyulan ihtiyacın ve verilen değer artacağına dair liberal görüş; uzmanlığı eşitsiz sınıf ilişkilerinden ayırma hatasıyla maluldür. Proleterleşme ayrıca, Nelson Foote'nin işçilerin profesyonelleşeceği yönündeki 1953 tarihli kehanetinin tam aksi yönde bir sürece işaret eder. Türkiye'de yapılan güncel araştırmalar hem imalat ve hizmet sektörlerinde artan istihdam hem de öğretmenlik ve avukatlık gibi mesleklerin dönüşümü bağlamında proleterleşme tezini desteklemiştir (Akbaş, 2015; Durmaz, 2014; Kaya, 2008).

Proleterleşmenin bir türevi literatürde son yıllarda sıklıkla vurgu yapılan prekaryalaşmadır (Kalleberg & Vallas, 2017; Lorey, 2015; Styhre, 2017). “Bilişsel emek”, “maddi olmayan emek”, “yaratıcı emek” sahibi meslek mensupları son kırk yılda artan şekilde sendikasılaşma, güvence-sizleşme ve taşeronlaşmaya maruz kalmaktadır. Yeni esnek-sömürü rejimi (*flexploitation*) (Bourdieu, 1998, s. 99) meslek faaliyetinin dayandığı geleneksel hüner ve vasıflardan ziyade daha hızlı ve parçalı bir emek arzını destekler; belirsizlik ve riskin bütün bedelini de bireyin sırtına yıkar. Böylece nitelikli meslek erbabının yerini piyasada kolayca ikame edilebilir prekarya almıştır. En muhkem mesleklere mensup uzmanların dahi maruz kaldığı bir karakter aşınması çalışma hayatının temelini yerleşmiştir (Sennett, 2010). Beyaz yakalı prekaryalaşması Türkiye'de de güncel araştırmaların konusudur (Bora, Erdoğan, Bora, & Üstün, 2011; Vatanserver & Yalçın, 2015).

11. Çatışma ve İktidar Alanı Olarak Meslek

Hem Yeni-Weberci hem Yeni-Marksist çalışmaların odağında mesleğin yasal-kurumsal anlamda iktidar ve nüfuzunu nasıl tesis ettiği vardır. Mesleklerin özerkliği tıp fakültesiyle hastane; hukuk fakültesiyle adliye; siyasi ve idari bilimlerle bürokrasi ve şirketler arasındaki ilişkiyi hem toplumdaki statü ve değer dünyası hem istihdam ve emek dünyasında geçerli şekilde tesis etmesiyle mümkündür. Bu esasen 19. yüzyıldan bu yana sanayileşen toplumlarda yeni bir zümrenin statü ve imtiyaz fethinin hikayesidir: Meslek örgütlerinin rolü, mesleklerin kamuya hizmetini veya etik ilkelerini gözetmekten ziyade, piyasanın serbestleşmesi ihtimaline karşı, soylular gibi toprak veya savaştan gelen bir iktidarları olmadığı için, kazanç ve saygınlıklarının muhafaza etme stratejileri geliştirmektedir.

Mesleği çatışma ve iktidar alanı olarak düşünmenin tarihi esasen 60'lara kadar gider. Rue Bucher ve Anselm Strauss (1961) mesleğin homojen bir bütünlük olduğu fikrine hücum etmiştir: İşlevselciliğin model aldığı hekimlik kendi içinde iş bölümü bakımından derin farklılaşmalara sahnedir; laboratuvar çalışmasıyla klinik görev arasında veya genel cerrahiyle radyoloji arasında hiyerarşi ve statü mücadelesi yaşanır (s. 327). Önemli olan, tıp ve hekimlikten bir bütün olarak bahsetmenin kimin çıkarına olduğunu; meslek içindeki hangi tabaka veya zümrenin hekimlik adına konuştuğunu tespit etmektir. “Müesses meslek örgütleri meslek içinde farklı tabaka ve zümrelerin denetim adına çarpıştığı ve etik kurallar, çalışma ruhsatı, uzmanlık süreci gibi şeylerin muktadir tabakanın tarihsel tortusuna dönüştüğü bir muharebe meydanıdır” (s. 331).

Terence Johnson'ın 1972 tarihli *Professions and Power* kitabı (1972b) bu güzergahta önemli bir duraktır. Mesleğin üretim ilişkileri üzerindeki kimin sözünün geçtiğini kıstas almayı ileri süren Johnson'a göre üç tip üretici-tüketici ilişkisi vardır: Birincisi, özerk meslek örgütlerinin merkezde olduğu meslektaş kontrolüdür (*collegiate control*). Tüketicinin yani hastaların ihtiyaçlarını hizmeti üreten serbest hekimlerin belirlediği bu tip mesleklerde, Ortaçağ loncalarında bir meslek nasıl ancak ustaların izniyle icra ediliyorsa, 19. yüzyıldan bu yana İngiltere'de hukuk mesleklerinde de görüldüğü üzere meslektaş dayanışma ve denetimi söz konusudur (s. 45). İkinci-

cisi, tüketicinin kendi ihtiyaç ve taleplerini dayattığı hâmi kontrolüdür (*patronage control*). Geleneksel toplumlarda krala veya yönetici tabakaya siparişle hizmet üreten mimar, ressam, hekim gibi mesleklerle birlikte günümüzde kamuya veya özel sektöre kitlesel hizmet veren her türlü meslek bu tipe dahildir. Üçüncüsü ise, üretici ile tüketici arasında hizmetin niteliği ve biçimini belirleyen üçüncü bir tarafın bulunduğu hakem kontrolüdür (*mediative control*). Kapitalist toplumlarda hakem rolünü, çoğunlukla sermaye lehine olsa da devlet yerine getirir (s. 46). Meslek örgütleri devlet ve bürokrasinin şemsiyesi altına girdikçe meslektaş kontrolünden hakem kontrolüne geçiş yaşanır.

Başka çalışmalarında meslekleri sömürge ve sınıf bağlamlarında incelemeyi teklif eden Johnson (1972a, 1977) 90'larla birlikte Michel Foucault'nun *gouvernementalité* kavramından ilhamla meslekleri iktidarın kuruluşunda rol alan disiplin mekanizmaları olarak tanımlamayı tercih etmiştir (1995). Benzer şekilde mesleklerin vazettiği profesyonellik söyleminin hem uzmanın hem hizmet alanın disiplinine imkan sağlayan bir iktidar mantığına dayandığını ileri süren araştırmalar mevcuttur (Fournier, 1999; Pickard, 2010). Bilhassa 90'lardan bu yana gelişen kontrol ve gözetim teknolojileri, performans değerlendirme sistemleri, müşteri memnuniyet ve güven ölçekleri gibi araçlar uzmanlığa dayalı meslekleri kısaca almış durumdadır (Reed, 1996). Hekimler ve avukatlar meslektaş örgütlenmesi üzerinden kapanma yönünde bir iktidar stratejisi güderken; finans danışmanı, ar-ge mühendisi, bilgisayar analisti gibi yeni bilgi işçileri sosyal sermaye ve ağlar üzerinden piyasaya açılmak şeklinde bir strateji benimsemeye yatkındır (s. 586).

Andrew Abbott *The System of Professions* kitabında (1988) birçok mesleği birbiriyle ilişkili düşünmeye yönelik bir çerçeve sunar. Abbott iktidardan ziyade meslekî yargı yetkisinin (*jurisdiction*) temayüzüne vurgu yapar: Meslekler, piyasa, devlet ve diğer mesleklerden oluşan bir toplumsal ekolojide kendi yargı yetkilerini rakip mesleklere ve meslek ötesi yapılara karşı korumak ve genişletmek peşinde dinamik birimlerdir. Yargı yetkisinin kapsamı, teorik ve soyut bir yapıya tercüme edilerek dış müdahale ve nüfuzdan münezzehtutulmak istenen meslekî bilgiden başlar; mesleğin iş tanımı, hak ve yetkileri ve iş yeri örgütlenmesine kadar genişler. Her meslek yargı yetkisini belli bir anavatan üzerinde (hastane, adliye, laboratuvar, ofis, atölye vs.) kurup genişletmeye çalışır (s. 56). Mesela, beden ve ruh hastalıklarının ayrı tutulmasına dayanan psikiyatri tıp içinde nörolojiyle sınır mücadelesi içindedir (s. 25). Yine mesela adli psikiyatri ve adli psikoloji tıpla hukuk mesleklerinin karşılaştığı ara bölgede yargı yetkisi kurmaya yönelmiş mesleklerdir.

Abbott'ın sunduğu çerçeve esasen Weberci kapanma teorisini meslekler arası karşılıklı ve dinamik bir sistem tasavvuruna tercüme eder. Bu çerçeve, sistem derken akla hemen işlevselciliği getirirse de ihtilaf ve stratejiye yaptığı vurgu sayesinde Parsons'ın denge mekanizması olarak meslek tanımından ayırır. Meslek olgusunu çok daha radikal bir çatışma sahnesi olarak düşünen isim Pierre Bourdieu olmuştur. Fransız sosyologun Weber'in din sosyolojisinden ilhamla (Bourdieu, 2011, ss. 116-117) üniversite, sanat ve edebiyat, emlak piyasası gibi farklı olgulara uyguladığı alan teorisi (Bourdieu, 2000, 2009, 2014, 2015), belli bir faaliyet sahasını farklı güç ve konumlara sahip failer arasında maddi ve manevi (simgesel) çıkar, nüfuz ve meşruiyet mücadelesi olarak tasavvur etmeyi önerir (Bourdieu & Wacquant, 2016, ss. 79-103). Mesela hukuk, toplumsal dünyanın şerî bir bakışla görülmesine ve bölümlendirilmesine dayanan hukuki metinler bütününü idrak ve kullanma yetkisine sahip olduğu devlet tarafından onanmış failerin, neyin hukuken geçerli ve etkili olacağı noktasında dışarıya kapalı bir simgesel yorum mücadelesi verdikleri bir alandır (Bourdieu, 1986, s. 4). Metinler ve yorumların otoritesini kendinden menkul ve dış taziyiklerden bağımsız gibi sunan hukuk dili, gayrişahsîlik ve tarafsızlık görüntüsü altında alandaki failerin ve kurumların hem farklı güç ve konumlarını yansıtır hem de mücadelenin esas konusu-

dur. Günlük dil ve spontan yorumlama biçimlerinden kendi formalitesi, retorığı ve simgeselliği sayesinde ayrılan hukuk dili hakimler ve avukatlar ile hükümlü, sanık, müvekkil gibi alan dışı failler arasında eşitsizliğin başladığı meşru meslekî yorumları üretim aracıdır (s. 9).

Mesleği Bourdieücü anlamda alan olarak düşünmek, mesleğin kendi otorite ve çıkarını kurduğu hukuk formalizmi gibi mevcut yapıyı doğallaştıran bir meslekî söylemi tekrar etmekten kurtardığı gibi, mesleği siyasi ve ekonomik fail ve mihrakların dışsal çıkarlarının aracı olarak düşünmenin de önüne geçer. Önemli olan, mesleğin içiyle dışı arasındaki sınırın nerede başlayıp bittiğini; bu özerklik sınırının mesleğin içinde ve dışında hangi faillerin lehine veya aleyhine nasıl kurulduğunu ve tartışıldığını tespit etmektir. Tahakküm meselesini simgesel mücadeleyle birlikte düşünmeyi teklif etmesi sayesinde güçlü bir teorik sentez sunan Bourdieu'nün çerçevesi bilhassa hukuk meslekleri incelemelerinde kullanılmıştır (Dezalay & Garth, 2010; Dezalay & Madsen, 2012; Hagan & Levi, 2005; Jewel, 2008; Villegas, 2009; Willemez, 2015). Profesyonellik söyleminin, iktidar alanındaki mücadelede simgesel sermaye biçimi olarak nesneleştirilebileceği ileri sürülmüştür (Schinkel & Noordegraaf, 2011).

12. Meslek Kavramına Yönelik Eleştiriler

Teorik çerçevesi ne olursa olsun, güncel İngilizce sosyoloji literatüründe *profession* terimi birçok ders kitabı ve derlemede görüldüğü üzere yerleşik ve yaygındır (Burrage & Torstendahl, 1990; Dent, Bourgeault, Denis, & Kuhlmann, 2016; Dingwall & Lewis, 1983; Macdonald, 1995; Pavalko, 1988). Bu durum işlevselciliğin halen baskın olduğunu anlamına gelmez ancak eleştirel ve güncel çalışmalara rağmen Amerikan meslek tasnifinin seçkin terminolojisinin geçer akçe olduğunu gösterir. Nitekim bu literatür genellikle hekimlik, avukatlık, mühendislik ve benzeri uzmanlıklara odaklanır; çalışma ve iş hayatına eğilen çalışma sosyolojisi (*sociology of work*) literatüründen ayrışır.

Profession teriminin kısıtlı sayıda mesleği kapsayacak şekilde tanımlanmasına ilk eleştiriler simgesel etkileşimcilerden gelmiştir. Everett Hughes “bu meşguliyet bir meslek mi?” sorusunu bir kenara bırakıp insanların yaptıkları işi mesleğe ve kendilerini de meslek sahibine dönüştürme nedenlerini incelemeyi teklif etmiştir (1958, s. 45). Howard Becker (1970) *profession* teriminin bilimsel bir kavram değil halk tabiri olduğunu; dolayısıyla sosyolojinin görevinin bu tabirin toplumda nasıl kullanıldığını ve ne işe yaradığını incelemek olduğunu yazmıştır. Robert Habenstein'a göre sosyologların *profession* denilen meslekleri ısrarla sabit ve üstün özelliklerle tanımlaması “aynı yüksek statüyü paylaşmaya teşne olmalarıyla” alakalıdır (1963, s. 294). Julius Roth müesses mesleklerin yakın tarihte kazandığı konum ve imtiyazları elde tutmak adına geliştirdiği açıklama biçimlerini tekrar eden sosyologları kukla olmakla yermiştir (1974, s. 17).

Yakın tarihte Julia Evetts, profesyonellik mefhumunun modern işletmelerde hem idari-bürokratik düzenlemeler adına yönetici zümre tarafından kullanılan bir değerler sistemi hem de yeni esnek çalışma rejiminde bütçe kısıntısı, dış müdahale gibi baskılara karşı mesleklerin içeriden geliştirdiği bir ideoloji olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (2003, s. 407). Profesyonelliğin bilhassa şirketleşme bağlamında idare ve teknik uzmanlık rollerini buluşturan melez bir kimlik haline geldiğine dair güncel bir tartışma hattı mevcuttur (Hanlon, 1998; Muzio, Hodgson, Faulconbridge, Beaverstock, & Hall, 2011; Noordegraaf, 2015). Pierre Bourdieu ise toplumsal dünyadan bilimsel düşünceye hızlı nakledilen fazlasıyla aşık kavramlara şüpheyle yaklaşmak gerektiğini savunmuştur (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 247):

Profession bilimsel dile eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden sokulmuş, sıradan dile ait bir kelimedir: Bir grubun ve bu gruba ilişkin bir temsilin toplumsal inşa süreciyle ortaya çıkmış toplumsal bir üründür, o gruba ilişkin bilimin diline de adeta fark edilmeden sızmıştır. “Kavramın” böylesine işlevsel olmasının, hatta fazla işlevsel olmasının nedeni budur: Eğer nesnenizi inşa etmek üzere böyle bir nosyonu kabul ederseniz, bilgi merkezlerinin ve “profesyonel” kurumların hazır listelerini, kaynakçalarını ve veri tabanlarını bulursunuz, hatta eğer yeterince becerikliyseniz gerekli araştırma fonlarına kavuşmakta zorluk çekmezsiniz.

Bourdieu'nün itirazına rağmen meslek anlamında *profession* teriminin Fransızca meslek sosyolojisi kitaplarında da tercih edildiğini görüyoruz (Champy, 2012; Dubar & Tripier, 1998; Gadéa & Demazière, 2009). Oysa Fransızcada meslek anlamında *métier* kelimesi çok daha yerleşiktir. Nitekim mesleklerin Kıta Avrupası'ndaki gelişimi ve vaziyetine dair incelemeler arttıkça, *profession* teriminin fazlasıyla Amerika-merkezci olduğu yönünde bir dikkat gelişmiştir. Jürgen Kocka, Almanya'nın modernleşme sürecinde “profesyonel” diye müstakil ve serbest bir sınıfın oluşmadığını; yüksek eğitim sermayesine sahip hekimler, avukatlar ve benzeri meslek gruplarının sanayiye iş adamları ve girişimcilerle birlikte *Bürgertum*; şehirlî ve itibarlı burjuvaziye mensup olduğunu ileri sürmüştür (1990, s. 69). Kocka'ya göre imtiyazlı aristokrasiye ve monarşiye karşı başarı ve eğitim değerlerini öne çıkaran burjuvazi 19. yüzyılda farklı meslekleri, sınıf konumlarını ve sektörleri çapraz kat eden bir tür sivil toplum cephesidir (s. 64). Dolayısıyla meslek olgusunu *profession* tabiriyle kısıtlamak yerine daha geniş toplumsal yapı ve ilişkiler içinde değerlendirmek gerekir.

Bu ve benzeri eleştiriler artmakla birlikte literatürü temelden etkileyecek toplu bir kavramsal tashihe dönüşmüş değildir. Bu nedenle işlevselci olmayan isimler arasında da mesleğin nasıl tanımlanması gerektiğine yönelik bir belirsizlik vardır. Mesela Andrew Abbott meslek-meşguliyet ayrımını kullanırken mesleklerin kendi yetkilerini tanımlama ve her vakayı kendi dillerinde soyutlama gücüyle meşguliyetlerden ayırdığını savunur (1988, s. 16); ona göre meslekî statü ve saygınlık meslekî bilginin üretimine yakınlığına göre artar veya azalır (1981). Abbott esasen, Amerikan meslek tasnifindeki bilimsellik veya teknik bilgi temeli vurgusunu biraz farklı bir şekilde ifade etmekten başka bir şey yapmaz. Kitabının son kısmında *profession* terimini tanımlama biçimi ise oldukça geniştir: “Belli vakalara bir tür soyut bilgiyi uygulayan bir tür dışlayıcı grup” (1988, s. 226).

Nihayetinde *profession* ve profesyonel terimleri etrafındaki şüphelerin yeni bir terminoloji inşasına varması için meslek olgusunu hem kavram hem gerçeklik olarak farklı tarihsel bağlamlarda yeniden düşünmek şarttır.¹⁰ Türkçede meslek, *profession* teriminden çok daha geniş bir kapsama sahiptir: Bir boya ustası veya terzi de, hekim veya avukat kadar kendi işinden meslek olarak bahseder. *Profession*'dan farklı olarak meslek, üniversite eğitimi veya meslek örgütünü ifade etmez. Teorik veya kurumsal bir arka plandan ziyade kişinin sahip olduğu maharet ve hünerle işaret eder. Türkçede meslek yasal, bürokratik ve eğitsel anlamda müesses ve muhkem bir alandan ziyade; hususi ve pratik bir beceri, mensubiyet (“bizim meslekte”, “meslektaş”) ve mutabir bir kimlik (“meslek erbabı”, “meslek sahibi olmak”) gibi anlamlara gelir. Kelimenin kökenindeki süluk ise daha geniş çağrışımlara açıktır.¹¹

10 Mesela Tracey Adams (2010) Kanada tarihinde hangi işlerin ne zaman meslek olarak tanımlandığını yasal düzenlemeler üzerinden incelemiştir.

11 Mesela Namık Kemal'in meslek-i hamiyet, meslek-i sadakat, meslek-i taklit, meslek-i terakki vs. derken meslek kelimesini yol, çizgi, tavir yahut görüş anlamında kullandığını görüyoruz (Kemal, 2005, ss. 186, 221, 248, 413).

13. Sonuç ve Teklifler

Meslek sosyolojisi bilhassa 1950'lerden bu yana empirik araştırmaların çeşitlendiği ve teorik hatların geliştiği önemli bir alandır. Son yıllarda küreselleşme, göç, meslek aşınması, ırk ve cinsiyet, örgütlenme, teknoloji gibi meseleler öne çıkmaktadır (Adams, 2015; Faulconbridge & Muzio, 2012; Liljegren & Saks, 2017; Saks, 2016; Suddaby & Muzio, 2015; Susskind & Susskind, 2015). Uluslararası Sosyoloji Derneği bünyesinde 1992'den itibaren "RC52 Sociology of Professional Groups" adı altında faaliyet gösteren ve birçok ülkeden araştırmacının katkı sunduğu bir araştırma komitesi mevcuttur. Komitenin 4-6 Temmuz 2019 tarihlerinde Floransa'da düzenlediği son konferans "piyasalaşma, küreselleşme ve dijitalleşme" alt başlığını taşımıştır.¹² Avrupa Sosyoloji Derneği bünyesinde de 1999'dan beri faaliyet gösteren "RN19 Sociology of Professions" araştırma ağı mevcuttur.

Bu makalede eleştirel bir tasnifi sunulan literatür, Türkiye'de yeni gelişen bu alanda faaliyet gösteren araştırmacıların açıklığa kavuşturması ve inşa etmesi gereken temel hususlara işaret eder. Bunlardan ilki, meslek kavramının, *profession-occupation* ayırımından azade bir şekilde, yakın tarihten bugüne Türkiye'de toplumsal olarak nasıl tanımlandığı ve resmî bürokratik evrende nasıl tasnif edildiğine yönelik kavramsal bir arkeoloji ihtiyacıdır. Türkiye'de meslek derken ne kastedilir? Devletin farklı kurumlarının meslek kelimesi ve olgusu etrafındaki tanım, tasnif ve uygulamaları nasıl gelişmiştir? Farklı meslek örgütlerinin ve mensuplarının ürettikleri mesleki söylemler hangi toplumsal şartlarda, dönemlerde ve alanlarda farklılaşmış veya yakınlaşmıştır? Bu soruların peşinde, meslek kelimesinde biriken kurumsal, teknik ve simgesel yükün ilişkisel bir tasrihi yapılabilir.

İkinci bir araştırma çizgisi, Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamında farklı mesleklerin devlet ve piyasa ile ilişki içinde nasıl kurumsallaştığı, yasallaştığı ve rasyonelleştiğini, literatürde 1960'lardan beri gelişen profesyonelleşme yaklaşımıyla eleştirel bir diyalog içinde açığa çıkarmaya yönelik karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji çalışmaları şeklinde gelişebilir. Modernleşmeyle beraber hangi mesleklerin ekonomik ve simgesel bakımlardan avantajlı konumları işgal ettiği, meslekler arasındaki tanınma ve nüfuz mücadelesinin eğitim, bürokrasi ve kültür dünyalarıyla nasıl bir ilişki içinde teşekkül ettiği ve hangi mesleklerin statü kaybı yaşadığı, 19. yüzyıldan günümüze toplumsal değişimi tartışmak için verimli konulardır. Bilhassa son kırk yılda yaşanan dönüşümü anlamak için, terzilik gibi geleneksel zanaatlardan yazılıım mühendisi gibi beyaz yakalı uzmanlıklara birçok meslek özelinde mesleki kimliğin inşası, mesleki sosyalleşme, meslek tercihinin şekillenmesi, mesleki kariyer örüntüleri gibi konulara eğilen nitel çalışmalara ihtiyaç vardır.

Benzer şekilde, Weberci kapanma teorisini tartışmak suretiyle, bilhassa hekimlik ve avukatlık gibi muhkem ve muteber mesleklerin teşekkülünün Türkiye'de hangi ekonomik, siyasi ve kültürel zümrelerin oluşumuna ve yeniden üretimine tekabül ettiğini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Türkiye'de zaten az olan meslek sosyolojisi literatürünün son yıllarda proleterleşme ve prekaryalaşma odaklı gelişmesi, küresel ekonomiyle entegrasyon ve piyasalaşma gibi güncel süreçlerle alakası bakımından makul görünse de, Weberci kapanma teorisinin ve Bourdieu'nün Weber'den ilhamla geliştirdiği alan mefhumunun ihmal edilmesiyle mütenasiptir. Oysa

12 Konferansta birçok oturum ve sunum hekimlik ve diğer sağlık mesleklerine odaklanmıştır. Meslekler üzerine Marksist sınıf analizi içeren araştırmaların hayli azaldığı; Weberci statü ve tekel mefhumlarının gündemde olmaya devam ettiği; bununla birlikte meslekleri toplumsal yapı içinde ele alan çalışmalardan ziyade teknoloji kullanımı, rutinleşme, iş yeri deneyimleri, diğer gruplarla ilişki biçimleri ve toplumsal cinsiyet gibi temalarla sınırlandıran çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmüştür. Lütfi Sunar'la birlikte katıldığımız konferansın ayrıntılı programı için bkz: <https://www.isa-sociology.org/uploads/imagen/665-cfp-rc52-professions-society-2019.pdf>

bilhassa mesleki kimliğin dışlayıcı ve ayırıştırıcı inşasında işe koşulan eğitsel, kültürel ve simgesel sermayenin alanın içinden ve dışından faillerce nasıl biçimlendirildiği; dolayısıyla mesleki tekel üzerine mücadelenin nasıl yürütüldüğü araştırılması gereken bir meseledir. Weberci-Bourdieuçü çizgi Türkiye’de avukatlık ve hekimlik gibi mesleklerin birer statü grubu olarak iktidar alanıyla mütenasip biçimde temayüz etmiş simgesel, ruhbanvari ve ezoterik dünyasını çözümlemede verimli bir kalkış noktası sunar.

Unutulmaması gereken bir nokta, mesleğin hangi bakımdan inceleneceğiyle nasıl bir araştırma yapılacağı arasında doğrudan bir ilişki olduğudur. Mesela meslekleri toplumsal yapı ve tabakalaşma bağlamında sosyal hareketlilik birimi olarak incelemenin yolu nicel veri toplamaktan geçerken mesleki kimliğin çiraklık veya fakülte sürecinde nasıl inşa edildiğini ve çalışma hayatında nasıl dönüştüğünü incelemek istediğimizde nitel bir araştırma gerekecektir. Bu anlamda Türkiye’de mesleklere dair temel bazı bilgileri (mensup sayısı, mezun sayısı, iş yeri sayısı vs.) geriye doğru takip etmeyi mümkün kılacak resmi kayıtlara ulaşmanın zorluğu ulusal ve tarihsel çalışmaları engellemektedir. Bununla birlikte sosyoloji dalında yapılan tezlerin ekseriyeti öğretmen, mühendis, akademisyen gibi tek bir meslek üzerine, lokal ve deskriptif niteliktedir. Literatürde en çok çalışılan ve kavramsal tartışmaların beşiği olan iki meslek, avukatlık ve hekimlik, Türk sosyolojisinde son derece az sayıda çalışmaya konu olmuş; karşılaştırmalı bir şekilde ise hiç ele alınmamıştır. Oysa 1980’lerden bu yana yükselen piyasalaşma dalgasının bu en muhkem ve muteber iki mesleğin duvarlarında nasıl bir tahribata neden olduğunu açığa çıkarmak teorik bakımdan mesleki aşınma, vasıfsızlaşma, mesleki tekel ve yetki mücadelesi gibi mefhumları geliştirmek adına önemli bir adım olacaktır.

Bu makalede tasnif edilen teorik panorama, 70’lere kadar Durkheimcı ve işlevselci tanımların; 70’lerden bu yana ise Weberci ve Marksist kalkış noktalarının meslek sosyolojisinde etkili olduğunu gösterir. Durkheimcı-işlevselci çizgi meslek derken hekimlik ve avukatlık gibi 19. yüzyıldan bu yana Batı’da yüksek gelir ve statü ifade eden işleri model almış ve naif, yüceltici ve soyut bir bakış geliştirmiştir. Buna karşılık çatışma, mücadele ve iktidarı merkeze alan Yeni-Weberci ve Yeni-Marksist incelemeler, yine hekimlik ve avukatlık gibi muteber mesleklerden başlayarak eleştirel, şüpheli, tarihsel ve ilişkisel bir bakış getirmiştir. Teorik kırılmanın 70’lerde gerçekleşmesi elbette bu dönemde Batı sanayi ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz, piyasalaşma, emek rejiminin dönüşümü gibi süreçlerle alakalıdır. Meslek aşınması, meslekî kapanma ve proleterleşme gibi tartışma başlıkları müesses mesleklerin hem demografik hem ekonomik anlamda muhkem surlarının sarsıldığı son kırk yılın gündemidir. Şirketleşme başta tıp ve hukuk olmak üzere birçok mesleğin yapısına, kimliğine ve değerlerine nüfuz etmektedir. Bu da Durkheim’ın yola çıktığı meselenin esası itibarıyla güncelliğini koruduğunu gösterir: Meslek olarak nitelenen ve tasnif edilen sosyal grupların piyasa ve devlet arasında kendine mahsus bir ahlak ve özerkliğe sahip olması toplumsal yapı için ne anlama gelir?

Sosyolojinin ve aslında her bilim dalında üretilen teorilerin kendi ulusal veya yerel, ekonomik veya siyasi bağlarıyla oldukça irtibatlı olduğunu unutmamak gerekir. Durkheim’ın meslek ahlakı, Flexner’in tıp reformu, Parsons’ın denge mekanizması, profesyonelleşme, meslek aşınması, proleterleşme ve prekaryalaşma gibi kavram ve yaklaşımların sanayileşme ve sanayi sonrasına geçiş gibi merkez üssü Batı toplumları olan süreçlere tekabül ettiği açıktır. Türkiye bu süreçlerden bağımsız olmamakla birlikte, çeşitli teorik hatlar geliştirmek için verimli ve dinamik bir meslekî görünüme sahiptir. Dolayısıyla Türkiye’de bu zamana kadar ağırlıklı olarak empirik düzeyde ve birbirinden kopuk şekilde yapılan meslek incelemelerinin artık özgün bir kavramsal zemin ve kolektif bir araştırma gündemi teşkil edecek şekilde çoğalması ümit edilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abbott, A. (1981). Status and status strain in the professions. *American Journal of Sociology*, 86(4), 819–835.
- Abbott, A. (1988). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Adams, T. L. (2010). Profession: A useful concept for sociological analysis? *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de Sociologie*, 47(1), 49–70. <https://doi.org/10.1111/j.1755-618X.2010.01222.x>
- Adams, T. L. (2015). Sociology of professions: International divergences and research directions. *Work, Employment and Society*, 29(1), 154–165.
- Akbaş, K. (2015). *Avukatlık mesleğinin ekonomi politiği: Avukatların sınıfsal konumlarındaki değişim* (2. baskı). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Akkaş, E. (2016). *Türkiye’de hekimlik mesleğinin kültürel belirleyicileri üzerine nitel bir çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Allsop, J., & Saks, M. (Ed.). (2003). *Regulating the health professions*. Londra: SAGE Publications.
- Altun, F. (2017). *Modernleşme kuramı: Eleştirel bir giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Atacan, F. (Ed.). (2002). *“Hayatımda hiç arkaya bakmadım”: Mübeccel Kiray’la söyleşi* (2. baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Atalay, M. (2017). *Hekimlik mesleğindeki değişimin meslekler sosyolojisi açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Barber, B. (1963). Some problems in the sociology of the professions. *Daedalus*, 92(4), 669–688.
- Beck, A. H. (2004). The Flexner report and the standardization of American medical education. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 291(17), 2139–2140. <https://doi.org/10.1001/jama.291.17.2139>
- Becker, H. S. (1970). The nature of a profession. İçinde H. S. Becker (Ed.), *Sociological Work*. Chicago: Aldine.
- Becker, H. S., Geer, B., Hughes, E. C., & Strauss, A. L. (1976). *Boys in white: Student culture in medical school* (Reprint of the edition Chicago, University of Chicago Press, 1961). New Brunswick: Transaction Publishing.
- Berlant, J. (1975). *Profession and monopoly: A study of medicine in the United States and Great Britain*. Berkeley: University of California Press.
- Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Bol, T., & Weeden, K. A. (2015). Occupational closure and wage inequality in Germany and the United Kingdom. *European Sociological Review*, 31(3), 354–369. <https://doi.org/10.1093/esr/jcu095>
- Bonner, T. N. (1998). Searching for Abraham Flexner. *Academic Medicine: Journal of the Association of American Medical Colleges*, 73(2), 160–166.
- Bora, A., Erdoğan, N., Bora, T., & Üstün, İ. (2011). *Boşuna mı okuduk? Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği*. Cağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). La force du droit: Eléments pour une sociologie du champ juridique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 64(1), 3–19. <https://doi.org/10.3406/ars.1986.2332>
- Bourdieu, P. (1998). *Contre-feux: Propos pour servir à la résistance contre l’invasion néo-libérale*. Paris: Raisons d’Agir.
- Bourdieu, P. (2000). *Homo academicus*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (2009). *Les règles de l’art: Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil.

- Bourdieu, P. (2011). With Weber against Weber: In Conversation with Pierre Bourdieu. S. Susen & B. S. Turner (Ed.), *The legacy of Pierre Bourdieu. Critical essays* içinde (ss. 111–124). London New York: Anthem Press.
- Bourdieu, P. (2014). *Les structures sociales de l'économie*. Paris: Points.
- Bourdieu, P. (2015). *Bilimin toplumsal kullanımları: Bilimsel alanın klinik bir sosyolojisi için* (L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2016). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (8. bs; N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braverman, H. (1974). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. New York: Monthly Review Press.
- Brooks, R. A. (2012). *Cheaper by the hour: Temporary lawyers and the deprofessionalization of the law*. Philadelphia, Pa: Temple University Press.
- Bucher, R., & Strauss, A. (1961). Professions in process. *American Journal of Sociology*, 66(4), 325–334.
- Burrage, M. (2006). *Revolution and the making of the contemporary legal profession: England, France, and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Burrage, M., & Torstendahl, R. (Ed.). (1990). *Professions in theory and history: Rethinking the study of the professions*. London: SAGE Publications.
- Caplow, T. (1954). *The sociology of work*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Carchedi, G. (1977). *On the economic identification of social classes*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Carr-Saunders, A., & Wilson, P. A. (1933). *The professions*. Oxford: Clarendon Press.
- Carver, T., & Farr, J. (Ed.). (2015). *The Cambridge companion to the Communist Manifesto*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Champy, F. (2012). *La sociologie des professions* (2. bs). Paris: PUF.
- Cirhinlioğlu, Z. (Ed.). (1996). *Meslekler ve sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Cirhinlioğlu, Z. (1997). *Türkiye'de hukuk mesleği*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Coburn, D. (1994). Professionalization and proletarianization: Medicine, nursing, and chiropractic in historical perspective. *Labour / Le Travail*, 34, 139–162. <https://doi.org/10.2307/25143848>
- Collins, R. (1990). Market closure and the conflict theory of the professions. M. Burrage & R. Torstendahl (Ed.), *Professions in Theory and History: Rethinking the Study of the Professions* içinde (ss. 24–43). Londra: SAGE Publications.
- Collins, R. (2019). *The credential society: An historical sociology of education and stratification*. New York: Columbia University Press.
- Çıngı, H., & Kasnakoğlu, Z. (1980). Öznel meslek saygınlığı üzerine bulgular: Ankara, 1977. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7(3-4), 317–360.
- Davis, K., & Moore, W. E. (1945). Some principles of stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242-249.
- Dent, M., Bourgeault, I. L., Denis, J.-L., & Kuhlmann, E. (Ed.). (2016). *The Routledge companion to the professions and professionalism*. London: Routledge.
- Derber, C. (1983). Managing professionals: Ideological proletarianization and post-industrial labor. *Theory and Society*, 12(3), 309–341.
- Dezalay, Y., & Garth, B. G. (2010). *Asian legal revivals: Lawyers in the shadow of empire*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Dezalay, Y., & Madsen, M. R. (2012). The Force of Law and lawyers: Pierre Bourdieu and the reflexive sociology of law. *Annual Review of Law and Social Science*, 8(1), 433–452. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173817>
- Dingwall, R., & Lewis, P. (Ed.). (1983). *The sociology of the professions: Lawyers, doctors and others*. Londra: Macmillan.
- Dubar, C., & Tripier, P. (1998). *Sociologie des professions*. Paris: Armand Colin.
- Duncan, O. D. (1961). A socioeconomic index for all occupations. A. Reiss (Ed.), *Occupations and Social Status* içinde (ss. 109-138). New York: Free Press.

- Durkheim, É. (1986). *Meslek ahlâkı* (3. bs; M. Karasan, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Durmaz, O. S. (2014). *Türkiye’de öğretmen olmak: Emek süreci ve yeniden proleterleşme*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Edwards, A. (1943). *Comparative occupational statistics for the United States, 1870-1940*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Ehrenreich, B., & Ehrenreich, J. (1979). The professional managerial class. P. Walker (Ed.), *Between Capital and Labour* içinde (ss. 5—45). Brighton: Harvester Press.
- Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The constant flux: A study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H., & Portocarero, L. (1979). Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 30(4), 415—441.
- Ertem, E. C. (2018). *Bir mesleğin kavramsal değişimi: Neoliberal dönemde Türkiye’de öğretmenlik mesleğinin dönüşümü (1980-2013)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Etzioni, A. (Ed.). (1969). *The semi-professions and their organization: Teachers, nurses, social workers*. New York: Free Press.
- Evetts, J. (1999). Professions: Changes and continuities. *International Review of Sociology*, 9(1), 75—86.
- Evetts, J. (2003). The sociological analysis of professionalism: Occupational change in the modern world. *International Sociology*, 18(2), 395—415. <https://doi.org/10.1177/0268580903018002005>
- Faulconbridge, J. R., & Muzio, D. (2012). Professions in a globalizing world: Towards a transnational sociology of the professions. *International Sociology*, 27(1), 136—152. <https://doi.org/10.1177/0268580911423059>
- Flexner, A. (1910). *Medical education in the United States and Canada* (Sy Bulletin No. 4). Geliş tarihi gönderen The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching website: http://archive.carnegiefoundation.org/pdfs/elibrary/Carnegie_Flexner_Report.pdf
- Flexner, A. (2001). Is social work a profession? *Research on Social Work Practice*, 11(2), 152—165.
- Foote, N. (1953). The professionalization of labor in Detroit. *American Journal of Sociology*, 58(4), 371—380.
- Forsyth, P. B., & Danisiewicz, T. J. (1985). Toward a theory of professionalization. *Work and Occupations*, 12(1), 59-76. <https://doi.org/10.1177/0730888485012001004>
- Fournier, V. (1999). The appeal to ‘professionalism’ as a disciplinary mechanism. *The Sociological Review*, 47(2), 280—307. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00173>
- Freidson, E. (1970). *Profession of medicine: A study in the sociology of applied knowledge*. New York: Dodd, Mead & Co.
- Freidson, E. (1986). *Professional powers. A study of the institutionalization of knowledge*. Chicago: Chicago University Press.
- Freidson, E. (1999). Theory of professionalism: Method and substance. *International Review of Sociology*, 9(1), 117-129.
- Gadéa, C., & Demazière, D. (Ed.). (2009). *Sociologie des groupes professionnels: Acquis récents et nouveaux défis*. Paris: Découverte.
- Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P. M., & Treiman, D. J. (1992). A standard international socio-economic index of occupational status. *Social Science Research*, 21(1), 1—56. [https://doi.org/10.1016/0049-089X\(92\)90017-B](https://doi.org/10.1016/0049-089X(92)90017-B)
- Goldthorpe, J. H. (1987). *Social mobility and class structure in modern Britain*. New York: Oxford University Press.
- Goldthorpe, J. H., & Hope, K. (1972). Occupational grading and occupational prestige. *Social Science Information*, 11(5), 17—73. <https://doi.org/10.1177/053901847201100502>
- Goode, W. (1957). Community within a community: The professions. *American Sociological Review*, 22(2), 669—688.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Göle, N. (1986). *Mühendisler ve ideoloji: Öncü devrimcilerden yenilikçi seçkinlere*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Greenwood, E. (1957). Attributes of a profession. *Social Work*, 2(3), 45—55. <https://doi.org/10.1093/sw/2.3.45>

- Habenstein, R. W. (1963). Critique of "profession" as a sociological category. *The Sociological Quarterly*, 4(4), 291-300. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1963.tb01594.x>
- Hagan, J., Huxter, M., & Parker, P. (1988). Class structure and legal practice: Inequality and mobility among Toronto lawyers. *Law & Society Review*, 22(1), 9–56.
- Hagan, J., & Levi, R. (2005). Crimes of war and the force of law. *Social Forces*, 83(4), 1499–1534.
- Hall, R. (1979). The social construction of the professions. *Sociology of Work and Occupations*, 6(1), 124–126. <https://doi.org/10.1177/009392857961006>
- Halliday, T. C. (1987). *Beyond monopoly: Lawyers, state crises, and professional empowerment*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hanlon, G. (1998). Professionalism as enterprise: Service class politics and the redefinition of professionalism. *Sociology*, 32(1), 43–63. <https://doi.org/10.1177/0038038598032001004>
- Hanlon, G. (1999). *Lawyers, the state, and the market: Professionalism revisited*. London: MacMillan Business.
- Haug, M. (1973). Deprofessionalization: An alternate hypothesis for the future. P. Halmos (Ed.), *Professionalization and Social Change* içinde (ss. 195-211). University of Keele.
- Haug, M. (1988). A re-examination of the hypothesis of physician deprofessionalization. *The Milbank Quarterly*, 66, 48. <https://doi.org/10.2307/3349914>
- Heinz, J. P., & Laumann, E. O. (1982). *Chicago lawyers: The social structure of the bar*. New York ve Chicago, IL: Russell Sage Foundation ve American Bar Foundation.
- Hughes, E. (1958). *Men and their work*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Jarausch, K. H. (1990). *The unfree professions. German lawyers, teachers and engineers, 1900-1950*. Oxford: Oxford University Press.
- Jewel, L. A. (2008). Bourdieu and American legal education: How law schools reproduce social stratification and class hierarchy. *Buffalo Law Review*, 56(4), 1115–1224. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1138720>
- Johnson, T. (1972a). Imperialism and the professions: Notes on the development of professional occupations in Britain's colonies and the New States. *The Sociological Review*, 20(1_suppl), 281-309. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1972.tb03222.x>
- Johnson, T. (1972b). *Professions and power*. London: Macmillan.
- Johnson, T. (1977). Professions in the class structure. R. Scase (Ed.), *Industrial Society: Class, Cleavage and Control* içinde (ss. 93-110). Allen & Unwin.
- Johnson, T. (1995). Governmentality and the institutionalization of expertise. T. Johnson, G. Larkin, & M. Saks (Ed.), *Health Professions and the State in Europe* içinde (ss. 7–24). Londra: Routledge.
- Kalleberg, A., & Vallas, S. (2017). Probing precarious work: Theory, research, and politics. *Research in the Sociology of Work: C. 31. Precarious work: Causes, characteristics, and consequences* içinde (ss. 1-30). <https://doi.org/10.1108/S0277-283320170000031017>
- Karakaş, M. (2003). *Türk polisinin mesleki profili*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Kasnakoğlu, Z., & Erdil, E. (2000). Meslek saygınlığı ve tercihleri. Ankara 1996. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26(3-4), 575-603.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980–2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2), 161-181. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2007.11.003>
- Kemal, N. (2005). *Osmanlı modernleşmesinin meseleleri: Bütün makaleleri 1* (N. Y. Aydoğdu & İ. Kara, Ed.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kemerlioğlu, E. (1973). *Erzurum'da meslekler ve sosyal tabakalaşma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli. Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası* (3. bs). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Klegon, D. (1978). The sociology of professions: An emerging perspective. *Work and Occupations*, 5(3), 259-283.
- Kocka, J. (1990). "Bürgertum" and professions in the nineteenth century: Two alternative approaches. İçinde M. Burrage & R. Torstendahl (Ed.), *Professions in Theory and History: Rethinking the Study of the Professions* (ss. 62-74). Londra: SAGE Publications.

- Köse, A. H., & Öncü, A. (2000). Türkiye’de mühendis-mimarlar: Ekonomik sınıf konumları ve ideolojik oluşumları. *Toplum ve Bilim*, (85), 36–46.
- Kunitz, S. J. (1974). Professionalism and social control in the progressive era: The case of the Flexner report. *Social Problems*, 22(1), 16-27. <https://doi.org/10.2307/799564>
- Larkin, G. (1983). *Occupational monopoly and modern medicine*. London: Tavistock.
- Larson, M. S. (1977). *The rise of professionalism: A sociological analysis*. Berkeley: University of California Press.
- Larson, M. S. (1980). Proletarianization and educated labor. *Theory and Society*, 9(1), 131–175.
- Liljegren, A. (2012). Key metaphors in the sociology of professions: Occupations as hierarchies and landscapes. *Comparative Sociology*, 11(1), 88–112. <https://doi.org/10.1163/156913312X621631>
- Liljegren, A., & Saks, M. (Ed.). (2017). *Professions and metaphors: Understanding professions in society*. New York: Routledge.
- Lorey, I. (2015). *State of insecurity: Government of the precarious* (A. Derieg, Çev.). London New York: Verso.
- Macdonald, K. M. (1985). Social closure and occupational registration. *Sociology*, 19(4), 541–556. <https://doi.org/10.1177/0038038585019004004>
- Macdonald, K. M. (1995). *The sociology of the professions*. London: Sage.
- Malatesta, M. (1995). *Society and the professions in Italy, 1860-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. (1939). The recent history of professionalism in relation to social structure and social policy. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 5(3), 325–340.
- McClelland, C. (2002). *The German experience of professionalization: Modern learned professions and their organizations from the early nineteenth century to the Hitler era*. Cambridge [et al.]: Cambridge University Press.
- McKinlay, J. B., & Arches, J. (1985). Towards the proletarianization of physicians. *International Journal of Health Services*, 15(2), 161–195. <https://doi.org/10.2190/JBMN-COW6-9WFQ-Q5A6>
- Merton, R. K., Reader, G., & Kendall, P. (Ed.). (1957). *Student-physician: Introductory studies in the sociology of medical education*. Cambridge: Harvard University Press.
- Millerson, G. (1964). *The qualifying associations: A study in professionalization*. Londra: Routledge.
- Mills, C. W. (1951). *White collar: The American middle class*. New York: Oxford University Press.
- Murphy, R. (1988). *Social closure: The theory of monopolization and exclusion*. Oxford: Clarendon Press.
- Muzio, D., Hodgson, D., Faulconbridge, J., Beaverstock, J., & Hall, S. (2011). Towards corporate professionalization: The case of project management, management consultancy and executive search. *Current Sociology*, 59(4), 443–464. <https://doi.org/10.1177/0011392111402587>
- Nakao, K., & Treas, J. (1994). Updating occupational prestige and socioeconomic scores: How the new measures measure up. *Sociological Methodology*, 24, 1-72.
- Nam, C. B., & Boyd, M. (2004). Occupational status in 2000: Over a century of census-based measurement. *Population Research and Policy Review*, 23(4), 327–358. <https://doi.org/10.1023/B:POPU.0000040045.51228.34>
- Navarro, V. (1977). *Medicine under capitalism*. New York: Prodist.
- Navarro, V. (1988). Professional dominance or proletarianization?: Neither. *The Milbank Quarterly*, 66, 57-75. <https://doi.org/10.2307/3349915>
- Neal, M. (2000). The professionalization of everyone? A comparative study of the development of the professions in the United Kingdom and Germany. *European Sociological Review*, 16(1), 9-26. <https://doi.org/10.1093/esr/16.1.9>
- Noordegraaf, M. (2015). Hybrid professionalism and beyond: (New) Forms of public professionalism in changing organizational and societal contexts. *Journal of Professions and Organization*, 2(2), 187–206. <https://doi.org/10.1093/jpo/jov002>
- Oppenheimer, M. (1972). The proletarianization of the professional. *The Sociological Review*, 20(1_suppl), 213-227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1972.tb03218.x>
- Özkurt, C. (2018). *1980 sonrası çalışma hayatına başlayan bazı meslek mensuplarının sosyolojik açıdan karşılaştırmalı analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parkin, F. (1979). *Marxism and class theory: A bourgeois critique*. Londra: Tavistock.
- Parry, N., & Parry, J. (1976). *The rise of the medical profession*. Londra: Croom Helm.

- Parsons, T. (1939). The professions and social structure. *Social Forces*, 17(4), 457–467.
- Parsons, T. (1964). A sociologist looks at the legal profession. *Essays in Sociological Theory* içinde (ss. 370–385). Illinois: Free Press.
- Parsons, T. (2005). Social structure and dynamic process: The case of modern medical practice. *The social system* içinde (ss. 288–322). Londra: Routledge.
- Pavalko, R. M. (1988). *Sociology of occupations and professions* (2. bs). Ithaca, Ill.: Peacock.
- Pickard, S. (2010). The role of governmentality in the establishment, maintenance and demise of professional jurisdictions: The case of geriatric medicine: Governmentality and geriatric medicine. *Sociology of Health & Illness*, 32(7), 1072–1086. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2010.01256.x>
- Poulantzas, N. (1975). *Classes in contemporary capitalism*. Londra: New Left Books.
- Reed, M. I. (1996). Expert power and control in late modernity: An empirical review and theoretical synthesis. *Organization Studies*, 17(4), 573–597. <https://doi.org/10.1177/017084069601700402>
- Ritzer, G. (1975). Professionalization, bureaucratization and rationalization: The views of Max Weber. *Social Forces*, 53(4), 627–634. <https://doi.org/10.2307/2576478>
- Ritzer, G., & Walczak, D. (1988). Rationalization and the deprofessionalization of physicians. *Social Forces*, 67(1), 1–22. <https://doi.org/10.2307/2579098>
- Rogowski, R. (1995). German corporate lawyers: Social closure in autopoietic perspective. Y. Dezalay & D. Sugarman (Ed.), *Professional Competition and Professional Power: Lawyers, Accountants and the Social Construction of Markets* içinde (ss. 114–135). Londra: Routledge.
- Roth, J. A. (1974). Professionalism: The sociologist's decoy. *Sociology of Work and Occupations*, 1(1), 6–23. <https://doi.org/10.1177/073088847400100102>
- Rothman, R. A. (1984). Deprofessionalization: The case of law in America. *Work and Occupations*, 11(2), 183–206. <https://doi.org/10.1177/0730888484011002004>
- Saks, M. (1983). Removing the blinkers? A critique of recent contributions to the sociology of professions. *The Sociological Review*, 31(1), 3–21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1983.tb00677.x>
- Saks, M. (2015). *The professions, state and the market: Medicine in Britain, the United States and Russia* (1. bs). <https://doi.org/10.4324/9781315727493>
- Saks, M. (2016). A review of theories of professions, organizations and society: The case for neo-Weberianism, neo-institutionalism and eclecticism. *Journal of Professions and Organization*, 3(2), 170–187. <https://doi.org/10.1093/jpo/jow005>
- Saks, M., & Adams, T. L. (2019). Neo-Weberianism, professional formation and the state: Inside the black box. *Professions and Professionalism*, 9(2). <https://doi.org/10.7577/pp.3190>
- Sander, R. H., & Williams, E. D. (1989). Why are there so many lawyers? Perspectives on a turbulent market. *Law & Social Inquiry*, 14(3), 431–479.
- Schinkel, W., & Noordegraaf, M. (2011). Professionalism as symbolic capital: Materials for a Bourdieusian theory of professionalism. *Comparative Sociology*, 10(1), 67–96. <https://doi.org/10.1163/156913310X514083>
- Sciulli, D. (2005). Continental sociology of professions today: Conceptual contributions. *Current Sociology*, 53(6), 915–942. <https://doi.org/10.1177/0011392105057155>
- Sciulli, D. (2007). Paris Visual Académie as first prototype profession: Rethinking the sociology of professions. *Theory, Culture & Society*, 24(1), 35–59. <https://doi.org/10.1177/0263276407071567>
- Sennett, R. (2010). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smigel, E. O. (1954). Trends in occupational sociology in the United States: A survey of postwar research. *American Sociological Review*, 19(4), 398–404.
- Smith, A. (2007). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* (J. B. Wight, Ed.). Petersfield: Harriman House.
- Starr, P. (1982). *The social transformation of American medicine: The rise of a sovereign profession and the making of a vast industry*. Cambridge: Basic Books.
- Styhre, A. (2017). *Precarious professional work: Entrepreneurialism, risk and economic compensation in the knowledge economy*. Cham: Palgrave Macmillan.

- Suddaby, R., & Muzio, D. (2015). Theoretical perspectives of the professions. L. Empson, D. Muzio, J. Broschak, & B. Hinings (Ed.), *The Oxford Handbook of Professional Service Firms* içinde (C. 1, ss. 25–47). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199682393.013.2>
- Sunar, L. (2018). *Değişim sosyolojisi. Kavramlar, kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Akademik.
- Sunar, L., & Kaya, Y. (2018). Türkiye’de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde (2. bs, C. 2, ss. 3–52). Ankara: Nobel Akademik.
- Susskind, R. E., & Susskind, D. (2015). *The future of the professions: How technology will transform the work of human experts*. Oxford: Oxford University Press.
- Şeref, E. (2014). *Emergent distinctions in the juridical field: The case of “plaza attorneys” in Turkey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tawney, R. H. (1920). *The acquisitive society*. New York: Harcourt, Brace And Howe.
- Terzioğlu, A. (1998). *Turkish medical doctors: Historical experience and self narratives* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toren, N. (1975). Deprofessionalization and its sources: A preliminary analysis. *Sociology of Work and Occupations*, 2(4), 323–337. <https://doi.org/10.1177/073088847500200402>
- Vatansever, A., & Yalçın, M. G. (2015). “*Ne ders olsa veririz*”: *Akademisyenin vasıfsız işçiye dönüşümü* (3. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Villegas, M. G. (2009). Champ juridique et sciences sociales en France et aux Etats-Unis. *L’Année sociologique*, 1(59), 29-62. <https://doi.org/10.3917/anso.091.0029>
- Vollmer, H., & Mills, D. (Ed.). (1966). *Professionalization*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Waring, J., & Bishop, S. (2013). McDonaldization or commercial re-stratification: Corporatization and the multimodal organisation of English doctors. *Social Science & Medicine*, 82, 147–155. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.12.023>
- Warner, W. L. (1949). *Social class in America*. Chicago: Science Research Associates.
- Weber, M. (1978). *Economy and society. An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Ed.). Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Weber, M. (2004). *The vocation lectures: “Science as a vocation”, “Politics as a vocation”* (D. Owen & T. B. Strong, Ed.; R. Livingstone, Çev.). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Weeden, K. A. (2002). Why do some occupations pay more than others? Social closure and earnings inequality in the United States. *American Journal of Sociology*, 108(1), 55–101.
- Wilensky, H. (1964). The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 70(2), 137–158.
- Willemez, L. (2015). Un champ mis à l’épreuve. Structure et propriétés du champ juridique dans la France contemporaine. *Droit et société*, 1(89), 129–149. <https://doi.org/10.3917/drs.089.0129>
- Wright, E. O. (1980). Class and occupation. *Theory and Society*, 9(1), 177–214.
- Wright, E. O. (2000). *Class counts: Student edition*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. (Ed.). (2005). *Approaches to class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Mesleki İtibar: Dönüşen Çalışma Hayatı ve Mesleklerin Sosyal Konumu

Occupational Prestige in Turkey in the Framework of Transforming Working Life

Lütfi SUNAR¹

¹Istanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: L.S. 0000-0002-7087-1253

Corresponding author:

Lütfi SUNAR,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: lutfi.sunar@medeniyet.edu.tr

Submitted: 27.04.2020

Accepted: 19.05.2020

Citation: Sunar, L. (2020). Türkiye’de mesleki itibar: Dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, *Supp(1)*, 29-59.

<https://doi.org/10.26650/JECS2020-0053>

Öz

Meslek modern toplumun incelenmesinde ve anlaşılmasında merkezi bir yere sahip bir olgudur. Günümüzde eğitim, ekonomi, kent, tabakalaşma gibi çok sayıda sosyal meseleyi meslekler üzerinden ele almak mümkündür. Özellikle iktisadi yapıda hızlı bir değişmeye sahne olan sanayi sonrası bilgi toplumlarında mesleklerin sosyal anlam ve önemleri hakkındaki değerlendirmeler ciddi bir önem arz etmektedir. Dünya sosyolojisinde mesleklerin her daim çok önemli bir araştırma alanı olmasında mukabil Türkiye’de meslek konusunun yeterince ele alındığını söylemek güçtür. Konu ile ilgili tarihsel, güncel, teorik ve uygulamalı araştırmaların ve gerekli kavramsal zeminin veri yapısının mevcut olmadığı görülmektedir. Türkiye çapında temsili kır-kent örneklemleri dahilinde yürütülen nicel araştırmanın verilerine dayanan bu yazıda mesleki itibar skalası incelenmektedir. Yazıda mesleklerin itibarının değişimi, mesleki itibarın belirleyicileri Türkiye’de iş ve çalışma hayatındaki değişimler ışığında ele alınmaktadır. Makalede 2019-2020 yıllarında yürütülen *Türkiye Çalışma Hayatı ve Meslekler* araştırmasından elde edilen veriler ışığında Türkiye’deki mesleki itibarın durumu ve değişimi ele alınmıştır. Oluşturulan mesleki itibar skalası ve mesleki itibarın belirleyicileri ile ilgili analizler bize mesleklerin sosyal boyutu ile ilgili çok önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece mesleklerin sosyal konumunu, işlevini ve değerini ölçmek için önemli bir araç ve gösterge seti oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meslek, çalışma hayatı, mesleki itibar, uzmanlık, iş

ABSTRACT

Occupation is central to the study and understanding of modern society. Today, it is possible to deal with many social problems, such as education, economy, urbanization, stratification through professions. Especially in the post-industrial societies that witnessed a rapid change in the economic structure, evaluations about the social meaning and importance of the professions are of great importance. Sociology of occupations and professions in the world at all times is critical, although it was underestimated in Turkey. Neither theoretical and applied studies

on the subject have been developed nor necessary conceptual and social analysis. This article is based on quantitative research conducted within the rural-urban representative sample across Turkey in 2019-2020. With this research, the occupational prestige scale that was built in 2015 has been renewed. In this paper, I am analyzing the determinants and factors of occupational prestige in Turkey. On the other hand, one of the main focuses of the paper is to discuss the change in prestige scores of occupations in the context of business and working life. As a result, to build a set of indicators for occupational and professional life, will be the main aim of this paper.

Keywords: Occupation, working life, occupational prestige, professions, job

EXTENDED ABSTRACT

Sociological research on occupations and professions in Turkey is in its infancy. It is not possible to find consistent and continuous data about occupations in nationwide surveys by relevant institutions such as TURKSTAT, Ministry of Labor, and SGK. On the other hand, data on the occupational structure of working life in Turkey is not fully available. Also, we do not have sufficient, standard, traceable, and reliable data regarding the components of professions, such as average earnings, education, gender, and age. Besides, professional associations and chambers do not have sufficient information and data about the relevant occupations. Despite an increase in qualitative research in recent years, the literature is not enough to feed new analysis.

Occupations have vital importance in determining the social status and identity of individuals in daily life and an essential place in the formation and reformation of the social structure. The profession of a person is determined by some personal and social factors. The individual characteristics, education, and gender are personal factors, while the socio-economic status of the family is the most influential factor. On the other hand, occupation affects one's income, social authority, and prestige at a high level. Therefore, occupations and professions have a central place in the analysis of the social structure. As discussed above, today, professions are of fundamental importance in these aspects. The research in this field will be helpful for the development of sociological studies in Turkey.

This article is based on quantitative field research conducted in years 2019-2020 in Turkey, on working life and occupations, under the support of the Istanbul Chamber of Commerce. This paper analyses the occupational prestige scale and the change in the scores of each occupation in light of the data obtained from this research. The updated occupational prestige scale and analysis of the determinants of occupational prestige provide us with essential information regarding the social dimension of the professions. Thus, a valuable tool has been created to measure the social status, function, and value of the professions.

The occupational prestige has been extensively analyzed within the framework of socio-cultural and demographic components. In this sense, the change in working life and jobs has also been discussed widely in the context of occupational prestige. As we see, the prestige and status of professions in Turkey are highly correlated with the general economic trend. Especially, growth and recession periods in the economy create critical changes in unemployment and sectoral structures. In addition, another critical issue is the disconnection between education and business life in Turkey. The education system does not train the people needed by employment and labor markets. For this reason; there is a high rate of educated youth unemployment. These problems, in particular, cause negative feelings about occupations and working life.

The participants were asked to score the prestige of 133 professions in their eyes from 1 to 100. As a result, it is seen that the scoring rate of the professions is very high. After collecting the answers related to each profession, various statistical tests were performed according to these scores and whether

the answers were healthy or not was tested. According to the average scores, a professional prestige scale was created. Subsequently, the professions included in this scale were subjected to cross analysis according to variables such as age, education, gender, income, and employment status. In addition, the prestige of the professions was handled comparatively with the research conducted in 2015.

The prestige scores of each occupation are ranked in a certain logic. The prestige scores of the occupations which have a good income, require a good education, have a job guarantee, have a high authority level, and performed at a desk in office environments, are higher. There is a close relationship between prestige and earnings. "Good wages" come first among the qualities sought in a good job in Turkey as in the rest of the world. Therefore, it is expected that professions with high earnings will be at the top in the rankings. However, the fact that a qualified and long education is required to achieve the prestigious works which have good earning. Non-manual works have more prestige than manual works. Among the non-manual works, those that people encounter in daily life frequently have higher scores. Similarly, the prestige of occupations with job guarantee is generally higher. One of the essential factors that determine the occupational prestige is working style. If a job requires physical dirtiness, its place on the scale falls. So-called "clean works" have higher prestige scores. This is also closely related to the separation of manual and non-manual labor in the post-industrial society.

As a result, an ideal profession in society is expected to have a good wage, non-manual work and regular working hours and a comfortable working environment.

1. Giriş: Çalışma ve Mesleklere Dair Sosyolojik Birikim

Eğitim, ekonomi, kent, tabakalaşma gibi çok sayıda sosyal meseleyi meslekler üzerinden ele almak mümkündür. Özellikle iktisadi yapıda hızlı bir değişmeye sahne olan sanayi sonrası bilgi toplumlarında mesleklerin sosyal anlam ve önemleri hakkındaki değerlendirmeler ciddi bir önem arz etmektedir. Bu sebeple dünyada, toplumdaki sosyo-ekonomik değişimleri meslekler üzerinden analiz etmek yaygınlık kazanmıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sanayi sonrası topluma geçişte iş ve meslek dünyası ciddi bir dönüşüme uğramaktadır. Öte yandan Türkiye’nin kendine mahsus sanayileşme süreci bu dönüşümün farklı bir biçimde gerçekleşmesine yol açmaktadır (Bozkurt, 2006). Türkiye’de sanayi sonrası üretim ve tüketim kalıplarının ortaya çıkışı biraz orantısız ve benzersiz olmuştur. Önce tüketim dönüşmüş, üretim alanında ise dönüşüm tam olarak gerçekleşmemiştir. Ayrıca 1980’lere kadar devletin ekonomideki rolü ve sonrasında bu rolün istenilen şekilde değişmemesi de bu geçişi sorunlu bir hale getirmektedir.

Meslek, en genel manada insanların geçimini sağlamak üzere yaptıkları bir iş olarak tanımlanabilir. Ancak bunun ötesinde meslek bireylerin sosyal konumlarını, alışkanlıklarını, ilişkilerini ve davranışlarını şekillendiren bir anlama da sahiptir. Ayrıca meslekler belirli bir alanda uzmanlık ve yetkinliği de temsil ederler. Mesleklerin tarihsel süreç içinde olgunlaşan kendilerine özgü kanunları ve ahlâkî kuralları vardır. Bu yönüyle meslekler aynı zamanda belirli bir sürekliliği gösteren kurumsal bir yapıya da sahiptir. Meslek, toplumsal yapıda önemli etkileşim mekanizmalarından ve temel unsurlardan biridir.

Her bir meslek toplum içerisinde bir sosyal işlevi yerine getirir ve itibar kazanır. Mesleki itibar; bir mesleğin sosyal konumunun toplum tarafından algılanması ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan ve arka planda sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak sürekli değişim içerisinde olan bir göstergedir. Bu değişimler takip dildiğinde toplumdaki tabakalaşma ve sosyal hareketlilik gözlemlenebilir. Bu çerçevede meslek bir kişinin sosyal durumunu anlamada önemli bir kaynaktır. Mesleklerin sosyal itibarlarını takip ederek toplumdaki hiyerarşi, otorite ve çatışmalar hakkında da bilgi sahibi olunabilir. Modern toplumlarda sosyal hareketlilik de temelde meslekler üzerinden şekillenmektedir. Bu hareketliliğin miktarı kadar, yaygınlık ve yoğunluğu da mesleklere bağlıdır. Mesleklerin toplum nezdindeki itibarı, kişinin toplumsal yapı içinde yerini belirlemesinin yanı sıra iş piyasalarını, ekonomik yapıyı, eğitim ve istihdam sistemini de yakından ilgilendirmektedir.

Meslek klasik sosyolojide modern toplum çözümlemesinin temelinde yer alır. Hem Durkheim hem de Weber modern toplumun mesleklerin gelişimi üzerinden açıklamıştır. Teorisinde modern toplumun açıklanmasında artan işbölümü ve uzmanlaşmaya merkezi bir yer veren Marx da meslek merkezli bir çözümlemeye sahiptir. Çağdaş sosyolojide mesleki itibar analizi hakkında önemli bir birikim bulunmaktadır (Eslinger, 2008). Özellikle Amerikan sosyolojisinde bu anlamda önemli ve derinlikli modeller geliştirilmiştir. Bu sosyolojik gelenek içinde 1900’lerin başında Şikago Okulu tarafından başlatılan ölçümleme çalışmaları 1940’lardan sonra Warner’in çalışmaları neticesinde (1941, 1949) gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. 1940 ve 1950’ler meslek çalışmalarında yapısal işlevselci yaklaşımın egemen olduğu yıllardır. Kingsley Davis ve Wibert Moore (1942, 1950; 1945) toplumsal eşitsizliğin toplumsal yapı açısından pozitif bir etkisi olduğunu ve bireyleri değişik meslekleri elde etmek üzere motive ettiğini savunmuşlardır. Melvin Tumin (1953) tarafından diğer iktisadi etkenleri, siyasal gücü ve sosyal eşitsizliği ihmal etmekle eleştirilen bu yaklaşım, mesleki itibar çalışmalarını uzun süre etkilemiştir (Cullen & Novick, 1979; Hauhart, 2003).

Meslek incelemelerine 1960’lardan itibaren başlayan dair yeni arayışlarla birlikte eğitim, gelir ve mülkiyet etkenlerini de hesaba katan çok değişkenli mesleki itibar çalışmaları gelişmiştir.

Otis Dudley Duncan (1961) bu yaklaşımın en önemli temsilcisidir. Onun 1961'de geliştirdiği sosyo-ekonomik statü endeksinde meslek ile eğitim ve gelir arasında bir bağ kurulmaktadır. Bu tarihten itibaren model her on yılda bir ulusal nüfus verileri ile güncellenmiştir (Nakao & Treas, 1992, s. 1). Duncan'ın, Peter M. Blau (1967) ile birlikte yazdığı *The American Occupational Structure* isimli anıtsal çalışması meslek çalışmalarında başucu kaynağı olmuştur.

1970'lerde meslek çalışmalarında uluslararası karşılaştırma ve standart ölçekler geliştirme çalışmaları göze çarpar. 1968'de Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından geliştirilen Uluslararası Standart Meslek Tasnifi (International Standart Classifications of Occupations, ISCO) karşılaştırmalı incelemeler için kavramsal ve teknik bir zemin oluşturmuştur. Bu kapsamda Donald J. Treiman ve Harry Ganzeboom (1996) geniş iktisadi ve sosyal etkenleri hesaba katan uluslararası düzeyde bir karşılaştırma için standardizasyon sağlayan bir mesleki itibar modeli geliştirmeye çabalamıştır. Önce 1977 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 60 farklı ülkede karşılaştırmalı bir araştırma yürütülmüştür (Treiman, 1977). Treiman, bu araştırma neticesinde uluslararası düzeyde mesleki itibar sıralaması üzerinde büyük bir ittifak olduğu gözlemiştir. Uluslararası geçerliliğe sahip bir ölçek geliştirmeye çalışan Treiman'a göre mesleğin itibarı sosyal ve kültürel gruplara göre değişken değildir; bireylerin bu meslekle elde ettikleri ayrıcalık ve güç ile bağlantılıdır. Bu nedenle ona göre bütün toplumlarda mesleki itibar benzer örüntülere sahiptir ve bu örüntüleri ifade edecek bir endeksi oluşturmak mümkündür. Treiman modelinin uluslararası geçerliliğe sahip olduğunu söylemekle birlikte farklı toplumlarda çok çeşitlilik gösteren istisnaları da (askerler, polisler, öğretmenler gibi) tespit etmiştir. Ancak bu onun tezine yöneltilen, kültürel farkları görmezden geldiği yönündeki eleştirileri engelleyememiştir (Haller ve Bills 1979).

Türkiye'de mesleklerin sosyolojik mahiyetine dair son zamanlarda artan bir ilgi söz konusu olsa da henüz yeterli derinlikte çalışmaların oluştuğunu söylemek güç görünüyor. Meslekleri iktisadi ve sosyolojik olarak incelemeye yönelik müstakil çalışmalar olmakla birlikte (Akçomak & Gürçihan, 2013; Cihriñoğlu, 1996; Çıngı & Kasnakoğlu, 1980; Ercan, 2011; Kasnakoğlu & Erdil, 2000; Kaya, 2008) konunun sistemli bir araştırma geleneği içinde işlendiğini söylemek zordur. Zira Türkiye'de meslekleri çalışmak bünyesinde çeşitli zorlukları barındırmaktadır. Evvela ekonomik yapının değişimindeki gecikmeler ve doğal olmayan geçişler mesleklerin yerleşik bir mahiyet kazanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye gibi sosyal çeşitliliğin fazla olduğu ve imparatorluk bakiyesi bir toplumda, mesleklerin sosyal anlamları zaman zaman iktisadi mahiyetinden bağımsız işlemektedir. Osmanlı toplumunun meslekler etrafında örgütlendiğini düşündüğümüzde pek çok mesleğin geleneğinin olduğu ve geçmişten beslenen özelliklerinin bu mesleklerin sosyal dünyalarını şekillendirmede merkezi bir yer tuttuğu söylenebilir. Aynı zamanda diğer pek çok sosyal meselede olduğu gibi mesleklerle ilgili veri sorunları bulunmaktadır. Türkiye'de ülke düzeyinde yürütülen araştırmalarda genellikle meslek bilgileri toplanmamaktadır. Türkiye'de mesleklerin henüz sosyolojik araştırmanın münhasır bir konusu haline geldiğini söylemek güçtür.

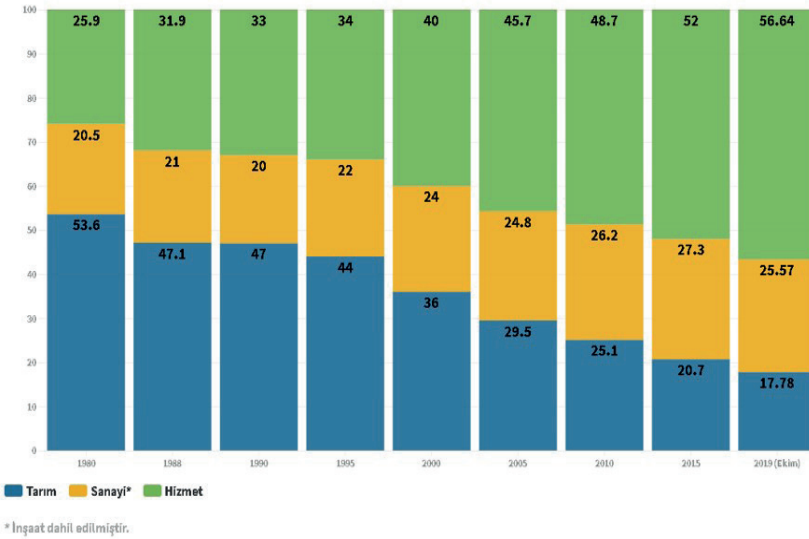
Bizim 2014-2015 yıllarında TÜBİTAK desteğiyle yürüttüğümüz araştırma Türkiye'de son yıllarda meslekler hakkındaki en kapsamlı ilk çalışmadır (bk. Sunar vd., 2016). Bu araştırma ile bir mesleki itibar skalası oluşturulmuş ve çalışma hayatı bağlamında mesleklerin durumu kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Araştırma neticesinde Türkiye'de meslekler alanına dair inceleme yapmak üzere bir zeminin ortaya çıktığını görmekteyiz. Elinizdeki araştırma makalesi ise 2019 yılında yaptığımız *Türkiye Çalışma Hayatı ve Meslekler* araştırmasına dayanmaktadır. Bu araştırma ile mesleki itibar skalası güncellenmiş, iş ve çalışma hayatına yönelik değer ve tutumlar ortaya çıkarılmıştır. Bu makalede bu araştırmanın mesleki itibara dair verileri tartışılacak ve aradan geçen beş yıl içinde yaşanan değişim yorumlanacaktır. Makalede öncelikle Türkiye'de iş ve mesleklerin

değişimine dair genel bir çerçeve çizildikten sonra bir sonraki bölümde araştırma kapsamında elde edilen veriler sunulacaktır. Ayrıca elde edilen verilerin demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler çerçevesinde ileri analizi de yapılacaktır.

2. Türkiye’de Çalışma Hayatının Güncel Durumu

Küresel düzeydeki değişimlere bağlı olarak Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısında makro ve mikro düzeylerde yaşanan farklılaşmalar, mesleklerin piyasa ve sosyal konumlarını da ciddi bir biçimde etkilemektedir. Özellikle sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş, mesleklerin yapısını ve işleyişini ileri düzeyde etkilemektedir. Mesleklerin istihdamına, eğitim gereksinimlerine, ortalama kazançlarına ve sosyal itibarlarına dair veriler bu konuda karşılaştırmalı analizler yapmak ve bu değişimi yorumlamak açısından çok önemlidir. Güç, otorite, gelir ve eğitim gibi mesleklere dair değişik bileşenleri bünyesinde barındıran mesleki itibar konusu, bu analizleri yapmak için iyi bir başlangıç noktası olabilir. Bu bölümde Türkiye’de yaşanan iktisadi değişimler bağlamında çalışma hayatı ve mesleki yapılarıdaki değişimler değerlendirilmektedir.

Günümüzde küreselleşme ve teknolojiye bağlı olarak tüm dünyada sosyo-ekonomik yapılar ve iş gücü piyasaları ciddi bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Bu değişimler, iki temel boyutta ortaya çıkmaktadır. Birincisi, sektörel değişimler olarak ifade edilebilir. Özellikle sanayinin ülkeler arasındaki kayması, hizmet sektörünün yükselişi ve tarımın düşüşü bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu değişimlerden Türkiye ileri düzeyde etkilenmiştir. Aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere Türkiye’de sanayi sonrası topluma geçişte beklenen tarımın düşüşü ve hizmetler sektörünün yükselişi büyük oranda gerçekleşmiştir.

Grafik 1. Yıllara göre işgücünün sektörel dağılımı (1980-2019)
(Kaynak: TÜİK verilerinden düzenlenerek üretilmiştir)

Bu sürecin neticesinde günümüzde ileri sanayi ülkelerinde hizmet sektörünün istihdamdaki payı, sanayi sektörünün üç katına ulaşmıştır. Bunda sanayinin başka ülkelere kayması etkili olduğu gibi hizmet sektöründeki çeşitlenmelerin de etkisi vardır. Endüstri 4.0 ile birlikte gündeme

gelen yeni üretim teknolojilerinin kullanımı sanayide insan gücüne olan ihtiyacı azaltmış ve buna mukabil zihinsel emeğe olan ihtiyacı artırmıştır. Böylece gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün istihdamdaki payının artmasının çift yönlü bir nedeni bulunmaktadır.

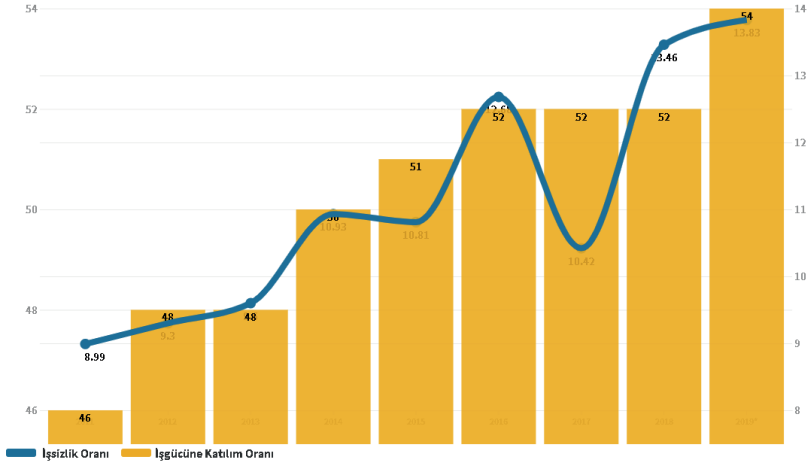
Öte yandan sanayinin kaydığı ülkelerde tarımdan sanayiye doğru hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Benzer şekilde ülkemizde 1950'lerde tarımdan sanayiye geçiş, 1980'lerden itibaren hizmetler sektörüne doğru gerçekleşmiştir. 1980 yılı, küresel düzeyde yaşanan sanayi sonrası topluma geçişin Türkiye'ye yansımaları bakımından kırılma noktasıdır. Ancak tarımda görülen hızlı azalma ne 1950-1980 arasında yaşanan sanayileşme döneminde Türkiye'nin bir sanayi toplumu olabilmesi için yeterlidir ne de 1980 sonrasında sanayi sonrası bir topluma dönüşümde gerekli zemini sağlamaktadır. Nihayetinde günümüzde OECD ülkeleri genelinde tarım istihdamının payı %4-5 civarında iken Türkiye'de bu oran hâlen %18 civarındadır. Benzer bir durum hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı ile ilişkili olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hizmet sektörünün payı OECD genelinde %70'in üzerinde iken Türkiye'de bu oran %57 civarındadır.

Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomisinin sektörel dağılımı, karma bir mahiyet arz etmektedir. Bir taraftan tarım benzer ülkelere nispetle fazla yer tutarken diğer taraftan hizmetler sektörü ciddi bir yükseliş göstermektedir. Bu karma yapı aynı zamanda çalışma hayatının algılanma biçimlerine ve mesleklerin sosyal konumlarına yansımaktadır. Bir taraftan eski itibarlı meslekler aynı şekilde varlıklarını sürdürürken diğer taraftan yeni iş alanları ve buna bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmakta ve talep görmektedir. Nihayetinde Türkiye'nin istihdam yapısı bugün gelişmiş ülkelere daha fazla benzeme eğilimleri taşımaktadır.

Ancak bu gelişimin bazı sorunları mevcuttur. Özellikle sanayileşme tamamlanmadan hizmetler sektörüne yoğun geçiş, sorunlu bir iş ve meslek piyasası oluşturmuş; iş gücünün nitelikleri ile ihtiyaçlar arasında uyumsuzluk doğmuş; eğitim ile meslek piyasaları arasındaki geçiş sorunlu hale gelmiştir. Bu sorunlardan ötürü "hem firmaların hem istihdamın hizmetler sektöründeki payı çok baskın olduğu halde, bu sektörün üretiminin ekonomiye katkısının kısıtlı olduğu görülmektedir" (Koru & Dinçer, 2018, s. 6). Bu da geçişin gösterge düzeyinde olduğunu fakat sonuçları itibarıyla henüz tam olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir.

Türkiye'de çalışma hayatı ve meslekleri ilgilendiren konuların başında iş gücüne katılım ve iş gücünün nitelikleri bulunmaktadır. Aşağıda Grafik 2'de görülebileceği üzere kurumsal olmayan nüfusun iş gücüne katılımı ciddi bir biçimde düşüktür. Özellikle iş gücüne katılımı yükselten tarım çıkarılıp tarım dışı alanlara bakıldığında bu oran daha da düşmektedir. Bunda özellikle kadınların çalışma hayatına katılmaması önemli bir etkidir. Ancak kadınların çalışma hayatına katılmaması, sıklıkla değerlendirildiği gibi başlı başına kültürel bir etkene bağlı değildir.

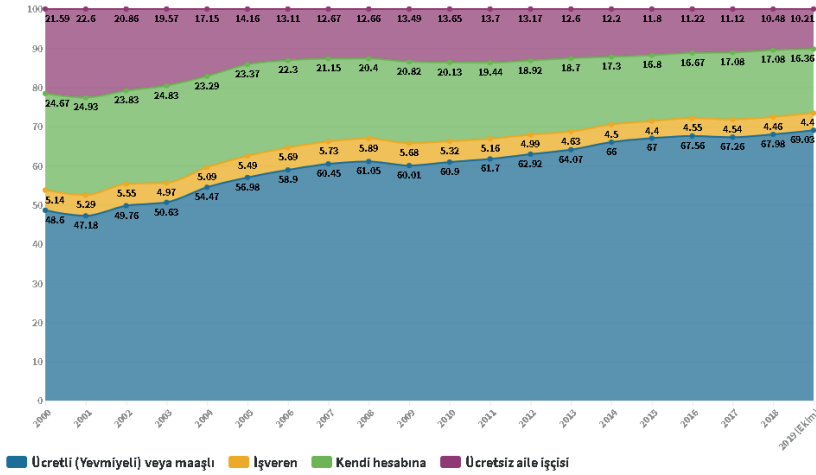
Aslında bunun en önemli sebebi; iş ve mesleklerin yapısı, istihdam koşulları ve iktisadi yapının yeterli istihdam üretememesidir. Dolayısıyla aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere iş gücüne katılım yıllar içinde çok az artmıştır. Elbette bunda hızlı nüfus artışı ile kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus miktarındaki artış da etkilidir. İşsizlik oranı da düşünüldüğünde neredeyse kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun yarısından azının istihdam edilebildiğini söylemek mümkündür. Bu da yapısal bir soruna işaret eder.

Grafik 2. İşgücüne Katılım ve İşsizlik Oranları (2011-2019)
(Kaynak: TÜİK verilerinden düzenlenerek üretilmiştir)

Türkiye 1980'lerden itibaren önemli değişimleri eş zamanlı olarak hayata başlamıştır. Ekonominin küresel entegrasyonu ile sektörel değişimler aynı zamanda gerçekleşmiştir. Bunun en önemli yansımalarından birinin çalışma hayatındaki iş konumları olması beklenmektedir. Çalışma hayatında; işteki konum, ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı, işveren, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi şeklinde beşli bir tasnife tabi tutulmaktadır. Serbest piyasa ekonomisine geçişte kendi hesabına çalışanlar ile işverenlerin sayısında artış beklenmektedir. Zira bu tür bir serbest piyasanın, girişimciliğin önünü açacağı varsayılmaktadır.

Ancak aşağıdaki Grafik 3'te görülebileceği üzere 2000'den 2019'a gelindiğinde kendi hesabına çalışanların oranı %24,67'den %16,36'ya düşerken; işverenlerin oranı da %5,14'ten %4,4'e gerilemiştir. Bu düşüş, girişim sayısının toplam iş gücündeki artışa göre yeterli bir biçimde yükselmediğini göstermektedir. En dramatik düşüş ise ücretsiz aile işçisi sayısı ve oranında görülmektedir. Yıllar içinde ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdamdaki oranı neredeyse yarı yarıya azalarak %21,59'dan %10,21'e gerilemiştir. Bunun en önemli sebebi kırdaki yaşayanların ve tarımda çalışanların sayısındaki gerilemedir. Zira ücretsiz aile işçiliği, Türkiye'de genellikle tarımda bulunmaktadır.

Grafik 3. Çalışma Biçimleri (2000-2019)
(Kaynak: TÜİK verilerinden düzenlenerek üretilmiştir)

Türkiye’de son yirmi yılda ciddi bir ücretlileşme ve prekaryalaşma süreci yaşanmaktadır. Yukarıda ele alınan çalışma biçimlerindeki düşüş, ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı çalışanların sayısının artması ile neticelenmiştir. Ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı çalışanların sayısı 2000’de %48,6 iken 2019’da %69,03’e yükselmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere çalışanların çok önemli bir kısmı ücretlileşmiştir.

İstihdamın yapısını ve işsizliğin sebeplerini anlamak için bu veri çok önemlidir. Eğer iktisadi girişim sayısı ve oranı (işverenler) artmazsa yeni istihdam imkanları oluşturmak zorlaşmaktadır. Aynı zamanda çoğunluğunu zanaatkarların ve serbest çalışanların oluşturduğu kendi hesabına çalışanların sayısındaki düşüş de iş gücü yapısındaki değişmeyi göstermektedir. Bu alanlardaki iş ve hizmetlerin son zamanlarda kurumsal yapı ve işletmeler tarafından yapılmaya başlanması da kendi hesabına çalışanların bir kısmının ücretli çalışana dönüşmesine neden olmuştur.

İş gücüne katılıma toplumsal cinsiyet açısından baktığımızda kadınların katılımının son derece düşük olduğu görülmektedir. Bu oran tarım dışı alanlarda %20’lerdedir. Kadınlar büyük oranda ya tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak ya da hizmetler sektöründe rutin ve düşük vasıflı işlerde çalışmaktadır. Kadınların ortalama eğitim düzeyleri yükseldikçe iş gücüne katılım oran ve niteliği de artacaktır.

Çalışma hayatı ve meslekleri etkileyen bir başka etken ise eğitim oranları ve iş gücünün eğitim yapısıdır. Sanayi sonrası topluma geçişte sanayileşmiş ülkelerin dönüşümünde toplumun ve iş gücünün eğitim yapısının değişimi önemli bir rol oynamıştır. Özellikle katma değeri yüksek iş alanlarının gelişimi, bilgi-bilişim ve iletişim alanlarındaki değişimler, eğitim düzeyindeki yükselişlerle meydana gelmektedir. 2000 tarihi bu değişimi izlemek için görece geç bir tarih olmakla birlikte Türkiye’de iş gücünün eğitimsel niteliklerindeki değişim eğilimlerini görmemize vesile olabilir. İstihdam edilenler içerisinde okuma-yazma bilmeyenler veya bir okul bitirmeyenler ile ilkokul mezunlarının oranı ciddi bir biçimde düşerken ortaokul, lise ve üniversite mezunlarının payı artmaktadır.

Bu değişimler, Türkiye’deki eğitimin yaygınlaşması ve okullaşma oranlarının artması ile yakından alakalıdır. Türkiye’de iş gücünün niteliği artmaktadır. Ancak henüz sanayi sonrası bir

topluma geçişi mümkün kılacak bir bileşene eriştiğini söylemek de güç görünmektedir. Bu tabloda lise ve üniversite mezunlarının toplam oranının diğerlerinden daha fazla olmaya başladığı zaman, Türkiye'nin bilgi toplumunun temel gereksinimlerini yerine getirmeyi konuşabilecek bir duruma geleceği düşünülmektedir. İstihdamın eğitim bileşenleri aynı zamanda eğitimle elde edilen mesleklerin gelişiminde de etkilidir. Hizmetler sektörünün öne çıkmaya başladığı bir iktisadi yapıda, iş gücünün daha fazla eğitilmiş olması beklenmektedir. Ancak Türkiye'de eğitimin ekonomik yapı ve gelişmelerle paralel bir biçimde yürümemesi çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Yüksek işsizliğin en önemli nedenlerinden biri budur.

Bu genel değişkenler çerçevesinde istihdam edilenlerin mesleklerine baktığımızda, Türkiye'de çalışma hayatı ve mesleklerin dünyasına dair genel bir resim elde etmiş oluruz. Yukarıda dile getirildiği üzere Türkiye'de TÜİK tarafından ülke genelinde toplanan veriler içerisinde mesleklere dair detayları bulmak imkansızdır. Hançalkı İş Gücü Araştırması ve Kazanç Yapısı Araştırması gibi birkaç araştırmada mesleklere dair bilgiler ancak ISCO'nun birinci düzeyi olan en genel kategori altında toplanmaktadır. Dolayısıyla elimizde ülke genelindeki verileri, meslekler açısından analiz etmek üzere bir veri seti mevcut değildir. Ancak yine de bu veriler bize meslekler dünyasının genel yapısı ve yönelimleri hakkında bazı ipuçları sunabilirler.

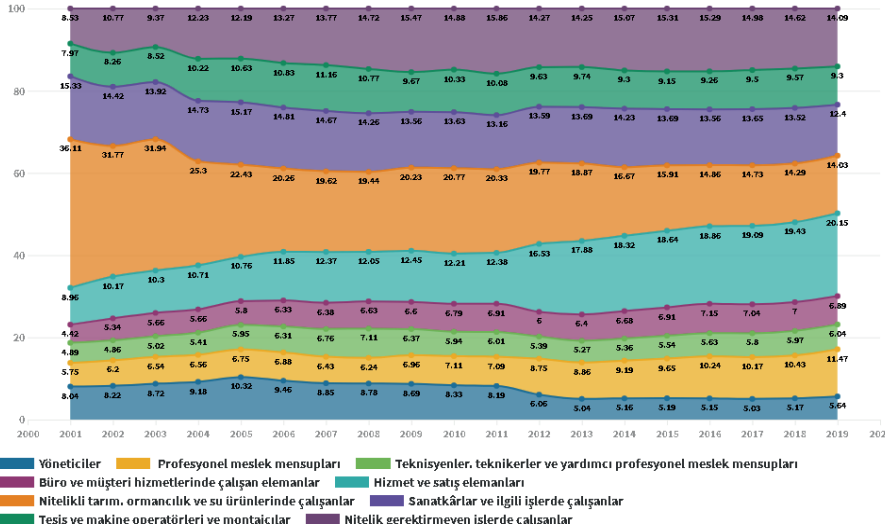
Aşağıdaki Grafik 4'de 2001-2019 arasında ISCO'nun birinci düzeyi olan dokuz ana grup içerisindeki istihdamın mesleki yapısında meydana gelen değişimleri takip etmektedir. Buna göre göze çarpan ilk ve en önemli değişim; nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlarda gerçekleşmiştir. Bu yıllar, Türkiye'de tarımın artık iyice istihdam kaynağı olmaktan çıktığı yıllardır ve bu meslekleri icra edenlerin oranı %36,11'den %16,75'e gerilemiştir. Yöneticiler ve profesyonel meslek mensuplarının sayısı ve oranlarında 2012 yılında bir kırılma göze çarpmaktadır. Bu kırılmanın en temel nedeni ise ISCO-88'den ISCO-08'e geçilirken yöneticiler kategorisinde yer alan bazı mesleklerin ikinci kategoriye kaymasıdır. Ancak 2001-2011 arasındaki trende baktığımızda bu iki gruptan birincisinin daha istikrarlı olduğunu ikincisinin ise bir yükseliş eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları, 2001 ile 2019 arasında çok az bir değişim yaşayan grubu teşkil etmektedir. Bu meslek grubu içinde yer alanların oranı %4,89'dan %6,6'ya yükselmiştir.

Bir başka sınırlı yükseliş de tesis ve makine operatörleri ve montajcılarında söz konusudur. Bu grupta yer alanların oranı, %7,97'den %10,17'ye yükselmiştir. Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar grubunda yer alanların oranındaki %15,33'ten %13,55'e düşüş, yukarıda dile getirilen kendi hesabına çalışanlarda görülen düşüşle ilintilidir. Türkiye'de son 20 yılda şahıslar tarafından yapılan pek çok iş ve sunulan hizmetler artık kurumlar ve işletmeler tarafından üstlenilmiştir. Bu da işlerde bir verimlilik artışıyla dolayısıyla bu mesleklerde çalışanların oranında bir düşüşü beraberinde getirmiştir.

Tabloda yer alan tüm meslek grupları içerisinde iki grup zaman diliminin görece kısalığına rağmen esaslı bir biçimde yükseliş yaşamıştır. Bunlardan birincisi olan hizmet ve satış elemanlarının oranıdır. Bunlarda oran iki katından fazla artarak %8,96'dan %22,03'e yükselmiştir. Başından beri açıkladığımız gibi bunun Türkiye'de çok hızlı bir şekilde gelişen hizmet sektörü ile ilişkisi vardır. Bu dönem içerisinde hizmet sektörünün toplam istihdam içindeki payı %40'tan %56,64'e çıkmıştır. Dolayısıyla ekonomideki bu sektörel kayma aynı zamanda bu alandaki mesleklerin daha fazla talep görmesine ve bu mesleklere sahip olanların sayıca ve oran bakımından ciddi bir biçimde artış göstermesine sebep olmuştur.

Ancak nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların oranında gerçekleşen dramatik artış, Türkiye'de mesleklerin yapısını gösterdiği kadar sosyo-ekonomik yapının aldığı biçimi açığa çıkarması

bakımından da değerlidir. Nitelik gerektirmeyen bir başka deyişle vasıfsız işlerde çalışanların oranını 20 yıl içerisinde %8,53'ten %15,4'e yükselerek mevcut meslekler içinde önemli bir yer edinmiştir. Bu verilere baktığımızda Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının makro düzeyde sanayi sonrası toplum özellikleri gösterirken mikro düzeyde bundan uzaklaştığını söylemek mümkündür.

Grafik 4. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grupları İçindeki Oranları (2001-2015)
(Kaynak: TÜİK verilerinden düzenlenerek üretilmiştir)

Mesleklerdeki değişim sadece niceliksel bir farklılaşma değildir hatta bazen niteliksel farklılaşmalar daha belirleyici olabilmektedir. Artan veya azalan talepler, değişen iş ortamları ve araçları ve dönüşen sosyal beklentiler, mesleklerin niteliğinde de farklılaşma meydana getirmektedir. Ekonominin sektörel yapısında yaşanan bu temel değişimin üzerine -ve buna bağlı olarak- ikinci bir değişim alanı olarak mesleklerin biçimi, içeriği, yapısı ve konumunda da değişim gerçekleşmektedir.

Ülkelerin sektörel yapılarının farklılaşması ile mesleklerin de yapısı değişmeye başlamıştır. Hizmetler sektörünün yükselişi pek çok yeni mesleğin ortaya çıkmasına ve eskilerinin de mahiyet değişimi yaşamasına neden olmuştur. Özellikle artan küresel ticaret ve etkileşim, ileri düzey hizmet kalitesi anlayışı neticesinde, hizmetler sektörünün vasıflı iş gücü gerektiren ticaret, ulaştırma ve haberleşme, mali kurumlar ve sigortacılık, yardımcı iş hizmetleri ve sosyal hizmetler alanlarında çalışanların sayısında ciddi bir artış gerçekleşmiştir.

Benzer şekilde hizmetler sektörünün vasıfsız iş gücü gerektiren çocuk bakıcıları, güvenlik görevlileri, temizlikçiler, servis görevlileri, dağıtıcılar gibi mesleklerin de sayısında artış söz konusudur (Akçomak & Gürcihan, 2013). Dolayısıyla sanayi sonrası ülkelerde bu mesleklerden diğer mesleklere doğru güçlü bir istihdam artışı gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle sanayi sonrası toplumlarda düşük ve yüksek vasıf gerektiren mesleklere talep ve dolayısıyla istihdam artışı gerçekleşirken orta düzeyli vasıf gerektiren ve mekândan bağımsızlaştırılabilen mesleklere talep ve bu alanlardaki istihdam imkanlarında düşüş söz konusudur.

Bu değişimin en önemli nedeni yukarıda tartışılan sanayinin küresel kaymasıdır. 1980 sonrasında Türkiye'de sanayinin istihdam içindeki payı artsa da sanayinin mahiyeti değişmiştir. Bu

sürecin başında sanayisizleşen ülkelerden Türkiye’ye doğru bir sanayi transferi gerçekleşse de 1990’lardan itibaren daha fazla istihdam ve teknik beceri gerektiren meslekleri talep eden sanayiler, bu tür iş gücü maliyetinin daha düşük olduğu başka ülkelere kaymıştır. Dolayısıyla orta düzeyli teknik mesleklerin iş gücü içindeki payı da azalmıştır. Bu gelişmenin kaynağı yeni enformasyon teknolojilerinin gelişimi ve bu teknolojilerin toplumun her kesimine yayılmasıdır.

Bilgi-iletişim ve bilgisayar teknolojilerinin gelişimi, mesleklere tahsis edilen görevlerin mahiyet ve biçimini değiştirmiştir. Bu çerçevede ileri teknolojinin kullanımı, analitik düşünme, problem çözme, okuma ve yazma, planlama, sorumluluk alarak karar verme gibi bazı görevleri tümleyip bu görevleri yerine getiren meslekleri daha da ihtiyaç duyulur hâle getirirken; idari işler, veri transferi, analizi, depolaması, telefonla verilen müşteri hizmeti, paketleme, montaj, sıradan hesaplama gibi başka birtakım görevleri de ikame etmekte ve bu görevleri yerine getiren mesleklere olan ihtiyacı azaltmaktadır. Böylece işler ve çalışma hayatı kapsamlı ve daimi dönüşümler yaşarken bunlar mesleklerin yapısına ve içeriğine de yansımaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında TÜİK tarafından NUTS2 düzeyinde sağlanan Kır-Kent örnekleme kullanılmış ve 26 ilde 2711 kişi ile yüz yüze bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. 01 Haziran-10 Temmuz 2019 tarihleri arasında bir anket şirketi tarafından gerçekleştirilen bu anketlerden eksik veya teyit edilemeyenler çıkarıldıktan sonra 2565 tanesi araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Anket gerçekleştirilirken gönüllü katılım onamı alınmış ve gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler herhangi bir etik ihlale meydan vermemek üzere anonimleştirilerek analize sokulmuştur.

4. Araştırmanın Tasarımı

Anket çalışmasında mesleklerin seçiminde ISCO 08 meslek tasnifinin TÜİK tarafından uyarlanan şekli temel alınmıştır. Araştırmada ISCO 08’in 3. düzeyindeki gruplar temel alınarak her gruptan en az bir meslek seçilmiş ve toplamda 133 mesleğe, katılımcılardan kendi kanaatlerine göre 1 ile 100 arasında bir itibar puanı vermeleri istenmiştir. Bazı geniş, temsil kabiliyeti yüksek olan gruplardan birden fazla meslek seçilmiştir. Bazı yakın gruplar da birleştirilerek temsil edici ortak bir meslek seçilmiştir.¹

Araştırmanın 2015 yılında yapılan ilk uygulama ile karşılaştırılabilir olması için büyük oranda birinci araştırmadaki meslekler korunmuştur. Önceki araştırmada 126 meslek sorulurken bu araştırmada 133 meslek sorulmuştur. Önceki araştırmada anlaşılmayan veya temsil değeri düşük 8 meslek, ilgili grupta daha temsil edici olduğu düşünülen mesleklerle değiştirilmiştir. Ayrıca araştırmanın kapsayıcılığını artırmak üzere 7 yeni meslek eklenmiştir. Böylece bazı dağılık gruplardaki farklı tip mesleklerin itibarının doğrudan ölçülmesi sağlanmıştır. Önceki araştırma ile kıyaslandığında 15 yeni meslek listeye eklenmiştir.

Katılımcıların her meslek için verdiği puanların aritmetik ortalaması alınarak 133 mesleğin itibar puanı oluşturulmuştur. Akabinde meslekler bu puanlara göre sıralanarak Türkiye Mesleki İtibar Skalası oluşturulmuştur. Oluşturulan bu skaladaki puanların ISCO 08’deki her bir 3. düzey mesleğinin altında yer alan 4. düzeydeki mesleklere uygulanması ile tüm mesleklerle ilgili bir itibar puanı ve sıralaması elde edilmiştir.

---

1 ISCO 08’in yapısına dair detaylı bilgi için şuraya bakılabilir (International Labour Office, 2012)

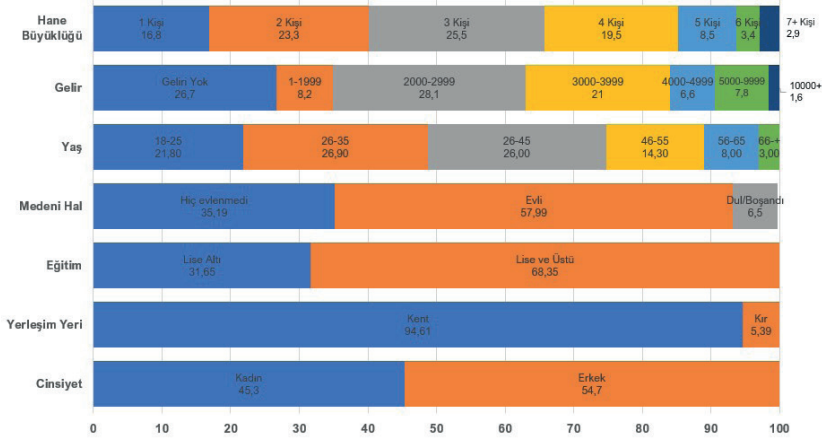
Katılımcıların bazı mesleklerin ne olduğunu bilmeden bir puan verme ihtimallerine karşı katılımcılara soruya cevap vermeme seçeneğinin olduğu hatırlatılmış ve ayrıca iki sahte meslek eklenmiştir (*septonom* ve *prolojist*). Ankete katılanların büyük çoğunluğu bu iki mesleğe puan vermemeyi tercih etmiştir. Bu da ankette sorulan mesleklerin bilinilirlik sorunu olmadığını, katılımcıların bilmedikleri meslekler konusunda puan vermediklerini ve elde edilen mesleki itibar puanlarının sağlıklı olduğunu göstermiştir.

Son olarak, hazırlanan soru formunda yer alan ankette mesleklerin yanında, katılımcıların mesleklere verdikleri puanları belirleyen etkenleri incelemek için cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, hane yapısı, tüketim eğilimleri gibi demografik ve sosyo-ekonomik bilgileri toparlayan sorularla birlikte değerlendirilmiştir.

5. Örneklemin Yapısı

Araştırma kapsamında TÜİK'in sağladığı örneklem kullanılmıştır. Örneklem 3 yedekli olacak şekilde alınmıştır. Anketler tablet ile yapılmış, veriler anlık, günlük ve haftalık olarak kontrol edilmiş, anketlerin %20'si telefon ile kontrol edilmiş ve iptal edilenler yedeklerden ikame edilmiştir. Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, kıy ve kent dağılımı gibi ana değişkenler bakımından örneklem Türkiye'nin toplumsal niteliklerini büyük ölçüde yansıtmaktadır.

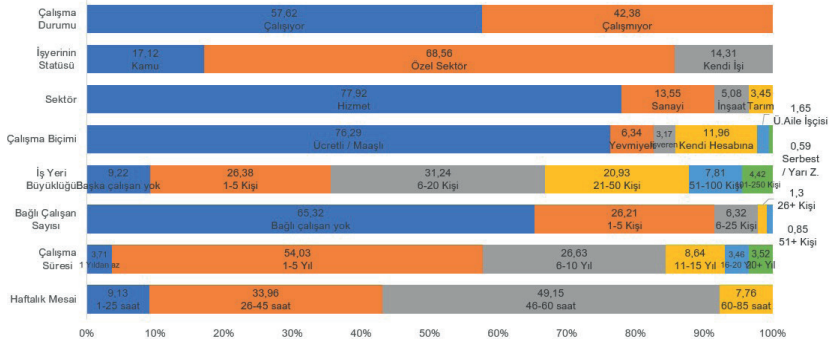
Ankete katılanların çok büyük bir kesimi Türkiye için aktif çalışma hayatı içindeki bireylerdir. Aşağıdaki grafikte görülebileceği üzere hane büyüklüğü, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim ve yerleşim yeri açısından Türkiye'deki mevcut kıy-kent oranına uygun bir dağılımı söz konusudur. Bu temel demografik ve sosyo-ekonomik verilerin kişilerin çalışmaya ve mesleğe bakışını çok temel düzeyde etkilediğini bilmekteyiz. Dolayısıyla buradaki dengeli bir dağılım aynı zamanda araştırma verilerinin sistematik bir şekilde analizine de zemin oluşturmaktadır.

Grafik 5. Örneklemin Sosyo-Demografik Yapısı

Mesleki itibar bakımından önemli etkenlerden birisi de çalışma hayatına katılım ve çalışma hayatındaki verilerdir. Aşağıdaki grafikte görülebileceği üzere Katılımcıların çalışma hayatına katılımı Türkiye ortalamasından %5 civarında daha yüksektir. Meslekler, çalışma hayatı ve iş hakkındaki bir araştırmada bu oranlar önemlidir. Hem çalışma hayatına aktif katılımın olması

araştırmadaki sorulara verilen yanıtların güvenilirliğini artırmaktadır hem de çalışma hayatına katılmayan grupla çalışanların cevaplarının karşılaştırılabilmesi açısından da önemlidir.

Grafik 6. Örneklemin Çalışma ile İlişkili Yapısı

6. Cevaplanmama Sayısı

Araştırmaya katılanlara hakkında bilgi sahibi olmadıkları meslekler için cevap vermeme, fikir belirtmeme imkanları olduğu hatırlatılmıştır. Buna rağmen mesleklerin itibar puanının cevaplanma oranı hayli yüksek olmuştur. Bu da mesleklerin itibarı hakkındaki bilginin yaygın olduğunu göstermektedir. Ankette yer alan 133 meslekte 124 tanesi 50’nin altında bunlardan 100 tanesi de 20’nin altında ve 80 tanesi de 10’un altında cevaplanmama sayısına sahiptir. Ankette cevaplama düzeyinin yüksekliği standart sapmaların makul düzeyde olması alınan cevapların güvenilirliğini ciddi bir biçimde artırmaktadır.

En yüksek cevaplanmama sayısına ankete koyduğumuz iki sahte mesleğin (*septonom* ve *prolojist*) sahip olması anketin güvenilirliğini göstermektedir. Bunun yanı sıra 50’den fazla cevaplanmama sayısına sahip olan meslekler şunlardır: Dekoratör (182), Müzisyen (164), Biyolog (164), Laborant (133), Fizyoterapist (89), Sosyal Hizmet Uzmanı (78), Resepsiyonist (67), Gemi Tayfası (66), Web Tasarımcısı (63). Bu meslekler genellikle insanların gündelik hayatlarında çok fazla karşılaşmalarına çıkmayan mesleklerdir. Ayrıca bu mesleklerin bazılarında farklı alanlarda birbirinden çok farklı temsillerinin olması da cevaplanmamayı artıran bir etkidir. Boyacı, bakkal/market sahibi, milletvekili, pazarcı, inşaat işçisi, garson, kasiyer, mağaza satış elemanı, güvenlik, polis, öğretmen, çöpçü gibi en yüksek cevaplanma sayısına sahip mesleklerdir. Bunların ortak özelliği insanların gündelik hayatında karşılaşabileceği, işinin düştüğü ve hizmet aldığı meslekler olmalarıdır. Sonuç olarak araştırmada çok yüksek bir cevaplama oranı olması, meslekler hakkında yaygın ve ortak bir kanaat bulunduğunu göstermektedir.

7. Türkiye’de Mesleklerin İtibarı

Bu yazının girişinde tartışıldığı üzere Türkiye’de meslek araştırmalarına zemin oluşturacak çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ayrıca mesleklerle ilgili sosyolojik araştırmalar da henüz gelişmiş değildir. Benzer şekilde mesleklerin iş hayatı içindeki konumu ile ilgili araştırmalar da sayıca ve nitelik bakımından başlangıç düzeyindedir. Öte yanan elimizde Türkiye’deki çalışma hayatının mesleki kompozisyonu ile ilgili bu bölümde analiz edilen sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca yasal mesleki örgütlenmeye sahip olan bazı mesleklerin bazı bilgilerine sahip olmakla

birlikte, genel olarak mesleklerin ortalama kazanç, eğitim, cinsiyet ve yaş gibi bileşenlerine dair elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Son yıllarda artan nitel araştırmalara rağmen Türkiye’de mesleklerle ilgili geniş planı sunan bir bilgi zemininin oluştuğunu söylemek güçtür.

Demografik geçiş sürecinde olan Türkiye’de nüfusa sunulan eğitim ile işgücü piyasaları uyumamaktadır. Türkiye’deki işlerin kompozisyonu genellikle ileri teknik eğitimli işlerden ziyade orta düzeyli eğitim gerektiren işlerde yoğunlaşmaktadır. Özellikle kadınların eğitim hayatına ve işgücüne daha fazla katılımının oluşturacağı açık ve boşlukların daha titiz bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Mesleki kompozisyon iyi kavranmadan gerçekleştirilecek her ekonomik girişim sonuçta bu verimsizliği artıracaktır.

Küresel ve ulusal düzeydeki değişimlere bağlı olarak Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısında makro ve mikro düzeylerde yaşanan farklılaşmalar, mesleklerin piyasa ve sosyal konumlarını ciddi bir biçimde etkilemektedir. Dolayısıyla mesleklerin istihdamına, eğitim gereksinimlerine, ortalama kazançlarına ve sosyal itibarlarına dair karşılaştırmalı analizler yapmak ve değişimi yorumlamak gerekmektedir. Bu sebeple güç, otorite, gelir ve eğitim gibi mesleklere dair değişik bileşenleri bünyesinde barındıran mesleki itibar, bu analizleri yapmak için iyi bir başlangıç noktası olabilir. Takip eden bölümlerde mesleklerin itibarı hakkında kapsamlı analizler yapılmaktadır.

8. Mesleklerin İtibar Skalası

Araştırmaya katılanlara 133 mesleğin kendi gözlerindeki itibarını 1-100 arasında puanlanması istenmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi mesleklerin puanlanma oranının çok yüksek olduğu görülmektedir. Her bir meslek ile ilgili cevaplar toplandıktan sonra bu puanlamalara göre çeşitli istatistik testler yapılarak cevapların sağlıklı olup olmadığı test edilmiştir. Alınan ortalama skorlara göre bir mesleki itibar skalası oluşturulmuştur. Akabinde bu skalada yer alan meslekler yaş, eğitimi, cinsiyet, gelir, çalışma durumu gibi değişkenlere göre çapraz analize tabi tutulmuştur. Ayrıca mesleklerin itibarı 2015 yılında yapılan araştırma ile de karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmıştır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere mesleklerin itibar puanları belirli bir mantık içerisinde sıralanmaktadır. İyi bir kazancı olan, iyi bir eğitimle elde edilen, iş garantisi olan, bünyesinde belirli bir otoriteyi barındıran, ofis ortamlarında masa başında icra edilen mesleklerin itibar puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Aşağıda yer alan sıralamada kolayca görülebileceği üzere mesleklerin itibarları ile kazançları arasında yakından bir ilişki mevcuttur. Zaten iyi bir işte aranan özelliklerin başında “iyi bir ücret” gelmektedir. Dolayısıyla yüksek kazancı olan mesleklerin sıralamada daha yukarıda olması beklenen bir durumdur. Ancak yüksek kazancı tamamlar bir biçimde mesleği elde etmek için nitelikli ve uzun bir eğitimin gerekmesi, işin kol gücüne dayanmıyor oluşu, topluma doğrudan faydası ve gündelik hayatta karşılaşılmaması da mesleki itibarı olumlu etkileyen etkenler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde genellikle iş garantisi olan mesleklerin itibarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Günümüzde mesleklerin sosyal itibarını belirleyen önemli etkenlerden biri de ilgili mesleğin kirli veya temiz bir işi icra edip etmediğidir. Bu aynı zamanda kol emeği ile zihin emeğinin sanayi sonrası toplumda birbirinden ayrılması ile de yakından alakalı bir durumdur. Kirli meslekler genellikle bedensel emek gerektirir; buna mukabil zihinsel çalışmaya dayalı meslekler ise daha çok ofis ortamında icra edilen “steril” işleri gerçekleştirmektedirler. Tabloda görülebileceği üzere bedensel çalışma gerektiren işlerin sosyal itibarı genellikle masa başı işler olarak tabir edilen zihinsel emek gerektiren işlere göre daha düşüktür. Toplumda ideal bir mesleğin düzenli çalışma saatleri ve rahat bir çalışma ortamına sahip olması beklenmektedir.

Sıralamada dikkat çeken bir başka nokta ise üniformalı meslekler olarak tabir edilen mesleklerin (*general, hekim, hemşire, polis* vb.) eğitim ve gelir bakımından kendilerine benzeyen mesleklerden genellikle daha itibarlı olmasıdır. Bu mesleklerin günlük hayat içerisinde fark edilmesi kolaydır, üniformadan ötürü yaptıkları işin ayırt edilmesi ve dolayısıyla sosyal işlev ve faydalarının da anlaşılması kolaydır. Bu meslekler aynı zamanda üniformanın kendilerine kazandırdığı güç ve otoriteden faydalanmaktadırlar. Böylece kendilerine benzer diğer mesleklerden daha belirgin hale gelebilmektedirler.

Tabloda görüleceği üzere araştırma neticesinde en itibarlı meslek; tüm dünyada olduğu gibi açık ara ile *hekimlik*dir. Hekimlik itibarlı olmakla birlikte kendisinden sonra gelen ikinci sıradaki *hâkimden* ortalama 3 puan civarına daha yüksek bir itibar skoruna sahiptirler. Listede bir önceki veya sonraki meslekten itibarı 3 puan farklılaşan bir diğer meslek ise listenin altında yer alan *dansözdür*. Dolayısıyla bu iki meslekten birinin yüksek itibarıyla diğerinin de düşük itibarıyla diğer mesleklerden ayrıştığı görülmektedir.

Listede ilk yirmi sırada yer alan mesleklere bakıldığında genellikle ileri düzeyde eğitim gerektiren, yüksek otoriteye sahip, devletle ilintili ve yüksek kazanç düzeyine sahip meslekler olduğu görülebilir. Türkiye'de meslek edinme ve mesleklerin hiyerarşik konumu iki şeyle yakından ilintilidir. Bunlardan birincisi üniversiteye giriş sınavından alınan yüksek puanlarla elde edilen bir üniversite eğitimidir. *Tıp, hukuk, mimarlık, dış hekimliği* gibi meslekler kendi alanlarında yüksek puanlarla öğrenci alan üniversite programlarından mezun olmayı gerektirmektedir. Benzer şekilde *pilot, büyükelçi, vali* gibi meslekler de uzun zaman gerektiren kıdem ve yükselmelerle elde edilebilen mesleklerdir. Mesleki itibarı belirleyen bir diğer etken ise devletle ilintili olmaktır. Sıklıkla konuşulduğu üzere yeni nesil iş ve mesleklerin (bilişim, bilgisayar, reklam, pazarlama, tasarım, markalama gibi) listede ilk yirmide yer almaması bu işlerin Türkiye'de halen daha en cazip işler olarak konumlandırılmadığını göstermektedir. Türkiye'de mesleklere bakış halen geleneksel işleri tepeye yerleştirmektedir.

Mesleki itibar bakımından en alt sırada yer alan mesleklere bakıldığında bu mesleklerin ortak özelliğinin bedensel, geçici, güvencesiz, ileri düzey eğitim ve beceri gerektirmeyen, basit ve kısa süreli bir talim ile öğrenilebilen, kazancı düşük işler oldukları görülür. Bu meslekler genellikle enformel sektörle de yakından ilişkilidir. *Arıci ve balıkçı* gibi bir iki kırsal meslek de bu grupta yer almaktadır. Bu meslekler genellikle yevmiye usulü kazanç elde edilen düzenli bir gelire sahip olmayan işlerdir.

Öte yandan bu mesleklerin en önemli özelliği bedensel kirlenmeye dayalı olmalarıdır. Bu da bu mesleklerin saygınlık düzeyini ciddi bir biçimde etkilemektedir. Zira yukarıda belirtildiği gibi üniforma ve elbisenin temizliği mesleğin saygı görmesi için önemli unsurlardan biridir. *İnşaat işçisi, boyacı, sıvacı, çöpçü, tarım işçisi* gibi yapılan iş icabı kirlenmeye dayalı olan mesleklerin toplum nezdindeki itibarı da düşük çıkmıştır.

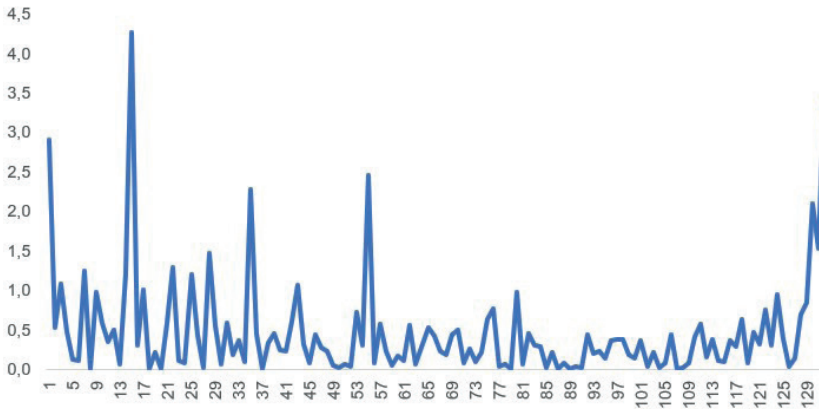
Araştırma kapsamında ölçüldüğü kadarıyla ideal bir işte aranan özellikler bu mesleklerde bulunmamaktadır. İnsanların zihnindeki itibarlı işler eğitilmiş, masa başı, yönetsel, uzmanlık gerektiren, iyi kazançlı, istikrarlı ve güvenceli işlerdir. Bu anlamda iyi bir işte aranan özellikler ile mesleki itibar puanlamaları arasında düzenli bir ilişki olduğu görülmektedir.

Listenin en altında yer alan meslek olan *dansözlük* ise hem yukarıda belirtilen itibarı düşüren özelliklere sahiptir hem de aynı zamanda ahlaken de yargılanan bir meslektir. Bu da listenin en altında yer almasının yanı sıra kendisini takip eden diğer mesleklerden çok önemli bir puan farkıyla ayrılmasına neden olmaktadır. Diğer meslekler bir önceki veya sonraki sırada yer alan meslekten çok az puan farkıyla ayrılırken dansözlük 3,5 puan civarında bir farkla ayrışmaktadır.

Mesleki itibar bakımından beş anlamlı grup tespit edilmiştir.

1. *Güçlü Meslekler*: En tepede yer alan meslekler iyi bir eğitim gerektiren, mesleki otonomi ve otoriteye sahip, iyi kazanan ve çoğunlukla kamusal gücü kullanan mesleklerdir.
2. *Eğitilmiş Yüksek Vasıflı Meslekler*: Takip eden grup ise genellikle eğitimle elde edilen beyaz yakalı yarı yönetsel uzman profesyonel mesleklerdir.
3. *Vasıflı Rutin Meslekler*: Bu grupta iyi bir lise veya genellikle standart bir üniversite eğitimiyle elde edilen ve rutin bir şekilde ofis ortamında bilgiye dayalı olarak icra edilen meslekler yer almaktadır.
4. *Zanaat ve Esnaf Meslekleri*: Bu grupta geleneksel kendi işinde çalışan zanaatını icra eden geniş küçük esnaf ve zanaatkarların meslekleri bulunmaktadır.
5. *Bedensel Meslekler*: Bu grupta bedensel çalışmaya dayalı, kirlenmeyi içeren, genellikle daha az güvenceli, iş güvenliği düşük, daha az kazanan meslekler yer almaktadır.
6. İmam, öğretmen, müteahhit gibi bazı kategori dışı istisnalar olmakla birlikte genellikle bu gruplama işlemektedir.

Aşağıda yer alan Grafik 7'da görüldüğü üzere puanlama seyrinde genellikle bir önceki meslekle bir sonraki meslek arasında 0,5 puan civarında bir farkla değişim görülmektedir. Ancak bazı mesleklerin ve bazı sıraların kritik bir biçimde diğerlerinden ayrıştığı da görülmektedir. Bu anlamda listenin başında ve sonunda yer alan meslekler diğerlerinden kopuktur. Birinci sırada yer alan *hekim* bir sonraki meslekten 2,9 puan yüksek iken 15. Sırada yer alan *psikolog* da takip eden *makine mühendisinden* 4,3 puan yüksektir. Sıralamadaki en yüksek fark burada oluşmaktadır. Demek ki ilk 15 meslek daha bütünleşikken sonrasında da ayrılmaktadır. Buna benzer şekilde 55. sırada yer alan *ebeden* 56. sırada yer alan *teknisyene* geçerken de 2,5 puanlık bir fark oluşmaktadır. Burada da genel manada eğitilmiş beyaz yakalı mesleklerden eğitim gerektirmeyen esnaf ve zanaatkarlık mesleklerine bir geçiş görülmektedir.

Grafik 7. Puanlamanın Değişimi

Tablo 1. Mesleklerin İtibar Puanı Sıralaması ve Puanlamının Değişimi

Meslek*	2020 Sıra	2020 skor	2015 Sıra	2015 Skor	Sıra Farkı	Skor Farkı
Tıp Doktoru	1	87,17	1	88,3	0	-1,13
Hâkim	2	84,26	3	82,17	1	2,09
Üniversite Profesörü	3	83,73	2	83,32	-1	0,41
Pilot	4	82,65	NA	NA	NA	NA
Büyükelçi	5	82,16	9	76,68	4	5,48
Vali	6	82,04	7	78,15	1	3,89
Diş Hekimi	7	81,93	5	79,5	-2	2,43
Yüzbaşı	8	80,69	8	77,9	0	2,79
General	9	80,68	6	78,31	-3	2,37
Avukat	10	79,7	16	72,87	6	6,83
Milletvekili	11	79,12	22	69,72	11	9,4
Mimar	12	78,76	10	76,23	-2	2,53
Belediye Başkanı	13	78,26	18	72,78	5	5,48
Öğretmen	14	78,19	4	80,98	-10	-2,79
Psikolog	15	76,99	12	75,55	-3	1,44
Makine Mühendisi	16	72,72	13	75,26	-3	-2,54
Genel Müdür (Kamu)	17	72,42	14	73,42	-3	-1
Üniversitede Araştırma Görevlisi / Asistan	18	71,41	17	72,84	-1	-1,43
Elektrik Mühendisi	19	71,4	15	73,1	-4	-1,7
Astsubay	20	71,18	20	70,73	0	0,45
İnşaat Mühendisi	21	71,18	19	72,69	-2	-1,51
Yazar	22	70,6	25	68,64	3	1,96
Genel Müdür (Özel Sektör)	23	69,3	24	68,83	1	0,47
Eczacı	24	69,18	11	75,79	-13	-6,61
Veteriner	25	69,11	27	67,66	2	1,45
Polis Memuru	26	67,91	23	69,66	-3	-1,75
Aktör	27	67,47	58	57,07	31	10,4
Özel Şirkette Müdür / Müdür Yardımcısı	28	67,46	29	66,66	1	0,8
Futbolcu	29	65,98	NA	NA	NA	NA
Hemşire	30	65,42	21	70,57	-9	-5,15
Bilgisayar Yazılımcısı	31	65,35	30	66,11	-1	-0,76
Kimyager	32	64,76	37	63,86	5	0,9
Fizyoterapist	33	64,58	33	64,41	0	0,17
Mağaza Müdürü	34	64,21	42	61,28	8	2,93
Futbol Hakemi	35	64,11	57	57,08	22	7,03
Otel ve Restoran Müdürü	36	61,84	41	61,56	5	0,28
Ekonomist	37	61,39	32	64,94	-5	-3,55
Sosyolog	38	61,38	35	64,05	-3	-2,67
Müzisyen	39	61,04	NA	NA	NA	NA
Web Tasarımcısı	40	60,58	38	62,63	-2	-2,05
Biyolog	41	60,33	31	65,24	-10	-4,91
Muhtar	42	60,11	67	55,72	25	4,39
Müteahhit	43	59,5	NA	NA	NA	NA
Laborant	44	58,44	46	60,59	2	-2,15
Halkla İlişkiler Uzmanı	45	58,12	36	63,88	-9	-5,76
İnsan Kaynakları Uzmanı	46	58,03	40	61,8	-6	-3,77

Spiker	47	57,59	66	55,75	19	1,84
İtfaiyeci	48	57,31	26	68,2	-22	-10,89
Vergi Memuru	49	57,08	47	59,95	-2	-2,87
Sosyal Hizmet Uzmanı	50	57,03	49	59,1	-1	-2,07
İstatistikçi	51	57	48	59,21	-3	-2,21
Gazeteci	52	56,93	45	60,7	-7	-3,77
Kuyumcu / Sarraf	53	56,89	NA	NA	NA	NA
Muhasebeci	54	56,16	34	64,23	-20	-8,07
Ebe	55	55,85	39	62,16	-16	-6,31
Teknisyen	56	53,39	50	58,94	-6	-5,55
Lokanta / Restoran İşletmecisi	57	53,3	NA	NA	NA	NA
Kütüphaneci	58	52,72	62	56,44	4	-3,72
Dekoratör	59	52,49	59	56,86	0	-4,37
Gemi Makinisti	60	52,45	43	60,82	-17	-8,37
Şantiye Şefi	62	51,66	72	54,74	10	-3,08
Reklam ve Pazarlama Uzmanı	63	51,55	65	56	2	-4,45
Yönetici Sekreteri	64	50,98	80	53,72	16	-2,74
İmam	65	50,92	28	67,61	-37	-16,69
Makine Operatörü	66	50,6	56	57,43	-10	-6,83
Seyahat Rehberi	67	50,06	74	54,46	7	-4,4
Oto Galerici	68	49,63	NA	NA	NA	NA
Dükkançı / Küçük İşletme Sahibi	69	49,4	NA	NA	NA	NA
Kameraman	70	49,21	68	55,54	-2	-6,33
Emlakçı	71	48,77	96	51,11	25	-2,34
Veznedar	72	48,27	77	54,05	5	-5,78
Aşçı	73	48,18	60	56,47	-13	-8,29
Gardiyan	74	47,93	86	53,1	12	-5,17
Sigorta Satış Temsilcisi	75	47,84	91	52,03	16	-4,19
Postacı	76	47,63	64	56,22	-12	-8,59
Mekanik ve Elektronik Makine Montajcısı	77	46,99	61	56,47	-16	-9,48
Sekreter	78	46,23	105	49,61	27	-3,38
Stüdyo Fotoğrafçısı	79	46,18	100	50,51	21	-4,33
Güvenlik Görevlisi	80	46,12	79	53,85	-1	-7,73
Lokomotif Sürücüsü	81	46,11	63	56,32	-18	-10,21
Vinç vb. Operatörü	83	44,72	52	58,62	-31	-13,9
Ahşap Mobilya İmalatçısı	84	44,65	73	54,6	-11	-9,95
Kuaför / Berber	85	44,19	98	51,01	13	-6,82
Çağrı Merkezi Çalışanı	86	43,89	NA	NA	NA	NA
Resepsiyonist	87	43,59	101	50,37	14	-6,78
Gemi Tayfası	88	43,57	87	52,94	-1	-9,37
Mandıracı / Süt Ürünleri İmalatçısı	89	43,36	55	57,47	-34	-14,11
Mağaza Satış Elemanı	90	43,36	99	50,71	9	-7,35
Kasap	91	43,28	82	53,48	-9	-10,2
Basımcı (Matbaacı)	92	43,28	83	53,4	-9	-10,12
Marangoz	93	43,25	76	54,25	-17	-11
Fırıncı	94	43,23	70	55,24	-24	-12,01
Büro Elemanı / Ofis boy	95	42,78	115	47,87	20	-5,09
Çiftçi	96	42,58	53	58,41	-43	-15,83
Maden İşçisi	97	42,35	51	58,83	-46	-16,48

Terzi	98	42,21	85	53,37	-13	-11,16
İnşaat Ustası	99	41,85	71	54,8	-28	-12,95
Kasiyer	100	41,47	116	47,8	16	-6,33
Bakkal	101	41,09	NA	NA	NA	NA
Hastabakıcı	102	40,9	81	53,66	-21	-12,76
Kaynakçı	103	40,76	93	51,61	-10	-10,85
Taksi/Dolmuş Şoförü	104	40,39	97	51,07	-7	-10,68
Oto Tamircisi	105	40,36	92	51,91	-13	-11,55
Çocuk Bakıcısı	106	40,15	94	51,59	-12	-11,44
Tesisatçı (Elektrik, Su, Bina)	107	40,13	78	53,95	-29	-13,82
Garson	108	40,04	106	49,54	-2	-9,5
Bahçıvan	109	39,6	114	48,08	5	-8,48
Demirci	110	39,6	112	48,66	2	-9,06
Ormancı	111	39,58	84	53,37	-27	-13,79
Tır / Kamyon Şoförü	112	39,5	NA	NA	NA	NA
Tabelacı	113	39,09	113	48,34	0	-9,25
Otopark Görevlisi	114	38,52	123	44,11	9	-5,59
Besici	115	38,37	90	52,45	-25	-14,08
İnşaat İşçisi	116	37,99	88	52,69	-28	-14,7
Tekstil Çalışanı / İşçisi	117	37,87	NA	NA	NA	NA
Balıkçı (Balık avlayan kişi)	118	37,78	109	48,87	-9	-11,09
Arııcı	119	37,41	95	51,31	-24	-13,9
Pazarcı	120	37,12	107	48,95	-13	-11,83
Ayakkabı Yapımcısı / Tamircisi	121	36,49	103	50,07	-18	-13,58
Boyacı	122	36,42	111	48,67	-11	-12,25
Sıvacı	123	35,94	108	48,91	-15	-12,97
Tarım İşçisi / Irgat	124	35,61	104	50,07	-20	-14,46
Bina-Büro Temizlikçisi	125	34,86	119	45,87	-6	-11,01
Ütücü	126	34,56	NA	NA	NA	NA
Ayakkabı Boyacısı	127	33,62	120	45,63	-7	-12,01
Çöpçü	128	33,22	102	50,09	-26	-16,87
Sokak Satıcısı / Seyyar Satıcı	129	33,18	124	41,45	-5	-8,27
Apartman Görevlisi/Kapıcı	130	33,04	NA	NA	NA	NA
Astrolog/Falcı	131	32,35	125	27,41	-6	4,94
Gündelik Temizlikçi	132	31,51	117	47,54	-15	-16,03
Hamal	133	29,41	122	44,17	-11	-14,76
Düzensiz işlerde çalışan işçi	134	27,88	NA	NA	NA	NA
Dansöz	135	24,42	126	26,82	-9	-2,4
Anketör	NA	NA	89	52,47	NA	NA
Broker (Menkul Kıymetler ve Finans Alım Satımcıları ve Aracıları)	NA	NA	75	54,32	NA	NA
Bulaşıkçı	NA	NA	118	46,73	NA	NA
Çamaşırıcı	NA	NA	121	44,65	NA	NA
Çevirmen	NA	NA	44	60,77	NA	NA
Daktilograf	NA	NA	110	48,82	NA	NA
Otobüs Şoförü	NA	NA	69	55,39	NA	NA
Spor Antrenörü	NA	NA	54	57,74	NA	NA

* Genişletilmiş uyarlanmış liste için bk. www.tyap.net/tma

9. Mesleki İtibar ve İşteki Otorite

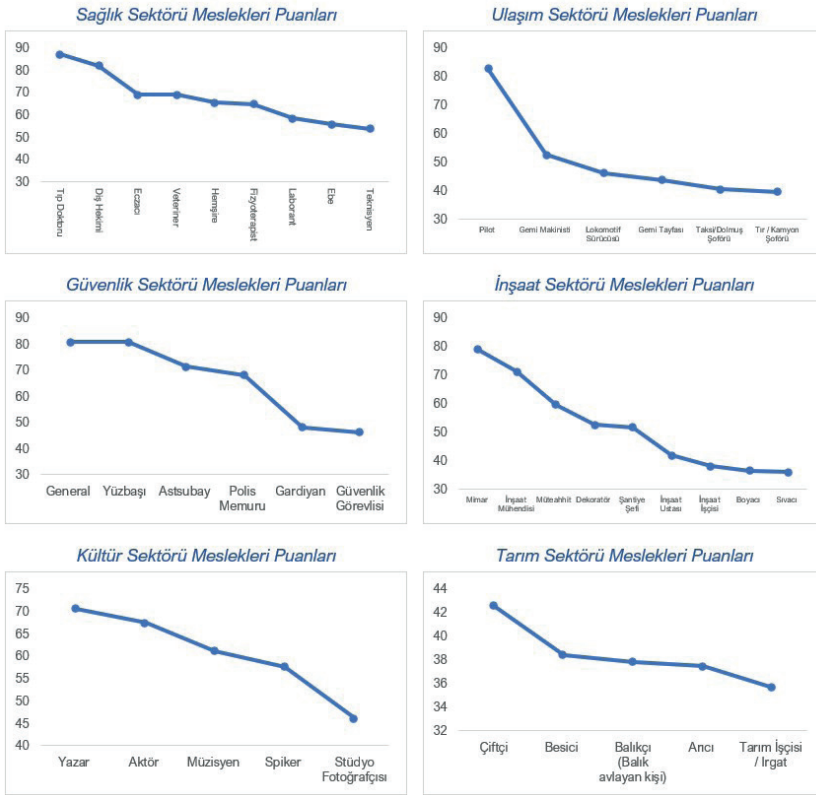
Mesleki itibar ile mesleki güç ve otorite arasında yakından bir ilişki bulunduğu düşünülür. Güç ve otorite sosyal statünün özel bir bileşeni olarak karşımıza çıkar. Bir mesleğin işteki konumu değiştikçe mesleki güçü ve otoritesi de değişir. İnsanlar mesleklerin sahip oldukları gücü ve otoriteyi algılar ve meslekleri buna göre değerlendirirler. Bu anlamda belirli sektörlerdeki mesleklerin işteki hiyerarşik konumlanmaları ile itibar puanları arasındaki ilişki çok şey söylemektedir.

Örneğin sağlık sektörü gücün, itibarın ve kazancın hiyerarşik olarak konumlandığı bir alandır. Araştırmamız kapsamında bu sektörde yer alan veya bu sektörle ilişkili olan 9 mesleğin itibarının puanlanmasını istedik. Bu bağlamda sorduğumuz meslekler gerek hastanedeki günlük döngü anlamında gerekse karar vericilik, tıbbi bilgi düzeyi ve yönetsel gücü kullanma anlamında birbirinden farklılaşmaktadır. Bu hiyerarşinin tepesinde *hekimler* yer almaktadır. *Diş hekimleri* de hekim olmakla birlikte onların konumu tıp hekimleri gibi değildir. *Eczacılar* bir taraftan tıbbi bilgiye sahip olsalar da sektörün hiyerarşik güç dünyasının kenarında ona eklenerek varlıklarını sürdürmektedirler. Takiben yine hastane hiyerarşisinde yer almayan bir başka hekim grubu olan *veteriner hekimler* gelmektedir. Eczacılar ve veterinerler mesleklerini çoğu kez serbest icra etmeleri bakımından esnaf dünyasının bir parçası olarak da görülmekte ve böylece tıbbın dokunulmaz gücünden bir miktar uzaklaşmaktadırlar. Bu grubu takiben özel bir eğitim gerektiren ama ortalama kazanç seviyesine sahip, buna mukabil ileri düzey bir sorumluluk ve dağınık mesaiye sahip tıbbi meslekler gelmektedir. Bunlardan ilki olan *hemşire* tıp sektörünün aracı mesleğini temsil eder. Hemşire tıbbi bilgi ve otoritenin halka yansıyan aracıdır. *Fizyoterapist* eğitilmiş ve özel bilgi gerektiren bir tıbbi meslek olarak hemşireye yakın bir itibar elde etmektedir. *Laborant* ise fizyoterapist gibi değildir. Onun itibar puanı ciddi bir biçimde daha azdır. Bunda muhtemelen laborantın makinalara bağlı bir meslek olarak pek fazla güç ve otorite sahibi olmaması etkilidir. Buna mukabil aslında doğum hemşiresi olan ebenin itibar puanı hemşireden epey düşüktür. Ebe bu anlamda halktan biri olarak da görülebilir. Eğitilmiş ebe itibarını aynı zamanda geleneksel ebe ile paylaşmaktadır. Bu onun sosyal değerini artırmakla birlikte muhtemelen mesleki itibarını azaltmaktadır. Listenin en altında ise sağlık sektöründeki mavi yakalı bedensel çalışanları temsil eden hastane hizmet sunumu hiyerarşisinin en altında yer alan *hastabakıcı* diğerlerinden çok fazla düşük bir puanla yer almaktadır.

Benzer bir eğilimi ulaşım sektöründeki mesleklerde görebiliriz. Bu sektör sağlık sektörü kadar sıkı organize ve hiyerarşi ve gücün sistematik dağıldığı bir sektör değildir. Ancak yine de mesleklerin dağılımı ve çalışma koşulları konusunda bir farklılaşma mevcuttur. *Pilot* hem sayı bakımından az olması hem ileri düzeyde eğitilmiş bir meslek olarak mesleki özerklik ve otoritesinin görünür olması ve ayrıca kazanç düzeyi bakımından seçkin bir meslek olarak göze çarpmaktadır. Bu yönüyle mesleki itibar skalasında ilk beşte yer almıştır. Ulaşım sektöründeki puanlamanın dağılımında pilotu takiben aslında mesleğin icrası bakımından ona benzeyen bir başka meslek olan *gemi makinisti* gelmektedir. Gemi makinisti de aslında ileri düzeyde eğitime sahip, karar alma ve uygulama gücü olan ve muhtemelen iyi kazanan üniformalı bir meslektir. Aslında bir mesleğin yüksek itibara sahip olması için gerekli olan bütün bileşenlere sahiptir. Ancak buna mukabil ağır çalışma koşulları, yüksek sorumluluk, sosyal hayatı askıya alan bir seyrüsefer düzeni bu mesleğin tercih ve arzu edilebilirliğini azaltmaktadır. Takiben bir başka özel eğitim gerektiren ama daha teknik bir iş olan *lokomotif sürücüsü* gelmektedir. Akabinde ise özel bir meslek olan *gemi tayfası* bulunur. Tayfa da muhtemelen özel eğitim gerektirmesi ve kazancı ile *taksi/dolmuş şoförü* ve *tır/kamyon şoföründen* daha yüksek bir puana sahiptir. Özel bir eğitim ve nitelik gerektirmeyen taksi/dolmuş şoförü ve tır/kamyon şoförü bu anlamda hem kötü çalışma koşulları hem de istikrarsız ve güvencesiz iş durumları nedeniyle ulaşım sektörünün en altında yer almaktadır.

Benzer bir hiyerarşik konumlanmayı güvenlik mesleklerinde görmekteyiz. Listenin en tepesinde *general* ve *yüzbaşı* bulunmaktadır. Aslında bu iki rütbe Türkiye'de daha önceki mesleki itibarlarını bir miktar kaybetmiş gözükmektedir. Muhtemelen son birkaç yıllık süreçte yaşananlar ve görüntüler bu mesleklerin itibarını ciddi bir biçimde etkilemiş benzerdir. Yüzbaşının general ile aynı puana sahip olması ilginçtir. Halkın belirli bir rütbeden itibaren askeri meslekleri özdeş gördüğünü gösterir. Ordu hiyerarşisinde subayların altında yer alan *astsubaylık* bunları takiben gelmektedir. *Polis* memurluğu özel bir eğitim gerektiren bir meslektir. Ayrıca polisler kanunun ve üniformanın gücünü kullanırlar. Ancak öte yandan uzun mesai saatleri, düzensiz çalışma koşulları, sıkı bir emir komuta zincirine tabiiyet ve ileri düzeyde sorumluluk gerektirmesi bakımından düşük bir itibara sahiptir. Polis memuru, astsubayla kıyaslandığında muhtemelen daha ulaşılabilir ve dokunulabilir olması bakımından daha düşük bir puan almaktadır. *Gardiyan* ve *güvenlik görevlisi* ise güvenlik sektörünün en altında yer alan iki meslek olarak itibar skalasında da diğerlerinden çok ciddi bir puan farkıyla en altta yer almaktadır.

İnşaat sektöründe de benzer bir hiyerarşik konumlanma mevcuttur. Araştırmamızda bu sektörde yer alan çok sayıda meslek arasında farklı konum ve iş ilişkilerine sahip 9 mesleğin itibarının puanlanmasını istedik. *Mimar* bu sektörde yer alan meslekler arasında en tepede yer almaktadır. Mimarlık bir taraftan zor elde edilen bir eğitime sahipken öte yandan mesleki gücü ve otoriteyi temin eden belirli bir yasal tekele sahiptir. Ayrıca mimarlık çalışma koşulları ve çalışmanın organizasyonu bakımından otonom yüksek kazançla sahip bir meslektir. Bu sebeple inşaat sektörünün en itibarlı mesleği olması beklenebilir ve anlaşılabilir. Öte yandan mimarı takiben *inşaat mühendisi* gelmektedir. Bu iki mesleğin arasında önemli bir puan farkı göze çarpmaktadır. İnşaat mühendisi artık zor ulaşılan bir eğitime sahip değildir, ayrıca sayı bakımından fazlalaşmıştır. Bu sebeple kazanç ve otorite düzeylerinde ciddi bir düşüş söz konusudur. Dolayısıyla inşaat mühendisi artık seçkin bir meslek olarak görülmez. Bu anlamda *müteahhidin* konumu ilgi çekicidir. Bir taraftan yüksek kazançla sahip olduğu varsayılan bu mesleğin her hangi bir özel eğitim gerektirmemesi ve ayrıca kamusal olarak çok olumlu bir imaja sahip olmaması onu büyük bir farkla inşaat meslekleri arasında üçüncü sıraya yerleştirmektedir. *Dekorator* ve *şantiye şefi* özel bilgi gerektiren ancak sosyal olarak çok büyük bir değer ifade etmeyen mesleklerdir. Aslında iyi eğitim gerektiren bu iki meslek ayrıca itibarlarını alaylı meslektaşları ile paylaşmaktadırlar. Bu sebeple kendilerine benzeyen diğer beyaz yakalı bilgiye dayalı mesleklerle aynı grupta 50 puan bandından yer almaktadırlar. En altta ise sektörün iş yükünü çeken, daha az bir otonomi ve otoriteye sahip *inşaat ustası*, *inşaat işçisi*, *boyacı* ve *sıvacı* gibi bedensel çalışmayı gerektiren ve kirlenmeye dayalı işler gelmektedir. Bu meslekler Türkiye'de genellikle eğitimsiz ve düşük vasıflı iş gücünün yapmış olduğu bir iş grubunu temsil eder. Ayrıca bu mesleklerin kazanç seviyeleri düşük, işleri istikrarsız ve güvencesiz olmasının yanı sıra çalışma koşulları güvenli değildir. Dolayısıyla mesleki itibar bakımından inşaat sektörünün en altında yer almaları anlaşılabilir.

Grafik 8. Mesleki Otoriteye Göre Mesleki İtibarlar

10. Mesleki İtibarın Değişimi

Araştırmamızın önemli amaçlarından birisi de mesleki itibarın değişimini analiz etmektir. Bu anlamda elimizde 2014-2015 yılında yapılan bir araştırmanın bulunması büyük bir imkan oluşturmaktadır. Önceki araştırmadaki skor ve sıralamalar ile kıyaslandığında bu araştırmada, ilk yirmide ve son yirmide yer alan mesleklerin çok büyük bir değişime uğramadığı söylenebilir. Bununla birlikte tarım, inşaat ve sanayi sektörlerindeki mesleklerin önemli bir kısmı sıra kaybı yaşarken hizmet sektörü kapsamındaki mesleklerin daha üst sıralara yükseldiğini görüyoruz. Mesleklerle atfedilen itibar hem çalışma hayatındaki yapısal dönüşümle hem de siyasi, toplumsal ve kültürel gündem ve süreçlerle yakından alakalı biçimde değişmektedir (Detaylı bilgi için bk. Tablo 1. Mesleklerin İtibar Puanı Sıralaması ve Puanlamanın Değişimi).

Bu anlamda en güçlü değişim *milletvekilliğinde* gerçekleşmiştir. Aradan geçen sürede milletvekilinin itibarının arttığı ve sıralamada 11 basamak yükseldiği görülmektedir. Buna yol açan iki etkenden bahsetmek mümkündür: Birincisi, 15 Temmuz 2016'da darbe girişiminde ayakta kalan siyaset kurumu bir bütün olarak yoğun bir dikkat ve takip odağı haline gelmiş; siyasetçinin önemi ve itibarı artmıştır. İkincisi, Haziran 2018 genel seçim sonucunda mecliste, çoğunluk oyları kadar azınlıkta kalan görüş ve ideolojilerin de temsil edildiği bir milletvekili dağılımı oluşmuştur. Bu da seçmen tercihlerinin siyasete hiç olmadığı kadar yansıdığı anlamına gelir. Nitekim bir

önceki araştırmada milletvekilliğinin itibarını düşüren etken belirli bir dünya görüşüne sahip grupların düşük puan vermesi iken bu araştırmada milletvekilliğinin itibar puanlarının farklı dünya görüşlerinden katılımcılar arasında daha dengeli dağıldığı görülmektedir.

Siyasete bağlı benzer bir değişim, *belediye başkanının* sırasında görülmektedir. Belediye başkanının sırasının önceki araştırmaya göre 5 sıra yükselmesinin arkasında, araştırmanın yapıldığı süreçte birçok beldede tekrar seçim yapılması etkili olmuştur. Bilhassa İstanbul seçimlerinin kamuoyunu uzun süre meşgul etmesi, katılımcıların nezdinde belediye başkanının önemini artırmıştır. Seçimden kaynaklanan bir diğer artış, 67'den 42'ye yükselen *muhtarın* sırasında yaşanmıştır.

Siyasi gelişmelerden dolayı şekilde etkilenen bir diğer meslek *avukatlıktır*. Avukatlık 6 sıra yükselerek ilk 10'a girmiş; *hakim* ise üniversite profesörünü geçerek ikinci sıraya yerleşmiştir. Bu, genel olarak hukukla ilgili mesleklerin itibarında bir artış anlamına gelir. Son yıllarda birçok davanın kamuoyuna yansımaları, hukukçulara olan ihtiyacın açığa çıkması, hukuk mesleklerinin sahip olduğu gücün farkına varılması bunda etkili olmuştur.

Siyasi gelişmeler milletvekili, avukat ve belediye başkanı için itibar kazanımı anlamına gelirken *general* için tam tersi bir etkiye yol açmıştır. Generalin iki araştırmada da ilk 10'da olmasını büyükelçi, hakim ve vali gibi devlet, düzen ve erişilmezliği temsil eden müktedir bir konuma sahip olmasıyla açıklayabiliriz. Ancak görece küçük de olsa 6'dan 9. sıraya düşmesi, bilhassa 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin bastırılması ve ardından darbeye katılan generallerin yargılanmasıyla alakalı görünmektedir.

Radikal bir itibar kaybı yaşayan mesleklere gelince bunlar arasında *öğretmenlik* ve *eczacılık* başta gelmektedir. Öğretmenliğin bir önceki araştırmada dördüncü sırada çıkmış olması, bu mesleğin hala hak ettiği maddi ve manevi getirileri elinde tuttuğu izleniminin toplumun nezdinde aşınmamış olmasıyla ilgiliydi. Ancak aradan geçen beş yılda öğretmenlik mesleğinin konum kaybının fark edildiği anlaşılmaktadır. İlk yirmide yer alan meslekler arasında öğretmenlik pek çok bakımdan diğerlerinden ayrılır. Eğitim, gelir, otorite bakımından diğerlerinden daha düşük bir konumda olmasına rağmen öğretmenliği ilk yirmiyeye dahil eden etken, geleneksel ve simgesel anlam ve konumudur. Cumhuriyet tarihi boyunca bilgi ve değer taşıyıcısı olarak tanımlanan bu meslek, günümüzde ücret ve çalışma şartları bakımından ciddi bir erozyonla karşı karşıyadır ve bu da iki araştırma arasındaki sıra farkında ifadesini bulmuştur.

Sıralamada dramatik düşüş yaşayan bir diğer meslek de *eczacılıktır*. Eczacılık da yoğun bir konum ve statü kaybı yaşayan bir meslek olarak göze çarpmaktadır. Artan mezun sayısı, sağlık sisteminin ve ilaç piyasasının değişen yapısı nedeniyle eczacılık artık eskisi kadar cazip bir meslek değildir. 11. sıradan 24. sıraya düşmesi eczacılığın yaşadığı meslekî aşınmanın bir göstergesidir. Önceki araştırmada en altta bulunan mesleklerin sıralamasına baktığımızda önemli bir değişim görmüyoruz. Dansöz gibi ahlaki yargı yüklü mesleklerle hamal, temizlikçi, boyacı gibi beden emeği gerektiren meslekler puan ve sıralamada genel anlamda düşüş yaşamıştır. Bununla birlikte, önceki araştırmada en alttaki 30 meslek arasından *kasiyer* 16, *büro elemanı* 20, *sekreter* 27, *resepsiyonist* 14 ve *stüdyo fotoğrafçısı* 21 basamak yükselerek bir fark oluşturmuştur. Bu mesleklerin ortak özelliği yoğun beden emeğinden ziyade masa başı hizmet işleri olmasıdır.

Bu mesleklerin itibarı sırasının yükselmesi, hizmet sektöründe düşük ücretli istihdamın oranının artışıyla da alakalıdır. Nitekim sıralamada en fazla artış kaydeden ilk 20 mesleğe baktığımızda aktör, futbol hakemi, spiker, milletvekili gibi her daim göz önünde olan mesleklerin yanı sıra, 80'den 64'e çıkan *yönetici sekreteri*, 91'den 75'e çıkan *sigorta satış temsilcisi*, 42'den 34'e çıkan *mağaza müdürü* ve 74'ten 67'e çıkan *seyahat rehberi* gibi yine beyaz yakalı işleri görüyoruz. Bu da kamudan ziyade özel sektördeki hizmet işlerinin itibarında artış olduğunu; medya, sanat ve spor mesleklerinin de bu artışta önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

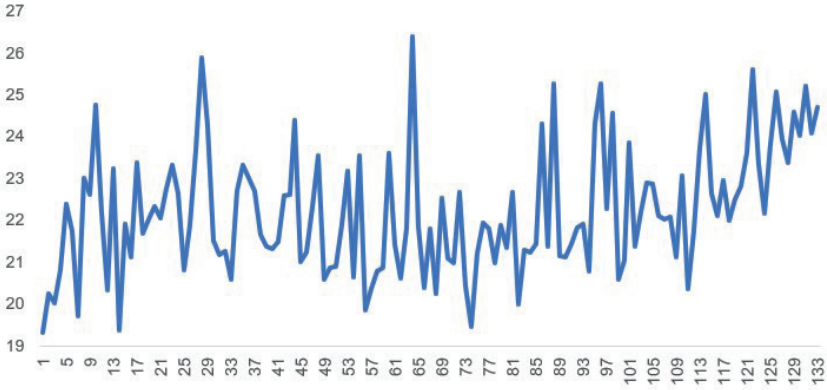
Tersinden baktığımızda, 51'den 97'e inen *maden işçisi*, 53'ten 96'ya inen *çiftçi*, 28'den 65'e inen *imam*, 55'ten 89'a inen *mandracı* ve 52'den 83'e inen *vinç operatörü* en fazla sıra kaybı yaşayan ilk beş mesleği oluşturmaktadır. Bunlardan maden işçiliğinin bir önceki araştırma yürütülürken mevcut olan özel koşullardan ötürü suni bir biçimde yüksek olduğu söylenebilir. Önceki araştırma yürütülürken meydana gelen iki maden kazası katılımcılarda maden işçileri ile duygusal bir bağ oluşturduğu için maden işçiliği benzer mesleklerden farklılaşarak yüksek puanlanmıştı. Bu araştırmada bu durumun normalleştiği ve maden işçiliğinin kendisine benzer işlerle yakın puanlandığı görülmektedir.

Devamında *işçi*, *ormancı*, *çöpçü*, *arıcı*, *pazarcı*, *tesisatçı* gibi meslekler sıralanmaktadır. Bu da tarım ve sanayi sektörlerindeki işlerin son beş yılda hızla itibar kaybı yaşadığını gösterir. Tarım ve sanayi işleri ücret ve özerklik seviyesi ne olursa olsun toplumda itibar kaybederken hizmet sektörünün düşük ücretli işleri dahi itibar kazanmaktadır. Tarım ve sanayi kadar *aşçı*, *fırıncı*, *terzi*, *matbaacı* gibi ustalık gerektiren mesleklerin de sıra kaybettiği hesaba katıldığında toplumdaki ücretlileşme eğiliminin aradan geçen beş yılda meslekî itibardaki değişime yansıdığı söylenmelidir. Geçen beş yılda toplum kol emeğine ve zanaatkarlığa daha düşük; zihin emeğine ve ücretli beyaz yakalı işlere daha yüksek itibar atfeder olmuştur.

11. Mesleki İtibarı Ne Etkiliyor?

Meslek itibar puanlamasında genel olarak standart sapmanın az, dağılımın düzgün olduğu görülmektedir. Mesleklerin itibar puanlamasına cinsiyet, eğitim, yaş, gelir düzeyi ve dünya görüşü gibi farklı sosyo-demografik değişkenler çerçevesinde derinlemesine baktığımızda ilginç noktalar karşımıza çıkmaktadır. Evvela mesleklerle ilgili puanlama genellikle homojendir. Yapılan regresyon analizlerine göre mesleklerin itibarının puanlaması; yerleşim yeri, yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim gibi değişkenlere göre topluca anlamlı bir değişim göstermemektedir. Bunlar arasından tek başına değerlendirildiğinde cinsiyet ve dünya görüşünün düşük bir anlamlılık düzeyinde mesleki itibar skorları üzerinde farklılaştırıcı bir etkisi olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde mesleklerin itibar puanlamaları ile ilgili standart sapmalar düşüktür. Bu da değişik toplum kesimlerinin mesleklerle ilgili görüşünün birbirinden çok fazla uzak olmadığı, mesleklerin sosyal itibarları ile ilgili toplumda genel bir uyum içinde olduğu görülmektedir. Sıralamada üstte yer alan mesleklerle ilgili ilgili daha fazla konsensüs varken aşağıya doğru gidildikçe daha az konsensüs bulunmaktadır. Ancak bu ayrışma genel sıralamadaki ortalamayı dengeleyecek bir biçimde iki tarafa doğru gerçekleşmektedir. Standart sapmalara bakıldığında puanlamadaki en düşük standart sapmaya sahip mesleklerin ilk altı sırasıyla şunlar olduğu görülmektedir: *Tıp doktoru*, *öğretmen*, *sigorta satış temsilcisi*. Bu mesleklerin itibarına dair toplumda yerleşik bir kanaatin mevcut olduğu görülmektedir. Öte yandan standart sapması en yüksek ve diğerlerinden ayrılan iki meslek ise şunlardır: *İmam* (27) ve *özel şirkette müdür / müdür yardımcısı* (26). Bunlardan imam hakkındaki değerlendirmenin ilgili kişinin dünya görüşü ile yakından alakalı olduğu görülmektedir.

Grafik 9. Standart Sapmaların Değişimi

11.1. Cinsiyete Göre Mesleki İtibar

Erkeklerin ortalama puanları 53,09 iken kadınların ortalama puanları 52,80 olmuştur. Bu anlamda erkeklerin puanlama düzeyi yaklaşık %0,3 fazladır. Kadınlar ile erkekler arasındaki ortalama puanlama farkı sadece 0,29 düzeyinde olsa da kadın ve erkeklere göre itibar skorları (%95 güvenlilik düzeyinde) istatistiki olarak anlamlı derecede farklılaşmaktadır ($p=0,024$).

Öte yandan erkeklerde, ortalama meslek skoru daha simetrik (tam simetriye yakın) dağılmaktadır. Erkeklerin standart sapması 10,60 iken kadınlarda bu rakam 11,24'tür. Dolayısıyla erkeklerin mesleklerin itibarını kadınlara göre daha dengeli bir biçimde puanladıkları söylenebilir. Bunun nedenlerinden birisi erkeklerin çalışma ve iş hayatı hakkında daha net bilgiye sahip olmaları olabilir. Erkekler çalışma hayatının mevcut durumuna ve mesleklerin realitesine daha yakın anlamıştır. Örneğin iş hayatı içindeki hiyerarşi ve otorite düzeyleri mesleki itibar puanlamasına erkeklerde daha fazla yansımaktadır.

Kadın ve erkeklerin puanları arasında 2 puan üzerinde fark olan 25 meslek bulunmaktadır. Sadece 5 meslekte itibar puanlaması 3 puan üzerinde farka sahiptir. Bununla birlikte 57 meslekte ortalama puanlama farkı 1 puanın altındadır. Bu da meslekler hakkında cinsiyete göre büyük farklılıkların olmadığını göstermektedir. Ancak kadınların üniformal ve güç/otorite sahibi mesleklere (*avukat, subay, milletvekili* gibi) ve kültürel mesleklere (*aktör, yazar, müzisyen* gibi) erkeklerden daha yüksek puan verdikleri görülmektedir. Kadınların ortalama skorları erkeklerden daha düşük olması da göz önüne alınırsa bu farkın aslında daha büyük olduğu anlaşılır. Erkekler ise yoğun bedensel işlerde çalışan mesleklere (*ayakkabı boyacısı, ayakkabı yapımıcısı* gibi), yeni nesil nitelikli emek gerektiren mesleklere (*vinç vb. operatörü, şantiye şefi* gibi) daha yüksek puan verdikleri görülmektedir. *İmam ve futbolcu* da erkeklerin daha yüksek puanladıkları meslekler arasında yer almaktadır.

11.2. Eğitime Göre Mesleki İtibar

Araştırmamızda eğitim analizini, katılımcıların eğitim düzeylerini lise altı ve lise ve üstü diye iki gruba ayırarak yaptık. Zira lise eğitimi yaş ve cinsiyet etkenleri de dikkate alındığında Türkiye için ayrıştırıcı bir etkidir. Bu lise altı eğitime sahip olanların mesleklere verdikleri ortalama skorları 52,71 iken lise üstü eğitime sahip olanların mesleklere verdikleri ortalama skorları 53,08'dir. İki grubun genel puanlaması arasında 0,37'lik çok küçük bir fark bulunmaktadır. Öte

yandan eğitimi gruplayarak ve gruplamadan yaptığımız testlerde %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiki olarak anlamlı derecede farklılaşma ($p=0,642$) görülmemektedir. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere ilk yirmi ve son yirmi meslekte neredeyse bir iki sıra değişimi hariç eğitime göre bir farklılık oluşmamaktadır.

Eğitim durumuna göre mesleklere verilen itibar puanları arasındaki farklar ise biraz daha fazladır. 3 puandan daha fazla farka sahip mesleklerin sayısı 13; 2-3 puan arası farka sahip olanların sayısı ise 17'dir. Bu anlamda genel olarak anlamlı bir fark olmasa da tekil meslekler arasında fark ise daha fazladır.

Eğitim durumuna göre bakıldığında lise altı eğitimliler ile lise ve üstü eğitimlilerin en yüksek düzeyde farklılaştığı meslek dansöz. İki grup arasında 5 puan fark bulunmaktadır. Benzer şekilde müzisyen, astrolog, aktör, web tasarımcısı, bilgisayar yazılımcısı, ekonomist, halkla ilişkiler uzmanı için de 3'ten fazla puan farkı bulunmaktadır. Buradan görüldüğü üzere lise ve üstü eğitimliler sanatsal ve bilişsel işlere daha çok değer verme eğilimindedir. Müzisyen, astrolog, dansöz, aktör toplumun genelinde düşük puan verilse de eğitim seviyesi arttıkça daha çok anlayış ve saygı görebilmektedir.

Buna karşı lise altı ise imam, mandracı, kuyumcu, muhtar, çiftçi, belediye başkanı, vinç operatörü, aracı gibi mesleklere daha yüksek puan vermiştir. Bunlar da yerel otoriteyi, tarımsal üretimi, dinsel ve geleneksel değerleri, kol emeğini temsil eden mesleklerdir. Bu anlamda eğitim seviyesi arttıkça sanat, evrensellik, yaratıcılık atfedilen mesleklere gösterilen itibarın arttığı görülmektedir. Lise altı eğitime sahip olanlar ise yerellik, dinsellik, mekanik ilişki gerektiren mesleklere daha çok itibar atfetmektedir.

11.3. Çalışma Durumuna Göre Mesleki İtibar

Hali hazırda bir işte çalışıyor olmak mesleklerin itibarına bakışı etkileyen bir unsurdur. Zira bir işte çalışıyor olmak çalışma hayatını ve mesleklerin içeriğini daha yakından tanımak için önemli bir etken olacaktır. Bir işte çalışanlar mesleklere ortalama 53,07 puan verirken çalışmayanlar 52,79 puan vermişlerdir. Hali hazırda bir işte çalışan ve çalışmayan gruplarda itibar skorları (%95 güvenilirlik düzeyinde) istatistiki olarak anlamlı derecede farklılaşmaktadır ($p=0,043$).

Herhangi bir işte çalışmayanların büyük çoğunluğunun kadın ve ev hanımı olduğu göz önüne alındığında aslında buradaki farklılıklar ile cinsiyete dayalı farklılıkların birbirine benzediği de görülebilir. Ancak grup içi değerlendirmelerde de çalışma hayatına katılımın özellikle sembolik mesleklerin değerlendirilmesinde daha gerçekçi bir tutuma dönüştüğü de görülebilir.

Mesleki itibar skalasının en altında olan mesleklerde, en üsttekilerin aksine çalışma hayatına katılımın çok etkili olmadığı görülmektedir. En altta sıralama neredeyse aynıdır. Bu veriler ve değerlendirmelerden de görülebileceği üzere toplumda genel olarak mesleklerin sosyal konumu ile ilgili olarak ortak bir bakış açısı bulunmaktadır. Yapılan analizlerde eğitimin düşük etkisi dışında mesleki itibarla ilgili anlamlı bir değişken bulunamamıştır. Yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim gibi değişkenler ancak lokal olarak bazı alanlarda etkilidirler. Buna mukabil mesleklerin puanlamaları ile ilgili akışkan bir homojenlik söz konudur. Türkiye'de veri toplama ve tasnif sorunlarından dolayı elimizde sistematik bir biçimde mesleklerin yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir gibi verileri olmadığı için bu değişkenlerle mesleki itibar skorları arasındaki ilişkiyi çözümlenebilecek bir analiz yapamamaktayız.

12. Sonuç

Türkiye'de mesleklerle ilgili sosyolojik araştırmalar nicelik ve nitelik bakımından başlangıç düzeyindedir. TÜİK, Çalışma Bakanlığı ve SGK gibi ilgili kurumlar tarafından ulusal çapta top-

lanan pek çok veri tutarlı ve süregelen değildir. Öte yanan Türkiye’deki çalışma hayatının mesleki yapısı ile ilgili veriler tam olarak mevcut değildir. Ayrıca mesleklerin ortalama kazanç, eğitim, cinsiyet ve yaş gibi bileşenlerine dair elimizde yeterli, standart, takip edilebilir ve güvenilir veriler de bulunmamaktadır. Ayrıca Türkiye’deki çalışma hayatının mesleki yapısı henüz tam olarak çıkarılmış değildir. Genel bir bilgi olmadığı gibi her bir meslekle ilgili de yeterli bilginin bulunduğu söylenemez. Son yıllarda artan nitel araştırmalara rağmen Türkiye’de mesleklerle ilgili bir literatürün oluştuğunu söylemek güç görünüyor.

Hâlbuki meslekler gündelik hayatta bir kişinin sosyal konum ve kimliğini belirlemede hayati bir önemi haizdir ve toplumsal yapının oluşumunda da önemli bir yer tutmaktadır. Zira bir kişinin sahip olacağı mesleği, eğitim, motivasyon, zeka ve cinsiyet gibi şahsi özellikler ve ailenin sosyal konumu, iktisadi durumu ve eğitimi tarafından etkilenmekte; aynı zamanda kişinin gelir, sosyal otorite ve itibarını da yakından etkilemektedir. Dolayısıyla meslekler sosyal yapının analizinde merkezi bir yere sahiptir. Nitekim hem klasik hem de çağdaş sosyolojide meslekler bu yönüyle merkezi bir yer tutar. Ancak Türkiye’de meslek araştırmalarının henüz yeterince gelişmemiş olması üzüntü vericidir. Bu sebeple mevcut veri ve araştırma eksikliğinin hızlı bir biçimde giderilmesi gerekmektedir.

Bu makalede 2019-2020 yıllarında yürüttüğümüz *Türkiye Çalışma Hayatı ve Meslekler* araştırmasından elde edilen veriler ışığında Türkiye’deki mesleki itibarın durumu ve değişimi ele alınmıştır. Makalede Türkiye çapında temsili bir örneklem üzerinde gerçekleştirdiğimiz nicel araştırma verilerini yorumladık. Yukarıda Tablo 1’de görüldüğü gibi güncellenen mesleki itibar skalası ve mesleki itibarın belirleyicileri ile ilgili analizler bize mesleklerin sosyal boyutu ile ilgili çok önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece mesleklerin sosyal konumunu, işlevini ve değerini ölçmek için önemli bir araç oluşturulmuştur.

Makalede mesleklerin itibarı sosyo-kültürel ve demografik bileşenler çerçevesinde kapsamlı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu anlamda işlerin ve mesleklerin güncel durumları ve gelişme eğilimleri ortaya konmuştur. Gördüğümüz kadarıyla Türkiye’de mesleklerin itibarı genel ekonomik yapı ve gidişat ile son derece ilintilidir. Özellikle ekonomideki büyüme ve daralmalar, istihdama katılım ve işsizlik oranları, sektörel değişimler Türkiye’de mesleklere ve işlere yaklaşımın temel çerçevesini oluşturmaktadır. Ayrıca diğer bir önemli husus da eğitim ile iş hayatı arasındaki ilişkinin biçimidir. Türkiye’de eğitim ile iş hayatı arasındaki kopukluk özellikle gençlerin meslek ve iş edinme süreçlerini sorunlu hale getirmektedir. Bu da özellikle iş ve çalışma hayatına dair olumsuz duyuların oluşmasına, yanlış kariyer sürecine ve mesleki kimliğin uygun bir biçimde gelişmemesine neden olmaktadır.

Son iki yüz yılda iş, çalışma ve meslekler alanında önemli değişimleri yaşandı. Önce sanayinin oluşumu ile üretim sistemleri insan ve hayvan kaslarına dayalı enerjiden fosil yakıttan elde edilen enerjiye dayalı bir biçim aldı. Makinalaşma pek çok geleneksel mesleği yok etti kalanı da yeniden şekillendirdi; toplumda işin ve çalışmanın rolünü, işlevini, anlam ve değerini farklılaştırdı. Nüfusun kırdan kente, tarımdan sanayiye aktığı bu dönem kültürde ve sosyal hayatta dünya tarihinin en dramatik değişimlerine şahit oldu. Akabinde yürüyen bant tekniği ile kitle üretim çağı başladı. Kitle toplumu içinde çalışma ve meslek yepyeni anlamlar kazandı, emeğin kitlesel örgütlenmesi ve değişen devlet yapılanmaları ile çalışma hayatında belki de son iki yüz yıldaki en rahat ve müreffeh dönem ortaya çıktı. 1970’lerden itibaren sanayi üretimi yeni bir biçim aldı. Kabaca sanayi sonrası toplum veya bilgi toplumu olarak adlandırılan bu yeni modelde bilginin üretim sistemlerine daha kapsamlı bir biçimde entegre edilmesiyle üretim bandı tüm küreye yayıldı. Küreselleşme olarak da isimlendirilen bu süreçte çalışma ve meslekler yeni biçimler kazan-

dı. Günümüzde ise bunun bir adım ötesinde geçilmiş durumdadır. Artık endüstri 4.0'ın konuşulduğu bir dünyada, robotlaşma, otomasyon, akıllı sistemler, makine öğrenmesi ve yapay zekanın tüm alanlarda olduğu gibi çalışma hayatını ve meslekleri de etkilemektedir. Çalışma sonrası toplum veya mesleksiz toplum gibi nitelemeler olsa da bunu yeni çalışma ve meslek biçimlerinin doğuşu olarak niteleyebiliriz. Ülkemizde de bu süreç bazı gecikmeler ve aksamalarla da olsa yaşanmaktadır. Bazı süreçler daha hızlı gündeme gelmekte bazıları ise sadece etkileri bakımından görülmektedir. Bizim araştırmamız kapsamında baktığımızda önceki araştırmaya göre mesleki itibar ve işe yaklaşım bakımından geçişin ve değişimin etkilerinin daha açık görülmeye başlandığını söyleyebiliriz. Ancak iş ve istihdam açısından otomasyondan ve yapay zekanın kullanımından en çok etkilenecek ülkelerin başında olmamıza rağmen sürecin henüz açık bir şekilde kavranmadığını da görmekteyiz. Bu alanlar yeni araştırmaların yapılmasını zorunlu kılıyor.

Teşekkür: Bu makaleye temel teşkil eden ilk araştırma 2015 yılında TÜBİTAK tarafından, ikinci araştırma ise 2020 yılında özel imkanlarla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tasarımında Elyesa Koytak ve istatistiksel analizlerin yapılmasında Fevzi Esen katkı yapmıştır. Araştırmanın saha uygulaması kısmını YADA (Yaşama Dair Vakıf) yürütmüştür. Hepsine teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akçomak, S., & Gürçihan, B. (2013). Türkiye işgücü piyasasında mesleklerin önemi: İşgücü ve ücret kutuplaşması. *İktisat İşletme ve Finans*, 28(333), 09—42. <https://doi.org/10.3848/iif.2013.333.3800>
- Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. Wiley.
- Bozkurt, V. (2006). *Endüstriyel ve post-endüstriyel dönüşüm: Bilgi, ekonomi, kültür*. Ekin Yayınevi.
- Cirhinlioğlu, Z. (1996). *Meslekler ve Sosyoloji*. Gündoğan Yayınları.
- Cullen, J. B., & Novick, S. M. (1979). The Davis-Moore Theory of Stratification: A Further Examination and Extension. *American Journal of Sociology*, 84(6), 1424—1437. <https://doi.org/10.2307/2777899>
- Çingir, H., & Kasnaoğlu, Z. (1980). Öznel meslek saygınlığı üzerine bulgular: Ankara, 1977. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7(3-4), 317-360.
- Davis, K. (1942). A Conceptual Analysis of Stratification. *American Sociological Review*, 7(3), 309—321.
- Davis, K. (1950). *Human society*. Macmillan.
- Davis, K., & Moore, W. E. (1945). Some principles of stratification. *American Sociological Review*, 10(2, 1944 Annual Meeting Papers), 242-249.
- Duncan, O. D. (1961). A socio-economic index for all occupations. İçinde Albert J. Reiss (Ed.), *Occupations and Social Status* (ss. 139-161). Free Press. http://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=rPoZhh94FxC&oi=fnd&pg=PA388&dq=socio-economic+status+index&ots=16jYE3iTYZ&sig=e2F4r2v8NIWitILsuD_115-4X84
- Ercan, H. (2011). *Türkiye'de Mesleki Görünüm*. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO).
- Eslinger, K. N. (2008). Socioeconomic Status. İçinde *International Encyclopedia of the Social Sciences* (2. bs, C. 9). Thompson Gale.
- Ganzeboom, H. B. G., & Treiman, D. J. (1996). Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 international standard classification of occupations. *Social Science Research*, 25(3), 201—239.
- Haller, A. O., & Bills, D. B. (1979). Occupational Prestige Hierarchies: Theory and Evidence. *Contemporary Sociology*, 8(5), 721—734.

- Hauhart, R. C. (2003). The DavisMoore theory of stratification: The life course of a socially constructed classic. *Am Soc The American Sociologist*, 34(4), 5—24.
- International Labour Office. (2012). *International Standard Classification of Occupations ISCO-08: C. Volume 1: Structure, Group Definitions and Correspondence Tables*. International Labour Organization.
- Kasnakoğlu, Z., & Erdil, E. (2000). Meslek saygınlığı ve tercihleri: Ankara 1996. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26(3-4), 575—603.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980—2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2), 161—181. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2007.11.003>
- Koru, A. T., & Dinçer, N. N. (2018, ubat). Türkiye'de Sanayi ve Hizmet Sektörleri. *İktisat ve Toplum*, 88, 5—11.
- Nakao, K., & Treas, J. (1992). *The 1989 socioeconomic index of occupations: Construction from the 1989 occupational prestige scores* (GSS Methodological Report). University of Chicago National Opinion Research Center. <http://purl.oclc.org/norc/gss/MR074.pdf>
- Sunar, L., Kaya, Y., & Otrar, M. (2016). *Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi* (Araştırma Raporu Sy 113K506).

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketliliğin Meslekler Üzerinden Ölçümü

Measurement of Social Stratification and Mobility in Turkey Through Occupations

Caner ÖZDEMİR¹

¹Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bölümü, Zonguldak, Türkiye

ORCID: C.Ö. 0000-0003-2632-1438

Corresponding author:

Caner ÖZDEMİR,
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
Zonguldak, Türkiye
E-mail: canerozdemir@beun.edu.tr

Submitted: 18.06.2019

Revision Requested: 19.09.2019

Last Revision Received: 30.12.2019

Accepted: 04.01.2020

Published Online: 10.02.2020

Citation: Ozdemir, C. (2020). Türkiye’de toplumsal tabakalaşma ve hareketliliğin meslekler üzerinden ölçümü. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 59-77. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0053>

Öz

Türkiye’de toplumsal tabakalaşma üzerine yapılan nicel çalışmaların sayısı uluslararası literatürle karşılaştırıldığında çok sınırlı kalmıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi veri yetersizliğidir. Bu çalışmada meslek temelli tabakalaşma ölçekleri kullanarak Türkiye’de toplumsal tabakalaşmanın mevcut durumunun, mesleki statüyü etkileyen faktörlerin ve toplumsal hareketliliğin değişiminin halihazırdaki verilerle tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla çeşitli sınırlılıklarına rağmen 2009 tarihli Uluslararası Sosyal Tarama Programı (ISSP), 2010 tarihli TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması ve 2012 tarihli TÜİK Yetişkin Eğitimi Araştırması verilerindeki meslek bilgileri kullanılarak örneklemdeki bireylerin mesleki statüleri ve tabakalaşma hiyerarşisindeki konumları farklı kuramsal kavramlaştırmalara dayanan EGP, ISEI ve CAMSIS ölçeklerine göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. En küçük kareler regresyon modelleri ve çoklu kategori lojistik regresyon modelleri analizlerinde ebeveyn mesleki statüsü, birey eğitim düzeyi ve ebeveyn eğitim düzeyinin bireyin mesleki statüsü üzerindeki etkisinin tüm verisetleri ve ölçeklerde anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca, çok düzeyli modelleme analizlerinde ebeveyn mesleki statüsünün birey mesleki statüsü üzerindeki etkisinin genç kuşaklarda azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar uluslararası literatürdeki bulgularla büyük ölçüde paralellikler göstermektedir. Yapılan analizlerde yukarı hareketlilik imkanlarının artma eğiliminde olduğu gözükse de daha kesin yargılara varabilmek için hem örneklemi hem ölçüm araçları Türkiye’de toplumsal hareketlilik düzeyini ölçmek üzere tasarlanmış ebeveyn ve birey eğitim ve meslek durumlarını doğrudan ölçen hedefe yönelik araştırmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal tabakalaşma, toplumsal hareketlilik, mesleki statü, çok düzeyli modelleme, ikincil veri analizi

ABSTRACT

In Turkey, the number of quantitative studies on social stratification has been low for years. This is mostly due to a lack of available data. In this

paper, it is aimed to investigate the status of social stratification in Turkey, the effects on occupational status and the change in social mobility through the analysis of secondary data. To this end, datasets from International Social Survey Programme dated 2009, TURKSTAT Household Labor Force Research dated 2010 and TURKSTAT Adult Education Research dated 2012 have been analysed despite their shortcomings. Occupational status scores and social stratification positions of the respondents in these surveys have been calculated according to EGP, ISEI and CAMSIS indexes which are based on distinct conceptualizations. Ordinary least squares and multinomial logistic regression models show that parental occupational status, educational level of the respondent and parental educational level have all significant effects on respondents' occupational status across all indexes and datasets. Moreover, multilevel models show that the effect of parental occupational status on respondents' occupational status is lower among younger cohorts. These results are in line with the international literature. Despite the implications towards an increase in upward mobility, in order to have more clear inferences further research should be designed to capture social mobility through direct measures of educational and occupational statuses of respondents and their parents.

Keywords: Social stratification, social mobility, occupational status, multilevel modelling, secondary data analysis

EXTENDED ABSTRACT

This study is aimed to measure social stratification in Turkey using occupation-based measures, to identify factors affecting social stratification and to investigate the change in social mobility through secondary data analysis. Despite more than a century of history of quantitative studies on social stratification and mobility in international literature, the number of studies using representative data is very limited in Turkey. First of all, the research on social stratification in Turkey have been limited to conceptual discussions on social classes. Another reason for the shortage of quantitative studies on social stratification and mobility in Turkey is the lack of available representative data that include detailed information about occupations and educational backgrounds of respondents and their parents. Despite their limitations, some datasets that have become available in recent years provide opportunities in this sense. In this paper, three different datasets that have been collected in the last decade have been analysed. These are the data from International Social Survey Programme dated 2009, TURKSTAT Household Labor Force Research dated 2010 and Adult Education Research dated 2012. For all three datasets, occupational status scores and social stratification positions are calculated for Turkish respondents using EGP, ISEI and CAMSIS indexes which depend on distinct conceptualizations. Ordinary least squares regression models and multinomial logistic regression models show that parental occupational status, respondents' education level and parental education level all have significant effects on respondents' occupational status. This result is in line with the international literature for almost all countries. The effect of education level of both the parents and respondents themselves have been found to be highly effective since Blau and Duncan. However, some studies have shown that the effects of parental occupational status and parental education on respondents' occupational status decline as a result of educational expansion, especially at the tertiary level, while some others have shown persistent effects on occupational status in other contexts. On the other hand, some scholars argued for equalizing effects of education only for bachelor's degrees. Considering the fact that, educational expansion in Turkey is relatively a new phenomenon even for the primary level, it can be expected that the strong effects of parental and individual education level on occupational status may persist for a while. Nevertheless, using multilevel modelling the change in the levels of social mobility in Turkey is also investigated in this paper. Respondents are nested within birth cohorts in a multilevel model using Adult Education Research data. In this model, ISEI scores of respondents are defined as a dependent variable and the intercept and the slope for the effect of parental occupational status are set to be random. Thus, the change in the effect of parental

occupational status on the respondents' occupational status across cohorts could be identified. Similar effects on occupational status are found for parental occupational status, respondents' education level and parental education. Furthermore, a negative correlation is calculated for the relationship between parental and individual occupational status scores, which means the effect of parental occupational status on individual occupational status is higher for cohorts that have lower parental occupational status on average. Since the mean score for parental occupational status is higher for younger cohorts, it can be concluded that there are more upward social mobility opportunities for younger cohorts. This result can be explained in reference to recent educational expansion in Turkey especially at the tertiary level and the shift from non-skilled jobs, especially in agriculture, to skilled jobs, routine non-manual jobs and to professional occupations as shown in recent studies on Turkey. However, considering the limitations of the data used in this paper, ad hoc research designed to measure the level of social mobility in Turkey is needed for further and more clear inferences.

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki toplumsal tabakalaşmanın meslekler baz alınarak nasıl ölçülebileceğini ortaya koyup, ikincil veriler üzerinden toplumsal tabakalaşma ve hareketliliği etkileyen sosyo-ekonomik değişkenleri tespit etmektir. Uluslararası literatürde nicel toplumsal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik araştırmalarının bir asıra yaklaşan bir geçmişi olmasına rağmen Türkiye'de bu alanda yapılmış tüm nüfusu temsil edebilecek kapsamda araştırmaların sayısı oldukça azdır. Bu eksikliğin temel sebebi sosyal sınıflar üzerine yapılan araştırmaların sınıf üzerine kavramsal tartışmalarla sınırlı kalmasının yanı sıra gerek mesleki statünün gerekse eğitim düzeyi gibi mesleki statüyü doğrudan etkileyen değişkenlerin hem birey hem de ebeveynler için ölçüldüğü Türkiye temsili nicel araştırmaların sayısının çok sınırlı kalmasıdır. Son yıllarda TÜİK tarafından yapılan bazı araştırmaların verileri eksik olmakla birlikte bu noktada önemli bir kaynak haline gelmiştir. Bu çalışmada da son on yılda toplanan çeşitli Türkiye temsili veriler üzerinden mesleki statü temelli farklı sosyal tabakalaşma ölçümleri ile Türkiye'de toplumsal hareketliliğin düzeyi ve toplumsal hareketliliği etkileyen temel sosyo-ekonomik değişkenler tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Toplumsal tabakalaşma ve hareketliliğin ölçümü

Ganzeboom, Treiman ve Ultee (1991) sosyal hareketlilik çalışmalarını veri toplama, ölçme ve analiz etme yöntemlerine göre kronolojik olarak çeşitli kuşaklar altında incelemektedir. Birinci kuşak çalışmaların başlangıcı olarak Sorokin'in (1941) ilk olarak 1929'da basılan çalışması ve onu takip eden özellikle II. Dünya Savaşı sonrası çeşitli çalışmalar gösterilmiştir. 1950'li yıllarda çeşitli sanayileşmiş ülkelerde yapılan toplumsal tabakalaşma ve hareketliliği ölçmek üzere tasarlanan anket çalışmaları ile ülke düzeyinde temsil gücü olan veri setlerinin sayısı artmaya başlamıştır. Bu verileri kullanarak oluşturulan çapraz tablolar üzerinde beyaz yakalı ve mavi yakalı işler arası geçişlere odaklanan birinci kuşak araştırmaların bazıları uluslararası karşılaştırmalara da girişmiştir (Lipset, & Bendix, 1959). Birinci kuşak araştırmalarda araştırma sorusunun daha çok toplumsal hareketliliğin miktarına odaklandığı söylenebilir.

1960'larda ortaya çıkmaya başlayan ikinci nesil çalışmalar ise daha ziyade toplumsal hareketliliği etkileyen faktörlere odaklanmıştır. Bunda hem verilerin zenginleşmesinin hem de yeni istatistik analiz yöntemlerinin daha yaygın kullanılmaya başlanmasının etkili olduğu söylenebilir. Duncan (1961)'ın ABD verilerini kullanarak ortalama eğitim düzeyi ve ortalama gelir üzerinden geliştirdiği mesleki sosyoekonomik endeks (SEI) ve daha sonra Treiman (1977) tarafından geliştirilen uluslararası mesleki prestij ölçeği (SIOPS) gibi sayısal değişkenlerden oluşan ölçeklerle birlikte meslek sınıflandırmaları daha sistematik bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yeni veri setleri, yöntemler ve ölçeklerle beraber regresyon modelleri yardımıyla detaylı hareketlilik analizleri ve ülke karşılaştırmaları yapılabilmiş, eğitim başta olmak üzere çeşitli sosyo-ekonomik değişkenlerin toplumsal hareketlilik üzerinde etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle Blau ve Duncan (1967)'ın köşe taşı çalışması ile eğitimin toplumsal tabakalaşma ve hareketlilikte oynadığı merkezi rol net bir şekilde ortaya konmuş ve daha sonra yapılan araştırmaların olmazsa olmaz değişkeni haline gelmiştir.

1970'lerin sonlarından itibaren sosyal hareketlilik çalışmalarında çok değişkenli regresyon modellerinin yerine log-lineer modellerin kullanılmasıyla beraber üçüncü kuşak çalışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Hauser (1978) ve Goldthorpe (Goldthorpe, & Llewellyn, 1977) gibi isimlerin öncü çalışmaları meslek gruplarının ve toplumsal sınıfların kesikli yapısını daha doğru bir şekilde ölçtüğü gerekçesiyle toplumsal konumun işlemselleştirilmesinde sürekli mesleki statü

değişkenlerinin yerine tekrar kategorik statü ölçeklerini koymuşlardır. Böylelikle, toplumsal sınıflar arasında geçişlerin ve hareketliliğin ölçülmesi yeniden araştırmaların odak noktası haline gelmiştir. Golthorpe ve Müller tarafından yürütülen CASMIN (Sanayileşmiş Ülkelerde Toplumsal Hareketliliğin Karşılaştırmalı Analizi) projesi ve aynı adla geliştirilen ölçek ve Erikson, Goldthorpe ve Portocarero (1979) tarafından geliştirilen EGP ölçekleri kullanılarak yapılan araştırmalar (Erikson, & Goldthorpe, 1992; Kurz, & Müller, 1987; Müller, & Karle, 1993) toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarını başka bir düzeye taşımıştır.

1990'lardan itibaren ise çok düzeyli modelleme, çoklu lojistik regresyon gibi istatistikî modellerin ve büyük veri setlerinde bunları çözebilecek donanım ve yazılımların dolaşıma girmesiyle çok daha derinlemesine karşılaştırmalar yapabilen hareketlilik çalışmaları ortaya çıkmıştır. İkinci kuşak araştırmalar toplumsal konumun sürekli ölçümlerini kullanarak yapılan regresyon modellerine üçüncü kuşak araştırmalar ise sınıfların kesikli ölçümüne ve log-lineer modellerle tahminine ağırlık verirken dördüncü kuşak araştırmalar hem sürekli hem de kesikli ölçümleri bir araya getirerek karşılaştırmalı ve daha derinlemesine sonuçlar ortaya koymaktadır (Treiman, & Ganzeboom, 2000).

Bu noktada, toplumsal hareketlilik araştırmalarındaki metodolojik gelişmelerin sınıf ve toplumsal statü kavramlaştırmalarından bağımsız yürümediğini de hatırlatmak gerekir. Sosyolojinin kurucu babaları sayılan Marx, Weber ve Durkheim'in teorilerine dayanan farklı yaklaşımlar toplumsal konumu farklı yöntemlerle ölçmektedir. Günümüzde sıkça kullanılan bu ölçeklere baktığımızda mesleklerin hemen hemen bütün örneklerde temel işlemselleştirme aracı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. 150 yıldır sosyoloji biliminin temel araştırma konularından birinin toplumsal tabakalaşma olması ve en temel kavramlardan birinin sınıf olmasında Marx'ın etkisi büyüktür. Ancak, Marx'ın eserlerinde sınıf kavramının nüanslarla da olsa farklı anlamlarda kullanıldığını ve kapitalist toplum yapısında kaç farklı sınıf bulunduğu dair farklı ifadeleri olduğunu tespit etmek mümkündür (Ollman, 1968). Kısmen bu nedenlerden dolayı sınıf kavramı sosyoloji literatüründe çok tartışılmakla beraber saha araştırmaları ile ölçümü sınırlı kalmıştır. Bu anlamda önemli bir istisna olarak Erik Olin Wright'ın (2000, 2016) sınıf şemaları Neo-Marksist bir sınıf kavramlaştırması ve işlemselleştirilmesi için en yaygın şekilde kabul görmüş ölçeklerdir. Marksist sınıf analizinin hem bölüşüm hem de üretim üzerindeki çelişkileri ortaya koyması gerektiğini söyleyen Wright (2014) yatırımlar, emek ve üretim üzerinde denetim seviyeleri temelinde kurduğu taksonomi ile farklı sayılarda kategorilerden oluşan çeşitli sınıf şemaları önermiştir. Marksist teorinin makro düzeydeki sınıf analizine karşılık hem Neo-Durkheimci yaklaşımların hem de II. Dünya Savaşı sonrası özellikle Amerikan sosyolojisinde yaygınlık kazanan yapısal işlevselci yaklaşımların kavramlaştırmalarından yola çıkan toplumsal tabakalaşma ölçekleri de bulunuyor. Neo-Durkheimci bir yaklaşımın örneği olarak Grusky ve Sorensen (1998) mesleki iş bölümüne odaklanan mikro sınıflar analizini önermişlerdir. Bunun yanında işlevselci teorinin mesleki prestij kavramına atıfla Treiman (1977) tarafından geliştirilen SLOPS ve Ganzeboom, de Graaf ve Treiman (1992) tarafından geliştirilen ISEI ölçekleri ise meslek sınıflandırmaları üzerinden kişilere bir mesleki statü puanı atayan sürekli ölçeklerdir ve toplumsal yapı araştırmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Her ne kadar Weber'e göre sınıf sanayileşmiş toplumlar için çatışmanın ana kaynağı değilse de Weber'in 'yaşam fırsatları' kavramı da toplumsal tabakalaşma analizinde kendisine ciddi bir yer edinmiştir (Breen, 2014). Erikson, Goldthorpe ve Portocarero (1979) tarafından geliştirilen EGP ve yine Erikson ve Golthorpe'un (1992) ortaya attığı CASMIN ölçekleri Weber'in yaşam fırsatları kavramına dayanan ve pek çok sosyal araştırmada kullanılan Neo-Weberyen tabakalaşma ölçekleri olarak sıralanabilir.

Marx, Durkheim ve Weber’in klasik yaklaşımlarının güncel yorumlarından doğan kavramlaştırmaların yanında Bourdieucü sermaye kavramlaştırmalarını kullanan toplumsal tabakalaşma araştırmaları da son yıllarda dikkat çekmektedir. Savage ve arkadaşları (2013) tarafından yürütülen Britanya Büyük Sınıf Araştırması gelir ve servete odaklanan ekonomik sermaye, toplumsal bağlantı ve ağlara odaklanan sosyal sermaye ve kültürel ürün ve etkinlik tüketimine odaklanan kültürel sermaye kavramlarını ayrı ayrı ölçerek Büyük Britanya için yeni bir sınıf şeması ortaya koymuş ve büyük ses getirmiştir.

Son olarak mesleklerin yanında sosyal ilişkileri de dikkate alan CAMSIS (Blackburn, & Prandy, 1997; Stewart, Prandy, & Blackburn, 1973) gibi ölçeklerden de bahsetmek gerekir. Bireylerin toplumsal hayat içerisinde sosyal ilişki ağları dolayısıyla girdikleri sosyal, kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin de toplumsal hiyerarşinin yeniden üretimine katkı sağladığı varsayımı esasen Sorokin’den bu yana dile getirilmektedir (Gayle, Connelly, & Lambert, 2015). Farklı mesleklerden kişilerin arkadaşlık veya evlilik gibi ilişkileri üzerinden hesaplanan bir ölçek olan CAMSIS de yaklaşık 50 yıldır çeşitli sosyal araştırmalarda kullanılmaktadır.

Bu kavramlaştırma farklılıklarına rağmen meslekler tüm bu ölçekler için merkezi konumdadır. Özellikle ILO tarafından 20 yılda bir güncellenen ISCO sınıflandırması bu ölçekleri kullanarak yapılan araştırmaların olmazsa olmaz değişkenlerinden biridir. Bu noktada, Chan ve Goldthorpe (2007) literatüre bir eleştiri getirerek mevcut ölçeklerin bir kısmının sınıf bir kısmının ise statü kavramlarını karşıladığını ve bunlar üzerine yapılan analizlerin ayrıştırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak, Lambert ve Bihagen (2018) yaptıkları analizde toplumsal tabakalaşma ölçekleri arasında yüksek korelasyonlar olduğunu göstermiş ve tüm ölçeklerin esasında büyük ölçüde toplumsal tabakalaşmanın ortak bir boyutunu ölçtüğünü ortaya koymuşlardır.

1.2. Türkiye’de toplumsal hareketlilik araştırmaları

Türkiye’de ise toplumsal tabakalaşma araştırmaları büyük ölçüde kavramsal tartışmalar çerçevesinde sınırlı kalmıştır. Osmanlı ve Türkiye’de toplumsal tabakalaşmanın batılı kapitalist ülkelerdeki gibi ekonomik temelli değil, siyasi temelli olduğu tartışmaları (Keyder, 1993; Mardin, 1967) ampirik çalışmaların önüne geçmiştir. Yine de Behice Boran (1945), Mübaccel Kıray (1999), Korkut Boratav (2005) gibi isimlerin saha araştırmalarını önemli katkılar olarak not etmek gerekir. Akademik çalışmaların eksikliğinde 1990’lardan itibaren pazar araştırmalarında kullanılmak üzere tasarlanan sosyo-ekonomik statü ölçekleri çeşitli akademik çalışmalarda da kullanılmıştır (Sunar, 2018). Kalaycıoğlu ve arkadaşları (Kalaycıoğlu, Kardam, Tüzün ve Ulusoy, 1998) bu ölçeklerden VERİ SESİ’ni geliştirmeye çalışmışlarsa da başka akademik çalışmalarda bu ölçeklerin kullanımı sınırlı kalmıştır. Korkut Boratav’ın (2000) saha araştırmalarına dayanan sınıf şeması bu anlamda önemli bir istisnadır. Son yıllarda ise mesleki statüye dayalı toplumsal tabakalaşma ölçekleri geliştirme yolunda iki önemli çalışmadan bahsedebiliriz. Kalaycıoğlu ve arkadaşları (Kalaycıoğlu, Çelik, Çelen, & Türkyılmaz, 2010; Karademir Hazır, Çelik ve Kalaycıoğlu, 2016) tarafından Ankara özelinde geliştirilen ölçekler ve Sunar ve Kaya (tyap.net/tuses) tarafından geliştirilen TÜSES ölçeği ve devamında yapılan toplumsal hareketlilik araştırması geç de olsa Türkiye’de mesleğe dayalı toplumsal konumların ölçülmesi yolunda önemli girişimlerdir. Karademir Hazır ve arkadaşları (2016) Ankara temsili araştırmalarında Türkiye’de yaşanan makro dönüşümlerin sınıfsal dağılım üzerindeki etkilerinin ortaya koyarken, toplumsal cinsiyetin Türkiye’nin tabakalaşma yapısındaki önemini de göstermişlerdir. Bu çalışmanın önemli bulgularından biri de toplumsal hareketliliğin nisbi hareketlilikten ziyade mutlak hareketlilik olarak gerçekleşmiş olduğudur. Bunlara ek olarak Yüceşahin ve Tuysuz (2011)’ un Ankara ili için ma-

hale düzeyinde geliştirdikleri sosyo-mekansal farklılaşma çalışması ve Gedikli (2014)'nin CAM-SIS ölçeğini TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması verilerini kullanarak Türkiye örneklemindeki kadın ve erkekler için ayrı ayrı hesapladığı çalışmaları da yine son yıllardaki önemli girişimler arasında sayılabilir. Yüzeşahin ve Tuysuz (2011) mesleki tabakalaşmanın Ankara örneğinde mekânsal olarak da bir ayrışmaya yol açtığını gösterirken; Gedikli (2014) ise kadınların daha düşük erkeklerin daha yüksek gelirli işlere yerleşmeleri yoluyla dikey anlamda, aynı meslek içerisindeki gelir farklılıkları ile de yatay anlamda cinsiyete dayalı bir ayrışmanın bulunduğunu göstermiştir.

Toplumsal tabakalaşma ölçeklerinin yokluğu Türkiye'de toplumsal hareketlilik araştırmalarının da sınırlı kalması sonucunu doğurmuştur. Kaya'nın (2008) nüfus sayımı verilerini EGP şeması ile incelediği ve Köse ve Bahçe'nin (Bahçe, Günaydın ve Köse, 2011; Köse ve Bahçe, 2009) TÜİK verilerini kullanarak yaptıkları incelemeler hem Türkiye temsili hem de tarihsel karşılaştırmalar yapmaya imkan tanıyan çalışmalar olarak son yıllarda öne çıkmaktadır. Bu çalışmalarda özellikle 1980 sonrası Türkiye'de tarımdan kopan nüfusun kentlere yerleşmesi ile işçi sınıfının genişlediği, ayrıca profesyonel meslek grupları ve yöneticiler sınıflarında da bir genişleme olduğu farklı veriler ile yapılan analizlerle gösterilmiştir.

2. Veri ve Yöntem

Şüphesiz toplumsal hareketliliğe dair nicel ölçümlerin Türkiye'de sınırlı kalmasının en temel sebeplerinden birisi veri eksikliğidir. Türkiye temsili araştırmalarda toplumsal hareketliliğe dair değişkenler çoğu zaman bulunmamaktadır. Avrupa Sosyal Araştırması (ESS) ve Uluslararası Sosyal Tarama Programı (ISSP) gibi uluslararası araştırmaların bazı ayaklarında bu değişkenler bulunsun da maalesef Türkiye bu çalışmaların tamamına katılmamakta veya bu çalışmalardaki örneklem büyüklüğü yetersiz kalmaktadır. TÜİK tarafından yapılan bazı düzenli taramalarda cevaplayıcıların mesleklerine dair sorular bulunmakla beraber ebeveynlerinin mesleklerine dair sorular yoktur. Bir istisna olarak Hanehalkı İşgücü Anketi'nde (HİA) aynı hanede yaşayan ebeveyn ve çocukların mesleklerine dair bilgiler eşlenebilir de elde edilen örneklemin yanlı (biased) olduğu söylenebilir. 2007, 2012 ve 2016 yıllarında yine TÜİK tarafından yapılan Yetişkin Eğitimi Araştırmaları'nın (YEA) ikincisinde cevaplayıcılara hem eğitim durumları hem de meslekleri sorulduğu gibi anne ve babalarının meslekleri ve eğitim durumları da ilk kez sorulmuştur. Ancak, YEA 2016'da ebeveyn mesleğine dair değişkenler soru formundan tekrar çıkarılmıştır. TÜİK verilerine dair bir başka sınırlılık da ISCO sınıflandırmasına dayalı meslek değişkeninin detay düzeyidir. ISCO sınıflandırmasında meslekler 10 ana kategoriden oluşan birinci düzeyden 436 meslekten oluşan dördüncü düzeye kadar detaylandırılmaktadır. HİA ve YEA verilerinde cevaplayıcıların ISCO verileri ikinci düzey için, YEA 2012'de ebeveyn mesleki sınıfı ise birinci düzeyde paylaşılmaktadır. Bu durumda meslekler üzerinde yapılan ölçümler de yüzeysel kalmaktadır.

Bu çalışmalara dair bir başka benzer sınırlılık da eğitim durumunun ölçümü ile ilişkilidir. TÜİK araştırmalarının çoğunda UNESCO tarafından geliştirilen ISCED sınıflandırmaları kullanılmakla beraber, eğitimin yaygınlaşmasının Türkiye'de gecikmiş olması ve özellikle yaşlı kuşaklarda ortalama eğitim seviyesinin çok düşük olması da ölçümlerin yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Örneğin, YEA 2012 ve YEA 2016 araştırmalarında ebeveyn eğitim durumu lise altı, lise mezunu ve yükseköğretim mezunu olmak üzere 3 kategori üzerinden ölçülmüştür. Bu üçlü sınıflandırma gelişmiş ülke örneklemelerini kullanan uluslararası literatürdeki çalışmalarda da sıklıkla kullanılmakla birlikte, Türkiye örnekleminde yeteri kadar ayrıştırıcı olamamaktadır.

YEA 2012 verisinde babaların %92'sinin, annelerin %97'sinin; YEA 2016'da babaların %89'unun annelerin %95'inin lise altı eğitime sahip olduğu görülmektedir. Lise altı eğitim düzeyini daha detaylı inceleyen değişkenlerin yokluğu ebeveyn eğitim düzeyinin toplumsal tabakalaşma üzerindeki etkisini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır.

Benzer bir sınırlılık Türkiye'de kadınların mesleğe dayalı toplumsal konumlarının ölçülmesinde de ortaya çıkmaktadır. Uluslararası literatürde olduğu gibi Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda da toplumsal statü ölçümünde cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar olduğu ortaya konmuştur (Gedikli, 2014; Karademir Hazır et al., 2016). Ancak, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının hala %35'ler düzeyinde olduğu düşünülürse çalışma çağındaki kadın nüfusun önemli bir kısmı çoğu zaman analiz dışı kalabilmektedir. Bu sorunu aşmak için Türkiye örneklemleri ölçümlerde birey yerine hane üzerinden bir puan hesaplanabilir (Sunar, 2018). Bu çalışmada ise bu sorunu çözmek için anne ve baba mesleki statüsü ve eğitim düzeyi değerlerinden yüksek olanı ebeveyn mesleki statüsü ve ebeveyn eğitim düzeyi olarak belirlenmiş, bireyin mesleki statüsünün bağımlı değişken olarak analiz edildiği modellerde de cinsiyet değişkeni kontrol edilmiştir.

Tüm bu eksiklik ve sınırlamalara rağmen bu çalışmada son on yılda toplanan çeşitli veriler üzerinden Türkiye'de mesleğe dayalı toplumsal tabakalaşma ve hareketliliğin durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yukarıda bahsi geçen HİA 2010, YEA 2012 ve ISSP 2009 araştırmalarının verilerinde benzer modeller test edilerek karşılaştırmalı bir tablo çıkarılmıştır. Yukarıda değinildiği gibi toplumsal tabakalaşmanın ölçümünde pek çok farklı yaklaşım vardır. Bahsi geçen veri setleri el verdiği ölçüde bu ölçeklerden ISEI, CAMSIS ve EGP sınıflandırmalarının bağımlı değişken olarak kullanıldığı modellerle analizler tekrarlanmıştır. Bu nedenle kullanılan veri setlerinden ISCO meslek kodları alınarak bu ölçeklere dönüştürülmüştür¹. Ayrıca, HİA2010 verisinde anket gerçekleştirildiği anda çalışır durumda olmayan kişilere daha önce çalışmış ise son meslekleri de sorulmuştur. Bu kişilerin de son meslekleri için bu ölçeklerdeki değerler hesaplanmış ve işsiz veya emekli olduğu için analiz dışında kalacak kişiler de analizlere dahil edilebilmiştir.

Bu modellerde bağımsız değişkenler de veri setlerinin yapısı el verdiği ölçüde ortaklaştırılmıştır. Kullanılan değişkenlere ait betimsel istatistikler ve frekans dağılımları Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tüm modellerde öncelikle ebeveyn mesleki statüsü açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmiştir. Bağımlı değişkende birey için hesaplanan mesleki statü ölçeği anne ve baba için de hesaplanmış, daha yüksek olan statü puanı ebeveyn mesleki statü puanı olarak modele dahil edilmiştir. Böylelikle örneklemlerdeki pek çok anne hiç çalışmaya hayatına girmediği için ortaya çıkan eksik veri sorunu aşılmış, hem de -varsa- anne mesleki statüsünün etkisi sınırlı sayıda örnek için de olsa dikkate alınabilmiştir. Toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarında en temel açıklayıcı değişken olan eğitim durumu da modellere dahil edilmiştir. Analiz edilen veri setlerinde birey eğitim düzeyi detaylı bir şekilde sorulduğundan eğitim düzeyi eğitim alınan yıl olarak sayısal bir değişkene dönüştürülerek kullanılmıştır. Böylelikle tamamlanmamış eğitim seviyelerinin etkisi de kısmen dikkate alınabilmiştir. Aynı şekilde ebeveyn eğitim durumu da açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Ancak, yukarıda bahsedildiği gibi ISSP 2009 araştırmasında ebeveynlerin eğitim durumu sorulmadığından bu veri için yapılan

1 ISEI ve EGP ölçeklerinin dönüşümü için orijinal veri setlerinde yer alan ISCO88 (ISSP 2009 ve HİA 2010 veri setlerinde) ve ISCO08 (YEA 2012 verisinde) meslek kodları Harry Ganzeboom tarafından hazırlanan ve www.harryganzeboom.nl/ adresinde yayınlanan dönüşüm kodları, CAMSIS ölçeğinin dönüşümü ise Gedikli (2014)'te verilen dönüşüm tablosu kullanılmıştır.

Tablo 1. Modellerde kullanılan sayısal değişkenlere ait betimsel istatistikler

Değişken	n	ortalama	std. sapma	min	max
ISSP 2009					
İsei	754	30.44	16.16	16	85
Siops	754	45.41	14.50	14.44	72.56
Camsis	1301	24.04	12.85	16	88
Ebeveyn isei	1301	27.84	10.81	13	110
Ebeveyn camsis	1301	38.12	14.68	16.62	72.56
Eğitim (yıl)	1146	7.38	3.54	1	21
Yaş	1334	44.67	14.04	25	87
HİA 2010					
İsei	189000	35.45	14.97	16	80
Camsis	136000	47.03	15.26	14.44	72.56
Ebeveyn isei	20237	32.72	13.66	16	80
Ebeveyn camsis	12145	44.17	14.77	14.44	72.56
Eğitim (yıl)	303000	6.69	3.76	3	15
Yaş	303000	46.58	15.16	25	99
Ebeveyn eğitim (yıl)	39723	5.27	3.02	0	15
YEA 2012					
İsei	12245	36.33	21.17	11.01	79.49
Camsis	12245	49.61	14.60	14.44	72.56
Ebeveyn isei	30647	27.36	16.03	16.5	76.24
Ebeveyn camsis	30647	42.31	15.26	15.53	71.36
Eğitim (yıl)	31058	6.90	3.96	3	21
Yaş	31058	47.76	15.20	25	99

Tablo 2. Modellerde kullanılan kategorik değişkenlere ait frekanslar

		ISSP 2009			HİA 2010			YEA 2012		
		n	%	küm. %	n	%	küm. %	n	%	küm. %
EGP	Vasıfsız işçi/Çiftçi	416	55.2	55.2	55799	41.1	41.1	4034	32.9	32.9
	Vasıflı işçi	82	10.9	66.1	17126	12.6	53.7	1794	14.7	47.6
	Rutin teknik işler	136	18.0	84.1	31773	23.4	77.1	3443	28.1	75.7
	Alt yöneticiler	90	11.9	96.0	21984	16.2	93.3	1315	10.7	86.5
	Üst yöneticiler	30	4.0	100.0	9087	6.7	100.0	1659	13.6	100.0
Ebeveyn EGP	Vasıfsız işçi/Çiftçi	927	71.3	71.3	6982	57.5	57.5	20286	66.2	66.2
	Vasıflı işçi	87	6.7	77.9	1018	8.4	65.9	3405	11.1	77.3
	Rutin teknik işler	210	16.1	94.1	2023	16.7	82.5	3263	10.7	88.0
	Alt yöneticiler	49	3.8	97.9	1625	13.4	95.9	1069	3.5	91.4
Cinsiyet	Üst yöneticiler	28	2.2	100.0	497	4.1	100.0	2624	8.6	100.0
	Kadın	632	47.2	47.2	145376	48.0	48.0	13641	43.9	43.9
	Erkek	708	52.8	100.0	157604	52.0	100.0	17417	56.1	100.0
Ebeveyn eğitim	Lise altı							28556	91.9	91.9
	Lise mezunu							1511	4.9	96.8
	Lise üstü							991	3.2	100.0

analizlerde ebeveyn eğitim durumu hesaplanamamıştır. YEA 2012 verisinde ise anne ve baba eğitim düzeyi ‘liseden az’, ‘lise mezunu’ ve ‘yüksekokul ve üzeri’ şeklinde üç yanıtta oluşan bir kategorik değişken olarak toplandığı için bu veri ile yapılan modellerde ‘liseden az’ kategorisinin referans kategori olduğu bir kategorik değişken olarak analize katılmıştır. HİA 2010 verisinde ölçüm daha detaylı olduğu için birey eğitim düzeyinde olduğu gibi eğitim düzeyi, eğitim alınan yıl şeklinde bir sürekli değişken olarak kullanılmıştır. Yaş ve cinsiyet değişkenleri ise tüm modellerde kontrol değişkenleri olarak analize dahil edilmişlerdir. Doğrudan toplumsal tabakalaşma ve hareketliliği ölçmek üzere tasarlanan araştırmalarda kişilere genellikle 30-35 yaş arasındaki meslekleri ve cevaplayıcılar 14-15 yaşlarında iken ebeveynlerinin mesleklerinin ne olduğu sorularak bir standardizasyon sağlanmaktadır. Bu çalışmanın verilerinin sağlandığı araştırmalarda ise bu sorular ‘mesleğiniz nedir’, ‘babanızın mesleği nedir?’, ‘annenizin mesleği nedir?’ şeklinde daha genel bir şekilde sorulmuştur. Böylelikle kişilerin ve ebeveynlerinin mevcut meslekleri dikkate alınmıştır. Ancak, kişilerin ömürleri süresince de meslek ve toplumsal konum değiştirmeleri mümkündür. Örneğin, kişi aynı işte kalsa bile yıllar içerisinde terfilerle mesleki statüsünü yükseltebilecektir. Yaş değişkeninin modellere dahil edilmesi bu etkinin kontrol edilebilmesini sağlamıştır. Yukarıda değinildiği gibi hem uluslararası hem de ulusal literatürde cinsiyetin de mesleki statü ve hareketlilik üzerinde anlamlı etkisi olduğu ortaya konmuştur. Bu yüzden, tüm modellerde cinsiyet etkisi erkeğin 0, kadının 1 olarak kullanıldığı ‘Kadın’ kukla değişkeni analizlere dahil edilmiştir.

Kurulan modellerde analiz yöntemi olarak ise bağımlı değişkenin kategorik bir değişken olduğu durumlarda (EGP) çoklu kategori lojistik regresyon modelleri (M-Logit), sürekli değişken olduğu durumlarda (ISEI, CAMSIS) ise en küçük kareler regresyon modelleri (OLS) ve çok düzeyli modelleme (ÇDM) teknikleri kullanılmıştır. Benzer modeller farklı veri setleri ve ölçeklerle tekrarlanarak sonuçlar karşılaştırılmıştır. Tüm analizler için STATA 12.1 (StataCorp, 2011) yazılımı kullanılmıştır. Özellikle doğrusal regresyon modellerinde analiz aşamasında ortaya çıkan önemli bir sorun da çoklu bağımlılık (multicollinearity) problemidir. Aşağıdaki analizlerde kullanılan değişkenler doğaları gereği aralarında yüksek korelasyon bulunabilecek değişkenlerdir. Bu nedenle analizlere başlamadan önce kullanılan sayısal değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiş, bazı veri setleri için bazı bağımsız değişkenler arasında yüksek sayılabilecek korelasyonların olduğu görülmüş ise de çoklu bağımlılık problemi oluşturacak düzeyde VIF değerlerine hiçbir model için rastlanmamıştır. Değişkenler arasındaki korelasyonların ve modellerin VIF değerlerinin yer aldığı tablolar makalenin sonunda yer alan Ek 1 bölümünde listelenmiştir.

3. Bulgular

Yukarıda bahsedilen imkanlar ve kısıtlar ile 3 veri seti (ISSP 2009, HİA 2010, YEA 2012) 3 farklı tabakalaşma ölçeği (ISEI, CAMSIS, EGP) ile benzer analizlere tabii tutulmuştur. Tablo-3’te ISEI ölçeğinin bağımlı değişken olduğu OLS modeli sonuçları verilmektedir. 3 veri setinde de ebeveyn ISEI puanı, birey eğitim düzeyi ve ebeveyn eğitim düzeyi (ISSP 2009 verisinde bu değişken bulunmadığı için modele dahil edilememiştir) değişkenlerinin hepsinin anlamlı etkisi tespit edilmiştir². Ancak, Türkiye’de kadının çalışma hayatına katılımı düzeyi çok düşüktür. Dolayısıyla, aşağıdaki modellerdeki analizlere dahil edilen kadınlar örneklemdaki kadınların sınırlı ve çoğunlukla sosyo-ekonomik olarak daha avantajlı olan bir kesimdir. Bu seçim hatasından kaynaklı olarak literatür bulgularının aksine kadın değişkeninin mesleki statü üzerinde pozitif

---

2 Tüm veri setlerinde 25 yaş ve üzerindeki cevaplayıcılar analizlere alınmıştır.

bir etkisi görülse de mevcut veri imkanlarıyla Türkiye’de kadınların mesleki statü anlamında erkeklerden daha avantajlı olduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Yine de cinsiyet faktörünün etkisi göz ardı edilemeyeceğinden aşağıdaki tüm modellerde kadın kukla değişkeni kontrol değişkeni olarak analizlerde tutulmuştur.

Tablo 3. ISEI ölçeğinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı OLS modelleri

Bağımlı D.: ISEI	ISSP 2009	HİA 2010	YEA 2012
Ebeveyn isei	0.167 (0.041) ***	0.247 (0.008) ***	0.102 (0.001) ***
Eğitim (yıl)	2.098 (0.146) ***	1.804 (0.024) ***	3.284 (0.036) ***
Yaş	0.025 (0.041)	-0.002 (0.014)	0.080 (0.013) ***
Kadın	4.437 (1.210) ***	2.530 (0.188) **	1.079 (0.308) ***
Ebeveyn eğitim (yıl)		0.268 (0.34) ***	
Ebeveyn-Lise			2.069 (0.567) ***
Ebeveyn-Üniversite			2.133 (0.738) **
Sabit	7.381 (2.626)	10.057 (0.532)	1.684 (0.722)
Düzeltilmiş R ²	0.3153	0.4610	0.5198
n (25 yaş ve üstü)	683	17459	12088

*: p<0,05; **:p<0,01; ***p<0,001. Regresyon tablosundaki değerler standartlaştırılmış etki katsayılarını, parantez içindeki değerler ise standart hataları göstermektedir. ISSP 2009 verisinde ebeveyn eğitim değişkeni bulunmamaktadır. YEA 2012 için hesaplanan modelde Ebeveyn eğitim durumu değişkeni için referans kategori olarak “Liseden az” kategorisi kullanılmıştır.

CAMSIS ölçeğiyle yapılan ölçümlerde de çok benzer sonuçlar görülmektedir (Bkz. Tablo 4). Ebeveyn ve çocuk CAMSIS puanlarının pozitif ilişkisinin yanı sıra hem birey hem de ebeveyn eğitim düzeyinin CAMSIS puanı üzerinde kuvvetli bir pozitif etkisi olduğu görülebilmektedir. YEA 2012 verisi ile kurulan modelde ebeveyn eğitim düzeyi ile ilgili kukla değişkenler arasında lise kukla değişkeninin CAMSIS bağımlı değişkeni üzerindeki pozitif etkisi anlamlı iken, üniversite kukla değişkeninin etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuç dikkat çekici olmakla beraber, yukarıda da değinildiği gibi ilgili veri setinde ebeveyn eğitim düzeyi üniversite olan cevaplayıcıların oranının sadece %3,2 olduğu da hatırlanmalıdır. Bu model ve aşağıda sonuçları verilen YEA 2012 verisinden oluşturulan bazı modellerdeki benzer ilişkilerin sebebi örneklem büyüklüklerindeki bu fark olabilir.

Tablo 4. CAMSIS ölçeğinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı OLS modelleri

Bağımlı D.: CAMSIS	ISSP 2009	HİA 2010	YEA 2012
Ebeveyn CAMSIS	0.306 (0.032) ***	0.197 (0.011) ***	0.027 (0.008) ***
Eğitim (yıl)	1.356 (0.126) ***	1.560 (0.045) ***	1.823 (0.028) ***
Yaş	-0.052 (0.035)	-0.266 (0.027) ***	-0.154 (0.010) ***
Kadın	2.936 (1.037) **	8.684 (0.359) ***	3.589 (0.244) ***
Ebeveyn eğitim		0.615 (0.057) ***	
Ebeveyn-Lise			1.144 (0.435) **
Ebeveyn-Üniversite			0.749 (0.53)
Sabit	24.515 (2.360)	23.912 (1.094)	38.035 (0.626)
Düzeltilmiş R ²	0.3682	0.3567	0.3804
n	683	8613	12088

*: p<0,05; **:p<0,01; ***p<0,001. Regresyon tablosundaki değerler standartlaştırılmış etki katsayılarını, parantez içindeki değerler ise standart hataları göstermektedir. ISSP 2009 verisinde ebeveyn eğitim değişkeni bulunmamaktadır. YEA 2012 için hesaplanan modelde Ebeveyn eğitim durumu değişkeni için referans kategori olarak “Liseden az” kategorisi kullanılmıştır.

EGP sınıflandırmasının bağımlı değişken olduğu analizlerde ise EGP sürekli bir değişken olmadığı için farklı bir analiz olarak M-logit modelleri kurulmuştur (Bkz. Tablo 5). M-logit modellerinde sonuçlar bağımlı değişken kategorilerinden birine referansla hesaplanmaktadır. Tablo 3'te verilen analizlerde de beşli EGP sınıflandırması kategorilerinden 'Vasıfsız İşçi / Çiftçi' kategorisi referans grup olarak belirlenmiştir. Buna göre özellikle HİA 2010 ve YEA 2012 verilerinde ebeveyn EGP sınıfının vasıflı işçi, rutin teknik işler, alt yöneticiler veya üst yöneticiler olmasının, bireyin vasıflı işçi, rutin teknik işler, alt yöneticiler veya üst yöneticiler olması olasılığını (vasıfsız işçi/çiftçi olmasına göre) arttırdığı görülmektedir. Bu sonuç yukarıdaki diğer analizlerde ortaya çıkan ebeveyn ve çocuk mesleki konum puanları arasındaki pozitif korelasyonlar ile paralel bir sonuçtur. ISSP 2009 verisinde de bazı değişkenler için aynı sonuçlar elde edilmesine rağmen pek çok kategori için sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durumun en temel sebebi ISSP 2009 araştırmasının örnekleminin diğer iki çalışmaya göre çok daha sınırlı olması gibi görülmektedir.

Bireyin eğitim düzeyinin etkisi ise her üç veri setinde de vasıfsız işçi/çiftçiye göre rutin teknik çalışan, alt yönetici veya üst yönetici olma olasılığını arttırmaktadır. İstisna olarak ISSP 2009 ve YEA 2012 verilerinde birey eğitim düzeyi vasıfsız işçi/çiftçi ve vasıflı işçi değişkenleri arasında anlamlı bir fark yaratmamaktadır. Ebeveyn eğitiminin etkisi ise HİA 2010 verisinde pozitif iken, YEA 2012 verisinde %99 güven düzeyinde anlamlı etkisi sadece vasıfsız işçi/çiftçi ile üst yönetici karşılaştırmasında ortaya çıkmaktadır. Burada ebeveyn eğitim düzeyi ölçümündeki hassasiyet farkının yanı sıra bu iki EGP sınıfı arasındaki ebeveyn eğitim düzeyi farkı da ortaya çıkmaktadır.

Özet olarak ebeveyn mesleki statüsü, bireyin eğitimi ve ebeveyn eğitim düzeyinin bireyin mesleki statüsünü arttırdığı söylenebilir. Ancak, bu analizler toplumsal tabakalaşmanın yapısına dair bilgi verse de toplumsal hareketliliğin nasıl değiştiğini anlamak için başka analizlere ihtiyaç vardır. İdeal koşullarda, yıllar içerisinde benzeri ölçümler tekrarlanarak uzun vadede toplumsal hareketliliğin nasıl değiştiği görülebilir. Fakat, yukarıda altı çizildiği gibi Türkiye temsili araştırmalarda bu veriler derlenmediği için bu çıkarımları kolayca yapabilmek mümkün değildir. Alternatif bir yöntem olarak bu çalışmada çok düzeyli modelleme (ÇDM) analizlerine başvurulmuştur (Bkz. Tablo 6). ÇDM'de basit veya çoklu doğrusal regresyon modellerinin aksine farklı gruplar altında toplanmış birimler modellenirken hem alt birim düzeyinde hem de grup düzeyinde etkiler kontrol edilebilmektedir (Raudenbush, & Bryk, 2002). Bu çalışmada da kişilerin doğum yıllarının üst seviye olarak kabul edildiği bir regresyon modeli oluşturulmuştur. Bir başka deyişle, örneklemden bireyler doğum yılı kohortlarına göre gruplandırılmıştır. Böylelikle kohort etkisi de tespit edilmek istenmiştir. Ayrıca, bu modelde hem kesim noktası hem de ebeveyn mesleki statüsüne ait değişkenin eğiminin rassal olmasına izin verilmiştir. ÇDM'de kesim noktası ve eğimin rassal olması her kohort için ayrı bir regresyon modeli hesaplanması anlamına gelmektedir. Böylelikle ebeveyn mesleki statüsünün birey mesleki statüsü üzerindeki etkisinin kuşaklar arasında nasıl değiştiği tespit edilebilmektedir. YEA 2012 veri seti kullanılarak yapılan ÇDM analizinde yukarıda verilen OLS ve M-Logit Modellerinde olduğu gibi ebeveyn mesleki statüsü, birey eğitim düzeyi ve ebeveyn eğitim düzeyi değişkenlerinin bireyin mesleki statüsü üzerinde benzer anlamlı etkilerinin bulunduğu görülebilmektedir. ÇDM analizi toplumsal hareketlilik düzeyi ile ilgili bir sonucu ise ebeveyn mesleki statü değişkeni ile kesim noktası arasındaki kuvvetli negatif korelasyondur (-0.715). Bu negatif korelasyon ortalama Ebeveyn ISEI değerinin yüksek olduğu kohortlarda Ebeveyn ISEI değişkeninin birey ISEI değeri üzerindeki etkisinin daha az olduğuna işaret etmektedir. Yaşlı kohortlardan genç kohortlara doğru gittikçe Ebeveyn ISEI değerinin daha

Tablo 5. EGP gruplarının bağımlı değişken olduğu Çoklu Lojistik Regresyon Modelleri

Bağımlı D.: EGP		ISSP 2009	HİA 2010	YEA 2012
Vasıfsız İşçi/Çiftçi		Referans grup		
Vasıflı işçi	Ebeveyn EGP			
	Vasıflı işçi	1.314 (0.418) **	2.462 (0.126) ***	1.320 (0.087) ***
	Rutin teknik işler	0.966 (0.368) **	1.507 (0.115) ***	0.401 (0.115) ***
	Alt yöneticiler	-0.363 (1.069)	1.495 (0.145) ***	1.015 (0.200) ***
	Üst yöneticiler	1.217 (0.887)	0.531 (0.305)	0.665 (0.149) ***
	Eğitim (yıl)	-0.021 (0.048)	0.035 (0.013) **	0.013 (0.012)
	Yaş	-0.014 (0.011)	-0.040 (0.008) ***	-0.020 (0.003) ***
	Kadın	-0.624 (0.362)	-1.168 (0.131) ***	-0.749 (0.079) ***
	Ebeveyn Eğitim		0.060 (0.018) **	
	Ebeveyn-Lise			0.319 (0.183)
Ebeveyn-Üniversite			-0.329 (0.368)	
Sabit	-0.951 (0.638)	-1.068 (0.276)	-0.180 (0.161)	
Rutin teknik işler	Ebeveyn EGP			
	Vasıflı işçi	0.253 (0.499)	1.684 (0.129) ***	0.594 (0.086) ***
	Rutin teknik işler	1.752 (0.276) ***	2.316 (0.092) ***	0.979 (0.088) ***
	Alt yöneticiler	0.873 (0.588)	2.354 (0.114) ***	1.025 (0.172) ***
	Üst yöneticiler	1.496(0.740) *	1.221 (0.222) ***	0.737 (0.123) ***
	Eğitim (yıl)	0.153(0.034) ***	0.192 (0.010) ***	0.217 (0.009) ***
	Yaş	0.001 (0.009)	-0.035 (0.007) ***	-0.012 (0.002) ***
	Kadın	0.422 (0.257)	0.206 (0.078) **	0.093 (0.059)
	Ebeveyn Eğitim		0.064 (0.015) ***	
	Ebeveyn-Lise			0.373 (0.151) *
Ebeveyn-Üniversite			0.316 (0.252)	
Sabit	-2.891 (0.573)	-2.291 (0.236)	-1.501 (0.140)	
Alt yöneticiler	Ebeveyn EGP			
	Vasıflı işçi	0.765 (0.501)	1.792 (0.155) ***	0.707 (0.120) ***
	Rutin teknik işler	0.997 (0.356) **	0.983 (0.120) ***	0.823 (0.119) ***
	Alt yöneticiler	1.395 (0.622) *	2.193 (0.136) ***	1.202 (0.202) ***
	Üst yöneticiler	1.837 (0.797) *	1.562 (0.242) ***	1.075 (0.150) ***
	Eğitim (yıl)	0.378 (0.042) ***	0.372 (0.013) ***	0.464 (0.012) ***
	Yaş	0.013 (0.012)	0.029 (0.008) ***	0.001 (0.004)
	Kadın	1.021 (0.308) **	0.214 (0.097) *	0.207 (0.087) *
	Ebeveyn Eğitim		0.101 (0.016) ***	
	Ebeveyn-Lise			0.338 (0.169) *
Ebeveyn-Üniversite			0.181 (0.266)	
Sabit	-6.218 (0.776)	-6.971 (0.313)	-5.645 (0.221)	
Üst yöneticiler	Ebeveyn EGP			
	Vasıflı işçi	0.074 (0.850)	2.021 (0.248) ***	0.808 (0.119) ***
	Rutin teknik işler	0.905 (0.505)	1.867 (0.218) ***	0.833 (0.119) ***
	Alt yöneticiler	-12.684 (673.507)	2.395 (0.204) ***	1.201 (0.200) ***
	Üst yöneticiler	2.526 (0.896) **	2.156 (0.295) ***	1.064 (0.149) ***
	Eğitim (yıl)	0.467 (0.065) ***	0.769 (0.039) ***	0.526 (0.012) ***
	Yaş	-0.001 (0.019)	0.040 (0.015) **	0.012 (0.004) **
	Kadın	0.444 (0.475)	0.181 (0.143)	-0.015 (0.089)
	Ebeveyn Eğitim		0.170 (0.021) ***	
	Ebeveyn-Lise			0.585 (0.165) ***
Ebeveyn-Üniversite			0.776 (0.259) **	
Sabit	-7.523 (1.226)	-14.573 (0.735)	-6.699 (0.225)	
log-likelihood	-729.428	-8984.415	-14962.593	
n	683	8613	12088	

*: p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001. Regresyon tablosundaki değerler standartlaştırılmış etki katsayılarını, parantez içindeki değerler ise standart hataları göstermektedir. ISSP 2009 verisinde ebeveyn eğitim değişkeni bulunmamaktadır. YEA 2012 için hesaplanan modelde Ebeveyn eğitim durumu değişkeni için referans kategorisi olarak "Liseden az" kategorisi kullanılmıştır. EGP ve Ebeveyn EGP değişkenleri için referans kategorisi olarak "Vasıfsız İşçi/Çiftçi" kategorisi kullanılmıştır.

yüksek olduğunu betimsel istatistiklerden biliyoruz. Bu durumda ÇDM sonucuna bakarak ebeveyn-birey mesleki statüleri arasındaki ilişkinin yıllar içerisinde zayıfladığı söylenebilir³. Bu sonuç, Türkiye’de dikey toplumsal hareketlilik imkanlarının yıllar içerisinde arttığı yönünde bir emare olsa da daha kesin bir yargıya yukarıda değinildiği gibi zaman serisi verilerin analizi ile varılabilir.

Tablo 6. Rassal kesim noktası rassal eğim çok düzeyli modelleme, YEA 2012 verisi

Bağımlı Değişken: ISEI	Katsayı	Std. Hata	p
Ebeveyn ISEI	0.108	0.011	0.000
Eğitim (yıl)	3.291	0.035	0.000
Kadın	0.645	0.291	0.027
Ebeveyn eğitim			
Lise	2.190	0.584	0.000
Üniversite	1.842	0.744	0.013
Sabit	5.166	0.414	0.000
Rassal Etki Parametreleri			
sd (Ebeveyn ISEI)	0.027	0.014	
sd (sabit)	1.301	0.406	
corr (Ebeveyn ISEI, sabit)	-0.715	0.236	
-2*log_likelihood	98905.634		
Wald chi2	12460.020		0.000

n=12088, grup sayısı:63, min(n):1, max(n): 478, ort(n): 192. Ebeveyn eğitim durumu değişkeni için referans kategori olarak "Liseden az" kategorisi kullanılmıştır.

4. Tartışma

Bu çalışmada son 10 yılda toplanan 3 farklı Türkiye temsili veri analiz edilerek Türkiye’de mesleki tabakalaşmayı etkileyen faktörler ve sosyal hareketliliğin yıllar içerisindeki değişimi tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizlerde 3 farklı mesleki statü ölçeği kullanılarak sonuçların farklı ölçekler arasında nasıl değiştiği de gözlenmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler tüm veri setleri ve farklı mesleki statü ölçümlerinde birey ve ebeveyn eğitim düzeyi ve ebeveyn mesleki statüsü değişkenlerinin mesleki statü üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, farklı kavramsallaştırmalara dayanan ölçeklerle yapılan bu analizlerin çok benzer sonuçlar vermesi Bihagen ve Lambert (2018)’in öne sürdüğü gibi toplumsal tabakalaşmanın mesleklerle dayanan ortak bir boyutunun ölçüldüğü tezini doğrular gözükmektedir.

Yapılan analizlerde mesleğe dayalı toplumsal statü üzerinde anlamlı etkisi olduğu gösterilen değişkenlerin Blau ve Duncan (1967)’in çalışmalarından bu yana hemen hemen bütün ülke örneklerinde anlamlı etkileri olduğunu uluslararası literatürden biliyoruz. Ancak, bazı çalışmalarda eğitimin ve özellikle yükseköğretimin yaygınlaşması ile ebeveyn eğitimi ve mesleki statüsünün çocuğun eğitim düzeyi ve mesleki statüsü üzerindeki etkisinin azalabileceği gösterilirken (Breen, & Jonsson, 2005; Breen, Luijckx, Müller, & Pollak, 2010) bazı başka örneklerde bu etkilerin eğitimin yaygınlaşması karşısında dirençli olduğu bulunmuştur (Goldthorpe, & Mills, 2004; Shavit & Blossfeld, 1993). Bazı araştırmalar ise sadece lisans derecesinin yaygınlaşmasının eğitim

3 Bu analiz üç veri setinde bağımlı değişkenin ISEI ve CAMSIS ölçeği olduğu modellerde test edilmiş ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Ancak, bu modellerin pek çoğu için STATA 12.1 yazılımı standart hatayı hesaplayamadığından, makale kapsamında sadece standart hatanın hesaplanabildiği tek model olan Tablo-6’daki modele ait sonuçlar sunulmuştur.

ile sosyal tabakalaşma arasındaki ilişkiyi zayıflattığını göstermişlerdir (Raftery, & Hout, 1993; Torche, 2011). Ancak, Türkiye’de eğitimin yaygınlaşmasının ilköğretim düzeyi için bile nispeten yeni olduğu göz önüne alınırsa hem ebeveyn hem de birey eğitim düzeyinin tabakalaşma üzerindeki kuvvetli etkisinin bir süre daha devam etmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, ortalama ebeveyn eğitim düzeyinin hala çok düşük olduğu ve lise ve üstü eğitim düzeylerinin etkilerinin birbirinden çok ayrılmadığı da not edilmelidir. Yine de yukarıda verilen ÇDM bulguları yaşlı kuşaklardan genç kuşaklara doğru ilerledikçe ebeveyn eğitim düzeyinin mesleki statü üzerindeki etkisinin zayıfladığı yönünde ipuçları vermektedir. Son 30 yıl içerisinde yükseköğretimde okulaşmanın %10’un altından %40’ın üzerine çıktığı göz önüne alındığında (Özdemir, 2018) uluslararası literatürün de işaret ettiği gibi dikey sosyal hareketlilikte bir artış beklenebilir. Öte yandan, Türkiye verisi kullanan yakın zamanlı iki ayrı araştırmada hem Kaya (2008) hem de Bahçe, Günaydın ve Köse (2011) emek piyasasında bir işçileşme sürecinden bahsetmişlerdir. Bu araştırmalar son on yıllarda profesyonel/teknik işler ve yönetici pozisyonlarının da sayısının artmış olduğunu gösterse de özellikle nicel olarak en büyük hareketin niteliksiz tarım ve sanayi işçiliğinden vasıflı işçiliğe ve rutin teknik işlere doğru olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Karademir Hazır ve arkadaşları (2016) da Ankara örneklemleri çalışmalarında bu dönüşüme dikkat çekmiş ve çeşitli makro dönüşümlerin etkisiyle mutlak bir sosyal hareketlilik tespit etmişlerdir. Yukarıda yapılan analizler de yakın zamanlı bu çalışmaların bulguları ile paralel görünmektedir. Özellikle Tablo 5’te EGP ölçeği ile yapılan analizlerde görüldüğü gibi bireyin veya ebeveyninin eğitim düzeyindeki artış vasıfsız işçi/çiftçi olma olasılığına göre vasıflı işçi olma olasılığı üzerinde anlamlı etki göstermese de daha üst mesleki statü gruplarına dahil olma olasılığı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir. Eğitimin yaygınlaşması ile beraber eğer emek piyasasında nitelikli işlerdeki büyüme devam ederse yukarı sosyal hareketliliğin devam edeceği öngörülebilir. Fakat, yine de Türkiye temsili verilerin sınırlılıkları göz önüne alındığında daha net tahminler hem birey hem de ebeveyn mesleki statü ve eğitim düzeyi değişkenlerin daha detaylı bir şekilde ölçüldüğü araştırmaların zaman serisi verileriyle yapılabilecektir. Ayrıca, mutlak hareketliliğin yanı sıra nisbi hareketliliğin düzeyi de daha derinlemesine incelenmelidir.

5. Sonuç

Son olarak, modellerdeki anlamlı etkiye sahip bir başka değişken olarak cinsiyet etkisinden de bahsetmek gerekir. Türkiye’de yapılan yakın zamanlı tabakalaşma ve hareketlilik çalışmaları toplumsal cinsiyet farklılıklarının anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yukarıda yapılan analizlerde de kadın kukla değişkeninin mesleki statü üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Ancak, Türkiye’de kadının çalışma hayatına katılımı düzeyinin çok düşük olduğu için analizlere dahil edilen kadınların örneklemdaki kadınların sınırlı ve çoğunlukla sosyo-ekonomik olarak daha avantajlı olan bir kesimi olduğu hatırlanmalıdır. Bu seçim hatasından kaynaklı olarak literatür bulgularının aksine kadın değişkeninin mesleki statü üzerinde pozitif bir etkisi bulunabilse de mevcut veri imkanlarıyla Türkiye’de kadınların mesleki statü anlamında erkeklerden daha avantajlı olduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Ancak, cinsiyet faktörünün etkisi göz ardı edilemeyeceğinden tüm modellerde kadın kukla değişkeni kontrol değişkeni olarak analizlerde tutulmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Bahçe, S., Günaydın, F. Y. & Köse, A. H. (2011). Türkiye’de toplumsal sınıf haritaları: Sınıf oluşumları ve sınıf hareketliliği üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. S. Şahinkaya ve İ. Ertuğrul (Eds.), *Bilsay Kuru’ca armağan kitabı* içinde (pp. 359–392). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Bihagen, E., & Lambert, P. (2018). Can class and status really be disentangled? *Research in Social Stratification and Mobility*, 58, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2018.08.001>
- Blackburn, R. M., & Prandy, K. (1997). The reproduction of social inequality. *Sociology*, 31(3), 491–509.
- Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Boran, B. S. (1945). *Toplumsal yapı araştırmaları: İki köy çeşidinin mukayeseli tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Boratav, K. (2005). *1980’li yıllarda Türkiye’de sosyal sınıflar ve bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2000). *İstanbul ve Anadolu’da sınıf profilleri*. Ankara: İmge Yayınları.
- Breen, R. (2014). Neo-weberci sınıf analizinin esasları. E. O. Wright (Ed.), Ü. Akıncı (Çev.), *Sınıf analizine yaklaşımlar kitabı* içinde (pp. 49–72). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Breen, R., & Jonsson, J. O. (2005). Inequality of opportunity in comparative perspective: Recent research on educational attainment and social mobility. *Annual Review of Sociology*, 31(1), 223–243. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122232>
- Breen, R., Luijckx, R., Müller, W., & Pollak, R. (2010). Long-term trends in educational inequality in europe: Class inequalities and gender differences. *European Sociological Review*, 26(1), 31–48. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp001>
- Chan, T. W., & Goldthorpe, J. H. (2007). Class and status: The conceptual distinction and its empirical relevance. *American Sociological Review*, 72(4), 512–532. <https://doi.org/10.1177/000312240707200402>
- Duncan, O. D. (1961). A socioeconomic index for all occupations. In A. J. Reiss (Ed.), *Occupations and social status* (pp. 109–138). New York: Free Press.
- Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The constant flux*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R., Goldthorpe, J. H., & Portocarero, L. (1979). Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 30(4), 415–441.
- Ganzeboom, H. B., Treiman, D. J., & Ultee, W. C. (1991). Comparative intergenerational stratification research: Three generations and beyond. *Annual Review of Sociology*, 17(1), 277–302. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.17.1.277>
- Ganzeboom, H., Graaf, P. De, & Treiman, D. (1992). A standard international socio-economic index of occupational status. *Social Science Research*, 21(1), 1–56.
- Gayle, V., Connelly, R., & Lambert, P. (2015). *A review of occupation-based social classifications for social research* (ESRC CPC Working Paper No. 60). Retrieved from: https://eprints.soton.ac.uk/373858/1/2015_WP60_A_Review_of_Occupation_Based_Social_Classifications.pdf.
- Gedikli, Ç. (2014). *Exploring the extent of inequality associated with occupational gender segregation in Turkey* (Working Paper). Retrieved from <http://www.camsis.stir.ac.uk/versions.html#Turkey>
- Goldthorpe, J. H., & Llewellyn, C. (1977). Class mobility: Intergenerational and worklife patterns. *The British Journal of Sociology*, 28(3), 269–302.
- Goldthorpe, J. H., & Mills, C. (2004). Trends in intergenerational class mobility in Britain in the late twentieth century. In *Social mobility in Europe* (pp. 195–224). Oxford: Oxford University Press.
- Grusky, D. B., & Sørensen, J. B. (1998). Can class analysis be salvaged? *American Journal of Sociology*, 103(5), 1187–1234. <https://doi.org/10.1086/231351>

- Hauser, R. M. (1978). A structural model of the mobility table. *Social Forces*, 56(3), 919–953.
- Kalaycioglu, S., Çelik, K., Çelen, Ü., & Türkyılmaz, S. (2010). Temsili bir örneklemede sosyo-ekonomik statü ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 183–220.
- Kalaycioglu, S., Kardam, F., Tüzün, S. ve Ulusoy, M. (1998). Türkiye için bir sosyoekonomik statü ölçütü geliştirme yönünde yaklaşım ve denemeler. *Toplum ve Hekim*, 13(2), 126–137.
- Karademir Hazır, I., Çelik, K. ve Kalaycioglu, S. (2016). Kuşak-ıç ve kuşaklararası toplumsal hareketliliğin yörüngesi: Ankara ili örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 175. <https://doi.org/10.16917/sd.68905>
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980–2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26, 161–181. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2007.11.003>
- Keyder, Ç. (1993). *Türkiye’de devlet ve sınıflar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kıray, M. B. (1999). *Toplumsal yapı toplumsal değişme*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2009). “Yoksulluk” yazınının yoksulluğu: Toplumsal sınıflarla düşünmek. *Praksis*, 19, 385–419.
- Kurz, K. ve Müller, W. (1987). Class mobility in the industrial world. *Annual Review of Sociology*, 13, 417–442. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.13.1.417>
- Lipset, M. S., & Bendix, R. (1959). *Social mobility in industrial society*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mardin, Ş. (1967). Tabakalaşmanın tarihsel belirleyicileri: Türkiye’de toplumsal sınıf ve sınıf bilinci. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 5–44.
- Müller, W., & Karle, W. (1993). Social selection in educational systems in Europe. *European Sociological Review*, 9(1), 1–23.
- Ollman, B. (1968). Marx’s use of “Class”. *American Journal of Sociology*, 73(5), 573–580.
- Özdemir, C. (2018). Türkiye’de yükseköğretimin yaygınlaşmasının toplumsal tabakalaşmaya etkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(3), 542–551. <https://doi.org/10.5961/jhes.2018.295>
- Raftery, A. E., & Hout, M. (1993). Maximally maintained inequality: Expansion, reform, and opportunity in Irish education, 1921–75. *Sociology of Education*, 66(1), 41–62. <https://doi.org/10.2307/2112784>
- Raudenbush, S., & Bryk, A. (2002). *Hierarchical linear models: Applications and data analysis methods* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Miles, A. (2013). A new model of social class? Findings from the BBC’s Great British Class Survey Experiment. *Sociology*, 47(2), 219–250. <https://doi.org/10.1177/0038038513481128>
- Shavit, Y., & Blossfeld, H. P. (1993). *Persisting barriers: Changes in educational opportunities in thirteen countries*. Boulder: Westview Press.
- Sorokin, P. A. (1941). *Social and cultural mobility*. Glencoe, IL: Free Press.
- StataCorp. (2011). Stata statistical software: Release 12. College Station, TX: StataCorp LP.
- Stewart, A., Prandy, K., & Blackburn, R. M. (1973). Measuring the class structure. *Nature*, 245(5426), 415–417.
- Sunar, L. (2018). *Sosyal tabakalaşma: Kavramlar, kuramlar ve temel meseleler*. Ankara: Nobel Akademik.
- Sunar, L. ve Kaya, Y. (n.d.). Türkiye sosyo-ekonomik statü araştırması. Erişim adresi: <http://tyap.net/tuses>
- Torche, F. (2011). Is a college degree still the great equalizer? Intergenerational mobility across levels of schooling in the United States. *American Journal of Sociology*, 117(3), 763–807. <https://doi.org/10.1086/661904>
- Treiman, D. J. (1977). *Occupational prestige in comparative perspective*. New York: Academic Press.
- Treiman, D. J., & Ganzeboom, H. B. G. (2000). The fourth generation of comparative stratification research. In S. R. Quah & A. Sales (Eds.), *The international handbook of sociology* (pp. 123–150). London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608405.n6>
- Wright, E. O. (2000). *Class counts*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. (2014). Neo-marksist sınıf analizinin esasları. In E. O. Wright (Ed.), Ç. Çidamlı (Çev.), *Sınıf analizine yaklaşımlar kitabı* içinde (pp. 15–48). Anka: NotaBene Yayınları.
- Wright, E. O. (2016). *Sınıflar*. (S. Toral, Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Yüceşahin, M. M. ve Tuysuz, S. (2011). Ankara kentinde sosyo-mekânsal farklılaşmanın örüntüleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 159–188.

Ek Tablo 1. Analizlerde kullanılan sayısal değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları

ISSP 2009						
Değişkenler	-1	-2	-3	-4	-5	-6
(1) isei	1.000					
(2) camsis	0.790	1.000				
(3) Ebeveyn isei	0.289	0.336	1.000			
(4) pcamsis	0.351	0.493	0.786	1.000		
(5) Eğitim (yıl)	0.534	0.506	0.280	0.379	1.000	
(6) Yaş	-0.169	-0.252	-0.166	-0.252	-0.306	1.000
HİA 2010						
	-1	-2	-3	-4	-5	-6
(1) isei	1.000					
(2) camsis	0.807	1.000				
(3) Ebeveyn isei	0.533	0.476	1.000			
(4) pcamsis	0.356	0.335	0.618	1.000		
(5) Eğitim (yıl)	0.623	0.499	0.427	0.263	1.000	
(6) Yaş	-0.156	-0.224	-0.180	-0.194	-0.231	1.000
YEA 2012						
	-1	-2	-3	-4	-5	-6
(1) isei	1.000					
(2) camsis	0.782	1.000				
(3) Ebeveyn isei	0.389	0.337	1.000			
(4) pcamsis	0.271	0.228	0.695	1.000		
(5) Eğitim (yıl)	0.723	0.600	0.423	0.305	1.000	
(6) Yaş	-0.201	-0.306	-0.155	-0.122	-0.319	1.000

Ek Tablo 2. Regresyon modellerinin VIF katsayıları

Tablo 3 için VIF değerleri			
Bağımlı D.: ISEI	ISSP 2009	HÍA 2010	YEA 2012
Ebeveyn isei	1.11	1.65	1.63
Eğitim (yıl)	1.17	1.43	1.41
Yaş	1.12	1.07	1.13
Kadın	1.04	1.03	1.01
Ebeveyn eğitim (yıl)		1.82	
Ebeveyn-Lise			1.23
Ebeveyn-Üniversite			1.52
Ortalama VIF	1.11	1.4	1.32

Tablo 4 için VIF değerleri			
Bağımlı D.: CAMSIS	ISSP 2009	HÍA 2010	YEA 2012
Ebeveyn CAMSIS	1.26	1.17	1.23
Eğitim (yıl)	1.24	1.39	1.39
Yaş	1.14	1.08	1.13
Kadın	1.07	1.02	1.01
Ebeveyn eğitim		1.46	
Ebeveyn-Lise			1.16
Ebeveyn-Üniversite			1.27
Ortalama VIF	1.18	1.23	1.2

Tablo 5 için VIF değerleri			
Bağımlı D.: EGP	ISSP 2009	HÍA 2010	YEA 2012
Ebeveyn EGP			
Vasıflı işçi	1.08	1.08	1.07
Rutin teknik işler	1.18	1.14	1.15
Alt yöneticiler	1.37	1.3	1.11
Üst yöneticiler	1.19	1.28	1.59
Eğitim (yıl)	1.51	1.43	1.43
Yaş	1.13	1.08	1.14
Kadın	1.06	1.02	1.01
Ebeveyn Eğitim		1.69	
Ebeveyn-Lise			1.22
Ebeveyn-Üniversite			1.55
Ortalama VIF	1.22	1.25	1.25

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Yaşanmış Deneyimler ve Öznellikler Çerçevesinde Tabakalaşmayı Okumak

Reading Stratification in the Framework of Subjectivities and Lived Experiences

Ayça YILMAZ DENİZ¹

öz

Bu makale Türkiye'de çalışma hayatına dair deneyimler, beklentiler ve sorunlar çerçevesinde, belirli platformlar etrafında bir araya gelmiş ücretli, kendi hesabına ya da *freelance* çalışanların ve işsizlerin çalışma deneyimleri üzerinden bir toplumsal hareketlilik okuması yapmaktadır. Makalenin temel savı, söz konusu bireylerin toplumsal hareketlilikle ilgili öncelikli beklentisinin çalışma hayatında özneleşme/özneleşememe deneyimleriyle ilişkili olduğudur. Makale, bu bağlamda, yönetsel şirket modelini ve yeni yönetim stratejilerini incelemektedir. Çalışanın öznelliğine vurgu yapan bu model ve şirket söylemi, bireylerin sosyalleşme süreçlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, şirketin ve dolayısıyla toplumun özneleşme vaadi, bireyler için toplumsal hareketliliğin bir ölçütü olmuştur. Ancak çalışma, söz konusu bireyler tarafından yönetsel şirket modelinin vadettiği gibi bir özneleşme olarak deneyimlenmediği için, nesnel toplumsal hareketliliğe dair bulgular, bireylerin deneyimleriyle örtüşmemektedir. Yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşayanlarla, babalarının konumlarını yeniden üretenler, kendilerini aşağı yönlü hareketlilik ya da sınıf kaybı yaşamış olarak algılamaktadır. Bu bağlamda makale, toplumsal hareketliliğin öznel boyutları üzerine bir tartışma geliştirmektedir. Buna göre toplumsal hareketlilik yalnızca nesnel ölçütler üzerinden değerlendirildiğinde, sonucun bireylerin yaşanmış deneyimleriyle örtüşmediği ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketlilik araştırmalarında öznelliklerin ve yaşanmış deneyimlerin dikkate alınması, özellikle Türkiye'nin toplumsal gerçekliğini anlamada son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Öznel toplumsal hareketlilik, yönetsel şirket modeli, özneleşme, beyaz yaka örgütlenmeleri

ABSTRACT

This article deals with social mobility through the work experiences of employees, self-employed or freelance workers and unemployed people who have organized themselves on certain platforms to discuss their experiences, expectations and problems at work. The main thesis of the

¹Bağımsız Akademisyen, İzmir, Türkiye

ORCID: A.D.Y. 0000-0002-4332-9805

Corresponding author:

Ayça YILMAZ DENİZ,
Bağımsız Akademisyen, İzmir, Türkiye
E-mail: aycayilmaz15@gmail.com

Submitted: 09.09.2019

Revision Requested: 11.09.2019

Last Revision Received: 27.02.2020

Accepted: 17.03.2020

Citation: Yılmaz Deniz, A. (2020). Yaşanmış deneyimler ve öznellikler çerçevesinde tabakalaşmayı okumak. *Journal of Economy Culture and Society*, Supp(1), 79-94.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0069>

article is the social mobility expectations of these individuals that correlate with their subjectification and desubjectification experiences in the working life. In this context, the article examines the managerial company model and the new management strategies. This model and company discourse, based on the subjectivity of the employee, constitute an important part of the socialization processes of individuals. In this sense, company's and society's promise of subjectification at work has been a measure of social mobility for individuals. The findings of objective social mobility do not coincide with the experiences of individuals, for the work is not experienced as subjectification as promised by the managerial company model. Those who experience upward social mobility and those who reproduce their fathers' positions perceive themselves as having experienced downward mobility or loss of social class. In this context, this article develops a discussion on the subjective dimensions of social mobility. Accordingly, when social mobility is evaluated only on objective criteria, it is revealed that the result does not coincide with the experiences of individuals. In social mobility researches, it is highly important to consider subjectivities and lived experiences to understand the social reality of Turkey.

Keywords: Subjective social mobility, managerial company model, subjectification, white-collar organizations

EXTENDED ABSTRACT

This article aims to discuss some findings about social mobility of my doctoral thesis on white-collar organizations in Turkey -as I call them- such as Plaza Eylem Platformu (Plaza Action Platform), Kaç Bize Gel (Run Away and Come to Us) and Beyaz Yakalı İşçiler (White Collar Workers). The title of my thesis is "Emergence of white-collar subject in Turkish society: lived experiences, reasons to act, world views" (originally entitled "Émergence du sujet cols blancs dans la société turque: expériences vécues, raisons d'agir, visions du monde").

My research focuses, firstly, on how a small group of paid, unpaid workers (self-employed and freelance workers) and unemployed people come together through different platforms as social networks and construct themselves as *white-collar*. Secondly, I analyze their self-subjectification processes. In this article, I will present the fundamental findings of my research about work experiences and then discuss them by comparing with some secondary findings about social mobility.

I conducted in-depth interviews with 30 (17 women and 13 men) people in addition to applying other techniques such as observation of the activities and content analyses of blogs and social media accounts (Facebook and Twitter) that the three platforms I mentioned above manage.

In this context, the first aim of the article is to discuss how the discourse of subjectivity created by *managerial company culture* (Spurk, 1997) coincides with the expectations of upward social mobility of these paid/unpaid workers and unemployed people and their parents. To analyze the relation between the discourse of subjectivity and the expectations, I will focus on working experiences. My purpose is to find out whether the upward social mobility is fulfilled.

My research firstly reveals that the work is not experienced as subjectification and autonomy as promised by managerial discourse, but on the contrary it is experienced as desubjectification. Secondly, it emphasizes how the working experiences overturn the expectations of upward social mobility and also how the findings about objective social mobility are not compatible with subjective experiences. In contrast to the objective indicators, it emphasizes how a working experience as desubjectification is experienced as a downward social mobility and even loss of social class.

Working experience as desubjectification is characterized by two opposing processes. On the one hand, work is experienced as objectification, i.e., alienation, as a result of company organizations based on fordist production model. On the other hand, it is experienced as instrumentalisation of worker's subjectivity as a result of managerial strategies (based on post-fordist production model) which mobilize employees' subjectivity in accordance with the company interests.

When analyzed according to objective criteria, it was revealed that some individuals experienced upward social mobility or they reproduced their father's class positions and a very small number of people experienced downward social mobility. However, most of the experiences of individuals do not comply with this scheme. It has been experienced by many interviewees as downward social mobility and even class loss.

This research shows that subjective social mobility, which is based on individual's lived experiences, goals, imaginations, motivations and on how they interpret the world around them is highly important to consider in social mobility researches, especially to understand the reasons behind the acts of individuals. It is important because these reasons play a role to form the social structure of the Turkish society and help us to understand clearly the social reality.

In this research, I examined work experiences of this specific group and analyzed social mobility by comparing their expectations about working life and their lived experiences at work. To reveal some criteria of subjective social mobility, these findings can be compared by a new wider study which focuses directly on social mobility experiences of this paid, unpaid workers and unemployed people.

1. Giriş

Bu makale 2013-2018 yılları arasında Paris Descartes Üniversitesi Sorbonne Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde yürüttüğüm «Türkiye Toplumunda *Beyaz Yakalı Öznenin Doğuşu: Yaşanmış Deneyimler, Eylem Sebepleri, Dünya Görüşleri*»¹ başlıklı doktora tezimin toplumsal hareketlilik meselesine dair kimi bulgularını tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu bulgular araştırmanın temel sorunsalı üzerinden yapılan analizlerde ortaya çıkan ikincil bulgulardır.

Araştırma, 2000’li yıllarda ortaya çıkan yeni bir fenomeni; ücretli, ücretsiz (*freelance* ya da kendi hesabına) çalışanlar ve işsizlerden oluşan küçük bir grubun çeşitli platformlar üzerinden sosyal ağlar şeklinde bir araya gelip olumsuz ve yabancılaştırıcı çalışma deneyimlerini nasıl sornsallaştırdıklarını, bir karşı koyuş olarak kendilerini «beyaz yakalı» olarak nasıl inşa ettiklerini ve özneleşme süreçlerini konu almaktadır.

Bireylerin özneleşme süreçleri çözümlenirken, bu süreçleri ortaya çıkaran temel meselenin *beklentiler ve yaşanmış deneyimler*² arasındaki *çelişkiler* olduğu sonucuna ulaşılmış ve özellikle bu çelişkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çelişkiler büyük bir oranda aile ve okul temelindeki sosyalleşme süreçlerinde vadedilenlerle çalışma hayatında yaşanan deneyimler arasındaki tezat üzerine kuruludur.

Bu bağlamda bu makale, sosyalleşme süreçlerinin üzerine kurulduğu temel söylem olan iyi bir eğitimle yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşanacağı vaadinin kimileri için nesnel ölçütlerle göre gerçekleşmiş görüldüğü halde, öznel deneyimlerin nasıl bunun tam tersini söylediğini gözler önüne serecektir. Böylece toplumsal hareketlilik sorunsalında öznelliğin ve bireyin yaşanmış deneyimleri üzerine geliştirdiği anlam dünyalarının önemine vurgu yapılacaktır.

Bunu yaparken dönüşen üretim süreçleriyle ortaya çıkan *yönetimsel* şirket kültürünün çalışanların öznelliği ve özerkliğine dair vaat içeren söylemi irdelenecek ve bu söylemin nasıl bireyin sosyalleşmesinin bir parçası olduğu üzerinde durulacaktır. Burada temel varsayım, yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisiyle çalışanın *öznelliğini harekete geçirici* (de Gaulejac, 2005; Dejours, 1998; Durand, 2004; Lallement, 2007; Linhart, 1994; Mercure, 2013) yönetim stratejilerinin arasında bir ilişki olduğudur. Çalışma hayatında *özneliğin harekete geçirilmesi*, çalışanın iş yerinde kendisini ortaya koyabilmesi ve gerçekleştirebilmesi anlamında özerkleşmesine (otonomi), özneleşmesine vurgu yapmaktadır. Bu noktada 1980 sonrası *yeni şirket* modelinin vadedtiği öznellik ve özerkliğin, toplumsal statü ve prestijini yeni göstergeleri olduklarını ileri sürmekteyim. Diğer bir deyişle, iş yerinde öznellik ve özerklik vaadi, öznel toplumsal hareketlilik deneyimlerinin bir ölçütü haline gelmiştir.

Bu bağlamda ilk olarak, *yönetimsel şirket kültürü* (Spurk, 1997) söyleminin gençler ve ebeveynlerde yarattığı özneleşme beklentisi ile yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisinin nasıl örtüşüğünü tartışmaya açılacaktır.

Türkiye toplumunun gençlere vaadi şuydu: Çocukluk ve gençlik yıllarında kendilerini eğitim hayatlarına ne kadar adarlarsa itibar ve statüye kavuşma, yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşama şansları o kadar artacaktı. Ayrıca itibar ve statünün kaynağı yalnızca iyi bir maaş ve mevki değil, kendi özerkliklerini yaratacakları ve öznelliklerini özgürce ifade edebilecekleri bir işe sahip olma. Bu, aynı zamanda tabakalaşmanın bireyler tarafından da arzulanması demektir. Tabakalaşmanın arzulanması Fransız sosyolog François Dubet’in (2013) *adil eşitsizlikler* kavra-

1 Orijinal tez başlığı: “Emergence du “sujet col blanc” dans la société turque: expériences vécues, raisons d’agir, visions du monde”.

2 Beklenti, yaşanmış deneyimler ve çelişki kavramları özellikle fenomenolojik yaklaşımın ve Eleştirel Kuram’ın kavramsallaştırmasına atıfta bulunmaktadır.

mıyla ifade ettiği şeye, yani diploma sahibi olmayla ilişki olarak deneyimlenen itibar ve statü gibi kimi toplumsal eşitsizliklerin hak edildiği ve bu sebeple adil olduğu fikrine dayanmaktadır.

Bu makale ikinci olarak, çalışma deneyimleri üzerine yoğunlaşacaktır. Bunun amacı sözünü ettiğim yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisinin gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koymaktır. Araştırmam öncelikle çalışmanın vadedildiği gibi bir özneleşme ve özerkleşme deneyimi şeklinde yaşanmadığı, tam tersine bir tür *özneleşememe* ve *kendine yabancılaşma* olarak yaşandığını ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü olarak ise, *çalışma deneyimlerinin* yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentilerini nasıl alt üst ettiği ve nesnel olarak istatistiklere konu olan hareketliliklerin öznel deneyimlerle uyumlu olmadığının altı çizilecektir. Bu haliyle özne olunamayan bir çalışma deneyiminin, nesnel göstergelerin tam tersi bir şekilde nasıl aşağı yönlü bir toplumsal hareketlilik ve hatta sınıf kaybı olarak yaşandığı vurgulanacaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Plaza Eylem Platformu, Kaç Bize Gel ve Beyaz Yakalı İşçiler isimli hem dijital (sosyal medya) hem de fizik kamusal alanda örgütlenerek çalışma deneyimlerini sorunsallaştıran üç platformu ve bu platformlarda küçük bir kitle olarak bir araya gelen ücretli ve ücretsiz çalışanlarla işsizleri konu almaktadır. Örneklem olarak söz konusu platformların seçilmesinin nedeni, araştırmanın temel sorunsalı olan “beyaz yakalı öznenin doğuşu” meselesiyle ilgili olarak bu üç platformunda örgütlenen bireylerin kendilerini “beyaz yakalı” olarak tanımlamalarıdır. Araştırma buradan hareketle bireylerin çalışma deneyimleri karşısındaki özneleşme süreçlerini incelemektedir.

Bu anlamda söz konusu platformlar çalışma hayatındaki sorunlarla mücadele edebilmek amacıyla kurulmuş olan diğer platformlardan ayrılmaktadırlar. Aynı zamanda yalnızca belirli bir meslek, sektör, pozisyon, çalışma biçimi, ücretlilik, ücretsiz çalışan ya da işsiz olma gibi durumlar üzerinden bir araya gelmeyip, aksine tüm bu kategorileri içeren birer oluşum olmaları da bu üç platforma özgüdür. Bu sebeple de bizi daha geniş yelpazede bir çalışan kitlesine ulaştırması bakımından özellikle seçilmişlerdir. Ayrıca bu platformlarda örgütlenen kitleye bakıldığında söz konusu çalışanların, bu makale boyunca bahsini edeceğim yönetsel şirket kültürünün içinde çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Örneklemde her ne kadar bağımsız çalışanlar ve işsizler mevcut olsa da bu grupları oluşturan bireyler 1) ya daha önce herhangi bir şirkette ücretli çalışan olup, çalışma hayatlarını bağımsız olarak sürdürme kararı almışlar ya da 2) işten çıkarılmış ancak yeniden ücretli bir iş aramaktadırlar. Bunun yanında freelance ya da kendi hesabına çalışma gibi bağımsız çalışma biçimlerinin ve işsizliğin de ücretli emek piyasasının prensipleri üzerine kurulduğunu unutmamak gerekir. Bu sebeple örneklemde bulunan bu kişiler de yönetsel şirket modelini deneyimlemektedirler.

Araştırmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve gözlem olmak üzere iki temel veri toplama tekniği kullanılmıştır. Platformlara katılan 17’si kadın 13’ü erkek olmak üzere toplam 30 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Bunun yanında platformların atölye, toplantı gibi faaliyetlerine aktif olarak katılmak yoluyla platformların işleyişi, bunlar içinde bir araya gelen bireylerin deneyimleri üzerine katılımcı gözlem yoluyla veri toplanmıştır. Ayrıca platformların sosyal medya hesapları (bloglar, Facebook ve Twitter hesapları) ve e-posta gruplarındaki diyaloglar katılımcı olmayan şekilde (uzaktan) gözlenmiştir. Yine sosyal medyadaki yazılı ve görsel kaynaklar ve son olarak görüşmecilerin çalışma deneyimlerine dair anlatılarını pekiştirmek amacıyla çalıştıkları şirketlerin internet siteleri incelenmiş ve belli başlı öznellik söylemleri üzerinde durulmuştur.

Araştırma, öznelere yaşanmış deneyimlerini, bu deneyimlere atfettikleri anlamları, niyetleri, dünya görüşü ve eylem sebeplerini anlama ve yorumlamayı amaç edinmiş olduğundan nitel analiz biçimlerinden biri olan hermenötik yaklaşım benimsenmiştir. Hermenötik yaklaşımda araştırmacının anlamaya çalıştığı fenomeni nasıl yorumladığının, yani özneliğinin yaptığı analizde önemli bir yeri vardır. Bu yaklaşımdaki amaç, önceden toplanmış kağıt üstündeki verileri açıklamaya girişmekten çok, fenomeni anlama ve yorumlama girişiminin tüm saha araştırma sürecine yayılmasıdır (Paillé & Mucchielli, 2012). Bu anlamda yüz ifadeleri, beden dili gibi görüşmecilerin sözlü olmayan duyu durumlarına dair veriler de en az derinlemesine görüşme sırasında kaydedilen sözlü veriler kadar önemlidir. Kaldı ki, bir görüşmecinin araştırmacının sorularına verdiği cevaplar her zaman gerçek duyu ve düşüncelerini yansıtmayabilir. Bu anlamda örneğin aynı görüşmeciyle başka bir zaman katılan ortak bir atölye etkinliğinde görüşmecinin yüz ifadeleri ve başkalarıyla girdiği diyaloglar gözlemlenerek bir konu hakkındaki gerçek duyu ve fikirleri anlaşılabilir. Bu durum daha çok çalışma deneyimine yönelik olumsuz duygular söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin birçok kez görüşmecilerin derinlemesine görüşme sırasında sözünü etmedikleri hayal kırıklıklarını, atölyelerde başkalarının anlatılarına içtenlikle katılmak ve onaylamak üzerinden gösterdiklerine şahit olunmuştur.

Bu bağlamda toplumsal tabakalaşmaya yönelik bulgular, kendilerine bir soru olarak yöneltilmediği halde görüşmecilerin çalışma deneyimlerine dair hayal kırıklıklarını ifade ettikleri ya da kendileri işlerini babalarınınkiyle kıyaslamaya başladıkları noktalarda ortaya çıkmıştır. Makale, söz konusu kıyaslamaları yorumlayarak toplumsal tabakalaşmanın öznel boyutlarını tartışmaya açacaktır.

3. Yeni Şirket Kültürü Olarak *Management (Yönetim)*

İleri kapitalist toplumlarda 1980'ler ve 1990'larla birlikte yükselen *şirket kültürü* söylemi (Sennett 2000, 2006; Spurk, 1997) ve bunun şirketlerdeki uygulaması olan *yeni yönetim stratejileri*, verimliliği, taylorist/fordist üretim modelinin getirdiği katı akılcılığı aşarak artırmayı amaçlıyordu.

İşin bilimsel yöntemlerle örgütlenmesi (Taylor, 1911), çalışanların bilgi, beceri, yetenek ve işin gerçekleşmesine dair tüm öznel sezilerini şirket örgütlenmesine devretmesi anlamına geliyordu ve bu haliyle emek, yalnızca, çalışanlara şirket içi hiyerarşiler yoluyla tebliğ edilen görevleri yerine getirme eylemine indirgeniyordu. Bu bağlamda taylorizme/fordizme karşı geliştirilen en temel eleştiri, insanoğlunun *anlam* inşa ettiği eylemlerden biri olan çalışma eyleminin, onu, *kendine yabancılaştırmasıyla* sonuçlandığı fikri üzerinde temelleniyordu.

Şirket kültürü söylemi ise çalışanın bu şekilde nesneleştirilmesini aşacak, onu üretimin örgütlenme sürecine dahil edecek yeni bir şirket anlayışını müjdeliyordu. Bundan böyle çalışanın yalnızca bilgi ve becerisi değil, aynı zamanda kişilik özellikleri, duyguları ve düşünceleri, sezipleri, kısacası özneliği işin bir parçası olacaktı.³

Aynı dönemde Türkiye toplumu da küresel kapitalizme eklenme yolunda liberal ekonomi politikaları uygulamaya koyarak büyük çapta ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm geçirmekteydi. Bu dönüşüm, uluslararası şirketlerin Türkiye pazarına girmesi, başta finans, bankacılık/sigorta, iletişim ve telekomünikasyon, reklamcılık alanlarında özel sektörün güçlenmesi sonucunu doğurdu. Böylelikle Türkiye toplumunda da *şirket kültürü* söylemi ve beraberindeki *çalışanın özneliğini harekete geçirici yönetim stratejileri* çalışma yaşamına dair beklentilere hâkim olan *dünya görüşününü* (Weber, 1995) oluşturmaya başlıyordu.

3 Mills 1950'lerin başında Amerika toplumun yeni orta sınıfları olarak tanımladığı beyaz yakalıların doğuşunu incelerken, bu tespiti yapmıştı. Ona göre çalışma hayatı aynı zamanda kişiliğin pazarlandığı yerd (personality market) bakınız: (Mills, 1951).

Kapitalizmin 1980li ve 90lı yıllardaki dönüşümünün sonucunda ortaya çıkan *yönetim* modeli, yalnızca pazarın uluslararasılaşması ve ekonominin finansallaşmasıyla değil, aynı zamanda esnekliğe dayalı *yalın üretim* ve *toplam kalite yönetimi* yöntemleri temelinde işin taylorist örgütlenme prensiplerindeki dönüşümle nitelenir. Bu anlamda, işin esneklik prensibine göre yeniden örgütlenmesi, taylorist modeldeki katı talimatların yerini çalışanın inisiyatifinin alması demektir. Sennett'e göre (2006) bu yeni dönemde meslektaşlar arasındaki katı hiyerarşilerin yerini yaratıcılığın, inisiyatif almanın ve performansın ön plana çıktığı *ekip çalışması* almıştır.

Bu haliyle şirket, artık çalışanından belirli bir talimatnameye eksiksiz bir şekilde uymasını değil, kendi bilgi ve becerisini ortaya koymasını, işine hayal gücünü, duygularını katmasını, yani *özneelliğini* harekete geçirmesini talep ediyordu. Diğer bir değişle çalışandan artık yalnızca önceden düşünülmüş bir işi sorgusuz sualsiz yerine getiren bir görev insanı olması değil, bilakis bizzat kendisinin iş üzerine düşünmesi, planlama yapması ve işi organize etmesi bekleniyordu. Bu noktada çalışanın özneelliği, iş örgütlenmesinin merkezinde konumlanıyordu. Bu da şirket dünyasında yaratıcılık, inisiyatif alma, çokdeğerlilik (polyvalence), benzersizliğin/tekliliğin (singularity) ifadesi, öz sorumluluk, bireysel performans ve özerklik gibi yeni değerlerin yükselmesi anlamına geliyordu.

Richard Sennett'in (2000) *karakter aşınması* analizi, bu anlamda yeni kapitalizmin kültüründeki yönetim tekniklerinin bir eleştirisidir. Esneklik ve kısa vadeli bir ekonomi üzerine kurulu olan bu yeni kapitalizmde belirsizlik ve öngörülemezlik adeta birer norm halini almıştır. Sennett'in kitabında bahsettiği Rico'nun hayat hikayesinde sembolleşen şey de tam olarak onun çalışma hayatında olması gereken kişiyle gündelik hayattaki kendisinin hiçbir şekilde bağdaşmıyor olmasının acısıdır. Kapitalizmin ona dayattığı esneklik, karakter özellikleriyle bağdaşmamakta, bir eş ve baba olarak çalışma deneyimi ve toplumsal deneyimleri arasındaki uçurumun çelişkilerini yaşamaktadır. İstikrarın temsili olan *karakter* böylece aşınmaya başlayacaktır.

Linhardt'a göre (2008), çalışanın özneelliğinin taylorizmde de yeri vardır. Fakat bu süreçte şirketlerin modernleşmesiyle, özneellik, bir tür *kendini bireysel olarak işletmek* (gestion individuel) anlamına gelecek şekilde yeniden yorumlanmıştır. Yazara göre gerçekte olan, çalışanın işe alınma ölçütlerini düşünerek şirket söylemine uyum sağlamasıdır. Benzer bir şekilde Durand (2004) da yeni üretim modelinin belirli bir dozda özerklik ve özneellik vurgusu yaparken, aslında üretim sistemine gönüllü olarak katılacak bir birey tipi yarattığını belirtir.

Bu noktada Fransa'da meselenin farklı yönleri ile uğraşan *çalışma sosyolojisi*, *çalışmanın psikodinamiği* ve de *klinik çalışma sosyolojisi* gibi araştırma alanlarının birleştiği ortak bir nokta vardır: iş hayatında özneelliğin harekete geçirilmesi pratiği kendi içinde bolca çelişki ve paradoks barındırır. Örneğin de Gaulejac (2015), Lallement (2007), Bouilloud (2012) ve Dejours (1998) gibi yazarlar çalışma deneyimindeki *paradoksal buyruklara* (injonction paradoxale) dikkat çekerler ve bunların çalışanın iş yerinde gerçek bir özerkliği deneyimlemesine engel teşkil ettiğini tespit ederler. Bu *paradoksal buyruklar* genellikle bir yandan çalışana inisiyatif almasını öğütlerken bir yandan da onların uyum sağlamalarını ve emirlere uymalarını bekler. Günümüz eleştirel kuramcılarında Herman Kocyba'nın (2007) ifadesiyle burada söz konusu olan *normatif bir özneeliktir*.

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Şirket Söylemi

Araştırmaya katılan görüşmecilerin halihazırda ya da önceden çalıştıkları banka, taşımacılık, telekomünikasyon, reklam, pazar araştırma, inşaat gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren şirketlerin internet siteleri incelendiğinde benzer değerlerin vurgulandığı dikkati çekmiştir. Bu şir-

ketlerin en çok vurgu yaptıkları üç temel *öznellik söylemi* söz konusudur. Bunlar *sorumluluk*, *performans* ve *yaratıcılık* söylemleridir.

Çalışanın yaptığı işle ilgili sorumluluk duygusu geliştirmesinin beklenmesi yeni bir şey değildir. Ne var ki, yeni olan, sorumluluğun artık hiyerarşik karar alma süreçlerine ve görev tanımlarına uygun biçimde çalışmaya değil, kişinin bir görevi özerk bir biçimde kendi yordamıyla tamamlamasına gönderme yapmasıdır. Çalışanın bu şekilde *sorumlulaştırılması* iki düzeyde gerçekleşir. Bunlardan ilki, yaptığı iş ile ilgili olup ikincisi duygular, niyetler, bireysel amaçlar açısından sorumlulaştırmadır. Örneğin bir telekomünikasyon şirketi çalışanların uzun çalışma saatleri boyunca çalışabilme sorumluluğunu üstlenmelerini beklerken, bir banka ise, çalışanlarına kariyerlerinde yükselmenin, fırsatları değerlendirme ve potansiyellerini kullanmanın kendi sorumlulukları olduğunu öğütlemektedir.

İkinci olarak *performans söylemi*, çalışanları iş örgütlenmesinin merkezine yerleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda performansı *çalışanın iyiliğini* ve şirket içinde *adaletin tecellisini* sağlamanın yolu olarak sunmaktadır. Buna göre *çalışanın iyiliği*, onu, kendisini geliştirmeye, sınırlarını zorlamaya, inisiyatif almaya, potansiyelini ortaya çıkarmasına yarayan performans değerlendirme sisteminin varlığına bağlıdır. Bir başka bankanın ifadesiyle kendi kendisiyle rekabet halinde ve yüksek performanslı çalışanlar “*hayallerinin peşinden gidenlerdir*”. Şirket içinde *adaletin tecellisi* ise çalışanla çalışmayanın, daha doğrusu yalnızca verilen görevi yerine getirenle, inisiyatif alarak işe kendi öznelliğini katanların ayrıştırılması demektir. Performans değerlendirme ölçütleri, çalışanın öznelliğini işe ne kadar kattığını nesnel olarak ölçme iddiasındadır ve maaş, prim, pozisyon atlama veya işten çıkarılma buna göre belirlenir.

Son olarak *yaratıcılık söylemi* ise, analize tabi tutulan tüm şirketler tarafından benimsemekle birlikte özellikle reklamcılık ve pazar araştırma şirketleri tarafından daha fazla vurgulanmaktadır. Bu şirketler tarafından tanımlandığı haliyle yaratıcılık, var olanın eleştirilmesi ve yapı bozumuna uğratılmasıdır. Örneğin bir pazar araştırma şirketi, “*tutkulu araştırmacıların*”, “*stereotipleri sürekli olarak sorgulaması gerekliliği*” üzerinde durmaktadır. Demek ki tutku gibi bireyin öznelliğine gönderme yapan bir duygulanım, çalışma hayatının bir parçası haline gelmiştir. Bir reklam şirketi ise, “*dünyayı yalnızca sorgulayan kişilerin değiştirebileceğini*”, “*daha iyisini yapabilmek için, var olanın yıkılması*” gerektiğini söylemektedir. Böylelikle eleştirel ve özgür düşünce çalışma hayatının bir parçası gibi sunulmakta ve çalışandan eleştiren, sorgulayan, daha iyisini hayal edip, onu gerçekleştirebilen özneler olmaları beklenmektedir. Ancak elbette bu söylemlerin gerçekte nasıl deneyimlendikleri meselesi büyük bir önem arz etmektedir.

4.2. Yukarı Yönlü Toplumsal Hareketlilik Arzusu

Araştırmanın bir diğer bulgusu şirket kültürünün aile ve okul aracılığıyla meşrulaştırılarak yeniden üretilmesi sürecinde yukarı yönlü toplumsal hareketlilik arzusunun rolünün yadsınamayacak bir öneme sahip olmasıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz, şirket kültürüne özgü yeni değerlerin aynı zamanda prestij ve toplumsal statünün yeniden tanımlanmasıyla birlikte toplumsal hareketliliğin görünmez ölçütlerini oluşturduğu kanaatindeyim.

Toplumsal hareketlilik meselesi, nicel bilimsel yöntemlerle ölçülebilir olmaları sebebiyle çoğunlukla meslek, gelir ve eğitim kriterleriyle açıklanma eğilimindedir. Ancak sorunsalın kökenlerini oluşturan, Marx ve Weber gibi sosyolojinin kurucu kuramcılarının yaklaşımları incelendiğinde temelde ikisinin de meselenin öznel boyutları üzerinde durdukları tespit edilebilir.⁴ Bu bağlam-

4 Alman felsefesi ve sosyolojisi özne ve öznellik konularına özellikle vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Marx ve Weber'in de bu gelenekten beslendiği söylenebilir.

da öznel toplumsal hareketlilik sorunsalı Marx'ta sınıf bilinci, Weber'de ise statü grupları kavramlarında mevcuttur⁵ (Attias-Donfut & François-Charles, 2001, s. 920). Bununla birlikte günümüzde Weberci yaklaşımı benimseyen toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik kuramcılarının statü, prestij gibi konular üzerinden meselenin öznel boyutlarını dikkate aldıkları görülmektedir.

Ancak öznel toplumsal hareketlilik daha geniş kapsamda ele alınması gereken bir olgudur. Burada temel olarak ilgilenilmesi gereken yine Anlama üzerine kurulu Weberci sosyolojinin ve fenomenolojik yaklaşımların izinden giderek bireylerin toplumdaki konumlarına attikleri anlamdır. Bireylerin kendileri hakkında geliştirdikleri öznel anlamlar toplumsal okumak açısından da oldukça temel bir öneme sahiptir. Öznel anlamlar bize dönemin toplumsal koşulları, o toplumun yapısı, geçirdiği dönüşümler gibi hususlar hakkında ipucu verir. Örneğin aynı mesleği icra eden bir ebeveyn ile çocuğu üzerinden bir toplumsal hareketlilik incelemesi yapıldığında, nesnel bir analizde çocuğun, babasının toplumsal konumunu yeniden ürettiği söylenebilir. Ancak iki nesil arasında yaşanan toplumsal yapıdaki bir dönüşüm çocuk tarafından icra edilen aynı mesleğin itibarını düşürmüş olabilir ve çocuk aşağı yönlü bir toplumsal hareketlilik yaşadığı duygusunda olabilir. Bu noktada kişinin kendisiyle yapılan görüşmelerde bu durum açığa çıkacak ve bize Türkiye toplumunun geçirdiği dönüşüm hakkında da fikir verecektir.

Görüşmecilerin toplumsal profilleri incelendiğinde yaşlarının 24-43 aralığında ve ortalama yaşın 31 olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyeleri lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde olup, eğitim aldıkları bölümler çeşitlilik göstermektedir.⁶

Derinlemesine görüşme yaptığımız kişilerin eğitim seviyelerine ilişkin ilk tespit, hepsinin en az lisans mezunu olması ve bu açıdan OECD'ni 2015 verilerine göre 25-64 yaş arası Türkiye nüfusunun %11i içinde olmalarıdır. Bunun yanında mülakat sırasında 6 görüşmeci yüksek lisans mezunuyken, 2'si yüksek lisansa, 3'ü de doktora devam etmekteydi. Bu noktada yine OECD 2015 verilerine göre Türkiye'de yüksek lisans mezunu olan %2'lik ve doktora mezunu olan %0'lık nüfusu, diğer bir deyişle Türkiye'nin yüksek eğitilmiş nüfusunu temsil ettiklerini belirtmek gerekir. Böylesine bir yüksek eğitimin aile içindeki sosyalleşme sürecinde benimsenen değerlerle bir ilgisi olduğu muhakkaktır.

Türkiye'nin 1980'lerde yaşadığı ekonomik dönüşüm, ücretli çalışma biçiminin giderek norm haline gelmeye başlamasıyla yaratılan yeni görev ve pozisyonlara uygun, eğitilmiş iş gücünün kitlesel olarak yetiştirilmesi gerekliliğini de beraberinde getirdi. Bunun sonucunda üniversiteye giden nüfusta adeta bir patlama yaşandığı söylenebilir. Örneğin 1984 yılında üniversite öğrencisi sayısı 322.320 iken, 1994te bu sayı 1.213.445'e çıkmıştır (Günay & Günay, 2011; Sağlam, 1994). TÜİK'in son verilerine göre bugün üniversiteye kayıtlı öğrenci sayısı 5 milyon üzerindedir.

Yükseköğretime böylesine kitlesel bir talep iki şekilde açıklanabilir. Bunlardan ilki, bir işe sahip olmanın yolunun büyük ölçüde ücretli olmaktan geçmesi⁷ ve ücretli çalışmanın da büyük ölçüde üniversite mezunu olmaya bağlı olmasıdır. Bu sebeple aileler çocuklarını üniversiteye göndermek için tüm kaynaklarını seferber etme yoluna gitmiş, bir dönem oldukça yaygın olan dershaneler ve özel dersler aracılığıyla çocuklarının üniversiteyi kazanmasını sağlamaya çalışmışlardır. Örnekleme bulunan görüşmecilerin de çoğunluğunu (19 görüşmeci) ücretliler oluşturmaktadır. Bağımsız meslek sahibi olan bir avukat dışında diğer freelanceler ve kendi hesabına

5 Ancak Marx ve Weber'in özellikle toplumsal hareketlilik kavramını kullanmadıklarını belirtmek gerekir. Onların analizleri daha çok sanayileşen ve kapitalistleşen Batı Avrupa toplumlarının dönüşümünün incelenmesi üzerine kuruludur.

6 Sosyal bilimler, sanat, hukuk, mühendislik, mimarlık, ekonomi ve işletme vb.

7 Türkiye'nin 2000'li yıllarda bir ücretliler toplumuna dönüşmesiyle ilgili bakınız: (Özatalay, 2014).

çalışan 1 kişi büyük oranda daha önceden ücretli çalışma geçmişleri olan kimselerdir. Birçok görüşmecinin okuduğu üniversiteyle ve özellikle yüksek lisans yapanların eğitim seviyesiyle övündüğü gözlenmiştir.

İkinci açıklama da kapitalizmin yaşadığı dönüşümle birlikte ortaya çıkan yeni şirket kültürünün yükselen değerlerinin arzulanmasıdır. Bu anlamda yönetsel versiyonuyla şirket, hem çalışmanın hem de ücretliliğin anlamını dönüştürür. Şirket, kendisini profesyonel ve entelektüel becerileri, yaratıcılığı, biricikliği kısacası çalışanın öznelliğini ifade edebileceği neredeyse bir tür kamusal alan olarak tanımlarken, şirket için ücretli çalışmak; kendini gerçekleştirme ve bireysel bir açılım yaşamayla eşdeğer bir anlam kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle, *yabancılaştırmanın* kaynağı taylorist/fordist üretim modeli örgütlenmesini aştığı iddiasındaki yeni şirket, çalışmayı, *özneleştirici* bir faaliyet olarak yeniden kurmaktadır.

Çalışmanın özneleştirici bir faaliyet olarak yeniden kurulmasının, genç bireylerin özneleşme arzularını perçinleyici bir rolü olduğu muhakkaktır. Bu noktada görüşme yaptığımız çalışanların bir ortak özelliğine vurgu yapmakta fayda vardır. Bu kişilerin çocukluk ve gençlik yıllarına teka-bül eden sosyalleşme süreçleri Türkiye toplumunun yeni kapitalizme eklenme sürecine denk geldiği ve dolayısıyla yönetsel şirket kültürünün değerlerini içselleştirdikleri ve bu değerlerin, onların geleceğe dair beklentilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. ODTÜ mezunu bilgisayar mühendisi olan erkek bir görüşmeci iyi bir üniversitede okuyarak edindiği ve öznelliğinin dışı vuru- rumu olan profesyonel ve entelektüel yetkinlikler dolayısıyla görmeyi umduğu itibarı iş hayatında göremediğinden yakınmaktadır.

Bu noktada toplumsal statü ve itibarın kaynağının sıklıkla ifade edildiği gibi yalnızca üniversite mezunu olmak, çalışılan şirketin ismi, çalışma ortamı ve iş kıyafetinden kaynaklanmadığını vurgulamak gerekir. Burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, *özneleşme* beklentisi ve kimi zaman da *ayrım* (Bourdieu, 1979) arzusudur. Dolayısıyla, özneleşme vaadi yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisiyle birleşmektedir.

Bu bağlamda okul ve yüksek eğitimin aile içi sosyalleşmenin temel meselelerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Üniversite eğitiminin bu denli kitleselleşmediği bir dönemde eğitim hayatlarını geçiren aileler için, üniversite eğitimi sıkça kullanıldığı üzere adeta bir *altın bilezik*ti. *Altın bilezik* deyimi bir yandan hayat boyu iş garantisi sahibi olmak anlamına gelirken, böylelikle başarının onaylanması ve buna bağlı olarak toplumsal statü ve prestij kazanılması anlamına da gelmekteydi. Bir başka ifadeyle altın bilezik, yukarı yönlü toplumsal hareketliliğin garantisi olarak görülmekteydi.

2000'li yılların ortalarına gelindiğinde üniversitelerin ve üniversite okuyanların sayısındaki artış, farklı toplumların da yaşadığına benzer şekilde bir tür *diploma enflasyonunu* (Passeron, 1982) da beraberinde getirdi. Ancak iş piyasasında diplomanın değer kaybetmesi olgusu, ailelerin eğitime attığı anlam ve önemin azalmasına yol açmadı. Aksine eğitim, bir yandan büyük bir rekabet alanına dönüşürken, diğer yandan lisans diplomalarının onlara ömür boyu garantili bir iş sağlamadığını deneyimleyen yeni mezunlar, lisans üstü eğitime yönelerek, iş piyasasında rekabet edebilmek için eğitim sürelerini uzattılar.

Böylece *altın bilezik* söylemi yerini “**en azından** bir diploman olsun” söylemine bıraktı. Lisans eğitimi alınan alana uygun bir işte çalışılması mühim değildi. İşe yarasın ya da yaramasın asıl olan diplomanın sahibi olmaktır. Öyle ki, diploma gerektirmeyen bir mesleği hayal edenler bile, herhangi bir lisans diploması almaları için aileleri tarafından üniversiteye yönlendiriliyorlardı. Bunun sebebi ailelerin en büyük kaygısının, çocuklarının, Sennett'in (2006, s. 84) deyimiyle

le “beceriler/vasıflar toplumunda”⁸ işe yaramaz sayılmaları korkusuydu. Vasıflılığın kanıtı olan diploma, itibar ve statü getireceği düşüncesiyle yukarı yönlü hareketliliğin olmazsa olmazı olarak görülüyordu. Baba mesleği elektrikli ev aletleri tamirciliği olup, kendisi bir şirkette satış sorumlusu olarak çalışan bir erkek görüşmecinin sözleri bu bakımdan anlamlıdır.

“Biz Bakırköy’de oturuyoruz. Çalıştığım şirket Tuzla’ya taşınacak. Benim için zor olacak ama ailenin kaygısından dolayı burada çalışmaya devam edeceğim (...) Aileme sorarsanız dünyanın en iyi iş yeri burası. Daha iyisini bulamazsın”. (Erkek, Plaza Eylem Platformu)

Bu durumun ortaya çıkardığı iki önemli sonuç vardır. Bunlardan ilki eğitim çağındaki gençlerin şimdiki dair arzu, hayal, amaç ve niyetlerinin sürekli olarak lisans eğitimi sonrasındaki bir geleceğe ve özellikle çalışma hayatına ertelenmesidir. Burada ailelerin en çok bilinen telkini “*bir diplomanı olsun, yapmak istediğini yine hobi olarak yaparsın*” ya da “*kendi hayatını yaşamak istiyorsan, önce diplomanı al*” şeklindedir. “*Kendi hayatını yaşama*” vaadi bir özneleşme vaadidir ve özneliliğini özgürce ifade edip, hareket etmeye atıfta bulunur. Bu anlamda özneleşmenin bir iş edinebilmeye, çalışma hayatında tutunabilmeye bağlı olduğu ve ancak orada gerçekleşeceğine dair bir söylemdir. Bu haliyle de yönetsel şirket kültürünün öznelilik söylemiyle uyum içindedir.

Aile ve okulda bu söylemleri merkeze alan bir toplumsallaşma sürecinden geçen bireyler için yukarı yönlü toplumsal hareketlilik aynı zamanda bir *öznelilik ve özerklik arayışını* da temsil etmektedir. Yani yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yalnızca statü, gelir, toplumsal konum ile değil özneleşme beklentisiyle de ilişkili olarak okunmalıdır.

4.3. Çalışma ve Toplumsal Hareketlilik Deneyimleri

Araştırmanın en önemlisi bulgusu, çeşitli iş alanlarında, konumlarda çalışan ve *işteki durumları* (ücretli, kendi hesabına, freelance⁹) farklı olan görüşmecilerin, çalışmayı bir özneleşme olarak deneyimlemediğidir. Yönetsel şirket kültürünün ve bu kültürün söylemini benimseyen aile ve okulun vaat ettiklerinin aksine, çalışma deneyimi karşıt iki süreçle nitelenir. Çalışma, bir yandan daha çok fordist üretim modelinin iş örgütlenmesiyle ilişkilendirilen, çalışanın *nesneleştirilmesine* bağlı bir *yabancılaşma* olarak yaşanırken¹⁰, diğer yandan yönetim (*management*) modeline özgü *özneliliği harekete geçirici teknikler* ile özneliliğin şirket çıkarlarına uygun olarak araçsallaştırılması olarak deneyimlenmektedir.

İlk olarak bazı kadın ve erkek görüşmeciler, iş yerlerinde kendilerini sıklıkla sanki bir askeri hiyerarşi ve emir komuta zinciri içinde hissettiklerini, müdürlerinin ya da işverenlerinin farklı fikirlere hiç açık olmadığını ve herhangi bir itirazda bulduklarında okların adeta onlara çevrildiğini ifade etmektedir. Örneğin bir dönem bir kargo firmasında çalışan erkek bir görüşmeci çalışma deneyimini askerlik deneyimiyle şu şekilde kıyaslamaktadır.

“En derli olduğum dönemdi. İlk gittiğim toplantıda ağlıyordum. 9-6 işe mi gidilir? Askerlik daha samimiydi. Hiç olmazsa özgür değilsin diyorlardı. Burada özgürsün deyip şey yapıyorlar. Askerde şey vardır. Bir komutan yanından geçerken esas duruşa geçersin. Yanımdan bir müdür geçtiği zaman elim böyle kalmıştı bir ara (esas duruşu gösteriyor). O baskıyı hissediyordum açıkçası.” (Erkek, Kaç Bize Gel)

8 Skills society.

9 TÜİK verileri dikkate alındığında kendi hesabına çalışmanın bir alt kategorisi olan freelance çalışmanın henüz ayrı bir kategori olarak incelenmediği tespit edilmiştir.

10 Bunun sebebi, pratikte fordist iş örgütlenmesiyle post-fordist yönetim modelinin bir arada yürümesidir.

Bilgisayar mühendisi olan bir görüşmeci, çalıştığı iş yerinde, eğitim hayatında mesleğiyle ilgili ona vad edilen şekilde yaratıcılığının, yeni bir şeyler üretme arzusunun hiçbir şekilde onaylanmadığından, yaptığı tek işin Excel programına bazı veriler girmekten ibaret olmasından yakınmaktadır.

“Sistemin kendisi zaten umut ve aldatma üzerine kurulu. Ben bu mesleği seçerken bilgisayar mühendisliği geleceğin mesleği idi. Sonra giderek vasıfsızlaştı. Mezun olurken her şeyden anlayan ve yeni şeyler üretebilecek bir insanken, iş alanında Excel tablosuna veri giriyorsun sadece.” (Erkek, Beyaz Yakalı İşçiler)

İkinci olarak birçok görüşmeci, çalışmayı, sanki kişiliklerine, dünya görüşlerine, fikir, arzu ve niyetlerine karşı bir tehdit olarak deneyimlemektelerdir. Çalışma hayatlarında yaptıkları işten çok, nasıl biri olduklarının ya da olmadıkları üzerinden değerlendirildiklerini, yalnızca belli başlı birey tiplerini oluşturan özelliklerin kabul gördüğünden bahsetmektedirler. Örneğin kadın bir görüşmeci “mutsuz” görünüyorsa sebebiyle motivasyon eğitime gönderildiğini ifade etmiştir.

“Sadece çalışmamız yetmiyor ben onu anladım. Onlarla (işverenler ve meslektaşlar) iyi zaman geçirmen gerekiyor. Ben bir şeye üst üste gitmedim, beni motivasyon eğitimine yolladılar. Herkesi değil yani. Onu anlıyorsun. Yüzü asık falan... Bu çok saçma. Sadece işi yapmam yetmiyor hiçbir zaman. Sosyal hayatımı da onlara uydurmak zorundayım. O çok ilginç.” (Kadın, Plaza Eylem Platformu)

Bir başkası işyerinde “farklı bir tohum” olarak görüldüğünü ve bu sebeple işten çıkartıldığını dile getirmiştir. İşe giriş mülakatlarında “Hamile kalmayı düşünüp düşünmedikleri”, “Eşlerinin başka bir şehre yerleşme konusuna sıcak bakıp bakmadıkları” gibi özel hayata, bireysel ve ailevi konulara dair soruların tercih edilmelerini sağlayacak tek bir doğru cevabı olduğunu belirtmektedirler. Bu anlamda çalışma hayatında, vad edilen şekilde özerk olmadıklarını ve öznelliklerini ifade edemediklerini, ifade ettiklerindeyse çoğu zaman kabul görmediklerini deneyimlemektelerdir.

Nesnel toplumsal hareketliliği tespit etmek üzere görüşmecilerin meslekleriyle babalarının mesleklerini kıyasladığımızda araştırmamıza konu olan çalışanların bir kısmının yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşadığı ya da babalarının sınıfsal konumlarını yeniden ürettikleri, küçük bir grubun da aşağı yönlü toplumsal hareketlilik yaşadığı görülmüştür.

Bunun için Yunus Kaya'nın (2008) 1980-2005 yıllarındaki dönüşümü çözümlemek için Türkiye'nin toplumsal yapısına göre uyarladığı EGP (Erikson & Goldthorpe, 1992) şemasına başvurulmuştur. Bu şemadan bir toplumsal hareketlilik tablosu oluşturulmuştur. Dikey eksen görüşmecilerin mesleklerini ve sınıfsal konumlarını temsil ederken, yatay eksen babanın sınıfsal konumunu temsil etmektedir. Annelerin çoğu ücretli emek piyasasında dahil olmadıkları için burada baba meslekleri dikkate alınmıştır. Bunun haricinde örnekleme bulunmaması sebebiyle “çiftçiler ve tarım işçileri” kategori dışarıda bırakılmıştır. Görüşmeciler arasında görüşme tarihinde işsiz olan 3 kişi bulunduğundan bu kategori yerine “işsizler” kategorisi eklenmiştir. Her bir rakam o kategorideki çalışan sayısını ifade etmektedir. Baba meslekleriyle çocukların mesleklerinin kesiştiği pembe alan toplumsal yeniden üretimi göstermektedir. Buna göre 6 görüşmeci babasınınkiyle aynı sınıfsal konumda kalmıştır. Bu alanın üst kısmı yukarı yönlü toplumsal hareketliliği, aşağı kısmı ise aşağı yönlü toplumsal hareketliliği vermektedir. Buna göre 16 kişi yukarı yönlü ve 5 kişi aşağı yönlü toplumsal hareketlilik yaşamıştır.

Tablo 1. Yunus Kaya'nın EGP şeması uyarlamasına göre görüşmecilerin nesiller arası toplumsal hareketliliği

	Yüksek Seviye Profesyoneller	Düşük Seviyeli Profesyonel ve Süpervizörler	Manuel olmayan rutin işlerde çalışanlar	İşverenler	Kendi hesabına çalışanlar	Kalifiye işçiler	İşsizler
Yüksek seviye profesyoneller							
Düşük seviye profesyonel ve süpervizörler		6		1	6	7	
Manuel olmayan rutin işlerde çalışanlar							
İşverenler							
Kendi hesabına çalışanlar		3	2			2	
Kalifiye işçiler							
İşsizler			1		1	1	

Kaynak : Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980–2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2).

Ancak bireylerin *yaşanmış deneyimleri* çoğunlukla bu şemaya uymamaktadır. Benzer bir sonuç Fransa'da bu konuda yapılan kimi araştırmalarda da ortaya çıkmıştır (Attias-Donfut & François-Charles, 2001; Duru-Bellat & Kieffer, 2006). Buna göre genellikle bir önceki nesil kendisini yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşamış olarak hissederken, genç nesiller sınıf kaybı yaşadıkları algısındadırlar. Bizim araştırmamızda bu algının çoğunlukla liyakat fikri üzerinden pekiştirilen bir toplumsal vaat olan iyi bir eğitimle çalışma hayatında özneleşme beklentisinin karşılanmaması üzerinde oluştuğu görülmüştür.

Araştırmanın bu bulgusu görüşmecilerin olumsuz ve çelişki dolu çalışma deneyimleri üzerinden yorumlanmaktadır. Bu haliyle çalışma, görüşmeciler için iyi, maddi olarak tatmin edici ve itibarlı bir geleceğe dair beklentilerin, yani yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisinin gerçekleşmemesi sebebiyle bir hayal kırıklığı olarak deneyimlenmektedir. Nesnel yukarı yönlü hareketlilik ya da aynı sınıfsal konumu korumak okunan durum, birçok örnekte görüşmeciler tarafından aşağı yönlü toplumsal hareketlilik, hatta sınıf kaybı olarak yaşanmıştır.¹¹

Bu olgu, ilk etapta emek piyasasının ve mesleki itibarın geçirdiği dönüşüm üzerinden okunabilir. Öznel deneyimlerin merkeze alındığı bir yorumlama girişimi söz konusu olduğunda, baba mesleklerinin sınıfsal konumlandırmasıyla, görüşmecilerin sınıfsal konumlandırmaları arasında bir karşılaştırma yapmanın anlamlı olup olmadığı sorusu ortaya çıkar.

Babası öğretmen olan beş görüşmeci mimarlık, mühendislik, araştırmacılık, avukatlık meslekleriyle uğraşmaktadır. EGP şeması üzerinden düşünüldüğünde bu grup, babalarının sınıfsal konumlarını yeniden üretmiş görünmektedir. Ne var ki, babalarının o dönemde sahip olduğu itibara sahip olmadıklarını düşünmekteledir. Bunun sebebi çalışma hayatında kendilerini güvensiz ve “yeri doldurulabilir” hissetmeleridir. Bu da biricikliğe atıfta bulunan yönetim stratejilerinin öznellik söylemiyle çelişkilidir.

¹¹ Çarıkçıoğlu ve Kalaycıoğlu'nun (2009) bireylerin toplumsal pozisyonlarına dair algıları üzerinde yoğunlaşan çalışması da benzer bir bulguyu gözler önüne serer. Buna göre toplumsal konumlarında bir düşüş yaşadığı algısını taşıyanlar, yükseliş yaşadığını düşünenlerin yarısından fazladır.

Babası işçi olup kendisi mühendis, avukat, bankacı gibi meslekleri olan, yani tabloya göre yukarı yönlü hareketlilik yaşamış görünen görüşmecilerin bir kısmı, yine güvencesiz iş koşullarına vurgu yapmakta ve babalarının vaktiyle edindiği iş garantisi, kıdeme bağlı maaş artışları ve sendikal haklara sahip olmamaları nedeniyle, kendilerini düşüş yaşamış olarak hissettikleri tespit edilmiştir. Örneğin babası ayakkabı tamircisi olup kendisi yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşama arzusuyla üniversite okuyarak mühendis olan bir görüşmeci, ücretli çalışan olmanın getirdiği güvencesizliğin altını çizmektedir. EGP şemasına göre babasının konumuna kıyasla yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşadığı görülen bu görüşmeci için gerçekte deneyimlenenler bundan çok farklıdır.

“Mesela bir önceki nesli düşün. Bunlar üniversiteden mezun oluyorlardı. Bir işe başlıyorlardı, biraz yükselme şansları vardı ve iyi maaşlarla çalışıyorlardı. Biz de bunun hayaliyle büyüdük. Kendimize işçi bile demedik. Sonra ne oldu? Siz değerli çalışımıza çok şey borçluyuz fakat şirketin bundan sonraki yapılanmasında size uygun bir pozisyon yoktur.” (Erkek, Kaç Bize Gel)

Özellikle *freelance* olarak çalışanlar düzenli bir gelire sahip olmamakla birlikte çalışmalarını belgeleyememekten ve bu sebeple sosyal haklardan yararlanamamaktan yakınmaktadırlar. Öyle ki, içlerinden bazıları güvencesiz çalışma koşullarının ve düşük maaşların onları “işçiden daha işçi” yaptığını dile getirmiştir. Bu ifade, Türkiye sosyal bilimlerinde entelektüel emeğin proleterleşmesi tartışmalarını destekler niteliktedir (Bora, 2010; Nuro, 2014; Yücesan Özdemir, 2014)

Ancak “işçiden daha işçi olma” deneyimi yalnızca nesnel koşullara gönderme yapmaz. Bu bağlamda *işçi olmak* ya da *işçi sınıfına ait hissetmek*, işçiliğe atfedilen belirli bir anlama dolayısıyla da spesifik bir *işçi imajına* işaret eder. Buna göre işçi, önceden belirlenmiş görevleri yerine getiren, entelektüel bir vasfı olmayan, sömürülmüş ve yabancılaşmış bir kimsedir. Bu haliyle işçi olmaya atfedilen anlam, kendilerine vadedilen özneleşme imkanının tam karşısıdır. Çalışma deneyimleri karşısındaki hüsrانlarını “biz bu işi yapmak için mi okuduk?” şeklinde dile getirenlerin en temel eleştirisi, eğitim yoluyla edindikleri profesyonel ve entelektüel vasıfları kullanamamak, gerçek anlamda öznelliklerini ifade edememek ve onlara vadedildiği gibi bir özerklik geliştirmelerinin mümkün görünmemesidir.

Örnek olarak bir reklam ajansında metin yazarı olarak çalışan kadın bir görüşmecinin aktardıkları dikkat çekicidir.

“Yani ben işçi sınıfı ailesinden geliyorum. Bir nebze daha işte üniversite hayatı vesilesiyle küçük burjuva yaşamına yakınım. Bulduğum ortam da o şekilde. Ama kendimi çok aşağı, alt sınıf olarak görüyorum.” (Kadın, Kaç Bize Gel)

Bunun sebebi çalıştığı reklam ajansında kendisini özgürce ifade ettiğinde ve öznelliğini ortaya koyduğunda takdir edildiği bir ortamdan yoksun olmasıdır.

Bu durumu özetleyen örneklerden bir diğeri de babası işçi olup kendisi bir kamu bankasında denetçi olarak çalışan kadın bir görüşmeciye aittir. Yine EGP şemasına göre yukarı yönlü toplumsal hareketlilik yaşadığı tespit edilen bu görüşmeci için çalışma deneyimi o denli olumsuzdur ki, ona üniversite yıllarında vadedilen ve hayal ettiği özgürlüğü iş yerinde bulamamanın hayal kırıklığını derin bir biçimde yaşamaktadır. Bu haliyle geldiği konumu ve hayatının anlamını sorgulamaktadır.

“Çok zaman ağlayarak işten çıktım ya da tuvalette ağladığım çok oldu. Çünkü özellikle ben okulumu falan çok severdim... Birden tamamen her şeyin çekildiği bir yere düştük. Orası (iş

yeri) dışarıda yaşayabilmek için mecbur olduğum bir yer. Yıllarca her gün nasıl istifa ederim nasıl kurtulurum diye düşündüm. Her gün kurtulmak için çareler aradığım bir yere gidiyorum. Çözümü içeride aramıyorum pek. Bu kurumdan çıkıp başka kuruma geçmek değil benim için çözüm. Başka bir bankaya başka bir özel kuruluşa geçmek değil. Tüm koşulları iyi olsun ne olabilir ki daha? Ben bütün gün o kadar saat orada aynı işi yapacaksam gerçekten hiç önemli değil! Daha özgür bir hayat isterdim.” (Kadın, Plaza Eylem Platformu)

Beklentilerle çelişen bu çalışma deneyimleri, bireyler için büyük bir hüsrana ve sıkıntı duygusunu da beraberinde getirmektedir. Bu, aynı zamanda yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisinin deneyimlenmemesinden doğan hüsrana olarak da okunabilir. *Beyaz Yakalı İşçiler* platformunun blogunda yayınlanan şu ifadeler bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir.

“Bugüne kadar bize hep “Her koyun kendi bacağından asılır!” dediler. “Sen kendini kurtarmaya bak!” Kendimizi kurtarmak için ise yapmamız gerekenler belliydi. Okumak, iyi bir iş sahibi olmak ve elbette ki çok çalışmak. İşte bu yüzden “okuduk”, bıkmadan usanmadan “okuduk”. Bir at yarışındaymış gibi sınavdan sınava koştuk. Sırf iyi bir üniversiteye girebilmek için. O da yetmedi, yüksek lisans, doktora derken ömrümüzün nerede ise tamamı sıralarda dirsek çürüterek, sınav stresi ile geçti gitti...Yakalarımız temiz(!) olunca “adam yerine konuluruz” sanıyorduk, yine yanlışlık.”

Burada “adam yerine konma” arzusu esasında özneleşme beklentisine göndermek yapar. “Yakanın temiz olması” nesnel olarak bir yükselmeyi simgelerken, “adam yerine konmuyor olmak”, deneyimin bu yükselmeye uygun olarak gerçekleşmediği şeklinde okunabilir.

5. Sonuç

Sonuç olarak öznel çalışma deneyimlerinin bireylerin kendileri hakkında oluşturdukları görüşler üzerine düşünüldüğünde, toplumsal hareketlilik sorunsalının öznel yönünün büyük bir önem arz ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma, yukarı yönlü toplumsal hareketlilik beklentisini oluşturan söylemin temelinde yönetsel şirket kültürünün özneleştirme vaadi olduğunu saptamış ve özneleşmenin deneyimlenmediği bir çalışma hayatında, nesnel verilere göre kişinin sınıfsal konumu ne olursa olsun, aşağı yönlü toplumsal hareketlik yaşama duygusunun gündeme geldiği görülmüştür.

Ancak bu bulguların öznel toplumsal hareketliliğin ölçütlerini ortaya çıkaracak yeni bir araştırma ile desteklenmesi gerekir. Yine benzer bir toplumsal profile sahip çalışanlarla, onların hayat hikayeleri ve çalışma deneyimleri üzerine odaklanan daha geniş bir araştırma bize hangi amaçların ve hangi sebeplerin toplumsal hareketlilik deneyiminde nasıl etkisi olacağı hakkında yeni veriler sunacak ve 2000’ler Türkiye’sinde yaşanan dönüşümleri anlamaya yardımcı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Attias-Donfut, C., & François-Charles, W. (2001). La dimension subjective de la mobilité sociale. *Population*, 56(6), 919—958. <https://doi.org/10.2307/1534747>
- Bora, T. (2010). *Boşuna mı okuduk?: Türkiye' de beyazyakalı İşsizliği* İstanbul: İletişim.
- Bouilloud, J.-P. (2012). *Entre l'enclume et le marteau: Les cadres pris au piège* Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction: Critique sociale du jugement* Paris: Minuit.
- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye' de toplumsal eşitsizlik 2009*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- de Gaulejac, V. (2005). *La société malade de la gestion*. Paris: Seuil. .
- de Gaulejac, V., & Hanique, F. (2015). *Le Capitalisme paradoxant. Un système qui rend fou* Paris: Seuil.
- Dejours, C. (1998). *Souffrance en France*. Paris: Seuil.
- Dubet, F. (2013). *Injustices: L'expérience des inégalités au travail*. Paris: Seuil.
- Durand, J.-P. (2004). *La chaîne invisible: Travailler aujourd' hui: Flux tendu et servitude volontaire*. Paris: Seuil.
- Duru-Bellat, M., & Kieffer, A. (2006). Les deux faces – objective/subjective – de la mobilité sociale. *Sociologie Du Travail*, 48(4), 455—473.
- Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The constant flux: A study of class mobility in industrial societies*. New York: Clarendon Press.
- Günay, D., & Günay, A. (2011). 1933'ten Günümüze Türk yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 1—22.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980—2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2), 161—181. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2007.11.003>
- Kocuba, H. (2007). Reconnaissance, subjectivisation, singularité. *Travailler*, (18), 103—118. <https://doi.org/10.3917/trav.018.0103>
- Lallement, M. (2007). *Le travail. Une sociologie contemporaine*. Paris: Gallimard.
- Linhart, D. (1994). *La modernisation des entreprises*. Paris: La Découverte..
- Linhart, D. (2008). Que fait le travail aux salariés? Que font les salariés du travail? Point de vue sociologique sur la subjectivité au travail. D. Linhart (Ed.), *Pourquoi travaillons-nous?* kitabı içinde Toulouse: Erès, ss.7—33
- Mercure, D. (2013). Le nouveau modèle de pouvoir et de domination au travail dans le mode de production postfordiste. *SociologieS*. Erişim adresi: <http://journals.openedition.org/sociologies/4227>
- Mills, C. W. (1951). *White Collar: The American Middle Classes*. New York: Oxford University Press
- Nuroi, B. (2014). Bilgi toplumunda zanaat fikri: Beyaz yakalı emeğin değersizleşmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 76—129. <https://doi.org/10.18490/sad.53739>
- Özatalay, C. (2014). Türkiye'de ücretliler toplumunun başkalaşmaları. *Toplum ve Bilim*, (129), 130—151.
- Paillé, P., & Mucchielli, A. (2012). L'herméneutique au cœur de l'analyse qualitative. *L'analyse qualitative en sciences sociales*. Paris: Armand Colin. , 103—116.
- Passeron, J.-C. (1982). L'inflation des diplômes: Remarques sur l'usage de quelques concepts analogiques en sociologie. *Revue française de sociologie*, 23(4), 551—584. <https://doi.org/10.2307/3321659>
- Sağlam, M. (1994). *Yükseköğretimde gelişmeler*. Ankara: Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı.
- Sennett, R. (2000). *Le travail sans qualités*. Paris: Albin Michel.
- Sennett, R. (2006). *The Culture of the New Capitalism*. New Haven: Yale University Press.
- Spurk, J. (1997). *Une critique de la sociologie de l'entreprise: L'hétéronomie productive de l'entreprise*. Paris: L'Harmattan.
- Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. New York, London: Harper & Brothers.
- Weber, M. (1995). *Economie et société: 2; l'organisation et les puissances de la société dans leur rapport avec l'économie*. Paris: Plon.
- Yücesan Özdemir, G. (2014). *İnatçı köstebek* İstanbul: Yordam

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Ustalık ve Teknoloji Eklemlenmesi: Beceri, Deneyim, Kesinlik

The Mastery-Technology Articulation: Ability, Experience, Certainty

Ali ERGUR¹

¹Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.E. 0000-0001-8510-4287

Corresponding author:

Ali ERGUR,
Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: aergur@gsu.edu.tr

Submitted: 20.12.2019

Revision Requested: 23.12.2019

Last Revision Received: 15.02.2020

Accepted: 23.02.2020

Published Online: 28.04.2020

Citation: Ergur, A. (2020). The mastery-technology articulation: Ability, experience, certainty. *Journal of Economy Culture and Society*, *Supp(1)*, 95-115.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0103>

Öz

Bütün üretim biçimi dönüşümlerinde gözlemlendiği gibi, diğerlerine göre daha hızlı ve karmaşık bir şekilde gelen finans kapitalizmi de insanın doğayla ve insanla kurduğu ilişkinin mahiyetinde ciddi değişiklikler getirmiştir. Enformasyon toplumu teknolojiyi yalnızca bir araç olarak işlevselleştirmekle kalmayıp onu hem maddi hem düşünsel anlamda belirleyici bir çerçeve haline getirmektedir. Hayatın her alanı bu dönüşümden etkilenmekte, özellikle doğaları itibarıyla teknolojik anlamda sürekli kendisini yenilemek zorunda olan ve hayati nitelikte işler yapan hekimlik ve pilotluk gibi meslekler, bu dönüşümü izleyebileceğimiz bir yol haritası olarak işlevselleşmektedir. Teknolojik yeniliklerin git gide daha fazla otomasyona dayanması ve ayrıntılı tanılamayı mümkün kılması, eğitim-pratik-deneyimden kaynaklanan bir edinim olan ustalığın, aşamalı bir şekilde alan kaybetmesine neden olmaktadır. Teknolojikleşmenin sonuçlarını doğrudan hisseden pilotluk ve hekimlikte mesleğin toplumsal anlamının, ustalık, beceri gibi mesleğe içkin değerlerin ve mesleğin doğasının teknoloji-merkezli bir yaklaşımda ne şekilde dönüştüğünü çözümlenebilmek için 2015 - 2017 yılları arasında, 25 hekim ve 27 pilotla yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak bir saha çalışması gerçekleştirildi. Makalemiz, bu araştırmanın bulgularından yola çıkarak, mesleklerin teknoloji karşısındaki konumunu ve mesleğin icrası ile ustalık edimlerinin anlamındaki dönüşüm üzerinden daha geniş çaplı toplumsal dönüşümleri anlamamıza yardımcı olacak bir kavramsallaştırma ve savlama yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tıp, havacılık, ustalık, mesleki bilgi/beceri, teknoloji

ABSTRACT

Finance capitalism, which comes to existence more rapidly and in a more complex way than other modes of production, has brought about significant changes in the nature of the relationship between human beings and nature. Our information society not only functionalizes technology as an instrument, but also renders it a determinant framework in both material and intellectual terms. Professions such as medicine and

aviation, which deal with vital issues and are obliged to adapt themselves to technological innovations by their very nature, function as a road map enabling us to track this transformation. We conducted a field study between 2015 and 2017 and we interviewed 25 physicians and 27 pilots using a semi-structured interview technique. We conducted this field study to comprehend how this technology-centered approach transforms pilotage and medicine, two professions that are directly influenced by the results of technological invasion, in terms of their social meaning and professional values such as mastery and skill inherent to them. Based on the findings of this research, our article aims to develop a conceptualization that has the potential to help us better understand social transformations starting from the position of professions vis-à-vis technology and the transformation that they underwent in terms of their performance and mastery practice.

Keywords: Medicine, aviation, mastery, professional knowledge/skill, technology

EXTENDED ABSTRACT

Finance capitalism, a more rapid and complex transformation than any other transformation or mode of production in human history, has created a state of continuous complexity within the information society it has formed. This complexity manifests itself in various ways and different dimensions of life on both an individual and a social scale. The information society not only functionalizes technology as an instrument, but also envisions it as a determinant field of existence and an intellectual framework. While every domain of life is influenced by this transformation, professions are also not immune from it for they are constantly redefined through the social values in which they exist. Our article aims to examine how the nature and social meanings of professions have transformed in this technology-dominated culture by analyzing the examples of medicine and aviation. We chose these two fields as our research subject due to two main criteria: (1) professionals in these fields have to adapt themselves constantly to technological innovations; (2) they are professions that deal with vital issues. In addition to this, pilotage and medicine are professions that can also be conceptualized as ideal-types in the Weberian sense, which will help us to understand the position of occupations in the face of technology. For this purpose, we conducted a field study between 2015 and 2017 with 25 physicians and 27 pilots using semi-structured interview technique.

According to the findings of our research, it is possible to illustrate a *paradox of mastery*: the acquisition of a mixture of education, practice, and experience, which we call mastery, gradually becomes difficult with the penetration of the technology into the profession. This penetration increases the claim on perfecting the performance, which was once entrusted to human imperfection. Thus, the field of the master is narrowed in the face of the high-tech operation of the machine. This orientation is welcomed within the legitimizing discourse of technology to eliminate any accident or error but it results in reducing the knowledge and skills of the actors responsible for the performance of the profession. In this case, the mastery knowledge necessary for the intervention of technology cannot be developed sufficiently since the required practical area is limited.

In addition, our research revealed that the nature of the relationship between professionals and professional knowledge is also transforming. On the one hand, knowledge is no longer composed of interdependent units that are acquired by learning the whole systematic, holistic collection with defined boundaries, but rather it becomes a *component of action*, which is filtered from a huge pool of information with only functional purposes for a specific action. Thus, knowledge becomes a *practical skill input*, and no longer an intellectual phenomenon at least in the professional sense. On the other hand, a working regime, in which the information processing becomes the main goal, results in the rapid transformation of the notion of expertise into the ability for management of *technology*.

The nature of the meaning attributed to the profession also significantly transforms in the Information Age because of the decline in the value of labor and the consequences of the competitive neoliberal

al economic policies. The changing occupational preferences from puritan values to hedonistic values and calculated preferences signifies, on the one hand, an orientation to affordable choices instead of passion for occupation. On the other hand, it indicates that professional knowledge has become an exchange value. The fact that the training and the performance of the profession are substantially transformed into a technical-operational process reduces the level of spiritual satisfaction in the work.

Technology functions as a *deus ex machina* for professionals. The non-integrated professional knowledge acquired in the high-tech environment is experienced as a technical procedure rather than an intellectual activity. Therefore, the definition of the professional skill also transforms with the influences of the technology-dominated approach and is replaced by a tendency to *technician thinking*. This redefinition of skill as a technological process poses another paradox: professional skill is being transformed to (1) management of technology and (2) final touch rather than a result of the personal effort of the physician or the pilot in the relatively analog systems in which the human contact is predominant. However, aside from the technical and operational dimension of the work, it is still necessary for pilots and physicians to have a profound knowledge of mastery to realize this human control and this is only possible for these professionals by staying effective in the professional practice field dramatically occupied by technology. Based on all these findings, we can claim that professions are undergoing an ontological or even an epistemological transformation. However, claiming that the automatic and algorithmic processing skill brought about by technology completely replaces mastery may result in overlooking the unpredictable orientations of the professional as a human and the dialectical relation between human beings and technology.

1. Giriş

Yaşamakta olduğumuz tarihsel dönem, insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar karmaşık bir çağdır. Karmaşıklığın birçok nedeni olmakla birlikte, temelde büyük bir üretim biçimi dönüşümünün getirdiği, birbirinden ayrıştırılmayan olumlu, olumsuz sayısız sonucun bir arada ve çok hızlı bir şekilde toplum hayatına dâhil olması, en başta zikredilecek özelliklerin başında gelir (Ellul, 1988, s. 126–127). Toplum ve birey ölçeklerinde, hayatın farklı boyutlarında bir dizi savrulma, yönsüzleşme ve eksensizleşme deneyimlenmekte, diğer yandan, hiç olmadığı kadar yoğun ve çeşitli iletişim olanakları, insanlar arası ilişkilere yeni bir yön vermektedir (Timisi, 2003, s. 216). Varoluşu, evrenin düzenini anlama ve açıklama arzusu, insanın, kendi varlığının farkında olan bir canlı olarak ortaya çıktığı çok eski zamanlardan beri mevcut bir özelliğidir. Mitoloji, inanç, ideoloji, bilim, birbirinden farklı yöntemleri ve epistemolojileri olan, ancak sonuçta bu temel açıklama gereksinimini yerine getiren düşünsel ürünler olmuşlardır; aynı zamanda, bu düşünsel inşa, topluluk halinde yaşayabilmenin de yolunu açmıştır. İnsanlık tarihinde saptadığımız büyük dönüşümler, esasında üretim biçimi dönüşümleri olup insanın doğayla kurduğu ilişkinin mahiyetinde ciddi değişiklikler getirmişlerdir. Günümüzden yaklaşık on bin yıl kadar önce tarım yapmaya ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak yerleşik düzene geçmeye başlayan insan toplulukları, böylece büyük bir devrimi başlatmışlardır (Childe, 1983, s. 39). Tarım toplumunun yükselişi, yaşama biçimleri, ilişki sistemleri, ahlâk anlayışları vb. birçok konuda kökten değişiklikler getirmiştir. Yüzbinlerce yıl toplayıcı, on binlerce yıl avcı yaşayan insan toplulukları, birkaç bin yıl içinde önemli ölçüde tarım düzenine geçmiştir. Ticaret düzenine geçmek birkaç yüzyıl almış, sanayi kapitalizmine geçmek kabaca bir yüzyıl içinde mümkün olmuştur.

Her bir üretim biçimine geçiş, bir öncekinden çok daha hızlı, buna bağlı olarak da toplumsal düzeyde sancılı olmuştur. Nitekim özellikle sanayi toplumunun ortaya çıkması, geleneksel toplumsal bağları çözmüş, ancak aynı hızda yenilerini inşa etmemiştir. O nedenle on sekizinci yüzyıldan itibaren toplumsal sorunları anlamaya çalışan düşünürler bir ‘toplum buhranı’nın varlığından bahsetmişlerdir. Bu denli hızlı ve derin çatışmalar yaratan bir geçiş, sosyoloji biliminin doğuş koşulu da olmuştur. Ancak, bütün bu geçişlerden çok daha hızlı ve karmaşık bir şekilde gelen finans kapitalizmi, biçimlendirdiği enformasyon toplumuyla sürekli bir karmaşıklık hali doğurmuştur. Böylece gelişen teknoloji sayesinde git gide hızlanan ve kolaylaşan iletişim, etkileşim, aktörler arası maddi, manevi alışverişler, sıradan toplum hayatının vazgeçilmez unsurları olmuştur. Toplumsal eylem mantığı çok köklü bir dönüşüm geçirerek, *sürekli etkileşime* dayalı yeni anlayış doğurtusunda şekillenmektedir. Artık temel üretim aracı *enformasyon*, eylemin doğası ise enformasyon işleme etkinliği ekseninde belirlenir olmuştur. Enformasyon toplumu, birçok keskin zıtlığı gündelik hayata dâhil etmekte, bu nedenle bir olgunun ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olup olmadığı çok görelileşmekte, bir yandan küresel ölçekte standartlaştırılmış enformasyon (söylem, imge, gösterge, vb.) birbirinden çok uzakta konumlanan insan grupları tarafından ortak bir duygudaşlık çerçevesinde alımlanmakta, diğer yandan öznellik-temelli bir deneyim, toplumsal ölçüleri, hatta evrensel insani ilkeleri belirsiz hale getirmektedir.¹ Enformasyon toplumunun yükselişi, teknoloji olgusunun hiçbir uygarlık biçiminde olmadığı kadar önem kazanmasına yol açmıştır. Kuşkusuz teknoloji daima toplum hayatının önemli bir bileşeni, kültürün temel unsurlarından biri olmuştur. Ancak, teknoloji hiçbir zaman bu denli hızlı değişmemiş ve bu kadar hayatın merkezine yerleşmemiştir.

1 Adorno, bireyin özgürleşmesinin böyle bir öznelleşme maliyeti olabildiğini daha 1940’lı yıllarda not etmiştir (Adorno, 2006: s.36-37).

Özetle enformasyon toplumu, diğer üretim biçimlerinde olduğu gibi, teknolojiyi yalnızca araçsal düzeyde işlevselleştirmekle kalmamakta, onu belirleyici bir varoluş alanı ve düşünsel bir çerçeve halinde tasavvur etmektedir. Doğal olarak, toplum hayatının bütün unsurları teknolojinin bu şekilde merkezileşmesinden önemli ölçüde etkilenmektedirler. Makalemiz bu etkilerin mesleklerin doğasını ve toplumsal anlamlarını nasıl dönüştürdüklerini irdelemeyi hedeflemektedir. Ancak bu tartışmaya girmeden önce, dönüşümün yönünü tayin eden teknoloji olgusunun günümüzde yüklenmiş olduğu ideolojik işlevlerin üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

2. Hayatı Kurgulayan Düzlem Olarak Teknoloji

Yirminci yüzyıl boyunca teknoloji etrafında yapılan toplumbilimsel ve felsefi tartışmalar, onun yalnızca teknik bir olgu olmadığını, araçlar ve kullanımlar düzeyinin ötesinde bir ideolojik bağlam olduğunu ortaya koymuştur. Teknoloji, onu var eden, ona toplumsal meşruiyet kazandıran ideolojik zemininden ayrı salt teknik süreçlerden ibaret olarak incelenemez. Tersine, teknolojinin *her yerde mevcut* bir olgu olması, bir çeşit *toplumsal eylem kipi* haline dönüşmesi, onun münhasıran ideolojik bir aygıt gibi çalışması anlamına gelir. Bununla birlikte, enformasyon toplumunu oluşturan teknoloji-yoğun eylem mantığının gündelik hayatı biçimlendirmesi sırasında, bu ideolojik özün saydamlaşmasına, hem her yerde mevcut olup hem hiç yokmuşçasına muamele görmesine tanık oluruz. Esasında teknolojinin ideolojik çalışması tam bu saydamlaştırma becerisinde yatmaktadır (Habermas, 1997, s. 59). Diğer bir deyişle teknoloji, kendisini hiç ideolojik olmayan salt teknik bir süreç gibi sunarak en ideolojik haline bürünür. Bu kapsamda, teknolojinin altı temel özelliğinden bahsedilebilir. Bunlar, gündelik hayatta bireylerin teknolojiyle ilişkilerini belirleyen temel önermelerdir: (1) Teknoloji en yeni tekniklerdir. (2) Teknoloji teknik nesnelerin kendisidir. (3) Teknoloji değer-yüksüzdür. (4) Teknoloji işlevlerden ibarettir. (5) Teknoloji hayatın merkezindedir. (6) Teknolojinin rasyonelliği insanın kusurluluğuna tercih edilmelidir.

(1) Teknoloji en yeni tekniklerdir: Teknoloji kavramı, enformasyon çağı insanının zihninde, önkoşullanmış bir şekilde, en yeni teknik kapasite ve işlevler anlamında tezahür eder. Teknoloji konusundan bahsedilen herhangi bir mecrada (reklâm, siyasi söylem, akademik tartışma, gündelik konuşma dili, vb.), kavram, aksi belirtilmiyor ya da özgül bir bağlamda kasti olarak güncel teknolojinin dışında bir durumdan söz edilmiyorsa (örneğin bir tarih araştırmasında “dönemin teknoloji” gibi bir başlık altında incelenen bir tema söz konusu değilse), derine kazanmış bir *a priori* olarak, bir çeşit evrensel kural gibi, halihazırdaki en yeni teknik düzeyi ifade eder. Bu durum, bi-zatıhi teknoloji olgusunun ideolojik özünün kendisidir. Oysa çağdaş teknolojik düzeye oranla daha geride kalmış bir evrim aşamasını ifade etse de, örneğin analog telefon da, bir teknoloji ürünüdür. Ancak günümüzdeki ‘telefon’ imgesi, hele tamamen o düzeyin içinde toplumsallaşmış daha genç bireyler nezdinde, kadranlı, kablolu, almaç ve kulaklıktan oluşan bir düzenek değil, münhasıran yassı, üzeri cam bir yüzeyden oluşan, görsel işlevleri gelişmiş, dokunsal bir ‘akıllı telefon’ tasavvuruyla özdeştir. Tarihin gerilerine doğru gittikçe, teknik nesnelerin birer teknoloji düzeyi oldukları bile akla getirilemez olur. Örneğin papirüs kağıt, bir sözcük-işlem programıyla aynı temel işlevi, yazmayı mümkün kılarsa bile, egemen teknolojik bilinç, eski tekniği bir teknolojik ürün olarak tasavvur etmekten uzaklaşır. Böylece, ‘teknoloji’ sözcüğü, doğrudan ve kendiliğinden mevcut en yeni teknik kapasite ve bunu mümkün kılan araçların kendileri olarak algılanacaktır.

(2) Teknoloji teknik nesnelerin kendisidir: Çağdaş teknoloji tasavvurunu biçimleyen en önemli yanılsamalardan biri, teknolojinin teknik nesnelere ibaret olması ve bundan başka bir şey olmaması yönündeki yaygın inançtır. Bu toplumsal önkabul, büyük ölçüde teknolojinin pazarlamasını yapan, onu bir tüketim nesnesine indirgeyen, tüketildiği ölçüde değerli kılan, sıradan insanla-

rın nezdinde ancak tüketilebildiği zaman makbul olduğu yönündeki temel değeri yerleştiren piyasa mantığıyla gelişip kendi meşruiyetini üretir. Böylece teknoloji, teknik nesnelere kendilerine indirgenmiş ve ancak bir pazar ilişkisi içinde, metâ olarak tanımlanabildiği sürece anlam ifade eder hale gelir. Bu salt nesnelere ibaret teknoloji tasavvurunu besleyen, hızlı dönüşüme sahip neoliberal pazar, böyle bir teknoloji mevhumunu sürekli ayakta tutacak tüketim olanaklarını fazlasıyla tüketicinin erişimine hem maddi hem zihinsel anlamda sunar. Gündelik hayat kurgusu içinde, çoğunlukla metropoliten topografyanın önemli mimari ve zihinsel unsurlarından biri olan alışveriş merkezi, içerdiği teknoloji mağazalarının görkemli cazibesıyla, teknik nesnelere egemenliğini, dolaşımını sürekli olarak işaret eden doğallaştırılmış bir teknoloji mevhumunu yaygınlaştırır. Aynı zamanda birer kimlik stratejisi olarak deneyimlenen tüketim alanı, varoluş mantığının en üst düzeyi olarak, teknik nesnelere sürekli arzulanıp en yeni olanlarının tüketilmesi üzerine kurulu olan sonsuz döngüyü mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda teknolojinin teknik nesnelere özdeş kabul edilmesi hem ekonomik hem ideolojik anlamda son derece işlevsel hale gelir.

(3) Teknoloji değer-yüksüzdür: Teknolojinin içselleştirilmiş bir toplumsal değer haline gelmesinde bu önerme merkezi bir rol oynamaktadır. Zira teknolojiyi salt teknik nesnelere oluşan ve kendi işlevselliğinden başka bir şeyi işaret etmeyen bir kavramsal çerçeve içinde formüleştirmek, tarihte sayısız örneği görülen ‘teknolojinin kötüye kullanımı’ vak’alarını, tamamen kullanımının niyetine indirgeyen bir yaklaşımı benimsemek anlamına gelmektedir. Oysa teknoloji, yalnızca tarihin tesadüflerine ve kullanıcılarının ya da kurgulayıcılarının niyetlerine indirgenemeyecek kadar üretim biçiminin doğasıyla ilişki içindedir. Diğer bir deyişle teknoloji, egemen üretim ilişkilerinin gerektirdiği yönde ve biçimde oluşur. Kuşkusuz teknoloji tarihinde sayısız tesadüfî icat mevcuttur. Ancak bunlardan toplumsal kullanımda var kalabilenleri, önemli ölçüde egemen üretim ilişkileriyle uyum içinde olanlar, diğer bir deyişle kâr âzamileşmesi vaat edenlerdir. Üstelik günümüzde bu öngörülemez etkileşimsel teknoloji evrimi, hiçbir çağda olmadığı kadar belirsizlik içermektedir. Ancak yine de, bu sayısız tesadüfîlik ve geri-besleme kanalı, büyük ölçüde *değişim değerinin* egemenliğini sürekli kılmaya hizmet eder şekilde çalışır. Böylece teknik nesnelere tasarımına içkin toplumsal değerler, çatışma unsurları, emek miktarı ve mahiyeti, toplumsal cinsiyet tortuları, diğer birçok kültür bileşeni dışta bırakılarak, değer-yüksüz, nötr, kullanıma göre yön alabilen bir teknoloji mevhumu biçimlenmiş olmaktadır.

(4) Teknoloji işlevlerden ibarettir: Yaygın teknoloji kavramsallaştırmasında, ideolojik ya da zihinsel boyut dışlanmakla kalmamakta, aynı zamanda yalnızca işlevlerden oluşan bir *kullanımlar* düzeninin varlığı vurgulanmaktadır. Günümüzdeki teknoloji kurgusu onun, sürekli artan insan gereksinimlerini karşılamak amacıyla tasarlanan ve onu oluşturan yapının işlevler toplamından ibaret olduğu yönündeki varsayımı doğrular nitelikte oluşmaktadır. Böylece teknolojiye karşı herhangi bir eleştirel duruş karşısında mantıklı bir savlamaya dayanan bir savunma hattı da oluşturulmuş olur. Teknolojinin üretilme koşulları ve tüketim nesnesine indirgenmesi hakkında ileri sürülecek bir eleştiri karşısında, yalnızca bazı *vazgeçilmez insan gereksinimlerini* karşılamaya yönelik bir kullanımlar bütünü olduğuna dair *işlev-temelli* bir karşı-sav üretilmiş olur. Bu salt işlevlerden oluşan teknoloji mevhumu, yine bizatihi onun ideolojik özünden başka bir şey değildir. Diğer yandan, ‘vazgeçilmez gereksinimler’ ya da ‘masum ve nötr gereksinimler’ tanımlamalarının da yine aynı kapitalist üretim ilişkileri içinde biçimlendiğini eklemek gerekir. ‘Gereksinim’ kavramı, büyük ölçüde, ‘özel beğeniler’ yanılması içinde, piyasa dinamiklerince teşvik ve tahrik edilen, sınırlı ölçekte yönetilen bir özellik arz eder.

(5) Teknoloji hayatın merkezindedir: Teknoloji daima insan topluluklarının az ya da çok belirleyici bir kültür bileşeni olmuştur. Esasen teknoloji, insanın doğayla kurduğu ilişkinin niteliği-

nin cinsinden tanımlanır. Toplumsal örgütlenme mantığı, teknolojinin rolüyle de şekillenir. Ancak enformasyon toplumunda teknoloji özel bir niteliğe bürünmüştür. Artık hayatın yönlendiricisi, onun maddi kültür çerçevesinin oluşumunda önemli pay sahibi bir unsur olmanın ötesinde, onun bizzat merkezi haline gelmiştir. Teknolojinin bu merkeziliği, öncelikle maddi anlamda tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, teknoloji, her yerde mevcut olması ve sürekli yenilenen özelliğiyle, enformasyon işleminin temel kazanç kaynağı olduğu bir düzende son derece belirleyici bir işlev yüklenmiştir. Diğer yandan, teknoloji zihinsel anlamda da önemli bir çıkış noktası teşkil etmektedir. *Teknoloji, birey için yalnızca bir kullanımlar alanı ve buna tekabül eden bir teknik nesnelere toplumu değildir; bu maddi edinme ilişkisi üzerinden kurulan bir kültürel iletişim süreci ve kimlik stratejileri bütünüdür.* Teknoloji, insanın en temel varoluşsal gereksinimlerini (sevilme, tanınma, başkalarının nezdinde saygınlık edinme, vb.) karşılamaya aday, üstelik mevcut fiziki gerçeklik rejimine alternatif ve stilize bir gerçeklik düzlemi (sanal gerçeklik, siberuzay, sosyal medya, vb.) sunabilen güçlü bir toplumsallaşma çevresi olarak işlev görebilmektedir. Bu şekilde, teknoloji toplumsal hayatın merkezinde konumlanmaktadır; zira *hayatın merkezi toplumsallaşma çevrelerinden oluşan ilişkiler dünyasıdır.*

(6) Teknolojinin rasyonelliği insanın kusurluluğuna tercih edilmelidir: Teknolojiyi *değer-yük-süz bir işlevler toplumu* olarak kavramsallaştıran ideolojik bağlam, örtük bir şekilde, onda yapısal bir rasyonellik, bunun sonucunda da teknik bir mükemmellik bulunduğunu varsayar. Modern kültürün en merkezi bileşenlerinden biri olan rasyonellik, doğayı incelenebilir birimlere indirgemeyi hedefler. Bütünsel ve muğlaklıklar içeren bir doğa anlayışı, kesinliğin, ölçülülüğün, hesaplı davranma zorunluluğunun hâkim olduğu kapitalist dünyada engel oluşturacaktır. Bu nedenle ticaretin mantığından yeniden örgütlenen toplum hayatı, bireyi yüceltirken onu eylem ve sorumluluk birimi haline getirmiştir. Ancak böyle bir bireyselleşme için artık cemaat hayatı ve geleneğin boyunduruğundan kurtulmak, onun tam tersi yönde bireysel karar verebilme yetisini kazandıracak hesaplı düşünme becerisinin geliştirilmesi gerekir. *Rasyonellik*, bireyin bu biricik karar birimi haline dönüşmesinin gerektirdiği en temel düşünsel donanımdır. Özellikle sanayinin gelişimiyle birlikte, bu atılımı mümkün kılan bilim ve teknoloji, artık toplum hayatının yardımcı unsurları olmaktan uzaklaşacak, asli ve kurucu aktörleri haline gelecektir. Bu açıdan bakıldığında, bilim ve teknoloji üzerinden inşa edilen yeni bir bilgi rejiminin ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Modern çağın *bilme rejimi*, *rasyonellik* ilkesi üzerine kuruludur (Bourdieu, 1987, s. 87); hatta modern düşünce mutlak piyasa güçleriyle yönlendiği zaman, bu ilke hızla araçsal rasyonelliğe, diğer bir deyişle, kâr âzamileştirilmesinden başka ahlâki yasağı olmayan, insanı metâlaştıran bir sınai düzeneğe dönüşmüştür. Günümüzün teknoloji tasavvuru, araçsal rasyonelliğe yapılmış bütün eleştirilere rağmen, hâlâ teknolojinin mükemmelliği ve insan aklının bu rasyonellik karşısındaki yapısal kusurluluğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Bir ideoloji olarak teknoloji, enformasyon toplumunu bu bakış açısından sarar; teknolojiye içkin rasyonelliğin (kusursuz ve saf işlevsellik) insan aklına (kusurlu ve duygularla mâlûl) tercih edilmesi gerektiğini sürekli bir şekilde dayatır. Bizatihi teknik nesnelere kendi yapısal özellikleri bile, ‘kullanıcı-dostu’ tasarım ve işlevsellikleriyle, aslında kullanıcıya, bu mükemmel rasyonellik karşısında ne kadar âciz olduğunu hatırlatırlar. Böylece daha fazla otomasyon ve algoritmik işleyişin teknik anlamda geliştirilmesi, piyasa dengeleri içinde yayılması ve toplumsal düzlemde meşruiyet kazanması, rasyonellik üzerinden mümkün kılınır.

Teknolojinin bu temel sayılıları, onun toplum hayatında hem maddi hem düşünsel anlamda git gide daha merkezi bir rol oynamasını mümkün kılmaktadır. Hayatın her alanı bu dönüşümden etkilenirken, meslekler de kendilerine düşen payı almaktadırlar. Zira meslekler, içinde var oldukları toplumsal değerlerin cinsinden yeniden tanımlanırlar (Hughes, 1960, s. 56).

3. Teknoloji-Egemen Kültürde Mesleklerin Dönüşümü

Meslek, okul ya da pratik içinde eğitimi alınan, belli nitelik standartları olduğu kabul edilen, işlevsel ayrışma içinde belirgin bir konumu olan üretici uğraş olarak tanımlanabilir. Kuşkusuz çağlar içinde meslek kavramının tanımı değişmiş, modern dünyada, özellikle günümüzün yüksek-uzmanlık gerektiren beceri edinmeye dayalı işlevsel ayrışmasında, artık iyi düzenlenmiş bir okul eğitimi olmayan meslek dalı pek kalmamıştır. Bir zamanlar zanaat olan, yakın döneme kadar bu özelliğini koruyan, usta-çırak zinciri içinde öğrenilen, denetlenen, icra edilen meslekler bile (marangozluk, metal işleme, berberlik, çeşitli el sanatları, vb.) tetrici olarak formel bir eğitimi ve bunun sonucunda gelen yeterlilik belgesini (diploma, bröve, sertifika, vb.) gerektirir olmuştur. Meslek kavramı, sanayi-sonrası üretim koşulları içinde, zorunlu olarak ince uzmanlık dallarına ayrışan, kesin standartlar temelinde eğitim verilen beceriler bütününe dönüşmüştür. Bu uzmanlaşmayı ve kavramsal kesinliği sağlayan neredeyse yegâne unsur teknolojidir. Kuşkusuz bütün meslekler rasyonelleşme ve ivmesi artan bir teknolojik ilerleme doğrultusunda biçimlenmektedirler. Ancak bu makaledeki kısıtlı kapsamda, teknolojik gelişmenin doğrudan biçimlediği iki mesleği merkeze alarak tartışmayı sürdüreceğiz. Havacılık ve tıp, teknolojinin meslekleri nasıl etkilediğini anlamamız için kanımızca en uygun örnekleri oluşturmaktadır. Bu meslek dallarını bir araştırma konusu yapmamızın iki temel ölçütü vardır: (1) *Teknolojik anlamda sürekli kendisini yenilemek zorunda olan*; (2) *hayati nitelikte işler yapan* meslekler olmaları. Böylece havacılık (pilotaj) ve tıp (hekimlik), aynı zamanda, teknoloji karşısında mesleklerin konumunu anlamamıza yardımcı olacak, Weber'ci anlamda birer ideal-tip olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu amaçla 2015 - 2017 yılları arasında yürüttüğümüz bir saha çalışmasında, 25 hekim ve 27 pilot, toplam 52 uzmanla yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak gerçekleştirdiğimiz araştırmamızdan elde ettiğimiz genel bulgular doğrultusunda bir savlama oluşturmayı hedefledik. Söz konusu araştırmanın temel hipotezi, onun en önemli bulgusu da olmuştur. Buna göre bir *ustalık paradoksu*ndan bahsetmek mümkündür. Zira *ustalık* adını verdiğimiz eğitim-pratik-deneyim karışımı edinim, teknolojinin mesleklerle nüfuz etmesiyle birlikte, gelişecek uygun ortamı bulmakta zorlanmaktadır. Böylece ustalık ile teknoloji arasında bir iç içe geçiş söz konusu olmaktadır. Her ne kadar bu süreci fazla basite indirgeyip teknolojinin ustalığın yerini kesin olarak aldığını ifade etmek doğru olmazsa da, mesleğin özü olan ustalık bilgisinin derin bir teknolojik paradoks yaşadığı da bir gerçektir. Buna göre; teknolojinin, mesleğin icrasına nüfuz etmesi, bir zamanlar insanın kusurluluğuna emanet edilmiş icrasını kusursuzlaştırma iddiasını büyütmektedir. Böylece ustanın ya da ustalık bilgisinin konumu, makinenin yüksek teknoloji ürünü işleyişinin karşısında küçülmektedir. Kaza ya da kusurun bertaraf edilmesi için, teknolojinin meşruiyet kurucu söylemi içerisinde olumlu karşılanan bu yönelim, mesleğin icrasıyla sorumlu aktörün bilgisinin körelmesi, hatta bu beceriyi hiç geliştirememesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durumda müdahale için gereken ustalık bilgisi, gerekli pratik alanı küçüldüğünden, yeterince geliştirilememektedir. Teknolojinin rasyonel mükemmellik varsayımı üzerine kurulu temel kabulü, insanın kusurlu becerisine gereksinim duyulmayacak şekilde otomatik süreçlerin hâkim olmasını olumlar. Ancak *hata ve arıza*, git gide daha güvenli ve kendini düzenleyen sistemler geliştirilse de, teknik nesnenin bir istisnası değil, onun doğasının bir parçasıdır (Virilio, 2001, s. 69); mükemmel otomat aynı zamanda çeşitlemeyi olanaksız kılacak bir sıfır belirsizlik halidir (Simondon, 1989, s. 140). Bu

nedenle, en azından yakın gelecekte², teknolojik sürece insani müdahale, diğer bir deyişle bir *mesleki dokunuş* hâlâ önemini korumaktadır. Ustalık paradoksu da bu kapsamda geçerliliğini korumaktadır. Bu saptamadan yola çıkarak, mesleklerin ontolojik, hatta epistemolojik bir dönüşümden geçmekte olduklarını iddia edebiliriz. Mesleğin icrası ve ustalık edinimlerinin anlamının değişmesi, esasında daha geniş çaplı bir toplumsal dönüşümün parçasıdır.

Enformasyon işleminin temel kazanç kaynağı olduğu sanayi-sonrası düzende, bütün toplumsal değerler enformasyon eylemleri cinsinden yeniden tanımlanır. Araştırmamızın sonuçları, öncelikle meslek erbabının bilgiyle kurduğu ilişkinin doğasının değişmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgi ve uzmanlık hem kavramsal hem işlevsel anlamda yeniden tanımlanmaktadır. Mesleklerin geçirdiği bu dönüşümün başlıca nedenlerinden biri enformasyonun rahat dolaşımı için kurulan küresel ağlardır. Ancak küresel enformasyon akış rejimi yalnızca maddi anlamda bir iletim sistemi değildir; bunun ötesinde sürekli bir *kültür etkileşimleri* ortamıdır. Nitekim *kültür* kavramı, bu nedenle artık, sınırları belirgin tarihsel bir kategori olmaktan ziyade, dinamik, değişken, sürekli etkileşen aktörlerden oluşan bir ortam olarak tanımlanmakta, büyük ölçüde küresel ölçekte yeniden müzakere edilebilen bir bileşimler toplamı olarak tezahür etmektedir. Küresel kültür alışverişleri, insanın bilgiyle ilişkisini kökten değiştirmiştir. Bilgi artık bütünsel ve bağlamsal olarak öğrenilmekte, gerektiği yerde gerektiği kadar edinilmektedir. Bu nedenle bilginin, büyük çoğunlukla *ad hoc* bir nitelik kazandığı ifade edilebilir. Devasa ve sürekli büyüyen, tamamına kimsenin hâkim olamadığı bir enformasyon havuzundan, her birey, kendi gereksinimi olanı, gereken miktarda ve mahiyette çekmektedir. Bu durum, *genel bilgi* kapsamına giren enformasyonu olduğu kadar bizatihi mesleki uzmanlık bilgisini, kullanıcıları nezdinde *ad hoc* haline getirmektedir. Diğer yandan aynı kolay erişilebilirlik, uzmanlık bilgisini uzman olmayanların da kullanımına açmakta, böylece bağlam-dışlanmış bir özel bilgi dolaşımı da söz konusu olabilmektedir.³

Uzmanlık mevhumu, enformasyon işleme temelli çalışma rejiminde, hızla bir teknoloji yönetme becerisine dönüşmektedir. Enformasyonu en iyi işleyebilen, toplum hiyerarşisinin üst basamaklarına hızlıca tırmanabilmektedir. Nitekim toplum hiyerarşisi, artık tarım toplumundaki kadar *değişmez yazgı*, sanayi toplumundaki kadar görece hareketliliğe dayalı *piramidal yapılanma* olarak tanımlanamaz. Hiyerarşik diziliş, ekonomik etkenin yanı sıra, esas itibarıyla enformasyon işleme becerisi cinsinden oluşmaktadır. Bu nedenle hiyerarşi artık sabit kategori ya da katmanlardan oluşmaktan ziyade, enformasyon işleme becerisinin çok önemli olduğu anlık eylemlerin belirlediği konumlar düzlemi olarak tezahür etmektedir. Bir toplumsal konum için gereken liyakat ölçüleri hızla değişmekte, yaş, gelir düzeyi, eğitim, diploma, deneyim gibi etkenler, kısmi

2 Teknolojinin gelişiminin yönü ve hızını tayin etmek git gide olanaksız hale gelmektedir. O nedenle, ustalık-teknoloji dengesinin tamamen teknolojiden yana bozulacağına, hatta aşamalı olarak insan unsurunun mesleki pratikten tamamen çıkacağına dair birçok öngörü yapılmaktadır. Yapay zekâ, öğrenmeyi öğrenen sistemler, robotikteki gelişmeler, vb. teknolojinin ustalığı tamamen ortadan kaldırmayacağı, hatta bu şekilde ‘insan’ mevhumunu değiştirebileceği düşünülebilir. Ancak bu tür öngörüler şimdilik bilim-kurgu edebiyatının ya da yarı-bilimsel bir disiplin olan gelecekbilimin (fütüroloji) ilgi alanına girmektedir. Bugüne dair bir toplumbilimsel çözümleme, belli zamansal ve kavramsal sınırlar içinde kalmak zorundadır; biz de bu sınırlara riayet etmeyi tercih ediyoruz.

3 Araştırmamızın önemli bulgularından biri de internet aracılığıyla derlenen tıbbi bilgilerin hastalar tarafından hekimlere iletilmesi, bu şekilde taleplerde bulunulmasıdır. Hekim görüşmecilerimizden bazıları, muayene süresinin önemli bir kısmını, hastanın bu şekilde derlediği bilgilerin yanlışlığını kanıtlamaya çalışmakla geçtiğini ifade etmişlerdir. Karşı yönde bir başka örnek ise, uçuş simülasyon programlarının, pilot brövesi olmayan birçok insanın uçuş deneyimi yaşamasını sağlamasıdır. Görüşme tarihinde 48 yaşında ve Hava Kuvvetleri’nde Kurmay Albay rütbesinde olan deneyimli bir C-124 pilotu (Görüşmecisi 4), kendi oğlunun bir simülasyon programında F-15 uçağını büyük beceriyle kullandığını, kendisinin bu beceriye sahip olmadığını ifade etmiştir.

önemlerini korumakla birlikte, belirleyici ağırlıklarını, enformasyon işleme becerisine devretmektedirler. Meslek edinimleri bu süreçten doğrudan etkilenmekte, eğitim ve deneyim sırasında anlık, işlevsel ve *ad hoc* bilgi derlemek, bütünsel bilgi edinmekten daha makbul addedilmektedir. Hatta bu amaçla özel yazılımlar tasarlanmaktadır (Jeffries ve ark., 2017, s. 7). Uzmanlığın niteliği bu yeni bilgi rejimi cinsinden tanımlanmaktadır.

3.1. Meslek Eğitiminde Bütünsel Bilgiden Parçalı Bilgiye

Küresel enformasyon düzeni ve onun kültür etkileşimi ortamı, meslek eğitimini, alışıldık yöntemlere git gide daha fazla dâhil ederek teknoloji-yoğun ve teknoloji-güdümlü hale getirmektedir (Guraya, 2016, s. 276). Bu durum en zanaat niteliği taşıyan alanlar için bile söz konusudur (Kraus ve Gramopadhye, 2001, s. 155). Bu yeni bilgi edinme yöntemi, öncelikle bağlamsal ve bütünlüklü bilgi kavramını dışlamakta, bunun yerine vak’a-temelli bir yaklaşımı getirmektedir (Terashita, ve ark., 2016, s. 6). Diğer bir deyişle, bilgi artık sınırları belli, sistemli, bütünsel bir derlemenin tamamı öğrenilerek edinilen bağımlı birimlerden oluşmamakta, devasa enformasyon havuzundan işlevsel bir şekilde (o an, o eylem için gerekli olan ama daha fazlası olmayan bir bilgi) süzülen noktasal ve salt kullanıma yönelik bir *eylem bileşeni* haline gelmektedir. Böylece bilgi, en azından mesleki anlamda düşünsel bir olgu olmaktan uzaklaşmakta, *pratik bir beceri girdisine* dönüşmektedir (Doueihi, 2008, s. 50–51).

“Biz hep onu konuşuyoruz kendi aramızda; [genç meslektaşlar] bir kere çok sabırsızlar, hemen bilgiye ulaşabiliyorlar ve ulaştıkları bir bilginin salt bilgi ve tek doğru olduğunu düşünüyorlar. Çünkü kolayca ulaştıkları için o bilginin değerini bilmiyorlar ve ezberliyorlar, ezber üzerinden gidiyorlar. Yani filozof değiller.” (Görüşmeci 15)

“Yani hep bir şeyin üstüne ikinci şeyi koyarak büyüyor; ama herhalde şu 15-20 sene içinde bu kartopu şeklinde aşırı hızlı ve fazla miktarda bilgi patlaması var. Bu da bir yandan iyi, bir yandan tabii zor oluyor, sürekli onları hem takip etmesi hem uygulamaya geçirmesi.” (Görüşmeci 6)

“İşte bu teknolojinin faydalarından biri de bilgiye hakikaten çok kolay ulaşıyorsunuz. [...] İşte atıyorum x sendromu, dünyada üç tane var. Açılıyorsunuz PubMed’i işte üçünde, o neymiş, o neymiş, o neymiş okuyabiliyorsunuz. Eskiden olsa gideceksiniz de işte dergi karıştırıracaksınız, kütüphane... Yani çok zordu.” (Görüşmeci 9)

Ansiklopedik bilginin yerini, bağlam-dışlaşmış ama noktasal anlamda işlevselleşmiş bilgi almaktadır. Üstelik bilgiye erişim, insanlık tarihinde daima zor ve denetimli olmuşken, günümüzde son derece kolay bir erişim söz konusudur. Ancak bilgiye erişim engel olmaktan çıkarken, onu *tasnif etmek* ciddi bir sorun haline gelmektedir. İletişim ve enformasyon teknolojisinin gelişimi, bilgi edinme kaynaklarının çoğullaşması, hızlanması ve işlevselleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Birçok kaynağa aynı anda ulaşılabilen, bilgi teyit edilebilmektedir (çoğullaşma); bilgi hem çok hızlı yenilenmekte hem çok hızlı dolaşıma girmektedir (hızlanma); artık bütünsel bir bilgi anlayışı yerine, duruma, gereğine göre gerektiği kadar bilgi edinme yaklaşımı benimsenmektedir (işlevselleşme). Bilgiye erişim, *kesit-tarama* şeklinde yeni bir tasnif mantığını gerektirmektedir. Buna göre, küresel enformasyon ağının tamamı, her an dönüşebilir bir şekilde, farklı bağlamlardaki bilgi birimlerinden, yalnızca gereksinim duyulanları çekerek duruma göre özel bir derleme yapmayı mümkün kılmaktadır. Zaten üretilen enformasyon niceliği de, dar bir alanda bile olsa, mevcut bilgilerin tamamını edinmeyi olanaksız kılmaktadır. Diğer yandan öğ-

renme sırasında (özellikle tıpta) vak'a azlığı (Sagalowsky ve ark., 2016, s. 176), müdahale zorluğu (Rooney ve ark., 2016, s. 578), tehlike arz eden durum (Vattanavanit, 2017, s. 4) olması vb. nedenlerle çalışılması zor konularda teknoloji-yoğun öğrenme kimi üstünlükler de sunmaktadır. Ancak bu durum, bütünsel bir öğrenmeden uzaklaşmayı kolaylaştırıcı etki yapmaktadır. Ansiklopedik olmayan *ad hoc* öğrenme, bu anlamda bağlamdan kopuk ve tasnif edilemeyen ham enformasyon yığını, bilginin kendisi olarak alma sonucunu doğurmaktadır. Ustalık paradoksunu besleyen en önemli unsurlardan biri bu işlevsel bilgi edinme eğiliminde gözlemlenebilir; zira ustalık gelişimi, eğitim-pratik-deneyim bütünlüğünde sistemleştirilmiş bilgi anlamına gelir. Sanal gerçekliğin desteğinde böyle bir öğrenmenin maliyet düşürmede önemli bir rolü olduğu da dikkate alınmalıdır (Duff ve ark., 2016, s. 382). Oysa teknoloji-yönelimli bütünlüksüz ve parçalı öğrenme, aynı zamanda ustalık oluşumu için gerekli düşünsel zemini de parçalamaktadır.

3.2. Meslek Aşkı Karşısında Hesaplı Tercihler

Hekimlik ve pilotluk, birincinin son on yıl içinde belli bir ölçüde saygınlık yitimine uğramışsa da, sonuçta toplumsal itibarları yüksek meslekler olarak görünmektedir. Bununla birlikte, mesleğe atfedilen önemin mahiyeti enformasyon çağında belirgin bir şekilde değişmektedir. Emeğin değerinin azalması ve rekabetçi neoliberal iktisat politikalarının sonuçları, kültür düzeyinde, mesleğin anlamını dönüştüren değerlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tıp mesleğine yönelişte, toplumsal olarak kabul edilmiş itibar değeri, ancak bundan öte, hekimliğin belli bir aşamasında getirmesi beklenen maddi kazanç gözetilen unsurlar olmaktadır. Her ne kadar tıp tercihinin, salt maddi kazanç beklentisiyle yapıldığı iddia edilemese de, bu boyut göz ardı edilemeyecek kadar öne çıkar görünmektedir. Aynı yönelim pilotlukta daha bâriz hale gelmektedir. Meslek aşkının temel güdülenme unsuru olduğu kuşaklarda gözlemlediğimiz coşkulu tanımlanmalar, çarpıcı ifadeler olarak not edilmiştir:

“Hani görmesek başka aletlere ihtiyaç duysak yine onu yapmaya devam edeceğiz, ben de yardım edeceğim; ama diyorum ki bu uçağı uçur bitir, çık auto-pilot’tan, çık auto-thrust’tan gidelim, oraya inelim. Ben buna yönlendirmeyi seviyorum. Neden seviyorum? Çünkü bu bir haz veriyor bana, bir *challenge* veriyor.” (Görüşmeci 21)

“[Uçmak] sonu olmayan bir zevk diyebilirim. Mesleki olarak yaptığınız işin çok büyük bir zevki var; çünkü düşünün gösteridesiniz, yurtdışındasınız veya yurtiçindedesiniz. Üç yüz bin, beş yüz bin kişi izliyor. Bir hareketi hatalı yapmanız nelere mâl olacak. Evet, bunun stresi çok yüksek, ama onun dışındaki o uçma keyfi inanılmaz bir şey.” (Görüşmeci 44)

“Bulmaca çözme merakı, çocukluktan beri gelir bende. Fakültede beşinci sınıfta adli tıp dersini alınca ‘Allah Allah’ dedim, ‘benim sevdiğim şeyler burada var, polisiye var, yani bulmaca bu iş.’ [...] İşte ben bu yüzden sevmiştim adli tıbbı, gerçekten bulmaca çözmek gibi. Hâlâ öyle. Ceset gelir bize mesela, bulmaca, neden öldü bu adam, nefis bir bulmaca sorusu, bir sürü şey yaparsınız. Şansınız varsa bulursunuz, çok mutlu olursunuz. Şansınız yoksa da bulamayıp dar da kalırsınız.” (Görüşmeci 47)

Kuşaklar arasında en çarpıcı farklar pilotluk mesleğine bakışta ortaya çıkmaktadır. Görüşme tarihinde emeklilik arifesinde olan ve bir özel havayolu şirketinde mesleğine devam eden 46 yaşında bir Hava Kuvvetleri pilotu, kuşaklar arasındaki zihniyet değişmesini güzel bir şekilde özetlenmiştir:

“Benden öncekiler daha çok kendilerini gerçekten tam manasıyla mesleğe adıyorlardı, [...] Mesela mesai mevhumları yoktu. [...] Benim kuşağında ise şu vardı [...] : Ya tamam uçalım, yapalım, yaparız; ama bir iş yoksa da boşuna durmayalım burada, gidelim örneğin yüzelim, mesela. [...] Fakat benden sonraki kuşakta da: Ya ben önce yaşayacağım, hayatı yaşayacağım; dolaşacağım, gezeceğim; yeni insanlar tanıyacağım ha bu arada da uçacağım!” (Görüşmeci 3)

Püriten değerlerden hazcılığa evrimleşen meslek tercihleri (Bozkurt, 2000), bir yandan hesaplı bir bilinçlilik gerektirmekte, diğer yandan, paradoksal olarak, emeğe ve duygusal yatırıma daha az değer atfedilmesiyle birlikte, maddi beklenti yönelimli bireylerde ciddi bir mutsuzluğa da yol açmaktadır. 45 yaşında bir göğüs cerrahı, kendi meslek anlayışıyla genç meslektaşlarınıninki arasında ortaya çıkan farkı, çarpıcı bir şekilde dile getirmektedir:

“[...] Bazı insanları işte meslekteki başarıları mutlu eder, bazı insanlar meslekten maddiyat beklerler. Benim için maddiyat her zaman ikinci planda kalmıştır. O yüzden ben onlar kadar mutsuz, mesleki açıdan, olmadım. Ama onlarda hep bunu biraz gözlemledim. [...] Bu nesilden nesile daha da arttı. [...] Kendimden önceki insanların bana aktardıkları o idealizm herhalde bende de kaldı. Yeni kuşaklarda bu biraz eksik, onun için onlar bu meslekte biraz daha mutsuzlar.” (Görüşmeci 7)

Meslek aşkından hesaplı tercihlere doğru olan yönelim, kuşkusuz araştırmamızın konusu olan havacılık ve tıp alanlarıyla sınırlı değildir. Bütün meslekler az ya da çok bu ekonomik güdünün etkisi altında kalmakta, mesleki bilginin değişim değeriyle ifade edilebilir hale gelmesiyle belirlenmektedirler. Hatta bu dönüşümün sonucu olan, kendisi meslek olmayan, ama hesaplı tercihlerin yönetilmesi üzerine kurulu kimi iş kolları bu süreçte ortaya çıkmıştır. Uсталık paradoksunun bir başka vechesi, mesleğe duyulan tutku düzeyindeki bağlılığın yitimidir. Zira bu duygusal bağ ancak yine eğitim-pratik-deneyim döngüsünün sağladığı toplumsallaşma içinde gerçekleştirilebilir. Aksi takdirde, günümüzde olduğu gibi, mesleğin yönlendirici güdüsü doğrudan ya da dolaylı maddi beklenti olacaktır. Eğer meslek için bir emek verilip belli bir külfet yüklenilecekse bile, bu, böyle bir öğrenme sürecinin sonunda olası bir maddi gönenme beklentisi olmasıyla kabul edilebilir olmasındandır. Diğer yandan, otomasyonun meslek becerisini istila etmesi sonucunda, makine karşısındaki bunca edilgen konumunu meşrulaştırmanın ölçüsü de maddi kazanç olacaktır. 38 yaşında erkek havayolu pilotu, ayda bir kez zor bir iniş gerçekleştirdiği zaman, aldığı maaş hak ettiğine kâni olduğunu ifade etmiştir:

“Hep söylediğim bir şey var, ben işte söyledim 17-18 veya neyse o kadar kazanıyoruz; ayda bir defa ben bu parayı hak ettiğim bir uçuşum oluyor. Muhakkak oluyor; yani hak ettim, ben bilgi becerimle bu parayı sonuna kadar hak ediyorum dediğim... hatta az bile geliyor dediğiniz zaman bile oluyor. Bunu yapıyoruz ve bu çok büyük bir emergency derdi değil; ama hak ediyorsunuz.” (Görüşmeci 18)

Mesleki saygınlık, önemli ölçüde maddi beklentiyle özdeş kabul edilir hale gelmektedir. Diğer yandan, hem mesleği en kısa yoldan öğrenmek⁴ için sarf edilecek çabaya *değecek* bir *haz*

4 Görüşmecilerimizden, uzun yıllarını pilotluğa veren, birçok arıza ve kaza atlatan 51 yaşında erkek sivil akrobasi pilotu (Görüşmeci 25), mesleğine ilgi duyan, yaptığı gösterilerin hayranı olan bir gencin, kendisini telefonla arayarak, “ağabey ben de senin gibi olmak istiyorum. En kısa yoldan nasıl olabilirim?” diye sorduğunu bir anekdot olarak aktarmıştır.

arayışı söz konusudur, hem iş dışındaki hayatın *eğlence* izleği üzerinden meslek etkinliği içinde kapladığı yer genişlemektedir.

Meslek aşkının yerini hesaplı tercihlerin almaya başlaması, neoliberal iktisat politikaları ve esnek birikim rejiminin kaçınılmaz sonucu olarak yorumlanabilir. Zira kamu gücünü sosyal bir düzenleyici olmaktan çıkararak neoliberal iktisat, bu denetlenmemiş pazarda tamamen kâr âzami-leştirme ilkesi ekseninde çalışmakta, acımasız bir rekabet düzenini kurumsallaştırmaktadır. Böylece en kolay vazgeçilebilecek üretim girdisi olarak tasavvur edilen insan emeği, değişim değeriyle ifade edilen bir metâyâ dönüşmektedir. Buna esnek birikim rejiminin getirdiği esnek ve eğreti çalışma düzeni eklendiğinde, emek, son derece değersiz bir mala indirgenmiş olur. Emeğin değerinin düşmesi ve güvencesizleşmesi, genel anlamda *emek* kavramı ve ona bağlı mevhumların anlamını yitirmesine yol açmıştır (Sennett, 1998). Çalışma, azim, sebat, sabır, biriktirme, tasarruf, disiplin gibi nitelikler, artık mesleki beceri için gerekli özellikler olmaktan çıkmaktadır.

“Bir işi başarmayı, başarma içgüdüsüyle, o etiketi alıp takma içgüdüleri arasında bence fark var. Başardığınız zaman hemen başarmış, kendini tatmin etmiş ve doğrulamış, gerçekleştirmiş oluyorsunuz, zaten etiket geliyor. Ama yeni jenerasyon etiketi alıyor, başarıp başarmadığına bakmıyor, onu kullanmanın peşinde oluyor daha çok, benim gözlemim böyle. O etiketin yeterliliğinde olup olmaması onun için önemli değil.” (Görüşmeci 45)

“O arkadaşlarımız paraları karşılığında bu eğitimi aldılar. Oysa ki biz bu eğitimi alırken üstüne para da alıyorduk; çünkü meslek olarak bunu yaptık. Onlar, kendileri bir dört yıllık formasyon eğitimi veren üniversiteyi bitirdikten sonra yan kuruluş olarak buraya başladılar. [...] Yani biz bu işin ocağından yetiştik, onlar üniversite eğitiminden sonra paraları karşılığında yaklaşık iki senelik bir eğitimle bunu aldılar.” (Görüşmeci 39)

“Biz çok farklı bir kuşağız. [...] Bizler daha özveriliydik. ‘Bu, bu işin raconu’ tabiriyle, ‘raconu böyle’ deyip her şeye katlanırdık, yani böyle olması gerekiyor derdik. Doktor olacaksın bu olmalı, kadın doğumcu olacaksın bu olmalı; ama şimdi yeni nesil daha çok hak arayışı peşinde. Aynı şeyleri yaşıyorsunuz, şöyle bakıyorsunuz onlar daha çok zorlanıyor.” (Görüşmeci 48)

Böylece esnek çalışma rejimi, her üretim biçiminde olduğu gibi kendi değerlerini oluşturmakta, *esnek ahlâk*ın meşruiyetini kurmaktadır. Üstelik neoliberal iktisadın dayandığı felsefi temel, on sekizinci yüzyıl Aydınlanma ilkelerinden de (örneğin *insanlık ülküsü*) uzaklaşmayı içerdiği için, artık yalnızca kendi çıkarının peşinde koşan bir *homo œconomicus* değil, aynı zamanda (kamu güvencesi teşkil eden devletin sosyal işlevleri de asgarileştiği için) kendi adaletini sağlayan, kendinden başka dayanağı olmayan *hiperbireycilik* kavramını yücelten bir anlayış geçerlidir (Lipovetsky, 2004, s. 77). Klasik liberalizminin ideal tipi Robinson Crusoe roman kişisindedir. Robinson Crusoe, bir enkazdan kendi dünyasını yalnızca kendi emeğiyle kuran güçlü bir ‘kendini inşa eden insan’ (‘self-made man’) imgesidir. Neoliberalizmin ideal insan tipi ise Rambo olmuştur. Rambo ise enkaz-dünyada kendi adaletini sağlayan bir insan imgesidir; varoluşu bir tükeniş estetiği üzerine inşa edilmiştir. Robinson Crusoe insanın üretici gücünü yüceltirken, Rambo tüketmenin anlık hazzını temsil eder. Birincisi umutların somutlaşması olan ütopyanın, ikincisi anlamın yitip gittiği tükeniş kertesindeki distopyanın simgesel ifadesidir. İnsanın insana düşman olduğu, eşdeğerinin (sınıf mücadelesinde kader yoldaşı değil) en büyük rakip haline geldiği bir düzende, ‘mutlak bene karşı bütün dünya’ düsturu egemen olmuştur (Bauman, 2010, s. 109). *Benin* bu denli yoğunlaşması aynı zamanda *mutlak öznellik* halinin, aşırı

kendine güvenin taçlandırılmasını da beraberinde getirmiştir (Ehrenberg, 1991, s. 183). Tüketime dayalı ekonomik etkinlik ve kimlik stratejisinin vazgeçilmez gıdası ise bu *mutlak öznellik* halinden başka bir şey değildir. Bu eğreti çalışma düzeninde emekçi, yalnızca kendi emeğinden uzaklaşmakla kalmamış, onu kendi varlığının izdüşümü olarak algılayamaz hale gelmiştir. Sınıf konumu yerine tüketimle özdeşleşen kimlik stratejileri ağır basmakta, bizatihi emekçi emeği küçümseyen ve değersizleştiren bir tutum benimsemektedir. Emeğin anlamının değişmesi ve değersizleşmesi mesleki beceri kavramının ciddi bir dönüşüm geçirmesine yol açmaktadır.

3.3. Ustalık-Teknoloji Eklemlenmesinde Beceri Kavramının Dönüşümü

Mesleğin eğitimi ve icrasının önemli ölçüde teknik-operasyonel bir sürece dönüşmesi, pürühen değerlerle biçimlenen anlayıştan farklı olarak, işte bulunan manevi tatmini azaltmaktadır. Arada oluşan farklılık, yapılan işe tekbül etmesi arzu edilen maddi karşılıkla telafi edilmeye çalışılmaktadır. Emeğin karşılığı, tatminle değil, mutlak anlamda değişim değeriyle ölçülmektedir. Diğer yandan, teknoloji, meslek erbabının nezdinde bir çeşit *deus ex machina* işlevi yüklenmektedir. Teknoloji ekseninde edinilen bütünlüksüz meslek bilgisi, düşünsel bir etkinlikten (akıl yürütme, deneyimi geri çağırma, pratikle gelişen sezgiyi kullanma vb.) ziyade teknik bir prosedür olarak yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle, belli fizyo-psişik şemaları içselleştirme anlamına gelen (Sauvageot, 2003, s. 161) becerinin yerini teknisyenleşme almaktadır. Tıpta bir zamanlar *sens clinique* (klinik hissi) adı verilen yetinin yerini, git gide daha karmaşık teknolojik gereçlerin sunduğu veriler üzerinden yapılan matematiksel değerlendirme almaktadır. Nitekim tıp fakültelerindeki müfredatın önemli bileşenlerinden birini oluşturan propedötik derslerine verilen önemin azalması, bu teknisyenleşmenin bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir.

“Biz o zaman propedötik deriz, yani tıbbi hazırlık - yani karşındaki insan gelir şöyle göz kapağını çekersen, kansız mıdır, sarılık var mıdır- bizde çok önem verirdi hocalarımız. [...] benim de hâlâ muayene ederken hastalarımı uyguladığım, hani göz altlarına bakarım, avuç içine bakarım, boğazına bakarım, yani bakarım... Ama şimdi bu maalesef bu değişti; şimdi ‘neyin var?’ ‘karnım ağrıyor’, işte ultrason, tomografi [...]” (Görüşmeçi 9)

Havacılıkta ise, Türkçe pilot jargonunda *bilek* adı verilen (İngilizce’de *handling*, ancak bu kavramın ‘bilek’in tam karşılığı olmadığı kanısındayız), hatalardan da öğrenilen (Wauben ve ark., 2012, s. 3779), kıvraklık-el becerisi-hızlı yanıt verme yetileri toplamının (Sutton ve ark., 2014, s. 5), çarpıcı bir şekilde otomasyon teknolojisi tarafından silinmeye başladığını gözlemleyebilmekteyiz. Orta yaş ve üzeri kuşak pilotlarca bazen bir doğal yeti, bazen deneyimin sonucu elde edilen özel bir edinim gibi tarif edilen bilek, çoğu zaman yarı-mistik bir konumda tanımlanmıştır. Oysa teknolojinin otomasyona, pilotun inisiyatifine neredeyse hiç yer vermeyecek şekilde yer açması (Bainbridge, 1983, s. 775), bilek kavramına atfedilen bu yarı-emeikle ilintili yarı-metafiziğe yakın tanımını geçersiz kılmaktadır.

“Hocam bundan bir otuz yıl öncesine gittiğinizde, [...] bilgi çok şey yapmıyordu; yani çünkü uçak sistemleri sadece bir motor, bir gaz kolu, lövye, işte atarsa da bir bomba şeydi. Ondan dolayı bizim camiada *maymun* diye geçiyor hani bir şeyi yapınca hemen hızlıca kapıp yapıp... [...] Ama şimdi yeni teknolojiler hocam, sensor savaşlarına döndü, sensor-teknoloji-bilgi savaşı. Yani en iyi pilot en çok bilen, bildiğini de uygulayabilen pilot. [...] Hayatı boyunca ailesi ‘Aman çocuğum üzülmesin, aman bilmem ne olmasın’ diye eleştirmemiş, ondan sonra siz bu insanlara ‘Arkadaş sen bunu yapmazsan ölürsün’ü anlattığınızda küsen bir insanlar topluluğuyla karşı

karşıyayız. Yani buradan ne çıkar? Bence çok bir şey çıkmıyor. Ondan dolayı Amerikalılar şunu yapıyor hocam, 1990'larda keşfetti adamlar bunu: Akıllı silah, aptal pilot.” (Görüşmeci 33)

Mesleki beceri teknolojiyle özdeş hale geldiği ölçüde, önemli bir başka sonuç daha belirlemektedir: İnsanın insanla temasını en aza indirgeyen teknik bir süreç ortaya çıkmaktadır. Özellikle tıp için söz konusu olan bu durum, hasta-hekim ilişkisinin, bütün mesleki bilgi ve buna bağlı hiyerarşik konumlanışı da içererek, ama sonuçta insani bir alış-verişe dayalı mahiyetini, aracılıdırılmış işlemler bütünü haline dönüştürmektedir. Diğer bir deyişle teknoloji-yoğun bir tıp pratiği, insanın insanla *arayüzler* üzerinden ilişki kurmasını gerektirmektedir. Böylece ustalık becerisinin bir bileşeni olan insani temasın yerini, aşamalı olarak *teknik kesinlik* almaktadır (Lu, 2016, s. 131). Bu durum, genel anlamda elektronik iletişimin getirdiği *steril temas* (diğerinin varlık sorumluluğunu almadan onunla iletişim kurmak) olgusundan ayrı tutulamaz. Aynı zamanda *siber samimiyet* olarak nitelendirilebileceğimiz, yalnızlığa izin vermeyen (Harris, 2017, s. 87) bir aşırı yakınlık da, aynı sürecin diğer bir boyutudur; her ikisinde de doğal insan temasında olmayan bir aşırı mesafe ve aşırı yakınlık söz konusudur. İnsanın insana mesafe aldığı (aşırı yakınlık tersine çevrilmiş bir mesafedir) böyle bir iletişim düzeni, aynı zamanda *öznelerarası* anlam alışverişini de olanaksız kılar. İçinde en fazla enformasyon aktarılan ilişki, paradoksal olarak en az insani teması da getirmektedir. Sözün yitimi insanlar arası bağın da zayıflaması anlamına gelir (Vaas: 2009, s. 27). Böylece *öznenen özneye değil öznenen nesneye* giden bir *asimetrik iletişim* ortaya çıkar. İletişim muhatabı, iletişen özne için, teknoloji cinsinden ifade edilebilir bir adres, kod, simge, avatar, temsildir. Hekimin hastayla kurduğu teknisyenleşmiş ve aracılıdırılmış ilişki, böyle bir genel iletişim düzeninden bağımsız değildir.

“Eski eğitim ve o sens clinique’i alabilen hekimler hastanın renginden, oturuşundan, kapıdan içeri girişinden, cildinin renginden, değişik algılarla hastayı kafasında yönetebilirken; şimdiki genç nesil sadece laboratuvar değerlerine [bakıyor]. Hastanın yüzüne bile bakmadan, hastaya hiçbir şekilde temas etmeden, laboratuvarla tanı ve tedavi yöntemiyle gidiyor.” (Görüşmeci 40)

Mesleki becerinin bu şekilde teknolojik bir süreç olarak yeniden tanımlanması, bir başka paradoks ortaya çıkarmaktadır: Mesleki beceri, görece analog sistemlerde, insani temasın ağırlıklı olduğu ilişkide olduğu gibi, hekimin ya da pilotun kişisel emeğinin bir sonucu olmaktan ziyade, (1) teknoloji yönetimi; (2) son dokunuş olarak yeniden biçimlenmektedir. Ancak bu, işin tamamını ve operasyonel boyutunu değil, gerekli olan insani denetim ve belirleyici dokunuşu (Michelin yıldızlı lokantalarda büyük şefin yemeğin kendisini pişirmesi değil son dokunuşu yapması gibi) gerçekleştirmek için yine derin bir ustalık bilgisi edinilmiş olması gereklidir; bu ise ancak teknolojinin işgal etmekte olduğu icra alanında etkin olmaya devam edebilmekle (tekrarlanma) mümkündür (Cavestro, 1990, s. 46).

“Uçak zaten yapıyor bunları, biz olmadan her şeyi yapabiliyor. Ama yapamadığı yerde bizim müdahalelerimiz gerektiği için, [...] o bilgiyi devamlı taze tutacaksınız, sağlığınıza dikkat edeceksiniz. Bir de isteyeceksiniz. Başka türlü, istemeden kimse sizi gecenin ikisinde kaldıramaz.” (Görüşmeci 39)

Beceri konusunun son boyutu, meslek erbabının teknolojiyle bedensel bütünleşmesi olarak özetlenebilir. Her yeni teknoloji düzeyi, bir öncekine oranla, daha fazla bedensel bütünleşmeyi getirmektedir. Üç boyutlu görüntüleme, laparoskopik ya da robotik cerrahi gibi teknikler, otomatik pilot, uçuş programlama, (askeri havacılıkta) lazer işaretleme vb. teknikler gibi, makineyle

hekimin ya da pilotun daha fazla bedensel bütünleşmesini gerektirmektedir. Böylece teknoloji artık yalnızca dışsal bir araç değil, aynı zamanda içine girilen (sanal gerçekliğin sarmaladığı⁵) bir olgu olmaya doğru evrilme eğilimindedir. Ancak bedensel bütünleşme konusunda, tekno-fetişist beklentiler ile uygulamanın her zaman uyuşmadığını da belirtmemiz gerekir. Başlangıçta heyecanla karşılanan teknolojik yenilikler, zaman içinde uygulamada hissedilen eksiklik ya da aksamlar göz önüne alınarak, en azından şimdilik, devre dışı kalabilmektedir. Örneğin görüşmecilerimizden 50 yaşında adli tıp uzmanı bir hekim (Görüşmeci 47) birkaç yıl önce sanal otopsi teknolojisinin kullanıma sunulduğunu, bunun adli tıp camiasında heyecanla karşılandığını, ancak zaman içinde, kullanımın arzu edildiği kadar verimli olmadığı görüldüğünde, kolayca terk edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, robotik cerrahi gibi teknolojik bir yenilik, cerrahi mesleğinin hem teknik hem kavramsal anlamda ciddi bir dönüşüm geçirmesine neden olmaktadır. Cerrahın robotla bedensel bütünleşmesi, bir yandan onun hastayla insani temasını *arayüz* üzerinden kurulan teknolojik bir bağlantıya dönüştürmekte, diğer yandan, bir *ilişkiler matrisi olarak ameliyathane* içindeki konumlar ve iktidar dengesi, *insan-makine-insan* diziliminde yeniden tanımlamaktadır. Yarı-ilahi bir gücü temsil eden cerrah tipinin, bu anlamda hem fiziki hem kavramsal anlamda merkezi konumu zayıflamaktadır. Nitekim, teknoloji-ustalık karşılaşması, ilginç bir şekilde, meslek-içi ilişkileri de *demokratikleşme* yönünde dönüştürmektedir. Sivil kaynaktan yetişen⁶ ve daha yatay etkileşim değerleriyle toplumsallaşmış genç bireylerin pilotluk mesleğine girmeleriyle, otoriter asimetrik ilişkilerin yok olmaya başladıklarına dair ipuçlarını gözlemlemek mümkündür.

4. Ustalık-Teknoloji Eklemlenmesi: Doğrusal Olmayan Bir Dönüşüm

Teknoloji olgusunun toplum hayatının merkezine yerleşmesinin, eğitim-pratik-deneyim karışımı olan ustalık bilgisini doğrudan etkilediği yadsınmaz bir gerçektir. Bununla birlikte, bu süreç genellikle sanıldığı aksine doğrusal bir hareket değildir. Teknolojinin getirdiği otomatik ve algoritmik işlem becerisinin, insani bir yeti olan ustalığın yerini aldığı, bir çeşit kum saati gibi, birinin diğerine aktığı ilk bakışta iddia edilebilir; ancak böyle bir yaklaşım, meslekler arası ve mesleklerin iç farklılaşmalarındaki ayrıntıları, meslek erbabının her zaman kolaylıkla öngörülebilir olmayan yönelimlerini, teknoloji-toplum ilişkisindeki diyalektik sıçrayış ve eski-yeni bir arada var oluşlarını yeterince dikkate almamak anlamına gelir. Oysa toplumsal gerçeklik, temel birimi insan olduğu için, sayısız bilinmezlikle doludur. O nedenle, ustalığın yerini saf teknolojinin, hatta insanın yerini makinenin alacağına dair öngörüler yapmak, en azından bugün için bilimsel bir tutum olmaz; ancak bilim-kurgu edebiyatına konu olabilecek distopik anlatılarda so-

5 *Sarmalanma* kavramı, sanal gerçeklik terminolojisinde kullanılan *immersion* karşılığı olarak kabul edilebilir. Immersivity: Sarmalayıcılık. (Ergur, 1998)

6 Sivil kaynaktan yetişmenin kendisi münhasıran bir demokratikleşme ölçütü olarak kabul edilemez. Aynı şekilde, askeri havacılık kökenli olmak da mutlaka otoriter ilişkileri yeniden üretmeyi gerektirmez. Ancak Türkiye’de ve başka ülkelerde, sivil havacılığa geçen asker kökenli pilotların, görev ve onurun esas olduğu geçmiş düzenlerindeki ilişki sistemini, ticari güdünün esas olduğu yeni sektöre taşıdıklarına, bu şekilde, havacılık kurallarının ihlal edilmesine neden olan kokpit-içi karmaşaya ya da uçuş güvenliğini tehdit edecek düzeyde itaate yol açtığı görülmüştür. Ayrıca otoriter ilişkiler yalnızca askeri ya da sivil kökenli olup olmamakla ilgili değildir; bir dönemin kültür dünyasında toplumsallaşmış olup olmamakla ilgilidir. Araştırmamızda gözlemediğimiz farklılaşma, daha ziyade bir ‘dönem ruhu’nun değişmesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Nitekim, Hava Kuvvetleri’nde bile böyle bir otoriterlik yumuşaması durumu gözlemlenmektedir. Görüşmecilerimizden 40 yaşında kadın askeri jet pilotu (Görüşmeci 43), kariyerinde bir süre uçuşa ara verdiğini, birkaç yıl sonra öğretmen pilot olarak göreve geri döndüğünde genç pilot adaylarının, askeri teamüllerin tersine, uçuşun bitiminde üstleri olan eğitimcilerine teşekkür ettiklerini (askeri hiyerarşide ast üste teşekkür edemez) hayretle fark ettiğini ifade etmiştir. Yine 33 yaşında erkek askeri jet pilotu (Görüşmeci 1), genç kuşakların (kendisi en genç görüşmecilerimizden biridir) disipline girmekte zorlandıklarını belirtip “hocam bu Y kuşağı bizi bitirdi!” sözüyle vurucu bir tespit yapmıştır.

mutlaşabilir. Araştırmamızın bulguları, ustalık ve teknoloji karşılaşmasının, yaş ve kuşak bakımından beklenen sonuçları sunmasıyla birlikte, uzmanlık dalı, eğitim geçmişi, mesleğin icra edildiği kurumsal, ekonomik, kültürel koşullar ve nihayet aktörlerin, belli sınırlar içinde geliştirmeye çalıştıkları direniş taktikleri kapsamında doğrusal olmayan bir gelişimi işaret ettiği, bu şekilde heterojen bir ortamda tezahür ettiğini teyit etmektedirler.

43 yaşında bir genel cerrah (Görüşmeci 26), mesleğinin zanaat boyutunun özellikle ameliyat robotları ile değişmeye başladığını ifade etmiştir; ona göre Da Vinci robotuyla ameliyat yapan bir genel cerrah ile kendisi arasında ciddi bir teknolojik açıklık vardır. Tıbbi beceri, teknolojiye teslim olmaktan ziyade, onunla insani nitelikleri birleştirmeye dayalıdır (Patel ve ark., 2016, s. 57). Bu aşamada tıp ve havacılık arasında önemli bir fark ortaya çıkmaktadır: Pilotlar, otomasyonun kendi mesleki becerilerini ele geçirmekte olduğunu, hekimlere oranla daha fazla düşünmektedirler. Makine karşısında acz ya da küçülme hissini, pilotlar daha fazla yaşamaktadırlar. Bazıları yakın gelecekte pilotsuz uçakların devreye gireceğini, mesleğin ortadan kalkacağını düşünmektedirler. Teknik olarak bu mümkün olsa da, özellikle yolcu taşımacılığında psikolojik etkinin yüksek olduğunun altı çizilebilir. Bu nedenle, bu gelişmenin olacağına inanan pilotlar bile, böyle bir uçağa binmeyeceklerini ifade etmektedirler.

Bununla birlikte hekimler, uzmanlık alanlarına ve işlerinde yüksek teknolojiye gereksinim duyup duymamaya göre kendi aralarında çok farklılaşmaktadırlar. Ancak tıpta, tanılama teknikleri artık kısmen de olsa otomatikleşmiş süreçlerle, algoritmalarla belirlenmeye başlamıştır. Tıpta yeni bir deneyim gelişmektedir: Hastaya doğrudan müdahale yerine makine üzerinden müdahale etme olanağını sağlayan teknoloji. Hastanın bedeni bir ekrana yansıyan görüntü haline gelmekte, hekimin elleri makinenin uzantılarına dönüşmektedir. Bu durum, hasta-hekim ilişkisinde, hekimin ustalık bilgisi ile hastanın bedeni arasında ontolojik bir kaymaya tekabül eder. 52 yaşında bir sivil akrobasi pilotu, ustalık ve teknoloji arasındaki çelişkiyi çok çarpıcı bir şekilde dile getirerek, kendisinin bir havayolu pilotu olabilmesi için birkaç ay simülasyon eğitim görmesinin yeterli olacağını, ancak bütün eğitimlerini otomatikleşmiş süreçlerde edinmiş havayolu pilotlarının bir akrobasi ustası olabilmeleri için yıllarca çalışmaları gerektiğini belirtmiştir.

“İki motoru da kaybettiğiniz zaman tamamen mecburi iniş yapıyorsunuz. Onu da otopilot yapıyor. Yok artık! Böyle bir mod var bilgisayarda. Yani şimdi e dedim sen ne yapıyorsun orada? Sandviç yiyorum diyor yol boyunca. [...] Şimdi siz motorunuz hiç durmamışsa, ilk defa böyle bir olay yaşıyorsanız, muhtemelen yolcunuz da böyle bir olayı yaşıyorsa sizinle, o zaman siz o parayı hak etmiyorsunuz demektir. O zaman front-seat passenger deriz biz ona.[...] Demek ki bu uçakta [akrobasi uçağında] böyle bir şey yok; ama öbür uçakta otomasyon da vardı, otomasyon bir işe yaramayacak ve biz işte nehre ineceğiz⁷, orada bilek var.” (Görüşmeci 25)

Pilotların *bilek* olarak tanımladıkları pilotluk becerisi, yerini bilgisayarların yumuşak keskinliğine bıraktıkça, deneyimi geliştirmek için gerekli zaman ve fırsat kalmamaktadır (Haslbeck & Zhang, 2017, s. 69). Bu körelmeye ya da hiç deneyim edinememe tehlikesine karşı 35 yaşında, sivil kökenli, THY Akademisi'nde eğitim görmüş ve yalnızca yolcu uçaklarında meslek icra eden bir pilot (Görüşmeci 19), ayda bir gün özel bir tesiste, basit bir simülatörde, kendi isteğiyle ve masrafını kendisi karşılayarak pratik yaptığını, böylece *bilek* becerisini korumayı hedeflediğini

7 U.S. Airways'in 1549 sefer numaralı New-York - Charlotte seferini yapmak üzere havalanan A320 tipi uçağın her iki motoruna da, kalkıştan hemen sonra kuş girmesi sonucunda, Kaptan Pilot Chesley Sullenberger tarafından 15 Ocak 2009 tarihinde Hudson Nehri'ne başarılı bir şekilde indirilmesi olayından bahsedilmektedir.

ifade etmiştir. Birçok hekim, tıp fakültesindeki temel muayene tekniklerinin artık genç meslektaşları tarafından uygulanmadığını, hatta hastaların yüzüne bile bakmadan muayene yapıldığını ifade etmişlerdir. Bunda devlet hastanelerindeki hasta yoğunluğunun ve olası malpraktis davalarına karşı korunma isteğinin etkisi kuşkusuz vardır; ancak aynı zamanda teknolojinin olanaklarının, insani temastan daha önemli olduğuna dair bir inancın yerleşmekte olduğunun da göz ardı edilmez bir payı vardır.

“Yani başka faktörler de var tabii günümüzde, işte malpraktis işleri falan, onlar da etkiliyor; ama bu malpraktis işleri yokken de [tıbbi muayene teknikleri] tercih edilmemeye başlamıştı belirgin olarak. Oradaki şey de ben çok çalışmak istemiyorum. Bu tabii tembellik olarak da değerlendirebilirsiniz; ama öbür taraftan da benim hayatımda sadece mesleğim olsun istemiyorum olarak da değerlendirebilirsiniz. Bence her ikisinin de payı var. Yani sadece kolaya kaçıyor, tembellik değil. Öbür taraftan çünkü, yani baktığım zaman benim asistanım şunu diyor olabilir; yani ben [görüşmecinin adı] hoca gibi de hayatı sadece işten oluşan bir adam olmak istemiyorum diyorlar.” (Görüşmeci 31)

Her durumda, teknoloji az ya da çok oranda ustalık alanını işgal etmektedir. Teknoloji git gide mükemmelleşmekte, ona olan güven ve inanç artmaktadır (Reed ve ark., 2016, s. 25). Teknoloji kurgulandığı şekilde çalışırken ve çok büyük oranda arıza yapmazken, insana olan gereksinim en aza düşmektedir. Ancak sorun, beklenmedik bir durumda (tıpta tipik olmayan hastalık seyri, havacılıkta acil durumlarda) hekimin ‘sens clinique’ine, pilotun ‘bilek’ine gereksinim olmasıdır. Oysa gelişen ve yayılan teknoloji, pratik alanını daralttığı için, bu refleks-benzeri içselleştirilmiş müdahale gücü zayıflamaktadır (Holtman, 2011, s. 398). Son yirmi yılın büyük uçak kazalarında teknik arıza ya da imalat hatasından ziyade pilotların durum farkındalığı ve hızlı yanıt verme becerisindeki eksiklik rol oynamıştır (Green ve ark., 2017, s. 724). Askeri ve sivil pilotlar arasında bu beceri edinim farkı, ciddi anlamda eğitim anlayışında gözlemlenmektedir. 38 yaşında, asker kökenli, kadın, havayolu pilotu bu farkı şöyle ifade etmiştir:

“Eğitim ağır, sivillere göre çok ağır. Yani siviller hiçbir zaman akrobasi yapmıyorlar; hani bu kendinize güveninizi gerektiriyor. Tek başıma mesela uçağı alıyordum, gidiyorum çalışma sahasına akrobasi çalışıyorum. İşte yonca yaprağı yapıyoruz böyle; dört yol ağızına gidiyoruz, yonca yaprağı çiziyoruz havada.” (Görüşmeci 27)

45 yaşındaki erkek göğüs cerrahının sözleri, içselleştirilmiş ustalığın önemini özetlemektedir:

“Benim elim, gözümden iyidir. Kör olsam da bu ameliyatı yaparım elimle. Kör olsam yaparım, gözümün görmesi gerekmiyor bile. Zaten ben hastanın göğüs kafesini açtıktan sonra gözümü kullanmam gerekmiyor, her zaman elimle yapıyorum ben ameliyatımı. İşte arkadaşların en büyük eksikliği bu. Elleri gelişmiyor maalesef yani.” (Görüşmeci 7)

5. Sonuç

Teknolojinin kendisini git gide bir hakikat alanı olarak dayatması, bunu yaparken de hiç öyle değilmiş gibi bir ideolojik çerçeve çizmesi, onun doğallaştırılmış olarak nötr, değer-yüksüz, salt işlevsel bir olgu olarak algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece teknolojinin toplumsallıkların merkezinde konumlanması ve sürekli bir ilerleme paradigması üzerine inşa edilmesi mümkün olmaktadır. Bu ideolojik bağlam, günümüzde teknolojinin vazgeçilmez bir şekilde yaşamsal bir konumda

algılanmasını ve deneyimlenmesini meşrulaştırmaktadır. Bunun sonucu olarak, mesleklerin icrasında teknolojinin yerinin genişlemesi, otomasyon, robotik kullanımı vb., bir zamanlar *ustalık* olarak tanımlanan, eğitim-deneyim-pratik karışımının yerini kısmen almaktadır. Ancak bu süreç homojen, tek yönlü, tek parçalı ve doğrusal olarak tanımlanamaz. Günümüz küresel enformasyon düzeni koşullarında toplum hayatı hızlı bir teknolojikleşme içindedir. Bu eğilim, öngörü düzeyinde insanın yetilerinin, hatta bizatihi *insan* niteliğinin sonu olarak da tasavvur edilebilir. Nitekim, bilim-teknoloji-toplum çalışmaları (BTT; İngilizce’de Science-Technology-Society Studies) alanında son yıllarda insan-sonrasılık (post-humanism) tartışmaları yaygınlıkla yapılmaktadır. Yapay zekâ ve öğrenmeyi öğrenen sistemler, robotik teknolojisi, gen araştırmaları vb. belirsiz bir gelecekte, insanın yalnızca ustalık becerisini elinden almakla kalmayıp ‘meslek’ kavramını kökten dönüştürebilecektir. Hatta bizatihi insan olma niteliğini yapısal olarak değiştirebilecektir. Ancak bugünün dünyasında halen ustalık ve teknoloji mücadelesinin süregittiğini, bununla birlikte *meslek* kavramının hem nitel anlamda yeniden tanımlandığını hem, meslek ile meslek olmayanın sınırlarını değiştiren hızlı bir dönüşüm içinde bulunduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Teknolojik ilerlemenin insanlığa refah ve mutluluk getireceğine dair inanç, modern çağın her aşamasında mevcut olmuştur. Teknoloji, bu açıdan, kendi iddiasının ve ona atfedilen teknisyen söylemin savlarının aksine, nötr ve değer-yüksüz, salt işlevsel bir araçsallıklar toplamı değildir. Teknolojinin gelişimi bugüne kadar daima kapitalist üretim ilişkilerinin, kârı merkezi alan, insanı ikincilleştiren bir ekonomik eylem mantığı ve ideolojik düşünsel ortamı içinde gerçekleşmiştir. Geleceğe yönelik öngörülerin insanı yok eden distopik imgelemenin, öncelikle bizatihi teknolojinin ontolojisinden değil, bu egemen ancak saydam bir *a priori* haline gelmiş ideolojiden bağımsız düşünülemediği de hatırlanmalıdır.

Teşekkür: Bu araştırma projesine emek veren ve bulguların tasnifinde değerli katkıları olan genç meslektaşlarım Selen Eren ve Cansu Çobanoğlu’na teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adorno, T. (2005). *Minima Moralia, reflections on a damaged life*. Londra, New York: Verso.
- Bainbridge, L. (1983). Ironies of automation. *Automatica*, 19(6), 775–779.
- Bauman, Z. (2010). *L’amour liquide, de la fragilité des liens entre les hommes*. Paris: Librairie Arthème Fayard / Pluriel.
- Bourdieu, P. (1987). *Choses dites*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bozkurt, V. (2000). Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği, Bursa: Alesta.
- Cavestro, W. (1990). Beyond the deskilling controversy. *Computer-Integrated Manufacturing Systems*, 3(1), 38–46.
- Childe, G. (1983). *Tarihte neler oldu*. Ankara: Alan Yayıncılık.
- Doueihi, M. (2008). *La grande conversion numérique*. Paris: Éditions du Seuil.
- Duff, E., Miller, L., ve Bruce, J. (2016). Online virtual simulation and diagnostic reasoning: A scoping review. *Clinical Simulation in Nursing*, 12, 377–384.
- Ehrenberg, A. (1991). *Le culte de la performance*. Paris: Hachette Littératures.

- Ellul, J. (1988). *Le bluff technologique*. Paris: Hachette Littératures.
- Ergur, A. (1998). Nergis harikalar diyarında: sanal gerçekliğin ideolojik bağlamı. *Toplum ve Bilim*, 79, 138–161.
- Green, B., Parry, D., Oeppen, R.S., Plint, S., Dale, T., ve Brennan, P.A. (2017). Situational awareness - what it means for clinicians, its recognition and importance for patient safety. *Oral Diseases*, 23, 721–725.
- Guraya, S. (2016). The usage of social networking sites by medical students for educational purposes: A meta-analysis and systematic review. *North American Journal of Medical Sciences*, 8(7), 268–278.
- Habermas, J. (1997). *İdeoloji olarak teknik ve bilim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harris, M. (2017). *Solitude, In Pursuit of a Singular Life in a Crowded World*. Londra: Random House Books.
- Haslbeck, A. ve Zhang, B. (2017). I spy with my little eye: Analysis of airline pilots' gaze patterns in a manual instrument flight scenario. *Applied Ergonomics*, 63, 62–71.
- Holtman, M. C. (2011). Paradoxes in professionalism and error in complex systems. *Journal of Biomedical Informatics*, 44, 395–401.
- Hughes, E. (1960). The professions in society. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 26(1), 54–61.
- Jeffries, M., Phipps, D., Howard, R.L., Avery, A., Rodgers, S., ve Ashcroft, D. (2017). Understanding the implementation and adoption of an information technology intervention to support medicine optimisation in primary care: qualitative study using strong structuration theory. *BMJ Open*, 7, 1–11.
- Kraus, D. C. ve Gramopadhye, A. K. (2001). Effect of team training on aircraft maintenance technicians: computer-based training versus instructor-based training. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 27, 141–157.
- Lipovetsky, G. (2004). *Les temps hypermodernes*. Paris: Grasset.
- Lu, J. (2016). Will medical technology deskill doctors?. *International Education Studies*, 9(7), 130–134.
- Patel, N., Ngo, E., Paterick, T. E., Chandrasekaran, K., ve Tajik, J. (2016). Should doctors still examine patients?. *International Journal of Cardiology*, 221, 55–57.
- Reed, K., Kotchetkovka, I., ve Withby, E. (2016). Visualising uncertainty: Examining women's views on the role of Magnetic Resonance Imaging (MRI) in late pregnancy. *Social Science & Medicine*, 164, 19–26.
- Rooney, D.M., Tai, B.L., Sagher, O., Shih, A. J., Wilkinson, D.A., ve Savastano, L.E. (2016). Simulator and 2 tools: Validation of performance measures from a novel neurosurgery simulation model the current *Standards* framework. *Surgery*, 160(3), 571–579.
- Sagalowsky Tuysuzoglu S., Wynter, S., Auerbach, M., Pusic, M.V., ve Kessler, D.O. (2016). Simulation-based procedural skills training in pediatric emergency medicine. *Clinical Emergency Pediatric Medicine*, 17(3), 169–178.
- Sauvageot, A. (2003). *L'épreuve des sens, De l'action sociale à la réalité virtuelle*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character, The personal consequences of work in the new capitalism*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Simondon, Gilbert (1989). *Du mode d'existence des objets techniques*. Paris: Aubier.
- Sutton, J. E., Buset, M., ve Keller, M. (2014). Navigation experience and mental representations of the environment: Do pilots build better cognitive maps?. *PLoS ONE*, 9(3), e90058. doi: 10.1371/journal.pone.0090058, 1–6.
- Terashita, T., Tamura, N., Kisa, K., Kawanata, H., ve Ogasawara, K. (2016). Problem-based learning for radiological technologists: a comparison of student attitudes toward plain radiography. *BMC Medical Education*, 16: 236, 1–7.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Vaas, S. (2009). *L'enfer du virtuel, La communication naturelle pour sortir de l'isolement technologique*. Lausanne: Éditions L'Age d'Homme.
- Vattanavanit, V., Kawla-ied, J., ve Bhurayanontachai, R. (2017). High-fidelity medical simulation training improves medical student's knowledge and confidence levels in septic shock resuscitation. *Open Access Emergency Medicine*, 9, 1–7.
- Virilio, P. (2001). *Cybermonde, la politique du pire*. Paris: Les éditions Textuel.
- Wauben, L., Goosens, R., ve Lange, J. F. (2012). Learning from aviation to improve safety in the operating room - A systematic literature review. *Journal of Healthcare Engineering*, 3(3), 375–390.

EK 1. Görüşme Listesi

Numara	Mesleki durum	Yaş	Cinsiyet
1	Hava Kuvvetleri jet pilotu	33	Erkek
2	Kara Kuvvetleri taarruz helikopteri pilotu	40	Erkek
3	Hava Kuvvetleri jet pilotu	46	Erkek
4	Hava Kuvvetleri nakliye pilotu	48	Erkek
5	Göğüs hastalıkları uzmanı	47	Kadın
6	Nefroloji uzmanı	48	Erkek
7	Göğüs cerrahı	45	Erkek
8	Emekli Hava Kuvvetleri jet ve havayolu pilotu	84	Erkek
9	İç hastalıkları uzmanı	50	Erkek
10	Havayolu pilotu	33	Erkek
11	Havayolu pilotu	35	Erkek
12	Genel cerrah	70	Erkek
13	Sinir cerrahı	50	Kadın
14	Gastroenterolog	54	Kadın
15	Göz uzmanı	53	Kadın
16	İç hastalıkları uzmanı	33	Kadın
17	Donanma helikopteri ve havayolu jet pilotu	67	Erkek
18	Havayolu pilotu	38	Erkek
19	Havayolu pilotu	35	Erkek
20	Hava Kuvvetleri jet ve havayolu pilotu	43	Erkek
21	Hava Kuvvetleri jet ve özel jet pilotu	46	Erkek
22	Radyasyon onkoloğu	65	Erkek
23	Aile hekimi	46	Kadın
24	Sivil akrobasi pilotu	24	Kadın
25	Sivil akrobasi pilotu	51	Erkek
26	Genel cerrah	42	Erkek
27	Hava Kuvvetleri nakliye ve havayolu pilotu	37	Kadın
28	Çocuk göğüs hastalıkları uzmanı	47	Erkek
29	Göğüs hastalıkları uzmanı	47	Kadın
30	Alerji uzmanı	40	Kadın
31	Çocuk cerrahı	50	Erkek
32	Göğüs hastalıkları uzmanı	47	Kadın
33	Hava Kuvvetleri jet ve sivil test pilotu	36	Erkek
34	Hava Kuvvetleri akrobasi ve sivil test pilotu	41	Erkek
35	Hava Kuvvetleri jet ve havayolu pilotu	37	Erkek
36	Nükleer tıp uzmanı	63	Erkek
37	Radyolog	57	Erkek
38	Medikal onkolog	47	Kadın
39	Hava Kuvvetleri jet ve havayolu pilotu	60	Erkek
40	Askeri genel cerrah (Savaş cerrahı)	51	Erkek
41	Kulak burun boğaz uzmanı	50	Erkek
42	Ürolog	50	Erkek
43	Hava Kuvvetleri akrobasi pilotu	40	Kadın
44	Hava Kuvvetleri akrobasi pilotu	36	Erkek
45	Hava Kuvvetleri akrobasi pilotu	34	Erkek
46	Sivil pilot adayı	28	Erkek
47	Adli tıp uzmanı	49	Erkek
48	Jinekolog	48	Kadın
50	Hava Kuvvetleri jet ve havayolu pilotu	48	Erkek
51	Hava Kuvvetleri jet pilotu	44	Erkek
52	Emekli Hava Kuvvetleri jet ve havayolu pilotu	79	Erkek

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Standart Sınavlar ve Dönüşen Öğretmen Kimliği

High Stakes Testing and Transformation in the Occupational Identity of Teachers

Yunus Emre ÖMÜR¹ , Bünyamin BAVLI²

¹Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye

ORCID: Y.E.Ö. 0000-0002-1535-0346;
B.B. 0000-0002-7274-0935

Corresponding author:

Yunus Emre ÖMÜR,
Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: yunus.emre.omur@gmail.com

Submitted: 04.12.2019

Revision Requested: 29.01.2020

Last Revision Received: 18.03.2020

Accepted: 26.03.2020

Published Online: 28.04.2020

Citation: Omur, Y. E., Bavlı, B. (2020). High stakes testing and transformation in the occupational identity of teachers. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 117-137.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0101>

Öz

Standart sınavlar ve standart öğretim programları, eğitimin bütün paydaşlarını etkileyen unsurlardır. Standart sınavlardan en çok etkilenen unsurlardan biri öğrenci ise diğeri de öğretmen olmuştur. İlgili alan yazın incelendiğinde eğitimde standartlaşmanın öğretmenlik mesleğinin anlamını, mesleğin günlük pratiklerini etkilediği, öğretmenin iş yükünü artırdığı ve öğretmen üzerinde bir denetim mekanizması işlevi gördüğüne dair eleştirilerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu tartışmalardan hareketle gerçekleştirilmiş olan bu çalışmanın amacı ise standart sınavların ve standart programın öğretmenin mesleki kimliği ve pratikleri üzerindeki etkisinin öğretmenlerin kendi deneyimlerine dayanarak çözümlenmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırma, nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim deseni ile yürütülmüştür. Olgubilim deseni, bireylerin deneyimledikleri olgulara ilişkin öznel kavrayışlarını derinlemesine çözümlmek üzere yürütülen araştırmalar için uygun bir desendir. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmanın çalışma grubu, öğrencilerini standart sınavlara hazırlama deneyimi olan ve branşı standart sınavların kapsamına giren 12 ortaokul öğretmeninden meydana gelmiştir. Araştırma verileri, derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi teknikleriyle elde edilmiş olup içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Analiz sonucunda ise “Öğretmenin Teknisyenleşmesi” ve “Sınav Öncelikli Öğretim” başlığı altında iki tema oluşturulmuş olup bu temalar, katılımcı görüşlerinden yapılan alıntılar ile sunularak tartışılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Standart sınavlar, standart program, öğretmen kimliği

ABSTRACT

In the literature, there is criticism that standardization in education affects the meaning of the teaching profession, the daily practice of the profession, increases the workload of the teacher and acts as a control mechanism on the teacher. The aim of this study is to analyze standard exams and standard programs in terms of the teacher's professional

identity and practices, based on the teachers' own experiences. For this purpose, the research was carried out with a phenomenological design, which is one of the qualitative research designs. The participants of the study were determined by using the purposive sampling technique, which is one of the purposive sampling techniques. Therefore, the study group of the current research consisted of 12 secondary school teachers who had the experience of preparing students for standardized exams, and whose branch was included in those exams. Research data were obtained through in-depth interview and focus group interview techniques, and analyzed with the content analysis method. As a result of the analysis, two themes were created under the title of "Teachers Turning into Technicians" and "Exam Oriented Teaching". These themes are presented and discussed with quotations from the participants' views.

Keywords: Standardized exams, standardized program, teacher identity

EXTENDED ABSTRACT

High stakes testing has been adopted by many countries around the world, and Turkey is one of the countries practicing to meet the increasing demand for higher education since 1974, and as a tool for transition to secondary education since 1990 (Gür, Çelik, Coşkun, 2013). High stakes testing, used for classification, ranking and accountability, also coincides with neoliberal individualism (Au, 2016, Hursh, 2005; Hursh, 2007, Wright, 2002). Reductionist and individualist understanding criticize high stakes testing for deepening race and social class inequalities in education (Au, 2009; Darling-Hammond, 2007). Furthermore, it is crystal clear that achievement on high stakes testing only reflects the academic status of the students, while education also aims at sociological, cultural, individual and psychological development. On the other hand, high stakes testing influences and directs the teaching practices of the teachers in a negative way (Abrams, Pedulla, & Madaus, 2003; Ford, 2018; Minarecho-vá, 2012; Kilickaya, 2016). However, it is not assumed that high stakes testing guarantees deep learning, balance of knowledge, skills and attainment, student centered teaching, and teacher autonomy (Au, 2010; Belbin, 2016; Gunzenhauser, 2003; Nelson, 2013; Schneider, Egan & Julian, 2013). Foucault (1992) argues that the individual is kept under control by being disciplined through examinations, and that the examination is not merely a sanction of the learning process; he adds that this is one of the continuous factors of this process and encompasses learning according to a continuous power game. The aim of this study is to analyze standard exams and standard programs in terms of the teacher's professional identity and practices based on the teachers' own experiences.

The qualitative research design and phenomenological inquiry were managed in the study to obtain data. Purposive sampling techniques, are aligned with the qualitative paradigm employed in the study. Within this respect, on a voluntary basis, 12 secondary school teachers serving at various public elementary schools in the Marmara region and experienced in preparing students for the high stakes testing were invited in the study. In-depth interviews and focus group interviews are the main data collection instruments operated in the study. The content analysis method was applied to analyze the obtained data.

Results of the study revealed two themes: "Teachers Turning into Technicians" and "Exam Oriented Teaching". Parental pressure, administrative pressure, time pressure, pressure for achievement, loss of teacher autonomy, and motivation, cooperation between management and teachers are the sub-themes examined under the main theme of "Teachers Turning into Technicians". Additionally, the main theme of "Exam Oriented Teaching" involves sub-themes such as exam-based teaching activities, a major obstacle to practical teaching and higher-order thinking. In this case, it can be easily expressed that high stakes testing exposes teachers to pressure from school management, principals, parents, communities and other teachers (Ford, 2018). In addition to that, teachers feel pressure to achieve the minimum expected level of achievement. This forces teachers to compete with their colleagues beyond collaboration.

Finally, time pressure brings along a faceted and memorized path in teaching, giving priority to theory rather than practice, and eliminating the possibility of teaching in accordance with the existing educational philosophy, such as prioritizing individual differences and individualized teaching. As a matter of fact, Lundström and Holm (2011) proved in their study that high stakes testing corrupts traditional teachers' values, and causes teachers to lose control over their professions because of an increasing competition among teachers. Jennings and Bearak (2014) empirically demonstrated that the use of standardized exams in the context of accountability has led teachers to plan and implement teaching activities depending on test achievement, and that student performance is assessed based on test results. Kılıçkaya (2016) states that standardized exams lead to the disregard of teaching of skills, such as listening, speaking and writing skills, which are very important in foreign language teaching.

1. Giriş

Eğitim alanında standart sınavlar uzunca bir süredir gündemde olmakla birlikte birçok ülke tarafından öğrenme çıktılarının değerlendirilmesi, mezuniyet, bir sonraki eğitim düzeyine kayıt-kabul koşullarının sağlanması, eğitime dair kararların alınması ve politikaların şekillenmesinde temel veri kaynağı olarak kullanılmaktadır. Standart sınavlar ortaokul, lise ve üniversite sonrası belirli eğitim kademelerinde öğrenme çıktılarının düzeylerinin belirlenmesinin dışında Yabancı Dil, Tıp, öğretmenlik bilgisi gibi birtakım alanlarda temel yeterlilik ve bilgi düzeyinin belirlenmesi amacıyla da yapılmaktadır. Etki ve hitap ettiği kitle düzeyinde incelendiğinde ise ortaokul ve lise sonrası uygulanan standart sınavların diğer sınavlara göre daha geniş bir kitleyi ilgilendirdiği ve nüfuz ettiği görülmektedir. Bunların başında hiç şüphesiz öğrenciler, veliler, öğretmenler, eğitim otoriteleri, eğitim öğretimde tercih edilen kurum, ortam, materyal ve eğitim öğretime ayrılan zaman, bütçe ve emek gelmektedir. Ülkemizde standart sınavların oluşumu ve gelişimi incelendiğinde 1974 yılı sonrası özellikle yükseköğretime yönelik artan talebin önemli rol oynadığı görülmektedir (ÖSYM, 2019). İlköğretimden ortaöğretime geçişte ise özellikle 1990 yılı sonrası standart sınavların ortaöğretim düzeyinde farklı liselere öğrenci seçmek amacıyla uygulandığı görülmektedir. Standart sınavlar sadece ülkemizde değil Avrupa, Amerika ve Asya ülkelerinde geçmişten günümüze uygulanmaya devam etmektedir (Gür, Çelik, Coşkun, 2013).

Özellikle Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) uyguladığı değerlendirmeler aracılığıyla, bu sınavlar sadece ulusal anlamda değil, küresel anlamda da uzunca bir süre gündemde yerini koruyacağı görülmektedir. Öte yandan standart sınavlar, eğitim üzerindeki olumsuz etkileri açısından eleştiriyeye maruz kalmakta ve çeşitli tartışmaların konusu olmaktadır. Standart sınavların bu etkilerine değinmeden önce modern anlamda standart sınavların tarihsel kökenlerini kısaca ele almak, bu çalışmanın ve eleştirilerimizin temellerini ortaya koymak adına daha elverişli bir kavramlaştırma sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Günümüzdeki standart test eğilimi, temellerini 20. Yüzyılın başındaki öjenik çalışmalardan almaktadır (Wright, 2002). Bu çalışmalar, ırksal bir kontrol amacıyla çeşitli etnik toplulukları sınıflandırmak için yapılmaktaydı. Söz konusu çalışmalar, Gregor Mendel'in ortaya koyduğu kalıtsal yasalardan yola çıkarak suç eğilimi, yoksulluk, zekâ gibi özelliklerin kalıtsal olarak nesilden nesile aktarıldığı ve bazı bireylerin veya etnik grupların birtakım 'bozuk genleri' daha çok taşıdıkları varsayımıyla hareket etmekteydi (Stoskopf, 1999). Daha sonra çocukların gelişimsel problemlerini tespit etmek amacıyla Fransız psikolog Alfred Binet tarafından 1904 yılında geliştirilmiş olan zekâ (IQ) testi insan ve insan yeteneklerine ilişkin önyargılardan hareketle ırk temelli bir şekilde Henry Goddard, Lewis Terman ve Robert Yerkes gibi bazı bilişsel psikologlarca tahrif edildi (Gould, 1996). Bu psikologların çalışmalarıyla IQ'nun kalıtsal ve sabit olduğu fikri kabul görmüş ve insan topluluklarının ırk, etnik kimlik, cinsiyet, toplumsal sınıf ve kalıtsal zekâyâ göre sınıflandırılmasında standart testlerin kullanılması büyük bir meşruluk kazanmıştır (Au, 2009).

Askeri uygulamalarda da askerleri sınıflandırma amacıyla kullanıldığı bilinen standart sınavlar, eğitim alanında da benzer bir şekilde sınıflandırma ve sıralama işlevi görmektedir (Gould, 1996). Özellikle küresel anlamda neoliberal politikalarla birlikte eğitimin ticarileşmesine yönelik olarak hesap verebilirlik bağlamında uygulanan bu sınavlar, öğrencileri sıralayarak belirli okul türlerine göre sınıflandırmanın yanı sıra neoliberal bireycilikle de birebir örtüşmektedir (Au, 2016; Hursh, 2005; Hursh, 2007). Sınav sonucuna göre her bir öğrenciyi, öğretmeni ve okulu başarılı ve başarısız olarak sınıflandıran bu anlayış, nesnel ve tarafsız bir ölçme yaptığı kabulüyle

birlikte yapısal eşitsizlikleri ideolojik olarak görmezden gelmekte ve başarı için gerekli olanın sadece çok çalışmak ve fedakarlık yapmak olduğunu vurgulamaktadır (Au, 2016). Böylece yapısal engellerden azade bir şekilde her bir bireyin, kendisine fırsat verildiği takdirde başarılı olabileceğine dayanan fırsat eşitliği fantazisini sürdürmekte ve başarısızlıklarla ilgili sadece bireyi sorumlu tutmaktadır (Moore & Clarke, 2016).

Standart testlere yönelik olan eleştirilerin bir kısmı, bu indirgemeci ve bireyci anlayıştan hareketle yapılmaktadır. Her ne kadar objektif bir ölçme ve liyakate dayalı bir sınıflandırma yaptığı savunulsa da bu sınavların eğitimdeki ırk ve toplumsal sınıf kaynaklı eşitsizlikleri derinleştirdiği de bilinmektedir (Au, 2009; Darling-Hammond, 2007). Sınav puanlarını yükseltmeye yönelik baskı arttıkça yoksul azınlıkların bulunduğu bölgelerde okul terklerinin artmasına (Haney, 2000), ekonomik eşitsizliklerin yüksek olduğu ülkelerin PISA sonuçlarının, daha eşitlikçi ülkelere kıyasla daha düşük olmasına (Condrón, 2011), test başarısı ile yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmesine (Berliner, 2006) veya öğrencilerin bilişsel becerilerine ilişkin toplumsal sınıf temelli farkların, okullar yaz tatiline girdiğinde artmasına (Alexander, Entwisle, & Olson, 2007; Cooper, Nye, Charlton, Lindsay, & Greathouse, 1996; Downey, Hippel, & Broh, 2004) ilişkin bulgular söz konusu objektiflik tartışmalarına ilişkin temelleri sarsmaktadır.

Varsayıldığı gibi sınav başarısı sadece bireyin çalışmasına ve kendini adanmasına bağlı olmuş olsaydı, bu tür farklılıklar birer istisnadan öteye gidemezdi. Çünkü sınav başarısı, sadece birey ile ilişkilendirilebilecek bir olgu olmaktan ziyade bireyin sahip olduğu kültürel sermaye ile yakından ilişkilidir (Aksoy vd., 2014). Bourdieu'nun (1986) yaklaşımına göre, kültürel sermaye de ekonomik sermaye gibi toplumsal sınıflar arasında eşit olarak dağılmamıştır ve kişinin toplumsal sınıfına bağlı olarak ailesinden miras edindiği kültürel birikimi ifade eder. Okul gibi toplumsal kurumlar, her ne kadar tarafsızmış gibi görünseler de üst ve orta sınıfın kültürel sermayesine ve normlarına değer veren bir kurallar bütünüyle yönetilir ve bu kültürel sermayenin yeniden üretimini sağlarlar (Bourdieu, 1986). Böylece ailesinin kendisine sağladığı kültürel sermayesi daha yüksek olan üst ve orta sınıf öğrenciler, standart sınavların uyguladığı tasnif sonucu kendi toplumsal sınıfları içerisinde kalabilmekte ve yukarı yönlü bir toplumsal hareketlilik gerçekleştirebilmektedirler. Nitekim Rutz ve Balkan (2016), İstanbul'daki yeni orta sınıf ailelerin sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermayelerin, çocuklarına eğitsel nitelikler kazandırmada standart sınavlar üzerinden nasıl işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü standart sınavlar yeni orta sınıf ailelerin çocukları için yukarı yönlü bir toplumsal hareketliliğin önünü açmaktadır (Au, 2008). Bourdieu (1986) ve Au'nun (2008) argümanları ve Rutz ve Balkan'ın (2016) araştırmasına benzer şekilde Apple (2004) da profesyonel ve yönetici yeni orta sınıfın eşitsiz sınıfsal tabakalaşmada çocuklarının geleceğini garanti altına almak için kültürel sermayelerini kullandıklarını ve bu anlamda sınavların büyük önem arz ettiğini ifade etmektedir. Sosyo ekonomik ayrıma ek olarak standart sınavların öğrencileri meritokratik bir şekilde ırksal olarak ayrıştırdığı ve hakim olmayan etnik unsurlara mensup öğrencilerin sınav puanlarının daha düşük olduğu da bilinmektedir (Au, 2016; Horn, 2003; Styron & Styron, 2012). Örneğin, ABD'de standart sınav temelli "Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın" (No Child Left Behind) programının başlamasından bu yana Afro-Amerikan öğrencilerin okul terklerinde ve suça karışma oranlarında büyük bir artış gözlemlenmesine ilişkin bulgular durumun ciddiyetini ortaya koyar niteliktedir (Thompson & Allen, 2012). Kısacası, günümüzdeki standart sınavların da tarihsel kökenlerinden izler taşımaya devam ettiği görülmektedir.

Eşitlik ile ilgili tartışmaların yanı sıra standart sınavlar, öğretmenlerin sınıf içi pratikleri, öğretimin içeriği ve öğretim teknikleri üzerindeki olumsuz etkisi yönünden de eleştirilmektedir (Abrams, Pedulla, & Madaus, 2003; Ford, 2018; Kilickaya, 2016; Minarechová, 2012). Sınavlar

aracılığıyla sınıfta hangi bilginin öğretileceği, bilginin hangi biçimde sunulacağı ve nasıl öğretileceği yakından kontrol edilebilmektedir (Au, 2007). Sınav başarısının temel belirleyici olduğu bir sistem içinde öğretimin içeriği de sınavlarla paralellik göstermek durumundadır. Böylece standart sınavların kapsamına girmeyen içerik, müfredata da dahil edilmeyecektir (Au, 2010; Polesel, Rice, & Dulfer, 2014). Sonuç olarak, öğrenmeyi ölçmede bir araç olarak kullanılması gereken standart sınavlar, öğrenmenin amacı haline gelmekte ve öğretimin amacı, standart sınavlardan yüksek puan alabilmeye indirgenmektedir. Bu durumda standart sınavlar ve ölçmenin kendisi, sınavlara yüklenen hayati önem, dolayısıyla temel eğitim felsefesi haline gelmekte ve sadece ölçülebilir olana değer veren, daha da önemlisi sadece ölçmenin kendisine değer verilen bir eğitim anlayışı vücut bulmaktadır (Gunzenhauser, 2003). Öğrenciye sağlanan öğretim, kendisinden beklenen 21. yüzyıl becerilerini öğrenciye kazandırma işlevini dahi yerine getiremez bir duruma gelmektedir (Berliner, 2011; Styron, & Styron, 2012). Sadece sonuca odaklanan standart sınavlar, öğrenenin öğrenme sürecindeki bilgi, beceri ve kazanım düzeyini dikkate almamakta, öğrenmenin derinlik ve niteliğini gözardı etmekte, öğretimi sınav çözebilme becerisiyle sınırlandırmaktadır (Nelson, 2013; Schneider, Egan & Julian, 2013).

Hızlı bir şekilde okuyup anlamaya dayanan standart sınavlar, yüzeysel bir yazılı kültüre dayandığından sözlü kültüre ve deneyime dayalı bilgiyi öğrenme ortamının dışına itmektedir (Aksoy vd., 2014). Böylece standart sınavlar öğretim içeriğini kısıtlamakla birlikte öğretim tekniklerini de kısırlaştırmaktadır. Bu sınavlar, öğretmenleri öğretim yöntemlerinin kullanımında yeniliğe teşvik etmek ve kendi görüşlerini ortaya koymaktan öte tekrara dayalı, soyutlanmış, bağlamdan yoksun ve öğreten merkezli bir role maruz bırakmaktadır. Sonuç itibarıyla öğretimde esnekliği sınırlandırmakta, öğretmen üzerinde baskı oluşturarak sınıf içi öğretimin niteliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Au, 2010; Gunzenhauser, 2003; Willis, 2007).

Devasa bir sistemi aynı anda ve aynı şekilde ölçmeye çalışan bu sınavlar, standart bir müfredatı da kuşkusuz beraberinde getirmektedir. Neoliberal ideolojinin birey tasavvuru ve rekabetçilik, standart müfredatlarda ve standart sınavlarda kendini göstermekle kalmaz aynı zamanda hem öğrenciler, hem de öğretmenler üzerinde toplumsal bir kontrol ve iktidar teknolojisi olarak da işlev görür. Bu noktada Foucault'nun (1992, s. 231-232) bir disiplin teknolojisi olarak sınavlara ilişkin değerlendirmelerini hatırlamak oldukça yerindedir:

Sınav, gözetim altında tutan hiyerarşi teknikleriyle, normalleştiren yaptırım tekniklerini birleştirmektedir. Normalleştirici bir bakış; nitelemeye, tasnif etmeye ve cezalandırmaya izin veren bir gözetimdir. Bireylerin üzerinde, onların onun boyunca farklılaştırıldıkları bir görünebilirlik kurmaktadır. İşte bu nedenden ötürü tüm disiplin düzenlemelerinde sınav yüksek derecede ayinselleştirilmiştir. İktidar merasimi ve deneyim biçimi, güç seferberliği ve gerçeğin ortaya konulması ona burada katılmaktadır. Nesne olarak algılanan kişilerin tabi kılınmalarını ve tabi kılınanların nesnelleştirilmelerini disiplin süreçlerinin kalbinde açık etmektedir. İktidar ilişkilerinin ve bilgi bağlantılarının çakışmaları, sınav içinde tüm görülebilir parlaklığına kavuşmaktadır. [...] bu dar tekniğin içinde koskoca bilgi alanı, koskoca bir iktidar türü angaje olmuş durumdadır.

Okulu kesintisiz bir sınav aygıtı olarak değerlendiren Foucault (1992) bireyin, sınavlar yoluyla disipline edilerek kontrol altında tutulduğunu savunur ve sınavın sadece öğretim sürecinin bir yaptırımı olmakla yetinmediğini; bu sürecin sürekli faktörlerinden biri olduğunu ve öğrenimi sürekli bir iktidar oyununa göre kapsadığını da ekler. Diğer bir deyişle sınavlar, bilgi gücünün, iktidarın elinde mutlaklaşmasının meşruiyet temellerini güçlendirir ve iktidarın tanımadığı –ya da sınavların kapsamına girmeyen bilgi- değersizleşir. Bireyin, kendini gözetleyeni görmesine

imkan tanımadan gözetlenmesini sağlayan *panopticon* sisteminde iktidar, güç kullanımına başvurmadan disiplini sağlayabilmektedir. Foucault'ya (1992) göre böylece eğitim sisteminde uygulanan standart sınavlar da iktidarın konumlandığı *panopticon* kulesi olarak kontrol ve disiplin aygıtı olma niteliği taşır.

Sınıflandırma yolu ile ayırışma ve disipline edici bir kontrol aracı olan merkezi sınavlar, sadece öğrenciyi değil, öğretimin odak noktası olan öğretmeni de birtakım istenmeyen süreçlere maruz bırakarak öğretmen üzerinde de kontrol sağlamaktadır. Öğrencilerinin sınav sonuçlarına göre, 'başarılı' veya 'başarısız' olarak sınıflandırılan ve kimi ülkelerde mesleki kariyer ve yaşantıları bu sınıflamaya bağlı olan öğretmenlerin kimlikleri de böylece bir dönüşüme, daha doğrusu bir aşınmaya maruz kalmaktadır. Sennett'in (2008) *Karakter Aşınması* eserindeki sadece bilgisayar ekranındaki tuşlara basarak ekmek üreten fırın işçileri örneğindeki gibi öğretmenler de, sadece sınavlardan yüksek not alan öğrenciler yetiştirmek için merkezi yapının mecbur tuttuğu müfredatı takip etmekten başka bir şey yap(a)mayan çalışanlara dönüşmekte ve böylece mesleki kimlikleri de son derece zayıflamakta; öğretmenin meslek ve karakteri de büyük bir aşınmaya uğramaktadır. Sennett'in (2008) örneğindeki makineler karşısında çaresiz kalan fırın işçileri gibi öğretmenler de birçok kişinin sahip olduğu belli başlı niteliklere haiz herkesin yapabileceği rutin ve kendilerine dışsal olan bir uğraşı yerine getirmiş oluyorlar. Kısacası öğretmenler, kendi emek süreçlerinin tamamen dışına itilerek Apple ve Sung'un (2003) da vurguladığı gibi bir bilgi taciri ve sınav teknisyeni konumuna itilmektedir. Merkezi müfredat ve standart sınavların yönetsel yapıyla bütünleşmesi, ön-tanımlı öğretmen yeterlilikleri ve süreçleri, öğrenci dönütleri ve standart sınavlar, öğretim işinin düşünsel yönünü uygulama yönünden ayırarak öğretmenin, işi üzerindeki kontrolünü yitirmesine ve vasıfsızlaşmasına yol açmaktadır (Apple, 2013; Au, 2011).

Foucault'nun (1992) bir disiplin teknolojisi olarak değerlendirdiği sınavları Apple (2004) ise, öğretmen emeği bağlamında bir 'teknik kontrol' veya işyerinin toplumsal hiyerarşisine ilişkin bir kontrol etme aracı olduğunu vurgulamaktadır. Öğretmenin mesleki pratiklerine ilişkin kararların, hiyerarşinin en üstünde alınmasıyla işi üzerindeki kontrol ve otonomisini kaybeden ve hiyerarşinin en altında olan öğretmenin bu kararların sonuçlarından hesap verebilir tutulması, mesleğiyle öğretmen arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Böylece devletin, yerel aktörlerin uygulamalarını uzaktan kontrol edebildiğini ifade eden Au (2010), standart sınav etrafında şekillenen eğitim politikalarının, öğretmenlerin öğrencileri en iyi nasıl eğiteceği ve değerlendireceği konusunda güvenilmez ve öğretim sürecini etkileyen yerel unsurların önemsiz olduğu varsayımına dayandığını savunur.

Böyle bir iş örgütlenmesi, yöneticilerin en iyi ve en etkili üretim metodlarını (öğretimin nasıl gerçekleştirileceği) belirledikleri ve işçilerin (öğretmenlerin) bu metodları sıkı sıkıya takip ettikleri Taylorizm'in "bilimsel işletme" yönteminin eğitim örgütlenmelerine uyarlanmış hali olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Au, 2007). Böyle bir örgütlenme de etkililiği ve verimliliği sayısal değerlere indirgeyerek değerlendirme açısından standart ve merkezi sınavları gerekli kılmaktadır. Çünkü elde edilen sayısal değerler, Taylorist bilimsel işletme anlayışına hakim olan araç-a-maç rasyonalitesinin sürdürülmesini sağlamaktadır (Au, 2011). Burada bilimsel işletme yaklaşımı, kontrol mantığının üretim süreci (öğretim süreci) yapısı ile bütünleştiği bir 'teknik kontrol' şeklini temsil etmektedir (Apple, 2004). Standart sınavlar ise bu teknik kontrolü sistem içinde bireyleri, *üretim hatalarının* kolayca tespit edilebilmesi için görünür, münferit, kolayca ölçülebilir ve etiketlenebilir kılan bir gözetim ağıyla çevrelemektedir (Au, 2011).

Eğitim-öğretim etkinliğinin merkezi unsuru olan öğretmeni nesneleştirerek sayılara indirgeyen, öğretmenin işi üzerindeki gücünü ve inisiyatifini elinden alarak onu vasıfsızlaştıran (Au, 2011) merkezi müfredat ve bu müfredatın başarı ölçütü olan standart, merkezi sınavların öğret-

menin mesleki pratiklerinde ve öğretmenlik kimliğinde bir aşınmaya yol açtığı ifade edilebilir. Neo-liberal ideolojiyle çevrelenmiş böyle bir politika ve yine aynı ideolojinin *müşteri memnuniyeti* temelinde şekillendirdiği hesapverebilirlik uygulamaları da öğretmeni hem devlet, hem piyasa hem de *müşteri* baskısı ile çevreleyerek adeta köşeye sıkıştırmakta ve yabancılaştırmaktadır. Bu durum da öğretmeni ön tanımlı mesleki pratiklerin uygulayıcısı konumuna indirgemekte ve işinin düşünsel boyutuna ilişkin kısmını elinden almaktadır. Dolayısıyla öğretmenlik, merkezinde bulunduğu öğretim ve ölçme değerlendirme gibi süreçlerin tasarımına katılmadığı için standartlaştırılmış prosedürlerin yürütülmesinden sorumlu bir öğretim teknisyenliği haline gelmekte ve bu da, diğer birçok meslek dalı gibi profesyonel bir meslek alanı olarak ele alınmasını engellemektedir. Halbuki öğretmenlik mesleğine dair alan yazın incelendiğinde genel pedagojik bilgi, alan bilgisi, alanın pedagojisi bilgisi gibi farklı boyutlardan oluştuğu görülmektedir (Blömeke ve Delenay, 2014; Day, 1991; Guess-Newsome, 1999). Dolayısıyla öğretmenlik mesleği Milli Eğitim Temel Kanununda da belirttiği üzere öğretimin ötesinde eğitim ve öğretim kavramlarını barındıran çok genel bir çerçeve ve uzmanlık alanıdır (MEB, 1973).

Öte yandan standart sınavlar ve standart müfredat, nesnel ve nicel bir şekilde ölçülemeyecek birçok yönü olan öğretmenlik mesleğini ölçülebilir kıstaslar ile değerlendirilmesinin önünü açmakta ve böylece öğretmenin işi üzerinde Taylorcu denetim mekanizmalarının işletilmesini kolaylaştırmaktadır. Öğretim etkinliklerinin bu şekilde ölçülmesi öğretmeni, hesapverebilirlik mekanizmalarının merkezine yerleştirerek tasarımına dahil olmadığı süreçlerin sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalan bir teknisyene dönüştürmektedir. Bölgesel ve ulusal otoritelerin yanı sıra kamuoyuna, öğrenci velilerine ve öğrencilerin kendisine karşı hesap vermek zorunda kalan öğretmen, daha önce yaşamadığı bir baskıyı yaşamak zorunda kalmaktadır.

Yaşadığı bu baskı, öğretmenin iş yükünü de artıran bir unsurdur aynı zamanda. Mesleki başarısı, öğrencilerinin sınav başarısı ile bir tutulan öğretmen, standart müfredatı izlemek ve yetiştirmenin yanı sıra öğrencilerini standart sınavların kendine özgü tekniğine ve yaklaşımına da hazırlamak durumundadır. Böylece öğretmen, standart sınavlardakine benzer ölçme teknikleri hazırlamak, sınav konularını çözümlenerek ders planını sınavlar ile uyumlu hale getirmek, öğrencilerin sınav başarılarını takip etmek ve bu başarıyı yükseltmek için yeni stratejiler geliştirmek gibi daha önce yapmadığı birçok işi yapmak zorunda kalmaktadır.

Kısacası mesleğinin en temel pratikleri olan öğretim ve ölçme-değerlendirme ile ilgili otoritesi elinden alınmış olan öğretmen için mesleki kimliği ve mesleğinin kendisine sağladığı anlam, öğrencilerinin sınav başarısı ile belirlenen hesapverebilirlik ölçütleri çerçevesinde bir dönüşüme uğramaktadır. Öğretmenlik mesleğinin söz konusu dönüşümüne ilişkin kavramsal düzeyde birçok çalışma mevcut olmakla birlikte (Apple, 1993; Au, 2008; Baines ve Stanley, 2005; Hursh, 2013; Jennings ve Bearak, 2014; Lewis ve Hardy, 2015; Moore ve Clarke, 2016; Valli ve Buese, 2007; Zimmermann ve Dibenedetto, 2008), ampirik olarak yürütülmüş çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalar incelendiğinde ise Ford'un (2018), standart sınavların öğretmenleri okul yönetimi, müdür, veli, toplum ve diğer öğretmenlerin baskısına maruz bıraktığını ifade ettiği görülmektedir. Lundström ve Holm (2011) de çalışmalarında, öğretmenler arası rekabeti artırması dolayısıyla standart sınavların geleneksel öğretmen değerlerini yozlaştırdığı ve öğretmenlerin meslekleri üzerindeki kontrollerini yitirmelerine sebep olduğu bulgusunu ortaya koymuşlardır. Nathaniel, Sandinos, Pendergast ve Mankin (2016) ise öğretmenlerin deneyimledikleri sınav kaynaklı stresin, iş doyumlarını olumsuz yönde etkileyen bir değişken olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka çalışmada ise Jennings ve Bearak (2014), standart sınavların hesapverebilirlik bağlamında kullanılmasının öğretmenleri, öğretim etkinliklerini teste başarılı olacak şekilde plan-

lamaya ve uygulamaya ittiğini ve öğrenci performansının da test sonuçlarından hareketle değerlendirildiğini ampirik olarak ortaya koymuşlardır. West (2012) ise standart sınavlar dolayısıyla müzik dersi gibi sınava dahil olmayan derslerin önemsizleştiği ve ders saatlerinin azaldığı bulgusuna ulaşmıştır. Son olarak Lewis ve Hardy (2015) de standart sınavların, öğretmenlerin mesleki uygulamalarını, mesleki kimliklerini ve birer eğitimci olarak kendilerini kavrayış biçimlerini dönüştürdüğünü ortaya koymuştur.

Alan yazın incelendiğinde, standart sınavların ve beraberinde getirdiği standart müfredatın, mesleğin sadece bir yönünü ele almaktansa bu olgunun öğretmenler tarafından nasıl deneyimlendiğini ve öğretmenlerin meslekleri ile kurdukları ilişkinin öznel olarak nasıl biçimlendiğini bütünsel bir biçimde ele alan çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Alan yazında standart sınavlar çoğunlukla daha çok öğrenen düzeyinde ve nicel araçlarla kaygı, stres, tükenmişlik, motivasyon, başarı, bilişsel ve sosyal gelişim gibi değişkenler özelinde ele alındığı görülmektedir. (Çapulcuoğlu ve Gündüz; 2013; Güler ve Çakır, 2013; Karaduman ve Kilmen, 2018; Yurttaş Kumlu ve Çobanoğlu, 2019). Standart sınavlar ve öğretmen düzeyinde yapılan araştırmaların ise çoğunlukla bilişsel düzey ve akademik boyutuyla ele alındığı görülmekte, sınav olgusu ve fenomen olarak ele alınmadığı dikkat çekmektedir (Göğçe ve Baki, 2009). Bu durum Türkiye bağlamında öğretmenlerin sınav olgusunu nasıl deneyimlediklerine ilişkin derinlemesine ampirik bir araştırmanın alan yazında doldurulması gereken bir boşluk olduğu göstermektedir. Buradan hareketle bu araştırmanın amacını, öğretmenlerin kendi mesleki kimliklerine yükledikleri anlamlandırmadan yola çıkarak söz konusu standart sınavlar ve standart programın, öğretmenin mesleki kimliği ve pratikleri bağlamında öğretmenlerin kendi deneyimlerine dayanarak çözümlenmesi oluşturmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımının amacı, araştırma nesnesine bütüncül bir şekilde bakarak onu kendi bağlamı içerisinde incelemeye dayanmaktadır (Punch, 2005). Nitel araştırma yaklaşımı nicel araştırmanın aksine determinizmi reddeder çünkü olasılıklar bilinebilir fakat kesin sonuçlar bilinemez ve gelecek kestirilemez (Balçı, 2015). Sosyal bilimlerde niteliksel yöntemle araştırma yapan araştırmacının ana veri kaynağı insandır ve araştırmacı, bu kaynaktan verili olarak zaten var olan bir bütünden veri toplamamakta, veriyi görülebilen özneyle birlikte yeniden oluşturmaktadır (Kümbetoğlu, 2005).

Bu araştırma, fenomenoloji (olgubilim) deseniyle gerçekleştirilmiştir. Olgubilim, bir kavramın veya bir olgunun, bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini ve nasıl anlamlandırıldığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılır (Creswell, 2007). Öğretmenlerin mesleki pratiklerinde büyük bir önem taşıyor hale gelmiş olan mekrezî sınavlar da nesnel temellere sahip olmakla birlikte bu olguyu her bir öğretmenin aynı şekilde deneyimlediğini söylemek doğru olmayacaktır. Bu deneyimin öğretmen kimliğinde sebep olduğu dönüşümü anlamlandırmak amaçlandığı için, öğretmenlerin mesleki kimliklerini nasıl kavradıkları da araştırma açısından önem taşımaktadır.

Buradan hareketle araştırma amacına uygun olarak öğretmenlerin, mesleki kimliklerine yükledikleri anlam ve merkezi sınavların bu anlam üzerinde neden olduğu dönüşümü çözümlenmeye yönelik yürütülmüştür. Araştırma kapsamında öncelikle öğretmenlerin mesleki kimliklerini nasıl anlamlandırdıkları çözümlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise öğretmenlerin merkezi sınavlar ve bu bağlamda yürüttükleri merkezi programı nasıl deneyimledikleri ve bu deneyimin mesleki kimlikleri üzerinde yarattığı etkiye yönelik görüşlerine başvurulmuştur.

3.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmada “amaçlı örnekleme tekniği” kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda örnekleme seçiminin amaçlı olarak belirlenmesi, metodolojik gerekliliklerden çok araştırma amacından kaynaklanmaktadır ve amaçlı örnekleme tekniği araştırmacıya uygun katılımcıları seçebilme imkânı tanımaktadır (Creswell, 2007; Marvasti, 2004). Nitel araştırmacıların rastgele seçimi anlamlı kılacak kadar büyük gruplarda çalışmadıklarından ve genelleme yapmayı amaçlamadıklarından dolayı amaçlı örnekleme kullanmaları, derinlikli çalışmalar için bilgi açısından zengin durumlar seçebilmelerini sağlar ve bu da araştırmacıya önemli konular hakkında büyük miktarlar bilgi edinebilme imkânı tanır (Patton, 2002).

Bu bağlamda örnekleme tekniğine uygun olarak ölçüt örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Ölçüt örnekleme tekniği araştırmanın, amacına uygun olarak belirlenmiş olan kriterleri karşılayan katılımcılarla yürütülmesini sağlamaktadır (Patton, 2002). Bu örnekleme yöntemine uygun olarak bu çalışmada katılımcılar Marmara bölgesinde yer alan kamu ortaokullarının 8. sınıfında derse giren, en az 6 yıl öğretmenlik deneyimine sahip Türkçe, İngilizce, Matematik, Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji öğretmenlerinden oluşmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye’de ilköğretimden ortaöğretime geçiş, 2013-2014 eğitim öğretim yılında uygulanmaya başlanmış olan ve 8. sınıf öğrencilerinin girdiği kısaca TEOG olarak adlandırılan merkezi sınav sonuçlarına göre sağlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma grubuna dahil edilecek öğretmenlerin TEOG uygulamasından önce de öğretmenlik yapmış olmaları, bu sınavın neden olduğu dönüşümü deneyimlemiş olmaları açısından önemlidir. Ayrıca TEOG sınavı kapsamına giren derslerin öğretmeni olmaları da, merkezi sınavların etkilerini ortaya koyması açısından önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubuna, bahsedilen ölçütleri karşılayan 12 öğretmen dahil edilmiştir.

3.3. Verilerin Oluşturulması

Araştırmanın verileri, derinlemesine görüşme tekniği ile oluşturulmuştur. Olgubilim çalışmaları için nitel veri toplama tekniklerinden en uygun olanı, derinlemesine görüşme tekniğidir (Creswell, 2007). Bu teknik, sosyal dünyadaki görünür birçok olgu, süreç ve ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2005). Böylece araştırmacı, katılımcıların ifadeleri ve deneyimlerinden yola çıkarak mümkün olduğunca bütünlüklü bir imge inşa etmeye çalışmaktadır (DeMarrais, 2004).

Araştırma verilerini oluşturmak üzere, araştırma amacından ve alan yazından hareketle açık uçlu sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Olgubilim araştırmalarında katılımcılara, araştırılan olguyla ilgili mümkün olduğunca genel iki tane soru sorulur ve bu sorular başka açık uçlu sorular ile desteklenir (Creswell, 2007). Bu doğrultuda hazırlanan görüşme formu, hem teorik hem de dilsel anlamda incelenmesi için uzman görüşlerine sunulmuştur. Ayrıca muhtemel katılımcıların ikisiyle ön görüşme yapılarak görüşme formunun anlaşılabilirliği de değerlendirilmiştir. Uzman ve katılımcıların önerileri doğrultusunda görüşme formuna son hali verilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Nitel araştırmada araştırmacının kendisi de araştırmanın parçası niteliğindedir. Bu kapsamda araştırmacılar görüşme esnasında oluşan kategori ve temalara ilişkin notlar almışlardır. Ayrıca, görüşmenin hemen sonrası kayıtların yazımı gerçekleştirilmiş ve veri analizi araştırmacılar tarafından herhangi bir veri analizi programı kullanılmadan yapılmıştır. Verilerin analizinde kod,

kategori ve temalar arası benzerlikleri ortaya çıkarmaya imkân veren içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Strauss & Corbin, 1990). Veri analizi sürecinde öncelikle kodlar, sonrasında kategori ve temalara ulaşılmıştır. Veri analizi sürecinde her bir araştırmacı ayrı ayrı analizler yapmış, sonrasında analizler birleştirilerek nihai kategori ve temalara ulaşılmıştır (Saldaña, 2012).

3.5. Geçerlik ve Güvenilirlik

Araştırmada geçerlik ve güvenilirliğin temini için birtakım faaliyetler yürütülmüştür. Öncelikle derinlemesine veri elde etmek amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Böylelikle araştırmanın kapsam geçerliği sağlanmıştır. Ayrıca, görüşme soruları oluşturulduktan sonra soruların araştırma konusuna uygunluğuna yönelik farklı araştırmacılardan uzman görüşü alınmıştır. Bununla birlikte veri toplama sürecinde birebir görüşmeler, odak grup görüşmeleri ve doküman analizi yoluyla farklı veri toplama yöntemleri kullanılarak yöntem çeşitlenmesi sağlanmıştır. Görüşme öncesinde katılımcıların araştırmanın amacı, kapsamı, görüşmenin ne kadar süreceği, ve görüşme esnasında araştırmacının ses kaydı alacağı konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Katılımcılar ayrıca araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayadığını, bu kapsamda araştırmaya katılmayı reddetme, araştırmanın herhangi bir aşamasından ayrılma ve istedikleri sorulara yanıt vermeme haklarına sahip oldukları ifade edilmiştir. Nitel araştırma kapsamında katılımcıların gönüllü bir şekilde ve güvenilir veri sağlaması önemli ve aynı zamanda güç olduğundan öncelikle yetkililerle ön görüşme yapmak gerekmektedir (Given, 2008). Bu kapsamda araştırma öncesi öncelikle ilgili okulun müdürleriyle ön görüşme yapılmış, araştırmanın amaç, kapsam ve içeriği açıklanmış, sonrasında katılımcı öğretmenlerin uygun olduğu tarih, gün ve saatte öğretmenlerle yarı yapılandırılmış görüşme protokolü eşliğinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşme kayıtlarının yazımı sonrası elde edilen verinin doğruluğunu teyit etmek amacıyla yazımı gerçekleştirilen ses kayıtlarının birer kopyası katılımcılara gönderilmiştir. Nihai teyit sonrası araştırmacının her biri ayrı ayrı içerik analizi yaparak sonrasında elde edilen tema ve kategorileri tartışarak son halini vermiştir. Ayrıca, son hali verilen tema ve kategoriler için araştırmacılar dışında alan uzmanından da görüş alınarak raporlaştırma yapılmıştır. (Miles, Huberman, & Saldaña, 2014)

3.6. Etik

Nitel desenlerin tercih edildiği araştırmalarda ön plana çıkan temel konulardan birisi ve en önemlisi etikdir. Etik sadece katılımcıya saygı göstermek ve katılımcının gizliliğinin sağlanması değil, araştırmanın kapsamı, içeriği, süresi, verinin ne şekilde elde edileceği, kimler tarafından ne amaçla kullanılacağını da ifade etmeyi kapsar (Christians, 2005; Flick, 2007). Ayrıca etik, katılımcıları ifade edilen konularda güvence altına alarak elde edilen verilerin geçerliği de temin edilmiş olur. Bu kapsamda araştırmada her bir katılımcıya araştırmanın amacı, kapsamı, süresi açıklanmıştır. Bununla birlikte araştırmayı yürüten araştırmacılara kendilerini tanıtır araştırmanın gerekçesini açıklamışlardır. Ayrıca, rıza ve onam formu sunularak araştırmaya katılımlarının gönüllü olduğu ve istedikleri anda mazeret beyan etmeksizin araştırmadan ayrılacakları ifade edilmiştir. Ayrıca, araştırmada ses kaydı alınacağı katılımcılara görüşme öncesi açıklanmıştır. Ancak ses kaydı alınmaması yönünden hiçbir katılımcıdan olumsuz beyan alınmamıştır. Görüşme kayıtlarının yazımının gerçekleştirilmesi ve raporlanması aşamasında katılımcılara dair demografik bilgiler muhafaza edilmiş, gerçek isimleri yerine takma isimler tercih edilmiştir. Ayrıca, görüşme öncesi her bir katılımcıya gerçek isimlerinin kullanılmayacağı ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen verilere sadece araştırmayı yürüten araştırmacılara erişebilmekte ve bu kişiler tarafında 3. Kişilerin erişimi konusunda korunmaktadır.

4. Bulgular

Araştırma verilerinin çözümlenmesi sonucunda iki farklı tema oluşturulmuştur. Bu temalardan biri, “Öğretmenin Teknisyenleşmesi”, diğer ise “Sınav Öncelikli Öğretim” ifadeleri ile başlıklandırılmıştır. Öğretmenin teknisyenleşmesi teması altında iki farklı alt tema oluşturulmuştur. Bu alt temalardan biri “Baskı”, diğeri ise “Çalışma şartları” başlıkları ile tanımlanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bir diğeri tema ise “Sınav Öncelikli Öğretim” olarak tanımlanmıştır. Bu tema da iki farklı alt temadan oluşturulmuş ve bu alt temalardan biri “Program”, diğeri ise “Öğrenci” olarak isimlendirilmiştir.

4.1. Öğretmenin Teknisyenleşmesi

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ifadeleri incelendiğinde, teknisyenleşme sürecinin iki unsuruna dikkat çekildiği görülmektedir. Bu unsurlardan biri, öğretmenlerin standart sınavlardan kaynaklanan bir baskı altında olmalarıdır. Bu baskının kaynaklarına ilişkin ifadelerinde öğretmenler, okul ve bölge yönetimlerinden ve velilerden kaynaklanan baskıları vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra yine standart sınavlardan kaynaklanan bir zaman baskısı, not baskısı, başarı baskısı ve son olarak da öğretmenler arasındaki rekabet baskısının da olduğunu öne çıkan vurgular arasındadır. Örneğin Fen Bilgisi öğretmeni Ali okul yönetiminden kaynaklanan baskıyı “*kim başarılı olmuş kim başarısız olmuş bu idare tarafından da bir baskıya neden oluyor*” ifadeleriyle dile getirmiştir. Aynı noktayı vurgulamak için “*Hesap soruyorlar yani neden bu neti yaptırдын, neden Türkiye ortalamasının altında kaldın*” ifadelerini kullanan Matematik öğretmeni Funda, sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

TEOG'dan sonra bir toplantı. Geçen yıl ki ortalamamız şuydu bu yılki ortalamamız bu. Neden düşürdün? Nasıl düşürdün. Mesela bir yıl benim başıma geldi. Bir dönem başarı belgesi verdi milli eğitim bana. O yılki TEOG başarısı yüzünden. Ertesi yıl da savunma istedi TEOG başarısının düşüklüğü yüzünden. Ben de dedim ki aynı yönetim, hanginizin kararı doğur? Ben başarılı bir öğretmen miyim başarısız bir öğretmen miyim?

Öğretmenlerin sınavlar dolayısıyla hissettikleri baskının bir diğeri unsurunun da zaman konusunda yaşandığı görülmektedir. Özellikle sınav tarihine kadar yıllık programı yetiştirme konusunda zaman baskısı hisseden öğretmenlerden sosyal bilgiler dersi öğretmeni Ahmet, “*Yetiştirmek zorunda kalıyoruz. Biz de strese giriyoruz çünkü Milli Eğitim'den sürekli yazılar geliyor bize konuları yetiştirin diye*” ifadelerini kullanmıştır. Benzer bir şekilde Fen Bilgisi öğretmeni olan Duygu da “*TEOG'a öğrenci hazırlamak çok stresli. [TEOG olmasaydı] daha yarıyardım her şeyi, daha yavaş ve az soru çözerek.*” ifadeleri ile zaman konusunda yaşadığı baskıya dikkat çekmiştir. Aynı hususla ilgili olarak İngilizce öğretmeni Hasibe ise şu ifadeleri kullanmıştır:

Ben mesela sene başında yaptığım planı koştur koştur yetiştiriyorum. Yetiştirmekte gerçekten zorlanıyoruz. Hele dönem sonuna doğru konuyu yetiştirmek müfredatı yetiştirmek işte sınav yaklaşıyor derdi ile tamamen ona yönelik çalışıyoruz.

Öğretmenlerin standart sınavlar dolayısıyla hissettikleri baskının bir diğeri kaynağının da öğrenci velileri olduğu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Örneğin Türkçe öğretmeni olan Selahattin, sınavlar dolayısıyla öğretmenlerin öğrenci velileri ile ilişkilerini “*Veliye sıcak dav-*

ranmak mecburiyetinde hissediyor kendini öğretmen.” ifadeleri ile dile getirmiştir. Matematik öğretmeni olan Funda ise veliler ile ilişkisini sınavlar bağlamında değerlendirirken “*Branşımın otürü daha çok soru makinesi gibi görüyorlar beni. Çünkü velilerin beklentisi bu yönde. Sen de bu beklentilere uymak zorunda kalıyorsun.*” ifadelerine başvurmuştur. Benzer bir şekilde Matematik öğretmeni olan Esra da Standart sınavların öğretmenleri baskı altında tuttuğu bir diğer nokta da başarı baskısı olmuştur. Nitekim Fen ve Teknoloji öğretmeni Duygu, bu noktada hissettiği baskıyı “*Kaygı kesinlikle var sınava hazırlama noktasında. Çünkü çocukların başarısı benim başarım oluyor.*” sözleriyle dile getirmiştir. Yine aynı hususta Matematik öğretmeni Funda, hem sınavlar dolayısıyla hissettiği başarı baskısını, hem de bu baskının öğrencileri ile ilişkisini nasıl etkilediğini aşağıdaki gibi vurgulamıştır:

Özellikle ilk yıllarda bu sınava çok odaklandığım zamanlarda çok sevilmiyordum ben. Hiçbir Matematikçi sevilmiyordu. Türkçeciler de sevilmiyordu. Çünkü bizim dersimizin kat sayısı yüksek. Puanı da yüksek. Matematiğin ve Türkçenin sınavda katsayısı yüksek. Bütün gözler de üstünüzde oluyor. Sizden daha çok yaparlarsa daha öne geçiyor. Eee siz de bunu çok önemseydiğiniz andan itibaren o öğrenciye onu yaptırmak için uğraşıyorsunuz. Her şeye uğraşıyorsunuz. Yani sevmiyorlar bunu hissediyordum zaten.

Katılımcı öğretmenlerin vurguladıkları başarı baskısının, aynı zamanda öğretmenler arasında rekabete de sebep olduğu kimi katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Örneğin Fen ve Teknoloji öğretmeni olan Cemal, standart sınavların neden olduğu öğretmen rekabetini “... [sınavlar bizi] *sürekli bir yarış durumu içerisine sokuyor.*” ifadeleri ile vurgulamıştır. Yine aynı noktaya değinen Erhan da bu durumu aşağıdaki ifadeleriyle dile getirmiştir:

Artık öğretmene saygı gösteren yok çünkü seni kıyaslıyor. Başkaları ile kıyaslıyor. Özel okula gidiyor oradaki ile kıyaslıyor. Eskiden dershaneler vardı oradakiyle kıyaslıyor. Okuldaki başka bir öğretmen ile kıyaslayabiliyor. Yani seçenek imkanları arttığı için kıyaslayabiliyor. Eskiden bunu kıyaslayamıyordum.

Öğretmenlerin teknisyenleşmesi noktasında katılımcı görüşlerinde vurgulanan bir diğer husus da standart sınavların ve öğretmene sunulan standart programın çalışma şartları noktasında olduğu görülmektedir. Örneğin Fen ve Teknoloji öğretmeni Cemal, “...*neyi anlatacaksın, neyi anlatmayacaksın nereye kadar anlatacaksın buna müdahale ediliyor. Bu da hoş olmuyor.*” ifadelerini kullanarak standart sınavların öğretmen özerkliğini engellediğini vurgulamıştır. Benzer bir şekilde Türkçe öğretmeni Kübra da “...*öyle bir hale geldi ki biz çocukların duyuşsal alanına daha fazla yönelmek istesek de müfredat buna pek izin vermiyor.*” ifadelerini kullanarak aynı noktaya dikkat çekmiştir. Aynı husus ile ilgili olarak Fen ve Teknoloji öğretmeni Duygu’nun aşağıdaki ifadeleri de dikkate değerdir:

Ben ortaokulları hazırlıyorum TEOG’a göre işte çocuklar bu saatte gelin bu saatte şunları yapacağız haftaya bunu yapacağız. Tamamen TEOG odaklı oluyor. Beni de kısıtlıyor. Ben mesela yapacağım ya da başka bir şey yapacağım etkinlik olsun ya da bir soru olsun değişik bir soru olsun analiz sorusu olsun soramıyorum.

Standart sınavların, öğretmen özerkliğini engellemesinin ötesinde öğretmenin iş yükünü artıran bir unsur olduğu da görülmüştür. Bu konuda Fen ve Teknoloji öğretmeni Duygu görüşlerini, “*Daha fazla çalışıyorum. Diğer sınıflara göre sekizlere giriyorsam eğer daha fazla çalışmam gerekiyor, daha çok disipline olmam gerekiyor.*” ifadeleri ile dile getirmiştir. Benzer bir şekilde Ma-

tematik öğretmeni Funda da “*Ekstra yaprak test hazırlıyorum, ekstra kurs hazırlıyorum. Teneffüslerim, öğle aralarım bazen iş çıkışlarımın hepsi sekizinci sınıflara gidiyor.*” ifadeleri ile vurgulamıştır. Bu konuda Mehmet de standart sınavların iş yükünü artırdığını şu ifadelerle açıklamıştır:

Normal kaç saate giriyorsam yine aynı derse giriyorum ama evde ekstradan fazla çalışmam gerekiyor. Günde en az yüz yüz elli soru çözüyorum internetten. Onları çocuklara göstermek için bilgisayar ortamına aktarmaya çalışıyorum. Acaba bu sorulara nasıl çocuklara verebilirim diye değişik metotlar, yarışma metotları bulmaya çalışıyorum veya bir hediye metodu bulmaya çalışıyorum. O bakımdan iş yükümü artırdı.

Mesleki özerkliğini kaybeden ve iş yükü artan öğretmenin, mesleğine karşı motivasyon sorunları yaşaması da oldukça beklendik bir durumdur. Nitekim kimi öğretmenler, öğrencilerini standart sınavlara hazırlamanın motivasyonlarını olumsuz etkiledikleri konusunda görüş bildirmişlerdir. Bu katılımcılardan biri olan Matematik öğretmeni Funda, bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi dile getirmiştir:

Kendimiz de sınav sisteminden geldiğimiz için nispeten başımıza geleceği az çok biliyorduk ama üzerimizde böyle bir baskı olacağını tahmin etmemiştik açıkçası. Yani soruşturma açılana kadar savunma istenecek kadar... Eee tabii bu da gerginliğe neden oluyor ve soğuyorsun yaptığın işten. Şu anda son sınıf öğretmenlerinin birçoğu mesleğini sevmeyi sınav dolayısıyla. Mesela Facebook üzerinden örgütlendiğimiz iki tane grup var. Bir tanesi on iki bin kişilik, diğeri on beş bin kişilik. Biri lise Matematik diğeri ortaokul Matematik grubu. Genel yorumlarda şöyle diyor: bu yıl sekizinci sınıfları almadım çok mutluyum.

Son olarak öğretmenlerin teknisyenleşmesi bağlamında katılımcıların ifade ettikleri hususlardan biri de öğretmenin sınav ve müfredat konusunda alınan ulusal kararlara katılımlarının olmadığı yönündedir. Örneğin Funda, “*Sana diyor ki sen hazırladığın yıllık planı iptal ediyorsun. Ben bu yılki TEOG planını buna göre yaptım ve sen bu sırayı takip edeceksin. Dolayısıyla sen de sana gönderilen kullanım kılavuzunu uygulayan birine dönüşüyorsun.*” ifadeleriyle hem sınav, hem de program hazırlama sürecine dâhil olamamasının neden olduğu sorunlara dikkat çekmektedir. Benzer bir şekilde Cemal de standart sınavlar ile ortaya çıkan standart programın hazırlanması sürecine öğretmenlerin dâhil olmamasını aşağıdaki ifadeleriyle eleştirmiştir:

Madem müfredat değiştiriliyor neden bize sorulmuyor dediğimizde bizim kadrolarımız var, sana müfredatı vereceğiz sen bu işi yapacaksın denildi daha öncelerde. Böyle olunca tabii ki hoş olmuyor. Konuyu işleyen biziz sınıflara giren biziz sınıflarla teması olmayan, kendine göre akademik yeterliliği olan ama sınıf içine girip o çocuğa bunun nasıl öğretildiğinin bilgisine sahip olmayan kişiler müfredat oluşturdu bizi de bu müfredatı işlemek sorunda bıraktılar.

4.2. Sınav Öncelikli Öğretim

Katılımcıların standart sınavlar ile ilgili olarak dikkat çektikleri bir diğer husus da sınavların, öğretmenlerin gerçekleştirdikleri öğretim etkinlikleri üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu yönündedir. Araştırmaya katılan öğretmenler, standart sınavların hem sınıf içerisinde uygulanan öğretim programlarını, hem de öğrenciyi etkilediğini belirtmişlerdir.

Öğretim programları ile ilgili katılımcı görüşleri incelendiğinde, Matematik öğretmeni Funda'nın “*Devletin kendisi dersane gibi çalışıyor. Destekleme ve yetiştirme kursları açtı mesela. Devlet kendisi yaprak test çıkartıyor, internet üzerinden sunuyor.*” ifadeleri, standart sınavların

öğretim etkinliklerine nasıl yön verdiğini ortaya koyar niteliktedir. Öte yandan standart sınavların, öğretmenlerin sınıf içerisindeki etkinliklerini de belirleyen bir unsur haline geldiği katılımcı görüşlerinde açıkça görülmektedir. Örneğin Fen ve Teknoloji öğretmeni Duygu, “*Önceden deneyler yapıyordum. Şimdi deneyleri az yapıyorum. Daha çok soru çözüyorum çünkü sınava girecek öğrenciler. Analiz sentez soruları pek sormuyorum çünkü TEOG bilgiye dayalı*” ifadeleri ile derslerinde uygulama yapmaya ayıracağı vakti sınava hazırlığa ayırdığını belirtiyor. Benzer bir şekilde İngilizce öğretmeni olan Hasibe de “*Ben İngilizce konuşmayı öğretmiyorum. Çocukları sadece sınava hazırlıyorum. Sınavda şu çıkabilir bu çıkabilir. Konuşmayı öğretmiyorum yani.*” ifadeleriyle gerçekleştirdiği öğretim etkinliklerinin standart sınavlar ile nasıl belirlendiğini gözler önüne sermektedir. Benzer bir şekilde Fen ve Teknoloji öğretmeni Ali, “*Ben çocukları sınıftan çok dışarıda çevrede eğitirdim. Konumuz fotosentezse mesela ağaç dikerdik, ormanlık alana giderdik. Konumuz başka bir şey olduğunda onunla ilgili bir yere giderdik.*” ifadeleri ile standart sınavlar dolayısıyla derslerinde gerçek yaşama ilişkin uygulama yapamadıklarını, öğretim materyali kullanamadıklarını vurgulamıştır. Matematik öğretmeni Funda ise kendisi açısından sınava hazırlanan öğrenci grupları ile hazırlanmayan öğrenci grupları arasındaki farkı aşağıdaki ifadeleri ile ortaya koymuştur:

Bir kere ders planı; o öğrendiğimiz yapılandırmacı yaklaşım, öğrenciyi de derse katma... Onların hepsi hikaye TEOG için. Öğretmen anlatır, öğrenci dinler. Hatta öğrenci çözer. Öğretmenin çözdüğü gibi çözer. Çünkü bir de zaman vardır. Öğrencinin o yeni bulduğu yolla uğraşmasını istemez öğretmen. Ben de istemem. Çünkü zaman kaybettiriyor. Başka bir sorunun zamanından alıyorsun. Hayır böyle çözeceksin diyorum mesela. Direkt anlatım yöntemi. Çok vaktimiz varsa, konuları yetiştirdiysek belki soru cevap. O anlatım yöntemlerinden üniversitede öğrendiğimiz yapılandırmacılık falan hepsi rafa kalktı. Kalkıyor yani. Mesela beşlerde yok sınav. Hız problemlerinde bahçeye çıkıyoruz mesela. O parke taşları üzerinden bir adım gidersen işte hızın bir birim. İki adım gidersen iki birim. Mesela problemdeki o karşılaşma zamanlarını parke taşları üzerinden yapılabiliyorum. Benim bir dersim bir probleme gidiyor. Ama o problemi nasıl çözeceğini değil de genel olarak probleme nasıl yaklaşmaları gerektiğini öğreniyorlar. Ama şu anda ben sekizlere o problemi nasıl çözeceğini ezberletiyorum.

Öğretmenlerin gerçekleştirdikleri öğretim etkinlikleri sınav öncelikli bir hale geldiğinde, sınavla ilişkisi olmayan konuların ihmal edildiği ve önemsenmediği de katılımcı görüşlerine yansıyan önemli hususlardan bir tanesidir. Örneğin İngilizce öğretmeni Hasibe, “*Ne yazık ki İngilizce açısından yapılabilecek öğrenmeye yönelik birçok çalışma varken bir çoğunu es geçmek zorunda kalıyoruz.*” diyerek öğrencileri sınava hazırlama sorumluluğunun kendisini bazı çalışmalarını ve konuları ihmal etmek zorunda bıraktığını vurgulamıştır. Benzer bir şekilde Fen ve Teknoloji öğretmeni Ali de öğretim sırasında içerik ve önceliğinin sınav tarafından nasıl belirlendiğini aşağıdaki sözleri ile vurgulamıştır:

Ben bundan soru çıkmaz diyorum mesela. Ben bundan hiç soru görmedim diyorum. Buna gerek yok diyorum. Çünkü programı yetiştirmem gerekiyor. Fazla ekstradan program dışı bir bilgi yüklemek istemiyorsun. Bir de sınavda çıkmayacak bilgiyi hiç vermek istemiyorsun. Aslında verilmesi gereken bir konu. Öğretim programında var ama sınavda çıkmıyor.

Son olarak araştırmaya katılan kimi öğretmenler, standart sınavlara hazırlanmak için öğrencilerin uzunca bir süre test çözmüş olmasının, öğrencilerin gelişim alanı önceliklerini ve üst düzey düşüncelerini de olumsuz etkilediği yönünde görüş bildirmişlerdir. Örneğin Matematik öğ-

retmeni Funda, sınavlara hazırlanırken öğrencilerini belli bir tarzda düşünmeye zorladığını “*Yani şunu bile söylüyorsun çocukların Matematik öğretmenisin ve benim gibi düşünmek zorundasın bile diyorsun. Bu senin kişiliğine benim kişiliğime aykırı bir cümle. Ama ben bunu öğrencime kuruyorum.*” ifadeleri ile dile getirmiştir. Türkçe öğretmeni olan Gökhan ve Fen ve Teknoloji öğretmeni Ali ise standart sınavlara benzer testleri çözen öğrencilerin düşünme biçimlerini nasıl etkilediğini aşağıdaki ifadeleri ile dile getirmişlerdir:

Veliler öğretmenin kalitesini yaptırdığı nete bağlıyor. Dolayısıyla öğretmenler de daha çok soru çözdürüyorlar. Daha el becerileri, kasları gelişmemiş çocuklara biz ilkököl çağından beri test çözdürüyoruz. Artık ben çocukla konuştuğum zaman iletişim sağladığım zaman anlamamaya başlıyor. A, b, c, d şıkkı arıyor. Hangi şık sunarsam cevap alabilirim diye düşünüyorum ben de. Şimdi çocuk sadece test mantığıyla düşünebiliyor. (Gökhan)

Çocuk sorulara bakıyor test ise çözüyor değil ise karışmıyor. Yani şimdi test çözmek kolay. Dört seçenek var içerisinden birini seçersiniz. Üst düzey bilgi ölçmez. Üst düzey bilgi ölçen belki o basit gelen sorulardır. Çocuk ona kafa yormuyor. Yani orada bir sıkıntı var. (Ali)

5. Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar standart sınavlar ve berbaberinde getirdiği standart öğretim programını katılımcıların, mesleklerini teknisyenleştiren bir unsur olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Eğitim-öğretim etkiliklerinin merkezinde yer alan öğretimin ve ölçme değerlendirme süreçlerinin tasarımına katılma şansı bulamayan öğretmenler, profesyonel bir mesleği icra eden uzmanlardan ziyade çeşitli rutinleri uygulayan teksinyenler olarak çalışmaktadırlar. Yaptığı işin standartlaştırılarak ölçülebilir bir hale gelmesiyle vasıfsız bir teknisyen derekesine inen öğretmenlik, kolayca ikame edilebilir bir hale geldiğinden toplumsal statüsündeki aşınmanın bir kısmının da bu teknisyenleşme ve vasıfsızlaşma sürecinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Söz konusu teknisyenleşme süreci ise farklı etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Standart sınavlar nedeniyle öğretmenler eğitim yöneticilerinden ve velilerden kaynaklanan bir baskı ve kontrol unsuru ile baş etmek zorunda kalmaktadırlar Öğrencilerinin standart sınavlardan elde ettikleri başarı düzeyi, öğretmenler açısından kendi başarılarının yegane kıstası haline geldiğinden bu sınav sonuçları, hem yöneticilerinin hem de velilerin öğretmenler üzerinde yeni Taylorcu bir denetim mekanizmasının işlemlerini sağlamaktadır. Sonuç ve performans odaklı neoliberal hesapverebilirlik anlayışı dolayısıyla öğretmen başarısının bu sınav sonuçları ile değerlendirilir hale gelmesi öğretmenleri, sosyo-ekonomik değişkenler gibi birçok unsuru göz ardı ederek bu sınavlarda belirli bir başarı seviyesinin elde edilmesine yönelik çok farklı kaynaklardan gelen baskı ve denetimlerle baş etmek zorunda bırakmaktadır. Dolayısıyla hem yöneticiler hem de öğrenci velileri, standart sınav sonuçlarından hareketle öğretmenlerin meslekleri üzerinde bir denetim mekanizmasını işletebilmektedirler.

Buna ek olarak öğretmenler, kendilerinden beklenen asgari başarı düzeyini sağlama noktasında da baskı hissetmektedirler. Bu durum meslektaş işbirliğini engellemekte ve öğretmenleri meslektaşlarıyla rekabet içerisine girmeye zorlamaktadır. Ancak eğitimin doğasına bakıldığında sadece kesitsel ve öğretimsel amaçlar barındırmamakta olduğu, işbirliği yapmayı, paylaşmayı ve sürece dayalı gelişim ve geliştirmeyi amaçladığı görülmektedir. Ayrıca, hem yıllık öğretim programını yetiştirme, hem de öğrencilerini sınava hazırlama sorumluluğu altına giren öğretmenlerin, zaman konusunda da baskı yaşadıkları görülmektedir. Zaman baskısının öğretimde yüzelsel ve ezbere dayalı bir yol izlemeyi, pratikten öte teoriye öncelik vermeyi beraberinde getirdiğini,

bireysel farklılıklar ve bireyselleştirilmiş öğretim gibi mevcut eğitim felsefesine uygun öğretim yapma imkanını ortadan kaldırdığı da araştırmada ulaşılan sonuçlardan bir tanesidir. Standart sınavlar, sonuca dayalı ölçmenin bir parçası olarak, öğrenme çıktısının ölçümü ve değerlendirilmesinde bir seçenek olmakla birlikte ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefesinin bilişsel ve yapılandırmacı öğrenme kuramları ışığında öğrenen merkezli, süreç ve ürüne dayalı eğitim faaliyetlerini gözardı etmektedir. Dolayısıyla öğrenme çıktısının ölçümü ve değerlendirilmesinde bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran, öğreneni bilgi ve kavrama düzeyinin ötesinde geliştirmeyi amaçlayan, öğrenmede yüzselsel ve kıyasa dayalı beklentinin ötesinde üst düzey düşünmeye önem veren sürece dayalı ölçme araçlarına öncelik verilmelidir. Bu durumun ayrıca günümüz okul ve eğitim beklenti ve işlevleriyle de tuturlu olmadığı görülmektedir. Bilgi ekonomisi, birey, toplum, vatandaş, demokrasi ve hukuk okur yazarlığı gibi birçok alanda önemli olan eleştirel düşünme, yaratıcılık, işbirliği ve uyum gibi birtakım temel beceri ve karakter özelliklerinin göz ardı edildiği görülmektedir. Sonuç itibarıyla eğitimin, sertifikası olan ancak görevini icra edemeyen, hayal kurup yenilikçi tasarımlar ortaya koyamayan nesiller oluşturduğu görülmektedir.

Baskı unsurunun yanı sıra standart sınavların, öğretmenlerin çalışma şartlarını da etkileyen bir unsur olduğu görülmektedir. Söz konusu sınavlar öğretmenlerin öğretim özerkliklerini engellemekte ve sınavlardan bağımsız bir program benimseme esnekliklerini ellerinden almaktadır. Bunun önemli sebebinin de hem sınavların hem de öğretim programlarının hazırlanması sürecine öğretmenlerin neredeyse hiç dahil edilmemesi katılımcılar tarafından vurgulanan bir diğer husus olmuştur. Öğretmenlerin gerçekleştirdiği işin tasarım sürecine dahil edilmemesi, öğretmenlik mesleğinin teknisyenleşmesinin ve vasıfsızlaşmasının önünü açan en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca öğretmenler, öğrencilerini sınava hazırlamak zorunda olduklarından iş yüklerinde de bir artış olduğunu dile getirmişlerdir. Kendilerine gönderilen öğretim programını takip edip yetiştirmenin yanı sıra öğrencilerini sınava hazırlamak için fazladan çaba harcamak zorunda kalan ve ne sınav ne de öğretim programının hazırlanması sürecine katılamayan öğretmenlerin mesleklerine karşı motivasyonlarını yitirdiği de ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Özetlemek gerekirse gerçekleştirmiş oldukları öğretim ve ölçme-değerlendirme etkinlikleri üzerinde denetimlerini yitirmeleri, artan iş yükü ve farklı birçok kaynağın sebep olduğu baskı unsuruyla birlikte öğretmenlik mesleğine yüklenen anlamda bir kayma yaşandığı ve özellikle standart sınavların öğretmenlik mesleğini vasıfsız bir teknisyen derekesine indirgediği bu çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan bir tanesidir.

Standart sınavlar, öğretmenlerin mesleki kimliklerini etkilediği kadar öğretim pratiklerini de belirlediği ise araştırmada ulaşılan bir diğer önemli sonuçtur. Katılımcı görüşlerinden hareketle öğretmenlerin gerçekleştirdikleri öğretim faaliyetlerinin büyük ölçüde sınav odaklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla öğrencilerini sınavlara hazırlama sorumluluğunu üstlenmiş öğretmenler, yıl boyunca öğretim etkinliklerini standart sınavlara odaklı olarak gerçekleştirmekte ve derslerinin kimi konu ve kazanımlarını ihmal etmektedirler. Bir diğer deyişle sonuç ve performans odaklı hesapverebilirlik anlayışı ve bu anlayışın mümkün kıldığı denetim mekanizmaları, öğretmenleri sadece sınav başarısını artıracak öğretimsel etkinlikler gerçekleştirmeye itmektedir. Bu durum ayrıca bilişsel gelişim önceliği olmayan, diğer bir ifade ile merkezi sınavlarda soru çıkmayan, ağırlıklı olarak kinestetik ve duyuşsal alan gelişimini önceleyen beden eğitimi ve görsel sanatlar gibi disiplinlerin ihmal edildiğini ortaya koymuştur. Merkezi sınavlarda öğrencilere soru yöneltilmeyen konuları önemsemediklerini belirten öğretmenler, öğrencilere sınavlarda kolaylık sağlamayacak yöntem ve teknikleri de kullanamadıklarını bildirmişlerdir. Bu durum, öğretim programı özelinde değerlendirildiğinde ise resmi programın tam manasıyla uygulanmadığını,

bazı konuların ihmal edildiğini gözler önüne sermektedir. Netice itibariyle, bir akademik yıl boyunca öğretilmesi amaçlanan içeriğin de daraltıldığı, diğer bir ifadeyle tıpanlandığını ve sığlaştırıldığını göstermektedir. Oluşan büyük resim ise sadece öğretmen kimliği ve pratiğini değil okul ve eğitim işlevinin sorgulanmasına da sebep olmaktadır.

Bu eğilim dolayısıyla öğrencilerin düşünme becerilerini de şekillendirmektedir. Kimi katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere sınava hazırlanmak için sürekli test cevaplayan öğrencilerin eleştirel ve derin bir düşünme etkinliği içerisine giremedikleri de öğretmenler tarafından vurgulanan noktalardan biri olmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenler de mevcut literatüre paralel olarak benzer ifadeler kullanmıştır. Standart sınavlar, sınav odaklı bir öğretim faaliyetini beraberinde getirmekte, öğrencilerin bireysel potansiyellerini ortaya koyacak özgün ve otantik materyal kullanımı, proje tabanlı öğretim, farklılaştırılmış öğretim, uzmanlığa dayalı öğretim gibi üst düzey düşünmeye katkı sağlayacak yöntem, teknik ve materyal kullanımına engel olmaktadır. Dolayısıyla standart sınavlar, öğrenmenin gerçekleşme düzeyini belirlemekten ziyade öğrencinin sınav becerilerini belirleyen araçlar olmanın ötesine geçememektedirler.

Bilindiği üzere nitel araştırmalar derinlemesine sorgulamalar yoluyla hipotezler üretir. Bu araştırmada benimsenen araştırma yaklaşımı sonucunda birtakım araştırmaların yürütülmesinin mevcut araştırma bulgularının desteklenmesi ve geliştirilmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede öğretmenin mesleğini icra esnasında baskıya ve kontrole maruz kalıp kalmadığı, öğretim sürecinde yöntem, materyal ve değerlendirme araçlarına ne düzeyde özerk bir şekilde karar verebildiği, standart sınavların öğretmen motivasyonu ve iş doyumuna ne düzeyde etki ettiği, sınav odaklı öğretimin dışında öğretmenlerin öğretim sürecinde üst düzey düşündürme ve yumuşak becerileri geliştirmeye dair neler yapabildikleri, eğitimin bir görevi olarak sosyal becerileri ne denli geliştirebildikleri, puan ve rekabetin dışında sürece ve ürüne dayalı değerlendirmeyi ne denli yapabildikleri, özgün öğretim materyali tasarlama ve kullanmada ne denli etkili oldukları araştırılmaya muhtaç konular arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abrams, L. M., Pedulla, J. J., & Madaus, G. F. (2003). Views from the Classroom: Teachers' Opinions of Statewide Testing Programs. *Theory Into Practice*, 42(1), 18–29.
- Aksoy, H. H., Akgündüz, M. M., Demir, N., Tunacan, S., Türk, F., & Uğur, N. (2014). Eğitimde merkezi sınavlara ilişkin eleştiriler. In N. S. Baykal, A. Ural, & Z. Alica, *Eleştirel Eğitim Seçkisi* (pp. 32-55). Ankara: Pegem.
- Alexander, K. L., Entwisle, D. R., & Olson, S. L. (2007). Lasting consequences of the summer learning gap. *American Sociological Review*, 72(2), 167–180.
- Apple, M. W. (1993). The politics of official knowledge: Does a national curriculum make sense?. *Teachers College Record* (95)2, 222–241
- Apple, M. W. (2004). *Eğitim ve iktidar* (Çev. E. Bulut). İstanbul: Kalkedon.
- Apple, M. W. (2006). *Educating the "Right" Way: Markets, standards, god, and inequality*. New York: Routledge.

- Apple, M. W. (2013). *Teachers and Texts*. New York, NY: Routledge.
- Au, W. (2007). High-stakes testing and curricular control: a qualitative meta-analysis. *Educational Researcher*, 36(5), 258–267.
- Au, W. (2008). Between education and the economy: high-stakes testing and the contradictory location of the new middle class. *Journal of Education Policy*, 23(5), 501–5013.
- Au, W. (2009). *Unequal by design*. New York: Routledge.
- Au, W. (2010). The idiocy of policy: The anti-democratic curriculum of high-stakes testing. *Critical Education*, 1(1), 1–16.
- Au, W. (2011). Teaching under the new Taylorism: high-stakes testing and the standardization of the 21st century curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 43(1), 25–45.
- Au, W. (2016). Meritocracy 2.0: High-stakes standardized testing as a racial project of neoliberal multiculturalism. *Educational Policy*, 30(1), 39–62.
- Baines, L. A. & Stanley, G. K. (2005). High-stakes hustle: Public schools and the new billion dollar accountability. *The Educational Forum*, 69(1), 8–15.
- Balci, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Ankara: Pegem.
- Berliner, D. (2006). Our impoverished view of educational reform. *The Teachers College Record*, 108(6), 949–995.
- Berliner, D. (2011). Rational responses to high stakes testing: the case of curriculum narrowing and the harm that follows. *Cambridge Journal of Education*, 41(3), 287–302.
- Blömeke, S., & Delaney, S. (2014). Assessment of teacher knowledge across countries: A review of the state of research. In *International perspectives on teacher knowledge, beliefs and opportunities to learn* (pp. 541–585). Springer, Dordrecht.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood.
- Christians, C. G. (2005). Ethics and politics in qualitative research. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln, *The Sage Handbook of Qualitative Research* (pp. 139–164). Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Condrón, D. J. (2011). Egalitarianism and Educational Excellence Compatible Goals for Affluent Societies? *Educational Researcher*, 40(2), 47–55.
- Cooper, H., Nye, B., Charlton, K., Lindsay, J., & Greathouse, S. (1996). The effects of summer vacation on achievement test scores: A narrative and meta-analytic review. *Review of Educational Research*, 66(3), 227–268.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Çapulcuoğlu, U., & Gündüz, B. (2013). Öğrenci tükenmişliğini yordamada stresle başa çıkma, sınav kaygısı, akademik yetkinlik ve anne-baba tutumları. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 201–218.
- Darling-Hammond, L. (2007). Race, inequality and educational accountability: the irony of ‘No Child Left Behind’. *Race Ethnicity and Education*, 10(3), 245–260.
- Day, R.R. (1991). Models and the Knowledge Base of Second Language Teacher Education, National Centre for Research on Teacher Learning, East Lansing, MI
- DeMarrais, K. (2004). Qualitative interview studies: Learning through experience. In K. deMarrais, & S. D. Lapan, *Foundations for research* (pp. 51–68). Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Downey, D. B., Hippel, P. T., & Broh, B. A. (2004). Are schools the great equalizer? Cognitive inequality during the summer months and the school year. Downey, D. B., Von Hippel, P. T., & Broh, B. A. (2004). *Are schools the great equalizer? Cognitive inequality during the summer months and the school year. American Sociological Review*, 69(5), 613–635.
- Flick, U. (2007). *Qualitative research designs. Designing qualitative research*. Sage.
- Ford, T. G. (2018). Pointing teachers in the wrong direction: Understanding Louisiana elementary teachers’ use of compass high-stakes teacher evaluation data. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 30(3), 251–283.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu (Çev. M. A. Kılıçbay)*. Ankara: İmge.
- Gould, S. J. (1996). *The mismeasure of man*. Newtork: W. W. Norton.
- Gess-Newsome, J. (1999). Pedagogical content knowledge: An introduction and orientation. In *Examining pedagogical content knowledge* (pp. 3–17). Springer, Dordrecht.

- Gunzenhauser, M. G. (2003). High-stakes testing and default philosophy of education. *Theory Into Practice*, 42(1), 51–58.
- Güler, D., & Çakır, G. (2016). Lise son sınıf öğrencilerinin sınav kaygısını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39).
- Gür, B. S., Çelik, Z., & Coşkun, İ. (2013). Türkiye’de ortaöğretimin geleceği: Hiyerarşi mi eşitlik mi. *Seta analiz*, 69, 1–26.
- Haney, W. (2000). The myth of Texas miracle in education. *Education Policy Analysis Archives*, 8(41).
- Horn, C. (2003). High-stakes testing and students: Stopping or perpetuating a cycle of failure? *Theory Into Practice*, 1, 30–41.
- Hursh, D. (2005). The growth of high-stakes testing in the USA: accountability, markets and the decline in educational equality. *British Educational Research Journal*, 31(5), 605–622.
- Hursh, D. (2007). Assessing No Child Left Behind and the Rise of Neoliberal Education Policies. *American Educational Research Journal*, 44(3), 493–518.
- Hursh, D. (2013). Raising the stakes: high-stakes testing and the attack on public education in New York. *Journal of Education Policy*, 25(5), 574–588.
- Jennings, J. L., & Bearak, J. M. (2014). “Teaching to test” in the NCLB era: Hoe test predictability affects our understanding of student performance. *Educational Researcher*, 43(8), 387–389.
- Karaduman, B., & Kilmen, S. (2018). Sınav Stresi Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Ölçme Değişmezliğinin İncelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(2), 101–115.
- Köçge, D., & Baki, A. (2009). Matematik öğretmenlerinin yazılı sınav soruları ile ÖSS sınavlarında sorulan matematik sorularının Bloom taksonomisine göre karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(26), 70–80.
- Kumlu, G. D. Y., & Çobanoğlu, R. (2019). Çocukların eğitimde merkezi sınav başarısı ile ilgili dersler daha mı önemli? Aile görüşü ve ilişkili Faktörler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1–22.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Kılıçkaya, F. (2016). Washback effects of a high-stakes exam on lower secondary school English teachers’ practices in the classroom. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, 40(1), 116–134.
- Lewis, S., & Hardy, I. (2015). Funding, reputation and targets: the discursive logics of high-stakes testing. *Cambridge Journal of Education*, 45(2), 245–264.
- Lundström, U., & Holm, A.-S. (2011). Market competition in upper secondary education: Perceived effects on teachers’ work. *Policy Futures in Education*, 9(2), 193–205.
- Marvasti, A. B. (2004). *Qualitative research in sociology*. Thousand Oaks: Sage.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods*. New York: Sage.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). Resmi gazete. *Yayın Tarihi*, 24, 1973.
- Minarechová, M. (2012). Negative impacts of high-stakes testing. *Journal of Pedagogy*, 3(1), 82–100.
- Moore, A., & Clarke, M. (2016). ‘Cruel optimism’: teacher attachment to professionalism in an era of performativity. *Journal of Education Policy*, <http://dx.doi.org/10.1080/02680939.2016.1160293>.
- Nathaniel, P., Sandilos, L. E., L. P., & Mankin, A. (2016). Teacher stress, teaching-efficacy, and job satisfaction in response to test-based educational accountability policies. *Learning and Individual Differences*, 50, 308–317.
- Nelson, H. (2013). *Testing more teaching less*. Washington, DC: American Federation of Teachers.
- Patton, M. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Polesel, J., Rice, S., & Dulfer, N. (2014). The impact of high-stakes testing on curriculum and pedagogy: A teacher perspective from Australia. *Journal of Education Policy*, 29(5), 640–657.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar)*. (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz) Ankara: Siyasal.
- Rutz, H. J., & Balkan, E. M. (2016). *Sınıfın yeniden üretimi: Eğitim, neoliberalizm ve İstanbul’da yeni orta sınıfın yükselişi (Çev. N. Balkan)*. İstanbul: h2o.
- Saldaña, J. (2012). *The coding manual for qualitative research*. Londra: Sage.

-
- Schneider, M. C., Egan, K. L., & Julian, M. W. (2013). Classroom assessment in the context of high-stakes testing. İçinde J. H. McMillan, *SAGE handbook of research on classroom assessment*, (55–71). Thousand Oaks: Sage.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması (Çev. B. Yıldırım)*. İstanbul: Ayrıntı.
- Stoskopf, A. (1999). The forgotten history of eugenics. *Rethinking Schools*, 13(3), 12–13.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1990). *Basics of qualitative research*. New Bury Park: Sage.
- Styron, J. L., & Styron, R. (2012). Teaching to the test: A controversial issue in quantitative measurement. *Systemics, Cybernetics and Informatics*, 10(5), 22–25.
- Sung, Y.-K., & Apple, M. W. (2003). Democracy, technology and curriculum: Lessons from critical practices of Korean teachers. In M. W. Apple, *The State and The Politics of Knowledge* (pp. 177–192). New York: Routledge.
- Thompson, G. L., & Allen, T. G. (2012). Four Effects of the High-Stakes Testing Movement on African American K-12 Students. *Journal of Negro Education*, 81(3), 218–227.
- Valli, L., & Buese, D. (2007). The changing role of teachers in an era of high stakes accountability. *American Educational Research Journal*, 44(3), 519–558.
- West, C. (2012). Teaching Music in an Era of High-Stakes Testing and Budget Reductions. *Arts Education Policy Review*, 113(2), 75–79.
- Wright, W. E. (2002). The Effects of High Stakes Testing in an Inner-City Elementary School: The Curriculum, the Teachers, and the English Language Learners. *Current Issues in Education*, 5(5).
- Zimmermann, B. J. & Dibenedetto, M. K. (2008). Mastery learning and assessment: Implications for students and teachers in an era of high-stakes testing. *Psychology in the Schools*, 45(3), 206–216.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Research Article / Araştırma Makalesi

Hoping for the Best, Preparing for the Worst: A Sociological Study on Being a Musician in Turkey

En İyiyi Ümit Edip En Kötüye Hazırlıklı Olmak: Türkiye’de Müziyenlik Mesleği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Uğur Zeynep GÜVEN¹

¹Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Istanbul, Turkey

ORCID: U.Z.G. 0000-0002-6948-2277

Corresponding author:

Uğur Zeynep GÜVEN,
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of Sociology,
Istanbul, Turkey
E-mail: ugurzeynepguven@yahoo.com

Submitted: 21.11.2019

Revision Requested: 27.01.2020

Last Revision Received: 29.02.2020

Accepted: 09.03.2020

Published Online: 07.05.2020

Citation: Guven, U.Z. (2020). Hoping for the best, preparing for the worst: A sociological study on being a musician in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 139-155.

<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0105>

ABSTRACT

This study aims to analyze the socio-economic status, behavioral patterns and cultural constituents of being a musician in Turkey. The main objective is thus to unveil various different aspects of how musicianship is structured, expressed and perceived in Turkey. This research employs semi-structured in-depth interviews with 12 educated and professional Turkish musicians of different genres, which are grouped under the categories of serious and popular music. The main findings put forth that musicians, as artists, seem a bit unsure about the occupational prestige of their job. Lack of interest in serious music, inclination towards more trendy and ready-to-consume genres, interventions of new media technologies, trying to maintain a professional artistic network and to meet the demands of the music market while trying to stay creative and authentic, together with job insecurity and income instability are reported among the major difficulties that musicians face today. Engaging in free-lance work is also deemed an inevitable dimension of their job. Improvements in the management of musicians and the flourishing of innovative performance ideas came to the forefront as promising developments. Moreover, even though musicians share many behavioral patterns with other professionals, being patient, disciplinary, cooperative and hard-working, were listed among the necessities for musicians' career success.

Keywords: Musicianship, music business, occupational prestige, occupational behavior

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de müziyenlik mesleğini, sosyo-ekonomik statü, davranışsal örüntüler ve kültürel bileşenler açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, ülkemizde müziyenlik mesleğinin farklı boyutlarının nasıl yapılandırıldığı, ifade edildiği ve algılandığını ortaya çıkarmak çalışmanın ana hedefidir. Çalışmanın temel araştırma metodu, ciddi müzik ve popüler müzik alanları altında toplanan farklı müzik

türlerinde çalışmalar ortaya koyan eğitilmiş ve profesyonel 12 müzisyen ile gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeleri içermektedir. Araştırma sonucunda, birer sanatçı olarak müzisyenlerin kendi mesleklerinin itibarı ve saygınlık düzeyi konusunda tereddütlerinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Ciddi müzik türlerine yönelik ilginin azalıp tüketime hazır son moda müzik türlerine ilginin artması, yeni medya teknolojilerinin müzik alanına müdahil olması, profesyonel iş ağının içinde kalıp müzik piyasasının taleplerine uymaya gayret ederken, bir yandan da yaratıcı ve özgün işler yapmaya çalışmak, müzisyenlerin günümüzde karşılaştığı temel güçlükler arasında ifade edilmiştir. İş güvencesi ve düzenli gelir konusundaki sorunlar da bu listeye eklenerek, serbest-çalışmanın müzisyenlik mesleğinin kaçınılmaz bir boyutu olduğu dile getirilmiştir. Öte yandan, menajerlik alanındaki iyileşmeler ve gelişmekte olan yenilikçi performans fikirleri, ümit vadeden gelişmeler arasında sayılmıştır. Ayrıca, müzisyenler diğer meslek gruplarıyla pek çok ortak mesleki davranışsal özellikler paylaşsalar da, sabırlı, disiplinli, iş birliğine yatkın ve çalışkan olmak, kariyer başarısı açısından gerekli nitelikler arasında belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzisyenlik, müzik piyasası, mesleki itibar, mesleki davranışsal özellikler

1. Introduction

All musical pieces, as is the case for works of art and creative productions, are capable of representing the characteristics of their time and somewhat reflecting the cultural preferences that hold social groups together. Indeed, composition techniques, performance types, ways of reception and patterns of musical consumption are all reflections of the mode and the relations of production of a society. Among various different social actors and groups who contribute to the systematic realization of musical production, musicians -both composers and performers- constitute the most influential actors within this art world.

Sociological analyses on being a musician make use of macro-sociological perspectives, as their main objective is the study of the political economy upon which its system is built and is maintained. In addition, the analyses on musicianship may adopt a micro-sociological perspective and unveil the social structure, which is multifaceted and prone to many different patterns of social interactions among numerous social actors. Such an approach to musicianship stands at the intersection of different fields of sociology, primarily sociology of work and occupations, cultural sociology and sociology of music. In this sense, major topics including globalization, post-industrial society, postmodern approaches, social inequality, poverty, precarious economy and the gender issue can be subjected to a thorough analyses of how musicianship is structured, expressed and perceived in a given society. Similarly, topics like cultural capital, performances and concerts, authenticity, stratification of taste and preferences offer an area of study for the analysis of face-to-face interactions among different social groups. In the light of this vast background, this article aims to analyze the socio-economic status, behavioral characteristics and cultural patterns of being a musician in Turkey.

The theoretical background of the study depends significantly on Becker's conceptualization of 'art worlds' where musicianship alongside other creative and artistic jobs, is thought to be stratified, multifaceted and interrelated with other social actors and organizations. It also draws upon the key concepts of Bourdieu together with the socio-musicological concepts of the post-Adorno period. This study uses mainly semi-structured in-depth interviews with musicians as part of its qualitative research methods, along with a comprehensive literature review.

In this direction, the first part of this article is reserved for the theoretical framework of the study, which focuses mainly on music, art, culture and work, in order to reveal the social positions of musicians. Secondly, the research methods are explained alongside the main scope and the limitations of the study. The third part presents the results of the research through different themes and sub-themes in accordance with the data gathered from the musicians. Then, a discussion will be held on the delicate balances that musicians redress in Turkey. Here, with this relatively small-scale yet comprehensive research, the author wishes to contribute to the current literature on musicianship with original data from Turkey.

2. Theoretical Background: Occupational and Cultural Implications of Making Music

Howard S. Becker's different typologies of artists in his influential work "Art Worlds" provided this research with an essential categorical-theoretical framework. According to Becker (1997, p. 410-417), an art world consists of the people and organizations who produce those events and objects that the world defines as art. When it comes to music, as a branch and a domain within this conceptualization of art worlds, it includes in the first place 'people who conceive the idea of the work' (i.e. composers). Then it incorporates 'people who execute it' (i.e. performers or instrumentalists) and 'people who provide the necessary equipment and materials' (i.e. musical instrument

makers and manufacturers). Finally, an art world includes people who make up the audience for the work. Becker underlines that art worlds require established conventions, expert competent professionals, a certain amount of regulative force and standardizations with a high level of division of labor. In this context, he distinguishes between different major categories of artists including musicians and other performers. “Integrated professionals” constitute the first category and consist of composers or performers who recognize the organizational structure of the music world, the expectations and the capacity of the audience and the requirements of the art business. Becker points out that such composers ‘write music that performers can read and play on available instruments’. For that reason, integrated professionals have regular salaries, are preferred and favored by producers or event organizers and are acknowledged by society. In comparison to “integrated professionals”, the second typology “mavericks” keep a loose connection to an art world but refuse to conform to its rules and conventions. Maverick musicians do not hesitate to experiment in innovations and are open to challenges. Apart from the established audience, they also seek to address a different audience. On the other hand, “naïve artists”, as the third artist typology, know very little about the nature, history, conventions or the mechanism of the art world they are working in. They usually work alone and have to create their own network of cooperation. Finally, “folk artists” are located amidst no professional art community and their works are characterized by a lack of artistic merit. Becker gives the example of the singers of ‘happy birthday’ for this last category. Therefore, it should be noted that the word ‘folk’ does not denote an authenticity in itself. This research, which aims to discover the social components of professional musicianship in Turkey, is mainly interested in “integrated professionals”. Yet, instead of exemplifying this first artist typology of Becker, this study rather draws on its certain distinctive artistic features in order to better interpret the professional attitudes and occupational positions of professional musicians in Turkey.

The status of musicians as a particular occupational group has previously been a research topic for many theorists of economy and sociology. From a Marxist point of view, musicians can be considered as falling within the category of wage-laborers. Economists, in particular, distinguish between certain characteristics of different jobs. Smith (cited in Chanan, 1994, p. 144), for instance, says in a passage of “Wealth of Nations” that musical performance fell into the category of ‘perishable services’, the type of activity, which *‘does not fix or realize itself in any permanent subject, or vendible commodity, which endures after the labor is past’*. According to this perspective, when evaluating work on a scale of most respectable in society, musicians, opera singers and opera dancers take their place towards the end of the spectrum. Attali (1989, p. 38) similarly states that, *“the court musician who is not a productive worker, is paid a wage by someone who employs him for his personal pleasure. His labor is exchanged for a wage or paid in kind”*. He sees two use-values here; material and spiritual sustenance. Stokes (2002, p. 151), with examples from his original fieldwork in Turkey and his evaluations from other studies concerning the professionalization of musicians in Romania, Sardinia and Morocco, questions *“the selling musical selves”*. While extending his arguments on Marx’s historicism, Stokes (2002, p. 61) points out that *“The commoditization of music may produce modes of understanding music which increase our fetishization of the musical object or text, and deepen or sense of alienation and moral failing as we struggle to connect ourselves with the otherworldly epiphanies promised by the sublime”*. Such an understanding was also one of the pivots of the “culture industry thesis” of Adorno and Horkheimer (1991) where reproduction and circulation of music through the culture industry created commodity fetishism mainly through ‘alienation’ and ‘reification’. Adorno also pointed out that musical goods, as part of this industry, were capable of creating “regressive listening”. In the

face of culture industries, musicians, particularly in their role of integrated professionals, follow certain patterns when composing, performing and offering their artistic work. These patterns of musicianship display themselves in a rationalized music world, as Weber (cited in Pedler, 2010) puts it, through conventions and standardizations of the musical milieu, which contributes to its universality and equilibrium.

Orientation towards music or the will to become a musician often flourishes at an early stage of life. Especially the path to institutional music education opens up almost simultaneously with the entrance of the infant to primary school education. In keeping with the hard work on the music genre adopted by the soon-to-be educated musicians, this requires a particular level of economic, social and cultural capital. In this sense, Bourdieu's (1984; 1990) major concepts (including "habitus" as all the dispositions of a musician; musicianship as a "field"; and "mélomanie" as being a devoted and well-informed expert listener) all serve as the key terms to unveil the engagement level and attachment ways of a musician to his particular art world. Moreover, the discovery of the musical talent of an individual as well as the guidance and the support that s/he receives depends highly on the level of symbolic capital, which can also be detected through the frequentation to musical and other cultural activities starting from his/her childhood. Additionally, as Woody II (1999, p. 242) points out "*an individual's interest in music is cultivated through early experiences within the home (e.g., parents' interest in music, opportunity to take music lessons, etc.), and is later subject to the reinforcers of identification with peers and idiosyncratic self-concept*". This article will thus refer to these very influential terms for the interpretation of the answers of the musicians interviewed for this research.

The music world is also considered as part of "*different types of intellectual and artistic practices and processes*", which is in fact one of the essential definitions of culture by Williams (2005, p. 90) from a sociological point of view. Finally, Adorno's (1994) distinction between "serious music sphere" and "popular music sphere" constitutes the base for the research model. The serious music sphere reserves a highly anticipated place for its composers and performers and also demands a higher level of reception and reaction from its audience. During the post-Adorno period, this distinction was further elaborated. Many examples from different genres such as rock and jazz together with pop are situated within the popular music sphere. Several scholars (i.e. Tagg, 1982) used the distinction between the art music, popular music and folk music spheres as the figurations of main different art worlds. The informants for this research were determined according to their current affiliations to either serious or popular music spheres. With reference to this theoretical framework, the scope and the limitations of this research is bounded only with Becker's "integrated professionals" category (other limitative criteria of the informants such as educational background, etc. will be specified in the following part). Regarding the nature of qualitative studies with respect to the representativity of the sample, we narrowed it down to Western art music professionals for the serious music sphere, and rock music professionals (including pop-rock) who hold a music degree or are conservatory graduates for the popular music sphere. This helps the researcher to arrange the similar or divergent thoughts, aspirations and challenges of the musicians who compose and perform similar music genres.

This study takes into account aforementioned previous theories and related studies that analyze musicianship as a 'job' in a developed, industrialized, urbanized society with a high division of labor. These mainly include qualitative studies, which focus on various different occupational aspects of educated and professional musicians from around the world (e.g. Cahn, 1992; Dyce and O'Connor, 1994; Frederickson and Rooney, 2016; Perrenoud and Bataille, 2017; Vaag et al., 2014;

Publicover et al., 2019) and from Turkey (e.g. İmik and Haşhaş, 2016). The focus on the social, cultural and economic dimensions of musicianship as a ‘job’ necessitated the exclusion of ethnomusicological studies from the literature review, about musicians in so-called ‘unfamiliar’ local communities (for instance, percussion usage of Polynesian tribes). Likewise, studies that touch upon musicianship amidst faculties of health sciences (with specific topics, such as health problems due to right hand usage of musicians), or educational sciences (again with specific themes, such as comparison of different composition teaching methods) were left out due to their irrelevancy to the sociological approach of this study. Given the specific focus on musicianship as a ‘job’ and an ‘occupation’ in Turkey, this study also does not aim to analyze different music cultures or taste publics in Turkey, as the entire emphasis is on the experiences of Turkish musicians.

3. Methodology

In order to focus on the occupational aspects of being a musician in Turkey, this research employs semi-structured in-depth interviews with professional Turkish musicians of different genres as the main qualitative research method, and these are clustered under “serious” and “popular” music spheres in accordance with Adorno’s (1994) distinction. Different styles within the scope of Western art music (i.e. atonal, contemporary music) are hereafter referred as classical music within the serious music sphere. Also, rock, pop and jazz are listed under the popular music sphere. A total of 12 musicians whose occupational details are given below in Table 1, were interviewed between September 2018 and October 2019. Most of the interviews were conducted at university campuses and at a production studio by appointment, while one interview was recorded via telephone and three were conducted after concerts in the foyer areas, all of them again by appointment. The duration of the interviews varied between around twenty-five to seventy-five minutes. The interviewees were selected based on the following criteria: (1) claiming musicianship as their primary job/occupation, (2) having official work experience as a musician, (3) having an institutional music education, and (4) making a living from musicianship. As I was looking for “integrated music professionals” with the aforementioned characteristics, I used purposive sampling (Bernard 2006, p. 191) where “the researcher decides the purpose s/he wants informants to serve, and s/he goes out to find some; there is no overall sampling design that tells the researcher how many of each type of informant s/he needs for a study”. The age range of the interviewees was designed on the grounds of UN age intervals and included young adults and elderly people. There was no upper age limit but teenage musicians were excluded from the sample. Having lived and worked in Istanbul was also another required feature of the interviewees.

The open-ended semi-structured questions addressed mainly the following themes and sub-themes; (1) social status; hierarchy, recognition, respectability of/in musicianship, (2) music business; culture industry, working ethics and principles, job security, syndical affiliations, talent and professionalism, (3) creativity and freedom, (4) prominent behavioral characteristics, and (5) vocational experiences and interactional features. After I transcribed the voice recordings, I highlighted the common concepts that my informants talked about, and regrouped them into more specific categories. I applied one of the text-analysis tables designed by Bernard (2006, p. 497), where I designated the main topics that were covered during my interviews as the first-order category, and the specific concepts that arose from them as the second-order category. Finally, I gave them numeric codes and arranged them accordingly. This helped me retain the data from my interviews that corresponded to the same theme and interpret the findings.

Table 1. List of interviewees

Interviewee	Music Sphere	Occupational Detail	Gender	Age
GA1	Serious Music	Contemporary Music Composer, Viola Player, Conservatory Professor	Male	48
GA2	Serious Music	Classical Music Composer, Piano Player, Conservatory Professor	Male	59
GA3	Serious Music	Conductor of a Chamber Orchestra, Piano Player	Male	64
GA4	Serious Music	Violin Player in a Philharmonic Orchestra	Female	32
GA5	Serious Music	Violin Player in a State Symphony Orchestra	Male	31
GB1	Popular Music	Composer, Electric Guitar Player	Male	43
GB2	Popular Music	Composer, Electric Guitar Player, Producer	Male	40
GB3	Popular Music	Composer, Drum Player	Male	37
GB4	Popular Music	Composer, Piano Player	Female	35
GB5	Popular Music	Singer, Vocal Artist, Acting Coach, Violin Player	Female	33
GB6	Popular Music	Sound Engineer, Tonmeister, Violin Player	Female	24
GB7	Popular Music	Composer, Violin and Accordion Player	Male	72

4. Findings

4.1. The Occupational Social Status of Musicianship within Social Hierarchy

Musicianship, or being an artist in a broader sense, is often considered, at least to a certain extent, as something ‘special’, ‘unique’ or ‘valuable’ in comparison to various other jobs. When it comes to creativity and being able to reach to the depth of the human soul, many different jobs and occupations, ranging from a white-collar president of a company or a blue-collar textile factory worker would probably agree on the ‘respectability’ of being an artist. Here, being authentic and not fake or self-proclaimed is regarded as being the major evaluation criteria for being a ‘real’ artist. Yet, musicians’ experiences seem to drive them to a degree of uncertainty regarding this allegedly high level of social recognition.

Among the interviewees, classical music composers hesitated before deciding on the hierarchical status of their art world. They share the idea that classical music constitutes a relatively small art world and as it requires serious education and practice, it is therefore a respectable art milieu in Turkey. Yet, they were uncertain about the appreciation criteria in Turkey. They all emphasized that while reaching millions of people and making a lot of money out of music are the key criteria to social recognition, success and a higher social status, the classical music milieu runs a little bit behind in the occupational competition. Concerning this issue, interviewee *GA1*, contemporary music composer and viola player, shares his critical observations as follows:

“Our art world is appreciated only by a small fraction in Turkey – either by people who received a modern education, who live in a secular milieu or by those who wish to ‘look Western’. But I do not think that classical musicians are respected throughout our society”.

GA1 and *GA2* both drew attention to the nationwide decreasing financial support as a contributing factor to this loss of prestige. When it comes to the internal occupational hierarchy, *GA5* indicated that concertmaster (violinist) and conductor occupy the highest rank within symphonic

orchestras and senior instrumentalists are also more respected by their fellow instrumentalists. Besides, there seems to be a difference when a professional musician is a composer and a performer at the same time. *GA1* claims that *"Being a musician means being an artist and an artisan at the same time. A performer who does not compose should be like a skilled craftsman. Playing properly the parties on stage is the key to success"*. However, he adds from a critical point of view about musicianship that, being a performer requires less creativity in comparison to being a composer and that is how a musician might become interchangeable. Interviewee *GB4* admits that she sometimes regrets giving up on composing in order to concentrate on her professional career in the popular music business. She adds: *"Thanks to my classical music education, I feel not superior but self-confident as a musician who works currently as an instrumentalist in the popular music industry"*. In some way, composing and playing an instrument occupy varying hierarchical positions depending on the performative contexts within both classical and popular music spheres.

The general shared view towards becoming a musician has always been bit problematic in Turkey. This was influenced by the ongoing difficulties of finding a financially and socially secure job with a regular income on one hand, and the toughness of the creation and the execution of art on the other hand. In relation to this contested common belief, musicians themselves have quite fuzzy thoughts on the level of prestige of their job. Three of the informants associated the allegedly decreasing respectability towards musicianship in Turkey to the reverse correlation between offer and demand of the culture industry. In other words, there is an increase in the number of educated musicians, but they have to compete for payroll employment opportunities offered by only a few established institutions that recruit musicians. *GA1* compares the current situation in Turkey to the 1970s where "live orchestras" and a "club culture with a live music tradition" were widespread around the major cities in Turkey. He says; *"It was probably one of the few golden decades during which musicians were most respected in our society"*. He adds that the peak of live music halls made way for the increase in the number of jazz bands and pop (or as they called it back in the day 'Western light music' (*hafif Batı müziği*) to indicate the pop sound of the era) bands, as well as classical Turkish art music and Western art music orchestras.

Concerning the status of classical music, *GA3* who also designs and manages additional informative activities before his concerts, thinks that the actors within the classical music sphere should come up with innovative ideas. He strongly emphasizes that the extra-classical music world should promote the music itself and claims:

"I think that efforts to popularize classical music should be proper and systematic. Here, popularization does not necessarily mean vulgarization. To me, it is just reaching out to more people so that they can develop affections. Presenting information about music is not a burden, it is necessary for its recognition".

In this sense, *GA3* thinks that classical musicians should collaborate with their fellow musicians and take initiatives along with formal institutions and NGOs. Similarly, *GA5* thinks that: *"[The] presentation of classical music concerts should be assisted by historical or musical informative introductions, otherwise the audience would be limited to elderly people and the tourists. Young people always love to discover new things"*. In a related context, *GA5* also draws attention to the immediate necessity to increase the number of 'proper' concert halls, not only to increase the number of classical music concerts but also to help young musicians to practice and improve their excellency in playing their instruments. He adds: *"There is a great difference between playing for a small group and playing in a concert hall in front of 500 people"*. While stressing the

importance of the amelioration of the classical music milieu, *GA5* touches upon a very important but highly controversial issue about the allegedly higher status of classical music in Turkey. Without comparing and classifying the genres and attributing a higher -thus unreachable and complex- status to classical music, he says:

“I do not agree with the old discourse that says; ‘classical music should descend to common people’. Rather ‘common people should be drawn to classical music’ via elaborate performances... Good music always draws the attention of people. I know very well that Turkish people have always been interested in classical music and in all good music. But the presentation of it is very weak now. Classical music productions in France and Germany are extraordinary. People thus value quality.”

Other interviewees also criticized the insufficient interest in serious music. *GB6*, for instance, is a young violinist who used to play with the Istanbul Youth Symphony Orchestra and has recently started to work at a music production studio as a sound engineer. In the light of her relatively short yet intense experience as a concert performer, concerning the status of musicianship, she speaks of an increasing significant lack of interest in classical music among her peers and younger people. She adds: *“I was disturbed a few times during my concerts by the murmuring coming from the audience, when there are only a few rules to follow at classical music concerts, like keeping quite or knowing the appropriate time to applaud”*. Sadly, she thinks that this is mainly because of the fact that most people do not care about the music itself or appreciate the hard work on stage. She also relates this to the increasing consumerism and states: *“Classical music is not suitable for consumption. Therefore, half an hour concerto or an hour-long symphony are no longer appealing for today’s people who are impatiently in constant search of fast consumption”*. Yet, she adds that such an attitude is present for other genres as well. She thus sees this as a contributor to the decreasing respect towards musicians and artists in general in Turkey. From another standpoint, musicians who received a classical music education but who are currently working in the popular music industry think that every genre has its own public and it does not make much sense to compare one with another.

Another point of view comes from a rock musician *GB2*, a graduate of the music department of a private college where he also studied jazz, who underlines that: *“The status of musicianship has improved over the past decade on public space in Istanbul. I remember people disrespecting rock musicians in the 1990s. Today, people that I meet every day, taxi drivers for instance, show great appreciation.”* He has recently opened his own recording studio and also started working as a producer. Today many musicians are willing to work with him because, after several years, his compositions, songs and works got credit and are sought after, so he thinks that respect is something earned over time.

4.2. There is a Place for Everyone under the Sun. Or, is There? Questioning the Music Business in Turkey

Work ethics and principles may vary from one job to another, yet certain qualities like being decent, honest, creative, hardworking and cooperative always pay off in an ideal work place. Professionalism on the other hand demands additional decision-making processes from a procreator and these are usually considered to be the rules of the business. Indeed, the professional music world is not exempt from these requirements of the worldwide post-industrial and neo-liberal industry.

First of all, finding a job that will provide a living, a regular salary and security is not an easy task for musicians in Turkey, regardless of the music genre that they compose and perform. As

part of the serious music sphere, artists who take place in the classical music milieu and play Western art music styles have been confronting multifaceted reactions and requests. The common major requisitions in the worldwide music business also exist in Turkey but *GA1* draws attention to certain particular demands of the classical music business as follows:

“The main expectation from a classical musician who received an institutional Western art music education in Turkey is to compose music in accordance with the Turkish-style modernization process; it should include motifs from classical Turkish art music. Before, it was rather Turkish folk music.”

GA1 adds that if classical musicians want to get involved on the market, they need to meet this demand of the classical music business in Turkey, and by following the unwritten rules, they should create “glorious sounds”. All other interviewees share the idea that those who “play along” will receive support both from the state and private foundations, and thus will reach a wider audience. Yet, *GA4* thinks that the usage of authentic Turkish instruments on stage along with the symphony orchestra creates a different and a unique atmosphere on stage, and considers this as a distinctive feature of the classical music art world of our society. She adds: “*I am only interested in how well I play. As long as I challenge myself with the musical partitions, I leave the stage with gratification*”. *GA5* draws attention to another aspect and remarks that:

“It is important to be an entrepreneur and not to stick to a limited milieu in order to get recognized on the market. Sometimes being humble does not pay off. Social networks become important. There are several talented genius musicians in Turkey that people have never heard of.”

Job security for the classical music milieu is also a fragile issue. Our interviewees pointed out that working as an instrumentalist in state orchestras or teaching music at state conservatories or music schools provides a stable salary and job security. However, *GA1* and *GA2* drew attention to the difficulty in finding such positions and remark that many talented instrumentalists went abroad to seek stable jobs in orchestras. As for the composers, if they wish to reach to a higher economic status and become known by the larger society, they should definitely serve the demands of the market. Emphasizing national values or local features in accordance with the expectations of the market has become important to maintain the continuity of one’s artistic network in the music market.

While figuring out how to adapt to the demands of the market and to choose an institution to sign contracts with, being a free-lance musician serves as a good interim situation. However, all the interviewees pointed out that being a free-lance musician is a very hard endeavor and all free-lance composers and performers seek a stable and secure job to actually be free. In this sense, being a free-lance worker might seem to be the opposite of being ‘really free’ for a musician. Yet, *GB3* shares his confusion about the two types of liberty that he has: “*Sure, it gives me some kind of economic liberty when I get my regular salary. But this is nothing compared to the liberty I feel when I can spend long hours at the studio, improvising and experimenting new techniques*”.

On the other hand, many musicians within the popular music sphere think that engaging in free-lance work is an inevitable dimension of their job. Interviewee *GB5* is a vocal artist who works at many different jobs; she works as a dubbing artist for Disney’s and Warner Bros’s animated cartoons, she sings in musical theaters and she works as an acting coach. She is a conservatory graduate who also holds a second conservatory degree from abroad. She has five years’ experience in working at Broadway musicals. After she returned to Turkey, she gradually became a highly sought after vocal artist. Yet she says:

“Today it is too hard to make a living only from one steady job as a musician or an artist, unless you are a super star in Turkey. Either you have to be really famous –yet they appear in commercials even if they earn like 500,000 a night from their performances. As a result, you need to be a free-lancer in our sector. I wish artists could just live by only professing their art. I wish I could buy a car or a house by only doing musical theaters. But it is not possible”.

Even though *GB4* prefers being a free-lance musician, she signed a contract with a company last year. She pointed out that she would probably get tired of the irregularity of job offers and uncertainty would negatively affect her talent as a musician. At this point, it is suitable to compare this situation to its counterpart in the world. For instance, Frederickson and Rooney’s (2016) analysis on professionally trained free-lance musicians sums up quite interesting results, including the devaluation of the musicians’ technical skills by the audience, overshadowing the esthetic aspect by the functional purpose of their performance and the feeling of low-prestige accompanied by being treated as non-persons. Similarly, Vaag et al. (2014, p. 215) in their analysis of Norwegian free-lance musicians showed that tolerance for ambiguity and poor financial security, flexibility and adaptability are among the most significant challenges of being a free-lance musician, who in return, might also have a larger degree of autonomy and responsibility. The significant occupational structure of the free-lancers in the music industry seems to cover the singers in Turkey and in the world. The increasing autonomy of an artist is explained by *GB5* as follows:

“Today, the sector has become a little more secure for vocal artists. Now, we have seal and signature, we make out an invoice and have insurance for any kind of recording work. Yet, copyright is still a huge problem. For example, I hear my voice, my singing, used somewhere and I cannot put in any claim for it.”

Many of the informants agree on the fact that instead of a single music industry, there are several different music industries in Turkey. Capitalism seems to have been the most recent ‘patron’ of the musicians along with other jobs and occupations in the world, if earning a livelihood is the point in question. Our classical musician interviewees remarked that many of their colleagues compose or perform for populist projects and collaborate with pop singers. Even though they did not give examples from their personal experiences, they reported some examples from their peers where they pointed out that such an attempt damages a musician’s self-esteem. When it comes to the rock music industry in Turkey, the nature and the form of problems start to proliferate. Music graduate rock musician and studio owner producer *GB2* states that:

“The music business in Turkey did not have a systematic path at the beginning of my career. I think 2004 was a milestone because many rock musicians signed contracts with major labels in Turkey. Highly educated and experienced music managers entered the scene. Still, today the pie is too small. I see every day in my recording studio many talented musicians competing over projects. This is a metropolis and the lack of venues and performance halls is still one of our major problems”.

We learn from him that today music managers concentrate on particular districts and neighborhoods, like the Kadıköy music scene in Istanbul. *GB2* also reveals the organized networks of booking agencies in Turkey who systematically get in contact with managers to find new musicians and bands for different kinds of organizations and projects.

We can conclude from the interviewees’ responses within the classical music milieu that attitudes towards the demands of the music industry vary depending on whether the artist is a com-

poser or a performer. If a musician is a composer and a performer at the same time, they tend to be more critical of the market demands of their art world, whereas an instrumentalist who only performs on stage or for recordings, seems to be less critical and more open to the demands of the extra-musical world.

5. Discussions

5.1. Can We Speak of Some Prominent Occupational Behaviors of Musicians in Turkey?

Many scholars hold the idea that different occupations are closely associated with prominent characteristic features and recurring behaviors. Sensitivity, creativity and vulnerability are among the characteristics that are often attributed to artists, including musicians. For instance, in a recent study, Publicover et al. (2018) interviewed musicians who contributed to a musical work called Playlist for Planet, which engaged with environmental issues, and uncovered the significant high level of sensitivity of musicians towards ecological and social problems. They also drew attention to a delicate balance between clinging onto the music business and keeping up with all sorts of fans whilst trying to be 'authentic'. A similar sensitive attitude towards social problems was also deemed as a common behavior by *GB1*, who emphasized that; "*Music-making is a healing activity. A musician first heals his own soul, then begins to diffuse the cure to his environment*".

In another study, Wiggins (2011) focuses on vulnerability and after a series of in-depth interviews with classical musicians and jazz musicians suggests that vulnerability is a learned behavior that emerges when seeking approval from a respected fellow musician. The early stages of career and anxiety before onstage performances were also found to be related to the vulnerable attitudes of musicians. Concerning this characteristic, *GB4* complains about how female musicians are, by default, deemed to be 'more' vulnerable, emotional, whimsical or even unreliable in comparison to male musicians. She complains that: "*Doctor, teacher, secretary, musician; they are all the same when it comes to gender inequality. Women are always thought to be more emotional and less rational*". It was also noticeable that none of the male informants spoke about gender differences when asked about the behavioral patterns of their profession.

GAI disagrees with these attributes and claims that a high level of sensitivity can also be found within all professions, such as mechanical engineers or forklift technicians. Yet he stresses that a musician's trademark is "*discipline*" and "*cooperation*", especially if s/he performs in an orchestra or a band. Indeed, a musical orchestra is like a micro-cosmos of a society where both mechanical solidarity - among the players of the same instrument - and organic solidarity - between different instrument groups, such as woodwind or string instruments - can be observed. He adds that what most musicians both within serious and popular music spheres in Turkey have in fact is a mechanical talent:

"Quickly overcoming the difficulties of playing an instrument, being a fast learner and playing the written notes correctly have always been deemed as indicators of musical talent in Turkey. Conservatories also care about this kind of mechanical talent. Saying something new with music and stylistic creativity unfortunately takes a backseat in Turkey."

Among the interviewees, classical musicians, especially *GAI* and *GA2* also lay stress on the banalization of musicianship because of the demands of the market, which turns a composer into an "*arranger*". In a related study, Cahn (1992, p. 27) points out that "symphony orchestras, like other human institutions, require the involvement of many individuals and are therefore in many respects political entities". From this point of view, he maintains that when authority and a series

of rules are put aside, when there is a common ground for all contributors to music-making, such as performers, listeners or fund-raisers, and the contribution is appreciated by others, frustrations could be reduced and musicians will have a chance to have the highest level of self-fulfillment.

According to Woody II (1999, p. 241) deciding to become a musician is much like other career choices because it depends on different motivations, needs and opportunities that are beyond the prediction or control of the individual. Personal psychological traits should therefore be considered as contributing factors instead of sole determinants. Among these traits, some compartments and attitudes are widely observed by musicians. These kinds of topics on the socio-psychological status of musicians has long been the object of research. Nash (1957) for instance, evaluated solitary work for a long period of time, and stated that performing and presentation were among the intrinsic behavioral aspects of musicians. *GB6* illustrates this issue by stressing the hard work of the musicians as follows:

“Sometimes we play an instrument for 8 hours non-stop in a room, or work on the mix till our ears bleed. That is why musicians know how to grow gradually. They know very well that nothing is easy. Sometimes you have to work for long years on a piece and nothing happens. But one day everything changes. It is all about patience and hard work.”

In another research that focuses on the personality traits of popular musicians, singers, drummers, guitar and bass players in rock and country music bands in particular, Dyce and O'Connor (1994, p. 172), found out that the performers display significantly extroverted, dominant and arrogant characters. *GB2*, who has played at stadium rock concerts until now, comments on this matter as follows:

“A certain amount of ego is necessary for a musician. Otherwise, we would not go on stage and play for thousands of people. We want to tell our thing and be heard by the others. Yet, a musician should be keen on cooperation because music-making is a collective activity”.

Concerning the capacity to cooperate, *GB5* states that: *“Even if you are a very talented artist, you should definitely have the qualifications to cooperate with all of your colleagues, like producers or technicians. You cannot exist on your own. You should leave your ego aside”.* According to the observations of *GB2*, doing everything at the last-minute is another interesting common characteristic for many musicians in Turkey. Yet, he says that it does not cause anxiety when all the talented musicians get together. He says; *“As long as the musicians are talented and good at their instruments, even though they rehearse right before the sound-check, they can be great on stage at a stadium concert.”*

GA5 figures that musicians on the way to becoming a ‘real artist’ generally share some common characteristics, including being mature, attentive and sensitive. But he very importantly points out that: *“An artist sensitivity is definitely not about sharing emojis and status updates about recent events on facebook! A real artist is someone who can turn the traumas into an acquisition and then to an art work”.* Being a ‘real’ artist, which has always been a highly anticipated discussion topic, can be better analyzed by reviewing the challenges they face in time.

5.2. Seeking Balance while Struggling: How Do Musicians Liberate Themselves?

Musicians like other artists and workers in creative occupations have to deal with both internal and external occupational stress. Creativity in fact is seen as a prerequisite for musicians, as for other artists. This inevitably causes a massive challenge that drives them to be more prone to

suffer from disorders. The internal struggle of a musician can be best seen in the following statement of *GA2*, who shares his feelings on performing as follows: “*Performance means sweat and stomach ache. No matter how professional you are, you feel the excitement and pressure at the same time. The substantial moment is when you compose, not when you perform on stage.*”

Being a musician is also regarded as a matter of existence for all of my interviewees. However, freedom, as an essential component of existence signifies a two-sided concept within this perception. The interviewees from both serious and popular music spheres think that their freedom is very limited mainly because of economic instability and the oppression of the music industry in Turkey. Yet, they all expressed that musicianship, or being an artist in a broader sense, compared to other jobs, gives a person ‘the most’ freedom possible when s/he gets a chance to create independently and focus on their inner world.

GB3 is currently working on two different projects but complains about the indifferent or condescending attitudes of the producers. He says: “*When we perform, we are travelling around the edge of symphonic rock with syncopated rhythms. What bothers me most is the criticism towards our experimental sound, when it is actually the only thing that should be cherished*”. This concern of *GB3* can also be interpreted as the ambivalent demands of the market because syncopated rhythms are among the characteristic features of Turkish music, therefore can meet the demands about including traditional music. However, when used outside the sphere of popular or familiar sound as in an abstruse composition of a progressive rock band, the producers can harshly criticize it.

The disappointment of musicians can emerge in various different ways. *GB7* is in fact a retired classical musician who had performed for many years at the Istanbul State Symphony Orchestra. Around his late 50s, he decided to arrange Turkish tangos and has been playing mainly accordion and sometimes the violin for the cover performances of popular love songs or jazz standards. His keen capacity to play multiple instruments in many different music genres got him into a network of popular music recording companies. During our interview he spoke of the “good old days” when he used to perform at Cemal Resit Rey concert hall for a “caring audience”. Even when *GB7* says, “*I do not remember a single moment where there was not a melody in my mind. Now I am playing these songs from my youth to a younger generation. I hope they will get what I have to offer*”, his graceful gestures were partially accompanied by disappointment and affliction.

Another struggle might come to light when a musician is asked to compose for a particular project. When *GB2* composes musical pieces on demand, he feels free and satisfied only if he is allowed to be “artsy” and put his soul in it. He says: “*This year I made the music of two documentary films, a television series and a commercial. I enjoyed the first two, they were good works, but not the last one, not really*”.

In a related recent study on young musicians’ views about the future in Indonesia, Sutopo, Nin and Threadgold (2017, p. 560), using Bourdieu’s terminology, state that young musicians’ struggle in the music *field* is an investment in the *illusio*, as they discuss the ontological insecurity of professional musicianship, arguing that there is a continuous reproduction of a *doxa*, namely ‘survival of the fittest’. Similarly, in a comparative research on French and Swiss musicians, Perrenoud ve Bataille (2017) indicate that musicians in France are less picky in the first years of their career and try to increase the number of their performances as much as they can in addition to music teaching activities for a side income. The situation seems quite the same in Turkey. For instance, almost all of the interviewees from the popular music sphere, who are all educated musicians with music degrees, pointed out that they used to say yes to “more-commercial-and-less-artistic” offers when they were younger and during their early career.

Dealing with the unexpected impacts of technology on music also creates conflictual situations for musicians. For instance, *GB5* thinks that people can see if a singer is really good, except for young people, because they are nowadays more into rap and electronic music where vocal talent does not matter. So, she makes the following comparison to show that the parameters of singing are neglected: *“Being a vocal artist was more respected before technology interfered, packaged and became capable of selling even the worst voice. YouTube and the manipulative effect of the new media also changed the codes of being a musician”*. She continues to question the impact of the new media technologies on the ways of surviving in the music business. She says: *“Music industry used to be in the hands of a few producers. You had to be talented, educated and good-looking. Today, if you have the money you do your own PR. Things have changed and are even harder”*.

GB6 draws attention to another struggle that arises from the lack of knowledge on the nature of music as a collective artistic work. She explains the strains on producers, sound engineers or tonmaisters -who are also musicians at the same time like herself- as follows: *“People see tonmaisters and sound engineers as blue-collar workers or uneducated servants whereas it is they who set the perfect sounding on stage”*. This is in fact one of the least known struggles that musicians have to deal with off stage.

In order to ease these pains of musicians in Turkey, a very insightful suggested solution comes from classical music artist *GA5*: *“We need a musical revolution. We need to write the manifesto of real art in Turkey. For this, first, music should be considered, above all, as part of the education system, and not be treated as a servant to the entertainment industry.”* This can take time and perhaps the next generations will see the outcomes of better art policies.

6. Conclusion

Musicians of different genres, with respect to their views on the position of their profession, share numerous common feelings, thoughts and concerns. This study on various aspects of being a musician in Turkey primarily put forth that despite the different characteristics of the particular music world to which they belong, musicians have significantly similar experiences and live through similar situations.

Holding a music degree from conservatories or music schools with an expertise in a particular instrument, claiming musicianship as their primary profession and making a living from being a musician were among the common features of all my interviewees. The interviewees from different music genres represented for this study a variety of occupations, such as composer, instrumentalist, conductor, musical arranger, tonmaister and producer. This helped me to uncover many different aspects of being a musician in Turkey. In the first place, all of the interviewees within the serious music sphere reported a relatively lower level of widespread prestige for their profession in a milieu where higher income and popularity define the higher status of a job. The insufficient number of established institutions that recruit classical musicians and the lack of support given to orchestras were stated as a demotivating factor. Additionally, seniority and experience were reported as a ground for the internal hierarchy for musicians in Turkey. Composers of classical music also accord a higher status on their own job in comparison to instrumentalists, in terms of creativity.

The difficulty of finding a financially secure job with a regular income and meeting the demands of the market on one hand, and the existential toughness of the creation and the execution of art on the other hand, were reported among the major struggles of musicians who are forced to develop survival methods in the music business. Furthermore, all the interviewees pointed out that

despite the spare time it offers for experimenting new musical techniques, being a free-lance musician is a very hard endeavor and all free-lance composers and performers would prefer to seek a stable job with social insurance to be actually 'free'. Even though some minor developments for free-lance musicians are reported, such as having a seal, signature and invoice, copyright is still deemed to be a problem. Coping with the demands of the music industry and the consumerist attitudes of the audience are reported to be among their subsequent major professional problems. Classical musicians drew attention to the expectations of the serious music market, such as including local and traditional motifs in their compositions, whereas musicians from the popular music sphere were affected negatively by the impact of the social media and new technologies that opened the way for incompetent and unserious self-made stars in the market. The outbreak of relatively simpler musical forms like rap and electronic pop also made it difficult for creative artists who are in search of qualified innovative sounds within the popular music sphere. The increasing necessity to package and sell the self as an image, in order to be seen, heard and recognized as an artist, revealed as the main reason for the struggles that musicians in Turkey confront today.

The interviewees who were asked to define the prominent behavioral aspects of their profession reported discipline, cooperation and patience as the major required behavioral attitudes for being a musician, both for composing and performing in Turkey, in addition to other varying characteristics like sensitivity, creativity or vulnerability. However, a certain amount of 'ego' that crystalizes in the confidence to perform is reported necessary for musicianship. Gender inequality among musicians was the least mentioned topic, which came to light merely as a neglected issue. All the interviewees shared the idea that a musician should also be regarded as someone who has trouble with oneself and with the world and has the aim of speaking up for the people.

None of the interviewees spoke of harmony, peace and solidarity to describe their professional work environment. Instead, being a professional musician means negotiating between the strong inner force to create the best artistic piece and the commodification of their art works regarding the terms of the market. In the end, musicians could be evaluated as an occupational group that constantly seek to redress a delicate balance between their endless effort to integrate into the music business and to stay creative.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Adorno, T.W. (1994). *Introduction à la sociologie de la musique*. Geneve: Contrechamps.
- Adorno, T.W., & Horkheimer, M. (1991). *The culture industry*. London: Routledge.
- Attali, J. (1989). *Noise*. Manchester: Manchester University Press.
- Becker, H. (1997). *Art worlds*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Cambridge: Stanford University Press.

- Bernard, H.R. (2006). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative methods*. Oxford: Altamira Press.
- Cahn, W. L. (1992). Authority and motivation in the symphony orchestra: a symphony musician's point of view. *Contemporary Music Review*, 7(1), 27—38.
- Chanam, M. (1994). *Musica Practica. The social practice of Western music from Gregorian chant to postmodernism*. London: Verso.
- Dyce, J. A., & O'Connor, B. P. (1994). The personalities of popular musicians. *Psychology of Music*, 22(2), 168—173.
- Frederickson J. and Rooney, J. F. (2016). The free-lance musician as a type of non-person: An extension of the concept of non-personhood. *The Sociology Quarterly*, 29(29), 221—239.
- Imik, Ü., & Haşhaş, S. (2016). *Türkiye'de müzisyen olmak*. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Nash, D. J. (1957). The socialization of an artist, the American composer. *Social Forces*, 35(307), 3—13.
- Pedler, E. (2010). Les sociologies de la musique de Max Weber et Georg Simmel : Une théorie relationnelle des pratiques musicales. *L'Année sociologique*, 60(2), 305—330.
- Perrenoud M., & Bataille, P. (2017). Artist, craftsman, teacher: “Being a musician” in France and Switzerland. *Popular Music and Society*, 40(5), 592—604.
- Publicover, J.L., Wright, T.S., Baur, S., & Duinker, P.N. (2019). Engaging with Environmental Issues as a Musician: Career Perspectives from the Musicians of the Playlist for the Planet. *Popular Music and Society*, 42(2), 167—187.
- Stokes, M. (2002). Marx, money and musicians. *Music and Marx. Ideas, practice, politics*. Regula B. Quresh (Ed.). London: Routledge.
- Sutopo, O. R., Nilan, P., & Threadgold, S. (2017). Keep the hope alive: young Indonesian musicians' views of the future. *Journal of Youth Studies*, 20(5), 549—564.
- Tagg, P. (1982). Analyzing popular music: Theory, method and practice. *Popular Music*, 2, 37—67.
- Vaag, J., Giæver, F., & Bjerkeset, O. (2014). Specific demands and resources in the career of the Norwegian freelance musician. *Arts & Health*, 6(3), 205—222.
- Wiggins, J. (2011). Vulnerability and agency in being and becoming a musician. *Music Education Research*, 13(4), 355—367.
- Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler: Kültür ve toplumun söz varlığı* (S. Kılıç, Trans.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Woody II, R. H. (1999). The musician's personality. *Creativity Research Journal*, 12(4), 241—250.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Meslek Olarak Akademisyenlik Tercihinde Kültürel Sermayenin Yeri*

The Role of Cultural Capital on Profession Choices of Academicians

Ayşe Mahinur TEZCAN¹

*Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

¹Istanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.M.T. 0000-0002-9202-5648

Corresponding author:

Ayşe Mahinur TEZCAN,
İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Adalet
Meslek Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye
E-mail: aysemahi@gmail.com

Submitted: 02.12.2019

Revision Requested: 12.02.2020

Last Revision Received: 23.03.2020

Accepted: 12.04.2020

Published Online: 07.05.2020

Citation: Tezcan, A. M. (2020). The Role of cultural capital on profession choices of academicians. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 157-176.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0097>

Öz

Akademi oyunu içinde yer alan bir akademisyen sahip olduğu sosyal kökeninden, eğitiminden, kültürel ve sosyal sermayelerinden akademik hayata uyum göstermesi noktasında etkilenmektedir. Bir diğer deyişle, aktörün oyun sürecinde oyunu daha iyi oynamasına ve karşılaştığı engelleri minimize etmesine yardımcı olacak stratejiler geliştirme pratiklerindeki farklılıklar kültürel sermaye farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Kültürel sermayenin aktör üzerindeki etkisi oyuna dâhil olma sürecini de etkilemektedir. Bu çalışmada, akademisyenlerin akademi oyununa dâhil olmadan önce sahip oldukları kültürel sermaye seviyelerinin (kök kültürel sermaye) meslek seçimlerine etkileri analiz edilecektir. Mesleki tercihlerin belirlenmesinde aileden tevarüs eden kültürel sermaye önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, farklı akademik kuşaklardan ve kök kültürel sermaye seviyelerinden otuz beş akademisyen ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ışığında meslek olarak akademisyenliği neden ve hangi koşullarda tercih ettikleri ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden çoklu yöntem kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kök kültürel sermaye seviyesinin akademik aktörün tercihlerini iki düzeyde belirlemekte olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada akademik aktörün mesleğe yönelmesine ilişkin tercihlerinin arka planında var olan motivasyon “hayatı idame ettirmek” ve “hayattan keyif almak” olarak kategorize edilmektedir. Hayatı idame ettirme temel maksadı ile tercihi belirlemenin daha klasik ve daha az riskli olduğunu söyleyebiliriz. Buna mukabil hayattan keyif almak şeklinde kategorize edilen tercihin temel belirleyenin merak, sevgi, ilgi olduğu noktada tercihlerin sonucunun çeşitli riskler taşıyabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akademisyen, akademi oyunu, kök kültürel sermaye, meslek tercihi

ABSTRACT

The social origin, academic background, social and cultural capital of an academician in an academic game, affect his/her adaptation strategies, which are necessary within academia. That is to say, the differences in

the practice of developing strategies to help better play the game and minimize the obstacles it faces are due to distinctions of cultural capital. The impact of cultural capital on the actor also affects the process of an actor's inclusion in the game. In this study, the effects of the cultural capital levels (root cultural capital) that academicians have before they are included in the academy game will be analyzed. Cultural capital inherited from the family gains importance in determining professional preferences. In this study, in light of the data obtained from in-depth interviews conducted with thirty-five academicians from different academic generations and root cultural capital levels, we tried to reveal why, and under what conditions, they prefer academics as a profession. In this study, multiple methods, and one of the qualitative research methods, were used. As a result of the research, it is seen that the root cultural capital level determines the choices of the academic actor at two levels. At this point, the motivation behind the choices of the academic actor towards the profession is categorized as "earning his/her keep" and "enjoy life".

Keywords: Academician, the game of academia, root cultural capital, occupational choice

EXTENDED ABSTRACT

The social origin, academic background, social and cultural capital of an academician in an academic game directly affect his/her adaptation strategies, which are necessary within academia. That is to say, the differences in the practice of developing strategies to help better play the game and minimize the obstacles it faces are due to distinctions of cultural capital.

The impact of cultural capital on the actor also affects the process of an actor's inclusion in the game. In this study, the effects of the cultural capital levels (root cultural capital) that academicians have before they are included in the academy game will be analyzed. Cultural capital inherited from the family gains importance in determining professional preferences. In this study, in light of the data obtained from in-depth interviews conducted with thirty-five academicians from different academic generations and root cultural capital levels, we tried to reveal why, and under what conditions, they prefer academics as a profession. Academic generations was classified as first academical generation who attend to academia before 1980; the second academical generation were those who attended to academia between 1980-2002 and the third academical generation those who attended to academia after 2002.

Cultural capital level is the decisive factor of educational achievement. Cultural capital is implicitly inherited by children from families, or their families' special efforts to level up their children's cultural capital. This transfer has a passive or active appearance. An academician having passed through all levels of education, and being named "gownsmen of gownsmen", has a high level of cultural capital.

Including the academy game in Turkey has needed different types of cultural capital in various periods. For instance, in early Republican times, academic vacancies were filled with the relatives of the same families, educated in foreign countries, and of the ruling class. This elite class with high level of cultural capital has been the main actors of the academy game for a long time. The descendants, with a high cultural capital, of the elite ancestors went to study abroad with the effect of their habitus. After returning to home, they found their place in bureaucracy or university.

It is considered that there has been an important change in social and cultural capital types of Turkish academicians when the societal position of academicians has been redetermined in the historical process of Turkey. In this sense, it can be said that academicianship is a choice which is endowed by the cultural capital of the actors. Therefore, being an academician has required either to become a member of the elite class (social ceiling) or to adapt to the habitus of this elite class in Turkey for a long time.

As a result of the research, it is seen that the root cultural capital level determines the choices of the academic actor at two levels. At this point, the motivation behind the choices of the academic actor towards the profession is categorized as "earning his/her keep" and "enjoy life". The action with the motivation of earning his/her keep is more classical and has a lower risk. On the other hand, it is thought that

the main determinant of the preferences that can be categorized as enjoy life is engaged with curiosity, love and interest. And the result of the choices may carry various risks. The general acceptance that the academy is a profession with high cultural capital and qualifications of the elite people shows a partial change with the massification of education. Academicians are among the professions where the master-apprentice relationship is most prominent. In the tradition of choosing the master's apprentice, the apprentice's habitus and social capital affect the access of the apprentice to the master.

Even though the choices of actors within a particular habitus evoke the idea of how subjective they are, they are not independent of the habitus in which they are located, and the cultural capital they possess.

1. Giriş

Meslek olarak akademisyenlik, toplumsal değişim dönemlerinin önemli etkilerine haizdir. Bu değişim dönemleri akademisyenlik tercihlerini etkilemektedir. Şöyle ki, üniversite sayılarının artması, değişen siyasi yapılar, sosyo-ekonomik faktörler vb. unsurlar akademisyenliğin meslek olarak tercih edilmesini etkileyen önemli faktörlerdendir. Yanı sıra aktörün kültürel sermayesinin, genel olarak tercihleri üzerinde ciddi etkileri olmasından mütevellit, mesleğe ilişkin tercihlere yönelik olarak da belirleyici bir konumu söz konusudur. Toplumsal olanın öznel olanda inşa edilmesi neticesinde ortaya çıkan tercih, algı ve pratikler habitusu meydana getirmektedir. Habitus, öznel, tikel, şahsi olan her şeyin nesnel, toplumsal olduğu anlamına gelmektedir (Bourdieu, Wacquant, 2014). Toplumsal olan bireysellik yani bireyin toplumsallığı habitusu oluşturmaktadır.

Habitus, aktörlerin pratiklerinin tamamının belirli bir sistematik içerisinde olmasını sağlayan ve belirli bir yaşam stilini diğer yaşam stillerinin pratiklerinden farklılaştıran şeydir. Habitus yapılandırılmış bir yapı olduğu kadar pratiklerin üretici kalıbı olma özelliği ile yapılandıran bir yapıdır (Bourdieu, 2015; Bourdieu, 1995). Toplumsal sınıf yapılarının içselleştirilmesinin neticesinde sınıflara bölmeye ilişkin mantık sistematığı gerçekleşmektedir (Bourdieu, 2015). Örneğin, Bourdieu (2016b) bir filoloğun habitusunun hem zanaat hem de teknikler, referanslar ve inançlar bütünü olmasını, disiplinin tarihi ve hiyerarşisindeki orta yerde bulunan konumunu, alanın işleyişinin hem ön koşulu hem de ürünü olması ile ilişkilendirmektedir. “Alanlar, kendilerini konumlara ait yapılandırılmış uzamlar gibi sunarlar.” (Bourdieu, 2016b, 137).

Bourdieu (2016b), kendilerine ait genel yasaların olduğu birbirinden farklı ve çeşitli alanlardan oluşan bir toplum düzeninden bahsetmektedir. Siyaset, felsefe, din gibi birbirinden farklı alanların değişmez yasaları vardır. Dolayısıyla bu alanların işlevlerini yerine getirebilmeleri, alanların kendilerini tanımlamalarına müsaade eden mücadele nesnelere ve mücadelenin kurallarını onaylayan habitus ve oyuna katılmaya hevesli failere ihtiyaç duymaktadır. Herhangi bir alanın işleyebilmesi, söz konusu alana ilişkin yasaların ve bu yasaları bilen, oyuna dâhil olmaya istekli aktörlerin varlığına bağlıdır.

Habitus, belirli bir alanın ya da alanların kendilerine ilişkin zorunlulukların varlığı neticesinde gerçekleşmektedir. Bilgi ya da bilimsel inşa ilişkisi olarak da tanımlanabilir. Bununla birlikte kader değildir. Tarihsel bir sürecin dönüştürdüğü ve tarihsellik içerisinde tekrar tekrar dönüşümler yaşayan apaçık bir yatkınlıklar sistemidir (Bourdieu, Wacquant, 2003). Genetik potansiyel bulunulan durumdan çok daha yukarıda ya da aşağıda olabilir. Birey, habitusu ile birlikte doğmaz. Hem zihnen hem de bedenen tekrarlanan pratikler sonucunda kazanılan bir takım alışkanlıklar gibi elde edilecek olsa da (Calhoun, 2016) Bourdieu ortaya çıkan ‘şey’e alışkanlık dememek için habitus dediğini belirtmektedir (Bourdieu, Wacquant, 2003).

Habitus, aktörün toplumsal uzamdaki konumu ve yörüngesini belirleyen cisimleşmiş yatkınlıklar, algılar ve pratiklerden oluşmaktadır. Bourdieu, habitus kavramını açıklamak için gramer ve oyun metaforlarını kullanmaktadır. Habitus, gramer gibi örtük bir kurallar kümesi yani aktörün zihninin derinliklerine kazınmış olan bir mantıktır. Lehçeler ya da lehçe farklılıklarının, dili konuşanları coğrafi uzamda konumlandırması gibi, habitus farklılıkları da bireyleri toplumsal uzamda konumlandırmaktadır. Oyun metaforuna gelindiğinde ise, Bourdieu bir atletin hamleleri ile toplumsal aktörün hamlelerini benzeştirmektedir. Her ikisinde de bedenin zihni takip ettiğini, ona göre hareket ettiğini söylemektedir. Eğitimin tekrar özelliği ile üretilip, kas hafızasında depolandığı ve çevre tarafından aktive edildiğini ve toplumsal aktörlerin kollarının ve bacaklarının uykuya dalmış emirlerle dolu olduğunu düşünmektedir. Bireysel habitus üzerindeki en önemli etkinin kaynağı olan erken çocukluk dönemi ve ikincil sosyalleşme kaynağı olan eğitim sistemi-

nin bireyin habitusunu güçlü bir şekilde kuracağını ve değişimlere karşı dirençli bir hale getireceğini düşünen Bourdieu'ye göre yetişkinler habituslarını çevrelerine göre değil, çevrelerini habituslarına göre değiştirmeye meyyalıdır (Gorski, 2015).

Bourdieu ortaya attığı kültürel sermaye kavramı ile ekonomik olan bir kavramı ekonomik olmayan alanlara, özellikle kültürel alana ve onun alt alanlarına uygulamakla önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bourdieu bireylerin ve ailelerinin kültürel kaynaklarının, ekonomik kaynakları ve sosyal ilişkileri ile birlikte eşit olarak değerlendirilmesini sağlayan sermayenin bir biçimini oluşturduğunu söylemektedir. Kültürel sermaye eğitimsel başarının belirleyici konumundadır. Kültürel sermaye, çocuklara ailelerinden örtük bir biçimde ya da ailelerinin özel çabaları neticesinde tevarüs eder. Bu aktarım pasif ya da aktif bir görünüm sergilemektedir. Bourdieu ekonomik, sembolik, sosyal ve kültürel sermaye olarak ayırdığı sermaye türlerinden kültürel sermayeyi siyasi açıdan en önemli sermaye şekli olarak görmektedir (Gorski, 2015, 449-450).

Kültürel sermaye ve akademi ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar daha çok kültürel ve sosyal sermayenin eğitim başarısına etkileri üzerine odaklanmıştır. Bourdieu'nün kavramı ilk kullanım biçimi düşünüldüğünde bu durum olağan görülebilir. Bourdieu'nün eğitimdeki başarı üzerinde sosyal sermayenin yani ailenin ekonomik geliri ve ebeveyn eğitiminin etkili olması üzerinden eşitsizliğin yeniden üretildiği sonucuna varması onun kültürel sermaye çalışmalarının dayanak noktasını oluşturmaktadır. (Bourdieu ve Passeron, 2015; Bourdieu, 2014). Kültür ve eğitimin sosyal yeniden üretim üzerindeki etkisini analiz etmek üzere Bourdieu ve Passeron tarafından geliştirilen kültürel sermaye kavramı ile sosyal sermaye kavramı daha sonra yapılan çeşitli çalışmalarda ilişkilendirildiğinden ve hatta birbirlerinin yerlerine kullanıldığından bu kavramlar arasında anlam kaymaları meydana gelmektedir. Her iki kavram çoğu yerde birlikte kullanılırken birçok yerde de birbirinin yerine kullanılagelmiştir. Bu karışıklıkların temelinde kültürel sermaye kavramının farklı unsurları içermesi yer almaktadır. Kültürel sermaye kavramının ilk kullanıcısı olan Bourdieu bile kültürel sermaye kavramını farklı çalışmalarında farklı içerik çatıları altında kullanmıştır. Lamont ve Lareau (1988), Bourdieu'nün ve çalışma arkadaşlarının çalışmalarına mercek tuttuklarında, bu kavram altında çok sayıda kültürel tutum çeşitlerini, tercihleri, davranışları ve malları gruplandırdıklarını iddia etmektedirler. Kavramın farklı çalışmalarda büründüğü rollerin değerlendirmesini yapan Lamont ve Lareau (1988), *Vârisler*'de kültürel sermayenin egemen sınıfın sınıfsal niteliği olan *formel olmayan akademik standartlardan* (okul hakkındaki informel bilgi, geleneksel beşeri kültür, dil kabiliyeti ve çeşitli kişisel özellikler (uyumlu olmak, doğallık, mesafelilik, yaratıcılık, farklılık, deha)) oluştuğunu; *Yeniden Üretim*'de Bourdieu ve Passeron'un *akademik standartlar* olarak kullandığı orijinal tanımını sürdürdüklerini ve bununla birlikte asli unsurları daralttıklarını ve bazılarının daha detaylı tanımlandığını göstermektedirler. Kültürel sermaye; *dil yeteneği* (gramer, aksan, ton), diplomalarla birlikte *önceki akademik kültür*, *formel bilgi* ve *genel kültür* olarak tanımlanmaktadır.

Kültürel sermaye kavramının içerdiği farklı manalara da değinen Lamont ve Lareu (1988), kavramın tarihsel gelişimini inceledikleri makalede, kavramın Fransa'da doğduğunu ve Amerika'ya ihraç edildiğini ve orta sınıfın siyasi tutumlarını hesaplamaktan tabakalaşma sisteminin yapısını hesaplamaya, eğitimsel eşitsizliğin yeniden üretiminden aile geçmişinin okul deneyimi, eğitim kazanımları ve evlilik seçimleri üzerindeki etkisine kadar çok farklı alanlarda kullanıldığını belirtmektedirler. Sullivan (2002) da, Bourdieu'nün kullandığı kültürel sermaye kavramını kesinliği olmaması yönüyle eleştirmektedir. Şöyle ki, kültürel sermayeyi oluşturan kaynakların neler olduğunun ve bunların eğitim yatırımlarına ne şekilde dönüşebildiğinin tam olarak belli olmadığını ifade etmektedir.

Bourdieu'ye (2015) göre kültürel sermayeyi ölçmek için, bireyin ebeveynlerinin ve hatta onların ebeveynlerinin eğitim seviyeleri, bireyin sosyal kökeni ve kültürel olaylara erişimini etkileyen yerleşim yeri ile bireyin kültürel aktivitelerinin sayısından oluşan bir indeks kullanılmalıdır. Ebeveynin eğitim seviyesi Coleman'da beşeri sermaye olarak tanımlanırken Bourdieu'de kültürel sermaye olarak tanımlanmaktadır. Coleman'a (1988) göre, beşeri sermaye ile sosyal sermaye birbirlerinin mütemmim cüzüdür. Hem Bourdieu hem de Coleman'da -farklı kavramsallaştırmalar olsa da- kültürel sermaye ve sosyal sermaye kavramları okul başarısını belirleyici bir yere sahiptir. Ayrıldıkları nokta ise eğitimin etki biçimidir. Bourdieu kültürel sermaye ile sadece ebeveyn eğitimi değil o eğitimden kaynaklanan kültürel yatkınlıklar ve sahiplikleri algılar; Coleman'a göre ise esas olan iletişimdir. İletişim ne kadar güçlü ise sosyal sermaye de o kadar güçlüdür. Eğer ebeveyn ve çocuklar arasında güçlü bir sosyal sermaye yok ise ebeveynin beşeri sermayesinin çocukların okul başarısı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Aktörler arasında ve aktörler içindeki ilişkilerin yapısına bağlı olan sosyal sermaye diğer sermaye biçimleri gibi üretkendir. Sosyal ilişkiler bireylerin yararlı sermaye kaynaklarını oluşturmaktadır (Coleman, 1988). Bourdieu ve Coleman sosyal sermaye kavramlarını akademik başarı ve eğitim ilişkisini değerlendirirken kullanmışlardır. Temel fark, Coleman'a göre eğitim sınıf atlama işlevi görürken, Bourdieu'de eğitim sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üreten ve içselleştirilmesini sağlayan bir işleve sahiptir (Aydemir, 2011).

Kültürel ve sosyal sermaye kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılagelmiş olması benzer çalışmaların farklı kavramlarla ifade edilmesi sonucunu doğurmuştur. Akademisyenler ve kültürel sermaye ilişkisinin analiz edildiği müstakil bir çalışma olmamakla birlikte, sosyal sermaye bağlamında yapılmış çeşitli çalışmalar söz konusudur. Sosyal sermaye ölçümüne yönelik çalışmalarda çoğunlukla çeşitli endeksler aracılığı ile analizin yapıldığı niceliksel araştırma metodu kullanılmıştır. Örneğin, Aytül Ayşe Özdemir'in (2007) "*Sosyal Ağ Özellikleri Bakış Açısıyla Sosyal Sermaye ve Bilgi Yaratma İlişkisi: Akademisyenler Üzerinde Yapılan Bir Alan Araştırması*" başlıklı doktora tez çalışması, sosyal sermaye ve bilgi yaratma arasındaki ilişkiyi sosyal ağ kuramları yolu ile analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu analizi yapabilmek için akademisyenlerin sosyal sermaye profilini çıkaran araştırmacı, örnekleminin sosyal sermaye seviyesinin fazla gelişmiş olduğu sonucuna varmaktadır. Bu sonuca Putnam'ın refah seviyesi yüksek toplumlardaki gelişmişlik düzeyinin yüksekliğinin sebeplerini araştıran Ağ-Üyelik kuramını kullanarak ulaşılmaktadır. Bir diğer çalışma olan Mümin Eser ve Zehra Gülcan'ın (2016) kaleme aldıkları "*Akademisyenlerin Sosyal Sermaye Profili Üzerine Bir Çalışma*" başlıklı makale akademisyenlerin sosyal sermaye profillerini çıkarmaktadır. Bu noktada Adnan Menderes Üniversitesi meslek yüksek okullarında çalışan akademisyenlerin (81 kişi) yerel komiteye katılım, komşuluk ilişkileri, aidiyet duygusu, güven, hoşgörü ve iş başarısı "Onyx ve Bullen Sosyal Sermaye Ölçeği" kullanılarak ölçülmüş ve analiz edilmiştir. Çalışmada akademisyenlerin sosyal sermayelerinin çok düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Sermayenin akademik başarıya etkisini ölçmeye yönelik pek çok çalışmadan birkaçını örnek vermek gerekirse; James C. Hearn (1991), David Karen (2002), Eujong Ra (2011) farklı dönemlerde (yaklaşık onar yıl arayla) yaptıkları çalışmalarda üniversite tercihlerinde etkili olan faktörleri ve habitusun bu tercihleri belirleme konusunda ne kadar önemli bir yeri olduğunu göstermektedirler. Tercihler bireyin habitusundan bağımsız değerlendirilemez. Bahsi geçen çalışmaların tümü Bourdieu'nün kavramları ile yola çıkmışlardır. Bourdieu (2014), 1964 tarihinde kaleme aldığı *Varisler* başlıklı kitabında yükseköğretime erişimde bireyin toplumsal kökeninin önemli bir eleme unsuru olduğunu belirterek, eğitim sistemindeki eşitsizliklerin yeniden üretimini üniversite öğrencileri üzerinden değerlendirmiştir.

Meslek tercihinde kültürel sermayenin etkisini irdelediği “*Mesleki Eğilimin Toplumsal Hiyerarşisi: Kültürel Sermaye ve Simgesel Şiddet Ekseninde Mesleki Tasnif*” başlıklı yüksek lisans tezinde Levent Tatar kültürel sermaye seviyesi ve meslek seçimi sürecinde karşılaşılan bir şiddet biçimi olarak simgesel şiddet ilişkisini merkeze almıştır.

Bizim çalışmamız ise bahsi geçen çalışmalardan farklı olarak, yükseköğretime erişim sonrası mesleki tercihlerin belirlenmesinde sahip olunan kültürel sermaye etkileri üzerinedir. Pek çok kariyer seçim teorisi para kazanımı dışında sosyal ve psikolojik arka planın meslek seçimlerinde belirleyici olduğu üzerinde durmaktadır (Sinclair, 2008). Scherer ve ark. (1989) ise ailenin meslek seçiminde belirleyici olduğunu belirtmektedir. Dolayısı ile bireysel özelliklerle birlikte sosyal ve kültürel sermaye mesleğin belirlenmesi sürecinde önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Özbilgin, Küskü ve Erdoğan (2005), kariyer seçimini açıklayabilmek için Layder, Bourdieu ve Wacquant’ın katkılarından esinlenerek üç çatalı bir yaklaşım önermektedir. Kariyer seçim sürecinin mikro, mezo ve makro düzeyde etkilendiğini ifade eden Özbilgin ve ark. (2012) mikro düzeyde “bireyin kendisi”nin bireylerin tercihlerinin temel belirleyicisi olduğunu söylerler. Mezo düzey, Bourdieu’den mülhem habitus kavramıyla açıklanır. Bireyin seçimleri sadece kendisinin kararlarından değil çevresinden de etkilenmektedir. Makro düzeyde ise kurumsal ve yapısal olarak bireyin tercihlerinin belirlenmesi söz konusudur.

Akademisyenlik usta-çırak ilişkisinin en belirgin olduğu meslekler arasında yer almaktadır. Ustanın çırağını seçme geleneği, çırağın habitusuyla birlikte sosyal sermayesi ustaya erişimi etkileyen unsurlardır. Bu konuda Bourdieu aktörlerin bilimsel üretim tarzı yani modus operandi’lerini kazanabilmelerinin pratik işleyiş içinde mümkün olabildiğini ifade etmektedir (Bourdieu&Wacquant, 2014, s.226). Bilimsel habitus bilimsel modus operandi’dir.

Mills (2016) *Sosyolojik Tahayyül* başlıklı eserinin ekinde Düşünsel Zanaatkarlık Üzerine başlığıyla sosyal bilimci olmanın el kitabını kaleme alırken klasik geleneğin bir parçası olan bir sosyal bilimcinin zanaat icra ettiğini iddia eder. Zanaat ise usta-çırak ilişkisinde kendini bulmaktadır. Bu bakımdan akademinin usta-çırak ilişkisi içerisinde yapılanması akademisyenin yeniden üretiminde sosyal sermayenin rolüne işaret etmektedir.

2. Yüksek Kültürel Sermayeli Oyuncu: Homo Academicus

Akademisyen, eğitim kademelerinin hepsinden sırası ile geçmiş ve orada kendinden sonraki nesilleri yetiştirecek olan öğretim üyelerini yetiştirerek “hocaların hocası” payesini alabilecek niteliğe ve yüksek düzeyde kültürel sermayeye sahip olan kişidir. Kurum olarak üniversite sadece bilim, bilgi edinme ve üretme merkezi olma işlevine sahip değildir; aynı zamanda bilgiye ulaşma yönteminin, bilme biçimlerinin, bilgi çeşitlerinin, kültür ve sanatın da edinildiği yerdir.

Ülkemizde akademi oyununa dâhil olabilmek, çeşitli dönemlerde farklı sermayelere sahip olmayı gerektirmiştir. Örneğin, erken Cumhuriyetle birlikte akademinin ihtiyaç duyduğu kültürel sermayesi yüksek kadro, nitelikli eleman eksikliğinden dolayı yönetici elit kadrolarının çoğunlukla yurt dışında öğrenim görmüş aile efradı ile karşılanmıştır. Kültürel sermayesi yüksek bu yönetici sınıf, kurdukları yüksek sosyal ve kültürel sermayeleri ile uzunca bir süre akademi oyununun baş aktörleri haline gelmişlerdir. Elit dedelerin yüksek kültürel sermaye sahibi torunları, habituslarının da etkisi ile yurt dışına öğrenim görmeye gitmişler ve döndüklerinde tercihleri ve yatkınlıkları nispetinde devlet kadrolarında ya da üniversitede kendilerine yer bulmuşlardır.

Türkiye’nin tarihsel süreci içinde akademisyenin toplumsal pozisyonu yeniden belirlenirken, sosyal sermaye ve kültürel sermaye noktasında ciddi bir değişikliğin yaşandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda akademisyenliğin, öncelikle bireylerin kültürel sermayesi tarafından bahsedilen bir

tercih olduğu söylenebilir. Dolayısıyla akademisyen olmak, ülkemizde uzun bir süre ya toplumsal tavanda yer almayı ya da bu tavanın habitusuna göre bir hayat yapılandırmasına sahip olmayı gerektirmektedir.

Akademi, devletin ihtiyaç duyduğu kadroları yetiştirme misyonu ile birlikte, devletin politikalarını önemseyecek nitelikte bireyleri bünyesine dâhil etmiştir. Yükseköğretim kurumlarının sınırlı sayıda ve belirli şehirlerde olması nedeniyle 1980'lere kadar akademi kadroları toplumsal hiyerarşinin alt katmanlarına mensup bireylerin –kültürel sermaye ve sosyal sermayesi düşük olan aktörler-oyuna dâhil olmasına *pek müsaade etmemiştir*. Bu dönem içerisinde sadece akademik olarak çok başarılı ve modern, seküler, batılı olduğu kadar milli değerleri benimseyebilen aktörler Osmanlı geleneğinden aktarılan sisteme devşirilmesi usulü gözetilerek, yurt dışında eğitim görmeleri sağlanarak oyuna alınmışlardır. Habitusalrı seküler, milli değerler ve devletçi geleneklerle kuşatılmıştır. Dolayısı ile yeni akademisyenlerin oyuna dâhil olması ancak içerdeki akademisyenlerin kabulü ile mümkün olmaktadır. Bu da ancak benzer bir habitusa sahip olmaları ölçüsünce mümkün olmaktadır.

Kentleşme ve liberal politikaların etkisi ile yükseköğrenime olan talep artışıyla beraber yeni üniversiteler açılırken akademi alanının talep ettiği oyunun kuralları değişmeye başlayacaktır. Eski elit kadroların oyundan çekilmeye veya çektirilmeye başlaması ve çok farklı kültürel sermaye ile donanmış aktörlerin oyuna dâhil olması ile bir çeşit dönüşüm yaşanmaktadır. Farklı kültürel sermaye seviyeleri aktörlerin akademi oyununa dâhil olma motivasyonlarını da farklılaştırmaktadır. Bu oyuna adapte olmadıkları ya da oyunun temel kurallarını değiştirdikleri anlamına gelmemelidir.

Akademisyenin sosyal kökeni, aldığı eğitim, akademi oyununa adım atarken sahip olduğu kültürel, sosyal sermayeleri, oyunu devam ettirirken karşısına çıkan engelleri minimize etmek ya da oyuna adapte olmak noktasında katkı sağlamaktadır. Tevarüs edilen bir kültürel sermaye ile oyun içinde olmak ve oyun içerisinde o kültürel sermayeyi kazanmak, kültürel sermaye düzeyinde ve oyunu oynama biçiminde çeşitli farklılıklar oluşturacaktır. Bu farklılıkları bir kenara bırakacak olursak, Bourdieu'ye göre (2015,179) akademisyenin egemen sermayesi yani sahip olduğu tüm sermaye türleri içerisinde baskın olan sermayesi kültürel sermayedir. Yüksek kökense sermayeye sahip olma durumu, eğitim sürecinin uzaması olgusunu da beraberinde getirmektedir. Akademisyen, bütün eğitim aşamalarını geride bırakarak ancak mesleğinde doruk noktaya ulaşabilmektedir. Dolayısı ile bu çalışmada akademisyenin hâlihazırda yüksek kültürel sermaye sahibi olduğu iddiasından hareket edilmektedir. Akademiye girmeden önce sahip olunan kültürel sermaye seviyesinin akademiye dâhil olmaya ilişkin tercihlerini ne şekilde etkilediği incelenecektir.

2.1. Kök Kültürel Sermaye

Kültürel sermaye bireyin aile içinde ve doğup büyüdüğü yerde edindiği sosyo-kültürel birikim ve ilkokuldan başlayarak bütün okul hayatı boyunca kazanımlarının kurumsallaşmış biçimi olan akademik birikiminin toplamını ifade eder. Akademisyenin kültürel sermayesinin yüksek olduğu kabul edilegelmektedir. Bourdieu'nün kültürel sermaye kavramını hâlihazırda akademisyenlerin kültürel sermayelerinin yüksek olmasından dolayı ailelerinden tevarüs eden kültürel sermayelerini ayırabilmek için *kök kültürel sermaye* kavramına dönüştürdük. Akademisyenliğe giden süreçte var olan/kazanılmış olan kültürel sermaye seviyesi yani kök kültürel sermayesi de akademisyenlik hayatını belirleyici ve etkileyici bir yere sahiptir.

2.2. Kültürel Sermayenin Tercihleri Belirlemesi

Bourdieu'ye göre (2015, s.70) popüler olan bilince, estetik bir haz düşüncesinden daha yabancı bir şey yoktur. Tersinden düşünersek popüler olmayan bilinç, kültürel sermayesi daha yüksek olan

bilinç olacaktır ve dolayısıyla haz, tercihlerin bilinç düzeyini etkileyen bir konumdur. Bununla birlikte kültürel sermaye dediğimiz şeyi ekonomik sermayeden ayrı düşünmek pek mümkün değildir. Daha doğru bir ifadeyle, yüksek ekonomik sermaye kültürel sermayeye dönüştürülebilir ve aynı zamanda yüksek kültürel sermaye ekonomik sermayeye dönüştürülebilir (Bourdieu, 2015). Örneğin, yüksek ekonomik sermaye sahibi bir iş adamı sahip olduğu ekonomik sermayenin kendisine sağlayacağı imkânlar neticesinde çocuklarının iyi bir eğitim almasını sağlayarak kültürel sermaye dönüşümünü gerçekleştirebilir. Ya da yüksek kültürel sermaye sahibi bir doktor kendisini alanında geliştirerek aranan ve talep edilen yüksek ücretler kazanan bir doktor olarak ekonomik sermayesini de yükseltebilir. Aynı zamanda kazandığı ün ile de simgesel sermayeye sahip olabilir.

Meslek bireyin tüm hayatını etkileyen ve doğru seçimler yapılmadığı takdirde toplumsal huzursuzluğa sebep olan bir konumdur. Bireyin meslek tatminine sahip olmaması mikro düzeyde kurduğu tüm toplumsal ilişkileri etkilemektedir. Seçim eylemi olasılıklar içinden bir tanesinin belirgin kılınmasıdır. Bir başka deyişle, bireyin farklı meslek olasılıkları içinden kendisine en uygun olacağına inandığı ya da ilgisini çeken bir mesleğe yönelmesidir. Olasılıklarda ve olasılıklar içerisinde tercih edilen mesleğin belirlenmesinde, aktörün habitusunun, sahip olduğu kültürel, sosyal sermayelerinin çok büyük rolü vardır. Aktörün mesleğe olan aşinalığı yani ailesindeki, yakın çevresindeki bireylerin meslekleri kendi meslek seçim sürecini etkilemektedir.

Bireyin kültürel sermayesi, tercihlerini ve bilinç düzeyini etkilemektedir. Akademisyenlerin akademi oyununa dâhil olmadan önce sahip oldukları kültürel sermaye seviyeleri yani kök kültürel sermayeleri akademik dünyaya attıkları adımların arka planını belirlemektedir.

Meslek tercihi üniversite bölüm tercihinden bağımsız düşünülmemekte olsa da, bir nevi kendi alanında uzmanlaşmak, derinleşmek olan akademisyenlik mesleği tercihi üniversite eğitimi esnasında ve sonrasında da belirlenebilmektedir. Kültürel sermaye ailesel miras ve eğitim yolu ile kazanıldığı için meslek tercihinin salt aile etkisinde kaldığı söylenemez.

3. Amaç ve Yöntem

Akademi alanına dahil olmak Bourdieu'nün sıklıkla kullandığı bir metafor olan "oyun" kavramı ile birlikte kullanılarak "akademi oyunu" olarak kavramsallaştırılmıştır. Sosyal hayatı ödülleri daha büyük olan bir oyuna benzeten eski bir rugby oyuncusu olan Bourdieu, oyunu eğlenceye ya da oyalayıcı bir şey olarak değil, ciddiye alınması gereken bir şey olarak değerlendirmektedir (Calhoun, 2016). Sosyal alan farklı araçlar ve sonuçlarıyla failer arasındaki güçler ve çabalar alanıdır. Alanda ne açık, ne de yazılı olarak oyuna ait kurallar söz konusudur (Dika ve Singh, 2002). Akademi alanı diğer bütün alanlar gibi kendi sınırları, habitusu, sahip olduğu çeşitli sermaye biçimleri ile belirli bir ampirik araştırmanın kapsamında belirlenebilir. Alanın sınırları alanın içinde ortaya koyulur ve a priori bir cevap söz konusu olamaz (Bourdieu, Wacquant, 2003). Ampirik bir çalışmada alanın ne olduğu, sınırlarının ne olduğu ve etkin olan sermayenin türünün ya da türlerinin ve sınırlılıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Yine diğer bütün alanlarda olduğu gibi akademik alanda da belirleyici unsurların başında mücadele ve çıkarlar gelmektedir. Akademi oyununun çıkarları ve mücadele sahası, süreç içerisinde (çeşitli toplumsal değişim süreçleri etkisiyle) farklılaşarak aktörlerin oyuna dâhil olurken sahip oldukları kültürel sermaye düzeylerinin farklılaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla, akademi kendine içkin yazılı olan veya olmayan kurallara, mücadelelere ve oyunculara sahiptir. Bu çalışmada, oyuncuların akademi oyununa dâhil olmalarının arka planı irdelenecektir. Görüşülen akademisyenlerin sosyo-ekonomik arka planlarının, kültürel sermaye seviyelerinin üniversite bölüm tercihlerini ve mesleğe yönelmelerini nasıl etkilediği anlaşılmalı çalışılacaktır. Tesadüfler veya bilinçli tercihler yoluyla yapılan meslek seçimleri ile kültürel sermaye seviyeleri arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

1980 sonrasında yaşanan değişimler çıkış noktamızı oluşturmaktadır. 12 Eylül 1980 askerî darbesinin toplumu tüm kurumları ile dolayısıyla üniversiteyi de derinden etkilediği bilinmektedir. Kurulduğu günden beri üzerine tartışmaların eksik olmadığı bir yapı olan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) bu askerî dönemin ürünüdür. YÖK'ün üniversitelerin yapısını değiştiren ve merkezileştiren bürokratik yapısı 1980 sonrasına damgasını vurmuştur. Bu değişimlerin ve dönüşümlerin, 1980 öncesinde akademiye olan akademisyenler ile 1980 sonrasında akademiye dahil olanların üniversiteye ilişkin değerlendirmeleri üzerinde etkili olduğu varsayılmaktadır. Aynı şekilde 2002'de AK Partinin genel seçimleri kazanarak hükümet kurma hakkı elde etmesi, 1980 sonrasında gözlenen siyasal, toplumsal, kültürel, entelektüel ve akademik gelişmeler üzerinde önemli etkiler yaratan ve dikkate alınması gereken bir diğer önemli dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yeni siyasal iktidar, birçok farklı alanda olduğu gibi, 1980 askerî darbesinin izlerini taşıyan YÖK sistemi üzerinde de tedricî olarak birtakım değişikliklerde bulunmuştur (Gür, 2011). 2000'li yıllar, üniversitelerin elitlerinin yapılarında ve ilişkilerinde dönüşümün yaşandığı, sistemin hâkim unsurlarının değişmeye başladığı ve yeni kökler saldıdığı, devlet elitlerinin zemin kaybederek, siyasi elitlerin mevzi kazandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir (Yılmaz, 2011). Dolayısıyla, akademiye yaşanan dönüşümleri anlamak bakımından önemli gördüğümüz bir diğer önemli dönem Ak Parti'nin seçimleri kazanarak iktidar olduğu 2002 sonrasıdır.

2000'li yıllar ayrıca küreselleşme rüzgârlarının da etkisi ile dünyada yükseköğretimin yaygınlaşarak, kitleselleşmeden evrenselleşmeye ve bilgi toplumuna geçiş aşamasının başladığı yıllardır. Nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanması gerekliliğinden kaynaklı olarak yükseköğretime verilen önem artmıştır. 1985 yılında yükseköğretim düzeyinde dünya genelinde yaklaşık 20 milyon öğrenci öğrenim görmekte iken, bu sayı 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde yaklaşık 150 milyona ulaşmıştır (Yavuz, 2012).

Verilen bilgiler ışığında araştırmanın örneklemini üç ayrı akademik kuşağa mensup olan akademisyenler oluşturmaktadır. 1980 öncesi akademi oyununa girenler *birinci kuşak akademisyenleri*, 1980-2002 arasında akademisyenliğe adım atanlar *ikinci kuşak akademisyenleri* ve 2002 sonrasında akademiye dahil olanlar *üçüncü kuşak akademisyenleri* temsil etmektedir. 1980 senesinde yaşanan değişimler hem akademiye hem de birçok kurumu ve dolayısıyla tüm toplumu dönüştürmede kilit bir role sahiptir. Özellikle 1980 sonrası kurulduğu günden bu yana çok tartışmalı bir kurum olan YÖK'ün kurulması üniversiteler açısından önemli bir tarihe işaret eder. 2002 senesi ise ülkenin önemli bir siyasi dönüşüm yaşadığı bir tarih olarak karşımıza çıkar. Siyasi dönüşümlerin akademiye de şekillendirdiği gerçeğinden hareketle, akademik kuşaklar bahsi geçen dönemler odak noktası olarak alınmak suretiyle belirlenmiştir. Akademik kuşaklandırmanın akademisyenlerin değerlendirmeleri üzerinde belirleyici bir etkisi olup olmadığını tespit etme amacıyla bir kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada 9'u birinci, 17'si ikinci ve 14'ü üçüncü kuşak olmak üzere toplam 35 akademisyen ile yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan derinlemesine mülakat ve 5 akademisyenin oluşturduğu bir odak grup görüşmesi yolu ile veriler elde edilmiştir. Görüşmecilere demografik sorularla birlikte, üniversitede okudukları bölümleri tercih etme hikayeleri, aile yapıları, akademisyenliği tercih etme sebepleri ve süreçleri ve akademisyenin yeniden üretimi ile ilgili sorular sorulmuştur. Aynı zamanda bu makalenin ilgisini aşan akademik hayattaki tecrübelerine ilişkin sorular sorulmuş, akademik özerklik, üniversite-siyaset ilişkisine yönelik değerlendirmeleri alınmıştır. Araştırmanın örneklem grubu halihazırda çeşitli üniversitelerde çalışan ya da emekli olan öğretim üyesi akademisyenlerden oluşmaktadır. Akademik hayatının önemli bir dönüm noktasını geçmiş, ders verme yetkinliğine ulaşmış ve kendisi ile kendi hocaları arasındaki dönemsel farklılıkları ortaya koyabilecek olmalarından dolayı örneklem öğretim üyelerinin arasından seçilmiştir.

Çalışma grubunun kimliği gizli tutulmuştur. Görüşmecilere anonim isim ve soyisim belirle- nerek ismin baş harfi ve soyismi verilmiştir. Belirlenen isim baş harfi ve soyismin gerçekte bir akademisyene ait olup olmadığı unvan ile birlikte yapılan google arama motoru taraması ile kontrol edilmiştir. Görüşmeciye yapılan atıflar anonim isim baş harfi, anonim soyisim, akademik unvan, yaş, akademik kuşak, cinsiyet, kültürel sermaye seviyesi belirtilerek “Ö. Karaman, Prof., 67, 1.k, E, D” örneğindeki gibi yapılmıştır. Görüşmecilere ilişkin demografik bilgilere makale sonunda yer alan tablodan ulaşılabilir.

Bu çalışmada derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmesi yaparak verilere ulaştığımız nitel araştırma yöntemlerinden olan “çoklu yöntem” tercih edilmiştir. Kişilerin gerçeklik algıları, anlamlandırmaları, gerçeğe ilişkin yorumlama ve inşaları bu yöntem ile doğru bir şekilde anlaşılacaktır. Başkalarını anlamamanın en güçlü yolu “görüşme”dir (Punch, 2005).

Görüşmeler Aralık 2017- Temmuz 2018 aralığında Ankara, Konya, Kırıkkale ve İstanbul il- lerinde yapılmıştır. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmesinden elde edilen veriler -kayıt izin vermeyen bir akademisyenle yapılan görüşme hariç olmak üzere- kayıt cihazına kaydedilmiştir. Görüşmeler akademisyenlerin belirlediği mekanlarda (ev, üniversitede- ki oda, kafe) gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin süresi bir saat ile üç buçuk saat arasında farklı- lıklar gösterse de ortalama bir buçuk saat süren görüşmelerin toplam süresi yaklaşık elli beş sa- attir. Yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşmeler akademisyenlerin deneyimleri ve konu- ya olan ilgilerine göre farklı sürelerde sonlanmıştır.

3.1. Kök Kültürel Sermaye Endeksi

Bourdieu'ye göre, kültürel sermayeyi ölçmek için ebeveynlerin ve hatta onların ebeveynle- rinin eğitim seviyeleri ile birlikte sosyal kökenini ve kültürel olaylara erişimini etkileyen bir endeksin kullanılması gerekmektedir (Lamont ve Lareau, 1988). Bu çalışmada, görüşmecilerin kültürel sermaye seviyesini belirlemek adına doğum yerlerini (metropol, kent, kıy), ebeveyn eğitimi, lise bilgisini, sosyo-ekonomik kökeni, anne-baba mesleğini, müzik ilgisini, yabancı dil bilgisi kazanım dönemini ve yurt dışı tecrübesini kapsayan bir indeks oluşturuldu. Buna göre, iyi bir yabancı dil eğitiminin üniversiteden önce alınması, görüştüğümüz akademisyen- lerin ailelerinin onları kültür-sanat faaliyetlerine yönlendirmesi, her iki ebeveynin çalışıyor olması, sosyo-ekonomik statüsünün orta ve üstü olması, il ya da metropolde doğmuş olunması, ebeveynlerden en az birinin üniversite mezunu olması faktörlerinden en az üçünün bir arada olması ve bu üç faktörden birisinin eğitim ile alakalı olması halinde görüştüğümüz akademis- yenlerin kök kültürel sermaye seviyeleri yüksek olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeyi puanlandırma esasına göre hazırladığımız kök kültürel sermaye endeksi hesaplama tablosu ile de değerlendirdik. Görüşülen akademisyenlerin kök kültürel sermaye seviyelerini ölçebil- mek maksadı ile doğum yeri (kıy-kent-metropol), anne ve baba eğitim seviyeleri, anne ve baba meslek türleri (1: ev hanımı, işçi, çiftçi vb.; 2: memur, serbest meslek vb.; 3: akademisyen, bü- rokrat, iş adamı vb.), sosyo-ekonomik seviyeleri, sanatsal ilgileri (yok-ilgi-icra), mezun olunan lise türü, evdeki kütüphanenin büyüklüğü (yok-orta-büyük), yabancı dilin öğrenildiği dönem ve yurtdışı tecrübe değişkenlerinden oluşan temel düzey kök kültürel sermaye endeksi oluşturu- ldu. Bu değişkenlerin her biri en küçüğü 1 ve en büyüğü 3 puanla temsil edilen kategorilere ayrıldı. Derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen veriler bu endekse yerleştirilerek her görüşmecinin kök kültürel sermaye puanı hesaplandı. 11-18 aralığında alınan puanlar düşük, 19-25 aralığında alınan puanlar orta ve 26-33 aralığında alınan puanlar yüksek kök kültürel sermaye seviyesi olarak belirlendi.

3.1.1. Katılımcıların Sahip Oldukları Kök Kültürel Sermaye Seviyesi

Araştırmamız kapsamında görüştüğümüz akademisyenlerin 20'sinin düşük, 10'unun orta ve 5'inin de yüksek kök kültürel sermaye grubuna dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Hesaplama neticesinde kök kültürel sermaye seviyeleri yüksek olarak değerlendirilen katılımcıların küçük yaşta yabancı dil eğitimi alma, ailesi tarafından sanatsal/kültürel faaliyetlere yönlendirilme, ekonomik olarak orta ve üstü bir seviyeden gelme, il ya da metropolde doğmuş olma, anne babadan en az birisinin üniversite mezunu olması, sanatsal/kültürel faaliyetlerle ilgilenen ebeveyn, her iki ebeveynin de çalışıyor olması gibi faktörlerin en az üçüne sahip oldukları ve bu üç faktörden birisinin eğitim ile alakalı olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Kök Kültürel Sermaye Ölçüm Endeksi

GÖRÜŞME YAPILAN AKADMSY.	DOĞUM YERİ KIR-1, İL-2, METRP-3	ANNE EĞİTİM İLK-1, LİSE-2, ÜNİV-3	BABA EĞİTİM İLK-1, LİSE-2, ÜNİV-3	ANNE MESLEK EVHN, İŞÇİ-1, MEMR-2, AKDM-3	BABA MESLEK ÇFTÇ, İŞÇİ-1, MEMR-2, AKDM-3	EKON. SEVİYE DÜŞ-1, ORT-2, YÜK-3	SANAT İLGİ YOK-1, İLGI-2, İCRA-3	LİSE TÜRÜ DÜZ-1, AND-2, KLJ-3	EVDE KÜTPH. YOK-1, ORTA-2, BYK-3	YAB. DİL TANISMA ÜNİV-1, LİSE-2, İLK-3	YURTDİS. TECCR. YOK-1, LİS.ÜS-2, ÜNİV-3	PUAN 11-18, 19-25, 26-33	SEVİYE DÜŞÜK, ORTA, YÜKSEK
B. Çiftçi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	12	DÜŞÜK
R. Keser	3	2	3	2	3	3	3	3	2	3	1	28	YÜKSEK
P. Çerkez	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	13	DÜŞÜK
A. Süreyya	3	3	3	1	3	3	2	2	2	3	2	27	YÜKSEK
Ş. İlkay	2	1	2	1	2	2	3	2	2	1	1	19	ORTA
Ö. Erdoğan	2	1	2	1	2	2	2	1	1	1	1	16	DÜŞÜK
P. İyem	2	2	2	2	2	2	3	1	1	1	1	19	ORTA
M. Altunok	3	1	3	1	2	2	1	2	2	1	1	19	ORTA
İ. Candemir	2	2	3	1	3	3	1	1	1	1	1	19	ORTA
D. Kısa	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11	DÜŞÜK
N. Hancı	3	1	1	1	1	3	2	3	1	3	1	20	ORTA
M. Taşlı	2	3	3	2	3	3	2	3	3	3	1	28	YÜKSEK
M. Can	3	1	2	1	2	2	1	1	2	1	1	17	DÜŞÜK
K. Gülmez	1	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	13	DÜŞÜK
N. Hatip	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	13	DÜŞÜK
S. Yüksek	1	1	1	1	2	1	1	1	3	1	1	14	DÜŞÜK
K. Üstün	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11	DÜŞÜK
S. Doğanay	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	13	DÜŞÜK
M. Toplu	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	13	DÜŞÜK
B. Caner	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11	DÜŞÜK
C. Kadioğlu	3	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	14	DÜŞÜK
L. Nalbant	1	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	13	DÜŞÜK
H. Narin	2	3	3	2	2	2	1	2	3	1	1	22	ORTA
İ. Bilen	2	1	2	1	2	2	1	1	1	2	2	17	DÜŞÜK
S. Oruçoğlu	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	12	DÜŞÜK
L. Bulut	3	2	3	1	2	2	3	2	1	3	3	25	ORTA
K. Yazar	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11	DÜŞÜK
Ö. Karaman	2	1	2	1	2	1	1	2	1	1	1	15	DÜŞÜK
C. Kazan	3	1	2	1	1	2	3	2	1	2	2	20	ORTA
H. Coşkun	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	12	DÜŞÜK
N. Solak	3	3	3	2	2	2	3	2	3	2	1	26	YÜKSEK
K. Karabulut	2	1	3	1	2	2	1	1	3	1	2	19	ORTA
M. İnanoğlu	3	2	3	1	2	2	3	2	3	1	1	23	ORTA
A. Terzi	3	1	1	1	1	2	1	2	1	1	1	15	DÜŞÜK
C. Alimoğlu	3	3	3	3	3	3	3	2	3	2	1	29	YÜKSEK

4. Bulgular

4.1. Meslek Tercihinin İlk Adımı: Üniversite Bölüm Tercihi

Meslek tercihinin altyapısını oluşturan üniversite bölüm tercihi yapılırken sosyo-ekonomik seviye önemli belirleyici unsurlardanır. Temel iddia bölüm tercihlerinin belirlenmesi noktasında sosyo-ekonomik seviye ile bölüm tercihinine ilişkin bilinç arasında korelasyon olduğuna ilişkindir. Şöyle ki, bölüm tercihi gelecekte ne yapıp ne edeceğini belirleyen ve hâlihazırdaki konumunu devam ettirmeye veya dikey mobilite sağlamaya hizmet edecek olan mesleği belirleme anlamına gelmektedir. Dolayısı ile yüksek ekonomik ve kültürel sermaye sahibi için akademi tercihi erken dönemde belirginleşirken, düşük ekonomik sermaye sahibi akademisyenlerin akademi tercihi sonraki dönemlerde belirginleşmektedir.

“Psikolojiye aşık oldum.” (R. Keser, Dr. Öğr. Üy., 34, 3.k, K, Y)

“Edebiyata çok merak saldim” ve ... okumaya karar verdim. (A. Süreyya, Dr. Öğr. Üy., 48, 3.k, K, Y)

Her ne kadar ihtiyaç ve ilgi itkilerini birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmasa da örnek ifadeleri verilen iki akademisyenin ve diğer kök kültürel sermaye seviyesi yüksek olan görüşmecilerin bölüm tercihlerinde “ihtiyaç” itkisinden ziyade “ilgi” itkisi ağırlıklı belirleyen olarak görülmektedir.

Bölüm tercihinin belirleyen hususlara gelindiğinde ise hızlı meslek sahibi olma ve böylece hayatını yola koyma düşüncesi, ebeveynin yönlendirmesi, dershanenin yönlendirmesi ya da ilgi duyduğu bölümde okuma isteği gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Kültürel sermayenin yüksekliği nispetinde bölüm tercihinine ilişkin bilincin yükseldiği tespitini yapmak mümkündür. Kültürel sermaye bir anlamda daha yüksek akademik sermayeyi de içermektedir. Dolayısıyla ilgilerin belirlenmesi ve hatta fark edilerek öncelik haline gelebilmesi için klasik ihtiyaçlar hiyerarşisi zincirinin alt basamaklarının tamamlanmış olması gerekmektedir. Aynı zamanda kültürel sermayenin düşük olduğu kişilerde ekonomik sermayenin de genellikle düşük olduğu gerçeğinden hareketle öncelik noktasını ihtiyaçların giderilmesi, yani bölüm tercihinin kendisini götüreceği nokta olan hızlı meslek kazanımı tercihi önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel sermaye seviyesi yükselme eğiliminde olduğu durumda ise hızlı meslek kazanımı tercihi ile birlikte prestijli meslek kazanımına olan arzu ortaya çıkmaktadır. Aktörlerin tercihlerinin belirleyeni ne kadar öznel gibi görünse de, habitusunun kendisine sağladığı yatkınlıklar, alışkanlıklar ya da koşulların etkisinde tercihlerini yapmaktadır.

4.2. Akademi Tercihi: Meşakkatli ama Prestijli Yol

Akademisyenliğin en üst basamağı olan “üniversite profesörlüğü” mesleki itibar skalasının (TYAP, 2015) ilk üç sırasında yer alan meslekler arasında zikredilmiştir. Akademisyenliği meslek olarak seçen kişilerin seçim sebepleri çok farklı düzeylerde değişkenlik göstermektedir. Akademisyen olmayı istemeyi aklının ucundan bile geçirmeyenlerle, üniversitede bölüm tercihinin yaparken akademisyen olma ideali olanlar ve hasbelkader akademisyen olanlar üç farklı uç noktayı göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasında etkili olan faktörlerin başında kültürel sermaye seviyesi yer almaktadır. Örneğin, görüşmecilerimizden köy kökenli ve kendisini gariban olarak tanımlayan B. Çiftçi akademisyenliği rüyasında bile göremeyeceğini ifade ederken, akademiye girişinin çok tesadüfi olduğunu belirtmektedir. Öz hikayesi gerçekten de tesadüflerle doludur. Sınav başvurusunu dahi kendisinin yapmadığı, bir arkadaşına sınava girmesi için yol arkadaşlığı etmek üzere çıktığı yolun sonunda kendisini akademi serüveninin içinde bulmuştur.

“Eğitim Bilimleri Fakültesinden mezun oldum, eğitim uzman yardımcısı olarak atandım. Bir arkadaşım daha vardı aynı sınıftan ikimiz beraber tayin olduk. Milli Eğitim Bakanlığı yurtdışına öğrenci gönderecekmış diye bir ilan çıktı. O ilana başvurdu. İlla beraber gidelim diye bana da söyledi. Gitmedim. O gitti, başvuru yapıp geldi... Sınav zamanı geldi, yine tutturdu beraber gidelim bana yol arkadaşı ol diye. Ertesi gün sınav... Sınav saat 10’da. 10’da gelirim, fakültede buluşuruz dedi. Tabi işim yok, dokuzda gittim fakülteye. Fakültede ilan tahtası var. Oraya B. Çiftçi acele idareye gel diye yazmışlar. Gördüm, şaşırđım, gittim öğrenci işlerine. Yav arkadaşım dilekçe veriyorsunuz hangi alandan gireceğinizi belli etmiyorsunuz dedi. Bir dilekçe yazılmış alan kısmı boş bırakılmış. Sen yazmadın mı yoksa bu dilekçeyi dedi. Yazmadım desem sahtekarlık olacak, mecbur yazdım dedim çekine çekine. Sonra arkadaşım gelince ona sordum ki sen mi yazdın, ben yazdım dedi ama o ana kadar bana söylemedi tabi. Neyse gelmiş madem girelim bari dedik.” (B. Çiftçi, Prof., 73, 1.k, E, D)

Metropol kökenli ve kendilerini ekonomik olarak üst orta sınıf olarak tanımlayan görüşmecilerimizin akademiye adım atışlarında var olan hikayenin arka planında ise, hedeflerinde akademisyenlik olmamasına rağmen süreç içerisinde merak duygularını tatmin etmeye ilişkin olarak akademisyenlik tercihinde bulduklarını ifade etmektedirler (R. Keser, Dr. Öğr. Üy., 34, 3.k, K, Y; A. Süreyya, Dr. Öğr. Üy., 48, 3.k, K, Y). Akademiye giden yolda Keser, akademi içinde iken, yüksek lisansının ilk senesinin sonunda bölüme araştırma görevlisi olarak girdiğinde dahi akademisyen olmak isteyip istemediğinden emin olmadığını söylerken, Süreyya lisans mezuniyeti sonrasında başka alanda çalışırken akademide olmak istediğinden emin olduğunu ifade etmektedir. Her iki akademisyenin üniversite bölüm tercihlerini yaparken arzu ettikleri manevi tatmini giderme dürtüsü akademi tercihlerini belirleyen temel etmen olmuştur.

“İkinci sene hem derslerim bitmişti hem asistan olmuşum... Master tezime başladım ikinci sene, ilk defa o zaman gerçekten bir şey uyguladığımı, yani öğrendiğimiz şeyleri hem akademik anlamda yani araştırma anlamında hem dersler anlamında uyguladığımı hissettim ve o zaman akademiye sevdim. O zamana kadar çok da bir fikrim yokmuş, onu gördüm.” (R. Keser, Dr. Öğr. Üy., 34, 3.k, K, Y)

Kültürel sermayesi yüksek seviyede olan M. Taşlı’nın akademisyen olma amacı lisede okurken şekillenmiştir. M. Taşlı 68’lerin politize ortamında sürekli siyasi dergi ve gazeteleri takip ettiğini, okuduğu gazetelerdeki akademisyenlerden etkilendiğini ifade etmektedir. M. Taşlı aslında satır arasında tanıdığı akademisyen yoktu derken, akademisyenlik tercihini çevresinde akademisyen olan kişilerin daha bilinçli olarak tercih edeceğine ilişkin bir imada bulunmaktadır. Bu da bireylerin tercihlerinde sosyal sermayenin etkisine ilişkin bir yoruma yol açmaktadır.

“Ben niye akademisyen olmayı istedim, lisedeyken öyle bir amacım vardı. Niye vardı? Belki şundan kaynaklanıyor, çok bilinçli bir şey. Benim tanıdığım akademisyen yoktu ama Siyasal Bilgiler Fakültesinin öğretim üyelerinin ikinci sayfalarda çok sayıda yazıları var, onları görüyorsun. Fehmi Yavuz’dan Bahri Savcı’ya kadar. Seha Meray da yazdı ama yani o belki biraz daha sonra. İstanbul Hukuk, İstanbul İktisat Fakültesinin hocalarını görüyorsun orada, mesela Cavit Orhan Tütengil yazıyordu, Cavit Orhan’ın Rıza Nur’un anıları üzerine yazdığı şeyleri okuyorsun. O işte 68’e doğru giden süreç, olağanüstü politize bir süreç, bu şeyler insanı etkiliyor.” (M. Taşlı, Prof., 69, 1.k, E, Y)

Bir metafor olarak ortaya çıkan sosyal ilişkilerin sermaye biçimi olarak sosyal sermaye çocukların gelişiminde önemlidir. Coleman (1988) sosyal sermaye analizini yaparken sosyal sermaye

yenin işlevleriyle tanımlanması gerektiğini belirterek, aile içinde ebeveynler ve çocuk arasında güçlü ilişkinin kurulamadığı durumlarda sosyal sermaye eksikliğinin ortaya çıkacağını ve çocuğun eğitim başarısını ve tercihlerini direkt olumsuz etkileyecek bir konumda yer alacağını söylemektedir. Sosyal sermaye yalnızca aile içinde değil, ilişki halinde olunan topluluk içinde de olabilir (Coleman, 1988; Field, 2006). Dolayısıyla bireylerin rasyonel tercihlerini etkileyen bir öneme sahiptir. Burada M. Taşlı tanıdığı akademisyen olmadığını belirtirken sosyal sermayenin değil de kültürel sermayenin etkisiyle akademisyen olma tercihinin yapılmıştır. Sosyal sermaye ile kültürel sermayenin iç içe geçmişliğine karşı sosyal sermayenin ilişkileri birinci sıraya koyarken kültürel sermayenin eğitimdeki eşitsiz yapıyı yineleyen ve farklılıkların yeniden üretildiği bir yapıyı önceleyen konumu göze çarpmaktadır. Dönemin toplumsal koşulları, eğitimi, ailenin sosyo-kültürel yapısı gibi özellikleri ile kendi habitusunun sağladığı kültürel sermaye meslek tercihinin belirlemiştir.

Ekonomik kriz döneminde mezun olan ve mezun olduğu bölüm itibariyle kamuda istihdamın çok düşük düzeyde olduğu bir dönemde, piyasada da iş bulamadığı için ve hatta girdiği kamu kurum sınavlarından elendiği için akademi oyununun içinde kendisini bulan P. İyem, piyasada dolgun ücretli iyi bir iş bulabilmiş olsaydı akademisyenliği tercih etmeyeceğini ifade etmektedir. Bu durumun, kendisi gibi taşradan gelen akademisyenlerde yaygın olduğunu ifade etmektedir.

“Benim gibi olan böyle taşradan gelen bütün çocuklarda, şimdinin akademisyen olmuşlarında diyeyim hani, genelde de bu yaygındır: piyasada iş bulamadığım için! İki iki daha dört. Çünkü ben 2001 krizinde mezun oldum. Son sene yani ben bazı kamu kurumları sınavlarına girdim, ben bunları beceremeyince bari akademisyen olayım dedim. Açıkçası piyasada dolgun ücretli iyi bir iş olsaydı akademisyenliği tercih etmezdim. Çünkü çok uzun, masraflı ve meşakkatli.” (P. İyem, Doç., 38, 3.k, E, O)

Lisans döneminde akademisyen olma kararı verenler de diğer bir kategoriyi oluşturmaktadır. Üniversite hayatı esnasında kendisini, yapmak istediklerini daha yakından tanıyarak akademisyen olma kararı verenlerden birinin bu konuda ümitsiz olduğunu kendisine yol gösteren arkadaşı sayesinde akademiye adım attığı görülmektedir. Ümitsizliğinin sebebi daha çok akademi oyununda yer bulabilmenin yüksek sosyal ve kültürel sermaye sahibi olmayı gerektirdiğine dair genel kabuldür. Bu genel kabulün dışına çıkabilmek çoğunlukla vakıf üniversitelerinde ya da taşra üniversitelerinde akademi oyununa dahil olmak şeklinde gerçekleşmektedir. D. Kısa da akademisyenlik hayatına vakıf üniversitesinde başlayıp devam ettirmektedir.

“Lisansta okurken yavaş yavaş aklımda oluşmaya başlamıştı ama herhalde çok mümkün olmaz, düşüncesi, endişesi vardı diyeyim. Hatta çok az bir bilgim vardı. Bu işlere biraz meraklı, biraz da uğraşan bir arkadaşım vesilesi ile, onunla birlikte başladık. O beni birazcık cesaretlendirdi. Başvurdum onunla birlikte, onunla birlikte yüksek lisansa başladım.” (D. Kısa, Dr. Öğr. Üy., 40, 3.k, E, D)

İ. Candemir, akademisyenin ayrıcalıklı ve prestijli bir konumda bulunuyor oluşunu ve meslek adamı olmaktansa meslek adamları yetiştiren konumda olmanın daha tercih edilesi olduğunu ifade etmiş, bürokrat babasının kendisini bürokrasinin içinde olsun diye yönlendirdiği Siyasal Bilgilerin mutfağında olmayı, kaymakamlığa tercih edilmesinin lisans dönemine rastladığını belirtmiştir. Kaymakamlığın özerkliğinin ve prestijinin ilçe ile sınırlı olduğunu, kaymakamların valilerin altında ezildiğini ama kendisinin hedefinin ilçedense dünyaya ve Türkiye’ye açılmak olduğunu düşünen Candemir, prestijli konumu seçtiğini ifade etmektedir.

“Hangi ideolojiden olursa olsun, ister siyasetçi olsun, ister yönetici olsun size saygıyla yaklaşıyorlar. Yani kolay şeyler değil. Babam: ‘ya paran olacak bu devirde ya da prestijli konunun’ derdi. Ben prestijli konumu seçmiştim. Çünkü bizim zamanımızda, ben 2002’de akademiye girdim, 500 lira ile maaşımın başladığını hatırlıyorum.” (İ. Candemir, Doç., 40, 2.k, E, O)

Sosyal bilimlerde en gözde bölümler arasında ilk sıraları her dönemde Hukuk ve Siyasal Bilgiler almaktadır. Bu bölümlerin mezunlarının arasından kaymakam, hakim, savcı vb. üst düzey bürokrasi görevlerinde istihdam edilme imkanı, bölümlerin cazibesini arttırmaktadır. Görüşme yaptığımız akademisyenler arasında dört farklı bölümde okuyan beş akademisyenin bölüm tercihlerini belirleyen kaymakam olma istekleri iken bunlardan iki tanesi girdikleri bölümden mezun olduklarında kaymakam olamayacaklarını sonradan öğrenmişlerdir. Baby boomers kuşağının orta dönem temsilcilerinden olan K. Gülmez (Prof., 59, 2.k, E, D), 12 Eylül darbesinin hemen arkasından siyasi, ideolojik kampaşmalardan uzak bir dönemde öğrenci olmaları sayesinde kendi kuşağında akademiye yönelme oranının arttığını ifade etmektedir. Kendi döneminden yirmi-yirmi beş akademisyenin Türkiye’nin farklı bölgelerindeki üniversitelerde yer almasının bu durumun bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Anarşi döneminin ardından kişilerin kendilerini ifade mecrası olarak üniversitelerin önem kazandığını düşünmek yerine, dönemin sonunda üniversite sayılarının artmasının, üniversitelerin kitleselleşmesinin bir sonucu olarak görmek daha doğrudur.

Bölüm tercihini hızlı bir şekilde meslek sahibi olmaya endeksli bir şekilde yapan K. Üstün, aynı şekilde meslek seçiminde de bir an önce iş sahibi olmak ve geçimi sağlamaya endekslenerek, ideali olan kaymakamlık sınavlarının açılmasını dahi bekleyemeden, iş hayatına atılmıştır. Akademinin üzerinde siyasetin etkili olması sebebiyle Üstün’ün kendisine hiç beklemediği ve düşünmediği akademi yolunun açıldığı görülmektedir.

“Hukuk Fakültesini bitirmişt看. Hukuk’u okurken de idealim kaymakam olmaktı ama evliydim. Bir de çocuğumuz olmuştu fakülte biter bitmez ve kendimce en erken nereye hemen kapak atarım diye düşünürken, master sınavına bir girelim bakalım diyerek girmişt看. Master sınavından sonra asistanlık sınavı açıldı ve asistanlık sınavına girdim. Asistanlık sınavında da Hukuk’ta iki üç yılda bir kadro açılırken o sene rahmetli Özal kadroları geri çekecek, kendi düşüncesine uygun adamları dolduracak diye dört kadro açıldı. Üniversitelerin de yapısı malum, o zaman da çok farklıydı.” (K. Üstün, Prof., 50, 2.k, E, D)

Akademi alanı diğer tüm alanlarda olduğu gibi kendine has mücadelenin ve çıkarların/illusio olduğu ve siyaset alanı ile uyum ya da uyumsuzluk neticesinde habitusuna uygun kadrolar ile yeniden üretimini sağlamaktadır. Bu örnekteki gibi siyaset alanı ile uyumsuzluk olduğunda ya da çatışma olduğunda teamüllerin dışına çıkabilmektedir.

Akademisyenlik tercihini belirleyen etkenlerin arasında lisans döneminde iken, bazı hocalarının duruşlarını, sınıfa hâkimiyetlerini, bilgilerini aktarma biçimlerini, entelektüel seviyelerini örnek almak da yer almaktadır. Bir nevi hocaya duyulan hayranlık mesleğe hayranlığı beraberinde getirmektedir.

“Benim mesela akademiye yönelmeme yol açan bir hocamdır. Hiç böyle özel ilişkim yoktu aslında. Gidip odasına konuşmazdım yani ama ders veriş tarzı, ders işleyiş tarzı, bilgiyle kurduğu ilişki beni çok etkilerdi. Sınıf içinde eşit dil kullanırdı. Sanırım onun etkisi de var. Ama esas olan ders anlatış biçimleri, öğrencilerle kurduğu sınıf içi diyalog biçimleri.” (Ş. İlkay, Doç., 48, 2.k, K, O)

“Akademisyenliği tercih ediş nedenim çok büyük oranda buradaki hocalar. Yani birinci sınıfın ikinci dönemi gibi. O şey hani, hayata bakış açısı, onayları, yaklaşım tarzı, duruş. O dönemde

beni en çok etkileyen şey buradaki hocaların duruşuydu. Yani akademisyenlik kararı biraz erkendi benim için o açıdan. X hoca vardı burada. Bekliyoruz bir profesör gelecek ABD'den, Türkiye'nin en genç profesörlerinden. Acaba dokunabilir miyiz? Yani kocaman ego bekliyoruz ama geliyor herkesle samimi.” (H. Narin, Dr. Öğr. Üy., 34, 3.k, K, O)

Meslek olarak akademisyenlik tercihinde çok çeşitli faktörler söz konusudur. Kültürel sermaye seviyesi, habitusun yönlendirmesi tercihler konusunda belirleyicilik arz etmektedir. Yapılan çalışma neticesinde, düşük kök kültürel sermaye seviyesinden olan aktörlerin akademiye yönelişlerinde tesadüflerin ve hayatı idame ettirme gayesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Buna mukabil, kök kültürel sermaye seviyesi yükseldikçe akademi oyununa dahil olmaya ilişkin tercihlerin belirleyicileri arasında merak, ilgi ağırlıklı olmak üzere *idol hocayı* örnek almak veya prestijli meslek sahibi olmak da yer almaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Bourdieu (1988), yakılacak kitap olarak adlandırdığı eseri Homo Academicus'ta akademinin kültürel ve ekonomik sermayesi yüksek profesörlerin egemenliğinde olduğunu belirtir. Bu çalışmada hedef, akademiye konumlananların sermayelerini irdelemekten ziyade (bu başka bir çalışmanın konusu olabilir) mesleği tercih etme sebeplerinde kültürel sermayenin nasıl bir etkisi olduğunu anlamaya çalışmaktır. Bourdieu'nun da vurguladığı gibi, kültürel sermaye toplumda yaşanan eşitsizliklerin yeniden üretilmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte yaptığımız görüşmeler neticesinde 11 akademisyenin alt ekonomik seviyeden olup akademi oyunu içinde yer alarak sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerinde bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Akademinin kültürel sermayesi yüksek ve elit olarak nitelenebilecek kişilere ait bir meslek olduğuna ilişkin genel kabul, eğitimin kitleselleşmesi ile birlikte kısmi bir değişim göstermektedir. Bu değişimi ilk başta elit zümre dışındaki kişilere kapıları tamamen kapalı olan akademinin kapılarının dışarıya kısmen açılması olarak görmek mümkündür. Yapılan değerlendirme neticesinde, görüşmecilerimizin çoğunluğunun akademi oyununa adım atmadan önce sahip oldukları sosyo ekonomik seviyelerinin orta iken, kültürel sermaye seviyelerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Aktörlerin akademi oyununa dahil olmaları habitus ve alan uyumunu zorunlu kılmaktadır. Bourdieu habitus ile alan arasındaki ilişkiyi, alanın, habitusu yapılandığı bir koşullanma ilişkisi olarak değerlendirir. Şöyle ki, aktörler salt bireysel başarıları yolu ile değil de sahip oldukları kültürel sermayenin kurumsal yapıya uygunluğuna göre oyun içinde yer almaktadırlar. Oyun içinde yer almalarını etkileyen bir diğer unsur olarak çıkar/illusio kavramı devreye girmektedir. Alan olarak Türk akademi dünyasının illusio'su toplumsal değişim süreçlerinden etkilenmiştir.

Akademisyenlerin bölüm ve meslek olarak akademisyenliği tercih etme nedenlerinin kültürel ve ekonomik sermayesi ile ilişkisi olduğu görülmektedir. Üniversitede okunacak olan bölüm tercihi yapılırken, genel olarak ilgi duyulan alanlara yönelme ve ihtiyaca yönelme olarak bir ayırım söz konusudur. Kültürel sermaye seviyesi yükseldikçe ilgi duyulan alanlara yönelme oranı artmaktadır. Görüşmecilerimiz arasında akademik kuşak farklılıklarına rağmen kök kültürel sermaye seviyesi ve ekonomik sermayesi yüksek olan akademisyenlerin bilinç düzeylerinin ve ekonomik rahatlığın kendilerini tercih edecekleri mesleğin kişisel tatminine götürmektedir. Aksine orta ve alt kültürel ve ekonomik sermaye sahibi olan akademisyenlerin bir an önce meslek sahibi olabilecekleri hukuk, öğretmenlik gibi alanları seçtikleri, iş bulamadıkları için yüksek lisans yapmayı seçerek akademik hayata girdikleri görülmüştür. Tercihler, davranışlar, beğeniler kültürel ve ekonomik sermayeye göre farklılaşmaktadır. Kültürel sermaye seviyesi aktörün aile-

sel eğitim seviyesi, bireysel eğitim seviyesi, kültürel ürünlere erişimini etkileyen doğum yeri tipi, yabancı dil öğrenme yaşı, yurt dışı eğitim tecrübesi vb. faktörlerden etkilenmektedir. Hem kültürel sermaye seviyeleri hem de toplumsal yapıda yaşanan değişimler aktörlerin beğenilerini, tercihlerini belirleyen temel unsurlardır. Bu çalışma için oluşturulan kök kültürel sermaye ölçeği ile görüşülen akademisyenlerin akademisyenliğe adım atmadan önce sahip oldukları kültürel sermaye seviyeleri tespit edilmiştir. Puanlama neticesinde akademisyenlerin kültürel sermaye seviyeleri alt, orta ve yüksek olarak derecelendirilmiştir. Buna binaen, kişisel tatmin peşinde koşmak orta ve alt seviye kök kültürel sermaye sahipleri için lükstür. Ailelerin, tercihlerin belirlenmesi noktasında etkilerine gelindiğinde ise; düşük kök kültürel sermaye sahibi aktörlerin ailelerinin çocuklarının bölüm tercihlerinde çok fazla etkili olmadığı görülmektedir. Alana ilişkin bilgi eksikliği yönlendirmenin olmayışını doğallaştırmaktadır. Bir tür kendiliğindenlik, kadercilik veya pratik kaygıların tercihlerin belirlenmesinde önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Aksine, kök kültürel sermaye seviyesi yükseldikçe çocuğunun/torunun okuyacağı bölümün seçimi ve yönlendirme oranı yükselmektedir. Bürokrat babanın çocuğunun Siyasal Bilgiler Bölümünü okumasını önermesi veya köy enstitüsü mezunu dedenin, halk tarafından “ne işe yaradığı pek bilinmeyen” Sosyoloji Bölümünü kazanan torununa Tıp Fakültesini kazanan torunundan daha fazla sevinmesi bu durumu örneklendirmektedir.

Akademisyenliği meslek olarak seçen kişilerin seçim sebepleri çok farklı düzeylerde değişiklik göstermektedir. Akademisyen olmayı istemeyi aklının ucundan bile geçirmeyenlerle, üniversitede bölüm tercihini yaparken akademisyen olma ideali olanlar ve hasbelkader akademisyen olanlar üç farklı uç noktayı göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasında etkili olan faktörlerin başında kültürel sermaye seviyesi yer almaktadır. Bourdieu kültürel sermayelerini okul yolu ile edinenlerin hatırı sayılır derecede kültürel miras yoluyla edinenlere kıyasla daha ‘klasik’ ve daha az riskli kültürel yatırımlar yaptıklarını ifade eder.

Kök kültürel sermayenin meslek tercihindeki belirleyiciliği Bourdieu’den mülhem nesnel olasılık (2016) kavramında kendini bulmaktadır. Belirli bir habitus içindeki aktörlerin tercihleri kendilerinde ne kadar öznel olduğu düşüncesi uyandırıyor olsa bile konumlandıkları habitustan, sahip oldukları kültürel sermayeden ya da tevarüs edilen toplumsal yapılardan bağımsız değildir.

Tablo 2. Görüşmecilerin Demografik Bilgileri

Sıra No	Görüşmeci Kodu	Cinsiyet	Yaş	Unvanı	Akademik Kuşak
1	B. Çiftçi	Erkek	70+	Profesör	1. Kuşak
2	R. Keser	Kadın	30-39	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
3	P. Çerkez	Erkek	50-59	Profesör	2. Kuşak
4	A. Süreyya	Kadın	40-49	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
5	Ş. İlkay	Kadın	40-49	Doçent	2. Kuşak
6	Ö. Erdoğan	Erkek	40-49	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
7	P. İyem	Erkek	30-39	Doçent	3. Kuşak
8	M. Altunok	Erkek	40-49	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
9	İ. Candemir	Erkek	40-49	Doçent	2. Kuşak
10	D. Kısa	Erkek	40-49	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
11	N. Hancı	Erkek	60-69	Profesör	1. Kuşak
12	M. Taşlı	Erkek	60-69	Profesör	1. Kuşak
13	M. Can	Kadın	50-59	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
14	K. Gülmez	Erkek	50-59	Profesör	2. Kuşak
15	N. Hatip	Erkek	40-49	Profesör	2. Kuşak
16	S. Yüksek	Erkek	70+	Profesör	1. Kuşak
17	K. Üstün	Erkek	50-59	Profesör	2. Kuşak
18	S. Doğanay	Erkek	40-49	Profesör	2. Kuşak

19	M. Toplu	Erkek	60-69	Profesör	1. Kuşak
20	B. Caner	Erkek	50-59	Profesör	2. Kuşak
21	C. Kadioğlu	Erkek	60-69	Profesör	2. Kuşak
22	L. Nalbant	Erkek	50-59	Profesör	2. Kuşak
23	H. Narin	Kadın	30-39	Dr. Öğr. Üyesi	3. Kuşak
24	İ. Bilen	Erkek	40-49	Profesör	2. Kuşak
25	S. Oruçoğlu	Erkek	40-49	Dr. Öğr. Üyesi	2. Kuşak
26	L. Bulut	Kadın	40-49	Dr. Öğr. Üyesi	2. Kuşak
27	K. Yazar	Erkek	60-69	Profesör	1. Kuşak
28	Ö. Karaman	Erkek	60-69	Profesör	1. Kuşak
29	C. Kazan	Kadın	40-49	Doçent	3. Kuşak
30	H. Coşkun	Erkek	50-59	Dr. Öğr. Üyesi	2. Kuşak
31	N. Solak	Kadın	40-49	Profesör	3. Kuşak
32	K. Karabulut	Erkek	50-59	Profesör	2. Kuşak
33	M. İnanoğlu	Erkek	40-49	Profesör	2. Kuşak
34	A. Terzi	Kadın	60-69	Profesör	1. Kuşak
35	C. Alimoğlu	Erkek	70+	Profesör	1. Kuşak

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aydemir, M.A. (2011). *Sosyal sermaye*. Konya: Çizgi.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus* (P. Collier, Tr.). Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler* (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2014). *Varisler* (L. Ünsaldı ve A. Sümer, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (D. Fırat ve G. Berkurt, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2016a). *Akademik aklın eleştirisi: Pascalca düşünme çabaları* (P. B. Yalın, Çev.). İstanbul: Metis.
- Bourdieu, P. (2016b). *Sosyoloji meseleleri* (F. Öztürk, B. Uçar, M. Gültekin ve A. Sümer, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden üretim: Eğitim sistemine ilişkin bir teorinin ilkeleri* (A. Sümer, L. Ünsaldı ve Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, Loïc J. D. (2003). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.), P. Bourdieu (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2016). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları (G. Çeğin, Çev.). G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Tatlıcan Ü., (Der.), T. Bora, K. Koçak (Ed.), *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches*, University of Chicago Press, 94, 95—120.
- Dika, Sandra L. ve Singh K. (2002). Applications of Social Capital in Educational Literature: A Critical Synthesis. *Review of Educational Research*, 72(1), 31—69.
- Eser, M. ve Gülcan, Z. (2016). Akademisyenlerin sosyal sermaye profili üzerine bir çalışma. *Kesit Akademi Dergisi*, 2(6), 257—273.

- Field, J. (2006). *Sosyal sermaye*. B. Bilgen, B. Şen (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gür, B. S. (2011), Önsöz, B. S. Gür (Ed.), *2000'li yıllar Türkiye'de Eğitim*. İstanbul: Meydan Yayıncılık, 7—15.
- James, C.&Hearn, J.C. (1991). Academic and nonacademic influences on the college destinations of 1980 high school graduates, *Sociology of Education*, 64(3), 158—171.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lamont, M.&Lareu, A. (1988). Cultural capital: Allusions, gaps and glissandos in recent theoretical developments. *Sociological Theory*, 6(2), 153—168.
- Özbilgin, M., Küskü, F. ve Erdoğan N. (2005). Explaining influences on career 'choice': the case of MBA students in comparative perspective. *Int. J. Human Resource Management* 16(11), 2000—2028.
- Özdemir, A.A. (2007). *Sosyal ağ özellikleri bakış açısıyla sosyal sermaye ve bilgi yaratma ilişkisi: Akademisyenler üzerinde yapılan bir alan araştırması*. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ra, E. (2011). *Understanding the role of economic, cultural, and social capital and habitus in student college choice: An investigation of student, family, and school contexts* (Doctoral Dissertation). University of Michigan.
- Scherer, R. F., Adams, J.S., Carley, S.S.& Wiebe, F.A. (1989). Role model performance effects on development of entrepreneurial career preference. *Entrepreneurship theory and practice*, 13(3), 53—72.
- Sinclair, R. F. (2008). The first step toward a theory of the entrepreneurial career, USASBE Conference Proceedings, 773—796.
- Sullivan, A. (2002). Bourdieu and education: How useful is Bourdieu's theory for researchers?. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, 38(2), 144—166.
- TYAP (2015), Türkiye Mesleki İtibar Araştırması.
- Yavuz, M. (2012). Neden yükseköğretim reformu?. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(1), 1—5.
- Yılmaz, N. (2011). 2000'li yıllarda elitlerin dönüşümü: devlet, siyaset ve batı. A. Demirhan (Ed.), *2000'li yıllar Türkiye'de toplum*. İstanbul: Meydan Yayıncılık, 51—74.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Kadın Akademisyenlerin Kariyer Kimliği İnşası: Araştırma Yapmak İsteyen Anne Öğretim Üyesi

Constructing the Career Identity of Female Academicians: Mother Academician with Research Intention

H. Merve BİRCAN¹ , Nihat ERDOĞMUŞ²

¹Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: H.M.B. 0000-0003-2224-7381;
N.E. 0000-0002-9328-1846

Corresponding author:

H. Merve BİRCAN,
Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-mail: mervebircan93@gmail.com

Submitted: 09.06.2020

Revision Requested: 19.06.2020

Last Revision Received: 20.06.2020

Accepted: 29.06.2020

Citation: Bircan, H.M. & Erdogmus, N. (2020). Kadın akademisyenlerin kariyer kimliği inşası: Araştırma yapmak isteyen anne öğretim üyesi. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 177-206.
<https://doi.org/10.26650/JECS2020-0087>

ÖZ

Türkiye’de kadın akademisyen sayısının artmasıyla birlikte bu konuda yapılan araştırmaların sayısının da arttığı görülmektedir. Bununla birlikte kadın akademisyenlerin kariyer (mesleki) kimliklerinin nasıl oluştuğuna dair literatürde çalışma eksikliği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, kadın akademisyenlerin kariyer kimliklerini inşa sürecini araştırmaktır. Nitel bir araştırma olarak ve fenomenolojik desene tasarlanan araştırmaya, sağlık bilimleri, fen (teknik) bilimleri, idari bilimler ve sosyal bilimler olmak üzere temel akademik alanlardan profesör, doçent ve yardımcı doçent unvanlarında toplam 19 kadın akademisyen dahil edilmiştir. Araştırmada yarı yapılandırılmış mülakatlar ile veri toplanmış ve içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda kadın akademisyenlerin aileleri ve eşlerinden destek gördükleri, kendilerini çalışan olarak tanımladıkları, akademisyenlik için belli rol modellere sahip oldukları, istedikleri alanda çalıştıkları, doktora dönemi ve medeni durum değişikliğinin kariyerlerinde önemli dönüm noktaları olduğu ve yayın yapmanın önemli bir başarı kriteri olarak görüldüğü bulguları elde edilmiştir. Kariyer kimliklerinin temeli olarak kariyer evrelerindeki roller ağırlıklı olarak “öğretim üyesi”, “anne” ve “araştırmacı” şeklinde tanımlanmıştır. Çoklu role sahip olmanın rolleri dengeleme problemlerine sebep olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kadın akademisyen, kariyer kimliği, kariyer kimliğinin inşası, nitel araştırma

ABSTRACT

The number of female academicians and research about them has increased in Turkey. Attention is drawn to the gap in the literature on how female academicians in Turkey construct their career (professional) identities. In this context, the purpose of this study is to research the process which female academicians follow in constructing their career identities. The study, which comes under the category of qualitative

research using phenomenological design, includes a total of 19 female academicians with the title of professor, associate professor, or assistant professor from the main academic fields of health sciences, technical sciences, administrative sciences, and social sciences. The interviews were conducted using semi-structured forms in accordance with a previously prepared protocol, and content analysis was applied to the data. The study obtained the findings that female academicians receive support from their families and spouse, define themselves as hard working, have specific role models for being an academician, work in their desired field, saw turning points in their lives at times of change in their doctoral period and marital status, and regard being published is an important criterion of success. As the basis of their career identities, the roles of their career stages have mainly been identified as “faculty member,” “mother,” and “researcher.” Having multiple roles was seen to cause problems with balancing roles.

Keywords: Woman academician, career identity, career identity construction, qualitative research

EXTENDED ABSTRACT

Purpose

These days, the tendency to shape one’s career in line with one’s own desires is increasing as people direct their own careers and oversee their own values. From this perspective, individuals need to have a multi-faceted career attitude and be effective at managing their own careers. Individuals who tend toward multi-faceted careers encounter positive psychological outcomes such as job and life satisfaction, personal development, and well-being. These multi-faceted careers are composed of the various experiences an individual has, such as education, vocational training, working in various organizations, and changes in professional field. Individuals simultaneously construct their career identity in the process of their career. Career construction theory takes into account which qualities individuals possess, how they adapt to the transitions and changes caused by personal and environmental conditions throughout their life, and why they behave and advance in accordance with a specific path.

Career identity construction is definable by combining the questions “What is the meaning of work for me and my life?” and “What do I want to explain to others through my work?” that people ask themselves. Having knowledge about one’s self or about the working world and working life is not enough. One needs to actively and creatively make sense of this information. One of the ways an individual gets information about him/herself is by using the narrative approach. The narrative approach provides stories about the profession, ideas for transition points and the expected future, and information about identity development. This approach is a useful way of understanding turning points in one’s career and how identities change over time.

After conducting a comprehensive literature review, no study was seen to exist on the construction process of female academicians’ career identity. In this context, the current study contributes to the literature by addressing the construction processes of the career identity of female academicians and the factors affecting these processes. The main question this study seeks to answer is “How do female academicians construct their career identities?” The sub-questions of the research are:

1. How do female academicians’ career processes develop?
2. What affects female academicians’ career processes?
3. What meaning does ‘profession’ entail for female academicians?
4. What do female academicians want to explain to others through their profession?

Methodology

The research was conducted using the qualitative research method, with the phenomenological pattern being preferred in the study. The 19 female academicians who form the study group are com-

posed of individuals who have a wealth of knowledge and experience related to the phenomenon being researched. Of the participants, eight are doctoral faculty members, eight are associate professors, and three are professors. The study group of the research contains female academicians working at five state universities and 14 foundation universities in Istanbul province in the fields of liberal arts, administrative sciences, health sciences, and engineering sciences. The study uses the semi-structured interview method as the data collection technique. Content analysis was used for analyzing the data. As suggested by Moustakas (1994), all expressions in the data analysis are coded items as “fixed expressions” and “semantic units”. A total of 142 fixed expressions were detected, and these were translated into semantic units. Next, the expressions listed as the main components of experience were separated into themes by clustering them according to semantic proximity. Ten themes that shape the career construction process emerged as a result of this function.

Findings and Discussion

This research addresses the career construction process of female academicians. In the study, the following themes are seen to be impactful in the process of female academicians’ career identity construction: the impact of family and social environment, career choice, career stages and roles, turning points in the career, definition of the basic role, career success, support in the career process, career problems experienced because of being a woman, and future plans. The study draws attention to the facts that female academicians have a career construction process, and that the narrative technique can be used in understanding this process. Female academicians are seen to basically define themselves using the identities of faculty member, mother, and researcher together, although this varies at different stages of the career. Several facts are worthy of note, namely, that defining the identity achieved through these three roles causes problems in balancing the roles, that female academicians attempt to find solutions such as making self-sacrifices in these problematic stages and delaying certain roles, and that the support they receive from those around them makes this process a little easier. The doctoral period and changes in marital status are important transformations that impact career processes. Female academicians’ career construction process can be defined as the formation of the identity of “the mother faculty member who wants to perform research.”

Meeting with the academicians in the research process and making appointments convenient to their work hours was difficult in the current study. This situation caused some limitations in the research. Future research could involve more detailed studies by separately handling the themes that emerged from this research. Another subject for study could be comparatively studying career identity construction processes with female academicians from different regions and cultures at national and international levels.

1. Giriş

Son yıllarda küresel, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik gelişmeler çalışma hayatını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu gelişmelerin etkisiyle, maliyetleri düşürme baskısı artmakta, örgütlerin yapısı, işlerin doğası, işgücü çeşitliliği ve demografisi, psikolojik sözleşme değişmekte ve iş güvencesi azalmaktadır. Bu değişimler çalışanların iş, aile hayatı ve kariyerlerini de derinden etkilemektedir (Greenhaus ve ark., 2010). Bu bağlamda kariyerin anlamı da değişime uğramaktadır. Yeni kariyerde örgütlerarası geçişler artmakta, kariyer büyük ölçüde bireyin sorumluluğunda şekillenen bir biçime dönüşmeye başlamıştır (Erdoğan, 2002).

Kariyer: “Bireyin zaman içerisinde edindiği iş deneyimleri dizisi” olarak ifade edilmektedir (Arthur ve ark., 1999, 8). Kariyer kavramı tanımlanırken sadece kişilerin işe dair eylemlerini değil, aynı zamanda bu eyleme yönelik tutum ve davranışlarını da kapsadığı görülmektedir (Erdoğan, 2011, 256). Son yıllarda kariyer literatüründe ortaya çıkan bu durumları tanımlamak ve teorik çerçeveler oluşturabilmek amacıyla pek çok çalışma yapılmış ve kariyerin değişen doğasını anlamaya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir (Ebby ve ark., 2003, 689). Sınırsız (boundaryless) ve çok yönlü (protean) kariyer ile kariyer yetkinlikleri yaklaşımları bu konuda öne çıkmaktadır.

Yeni dönemde kişilerin sahip olduğu kariyer yetkinlikleri önem kazanmaktadır. Kariyer yetkinlikleri her çalışanın sahip oldukları işten bağımsız olarak, kendi kariyerini geliştirmesi için, kariyeriyle alakalı yetkinlikleri olarak tanımlanabilir (Kuijpers ve Scheerens, 2006, 305). Akkermans ve arkadaşları kariyer yetkinliklerini, kişinin kariyeriyle ilgili bilgi, beceri ve yetenekleriyle belirli kariyer hedeflerine ulaşmak istemesi olarak tanımlamışlardır (2013, 248). Kariyer yetkinliklerinin kariyer başarısını etkilediği (Kuijpers ve ark., 2006), kariyer gelişimi için etkili olduğu ortaya konulmuştur (Kuijpers ve Scheerens, 2006).

Günümüzde bireylerin kendi istekleri doğrultusunda kariyerlerini şekillendirme eğilimi artmakta, kişi kariyerini kendisi yönlendirmekte ve kendi değerleriyle yönetmektedir (Hall, 2005, 6). Bu yönüyle bireylerin çok yönlü yeni kariyer tutumuna sahip olmaları ve kendi kariyerlerini yönetmede etkin olmaları gerekmektedir (Briscoe ve ark., 2006, 31). Çok yönlü kariyer eğilimine sahip birey kariyerinde iş ve yaşam tatmini, bireysel gelişim ve refah gibi olumlu psikolojik sonuçlarla karşılaşmaktadır (King, 2004, 118). Bu kariyer; eğitim, mesleki eğitim, çeşitli organizasyonlarda çalışma, meslek alanındaki değişiklikler gibi bireylerin çeşitli deneyimlerinden oluşmaktadır. Kariyer sürecinde aynı zamanda birey kariyer kimliğini inşa etmektedir. İnşa sürecinde bireyler kendilerine “İşimin benim için ve hayatım için anlamı nedir?” ve “İşim yoluyla başkalarına ne anlatmak istiyorum?” sorularını sormakta ve buna cevap bulmaya çalışmaktadır. Kariyer kimliğinde birey kendi özellikleri, ilgi alanları ile güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olarak bu özelliklerine ve kendi isteklerine uygun bir kariyer kimliği inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Son zamanlarda kadın akademisyenlere yönelik çalışmaların sayısındaki artış dikkat çekmektedir. Ardıç ve Erdoğan (2009) akademisyenlerle ilgili yapılan çalışmaların genel olarak kadın akademisyenler konusunda ağırlıklı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Araştırmalarda kadın akademisyenlerin karşılaştıkları engeller ve sorunlar, akademik kariyer gelişimi, Türkiye’de kadın akademisyenlerin durumu gibi konular ele alınmaktadır. Özkanlı’nın (2010) yaptığı çalışmada üniversitelerde üst düzey kadın yöneticilerin karşılaştıkları engeller ele alınmıştır. Kadın akademisyenler toplumsal rollerinin yanında akademisyenlik rollerini de yerine getirmektedir. Bu durum hem akademik yaşantılarında hem de ev ve aile yaşantılarında çeşitli sorunlara sebep olabilmektedir (Yılmaz ve Özdemir 2012; Demir, 2018; Çakır, 2019). Üniversitelerde kadın akademisyen sayısının artmasıyla çift kariyerli eşler sorununun kadın akademisyenlerde görülmesi durumu da artmıştır (Aytaç, 2001, 82). Kadın akademisyenler hem işlerinin hem de her zamanki

aile rollerinin hiçbirinin devredilmediği ya da kaldırılmadığı bir aile yaşamını sürdürmeye çalışırlar (Kilpatrick, 1982, 363). Kadın akademisyenlerin yaşadığı cam tavan sorunu ise sıkça karşılaşılan bir sorundur (Örücü ve ark., 2007, 118). Oakley (2000, 322) istihdam, muhafaza etme ve terfi gibi kurumsal uygulamalar ile kalıplaşma ve tercih edilen liderlik tarzı gibi davranışsal ve kültürel nedenlerin cam tavan sorununa yol açtığını belirtmektedir.

Yalçın ve Demirekin (2013) lisans eğitimi alan öğrencilerin, kadın akademisyenlerin çalışma yaşamındaki durumlarına yönelik algıları üzerine bir çalışma yapmışlardır. Alaçam ve Altuntaş'ın (2015) yaptığı çalışma kadın akademisyenlerin kariyer engelleri ölçeğinin geliştirilmesi üzerinedir. Başarır ve Sarı'nın (2015) yaptığı kadın akademisyenlerin "kadın akademisyen" olmaya ilişkin algılarının metafor yoluyla incelenmesi çalışmasında ise altmış beş farklı metafor bulunmuştur. Öztan ve Doğan'ın (2015) Yıldız Teknik Üniversitesi örneği üzerinden üniversite ve toplumsal cinsiyet adlı çalışmalarında, kadınların akademik hayatlarında yaşadıkları tecrübeleri anlatılarak, akademiye bulunan üretim süreci, kariyer ve yükselme olanakları, ev-iş yaşam dengesinde cinsiyetler arasındaki farklılaşmalar ele alınmıştır. Belkıs'ın (2016) yaptığı çalışmada kadın akademisyenlerin kariyer gelişimlerinde anneliğin etkisi incelenmiş, anneliğin ilk zamanlarında kadın akademisyenlerin akademik yaşam ve faaliyetlerine yorgunluk, odaklanamama gibi etkilerin yansıdığı görülmüş, buna karşılık anneliğin çoklu düşünme ve organizasyon kabiliyetini geliştirdiği bulunmuştur. Alaçam (2014) akademisyen hemşirelerin kariyer engellerini, Özkanlı ve Korkmaz (2000) çalışmalarında kadın akademisyenlerin mesleklerine karşı tutumları, akademik ilerlemede ve yöneticiliğe atanmada cinsiyet ayrımı olup olmadığı konusunu çalışmışlardır.

Yapılan literatür taraması sonucunda, kadın akademisyenlerin kariyer kimliğinin inşa sürecine yönelik bir çalışma bulunmadığı görülmüş, bu durum araştırmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Bu bağlamda araştırmanın amacı, akademisyenliği tercih eden kadınların kariyer inşa süreçlerini incelemektir. Bu amaç için çalışmada teorik çerçeve olarak kariyer inşa teorisinden faydalanılmıştır.

Kariyer inşa teorisinde anlatı yaklaşımı her bireyin kendi hikayesini yazdığını ve kimliklerini bu hikaye üzerinden inşa ettiklerini ileri sürmektedir. Araştırmanın temel sorusu ve başlangıç noktası "Kadın akademisyenler kariyer kimliklerini nasıl inşa ederler?" sorusudur. Bu kapsamda çalışmanın bundan sonraki bölümünde kariyerde inşacı yaklaşım ve kariyer kimliğinin inşası teorileri verilmektedir. Sonra da bu teorik çerçeveyi dikkate alarak çalışmanın literatürdeki yeri ve katkısı ortaya konulmaktadır.

2. Kariyerde İnşacı Yaklaşım

Kariyer inşa teorisi (CCT) (Savickas, 2005), kariyer danışmanlığını ve kariyer gelişimini, inşacı ve anlatı perspektifi ile ele almaktadır (Corso ve Rehffuss, 2011, 334). Kariyer inşa teorisi, Super'in (1957) mesleki gelişim teorisine modern bir yaklaşım getirmektedir. Bu teori, bireylerin mesleki davranışlarına ve mesleki deneyimlerine anlam yükleyerek kariyerlerini inşa etmeleridir. Teori, bireylerin kendilerine ait olan hikayelerinin kimliklerini iş rollerine dönüştürürken, bireylerin kariyerlerini ne, nasıl ve niçin sorularıyla inşasını anlatı yaklaşımının yardımı ile anlatır (Savickas, 2005, 43). Anlatı teorisi bireylerin öznel deneyimlerinden yola çıkarak bu hikayeyi ortaya çıkarmak ve netleştirmek için bir araç sunmaktadır (Corso ve Rehffuss, 2011, 334). Kariyer inşa teorisinde bireylerin "hangi" özelliklere sahip olduğu, hayatı boyunca kişisel ve çevresel koşulların yol açtığı geçişlere ve değişikliklere "nasıl" uyum sağladığı, "neden" belli bir yol doğrultusunda davrandığını ve ilerlediğini göz önünde bulundurur (Savickas, 2005, 43). Savickas, kariyer inşası terimini dinamik bir süreç olarak tanımlamaktadır; bu süreçte bireyler kariyerlerini yaşam temaları kullanarak oluşturmakta ve seçimlerini, deneyimlerini kullanarak yapmaktadırlar.

Yapı, stratejiler, hikayeler ve stil kariyer inşa teorisinin temel taşlarıdır (Hartung ve ark., 2008, 78-80). Kariyer inşası, bireyin çalıştığı işin, bireylerin sosyal rollerini yerine getirdikleri yaşamlarının *yapısı* içinde birçok alanı temsil ettiğini kabul eder. Bu roller farklı düzeylerde önemli bir yer tutar ve bireyler için memnuniyet düzeyleri farklılaşır. Kariyer uyumu, *büyüme stratejileri* ve *meslek seçim stratejileri* ile ilgilidir. Kariyer inşası sırasında, insanlar karşılaştıkları gelişimsel görevler ve çeşitli değişimler yaşarlar. Bu değişimlerle baş etmek için *stratejiler* kullanırlar. Kişilik *tarz (stil)* ve gelişimi, kişileri konumlara uydurmanın temelini, kariyer inşa teorisinin ve uygulamanın üçüncü temel taşını oluşturur. *Hikayeler* kariyer inşa teorisinin ve uygulamasının diğer üç temel taşının özünü etkili bir şekilde ortaya koyar. Yaşamın yapısı, kariyer adaptasyon stratejileri ve mesleki kişilik stili ile ilgili konuları içerir. Mesleki gelişim görevleri, kariyer geçişleri, zafere ve travmalara ilişkin kendini tanımlayan öyküler, kendilik ve toplum arasında oynanan ve kişinin hayatında işin önemi ve rolünü şekillendiren yaşam konularını belirtir. Kariyer inşasında hikaye veya yaşam teması bölümü, bireyin kendine özgü konseptini iş başında uygulamaya çalışması bölümüdür.

Savickas kariyer inşasını anlatırken; aktör, ajan ve yazar paradigmasını kullanmıştır (2011). Bu paradigmalara: mesleki rehberlik için *aktör*, kariyer eğitimi için *ajan* ve kariyer danışmanlığı için *yazar* şeklindedir. Aktör için mesleki rehberlik, formist paradigma olarak adlandırılmaktadır. Bu paradigma da modernitenin bir ürünü olarak görülmektedir. Bireysel farklılıklar ön plandadır ve kişilik testleri uygulanmaktadır. Benzerlik kavramına dayanarak kişinin özellikleriyle benzer özelliklere sahip kişilerin yaptıkları işlerden yola çıkılmaktadır. Ajan için kariyer eğitimi ise organizmik paradigma olarak adlandırılmaktadır. Gelişim bu paradigma için temel oluşturmaktadır. Ajanlar kendi gelişimlerini oluştururlar. Bu paradigmada kişiler kim olduklarını keşfederler ve kendilerini gösterirler. Yazar için kariyer danışmanlığı, bağlamsal paradigma olarak adlandırılmaktadır. Witgenstein'in "dil oyunları" ideası bu paradigmanın anlaşılması için önemlidir. Bizim dili şekillendirdiğimiz gibi dil de bizi şekillendirir ve dil ile yaşarız. Bu perspektifte iş hayatı, bir proje serisi olarak görülmektedir. Kariyer, kişilerin kendilerini meşgul eden projeler hakkında anlattıkları öyküdür. Kişiler kendilerinin aktör olarak buldukları bir hikayenin yazarıdır (Savickas, 2011, 3-6).

Savickas toplumun ihtiyaçlarını karşılayan yeni bir paradigma eklenmesi gerektiğini düşünmüştür ve yaşam dizaynı paradigmasını eklemiştir. Bu kariyer danışmanlığı için bir paradigmadır ve hayatı işe uyarlamak yerine işi hayata uyarlamayı içermektedir. Bunu yapabilmek için ise yaşam tasarımı için üç unsur vardır. Öncelikle kişinin nasıl bir kariyer inşa ettiğini küçük hikayeler aracılığı ile incelemektedir. Bu hikayeler birer kimlik anlatısı haline getirilmektedir. Son olarak ise gerçek hayatta harekete neden olan niyetler yeniden inşa edilmektedir.

3. Kariyer Kimliğinin İnşası

1983 yılında London tarafından kavramsallaştırılan kariyer kimliği kavramı, sadece kişilerin çalışma hayatlarındaki deneyimleri olarak algılanmamalı, bu kavram "bir kavramdan çok bir yapı olarak" görülmelidir (Vondracek, 1992, 141). London'a göre kariyer kimliği iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; işin içinde olma (work involvement) ve yukarıya doğru hareketlilik isteğidir (desire for upward mobility). İşin içinde olmak; mesleki oryantasyon, örgütle özdeşleşme, örgütsel işe bağlılık gibi bileşenleri içerir. Yukarıya doğru hareketlilik isteği ise ilerleme ihtiyacının olması, para ve hakimiyet gibi alt bileşenleri içerir (London, 1983, 621).

Fugate ve arkadaşlarına göre (2004, 17) istihdam edilebilirlik boyutlarından biri olan kariyer kimliği, bireylerin kariyerleri doğrultusunda tanımlama biçimlerini ve kariyer fırsatlarını görmek için kullandıkları bir "bilişsel pusula" olarak tanımlanabilir. Kariyer kimliğinde bireyler

bilinçli olarak kendi ilgi alanlarını, motivasyonlarını ve yetkinliklerini kabul edilebilir kariyer rolleri ile bağdaştıran bir yapıya sahiptir (Meijers, 1998, 200). Değişen iş ve çevre koşulları nedeniyle günümüzde bireyler, kendi istihdamları için ellerini taşın altına koymaktadırlar. Kişilerin yaşadıkları iş güvencesizlikleri, artan rekabet, örgütlerin kişilerden beklentilerinin yüksek olması, bu koşullara verilebilecek örneklerden sadece bazılarıdır. Burada kişilerin kendi kariyerleri için alacakları sorumluluk, kendilerine bir kariyer kimliği inşa etmek ve bu inşa ettikleri kimlik çerçevesinde de kendi hayatlarını belirlemeleridir (Meijers, 1998,196).

Kariyer kimliğinin inşası; bireyin kendisine sorduğu “İşin benim için ve hayatım için anlamı nedir?” ve “İşim yoluyla başkalarına ne anlatmak istiyorum?” sorularının birleşimi ile tanımlanabilir. Bireyin bu soruların cevabını bulabilmesi için kendisiyle ilgili bilgiye sahip olması ya da çalışma dünyası ve çalışmayla ilgili bilgiye sahip olması yetmez. Aktif ve yaratıcı bir şekilde bu bilgilere anlam vermesi gerekir (Meijers, 1998, 200). Bireyin kendisi hakkında bilgi sahibi olmasının yollarından biri de anlatı yaklaşımını kullanmaktır. Polkinghorne (1998, 13) anlatı yaklaşımını, bireylerin eylemlerini ve olayları anlaşılabilir bir bileşenin birbirleriyle ilişkili yönlerini bağlamak için temel şema olarak açıklamaktadır. Anlatı yaklaşımı hayatın amacının anlaşılmasına yardımcı olmak, günlük eylemleri ve olayları işlevsel bir şekilde bölümlere ayırmak için kullanılır. Geçmiş olayları anlamak ve gelecekteki eylemleri planlamak için bir çerçeve sunmaktadır (Polkinghorne, 1988, 11). Larsen anlatının hem bir süreç hem de ürün olduğunu belirtmiştir. Süreç, kişinin deneyimlerinin ve kendini inşasının ya da kendine özgü farkındalığının oluşturduğu bir anlamlandırmadan oluşur. Ürün ise hikayedir (1999, 41).

Anlatı ile kimlik oluşturmak, “Bizim bir tür hikaye olduğumuza inanan” bir kavramdır (Eakin, 2005, 307). Bu kavrama birçok yazar katkıda bulunmuştur (Watson, 2009, 428). Bruner (1987, 15); “Benlik sürekli yeniden yazılan bir hikayedir, sonunda, hayatlarımız hakkında söylediklerimizi otobiyografik hikayeler haline getirdik” derken; Gergen (1999, 70), “Kendimizi anlatı/hikaye yoluyla tanımlarız/ kimliklendiririz.” ifadesini kullanmaktadır.

Kariyerde anlatı yaklaşımı, meslek hakkında hikayeler, geçiş noktaları ve beklenen gelecek için fikirler ile kimlik gelişimi hakkında bilgi verir. Bu yaklaşım kariyerde dönüm noktaları ve kimliklerin zamanla nasıl değiştiğini anlamanın yararlı bir yoludur. Bu yaklaşımda kimlik sadece iş yerindeki mevcut benlik değil, aynı zamanda benlikle ilgili gelecek fikirlerini de içerir (Nazar ve ark., 2012, 144).

Literatür taraması sonucunda, kadın akademisyenler hakkında yukarıda verilen çalışmalar bulunmakla birlikte, kadın akademisyenlerin kariyer kimliğinin inşa sürecine yönelik bir çalışma bulunmadığı görülmektedir. Bu bağlamda bu araştırma kadın akademisyenlerin kariyer kimliğinin inşası süreçlerini ve bu süreçleri etkileyen faktörleri ele alarak literatüre katkı sağlamak için yapılmıştır. Çalışmada cevap aranan temel soru “Kadın akademisyenler kariyer kimliklerini nasıl inşa ederler?” sorusudur. Araştırmanın alt soruları ise:

1. Kadın akademisyenlerin kariyer süreçleri nasıl gelişmektedir?
2. Kadın akademisyenlerin kariyer süreçlerini neler etkilemektedir?
3. Kadın akademisyenler için mesleği ne anlam ifade etmektedir?
4. Kadın akademisyenler meslekleri yoluyla başkalarına ne anlatmak istemektedir?

şeklinde dir.

4. Metodoloji

Araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada sürecin içinde bulunan kişilerin algılarının ve deneyimlerinin ortaya konması (Yıldırım ve Şimşek, 2013, 51), bireylerin deneyimlere kattıkları anlamları kendi kişisel ve kültürel bakış açıları çerçevesinde anlamalarını (Patton, 2014, 147) amaçlamaktadır. Nitel araştırmalar, sosyal ve insani sorunları, farklı metodolojik sorgulama geleneklerine dayanarak araştıran sorgulama süreçleridir (Creswell, 1998, 15). Bu durumdan hareketle kadın akademisyenlerin mesleki kimliklerini nasıl inşa ettiklerini anlayabilmek için bu yöntem seçilmiştir.

Çalışmada fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Van Manen'e (1990) göre fenomenoloji, bireylerin ilgili fenomene ilişkin deneyimlerinin metodolojik, özenli ve derinlemesine bir şekilde resmedilmesi ve betimlenmesidir. Bir başka ifadeyle, kişilerin fenomeni algılama, anımsama ve anlamlandırılmalarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda veriyi toplamak için, ilgili fenomeni doğrudan deneyimleyen insanlar ile derinlemesine mülakatlar yapılması gerekmektedir (Creswell, 1998, 122).

4.1. Çalışma Grubu

Fenomenolojik yaklaşımın tercih edildiği çalışmalarda, tüm katılımcıların üzerinde çalışılan olguyu deneyimlemeleri esastır. Bu bağlamda, amaçlı örneklem yöntemi ile katılımcılar önceden belirlenmiş kriterlerin karakteristik özelliklerini gösteren kişiler arasından seçilmiştir (Creswell, 1998, 118). Araştırmaya katılacak akademisyenlerin belirlenmesinde farklı çalışma alanlarından akademisyenler olmasına ve unvan bakımından dengeli dağılım olmasına dikkat edilmiştir. Yine unvanı yüksek olan akademisyenlerin anlatacakları hikayelerin ve yaşadıkları deneyimlerin daha fazla olmasına sebebiyle, çalışma grubu içerisinde bu unvanlarda olan akademisyenlerin sayısının daha fazla olmasına çalışılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan 19 kadın akademisyen, araştırılan fenomen ile ilgili zengin bilgi ve deneyim içeren kişilerden oluşmuştur. Araştırmanın çalışma grubunda, İstanbul ilindeki üniversitelerde sosyal bilimler, idari bilimler, sağlık bilimleri ve teknik (fen) bilimler alanında çalışan 5 devlet ve 14 vakıf üniversitesinde görev yapan kadın akademisyen yer almaktadır. Devlet ve vakıf üniversitesi dağılımında akademisyenlere ulaşılabilme durumu etkili olmuştur.

4.2. Veri Toplama Tekniği

Fenomenolojik yaklaşımlı nitel araştırmalarda, bireylerin araştırılan fenomen ile ilgili deneyimlerinin anlaşılması ve bu deneyimlerin bireyler için anlamının keşfedilmesinde derinlemesine mülakatlar, önemli bir veri toplama tekniği olarak gösterilmektedir (Van Manen, 1990). Bu yüzden bu çalışmada veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde araştırmanın şu alt sorularına cevap bulmaya odaklanılmıştır: 1) Kadın akademisyenlerin kariyer süreçleri nasıl gelişmektedir? 2) Kadın akademisyenlerin kariyer süreçlerini neler etkilemektedir? 3) Kadın akademisyenler için mesleği ne anlam ifade etmektedir? 4) Kadın akademisyenler meslekleri yoluyla başkalarına ne anlatmak istemektedir?

Bu temel araştırma sorularından hareketle görüşmeler için hazırlanan mülakat soruları 11 maddeden oluşmaktadır. Formda yer alan sorular oluşturulurken öncelikli olarak literatür taraması yapılmış ve konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalar incelenip, daha önce hazırlanmış mülakat sorularından hareketle, araştırma sorusuna uygun yeni bir mülakat sorusu listesi oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış formda yer alan, kariyer inşa süreçlerini anlamaya yönelik sorular açık uçlu sorular olarak düzenlenmiştir. Taslak olarak oluşturulan mülakat formu ile deneme görüşmeleri yapılmış, bu görüşme sonrasında forma eklenebilecek sorular üzerinde tartışmalar yapılmış ve form son haline getirilmiştir. Görüşmeler yapılmadan önce

mülakat talep formlarıyla ilgili akademisyenlere mail yoluyla ulaşılmıştır ve randevu talep edilmiştir. Bu formun içinde araştırmanın amacı, mülakat formu soru örnekleri bulunmaktadır.

Görüşmede sorulara başlanmadan önce katılımcılara araştırma içeriğinden bahsedilmiş, ve-rilerin kaydedilmesi için izin alınmıştır. İzin veren katılımcılarda ses kaydı alınmış, izin alınma-yan katılımcılarda ise görüşme not tutularak kayıt altına alınmıştır. Ses kaydı olarak bulunan mülakat verileri deşifre edilerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Kayıtların yazımı esnasında katılımcılarla ilgili öne çıkan özellikler de kayıtlara aktarılmıştır. Görüşmeler katılımcıların ken-di ofislerinde gerçekleştirilmiş ve ortalama 60 dakika sürmüştür.

Araştırmanın iç güvenilirliğinin korunabilmesi amacıyla ses kayıtları yazıya dökülürken ko-nuşma dilinden kaynaklanan imla hataları haricinde konuşmalar kelimesi kelimesine üzerlerinde hiçbir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır. Araştırmacı gerekli görülen yerlerde, katılımcıların deneyimlerini aktarırken yansıttığı ruh hallerini, duygu değişimlerini ve vurguladıkları önemli noktaları betimsel olarak not almıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen notlar ve deşifre metin-leri araştırmanın ham verilerini oluşturmaktadır.

4.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle, katılımcıların görüş-meler sırasında elde edilen demografik bilgileri ve mesleki kariyer süreçleri bütüncül bir görüş sağ-laması açısından tablolastırılmış ve profil özeti oluşturulmuştur.

Fenomenolojik temelli çalışmaların analizinde, araştırılan fenomenin ortak anlamlarının bu-lunması ve katılımcıların anlatılarında kesişen ortak noktalara uygun tanımlar getirilmesi amaç-lanmaktadır. Analiz boyunca fenomen ile ilgili tam açıklamaları elde etmek ve deneyimleri doğ-ru yansıtabilmek için verilere farklı açılardan ve farklı referans çerçevelerinden tekrar tekrar bakmak gerekmektedir. Bu kapsamda veri seti önemli noktaların belirlenebilmesi için defalarca ve dikkatle okunmuştur. Veri seti araştırmacı ve danışmanı dışında araştırma sürecinde bulun-mayan bir uzman tarafından da okunmuştur. Okumalar esnasında metinlerde önemli görülen noktalar ve öne çıkan temalar farklı renklerle işaretlenerek kategorilere ayrılmış ve tematik bağ-lantılar kurulmuştur (Seidman, 2006). Bu işlem, katılımcıların kariyer inşa süreci fenomeni ile ilgili tüm ifadelerin ve önemli noktaların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Analizin ikinci aşamasında üç araştırmacı bir araya gelerek tespit ettikleri ilk aşama kodlar üzerinden karşılaştırma, tartışma, seçme, odaklanma, birleştirme ve basitleştirme yoluyla eleme yaparak ortak bir kod listesi oluşturmuştur. Bu aşamada Moustakas'ın (1994) önerdiği şekilde; katılımcıların anlatılarındaki kariyer inşa süreçleri ile ilgili tüm ifadeler maddeler halinde sıra-lanmıştır. Kodlama "sabit ifadeler" ve "anlam birimleri" temel alınarak yapılmıştır. Toplamda 142 adet sabit ifade tespit edilmiş ve bunlar anlamsal birimlere çevrilmiştir. Daha sonra deneyi-min temel bileşenleri olarak listelenen ifadeler anlamsal yakınlıklarına göre kümelenecek tema-lara ayrılmıştır. Bu işlem sonucunda kariyer inşa sürecini şekillendiren 10 tema ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Sabit ifadeler ve anlamsal birimler listesi örneği

Sabit İfadeler	Anlamsal Birimler
Anlayışlı bir eşe sahip olmak çok önemli	Eş desteği
En önemlisi zamanımızı kendimiz ayarlıyoruz	Esnek çalışma sistemi
Bu pozisyonda bir sürü öğrenci yetiştiriyorsun	Akademisyen olarak çevreye karşı sorumlu hissetme
Çocuğumun olması çok kritikti	İş-ev dengesi kurma, annelik rolünün ortaya çıkması
Başarı ölçüsü uluslararası yayının olmasıdır	Başarı kriteri uluslararası yayın yapmak

Tablo 2. Temalar ve anlamsal birimler listesi örneği

Temalar	Anlamsal Birimler
Aile ve sosyal çevrenin etkisi	<ul style="list-style-type: none"> - Anne ve babanın eğitimi olması - Okuma ve çalışma fikri olan bir ortam - Daha iyi eğitim için şehre taşınma - Amerika'da burslu doktora yapan akrabanın (dayı) etkisi - Misafir profesöre gösterilen ilgi - Babam kız çocuklarının üniversite mezunu olmasını isterdi - Ailenin ve çevrenin çocukken hedef odaklı, çalışkan, öncü, meraklı ve kararlı bir kişi olarak tanımlaması - Lisans eğitiminde rol model alınan hoca - Doktora dönemi - Medeni durum değişikliği - Farklı işlerde çalışmak - Çocuk sahibi olmak
Kariyerde dönüm noktaları	<ul style="list-style-type: none"> - Yakınını kaybetmek - İkamet yeri değişikliği - Siyasi dönem etkisi - Türkiye'ye dönüş - Ara verdikten sonra çalışmaya başlamak

5. Bulgular

5.1. Demografik Özellikler

19 kişilik çalışma grubu içerisinde 5'i idari bilimler, 5'i sosyal bilimler, 5'i sağlık bilimleri ve 4'ü ise teknik bilimlerde çalışan kadın akademisyenler bulunmaktadır. Unvan olarak katılımcıların 8'i Dr. Öğretim Üyesi, 8'i doçent, 3'ü profesördür. Profesörlerden mülakat için randevu alınmasında zorlanılması nedeniyle, profesör sayısı azdır. Çalışma grubu içerisinde 14 vakıf üniversitesi, 5 devlet üniversitesi çalışanı kadın akademisyen bulunmaktadır.

Araştırma tasarımında ve görüşmecilerin belirlenmesinde medeni durum bir ölçüt olarak kullanılmamıştır. Çalışma grubunda evli akademisyen sayısı fazladır. Araştırma kapsamında kadın akademisyenlerin genel olarak akademik hayatlarını sürdürürken bir yandan özel hayatlarında da evliliği tercih ettikleri görülmektedir. Evli olan kadın akademisyenlerin genel olarak en az bir çocukları bulunmaktadır. Ayrıca çalışma grubu içerisinde kadın akademisyenlerden 5'i idari göreve sahiptir.

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Çalışma grubunun genel dağılımı

Alan	Üniversite türü	Unvan	Medeni durum	Çocuk sahibi olma	İdari görev	Mezun olunan okul	Mezun olunan bölüm
İdari Bilimler	Devlet	Doçent	Evli	Var	Yok	Yıldız Teknik Üniversitesi	İşletme
İdari Bilimler	Devlet	Profesör	Bekar	Var	Yok	Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi	İşletme
İdari Bilimler	Vakıf	Doçent	Evli	Yok	Var	Marmara Üniversitesi	Hukuk
İdari Bilimler	Devlet	Profesör	Evli	Var	Yok	Marmara Üniversitesi	İşletme
İdari Bilimler	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Yok	İstanbul Üniversitesi	Uluslararası İlişkiler

Teknik Bilimler	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Yok	Marmara Üniversitesi	Endüstri Mühendisliği
Teknik Bilimler	Vakıf	Doçent	Evli	Var	Var	Mimar Sinan Üniversitesi	Şehir ve Bölge Planlama
Teknik Bilimler	Devlet	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Yok	Yıldız Teknik Üniversitesi	Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği
Teknik Bilimler	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Var	Trakya Üniversitesi	Mimarlık
Sağlık Bilimleri	Vakıf	Profesör	Evli	Var	Var	Marmara Üniversitesi	Eczacılık
Sağlık Bilimleri	Vakıf	Doçent	Evli	Var	Yok	İstanbul Üniversitesi	Tıp
Sağlık Bilimleri	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Yok	Atatürk Üniversitesi	Tıp
Sağlık Bilimleri	Vakıf	Doçent	Evli	Yok	Yok	Ege Üniversitesi	Eczacılık
Sağlık Bilimleri	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Yok	Çukurova Üniversitesi	Tıp
Sosyal Bilimler	Vakıf	Doçent	Evli	Var	Var	Ortadoğu Teknik Üniversitesi	Şehir ve Bölge Planlama
Sosyal Bilimler	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Var	Yok	Bilkent Üniversitesi	İngiliz Dili ve Edebiyatı
Sosyal Bilimler	Devlet	Doçent	Evli	Var	Yok	Boğaziçi Üniversitesi	Matematik
Sosyal Bilimler	Vakıf	Doçent	Evli	Var	Yok	Hacettepe Üniversitesi	Psikoloji
Sosyal Bilimler	Vakıf	Dr. Öğretim Üyesi	Evli	Yok	Yok	Sabancı Üniversitesi	Siyaset Bilimi

Çalışma gurubu içerisinde sağlık bilimleri ve teknik bilimler alanında çalışan akademisyenler, kendi mezun oldukları alanda akademide kalmayı tercih ederlerken, sosyal bilimler alanından mezun olan akademisyenlerin alan değiştirebildiği, bu alanda değişimin daha mümkün olduğu görülmüştür. Katılımcılar arasında çeşitli sebeplerden dolayı üniversitede okuduğu bölüm ile şu an çalıştığı alan arasında farklılık bulunan akademisyenler bulunmaktadır. Şehir ve bölge planlama okuduktan sonra daha interdisipliner bir bölümde bulunmak isteyip kariyerini sosyoloji alanında devam ettiren katılımcı ve İngiliz dili ve edebiyatı bölümünü okuyup, bölüme ısınmayıp sonrasında siyasete merakı dolayısıyla siyaset bilimlerinde yüksek lisans yapan, fakat bu süre zarfında istediği şeyin Türk edebiyatı olduğunu keşfedip bu alanda doktora yapan katılımcılar buna örnek olarak gösterilebilir.

5.2. Kariyer İnşasına Yönelik Bulgular

Veri analizi sonucu ulaşılan bulgular bu bölümde temalar (başlıklar) halinde sunulmakta ve anlatı alıntıları ile desteklenmektedir.

5.2.1. Aile ve Sosyal Çevrenin Etkisi

Katılımcılar yetiştikleri sosyal çevreyi “kasaba eliti, kültürlü”, “muhafazakar”, “doğu kültürüne sahip” ve “liberal” gibi kavramlarla tanımlamıştır. Katılımcılar bu tanımlamalara ek olarak

doğdukları il ve aile meslekleri doğrultusunda sosyal çevre tanımlamaları da yapmışlardır. Buna ilişkin katılımcı örnekleri aşağıda verilmiştir:

“Annem ve kardeşleri o dönemde zaten yüksekokulda okumuşlardı, bir kısmı çalışan kadınlardı. Dolayısıyla okuma fikri ve çalışma fikri olan bir ortamdı. Bu yüzden en çok etkilendiğim yakın çevremdi. Zaten hep kafamızda okumalıyım, çalışmalıyım fikri vardı.” (Sağlık bilimleri)

“Korunan, önemsenen bir cocuktum. Şehirde yaşadım. Annem babam eğitime önem verirdi. Özellikle babam kız çocuklarının da üniversite mezunu olmasını isterdi.” (Sosyal bilimler)

Katılımcılar yetiştikleri sosyal çevrelerinden mutlu ve memnun şekilde bahsederken, çocukluk dönemlerinde dışarıda oyun oynayabilmelerine ve kitap okunan bir ortamda büyümelerine de vurgu yapmıştır. Ailenin çocuklarını okutma konusundaki bakış açısı ve vizyonu dikkat çekmektedir. Eğitim durumu çok yüksek olmamasına rağmen çocuklarını doğru yönlendirme ve destekleme ile akademik kariyere ulaştırmış aile bireylerini görmektedir. Katılımcıların ailelerinin eğitim bilgileri doğrultusundaki örnekler ise aşağıdaki alıntılarda verilmiştir:

“Ben üçe giderken babam biz okuyalım diye şehre taşınmış. Bu durumun üstümde büyük bir etkisi var. Böyle vizyon sahibi bir ailede olduğum için şanslıyım.” (Teknik bilimler)

Katılımcılar “desteklenmek” ve “ailelerin yönlendirmede bulunmaması” ifadelerini sık sık kullanarak yetişme döneminde aile desteğini öne çıkarmıştır. Bu bulgu kadın akademisyenlerin akademisyen olma kararını alma ve ardından devam eden süreçte çoğunlukla aileleri tarafından desteklendiklerini göstermektedir. Aile desteği ile ilgili katılımcı alıntısı aşağıda belirtilmiştir:

“Çocukluk yıllarım ailemin desteğiyle geçti. Okumak konusunda beni hep desteklediler. Bize ellerinden gelen her imkanı verdiler, entelektüel anlamda bizi desteklediler.” (Sağlık bilimleri)

Katılımcıların genel anlamda kariyerleri için rol model olarak ya aile bireylerini (anne, baba veya akrabalar) ya da eğitim sürecinde veya ilerleyen süreçlerde hayatlarına dahil olan öğretim üyelerini rol model olarak almışlardır. Ailelerin, bireylerin kariyer seçimi konusunda önemli bir yerde durduğu görülmektedir. Aile bireylerini rol model alan katılımcı örnekleri aşağıdaki alıntılarda verilmiştir:

“Dayım ben çocukken Amerika’da burslu doktora yapmıştı. Anneannem, dedem ondan hep gururla bahsederledi hatırlıyorum. O benim kafamda bir şekilde yer etmiş. Doktora yapmak benim için -ne olduğumu bilmiyordum tabi ama- çok büyük çok önemli birşeydi.” (İdari bilimler)

“Annem aile içerisinde okuyan tek kızmış. O beni hep etkiledi diye düşünürüm. O yüzden aklım ucundan okumamak ya da başka bir şey yapmak geçmedi.” (Sosyal bilimler)

Eğitim aldığı öğretim görevlisini rol model alan katılımcı örnekleri ise aşağıdaki alıntılarda verilmiştir:

“Lisans okurken iktisatla alakalı dersleri hep o hocadan alırdım. Onu kendime rol model almıştım. Hani “büyüyünce şu kişi olmak istiyorum” denir ya. Bende o hocam gibi olmak istiyordum. Onu örnek almam için duruşu, bakışı, konuşması yetmişti.” (İdari bilimler)

Kariyer inşa sürecinde katılımcıların yaşadıkları olaylar önemlidir. Yaşadıkları herhangi bir olaydan etkilenecek hayatlarını belirleyecek meslekleri seçmişlerdir. Örnek olarak aşağıdaki katılımcı görüşü verilebilir:

“Babam edebiyat fakültesinden bir profesörü evimize davet etmişti ve hiç kimseye gösterilmeyen ilgi o hocamıza gösterilmişti profesör olduğu için. Ablamlar hatıra defterlerine hatıra yazdırmışlardı, evdeki gümüş çatallar, kaşıklar ona çıkarılmıştı. Profesöre verilen değer beni çok etkilemişti.” (Sağlık bilimleri)

Katılımcılar kişilik özellikleri bakımından ailelerin onları hırslı, yaşına göre olgun, çalışkan ve çok kitap okuyan gibi özelliklerle tanımlamaktadır. Katılımcıların kendilerini ise hedef odaklı, çalışkan, hırslı ve sorumluluk sahibi gibi özelliklerle tanımlamıştır. Özellikle kişilerin genel tanımlamalarında “lider, öncü, meraklı, kararlı, hırslı” tanımlaması çalışma grubu içerisinde dikkat çekmektedir.

Akademisyenliğin gerektirdiği yoğun çalışma, araştırma ve odaklanma temposuna uyum sağlamak için bireylerin kişisel özellikleri çok önemlidir. Bu nedenle tabloda ele alınan özelliklerin çalışma grubu bazında kişilerin akademisyen olmasını desteklediği yorumu yapılabilir.

5.2.2. Kariyer Seçimi

Üniversite bölüm seçiminde katılımcıların ailelerinden, akrabalarından ve arkadaş çevrelerinden tavsiyeler aldıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların bölüm seçimlerini yakın çevrelerinden etkilenerek veya kendi istekleri doğrultusunda yaptıklarını gösteren örnekler aşağıdaki gibidir:

“Üniversiteye Türkiye derecesi ile girdim ve bölümümü isteyerek seçtim. Süreçte hep bilerek ve isteyerek ilerledim. “Diğer bölüm olmadı buraya gideyim” demedim hayatımda.” (Sosyal bilimler)

“Benim anne tarafı akrabalarım hep elektronik mühendisiydi. Zaten üniversite sınav sürecinde de tercihlerim hep elektrik-elektronik mühendisliği ve bilgisayar mühendisliğiydi. Ben bilinçli ve kararlı bir şekilde bu bölüme gelmişim.” (Teknik bilimler)

“Üniversite sınavında bazen istediğiniz yer olmayabiliyor. Ama ben öğretmenliği ya da akademisyenliği düşündüğüm için hangi fakülteyi kazanırsam kazanayım akademisyen olarak okulda kalmak istiyordum, aklımda hep bu vardı.” (Sağlık bilimleri)

Bireylerin çalıştıkları alanı kendilerinin seçmiş olması, uzun vadede işleriyle ilgili olumlu duygulara sahip olmalarını sağlayabilmesi nedeniyle önemli görülmektedir.

Katılımcıların “ne zaman” akademisyen olmaya karar verdikleri sorulduğunda ağırlıklı olarak “yüksek lisans” evresi cevabı verilmiştir. Yüksek lisans akademisyenliğe atılan ilk adım olarak görülmüştür. Bu bulguyla ait katılımcı görüşü aşağıdaki alıntıda verilmiştir:

“Yüksek lisans sırasında artık akademisyen olmaya kesin karar vermişim. Bu mesleği çok idealist olarak seçtim.” (İdari bilimler)

Akademisyenliğin seçilme nedenleri incelendiğinde elde edilen bulgular; aile yönlendirmesi, öğretim görevlilerinin yönlendirmesi, üniversiteden itibaren akademisyen olunmaya karar verilmesi ve sürecin kendiliğinden ilerlemesi, evli ve çocuklu olması sebebiyle tercih edilme ve ailesi için akademisyen olmayı bekletme şeklindedir. Bu bulgularla ilgili katılımcı örnekleri ise aşağıdaki alıntılarda bulunmaktadır:

“Üniversite sırasında akademisyenlik hiç düşünmedim. Üniversite bittikten sonra yüksek lisans yapmaya karar verdim. Bu süreçte bir hocayla tanıştım. O hoca bana yüksek lisans yaparken bir yandan da çalışabilirsin demişti. Hoca vasıtasıyla bu işe başladım. Sonrasında akademik çalışma yapmaya başlayınca mimarlık çevresine geri dönemiyorsunuz. Ben de akademiye seçtim.” (Teknik bilimler)

“Akademisyen olmak benim için kendiliğinden gelişen bir süreç oldu. Öğrenmeyi ve öğretmeyi çok sevdiğim için devam ettim. Süreç kendiliğinden şekillendi.” (Sağlık bilimleri)

“Normalde yeni tıp mezunları aktif bir şekilde çalışmayı düşünürler. Ama benim evliliğim biraz erken oldu. Mezun olduğumdaysa bir tane çocuğum vardı. Onun için nöbeti olmayan bir alanda çalışmam gerektiğini düşündüm.” (Sağlık bilimleri)

“Eşimin profesörlüğü ve çocuklarımın üniversiteye başlamasıyla bende üniversite hayatıma başladım. Ailem ve çocuklarım kariyerimden önce geliyordu o yüzden bekledim. Ama gönlümde hep akademisyen olmak vardı.” (Sağlık bilimleri)

“Mezun olacağım zaman ders anlatabiliyordum ama araştırma yapmak nasıl görmek istedim bu nedenle yüksek lisans yapmaya karar verdim. Yüksek lisansta da araştırma yapmayı sevdiğimi gördüm.” (Teknik bilimler)

Yukarıdaki bulgular dışında akademisyenliğin seçilme nedenleri arasında bulunan iş deneyimi bulgusu önemlidir. Katılımcılardan bir kısmı yarı zamanlı veya tam zamanlı olarak çalıştıktan sonra, buldukları sektörün kendileri için uygun olmadığını düşünerek akademisyenliğe yönelirken bir kısmı ise zaten sahip olduğu akademisyen olma kararını iş deneyiminden sonra kesinleştirmiştir. Katılımcı grubu içerisinde yarıdan fazlasının iş deneyimi bulunmaktadır. Sağlık bilimleri alanında bulunan akademisyenlerin, alanın getirdiği çalışma zorunluluğu nedeniyle daha çok deneyimi bulunmaktadır. Bunun dışındaki alanlarda bulunan akademisyenlerin iş deneyimleri kendi tercihleridir. İş deneyimleri ile ilgili verilen katılımcı alıntıları ise aşağıdaki gibidir:

“Yüksek lisans sırasında ek gelir elde etmek için bir bankada staj yaptım ama nefret ettim o işten. Zaten ne yapmak istediğini biliyordum ama bu işe gelince “yok” dedim. “Bu benim istediğim hayat değil, bu insanlar benim günümü geçirmek istediğim, çalışmak istediğim insanlar değil.” Bundan sonra kesin kararımı verdim.” (İdari bilimler)

“Yüksek lisans tezini yazdığım dönem, ailem çalışmamı istediği için araştırmacı olarak bir firmada pazarlama departmanına girdim. 1,5 sene çalıştım ama çok mutsuz geçti. Çok öğretici bir dönemdi ama yapmak istediğim bu değildi. Böyle bir gelecek istemediğim için doktora başladım. O dönemde de akademik kadroya girmek zordu. Zor olacağını bile bile bu işe girdim.” (Teknik bilimler)

“2001 krizi patlak vermişti ve işsizlik vardı. Ben bu arada yüksek lisans yapmaya karar vermiştim. Yüksek lisans eğitimim sırasında “Araştırma görevlisi kadrosu var çalışmak ister misin?” demeleri tamamen bir şanstı benim için. Kabul ettim. Yüksek lisansı bitirince bazı şeyleri yeni öğrendiğimi fark edince doktora yapmak istedim. Doktorada da gerçekten uzmanlaştığımı anladım. Doktoradan sonra özel sektöre geçip geçmeme arasında bir ikilem oldu. Onda da özel şirkette ki arkadaşlarımın şirketin istediği belirli bir konuda kariyerlerine devam etmek zorunda olduklarını gördüm. Oysa burada çalışma konumu ben kendim seçiyordum, nerede ilerlemek istiyorsam o doğrultuda ilerliyordum. Bu bir özgürlüktü benim için o yüzden üniversitede kalmayı tercih ettim. Kendi yönünüzü seçebiliyorsunuz, kendi doğrularınızla ilerleyebiliyorsunuz, o yüzden burayı tercih ettim.” (Teknik bilimler)

5.2.3. Kariyer Evreleri ve Roller

Akademik hayatta kariyer evreleri: yüksek lisans-doktora-Dr. Öğretim Üyeliği-doçentlik ve profesörlük olarak ilerlemektedir. Çalışma grubu içerisinde altı kişi kariyerlerinin başlangıcı olarak “doktora” dönemini, beş kişi “lisans” dönemini, üç kişi ise “yüksek lisans” dönemini almaktadır. Kariyer evreleri ile ilgili katılımcı alıntıları aşağıda verilmiştir:

“Doktoradan başlayacağım çünkü yüksek lisans bir şey değil. Doktora döneminde ilk iki sene: “Allah kahretsin ben neden bu işin içindeyim?” dönemi. Bocalama dönemi diyebilirim. Gerçekten yapmak isteyip istemediğimi anlayamadığım dönem. Daha sonra tezi bitirene kadar olan dönem:

“Bende bu mesleği yapacak kapasite var mı?” diye sorguladığım dönem. Daha sonra doktora bitince, yardımcı doçentlik dönemi -2 senedir böyleyim- ilk 6 ay “rüştünü ispat” dönemi. Daha sonra da yavaş yavaş düzeni oturtup, “gidişata ayak uydurma” olarak söyleyebilirim.” (Sosyal bilimler)

Kariyer Evrelerinde Odaklanılan İşler ve Duygusal Durum

Kariyer evrelerinde katılımcıların tanımladığı genel evrelerdeki yapılan işler ve bu evrelerdeki duygusal tanımlamaları tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Kariyer evrelerinde odaklanılan işler, duygusal durum ve roller

Kariyer evreleri	Evrelerde Yapılan İşler	Duygusal Tanımlamalar	Kariyer Evrelerindeki Roller	
Araştırma görevliliği	Yüksek lisans	Ders verme, farklı okullardan ders alma, evlilik, araştırma yapma, farklı işlerde çalışma	“Toyluk dönemi” “Kültürel değişimi yaşadığım dönem” “Akademik çalışma anlamında tatmin etmediği için doktora devam etme kararı aldığım dönem” “Akademisyenlik için hazırlık dönemi” “Eğitici ve zengin bir dönem”	“Öncü ve lider, araştırmacı” “Araştırmacı” “Araştırmacı, kendi ayaklarının üstünde duran, eğitici-araştırmacı-anne (dengeli)”
	Doktora	Yayın yapma, ders verme, evlilik, doğum, yabancı dil geliştirme, sosyal olarak gelişme, farklı işlerde çalışma	“Keyifli” “En zor ama en güzel dönem, dünyayı ve kendimi tanıdığım dönem” “Zirvede, mutlu, kendimi buldum, akademik olarak çok öğrendim ve çok ürettim” “Hayatımın en iyi dört senesi, farklı, eğlenceli” “Güzel, aktif, heyecanlı” “Ufuk açıcı”	“Öncü ve lider” “Eğitmen, araştırmacı, “en mutlu”, “Kendimi buldum.”, çok öğrenen ve üreten, sorumluluk sahibi, anne (evde anne, okulda akademisyen)” “Araştırmacı, eş (eğitici daha ön planda), eğitici ve öğrenen” “Araştırmacı, anne, eğitmen”
Öğretim Üyeliği	Dr. Öğretim Üyesi	Ders verme, proje yapma, araştırma yapma, yayın yapma	“Mutlu” “Çok zor” “Rüştünü ispat ve gidişata ayak uydurma dönemi”	“Araştırmacı olmak isteyip öğretim üyeliği rolü ağır basıyor.” “Yaptığı işi en iyi şekilde yapmaya çalışan, eğitmen” “Anne” “Anne, araştırmacı, eğitmen” “Araştırmacı”
	Doçent	Ders verme, araştırma yapma, yayın yapma	“Rahatlama” “Mutluluk” “Özveri ve fedakarlık”	
	Profesör	-	-	-
Her dönem için			“Azim, çalışkanlık, sebatkarlık” “Ev-iş dengesi için çabalamak, öğrencilere katkıda bulunmak” “Sorumluluk sahibi” “Hiç durmadan çalışmak” “Mutlu” “Çok hızlı geçen bir dönem”	

Yüksek lisanstan doktora geçiş dönemi: “bilinçlenme dönemi”, “araştırmacı, farkındalığın arttığı, ayaklarının üzerinde durduğu dönem olarak tanımlanmaktadır.

Katılımcıların yüksek lisans ve doktora evrelerinde farklı işlerde çalıştıkları görülmektedir. Bu evrede katılımcılar hem akademik eğitim alıp hem farklı işlerde çalışmıştır. Katılımcılar çalışma sebeplerini boş vakitlerinin olması ve kadroya giriş sürecini değerlendirmek olarak açıklamışlardır. Doktora evresinde yabancı dil geliştirme de öne çıkmaktadır. Kariyer evrelerini sosyal bilimler ve idari bilimler alanındaki katılımcılardan bazıları, doktora dönemini “doktora yeterlilik” ve “doktora tez” dönemi olarak ayırmışlardır.

Katılımcılar odaklanılan işler kapsamında kariyerin her evrede araştırma ve yayın yapma konusunu vurgulamıştır. Proje yapma vurgusu ise daha sınırlı ve Dr. Öğretim Üyeliği evresinde ve üç kişi proje yaptığını belirtmiştir. Bunlardan ikisi teknik bilimlerde çalışmakta, biri ise sosyal bilimlerde çalışmaktadır. Teknik ve sosyal bilimlerin yapısı gereği proje yapmaya daha uygun olması, teknik bilimlerin uygulamaya dönük yapısının projeleri desteklemesi bu sonucu doğurmuş olabilir.

Duygusal durum genel olarak incelendiğinde ise, yüksek lisansın akademi için bir hazırlık dönemi olarak görüldüğü, doktora döneminin hem zor bir dönem olarak tanımlandığı hem de keyifli ve mutlu geçen bir dönem olarak değerlendirildiği, doktor öğretim üyeliği döneminde ortak bir tanımlama olmadığı ve doçentlik döneminin bir rahatlama ve mutluluk dönemi olduğu görülmektedir.

Katılımcıların kariyer evrelerindeki rollerine verdikleri örnekler aşağıdaki alıntılarda verilmiştir:

“Kariyer evrelerimden birincisi, yüksek lisanstan doktora geçiş dönemi: bilinçlenme dönemi. Doktor nosyonuna sahip olmak istiyordum ama temel istediğim akademisyen olma. İkincisi, akademiye girene kadar ki dönem. Bu dönem kararlılık dönemi. Üçüncüsü, akademiye başlama dönemi, olgunlaşma dönemi.” (Teknik bilimler)

“Doktora ve doktora sonrasında araştırmacı rolünü tanımlayabilirim. Öğretim üyeliğinde de araştırmacı rolüm daha öndeydi çünkü ben öyle tutum her zaman ve şu anda da tutuyorum.” (Sosyal bilimler)

“Her alanda eğitici rol beni tanımlayan en önemli şeylerden birisidir herhalde. Çocuklarımıza, asistanlarımıza, öğrencilerimize öğretmek gibi. Ve öğrenmekte çok önemli. Öğrenen kişi olmak da çok önemli bu süreçte. Ben bu süreçte öğrenen kişi olmaya devam ettim hiç bırakmadım.” (Sağlık bilimleri)

5.2.4. Kariyerde Dönüm Noktaları

Bireylerin kariyer inşa süreçlerini etkileyen dönüm noktaları incelenmiştir. Katılımcı cevapları doğrultusunda 25 adet kod türetilmiştir, bu kodlar içerisinde birden çok katılımcının aynı cevabı verdiği kodlar bulunmaktadır. Katılımcıların ağırlıklı dönüm noktası tanımlamaları “doktora dönemi”, “medeni durum değişikliği”, “farklı işlerde çalışmak”, “çocuk sahibi olmak”, “yakınına kaybetmek”, “ikamet yeri değişikliği”, “siyasi dönem etkisi”, “Türkiye’ye dönüş”, “ara verdikten sonra çalışmaya başlamak” şeklindedir.

“Doktora dönemi” ve “medeni durum değişikliği” altışar kişi ile çalışma grubu içerisinde ağırlığı en yüksek olan kodlardır. Doktora döneminin akademisyenlik süreci içerisinde önemli bir yeri olması ve kadınların medeni durum değişikliğinin çalışma hayatları üzerinde etkili olmasının bu sonuçları doğurduğu düşünülmektedir. Dörder kişi ile ikinci ağırlığa sahip olan kodlar ise “farklı işlerde çalışmak” ve “çocuk sahibi olmaktır”. Bu kodları üçer kişi ile “yakınına kaybet-

mek” ve “ikamet yeri değişikliği” alırken, son ağırlığa sahip olan kodlar “siyasi dönem etkisi”, “Türkiye’ye dönüş”, “ikamet yeri değişikliği” ve “ara verdikten sonra çalışmaya başlamaktır”. Bu kodlara ilişkin katılımcıların alıntıları aşağıda verilmiştir:

“Doktora yeterlilik sınavına hazırlanırken evlendim. Evlilik hazırlıkları varken yeterlilik sınavına çalışmak vardı, zor bir dönemdi benim için. Doktora tez sınavı sırasında bebek bekliyordum o da zor bir süreçti. Bence akademisyenler için evlilik gerçekten bir eşik. Evlendiğiniz zaman bir bağ kurulmuş oluyor çünkü. Evlenmeseniz sadece işinizle bir bağ olduğu ve bu bağ esneyebildiği için yurt dışına gidip gelmek daha kolay oluyor kendinizi geliştirmek için. Ama evlendiğinizde bu bağ esnemiyor bu yüzden de yurt dışına gidip gelme işi zorlaşıyor.” (Teknik bilimler)

“İkinci çocuğumun doğumu benim için kritikti. Çocuğumun doğumuyla ben doktora başlayabildim mesela. Onun sayesinde ücretsiz izin alabildim. O dönem devlet hastanesinde izin alma şansınız yoktu, ben bu şekilde alabildim.” (Sağlık bilimler)

“Babamın ben 3. sınıftayken köyden şehre taşınması benim için kritik bir noktaymış sonradan gördüm. Köydeki okuldan mezun olsam belki akademik olarak yetişemeyebilirdim devamına.” (Teknik bilimler)

“Kritik dönüm noktası olarak annemin vefatını söyleyebilirim. Üniversiteyi kazandığım sene değil ondan sonraki sene, hazırlık okumuştum. Ondan sonraki sene, 1. sınıftayken vizele 2 hafta kala annem vefat etti. Ne yapabilirim diye düşündüm. Ya sınavları boş verecektim tamamen, girmeyecektim. Ya da sınavlara çalışacaktım, girecektim. Nasıl olacağını bilemedim. Daha sonrasında topladım ve devam ettim.” (İdari bilimler)

“Üniversite ortamının artık çalışamayacağım bir ortam olması ve ayrılışım benim için kritikti. Kariyerimi baltaladı.” (Sağlık bilimleri)

“Türkiye’ye dönmem bu çok kritikti. Hayatımın bütün akışını değiştirdi. Çünkü orada kurulu bir düzenim vardı ve öнімde ki 3 seneyi görebiliyordum. Ama 1 ay içinde döndüm. Döndüğüm zaman işsizdim. Ailemin yanına taşındım. Ki ailemin yanından 17 yaşında ayrılmıştım. 17 yaşında ayrılıp 27 yaşında geri dönmek başka bir şey. İş aradım, iş ararken 6 ay süreli evdeydim. Hiç alışkın olmadığım bir tecrübeydi. Arkadaşlarımın hepsinin çok yoğun çalıştığı, dolayısıyla da fiziksel olarak benim yanımda olamadıkları bir dönemdi. Her bakımdan zordu, bir kırılma noktası benim için.” (Sosyal bilimler)

Belirtilen kodlar dışında katılımcıların belirttiği fakat ağırlığı az olan kodlar da bulunmaktadır. Bunlar; “ara verdikten sonra çalışmaya başlamak”, “doçentliğe karar vermek”, “doçent olmak”, “çalışılan okul seçimi”, “Tübitak vb projelerde çalışmak”, “sağlık problemleri”, “çocuk-ış-aile dengesi”, “akademisyenliğe karar vermek”, “evliliği geciktirmek”, “yurtdışına çıkış”, “yüksek lisansta danışmanın ilgilenmemesi”, “eş ve aile desteği”, “çocukları büyütme süreci” ve “çalışılan okulu değiştirme” şeklindedir. Bu bulgulara ilişkin katılımcı alıntıları aşağıdaki şekildedir:

“Çok hazırlandım. Bir sene çok çalıştım, “Çocuğu alın ben çalışayım.” dediğim bir dönemdi yani. O dönem kırılma noktalarındandı.” (İdari bilimler)

“Kritik olan dönemde benim çıkarımım, “Hiçbir şeyi sağlığı bozacak kadar yapmayacaksınız.” oldu. Bunu kendime ilke edindim.” (Sağlık bilimleri)

“Yaşımın gençliği sebebi ile doçentliğe başvurmadan çok çekindim fakat hocalarım destekledi beni. Bu kritik bir noktaydı.” (Teknik bilimler)

“Yüksek lisansta inat edip tezi bitirmek benim için kritikti. Beni zorlayan kimse yoktu, büyük bir ihtimale orada devam etmeyeceğimi de biliyordum ama yine de bitirdim. Kaldı ki eğer bitirme-

miş olsam hayatımın devamında bunu kullanıp doktora başvuramazdım. 30 yaşında doktora başlama kararı ve cesareti de benim için kritikti. Çünkü tamamen kopmuşsunuz, tamamen başka bir alan. Son olarak da yardımcı doçent olarak bulunduğum okula başlamak. Çünkü böyle bir tecrübem yoktu.” (Sosyal bilimler)

5.2.5. Temel Rol Tanımı

Kariyer kimliğini tanımlayabilmek için “şu an ki temel rol” tanımlamaları incelenmiştir. Çalışma grubunda ağırlıklarına göre roller; eğitim-öğretim görevliliği (hocalık) (9), annelik (7) ve araştırmacı (5) şeklindedir. Katılımcıların akademisyenlik rollerinin altında, ders saatlerine bağlı olarak değişen öğretim görevliliği rolünün ağırlıklı çıkması beklenen bir sonuçtur. Çalışma grubu içerisinde ikinci ağırlığa sahip olan annelik rolü, çalışma grubunun çoğunluğunun evli olmaları ve çocuklarının olması nedeniyle beklenen bir bulgudur. Aynı zamanda katılımcıların yaş aralıkları ve çocuklarının yaşları da bu rolün ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Üçüncü ağırlıklı rol olan araştırmacı rolü, katılımcıların daha çok vakit ayırmak istediği ama sorumlulukları sebebiyle vakit ayıramadığı rol olarak farklılaşmıştır. Rol tanımlamalarıyla ilgili katılımcı alıntılar aşağıdaki gibidir:

“Çocuklarımın olması akademik hayatımı zorlaştırmadı, çünkü böyle bir hayatın içine doğdular. Aksine son derece entelektüel çocuklar oldular. Çocuğum olduktan sonra annelik ve hocalık rollerimi dengelemekte zorlandığım zamanlar oldu. Hatta bazen hocalık rolünün öne geçtiği zamanlar oldu.” (Sağlık bilimleri)

“Çocuğum olduğu zaman araştırmalarım ister istemez etkilendi çünkü yorgun oluyorsun. Bunlar tercihtir, bir insan daha fazla anne daha az akademisyen olmak isteyebilir, başka biri başka şekilde isteyebilir. Bunun doğrusu yanlışı yoktur. Ben birinci kısımdaki annelerdenim, yani çocukların yaşadıkları şeyleri tekrar göremeyeceğim. Bu yüzden doçentliğe iki üç sene sonra da beş sene sonra da çalışabilirim.” (Teknik bilimler)

“Anne rolü benim için her zaman daha ağır basıyor.” (Teknik bilimler)

“İki tane kızım var. Çocuğumla en iyi nasıl ilgilenirim, ona nasıl destek olurum bunu hep düşündüm. Bu durum kafamın bir tarafında sürekli var. Dolayısıyla annelik ilk etapta önde çünkü daha küçük kızım var. Ama sağlıklı bir anne önemli, dolayısıyla da başından beri çalışan, üreten bir anneyim, bundan bir anda kopmak da mümkün değil. Bir yandan işimde sağlıklı çalışmalar yapmak, ilerlemek hem kişisel anlamda iyi hem de çocuklarıma iyi bir model olmak açısından da iyi. Temel olarak şu anda annelik ve hocalık diyebiliriz.” (Sosyal bilimler)

Temel anlamda ortaya çıkan bu çerçevenin yanında ağırlığı daha az olan rol tanımlamaları da yapılmıştır. Bunlar; “Yarı zamanlı annelik”, “Anne konumunda akademisyen”, “Annelik ve akademisyen oranı değişiyor”, “Hukukçuluk”, “Ailemin bir bireyi olmak”, “Akademisyenlik”, “Çalışan anne”, “Danışman” ve “Anne ve araştırmacı (dengeli)” şeklindedir.

Kimlik tanımlamaları yapılırken, anne rolü ile akademisyen rolünün dengelenmesi bulgusu ortaya çıkmıştır. İş-aile dengesini gözetmeye çalışan kadın akademisyenlerin bu konuda çeşitli sorunlar yaşadığı görülmüştür. Bununla ilgili katılımcıların örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

“Yeri geliyor %80 annelik %20 akademisyenlik yapıyorum. Yeri geliyor tam tersi oluyor. Çocuğumu 1 saat görüp onu yatırıp tekrar işime döndüğüm oluyor veya o gün işe bir saat uğrayıp gerekli olan ne varsa onu halledip, mesela çocuğum hastaysa eve dönmem gerekiyor. O yüzden dengelenmesi gerekiyor. Mesela benim iş arkadaşlarım arasında erkekler de var. Ben akşam çalışmaya nadiren kaldığım zamanlarda görüyorum onlar burada çalışıyorlar. Bir kadının

bunu rutin halde yapması mümkün değil. Çok farklı bir durum olursa kalıyorum. Keşke bende her akşam 9'a 9 buçuğa kadar çalışabilsem, babası evde ilgilense ve benim için rahat etse. Eve döndüğünde de insanın beyni dolu oluyor hem evle hem okulla.” (Teknik bilimler)

Bunun dışında katılımcılardan bazıları temel rollerini anlatırken, sahip olmak istedikleri rolleri de paylaşmışlardır. Temel rolünü “annelik”, “anne konumunda akademisyen” ve “eğitmen” olarak tanımlayan akademisyenlerin olmak istedikleri rol “araştırmacı” rolüdür. Akademik yaşıntıdaki güncellik araştırdıkça kişiyle özdeşleşir ve yeni çalışmalar için ufuk açar. Bu yüzden ki akademisyenin ana rollerinden birisi olan “araştırmacı” rolü çok önemlidir. Alanlar açısından roller incelendiğinde ise ağırlık olarak çıkan “eğitmen-öğretim görevlisi”, “anne” ve “araştırmacı” rolleri 4 alanda da (sosyal bilimler, idari bilimler, sağlık bilimleri ve teknik bilimler) görülmektedir. İdari bilimlerde farklılaşan “öncü ve lider” rolü, sosyal bilimlerde farklılaşan rol ise “danışman” rolüdür. Sağlık bilimlerinde “ailemin bir bireyi olmak” ve teknik bilimlerde ise “anne ve araştırmacıyı dengeleme” bulguları farklılaşarak öne çıkmıştır. Bütün alanlarda bulunan katılımcılar ders sorumlulukları sebebiyle birer öğretim görevlisi, çocuk sahibi olmaları nedeniyle annedirler. Akademisyenliğin getirdiği araştırma yapma sorumluluğu ve isteği nedeniyle ise kendilerini araştırmacı olarak tanımlamışlardır.

5.2.6. Kariyer Başarısı

Çalışma grubunda ağırlıklı olarak çıkan başarı tanımları “yayın yapmak”, “öğrencilere katkı sağlamak”, “doçent unvanını almak”, “doktora”, “idari göreve sahip olma”, “burs almak”, “üniversite sınavını kazanmak” ve “yurt dışına çıkmak” şeklinde tanımlanmıştır. Birden çok katılımcı bu tanımları yapmıştır.

“Yayın yapmak”, çalışma grubu içerisinde ağırlığı en yüksek olan bulgudur. “Öğrencilere katkı sağlamak” ve “doçent unvanını almak” ise çalışma grubu içerisinde ikinci ağırlığa sahip olan bulgulardır. Tanımlamaların oldukça öznel olduğu görülmüştür. Başarı tanımlamaları ile ilgili katılımcı örnekleri aşağıdaki alıntılarda verilmiştir:

“Bizim için başarı ölçüsü, uluslararası yayının çok olması olabilir. Türkçe yazdıklarımın alanda tercih edilmesi okunması bir başarıdır.” (Teknik bilimler)

“Çok öğrencim var ve çoğuyla hala abla-kardeş, arkadaş, hoca, yani farklı ilişkiler içindeyiz. Hiç kopmadık çoğuyla, hala hatırlarlar. Bu geri dönüşleri almak güzel. Bence bu işin misyonu da bu olmalı. Yoksa başka türlü anılmıyorsan, sorulmuyorsan anlamı yok. Başarım herhalde budur.” (İdari bilimler)

“Dönüp baktığımda “İyi yapmışım” dediğim şeyler oldu evet. Doktora tezini bitirmem böyle bir şey.” (Sosyal bilimler)

“Bulduğum okulda aynı zamanda sosyal bilimler enstitüsü müdürlüğü yapıyorum. Bu görev bana güvenilerek verildi ve ben bunu yüz akiyla yapabildiğimi düşünüyorum.” (İdari bilimler)

Katılımcılar için unvan, onlar için ne anlama geldiği kapsamında ele alınmıştır. Genel anlamda katılımcılar için “unvanının önemli olmaması” bulgusu ortaya çıksada, mülakat esnasında katılımcıların kendileri için oluşturdukları imaj çerçevesinde böyle yanıtlar verme ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır.

“Unvanımı hiç kullanmam, hiç sevmediğim bir şeydir. Maillerimi atarken ismimi yazarım, bana mail geldiğinde unvan gördüğümde de sinirlenirim. Ben onu sadece bazı basamaklarda mesela doçent olmanız gerekiyordur o şeyi yapabilmek için o zaman kullanırım, o yüzden doçent olmak isterim.” (Teknik bilimler)

“Yeni yeni benimsiyorum. Ama kullanıyorum evet isimden sonra hocalığı. Yeni yeni olmasına rağmen kullanıyorum çünkü hoşuma gidiyor.” (Sosyal bilimler)

“Unvan bir şekilde insanları etkiliyor. Benim için çok bir anlamı yok ama etraftaki insanlar için anlamı olduğu için artık benim için de anlamlı maalesef. Yani bu benim içimden gelmiyor ama dışsal bir şekilde düşüncelerim değişmeye başladı.” (İdari bilimler)

5.2.7. Mesleki Tatmin

Mesleki tatmin kapsamında mesleğin tatmin eden yönleri, tatminsizlik oluşturan yönleri, zor gelen yönleri, mesleği başkalarına (çocukları, öğrencileri vs) önerme ve çevreye karşı sorumluluk kavramları incelenmiştir.

Katılımcılar akademisyenliğin tatmin edici yönlerini “öğrencilerden geri bildirim almak”, “öğrencilere katkıda bulunmak”, “akademinin araştırma yapmaya uygun bir meslek oluşu”, “yayın çıkarmak”, “çalışma sınırlarını kişinin koymas (esnek çalışmak)”, “güncel bir meslek oluşu” ve “devamlı okumak ve öğrenmek” olarak tanımlanmıştır.

Akademisyenliğin tatmin eden yönleri arasında öğrenci temelli bulgular ağırlıklı olarak çıkmıştır. Ders anlatma sorumluluğu içerisinde öğrencilerle iletişim içerisinde olmak, onlardan olumlu geri bildirimler almak ve onlara katkı sağlamak, çalışma grubu içerisinde katılımcıları en çok tatmin eden şeyler olmuştur. İkinci ağırlıklı durum ise akademisyenliğin araştırma yapmaya uygun oluşudur. Akademisyenliğin ders vermektan ibaret olmayıp araştırma temelli oluşunun bu durumu ortaya çıkarttığı düşünülmektedir. Aynı zamanda kendilerini ağırlıklı olarak “araştırmacı” olarak tanımlayan bir katılımcı grubu vardır. Bunun yanında araştırmacı rolünün daha çok ön plana çıkmasını isteyen katılımcılar da bulunmaktadır, bu daha önce belirtilmiştir. Bu nedenle araştırmanın tatmin eden yönler arasında bulunması ise tahmin edilebilir bir sonuçtur. Yayın yapmak ve akademisyenliğin esnek bir meslek oluşu, üçüncü ağırlıklı sonuçtur. Yayın yapmak, evrelerde yapılan işler başlığı altında ağırlıklı olarak görülen bir bulgudur. Bunun yanında katılımcıları tatmin eden bir durum olarak gözlemlenmektedir. Akademiye kişilerin çalışacakları alanları kendilerinin seçmeleri, sınırlarını belirlemeleri gibi durumlar da bu araştırmada esneklik olarak tanımlanmıştır. Bu durum da katılımcıları tatmin eden bulgular arasındadır. Hem anne hem akademisyen rollerini dengelemeye çalışan akademisyenler için esneklik önemli bir avantaj sağlayabilmektedir. Akademisyenliğin tatmin oluşturan yönleri ile ilgili katılımcı örnekleri ise aşağıda verilmiştir:

“En önemlisi kendi zamanımızı kendimiz ayarlıyor olmamız. İkincisi, öğrenciliğin hiç bitmiyor olması. Gençlerle bir arada olmak da çok güzel hiç yaşlanmıyorsun. Farklı kültürlerdeki insanlara hala erişebiliyor olmak çok güzel. Bir odaya kapanıp sürekli aynı işi yapıyorsun, farklı farklı işler yapıyorsun. Dünyayla bağın hiç kopmuyor. Her kurum böyle mi bilmiyorum ama bu kurumdaki esneklik çok güzel. Çünkü çocuk kadını çok etkiliyor. Bir kadına sabah 8 akşam 6 çalışıyor olmak zor bir şey.” (Teknik bilimler)

“Yenilikçi olması beni tatmin ediyor. Zaten akademisyenlikte bir yaptığını bir sonraki sefer daha yenilikçi hale getirmelisin. Bu yüzden de hiç sıkılmıyoruz. Bence bu durum çok önemli. Normal devlet memurlarında hep aynı şeyler yapılıyor bu çok sıkıcı. Ama burada verdiğimiz ders aynı bile olsa aldığımız öğrenci farklı olduğu için bu bile bizim için bir yenilik aslında.” (Sağlık bilimleri)

“Mesleği seviyorum, alanı seviyorum. Araştırmaya açık olduğu, yeni sorulara açık olduğu için seviyorum. Diğer disiplinlerden gelen akademisyenlerle desteklediği için seviyorum. Hem takım çalışmasına hem bireysel çalışmaya yatkın. Kendi kendimi motive edip kendi sürelerimi koyup çalışabiliyorum.” (Sosyal bilimler)

Akademisyenliğin tatmin etmeyen yönlerine bakıldığında; katılımcılar için sayısı düşük olmasına rağmen ağırlıklı olarak tatminsizlik oluşturan şey “maaş” olmuştur. Sarf edilen emek ve ayrılan zaman bağlamında katılımcılar aldıkları maaşı yetersiz bulmaktadırlar. Bunu takip eden ikinci bulgu “yayın sürecinin uzun olması”dır. Yayın yapmak istenilen derginin şartları, gönderilen makalenin değerlendirilme süreci gibi durumların birleşmesi sonucu oluşan bu koda katılımcılar için tatminsizlik sebebidir. Bunun dışında ağırlıkları az olmakla birlikte birçok tatminsizlik sebebi katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Öğrencilerin saygısız olması ve ders dinlememesi, tolere edici bir alan olmayışı, istenilen derecede sosyal hayata vakit ayıramama, yükseköğretime dayalı notlandırma sorunları, okul politikaları, zaman zaman işin rutine binmesi, öğrenci kalitesinin düşmesi, akademisyen kişinin kıymetinin bilinmemesi, öğrencilerden verdiğini alamamak, bölüme dayalı zorluklar, bilinmeyen çok şey olduğunu düşünerek yetersiz hissetmek, bu sebepler arasındadır. Çocuğu olan akademisyen sayısı çalışma grubunun çoğunu oluşturmalarına rağmen, tatminsizlik oluşturan yönler içerisinde “annelik” veya “çocuklarına gereken vakit ayıramama” gibi bir sonuç çıkmaması önemli bir bulgudur. Tatminsizlik oluşturan yönler ile ilgili katılımcı örneği aşağıda verilmiştir:

“Maddiyat aslında tabiki. Çünkü çok cazip bir sektörde çalışıyoruz. Benimle aynı senede mezun olup özelden işe girip şu an neredeyse benim 3 mislim maaş alan arkadaşlarım var. Ama bu sabah 7 gece 12 çalışmalarına sebep olabiliyor. Benim öyle bir zorunluluğum yok. Çalışmamıza evde devam edebiliyoruz, daha esnek çalışma saatlerimiz var. Bu bir tercih meselesi. Onlar çok parayı, ben esnek çalışma saatlerini tercih ettim.” (Teknik bilimler)

Bunun dışındaki bulgularla ilgili katılımcı örnekler ise şu şekildedir:

“Mesleğin tatminsizlik oluşturan yönü yok bence. Her şey kendinle başlayıp kendinle bitiyor. Mesela çok araştırma yapmak istersin ama çok ders yükün vardır yapamazsın, bu kuruma karşı tatminsizlik olur mesleğin tatminsizliği değil. O yüzden bence meslek olarak kendi çizdiğin yolda ilerliyorsun, kendi geleceğini kendin belirliyorsun. Bu yüzden tatmin olamayacağın bir şey mümkün değil çünkü kendin yapıyorsun. Ama başka faktörler araya giriyor olabilir. Benim o anlamda bir problemim yok. İnsanın kendisini en kolay tatmin edeceği meslek akademisyenlik bence. Çalıştığın konuyu sevmediğinde değiştirebilme gibi esneklikleri var.” (Teknik bilimler)

Akademisyenliğin zor gelen yönleri kapsamında, çalışma grubunda ağırlığı en yüksek olan bulgu altı kişi ile “sürekli okumak, kendini geliştirmek, çalışmak”tır. Bu bulgu aynı zamanda akademisyenliğin tatmin eden yönlerinde de bulunmaktadır. Akademisyenliğin çalışma temposu sebebiyle böyle bir bulguya ulaşıldığı düşünülmektedir. İkinci bulgu üç kişi ile “evrak işlerinin ve prosedürlerin uzun sürmesi”dir. Yapılmak istenen bir projede ya da yayımlanmak istenen bir makalede sürecin uzun sürmesi katılımcılara zor gelmektedir. Üçüncü bulgu ise “ders sayısının fazla olması”dır. Katılımcıların kendilerini ağırlıklı olarak tanımladıkları rollerin öğretim görevlisi olması durumunun ders yükünün fazla olmasıyla ilişkili olabileceğini daha önceki başlıklarda belirtmiştik. Bu durum katılımcılar için aynı zamanda akademisyenliğin zor gelen yönlerinden birini oluşturmaktadır. Akademisyenliğin zor gelen yönleri ile ilgili katılımcıların verdikleri örnekler aşağıdaki gibidir:

“Yükselme vs dönemlerinde bir dosya hazırlamak bile külfet geliyor. Dosya hazırla, jüride beklesin, süreler uzun, bir makale gönderiyorsun 1 sene bekliyor, senin kontrolün dışındaki şeyler artık beni zorluyor.” (İdari bilimler)

“Çok okuma yapmak, çok takip etmek gerekiyor. Buna her zaman hayatın olanak vermiyor olabilir. Belirli dönemlerde uzaklaşabiliyorsun bu da kendini kötü hissettiren bir şey olabiliyor.” (Teknik bilimler)

“Ders ve öğrenci sayısı çok. Bunun yanında idari yük ve danışmanlık çok. Bu nedenle akademisyenliği sona atmış durumdayız. Çalışma yapabilmek için zamana ve enerjiye ihtiyacım var. Yetişemiyoruz. Yaptığımız şey öğretmenlik.” (Teknik bilimler)

Bu bulgular dışında katılımcıların zor gelen yönler için tanımladığı ve ağırlığı daha az olan bulgular vardır. İdari görev ve danışmanlık (tez danışmanlığı ve öğrencilere normal zamanda yol göstermek gibi), disiplinli bir hayat ve fedakarlık gerektirmesi, belli bir kural ve beklentilerin olması (ders saatleri gibi), sistemin tek tipçi olması, tam ve iyi bir şey yapmak, doçentlik sınavı, yeni fikir ve veri bulmak, iyi öğrenci bulmak, bir şey üretmek isterken destek bulamamak, araştırma ile ders vermeyi dengelemek, öğrenci kuşağı sorunları ve yayın yapmanın uzun sürmesi, bu bulgular arasındadır. Bunun dışında zor gelen bir yönünün olmadığını söyleyen bir kişi bulunmaktadır. Bulgular ile ilgili örnekler ise aşağıdaki gibidir:

“Disiplinli bir hayat gerektiriyor. Sabah erken geliyorsunuz. Yatayım uyuyayım isterim, zaman zaman çok yorgun oluyorum. Ama bunlar tatlı yorgunluklar. Yaşam kalitemi bozmuyor bana göre. Diğer toplantılardan fedakarlık ediyorum.” (Sağlık bilimleri)

“Yeni nesil öğrencilerin psikolojisi çok ilginç. Tahtada eğlendiren karizma insanlar arıyorlar. Sınıf mevcutları başta çok oluyor bu nedenle de zor oluyor ama zamanla kalanlar gerçekten konuyla ilgili gerçekten çalışan kişiler oluyor, dersler çok daha iyi geçiyor. Bu başta beni yoruyordu, öğrenci profili.” (Sosyal bilimler)

“Sürekli çalışma içinde olmak, bırakmamak zorundayız. İnsanlar meslek denilince akşam 6’da eve gidince bir şeyler yapabiliyorlar. Bende yapıyorum ama kafamın bir kısmında hep yapmamağım var. Bu zor geliyor.” (Sosyal bilimler)

Katılımcıların akademisyenliği başkalarına önermesi bağlamında sorulan sorularda, ağırlıklı olarak dokuz kişinin akademisyenliği önerdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bir kişi kadınlar için önerirken, iki kişi olumlu yönlerini anlatıp seçimi karşıya bırakacağını belirtmiştir. İki kişi akademisyenliği önermezken, beş kişi bu konuda nötrdür. Akademisyenliği öneren katılımcı alıntısı aşağıdaki gibidir:

“Benim gözümde bir özel firmada başkası için çalışmaktansa bilim için çalışmak çok daha güzel. Bilim için olabilir, kendinizi geliştirmek için olabilir dediğim gibi özgürsünüz. Birisinin size söylediği excel dökümanını hazırlamak size bir şey katmayacak, 15 sene sonra da o iş aynı olacak. Ama bu meslekte her şey güncel. Sürekli bir şey öğreniyorum. Bu durum aile hayatımı da olumlu etkiliyor. Çocuğumu yeniliklerle büyütüyorum. O yüzden tavsiye ederim.” (Teknik bilimler)

Akademisyenliği kadınlar için öneren katılımcı ise bunu aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Çocuğuma tavsiye eder miyim bilemiyorum çünkü çocuğum erkek. Kız kardeşime önermiştim. Bir kızın özel sektörde çalışmasındansa akademisyen olmasını tercih ederim. Ama erkeklerin bir ev geçindirme dayatması var. Akademisyen maaşı bir evi tek başına geçindirmek için yeterli değil. Bu nedenle erkeklere tavsiye etmiyorum.” (Teknik bilimler)

Akademisyenliği önermeyen katılımcı görüşü aşağıdaki gibidir:

“Ben çocuklarının akademisyen olmasını ister miyim sanmıyorum. Eğer akademisyen olmak isterse kendinden eminse desteklerim köstek olmam ama durduk yere de ol demem. Bu benim gönlümde yatan şeyi aslında gerçekleştirememiş olma ile alakası var belki. Akademiyenin şabloncu yapısı beni mutlu etmiyor.” (Sosyal bilimler)

Bu konuda nötr olan katılımcı görüşleri ise şu şekildedir:

“Hiç düşünmedim. Ne ile mutlu olacağına onu yapmasını isterim, akademisyenlik için zorlamam. Öğrenciler dışında kimseye öyle ol demedim. Çünkü ben insanların kendi isteklerinin

olması gerektiğini düşünüyorum. Mesela annesi istiyorsa olmamalı. Sadece kendi istiyorsa olmalı. O yüzden sanırım ben kimseye söylemedim. Kişi eğer kendisi isterse olur diye düşünüyorum.” (Sosyal bilimler)

Akademisyenler bu görevlerinden dolayı olduğu için çevreye karşı sorumlu hissetmektedir. Çevreye karşı sorumlu hisseden katılımcıların verdikleri örnekler aşağıdaki gibidir:

“Hem de nasıl. Zaten bu mesleği seçip sadece uluslararası makale üretmek değil bizim amacımız, bunu herkese yaydım. Dekanlığın elinden geldiğince yardımcı olmak için faydası oldu bana. Mesela vakıflarla ortak halkı bilgilendirici seminerler yaptık. Mutlaka öğretim üyelerinin halkla bilgilerini paylaşması gerektiğini düşünüyorum.” (Sağlık bilimleri)

“Öğrenci bilincini arttırmak, yetiştirme gayeniz ön plandaysa tabii ki sorumluyuz. Başta onlara, ailelerine karşı sorumluyuz. Yardım etmek, kapıdan gelini geri çevirmemek, maillere geri dönmek gibi sorumluluklarımız var. İnsanları geri çevirmek gibi bir lüksümüz yok.” (İdari bilimler)

Çevreye karşı sorumlu hissetmeyen katılımcı görüşü ise şu şekildedir:

“Hayır düşünmüyorum. Belki ben sizin gibi çevrelerden gelmediğim için (akademik çevreden bahsediyor) düşünmüyorum.” (Sosyal bilimler)

5.2.8. Kariyer Sürecinde Destekler

Eş Desteği

Yapılan mülakatlarda katılımcıların vurguladıkları ortak noktalardan birisi eş desteği olmuştur. Eşleri tarafından desteklendiklerini düşünen katılımcıların bu konuda verdikleri örnekler ise aşağıdaki gibidir:

“Hayatında her şey işi olan insanlar var. Bende öyle değildi, bu yüzden yaşadığım zorluklar beni yıldırmadı. Eşimle bütün zorlukları birlikte yaşadık. Beni hep destekledi. Bu yüzden boşanan insanları gördüm. Benim işimden dolayı eşimin bir gün olsun yakınması olmadı. 60 saat uykusuz olduğum dönemlerim vardı, çok gergindim ve eşim bunların hepsine katlandı.” (İdari bilimler)

“Anlayışlı bir eşe sahip olmak bence kritik bir nokta. Bu konuda çok şanslıydım. Özellikle kadın akademisyenler iyi bir eş ve iyi bir anne olmaya çalıştıkları için anlayışlı bir eş çok önemli. Yeri geliyor eve iş götürüp çalışıyoruz, yeri geliyor geç gidiyoruz eve. Bunların hepsi idare edilebilir bir süreç. Tabii kendi ailemin desteklemesi de çok kritik bir nokta.” (Sağlık bilimleri)

5.2.9. Kadın Olmaktan Kaynaklı Yaşanılan Kariyer Sorunları

Kadınların çalışma hayatında yaşadıkları pek çok sorundan hareketle, yaşanılan sorunların akademiye nasıl yansıdığı ve bu sorunların nasıl tanımlandığının saptanması hedeflenmiştir. Bu sorunlar içinde ağırlıklı olarak çıkan üç sorun bulunmaktadır. Bunlar;

- Kadınların akademisyenlikten anlamayacağı yönündeki bakış açısı
- Ön yargı (örneğin doğum konusunda kadınların işlerini aksatacağı yönünde ön yargılar, erkeklerin sadece erkek oldukları için o işi kadınlardan daha iyi yapacaklarını düşünülmesi)
- Erkek çoğunlukta bulunan bölümde farklı hissetmek

Bunun dışında belirtilen diğer sorunlar: “evli olmayan kadınlara öğrencilerin olumsuz bakışı”, “cam tavan”, “muhafazakar çevre etkisi”, “zaman problemi (kadınların akşam veya hafta sonu görevlerine gelebileceklerinin düşünülmesi)”, “taciz”, “kadının kadınla mücadelesi”, “aynı iş için erkeklerin kadınlara tercih edilmesi” gibidir. Bir sorun yaşamadığını belirten ve sorun yaşasa da sebebini belirtmeyen katılımcılar da bulunmaktadır.

Ön yargıya yönelik katılımcı görüşü ise aşağıdaki gibidir:

“Herhangi bir şekilde, “kadın doktor o yüzden işini aksatıyor” denilmesini istemediğim için büyük çoğunlukla yanımdaki diğer erkeklerden daha fazla çalışmışımdır. Ama bu benim kendimi zorladığım bir şey. Dışarıdan aldığım bir şey yok. Ön tedbir diyelim.” (Sağlık bilimleri)

Erkeklerin sayıca daha fazla olduğu bölümlerde farklı hissetme bulgusuna örnek olarak aşağıdaki katılımcı görüşü verilebilir:

“Kurum bazında olmadı, bireysel düzeyde oldu yaşadığım olumsuzluklar. Taciz gibi olaylar yaşandı.” (İdari bilimler)

Ağırlıklı bulgular dışındaki örnekler ise aşağıdaki gibidir:

“Kadın akademisyen olmanın zorluğunu her yerde yaşadım. Başta bana kadın akademisyen olan hocam zorluk çıkarttı. Her zaman akademisyenlikte de erkekler ön planda tutuluyor ve tercih ediliyor. Çocuk yapar, işine gelmez diye düşünülüyor.” (İdari bilimler)

“Mesela yönetim kurullarına, büyük kurullara tabiki de çağırılıyor, söz hakkımız var. Ama karar verilmesi gerektiğinde karar aşamasında ne derece etkisi olduğundan çok emin değilim. Kadın dekan, rektör sayısının olmasını isterdim.” (Teknik bilimler)

5.2.10. Gelecek Planları

Gelecek planları kapsamında alınan cevaplar “özel hayatla ilgili planlar” ve “akademik hayatla ilgili planlar” olarak iki gruba ayrılmıştır. On dokuz kişilik çalışma grubu içerisinde on yedi kişinin akademik olarak gelecek planı bulunmaktadır. Aynı zamanda sekiz kişinin ise özel hayatı ile ilgili planları vardır.

Akademik olarak yapılmak istenen planlar arasında akademik yükselme için gerekli şartlar, iyi dergilerde yayın yapmak, araştırma yapmak, proje yapmak, konferanslara gitmek, çalışılan üniversiteyi daha iyi yerlere taşımak için çalışmak, asistan yetiştirmek, doçentlik almak gibi planlar yer almaktadır. Özel hayatla ilgili planlarda ise; kitap okumak, bahçe ile uğraşmak, torun bakmak gibi planlar yer almaktadır. Gelecek planları ile ilgili katılımcı örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

“Çalışmaya devam etmek istiyorum, emekli olmayı düşünmüyorum ve istemiyorum. Erken yaşta emekli olduğumu düşünemiyorum. Daha ilginç projeler yapmak istiyorum. Yayınlar yapmak istiyorum. Çalıştığım alanın Türkiye’de gelişmesini istiyorum.” (Sosyal bilimler)

“İyi araştırmacı yetiştirmeyi tercih ederim akademik olarak. İyi bir eş, iyi bir anne olmak isterim. Ülkeye katkısı olabilecek, patent olabilecek bir şeyler yapmak isterim. Çünkü bundan sonrası daha keyifli, artık daha özgürce çalışabileceğim bir ortamdayım çünkü.” (Sağlık bilimleri)

“Hep ertelediğim bazı şeyler var onları yapmayı planlıyorum. Mesela ben tarih çok severim ama zaten ağır bir işin altında olduğum için okumaya vaktim olmamıştı. Daha kafa dağıtıcı türler okurdum. Hatta burada lisans bile okuyabilirim. Kendimle ilgili bundan sonrası, daha fazla gezmek daha çok yer görmek istiyorum.” (İdari bilimler)

6. Tartışma

Bu araştırmada kadın akademisyenlerin kariyer kimliklerini inşa süreci ele alınmıştır. Çalışmada kadın akademisyenlerin kariyer kimliklerini inşa sürecinde; aile ve sosyal çevrenin etkisi, kariyer seçimi, kariyer evreleri ve roller, kariyerde dönüm noktaları, temel rol tanımı, kariyer başarısı, mesleki tatmin, kariyer sürecinde destekler, kadın olmaktan kaynaklı yaşanan kariyer sorunları ile gelecek planları temalarının etkili olduğu görülmektedir. Ça-

lişmada kadın akademisyenlerin kariyerlerinin inşa süreci olduğu ve bu süreci anlamada anlatının bir teknik olarak kullanılabilmesi dikkat çekmektedir. Kadın akademisyenler, kariyer evrelerinde farklılaşmakla birlikte, kendilerini temel olarak öğretim üyesi, anne ve araştırmacı kimliklerini birlikte kullanarak tanımladıkları görülmektedir. Bu üç rol üzerinden yapılan kimlik tanımının rolleri dengelemekte sorunlar doğurduğu, kadın akademisyenlerin bu sorunu aşmasında fedâkarlık yapma, bazı rolleri erteleme gibi çözümler bulmaya çalıştığı ve çevrelerinden gördükleri desteğin bu süreci biraz kolaylaştırdığı dikkat çekmektedir. Doktora dönemi ve medeni durumdaki değişim kariyer süreçlerini etkileyen önemli dönüşümlerdir. Kadın akademisyenlerin kariyer inşa süreci “araştırma yapmak isteyen anne öğretim üyesi” kimliğinin oluşması olarak tanımlanabilir. Bu bölümde araştırma bulguları ilgili literatürle ilişkili olarak tartışılmaktadır.

6.1. Kariyer gelişim süreçlerini kariyer inşa teorisi ve anlatı tekniği ile daha derin açıklanabilmektedir: Akademisyenlerin kariyer süreçleri ve performansları genel olarak özgeçmişleri üzerinden değerlendirilmektedir. Akademik dünyada özgeçmiş hazırlama ve bunu atama ve yükseltme, iş başvurusu, proje gibi amaçlar için kullanma yaygındır. Özgeçmişler kişinin eğitim, tecrübe, yetkinlikleri ve performansı gibi somut ve gözlemlenebilir yönlerini ortaya koymakta, kariyerin nesnel (objective) yönünü göstermektedir. Kişilerin kariyer süreçlerinde yaşadıkları, öznel kariyer deneyimleri (subjective career) ve bunların kariyer gelişim süreçlerine etkileri özgeçmişlerde görülmemektedir. Bu bağlamda kadın akademisyenlerin kariyerleri boyunca yaşadıkları, bunların kariyerleri ve kendileri üzerindeki etkisi ve bu süreçlerde neler hissettikleri anlatı üzerinden daha derinlikli ortaya çıkmaktadır. Kadın akademisyenlerin kariyer inşa süreçlerini anlamada anlatı kullanışlı bir teknik olarak görülmektedir.

Bu çalışma bulguları, kadın akademisyenlerin kariyer inşa süreçlerinin daha önceki bazı çalışmalarda (Ibarra ve Lineback, 2005; Savickas, 2005; ve Eakin, 2005) belirtildiği gibi anlatı üzerinden kurulabilecek birer “hikayesinin” olduğunu göstermektedir. Çalışmada kadın akademisyenlerin kariyer inşa sürecinde Savickas’ın (2011) aktör (actor), ajan (agent) ve yazar (author) paradigmaları bağlamında değişimi ortaya koyduğu ve günümüzde kişilerin kendi kariyer hikayelerinin yazarları oldukları bulgusunu görgül olarak teyit etmektedir. Bu çalışma bulguları Nazar ve arkadaşlarının (2012) kariyerde anlatı yaklaşımının meslek hakkında hikayeler, geçiş noktaları ve beklenen gelecek için fikirler ile kimlik gelişimi hakkında bilgi verdiği bulgusu ile de uyumludur. Kadın akademisyenlerin tarzları, değerleri, yetenekleri, kişisel özellikleri, ilgi alanları gibi bireysel farklılıklar yanında kişisel ve çevresel koşulların yol açtığı geçişlere ve değişikliklere uyum sağlama çabası kariyer inşa sürecini etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda katılımcıların kariyer inşa süreçleri bulgularının kariyer inşa teorisindeki (Savickas, 2005) teorik çerçeveye genel olarak uyumlu olduğu ifade edilebilir.

6.2. Kadın akademisyenler kendilerini “öğretim üyesi”, “anne” ve “araştırmacı” olarak tanımlamaktadır: Kadın akademisyenlerin kariyer kimliğinin inşasında yetişme dönemi ve kariyer seçiminin ilk yıllarında rol model etkisinin önemli olduğu görülmüştür. Katılımcıların rol modelinin aile bireyleri ve eğitim süreçlerinde veya ilerleyen zamanlarda hayatlarına dahil olan öğretim üyeleri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kariyerin ilerleyen yıllarında yeni rollerin üstlenilmesiyle kendini tanımlamakta bu roller belirleyici olmaktadır. Örneğin ailesinde akademisyen olan katılımcılar onları rol model olarak almıştır. Ders aldıkları öğretim üyelerini rol model alan katılımcılar bulunmaktadır. Ayrıca akademisyenliğin ne zaman tercih edildiği incelendiğinde bazı katılımcıların

başka işlerde çalıştıktan sonra akademisyenliği tercih etmesi önemli bir bulgudur. Bu katılımcılar kendilerine uygun olan mesleğin akademisyenlik olduğunu başka iş deneyimleri ile anlamışlardır.

Meslek seçiminde rol modellerin etkisi olmakla birlikte kariyer kimliğinin tanımlanmasında akademisyenler kendileri etkin görmekte ve buna göre hayatlarını düzenlemektedir. Kariyer kimliği bireylerin kariyerlerini nasıl oluşturdukları ve tanımladıklarını içermektedir. Katılımcıların kariyer evrelerinde kendilerini nasıl tanımladıkları kariyer dönemlerine ve bu dönemlerdeki rollere göre biraz değişiklik göstermekle birlikte çalışma grubu içerisinde ağırlıklı olarak öne çıkan roller “öğretim üyesi” “annelik” ve “araştırmacı” rolüdür. Öğretim üyesi kimliği tanımı içinde eğitim ve öğretim yoluyla öğrencilere ve topluma fayda yönüne vurgu öne çıkmaktadır. Görüşme yapılan kadın akademisyenlerin mevcut durum açısından “öğretim üyeliği” en ağır basan rol, ikinci ağır basan rol ise “annelik” rolüdür. Çalışma grubunun genelinin çocuk sahibi olması, bu rolün ağır çıkması konusunda önemli bir etkidir. Katılımcıların gelecek planlarında en fazla öne çıkarmak istedikleri rol ise araştırmacı rolüdür. Bundan sonraki akademik yaşamlarında araştırma ve yayın yapma vurgusu hem başarı tanımı hem de akademik yükselme bağlamında dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada elde edilen sosyal ve idari bilimler alanının daha fazla eğitime odaklı, teknik bilimler ve sağlık bilimleri alanının ise araştırmaya odaklı olması bulgusu Demir’in (2018) çalışmasındaki bulgu ile uyumludur. Demir çalışmasında sosyal bilimler alanında çalışan kadın akademisyenlerin kendilerini daha çok eğitim ağırlıklı işler yürüttüğünü, fen bilimleri ve mühendislik alanındakilerin ise daha çok araştırma yaptığı bulgusuna erişmiştir.

6.3. Kadın akademisyenler çoklu rollerini dengelemekte zorluk yaşamaktadır: Kadın akademisyenler öğretim üyeliği yanında annelik rolünü de önemli görmektedir, anne olduktan sonra çocuklarını büyüme sürecinde sahip oldukları rolleri dengelemekte sorunlar yaşamaktadır. Kadın akademisyenler rollerini dengelemekte zorluklar yaşadıklarından bahsetmekle birlikte sahip oldukları “öğretim üyesi”, “anne” ve “araştırmacı” rollerini dengelemeye çalışarak kimliklerini tanımlamakta ve topluma faydalı bireyler yetiştirme motivasyonu ile hareket etmektedir denilebilir. Kadın akademisyenlerin yaşadığı rol dengeleme problemi önceki çalışmalarla (Özkanlı, 2010; Yılmaz ve Özdemir, 2012; Yalçın ve Demirekin, 2013) benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları Belkıs’ın (2016) yaptığı anneliğin akademik kariyerin gelişimine etkisi üzerine yaptığı çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Belkıs’ın çalışmasında doğumdan sonra ilk üç yılda kadın akademisyenlerin işlerine dair dikkat dağınıklığı, odaklanamama gibi problemler oluşturabileceği, bunun yanında da çoklu düşünme ve organizasyon yeteneğini arttıracığı yönünde bulgularına ulaşılmıştır. Kadın akademisyenler kariyer süreçlerinde rollerini dengelemek ve sorunu azaltma konusunda önemli destekçiler olarak eşlerini belirtmişlerdir. Rol dengeleme problemi içerisinde eş desteğinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Çakır’ın (2019) kadın akademisyenlerin başarısında eş desteğinin önemli bir faktör olduğu bulgusu, araştırma kapsamında eş desteği bulgusu ile uyumludur.

Kadın akademisyenlerin yaşadığı rol çatışması ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Özkanlı ve Korkmaz (2000) çalışmalarında rol çatışması sonucunda kadın akademisyenlerin akademik ilerleme için erkek akademisyenlere göre daha çok çalıştığını tespit etmiş, bu bulgu çalışmada bulunan kadın akademisyenlerin erkeklere göre daha çok çalışma ihtiyacı hissetme bulgusu ile örtüşmektedir. Alaçam’ın (2014) kadın akademisyenlerin kariyer engeli olarak gördükleri faktörlerden birisi olan çoklu rol üstlenme bulgusu ile çalışma bulgusu örtüşmektedir. Başarır ve Sarı’nın (2015) kadın akademisyenlerin “kadın akademisyen olma”ya ilişkin algılarının metafor yoluyla tespit edilmesi amaçlanan çalışmada “çoklu görev ve sorumluluklara sahip biri olarak akademis-

yen” ve “denge sağlamak zorunda olan biri olarak akademisyen” kavramsal kategorileri ile bu çalışmanın bulgularından olan çoklu rol ve bunun dengesinin sağlanması bulgusu örtüşmektedir.

Kadın akademisyenler çoklu rol çatışması yaşamakta ve bunu dengelemeye çalışmaktadır. Burada dikkat çeken bulgu kadın akademisyenler aynı zamanda kariyer kimliklerini tanımlamakta bu rolleri kullanmaktadır. Kadın akademisyenler kariyer evresine göre rol önceliğini düzenleyerek rol çatışmasını yönetmeye ve çoklu rolü dengelemeye çalışmaktadır.

6.4. Kadın akademisyenlerin öncelikli gelecek planı iyi bir araştırmacı olmak ve iyi yayın yapmak: Kariyer kimliğinin inşası kapsamında katılımcıların gelecek planlarını özel hayat planları ve akademik planlar olarak ikiye ayırmıştır. Çalışma grubu içerisinde “akademik planlar” öne çıkan bulgu olmuştur. Bununla birlikte birinci öncelikleri akademik planları olsa da özel hayata dair plan yapan akademisyenlerin de kayda değer bir oranda olduğu görülmektedir. Akademik planların öne çıkmasında çalışma grubunun akademik unvan ağırlığının yardımcı doçent ve doçentler üzerinde olması etkili olmuş olabilir. Bu unvana sahip olan akademisyenler yükselme isteğine sahiptir. Kadın akademisyenlerin gelecek planları arasında yayın yapma oldukça öne çıkmaktadır. Bu bulgu Özkanlı'nın (2010) yaptığı üniversitelerde üst düzey kadın yöneticilerin gelecek planlarında yayın yapma bulgusu ile örtüşmektedir. Bu kapsamda kadın akademisyenlerin “iyi yayın yapmak” konusunu en önemli başarı göstergelerinin ilk sıralarına koydukları dikkat çekmektedir. İyi yayın yapmanın kadın akademisyenler için önemli başarı göstergesi olarak tanımlamanın yanında gelecek planları içinde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

6.5. Doktora dönemi ve medeni durum değişikliği kariyer hayatında dönüm noktalarının başında gelmektedir: Bu çalışmada ortaya çıkan kadın akademisyenlerin hayatlarında dönüm noktası oluşturan faktörlerden “doktora dönemi” ve medeni durum değişikliği” Nazar ve arkadaşlarının (2012) çalışması sonuçları ile uyumlu olduğu dikkat çekmektedir. Doktora döneminde akademisyenliğin öğrenilmesi, rol model olacak öğretim üyeleri ile tanışma bakımından doktora dönemini önemli hale getirirken, medeni durum değişikliği ise farklı rolleri üstlenme açısından kariyer inşa sürecini etkilemektedir.

6.6. Kadın akademisyenler için kariyer başarısı ağırlıklı olarak yayın yapma ve öğrencilere katkı sağlamaktır: Araştırma katılımcıları kariyer başarısını tanımlarken ağırlıklı olarak yayın yapmak ve öğrencilere katkı sağlamak tanımlarını yapmışlardır. Kariyer başarısını yayın yapmak üzerinden tanımlamanın akademik unvan, literatüre katkı sağlama, kendi alanlarında bilinirliklerini artırma ve alandaki uzmanlıklarını artırma gibi pek çok açıdan kişiye katkısı bulunmaktadır. Bu nedenle katılımcıların ağırlıklı olarak bu başarı tanımını yapması beklenen bir sonuçtur. Katılımcıların başarı tanımında öğrencilere katkı sağlama vurgusu da dikkat çekici biçimde öne çıkmaktadır. Bunun sebebi katılımcı akademisyenlerin ders anlatma ve öğrencilere katkı sağlamayı temel görevleri arasında görmeleri olabilir. Kariyer başarısında yayın yapmak ve öğrencilere katkı sağlamak konularının öne çıkması daha önce bahsedilen kariyer kimliği tanımı ile de uyumludur. Bu yüzden katılımcılar kimlik tanımında önemli gördükleri akademik yönü kariyer başarısı tanımında da öne çıkarıyor olabilir.

Ayrıca katılımcılar akademisyenliğin tatmin edici yönlerini “öğrencilerden geri bildirim almak”, “öğrencilere katkıda bulunmak”, “akademik araştırma yapmaya uygun bir meslek oluşu”, “yayın çıkarmak”, “çalışma sınırlarını kişinin koyması (esnek çalışmak)”, “güncel bir meslek oluşu” ve “devamlı okumak ve öğrenmek” olarak tanımlanmıştır. Kariyer başarısı olarak öğren-

cilere katkı sağlamanın yanında katılımcılar akademisyenliğin tatmin eden yönlerini ağırlıklı olarak öğrenci temelli tanımlamışlardır. Ders anlatma sorumluluğu içerisinde öğrencilerle iletişim içerisinde olmak, onlardan olumlu geri bildirimler almak ve onlara katkı sağlamak, çalışma grubu içerisinde katılımcıları en çok tatmin eden şeyler olmuştur.

6.7. Kadın akademisyen olmaktan kaynaklanan kariyer sorunları yaşanmaktadır: Kadın akademisyenler araştırma kapsamında kadın olmaktan kaynaklanan kariyer sorunları yaşamaktadır. Bu sorunlar kadın akademisyenlere yönelik ön yargılar, erkek çoğunlukta bulunan bölümlerde farklı hissetmek, çoklu rol problemi, cam tavan sorunu ve kadın akademisyenlerin karar aşamalarına daha az dahil edilmesi gibi başlıklarda sıralanmaktadır. Kadın akademisyenler akademisyenlikte erkeklerin ön planda tutulduğu ve öncelikle tercih edildiği, kadın akademisyenlere yönelik ön yargıların buna sebep olduğunu düşünmektedir. Kadın akademisyenlerin bu önyargıları yıkmak için bazen daha çok çalışma yolunu tercih ettikleri de görülmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışmada kadın akademisyenlerin kariyer kimliğinin inşa süreci ele alınmıştır. Araştırma sonuçları kadın akademisyenlerin kariyer süreçlerinin inşa teorisi ve nitel araştırmalar ile daha derin açıklanabileceğini göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre kadın akademisyenlerin kariyer inşa sürecinde aile ve sosyal çevre desteğinin önemli bir etkiye sahip görülmektedir. Bunun yanında aile bireylerinden ya da eğitim ve çalışma hayatında öğretim üyelerinden rol modellerin varlığı dikkat çekmektedir. Akademisyenliğin tercih edilmesinde aile ve öğretim üyesi yönlendirmesi yanında, tam zamanlı ya da yarı zamanlı bir işte çalışmış olmanın da etkisi bulunmaktadır.

Doktora dönemi ve medeni durum değişikliği kadın akademisyenlerin hayatlarında en önemli dönüm noktalarının başında gelmektedir. Kadın akademisyenler kendilerini en çok “öğretim üyesi”, “anne” ve “araştırmacı” olarak tanımlamaktadır. Araştırma grubundaki akademisyenlerin çoğunluğunun evli ve çocuklu olması, anne rolü tanımlaması için beklenen bir bulgudur. Öğrencilere katkı sağlamak ve esnek zamanlı çalışma imkânı kadın akademisyenlerde mesleki tatmin oluşturan önemli faktörler arasındadır. Çoklu rolleri dengeleme ve akademide kadın olmaktan kaynaklanan kısıtlar öne çıkan sorunlardır.

Araştırma grubundaki kadın akademisyenler kendilerini öğretim üyesi ve anne olarak tanımlarken, araştırma yapmaya daha çok vakit ayırmak istedikleri dikkat çekmektedir. Kadın akademisyenlerin akademik hayata yönelik gelecek planları daha çok araştırma ve iyi dergilerde yayın yapmak olarak öne çıkmaktadır.

7.1. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Araştırmacılara Öneriler

Araştırma sürecinde akademisyenlere ulaşmakta ve çalışma saatlerine uygun şekilde randevu almakta zorlanılmıştır. Bu durum çalışmada bazı sınırlılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda araştırmanın İstanbul’da bulunan ve çoğunluğu vakıf üniversitelerindeki kadın akademisyenler ile yapılması bir sınırlılık olarak gösterilebilir. Bir diğer sınırlılık, çalışma grubu içerisinde bulunan akademisyenlerin unvanlarının eşit dağılımı konusunda olmuştur. Unvan yükseldikçe ulaşılabilen akademisyen sayısı azalmıştır.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, bu çalışmada ortaya çıkan temalar ayrı ayrı ele alınarak daha detaylı çalışmalar yapılabilir. Bir diğer çalışma konusu ulusal ve uluslararası düzeyde farklı bölge ve kültürden kadın akademisyenlerle kariyer kimliklerini inşa süreçleri karşılaştırmalı çalışılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alaçam, B. (2014). Akademisyen Hemşirelerin Kariyer Engelleri (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Alaçam, B., & Altuntaş, S. (2015). Kadın akademisyenlerin kariyer engelleri ölçeği'nin geliştirilmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(1).
- Akkermans, J., Brenninkmeijer, V., Huibers, M., & Blonk, R. W. (2013). Competencies for the contemporary career: Development and preliminary validation of the Career Competencies Questionnaire. *Journal of Career Development*, 40(3), 245—267.
- Ardıç, K., & Erdoğan, N. (2009). Öznenin nesneleşmesi: Türkiye'de yönetim ve organizasyon alanında çalışan öğretim elemanlarının akademik özgeçmiş ve eserleri bakımından nicel görünümü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 199—238.
- Arthur, M., Inkson, K., & Pringle, J. (1999). The new careers: Individual action and economic change. Sage.
- Aytaç, S. (2001). Çift kariyerli eşler ve çalışma yaşamındaki yeri. Ezgi Kitabevi.
- Başarı, F., & Sarı, M. (2015). Kadın Akademisyenlerin" Kadın Akademisyen Olma" ya İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5(1).
- Belkıs, Ö. (2016). Anneliğin akademik kariyer gelişimine etkileri üzerine nitel bir araştırma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 250—263.
- Briscoe, J. P., Hall, D. T., & DeMuth, R. L. F. (2006). Protean and boundaryless careers: An empirical exploration. *Journal of Vocational Behavior*, 69(1), 30—47.
- Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social research*, 11—32.
- Creswell, John W. 1998. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Sage Publication, Inc.
- Demir, S. (2018). Akademiye Kadın: Farklı Disiplinlerden Kadınların Akademiye Yeri ve Aile Yaşamlarıyla Etkileşimi. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 187—210.
- Eakin, P. J. (2005). Selfhood, autobiography, and interdisciplinary inquiry: A reply to George Butte. *Narrative*, 13(3), 307—311.
- Erdoğan, N. (2011). Kariyer Yönetimi. İş ve Meslek Danışmanları Derneği içinde, *İş ve Meslek Danışmanlığı Kitabı* (s. 255—278). Ankara: İşkur.
- Erdoğan, N. (2002). Yeni Kariyer Yaklaşımları ve Kariyer Değerlerindeki Değişim. *I. Ulusal Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 10-11.
- Fugate, M., Kinicki, A. J., & Ashforth, B. E. (2004). Employability: A psycho-social construct, its dimensions, and applications. *Journal of Vocational behavior*, 65(1), 14—38.
- Gergen, K. J. (1999). An invitation to social construction. Sage.
- Greenhaus, J. H., Callanan, G.A., and Godshalk, V.M. (2010). *Career Management*, 4th Ed., Sage Publications
- Hall, D. T., & Chandler, D. E. (2005). Psychological success: When the career is a calling. *Journal of Organizational Behavior*, 26(2), 155—176.
- Hartung, P. J., & Taber, B. J. (2008). Career construction and subjective well-being. *Journal of Career Assessment*, 16(1), 75—85. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=s%C4%B1n%C4%B1r&uid=45663&guid=TDK.GTS.53549cd15717c9.78669088 [9.5.2017]
- Ibarra, H., & Lineback, K. (2005). What's your story. *Harvard business review*, 83(1), 64—71.

- Çakır, İ. (2019). Türkiye'deki Üniversitelerde Kadın İşgücü ve Bartın Üniversitesi'ndeki Kadın Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kale, E., & Özer, S. (2012). İşgörenlerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Tutumları: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 173—196.
- Kilpatrick, A. C. (1982). Job change in dual-career families: danger or opportunity?. *Family Relations*, 363-368.
- King, Z. (2004). Career self-management: Its nature, causes and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 112—133.
- Kuijpers, M. A. C. T., & Scheerens, J. (2006). Career competencies for the modern career. *Journal of Career Development*, 32(4), 303—319.
- London, M. (1983). Toward a theory of career motivation. *Academy of Management Review*, 8(4), 620—630.
- Larsen, D. J. (1999). Biographies of six Canadian counsellor educators: Stories of personal and professional life (Doctoral dissertation, University of Alberta, Edmonton, Canada, 1999). Dissertation Abstracts International, A61/03.
- Meijers, F. (1998). The development of a career identity. *International Journal for the advancement of Counselling*, 20(3), 191—207.
- Moustakas, Clark E. 1994. Phenomenological Research Methods. Sage Publications, Inc.
- Nazar, G., & van der Heijden, B. I. (2012). Career identity and its impact upon self-perceived employability among Chilean male middle-aged managers. *Human Resource Development International*, 15(2), 141—156.
- Oakley, J. G. (2000). Gender-based barriers to senior management positions: Understanding the scarcity of female CEOs. *Journal of Business Ethics*, 27(4), 321—334.
- Örücü, E., Kılıç, R., & Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 117—135.
- Özkanlı, Ö. (2010). Türkiye'de kadın akademisyenlerin durumu. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 59—70.
- Özkanlı, Ö., & Korkmaz, A. (2000). *Kadın akademisyenler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Öztan, E., & Doğan, S. N. (2015). Akademik Cinsiyet: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği Üzerinde Üniversite ve Toplumsal Cinsiyet. *Çalışma ve Toplum*, 3, 191—222.
- Patton, Michael Quinn. 2014. Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri. 3. baskıdan çeviri. Çeviri Editörleri: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir. Pegem Akademi. Ankara.
- Polkinghorne, D. E. (1988). Narrative knowing and the human sciences. Suny Press.
- Savickas, M. L. (2005). The theory and practice of career construction. *Career development and counseling: Putting Theory and Research to Work*, 1, 42—70.
- Savickas, M. L. (2011). Constructing careers: Actor, agent, and author. *Journal of Employment Counseling*, 48(4), 179—181.
- Seidman, Irving. 2006. Interviewing As Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education And the Social Sciences. 3. Baskı. Teachers College Press. New York, London.
- Super, D. E. (1957). The psychology of careers; an introduction to vocational development.
- Van Manen, Max. 1990. Researching Lived Experience Human Science for an Action Sensitive Pedagogy. State University of New York Press.
- Vondracek, F. W. (1992). The construct of identity and its use in career theory and research. *The Career Development Quarterly*, 41(2), 130—144.
- Watson, T. J. (2009). Narrative, life story and manager identity: A case study in autobiographical identity work. *Human Relations*, 62(3), 425—452.
- Yalçın, H., & Demirekin, M. (2013). Lisans eğitimi alan öğrencilerin, kadın akademisyenlerin çalışma yaşamındaki durumlarına yönelik algıları. *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(2).
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E., & Özdemir, G. (2012). Türkiye'de Kadın Akademisyen ve Araştırmacıların Karşılaştıkları Sorunlar ve Tarıma Bakış Açılırları. *JOTAF/Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 50—56.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Babadan Oğula Aktarılan Bir Miras Olarak Ayakkabıcılık Mesleğinde Yaşanan Değişimler: Denizli-Yeşilyuva Örneği

Changes in the Shoe-making Profession as a Legacy Transferred From Father to Son: Denizli-Yeşilyuva Sample

Türkan ERDOĞAN¹ , Şirin Eda UYANIK¹

¹Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli, Türkiye

ORCID: T.E. 0000-0002-6880-8693;
Ş.E.U. 0000-0002-0677-5080

Corresponding author:

Türkan ERDOĞAN,
Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli, Türkiye
E-mail: terdogan@pau.edu.tr

Submitted: 18.11.2019

Revision Requested: 12.02.2020

Last Revision Received: 28.03.2020

Accepted: 31.03.2020

Published Online: 29.05.2020

Citation: Erdogan, T. ve Uyanik, S.E. (2020).
Changes in the shoe-making profession as a
legacy transferred from father to son: Denizli-
Yeşilyuva sample. *Journal of Economy Culture
and Society*, *Supp(1)*, 207-228.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0096>

ÖZ

Bu makalede Denizli ilinin (daha önce Acıpayam ilçesine bağlı köy statüsünde olan) Yeşilyuva mahallesinde geçmişten günümüze devam eden ayakkabıcılık mesleğindeki endüstriyel gelişmeler ve buna bağlı olarak yaşanan mesleki iş bölümü, üretim yeri ve tekniği ile mesleğin babadan oğula aktarımı vb. konulardaki değişimler üzerinde durulmuştur. Nitel araştırma tekniklerinden katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada ayakkabıcıların mesleğe karşı tutumlarının, üretim biçimlerinin, mesleki aktarımın ve iş bölümünün nasıl olduğu ve zamanla nasıl değişim geçirdiği saptanmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre, eskiden basit aletlerle ve kol gücü ile icra edilen bir zanaat olan ayakkabıcılık mesleği, endüstriyel gelişim sonrasında şehirde yaşanan fabrikalaşmadan zamanla etkilenmiş, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Yeşilyuva'da ayakkabı üretimi, makineleşmeye dayalı olarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Sanayileşme ve makineleşmenin zaman içerisinde yarattığı değişimler, usta-çırak ilişkisinde ve imalathane çalışanlarının iş ve görev paylaşımında bazı değişikliklere yol açmıştır. Ayakkabıcılık mesleğinin babadan oğula aktarımında da artık kırılmalar yaşanmaktadır. Yeşilyuva'dan Denizli kentine yaşanan göçler mesleği olumsuz etkilemektedir. Göç edenler kentte mesleklerine devam etmemekte, başka sektörlerde çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla göç sonrası ayakkabıcılık mesleği, işgücü ve üretim biçiminden etkilenmiş, zaman içerisinde bu mesleği sürdüren bireylerin sayısında azalmalar görülmeye başlamıştır. Bu değişiklikler aynı zamanda sektörlaşmenin de zayıflamaya başladığının işaretidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomik Değişme, Makineleşme, Ayakkabıcılık, Usta-Çırak İlişkisi, Meslek Eğitimi

ABSTRACT

In this article, industrial developments in the shoe-making profession of continued from the past to the present in the Yeşilyuva neighbourhood (formerly a village in Acıpayam district) of the Denizli province, changes in

occupational division of labor, production place and technique, transfer of the profession from father to son, etc. were discussed. In this study, using participatory observation and semi-structured interview techniques among qualitative research techniques, the objective was to learn from individuals about their attitudes towards the profession, their professional modes of production, what happened during the professional transfer phase, and how the division of labor was, and to determine how it has changed over time. According to the research findings, the shoe-making profession, which used to be a craft performed with simple tools and arm strength, was affected by the factorization in the city. After the industrial development, the production of shoes in Yeşilyuva began to be based on the mechanization of the production of shoes in Yeşilyuva, especially during 1990s. Industrial developments and changes created by mechanization over time have led to some changes in the master-apprentice relationship, and in the work and task sharing of factory workers. There are now breaks in the transfer of the shoe-making profession from father to son.

Keywords: Socio-Economic Change, Mechanization, Shoe-making, Master-Apprentice Relationship, Profession Transfer

EXTENDED ABSTRACT

With the emergence of steam machines after the industrial development, a significant change in production patterns was observed. Effects of the industrial revolution changed not only the mode of production, but also the occupational authority, division of labor, working conditions and professional ethics, etc. These changes are also parallel with the factorization process. With the effect of factorization, mass production began to spread all over the world, which affected many professions and caused some changes. In this context, the changes have taken place mostly in traditional professions based on handicrafts. Some of the traditional professions based on arm strength were subjected to change, while others were doomed to extinction.

In this article, industrial developments in the shoe-making profession from the past to the present in the Yeşilyuva neighbourhood (formerly a village in Acipayam district) of the Denizli province, changes in occupational division of labor, production place and technique, transfer of the profession from father to son, etc. were discussed. According to the literature review conducted in the study, the fact that this is the first sociological study on this subject reveals the importance of our research.

In this study, which uses semi-structured interview techniques from qualitative interview techniques, interviews with 14 interviewees, including 7 fathers and 7 sons, were completed in order to better determine the changes in the transfer of the profession from father to son. With the data obtained from the interviews, it was aimed to determine the occupational change and the breakdowns in the transfer of the profession from father to son.

The history of the shoe-making profession in Yeşilyuva dates back to ancient times. The history of the shoe-making profession, which is still in place in Yeşilyuva, and which has been a settlement since ancient times, dates back to the time before this region was dominated by the Turks. The suitability of environmental conditions and the fact that the tribes settled in the region are engaged in livestock, make Yeşilyuva very suitable for the development of leather work. The aim of this research is to determine how this profession, which dates back to ancient times, has been subjected to a change after the industrial development and the breakdowns in the transfer of the profession from father to son.

As a result of interviews, it was concluded that the industrial development and mass production affected the shoe-making profession in Yeşilyuva. The profession of shoe-making, a craft based on handicrafts and arm strength, was influenced by mass production in cities, and suffered significant changes as a result of these effects. The production with arm strength started to be mechanized in the 1990s. Today, new machines continue to arrive at the shoe mills in Yeşilyuva. With mechanization,

changes have begun to take place in the spatial sense. Production, which used to be made in small shops under houses, is now continuing in the Yeşilyuva Shoe-makers Industrial Site, which started to be built in the 1980s. The changes that come with mechanization are not limited to spatial change. There have also been changes in the professional division of labor. Production with 2-3 people in small shops in the past, continues today with more people in larger factories. Production is now divided into different stages, and continued by different people. This change has also led to changes in professional authority. While capital owners took part in every stage of production in the past, they became more interested in the economic parts of the work than the manufacturing phase, and left the production to craftsmen working in factories. At this point, it is seen that the master-apprentice relationship, based on vocational teaching, has turned into a boss-worker relationship with economic concerns.

Apart from the changes mentioned, there are breaks in the profession that is passed from father to son as a professional inheritance. Sons who came to the shop with their father at a young age and started to learn the profession, and took over the profession in the future, have started to work in different sectors today. The main reason for this is that the profession no longer provides an economic income as it used to, and with the arrival of machines, the profession has started to require an economic capital. Thus, there are disruptions in the transfer of the shoe making-profession, which is seen as a cultural capital and a family heritage. These troubles have led to a weakening of the profession.

Individuals who are unable to continue their shoe-making profession migrate to the city and turn to different sectors. The profession has been negatively affected by this migration. These negative effects are explained as the difficulty of finding people to work in the sector and the lack of growing individuals to continue the profession anymore. These problems show that the profession of shoe-making in Yeşilyuva is becoming increasingly weak.

1. Giriş

İnsanlık tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birinin Sanayi Devrimi olduğunu belirtebiliriz. Sanayi Devrimi sonrasında insan gücüne dayalı üretimden makine gücüne dayalı üretime geçiş yaşanmıştır. Makinelerin üretime katılması ile beraber üretim küçük imalathanelerden dev fabrikalara taşınmıştır. Bu husus üretimin hızını, üretim biçimini ve tekniğini, üretimde iş bölümü ve ilişkileri vb. değiştirmiştir. Fabrikalaşmanın yaygınlaşması ile seri üretim de yaygınlaşmış ve buna bağlı olarak geleneksel üretim yapan meslekler de kentlerdeki seri üretime yetişebilmek adına makineleşmek zorunda kalmıştır. Genel olarak bakıldığında, değişimin etkileri ile beraber geleneksel üretim tarzından modern üretim tarzına geçiş yaşanmıştır.

Mesleklerin tanımlanmasında içinde bulunduğumuz 20. yüzyılın ortalarından itibaren sanayisi gelişmiş ülkelerde önemli farklılaşmalar görülmektedir. Bu farklılaşma mavi yakalı işlerde çalışanların oranında düşüş, uzmanlık gerektiren işlerde istihdam oranında artış şeklinde gerçekleşmiştir (Giddens, 2000, s. 333). Sözü edilen değişimlerin en net görüldüğü meslekler geleneksel meslekler olmaktadır. Geleneksel mesleklerin birçoğu ya değişime maruz kalmış ya da yok olmaya başlamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz değişimler bağlamında Denizli ilinin Acıpayam ilçesine bağlı (daha önceleri köy statüsünde olan) Yeşilyuva mahallesindeki ayakkabıcılık mesleğinde de makineleşmenin yaşandığını görmekteyiz. Bundan 20-25 yıl öncesine kadar geleneksel üretim ile gerçekleştirilen mesleğin, 1990'lı yıllardan itibaren makineleşmeye başlaması ile beraber üretim biçimlerinde farklılıklar görülmüştür. Bu hususun etkisi mesleğin üretim safhalarında da kendini göstermiştir.

Bu çalışmanın temel amacı endüstriyel gelişime paralel olarak Yeşilyuva'daki ayakkabıcılık mesleğinin nasıl ve ne yönde değişiklikler gösterdiğini saptamaktır. Belirttiğimiz amaç çerçevesinde çalışma kapsamında şu temel sorulara cevaplar aranmaya çalışılmıştır:

1. Söz konusu değişimlerin mesleğin icra ediliş biçimine, mesleki otorite ve iş bölümüne etkileri nasıl ve ne yönde olmuştur?
2. Söz konusu değişimler bu mesleğin bir miras olarak babadan oğula aktarımına nasıl ve ne yönde etkide bulunmuştur?
3. Sözü ettiğimiz mesleki kırılmaların mesleğin devamlılığına nasıl bir etkisi olmuştur?

Araştırmanın evrenini Denizli İlinin Acıpayam İlçesine bağlı (daha önceleri köy statüsünde olan) Yeşilyuva Mahallesindeki ayakkabı üreticileri oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden hareketle çalışmada katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda katılımcılara sorulacak soruların yer aldığı bir görüşme formu hazırlanmış, pilot aşamasında bu form kullanılarak 2 baba 2 oğul ile görüşmeler yapılmış, pilot görüşmelerin sonuçlarına göre form yeniden değerlendirilerek son şekli verilmiş ve sahaya çıkmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda mesleğin babadan oğula bir mesleki miras olarak nasıl ve ne şekilde geçtiğini tespit etmek amacı ile hareket ettiğimiz için araştırmamızda kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Kartopu örnekleminde başlangıç olarak çalışılacak konuya uygun birkaç olay tespit edilir ve bu tespit edilen olaylar araştırmacıyı daha fazla olaya yönlendirerek beklenenden daha çok olaya ulaşmasını sağlar. Söz konusu örneklem, çalışmanın devam ettiği süre içerisinde eklenen katılımcılar veya olaylardan oluşur (Özen ve Gül, 2007, s. 413). Bu tekniğin uygulanması aşamasında sahadaki katılımcıların yönlendirmesi ile bu mesleği sürdüren baba-oğul çiftleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Pilot aşamasında 2 baba-oğuldan sonra, 3'ü emekli (Katılımcı 4, 7 ve 11) 11'i halen çalışan 7 baba ve 7 oğul olmak üzere 14 gönüllü ayak-

kabıcı ile daha görüşmeler yapılarak çalışmamız tamamlanmıştır. Her görüşme 1,5-2 saatlik süre aralığında gerçekleştirilmiştir.

2. Yeşilyuva'da Ayakkabıcılık Mesleği ve Ayakkabı Üretiminin Tarihi Hakkında Genel Bilgiler

Yeşilyuva, Denizli İlinin Acıpayam İlçesine bağlı 4362 nüfuslu bir mahalledir (acipayam.bel.tr). Eski adı Kayser olan Yeşilyuva 1908 yılına kadar köy olarak anılmış, bu yıldan itibaren kasaba olmuştur. Kayser adının Yeşilyuva ile değiştirilmesi 1925 yılında gerçekleşmiştir (yesilyuvam.tr.gg). 2012 yılında kabul edilen 6360 Sayılı, On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Denizli Belediyesi, Denizli Büyükşehir Belediyesine dönüştürülmüş ve birçok köy, mahalle statüsüne kavuşturulmuştur (mevzuat.gov.tr). Mahalle statüsüne kavuşturulan köylerden biri de Yeşilyuva'dır. Tarım ve hayvancılığa uygun olmayan coğrafi yapısı nedeniyle Yeşilyuva kısıtlı imkâna sahip bir bölgedir. Bu nedenle tarım ve hayvancılık genellikle ek geçim kaynağı olarak yapılırken, bölge halkının temel geçim kaynağı ayakkabıcılık mesleğidir (yesilyuvam.tr.gg).

Bölgede uzun yıllar boyunca devam eden dericilik, ayakkabıcılık mesleğinin ana alt yapısını oluşturmaktadır. Burada dericiliğin cazip hale gelmesinin temel sebebi, bölgede deri üretimi için yeterli su kaynaklarının bulunması ve bölgenin hayvancılık için uygun şartları barındırmasıdır (Türktaş, 2014, s.180; Türktaş, 2004, s. 26). Türklerin hâkimiyetine geçmeden önce Kaiseria adı ile anılan Yeşilyuva, antik çağda dericilik sektöründe bölgenin en önemli kenti olmuş ve çevresindeki yerleşim yerlerinin deri ihtiyacını da temin edebilmiştir (Kılıç, 2014, s.19). Türkler 1176 tarihinde Denizli'ye geldiklerinde kullandıkları dericilik tekniklerini, bölgede bulunan daha önce bu mesleği icra edenlerin deri işleme teknikleri ile birleştirmiş ve burada dericiliğin devam etmesini sağlamışlardır (Türktaş, 2004, s. 26). 13. yüzyıldan itibaren Yeşilyuva'da büyük bir gelişim gösteren dericilik Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir (Koyuncu Okca, A. ve Kouzhaıganova, M., 2015, s. 610). Başlangıçta beldenin üst tarafından alt başına kadar uzanan Cıllan ve Macar dereleri boyunca sıralanmış olan tabaklar daha sonra "Sevrekler Tepesi" civarında toplanmışlardır (Aykota, 2011, s.140). Debbağlığın piri olarak bilinen Ahi Evran'ın şeyhi olan Ahi Kayser'in bir süre Yeşilyuva'da bulunduğu, dericiliği öğrettiği ve usta-çıraklar yetiştirdiği bilinmektedir (Toker, t.y, s. 105; Kaptan, 1989, s. 113; Caner, 1986, s. 9—10).

Dericilik 13. yüzyılda sadece Yeşilyuva'da değil, Denizli'nin ekonomik hayatı için de önemli bir iş kolu olmuştur. Dericiliğin bu dönemde Denizli'de köklü bir iş kolu haline gelmesinde Ahi Kayser'in öğrencisi olan Ahi Evran'ın rolü büyüktür. Ahilik teşkilatını kuran Ahi Evran'ın Denizli'deki yaşamı ile ilgili bilgiler açık ve kesin olmadığı halde, burada bir süre yaşamış olduğu gerçeği, Denizli'de ticari hayat ve esnaf geleneğinin oluşması ve bugüne kadar izlerini devam ettirmesi açısından önemlidir (Haytaoğlu, 2006, s. 96). Ahilik 13. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinin ardından Türk toplumuna özgü bir mesleki örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar varlığını korumuştur (Durak, 2016, s. 111; Yüksel, 2019, s. 502; Keskin ve Marşap, 2011, s.378). Ahilik teşkilatı herkese açık olmasına rağmen daha çok esnaf ve zanaatkarlar arasında örgütlenmiştir. Ahilik ilk olarak debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan bir teşkilat olarak ortaya çıkmış, daha sonradan genişleyerek otuz iki sanat dalını bünyesinde barındıran bir kuruluş haline gelmiştir (Cora, 2017, s. 253; Yüksel, 2019, s. 504). Selçuklu Devleti döneminde benimsediği ahlaki meslek anlayışı ile halkı refaha ve huzura kavuşturan Ahilik teşkilatı, Osmanlı Devleti kurulduktan sonra da faaliyetlerini devam ettirmiştir. Osmanlı'nın ekonomik olarak gelişmesinde ve 15-16. yüzyılda dış ticarete Avrupa karşısında

avantajlı olmasında Ahilik teşkilatının rolü büyüktür. 17. yüzyıl sonlarına doğru gerilemeye başlayan Ahilik teşkilatı, gedik usulü ön plana çıkartılarak 1860 yılına kadar devam ettirilmiştir. 1861 yılında çıkarılan bir tüzükle tekele dönüşen zanaat ve ticaret hayatında çok büyük değişiklikler yaşanmamış, sistem varlığını loncalık sistemi olarak 1913'e kadar sürdürmüştür (Haytaoğlu, 2006, s. 97; Öztürk, Kaya ve Gedik, 2012, s. 344). Günümüzde ise Türkiye Esnaf ve Zanaatkarlar Konfederasyonu kendi kuruluş geçmişi yukarıda bahsettiğimiz loncalık sistemi ve onun ana merkezi olan Ahilik teşkilatına dayandırmaktadır (tesk.org.tr). Ancak araştırmamıza dâhil ettiğimiz katılımcılar bu konfederasyonla birebir bağlantılarının ya da üyeliklerinin olmadığı bilgisini vermişlerdir.

19. yüzyıl ortalarındaki kayıtlara bakıldığında Yeşilyuva'da yaygın olarak devam eden meslek kolu dericiliktir. Bu dönemde köyün nüfusu yaklaşık 2460 kişi olarak bilinmektedir. Ve bölgedeki meslek gruplarının %30,7'sini dikici adı ile anılan ayakkabıcılar oluşturmaktadır. Bunun dışında 44 hane reisi debbağ olarak kaydedilmiştir. Bu dönemin kayıtlarına bakıldığında köyün toplam hanelerinin %40 gibi önemli bir oranı dericilik ile ilgili mesleklerle ilgilenmektedir (Haykırın ve Çetin, 2014, s. 29; Özçelik, 2014, s. 68—71). Ancak ilerleyen zamanlarda sanayi ve ticaret ağırlığının Denizli'ye kayması ve bölgenin önemli pazarlarından olan Karahöyük pazarının eski önemini yitirmesi, buradaki dericilik faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş, tabaklığın zaman içerisinde kaybolmaya başlamasına sebep olmuştur (Koyuncu Okca, A. ve Kouzhaıanova, M., 2015, s. 610).

Dericiliğin devamı ya da bir yan kolu olarak görülen ayakkabıcılık mesleğinin Yeşilyuva'da tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de, bölgede bulunan antik çağa ait bir yazıt, ayakkabıcılık mesleğinin ilköğretilere kadar uzandığını göstermektedir (Kılıç, 2014, s. 19). Ayakkabıcılık mesleğinin Yeşilyuva'da geleneksel şekilde devam ediyor olmasının temel sebebi, ahilik kültüründen gelen bu mesleğin halen babadan oğula usta-çırak ilişkisi şeklinde aktarılmasıdır. Çırak, usta olabilmek için en az 4 sene bir ustanın yanında çalışmakta ve dört senenin sonunda usta, çırağın yetiştiği kanaatine varırsa, çırak ancak o zaman usta olabilmektedir (Türktaş, 2014, s. 182, Çot, Nerkiz ve Karakaya, 2014, s. 210, Caner, 1986, s.95). Ahilik eğitim ve öğretiminde asıl amaç, ahlaklı ve mesleki eğitim almış terbiyeli bireyler yetiştirmektir. Bu amaç doğrultusunda mesleğe ilk adımını atan çıraklara mesleki eğitim verilirken, aynı zamanda ahlaki değerler de öğretilmektedir. Bu yönüyle ahilik sadece bir esnaf teşkilatı olmayıp, kültürel ve ahlaki boyutları olan bir sosyal kurum görevini de üstlenmektedir (Kızıler, 2015, s. 414—418; Yüksel, 2019, s. 515; Durak, 2016, s. 111; Durak ve Yücel, 2010, s. 100).

Yeşilyuva'da mesleki örgütlenmeye ilişkin girişimlere bakıldığında ilk olarak, Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan 1946 yılına ait bir belgede 30 yıl süresince, 1000 Türk Lirası sermaye ile ayakkabıcılık mesleğini icra eden esnafı korumak ve ayakkabı üretimini geliştirmek amacı ile Yeşilyuva'da bir kooperatif kurulduğu görülmektedir. Kooperatif, Mahdut Sorumlu Yeşilyuva Umumi Ayakkabıcı Sanatkârları Küçük Sanat Kooperatif Ortaklığı adıyla kurulmuştur. Kooperatifin kurulma amacı esnafın üretimde kullandığı hammaddeleri uygun fiyata alması ve ürettiği ayakkabıları satabileceği bir pazar oluşturma imkânı sağlamasıdır (Haykırın ve Çetin, 2014, s. 29). Daha sonra 1965 yılında kurulan Esnaf Kefaret Kooperatifi esnafın kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmuştur. Üye sayısı 600'ü aşmış ve ilerleyen zamanlarda hızla artmıştır. Kooperatif daha çok ayakkabı alanında faaliyet gösteren esnafa kredi sağlamıştır (Caner, 1986, s. 98). Günümüzde ise Yeşilyuva'da mesleki örgütlenme adına bir kooperatifleşme gerçekleştirilememiştir.

Yeşilyuva'da geçmişte ayakkabı tabanı çeşitliliğine bakıldığında sırayla; camız kösesinden yapılmış yemeni türü ayakkabı, kamyon lastiği tabanlı ayakkabı, yemeni türü ayakkabı, kamyon

lastiği tabanlı ayakkabı, gıcırdağı ayakkabı ve son olarak plastik tabanlı ayakkabı üretildiğı görülmektedir. Zaman içerisinde üretim ve kullanım kolaylığından dolayı hem ayakkabı üreticileri hem de tüketiciler tarafından plastik tabanlı ayakkabılar daha çok tercih edilmeye başlanmıştır. Günümüzde gerek Yeşilyuva'da gerekse Denizli'de artık kösele ayakkabı tabanı üretimi yaygın olarak yapılmamaktadır. Bunların çoğı başka illerden Denizli'ye getirilmektedir. Ancak Denizli'de beş tane plastik ayakkabı tabanı üreten fabrika bulunmaktadır ve bunların da hepsi Yeşilyuvalılardandır. Yeşilyuva'da günümüze kadar yemeni, tulumbacı, yan düğmeli, içten kollu, dıştan bağcıklı, magoson, gıcırdağı gibi ayakkabı çeşitleri üretilmiştir (Türktaş, 2014, s. 180—182). Bunların dışında günümüzde terlik türü ayakkabı ve çizme üretimine halen devam edilmektedir.

Yeşilyuva'da ayakkabı üretiminin aşamaları; saya kesimi, saya tıraş yapma, saya dikimi, ayakkabı kasma-tabanı yapıştırma, freze, fora, boyama, satış şeklinde sıralanabilir. Eskiden bahsi geçen her aşamayı kendileri yapan ustalar, artık yaşanan makineleşme ile beraber belirli bölümler üzerinde ustalaşmaktadırlar (Caner, 1986, s. 96—97, Çot vd., 2014, s. 211). Bu bakımdan ayakkabı üretimi nitelikli iş gücü gerektirmesi sebebi ile emek yoğun bir sektördür. Makineleşme ile beraber yaşanan mesleki uzmanlaşma sonrası mesleki iş bölümünde değişiklikler görülmüş, kadınlar da üretime katılmaya başlamışlardır (Koyuncu Okca, A. ve Koızhaıganova, M., 2015, s. 614). Kadınlar nitelikli iş gücü gerektiren bir işten ziyade saraçlık mesleğı ile sektöre katkıda bulunmaktadırlar. Saraçlık saya denilen ayakkabının üst kısmının elde dikme işine verilen isimdir (Çot vd., 2014, s. 211).

Dünya'da ayakkabı sanayisi 1975 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. Özellikle ayakkabıcılık sektöründeki makineleşme, ihracatın artması ve devlet ile olan ilişkilerde görülen gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. 1980'li yıllarda ülkemizde görülen liberal ekonomi politikaları ve kolaylaşan ithalat, ayakkabı sektöründe de etkilerini göstermiştir. Günümüzde ayakkabı sektöründe; tam makineleşmiş, yarı makineleşmiş ve geleneksel yöntemlerle üretim olmak üzere, üç farklı teknoloji düzeyi bulunmaktadır. Ayakkabı sektöründe kullanılan makinelerin Türkiye'de üretilmemesi maliyeti arttırmakta ve bu sektörü sermaye gerektiren bir iş kolu haline getirmektedir. Sektörün %30-35'i tam makineleşmiş işletmelerden, %65-70'i ise yarı makineleşmiş işletmelerden oluşmaktadır. Yarı makineleşmiş işletmelerde üretimin bazı aşamaları makinelerle yapılırken el aletleri ile üretim de yapılmaktadır (Esnaf ve Sanatkarlar Özelinde Sektör Analizleri Projesi, 2017, s. 338—346). Bu durumda Yeşilyuva'daki makineleşmeye bakıldığında, buradaki ayakkabı imalathanelerinin yarı makineleşmiş işletme kategorisine girdiğı söylenebilir. Bölgede her ne kadar makineleşme yaşanmış olsa da sektörün ve yeni rekabet ortamının getirdiğı sermaye birikimi ve teknolojik gelişmelerden yoksun olan Yeşilyuva'da ayakkabıcılık mesleğı giderek gerilemekte ve mesleğı icra eden kişi sayısında ciddi bir düşüş görülmektedir. 1985 yılında 800-900 tane maliye kayıtlı esnaf bulunurken, 2014 yılına ait verilere bakıldığında bu sayı 214'e kadar düşmüştür. Ayakkabı üretimini yeniden canlandırmak adına Ayakkabıcılar Sitesi faaliyete geçirilmiş, standarda uygun üretim alanları oluşturulmuştur (Türktaş, 2014, s. 183; Çot vd., 2014, s. 210). Yeşilyuva mahallesinde 40 dekar alan üzerine kurulu 254 işyeri kapasiteli Ayakkabıcılar Sanayi Sitesinde 1000 kişiye istihdam sağlanmaktadır (Ekonomik Yönüyle Denizli, 2018, s. 48). 2017 yılına ait verilere göre Ayakkabıcılar Sanayi Sitesinde aktif kullanılan işyeri sayısı 175, doluluk oranı %69 iken (81 İl Sanayi Durum Raporu, 2017), 2018 yılı verilerinde ise aktif işyeri sayısı 204'e, doluluk oranı ise %80'e yükselmiştir (81 İl Sanayi Durum Raporu, 2018). Görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında doluluk oranının yıllar içerisinde artmasının sebebi, Ayakkabıcılar Sitesine taşınmanın yavaş bir şekilde gerçekleşmesi olarak saptanmıştır. Ayakkabıcılar sitesindeki doluluk oranı artarken üretilen ayakkabı sayısı düşmektedir. 2014 yılına ait verilere göre Yeşilyuva'da yılda 3 milyon çift

ayakkabı üretilmektedir (Türktaş, 2014, s. 183). 2017 yılı verilerine bakıldığında ise bu rakamın 500.000 çift ayakkabıya düştüğü görülmektedir (Ekonomik Yönüyle Denizli, 2018, s. 48). Üretimdeki düşüşün sebeplerini; ara eleman eksikliği, sermaye ihtiyacı, yüksek enerji maliyetleri, markalaşmanın yetersiz olması, makineleşmede dışa bağımlılık ve yerli imalatın eksikliği, ulaşım maliyetlerinin yüksek olması, yeni sanayi sitesine taşınma, sendika, kooperatif gibi mesleki örgütlenmede yetersizlik ve girişim eksikliği şeklinde sıralayabiliriz.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. Endüstriyel Gelişme ve Mesleki Değişimler

Makineleşme, endüstriyel gelişimin önemli süreçlerinden biridir. 1768 yılında James Watt tarafından bulunan 'buhar makinesi' ile emek yoğun olan üretimden makine yoğun üretime geçilmiştir. Bu süreç Sanayi Devrimi olarak adlandırılır (Mahiroğulları, 2011, s. 42). Teknolojinin kullanımı ve geliştirilmesi açısından bir milat olan Sanayi Devrimi ile önüne geçilemeyecek bir gelişme süreci başlamıştır. Ufak imalathanelerden dev fabrikalara geçiş yaşanmıştır (Ören ve Yüksel, 2012, s. 45—46). Daha fazla miktarda enerjiyi daha az zamanda işe dönüştürebilme niteliğine sahip olan makineler, bu yolla ekonomik gelişmeyi hızlandırmada etkili olmuştur. Makineleşme sonucunda hem üretim sürecinin hızında hem de miktarında önemli artışlar meydana gelmiştir. Makinelerin ulaşım araçlarına uygulanması sonucunda üretim faktörlerinin, toplumun öğeleri arasındaki dolaşım hızı ve miktarı artmıştır (Erol, 2002, s. 135). Buna mukabil üretim sürecinde kol gücü eski önemini giderek yitirmeye başlamıştır. Makineleşme ile birlikte en temel üretim ögesi olan emeğin rolü ve etkinliği farklılaşmaya başlamıştır. 1990'lı yıllardan sonra makinelerin üretimde yerini alması ile kol gücünün önemini yitirdiğini Yeşilyuva'daki ayakkabıcılık mesleğinde de görmekteyiz:

Mesela artık makineler var. Bunu eskiden tüpte ısıtırdık, elde yapıştırıyorduk. Bayağı zahmetliydi, bir de güç istiyordu. Şimdi öyle değil, koyuyorsun makineye o yapıştırıyor (Katılımcı 3, 40').

Sanayileşme ve makineleşme ile birlikte seri üretim yaygınlaşmıştır. Geleneksel olarak küçük dükkânlarda üretime devam eden meslekler ya imalathanelere ya da fabrikalara taşınmıştır. Fabrikalar sistemleştirilmiş bir makine olarak görülebilir. Fabrikalar, zanaatkarların yaptıkları ayrıntılı işlerin hepsini bir arada kendi başına ortaya çıkartabilen bir makine ya da aynı anda aynı işi yan yana olacak şekilde ortak bir güç kaynağı aracılığı ile birbirini tamamlayarak yapan bir makineler topluluğudur. Yani fabrikalar teknik anlamda bir bütünlük içermektedir (Marx'tan, akt. Bademli, 1978, s. 20—21). Dolayısıyla küçük imalathanelerde üretime devam eden 'küçük üreticiler' fabrikadaki seri üretimden etkilenmiştir. Yeşilyuva da 1980 sonrasında kent merkezinde baş gösteren seri üretimden etkilenmiştir:

Eskiden rakibimiz yoktu, şimdi rakip çok. Eskiden el emeği göz nuruydu. Şimdi adam kurmuş fabrikayı el değmeden daha hızlı seri bir üretim yapıyor (Katılımcı 10, 29).

Tabii fabrikalar çıkınca bizim işler azaldı. Düşün bir fabrika sadece bütün köyün ürettiğinden fazlasını üretiyor belki de. Bu yüzden bizim satışlar düştü tabii (Katılımcı 4, 65).

Yeşilyuva'da ayakkabı üretiminin 1990-1995'li yıllara kadar makine kullanımı olmadan devam ettiğini görüyoruz:

Eskiden dükkânlara köy içindeydi. Orada her aşama elde yapılıyordu. Makineler yaklaşık olarak 20-25 sene önce geldi (Katılımcı 5, 38).

1 Katılımcının yaşını ifade etmektedir.

Çok zorlanıyorduk. Şimdi çok basit. Mesela şimdi ayakkabı şekil alsın falan diye fırınlar var, önceden güneşte ısıtırdık. Dışarılara sererdik (Katılımcı 14, 52).

Katılımcılardan edindiğimiz bilgilere göre fabrikalardaki seri üretim hızına yetişebilmek için ayakkabı üreticileri üretimi makineleştirmek zorunda kalmışlardır. Değişen endüstriyel ilişkiler ve üretim biçimleri geleneksel üretime devamı imkânsız kılmaktadır:

Makine kullanmadan yapan yok şu an. Yetiştiremezsin bir de para kazanamazsın (Katılımcı 13, 20). Artık geleneksel şekilde elde üreten yok. Herkes makinelere geçti. Elde üreterek kazanç sağlayamazlar ki artık (Katılımcı 8, 47).

Hayır el işçiliği kalmadı. Üretim hızlanıyor artık (Katılımcı 12, 32).

Ancak Yeşilyuva'da fabrikalarda seri üretim için kullanılan bütünleşmiş makineler değil, her aşama için ayrı makineler kullanılmaktadır:

Her aşama için makine var artık. Sadece değişen hızlanma yani makine kullanımı, yoksa düzen aynı düzen. Eskiden her şey her aşama elde yapılıyordu (Katılımcı 11, 60).

Katılımcılardan biri ayakkabı imalatının bölündüğü ayrı iş kolları için gelen makinelerin farklı zamanlarda gelmeye başladığını şu sözleri ile ifade etmektedir:

Sonradan makineler geldi buraya sırayla. Örneğin kesme makinesi, zımpara makinesi, yapıştırma için pres, fırınlama makinesi. İlk taban yapıştırma geldi. Kesim makinesi falan vardı zaten üretilmişti yani ama buraya gelmemişti. İlk 20-25 sene önce gelmeye başladı (Katılımcı 3, 40).

Bir başka katılımcı ayakkabı üretimi safhasında kullanılan makinelerin nasıl kullanıldığını ve kullanım sırasını şu şekilde aktarmıştır:

Birinci aşama deri kesiliyor. İkinci aşamada benim yaptığım iş yani deriler inceltiliyor o makine ile. Önceden bıçakla tek tek yapılırmış şimdi bu makine var. Üçüncü. aşamada parçalar birleştirilip ayakkabının üst deri tarafı yapılıyor. Dördüncü aşama da kalıp ile bu deriler birleştiriliyor. 3 saat falan fırında kalıyor, artık dikiş yok yani. Çiviler çıktıktan sonra zımpara yapıyoruz (Katılımcı 13, 20).

Yeşilyuva'da ayakkabı üretiminde makinelerin kullanılmaya başlanması ise üretimin mekânsal olarak bir değişim yaşamasını zorunlu kılmıştır. Çünkü eski dükkânlar olabildiğince küçük olmakla birlikte bölgedeki yaşam alanı/ev ile iç içedir. Bu da üretimde makine kullanımını zorlaştırmaktadır. Eski dükkânlar havalandırması dahi olmayan olanakları sınırlı alanlardır. Dolayısıyla ayakkabı üretiminde kullanılmaya başlanan ilaçlar da çalışanları hasta edebilmektedir. Yeni alınan makinelerin hem dükkânlara sığmayışı hem de kapalı, havasız, dar ortamda çıkarttığı sesler üreticileri elverişsiz bir üretim ortamıyla baş başa bırakmıştır. Fiziki koşullar, sağlık ve hijyen ile ilgili koşulların elverişsizliği yeni bir üretim mekanına ihtiyacı zorunlu kılmıştır. 1980'li yıllarda temeli atılan Yeşilyuva Ayakkabıcılar Sanayi Sitesi'ne 2000'li yıllarda neredeyse bütün ayakkabı dükkânları taşınmış bulunmaktadır.

Küçük küçük dükkânlarda çalışıyorduk. Dört beş kişi çalışıyorduk 10 metrekaare dükkânda. Dükkân küçük ve ortam steril değil, şartlar zor (Katılımcı 9, 53).

Mesleklerin tanımlanmasında içinde bulunduğumuz yüzyılın başından itibaren sanayisi gelişmiş ülkelerde önemli değişimler yaşanmıştır. Sanayi Devrimi sonrası değişen üretim araçlarının ve küresel kapitalizmin dünyanın her yanına yayılması ile beraber üretim biçimlerinde değişiklik-

ler görülmüştür. Yaptığımız görüşmelere göre Yeşilyuva'daki ayakkabıcılık mesleği özellikle son 20-25 yılda ciddi değişimler göstermiştir. Makineleşme öncesi bütün aşamaları el işçiliği ile üretilen ayakkabılar günümüzde her aşamada farklı makineler kullanılarak üretilmeye başlanmıştır.

Thompson (2004, s. 327)'in işaret ettiği 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de “daha fazla sermaye, makine ve beceri gerektiren endüstrilerde bağımsızlığının bir kısmını” kaybeden zanaatkârın yaşadığı benzer bir durumun, ülke genelinde ve bölgede fabrikalaşma ve makineleşme süreci ile birlikte Yeşilyuva'daki zanaatkârların da yaşamaya başladıklarını belirtebiliriz. Hobsbawn (1987, s. 130), Almanya'da endüstrileşme ile birlikte fabrikaların gücü karşısında zanaatçıların karşılaştığı zorluklarla ilgili şu tespitte bulunur: Fabrikalarda makineleşmiş üretim, 19. yüzyılın sonlarına kadar kentlerde tüketilen en bildik malları –giyecek, ayakkabı, mobilya ve benzerlerini, gururlu zanaat ustasından, işçilerin kölece çalıştırıldığı atölyelere veya tavan aralarında çalışan dikişçi kadınlara dek el sanatı yöntemleriyle üreten yığıla insanın ayağının altındaki toprağı çekti. Almanya'da ayakkabı yapımıyla uğraşan insanların sayısında 1882-1910 arasında çok az bir düşme görülmekle birlikte 1890-1910 arasında deri tüketimi iki katına çıktı. Bu ürünün büyük bölümü, küçük atölyeler yerine daha büyük işyerlerinde üretilmekteydi. Hızla endüstrileşen ülkelerde endüstri öncesi imalat sektörü, böylelikle yeni işçilerin devşirildiği küçük fakat hiç de önemsiz olmayan bir havuz haline geldi. Thompson (2004, s. 294) da çalışmasında endüstrileşmenin dericilik sektöründeki etkisine dikkat çekerek endüstrinin İngiltere'ye yayıldığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ayakkabıcıların büyük köylerde debbağların ise küçük pazar kasabalarında yoğunlaştığından söz eder. Bir başka deyişle değişim ilk olarak seri üretimin kolaylaştığı dericilik sektöründe görülmüş, deri; pazar ekonomisi ve kapitalist-burjuva için “paha biçilmez bir meta”ya dönüşmüştür. İngiltere ve Almanya'da endüstrileşme ile birlikte yaşanan bu gelişmelerin bir benzerini Yeşilyuva'daki üreticilerin de yaşadıklarını belirtebiliriz. Yeşilyuva'da yüzyıllardan beri ayakkabıcılığı hem besleyen hem de ayakkabı üretiminin temeli olan dericilik zayıflamaya başlayan ilk sektör olmuştur. 19. yüzyılda yaygın bir şekilde varlık gösteren dericiliğin, 1980 sonrasında kent merkezinde ve çevre illerde başlayan seri üretimle birlikte burada zayıflamaya başlamış olması, ayakkabıcılık sektörünü hammadde ihtiyacı noktasında dışa bağımlı kıldığı gibi aynı zamanda sektörde işgücü kaybını da doğurmuştur.

3.2. Usta-Çırac İlişkisi, Otorite ve İşbölümünde Kırılmalar

Yeşilyuva'da ayakkabı üretimi geleneksel üretim döneminde bizzat usta zanaatkârlar tarafından yapılmaktaydı. Thompson (2004, s. 293)'ün tespitinden hareketle usta-zanaatkârı; “küçük atölyelerde ya da kendi evinde kendi adına işçi istihdam eden ve fabrika sahiplerinden bağımsız hali vakti yerinde olan” kişi olarak tanımlayabiliriz. Yeşilyuva'daki usta zanaatkâr için bu tanımlı geliştirerek aynı zamanda üretimin her alanında nitelikli olan ve bizzat üretim safhasında etkin olan bireydir diyebiliriz. Geleneksel meslek icra edilen dükkânlarda işin yapılışı bir zanaat şeklindedir. Dolayısıyla bu dükkânlarda usta-kalfa-çırac ayrımının temelinde üretimde bir işbölümü oluşturmak değil, daha çok icra ettiği zanaatı öğretmek yatmaktadır. Bu durum öğretmeye dayalı bir işbirliğinin oluşmasını sağlamıştır. Usta, kalfa ve çıraclarının yanında çalışarak zanaatının inceliklerini onlara öğretmeyi amaçlamakta ve çıracların görerek gözlemleyerek öğrendikleri işi denemelerine de olanak sunarak onları eğitmektedir (Bademli, 1978, s. 22—23). Yeşilyuva'da da yapılan görüşmelerden elde edilen veriler sonucunda usta-çırac ilişkisinin iş öğretmeye dayalı olduğu sonucuna varılmıştır:

Eskiden insanlar ufak çocuklarını ustaların yanına gönderirlerdi iş öğreysin diye (Katılımcı 3, 40).

Babanın yanında ya da başkasının yanında fark etmez, illa birinin yanına çırak olarak verilirsin. Maksat bir zanaat öğrensin çocuk (Katılımcı 4, 65).

Çıraklıktaki tek amaç çalışması değildi. Haylaz olmasın, mesleği yapmasa bile işi öğrensin diye ustanın yanına verilir (Katılımcı 5, 38).

Sanayi öncesi toplumlarda zanaat işine dayalı geleneksel meslekler, belirli örgütlenmeler ve kurumsallaşmalar aracılığıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Türklerde ahilik teşkilatı bu örgütlenmenin en temel örneğini teşkil etmektedir. Ahilik, debbağlık ve ayakkabıcılığın temelleri üzerine kurulu bir örgütlenme modelidir. Bu modelde çırak sadece iş hayatının gereklerini öğrenmemekte, iş hayatının dışında sosyal hayatın tüm alt alanlarında toplumun manevi-ahlaki değerlerini ve normlarını öğrenecek şekilde bir sosyalleşmeye tabi olmaktadır. Böylelikle genç birey, hem mesleğini hem de onu sosyal hayata hazırlayan yetişkinlik kişiliğini ve rollerini de öğrenmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, ayakkabıcılık üretimi genç bireyi yetişkin bireye dönüştüren bir örf-adet ocağıdır. Bu bağlamda Yeşilyuva'da usta-çırak ilişkisinin saygı ve sevgiye dayalı olmasının yanı sıra belli bir otoriteye de dayalı olduğunu görüyoruz. Usta çırağına sert davransa bile o ilişkinin saygıya dayandırıldığı gözlenmiştir:

Bizim burada ustaya çok saygı duymak zorundasın, aynı askeriyede er subay nasılsa öyle (Katılımcı 6, 57).

Eskiden usta çırak ilişkisi saygılı olurdu. Baba oğul gibi olurlardı (Katılımcı 7, 74).

Usta çırağı çok sert davranır tabii başta ama sonradan abi- kardeş, baba-oğul gibi olurlar. Hiç ayrılmaz çırak ustasının yanından. Babası gibi görür (Katılımcı 13, 20).

Yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre bir çırağın kalfa olabilmesi için ortalama 2-3 sene bir ustanın yanında eğitim görmesi gerekmektedir. Bu süre çırağın yaşıyla ve becerisi ile ilişkili olarak değişebilir. Geçmişten bugüne devam eden geleneğe göre çırağın yetiştiğine karar veren kişi gene ustasıdır. Usta, çırağına bir-iki çift ayakkabı yaptırarak yetişip yetişmediğine karar vermektedir. Türkteş (2004, s. 27)'in verdiği bilgiye göre bu meslek dalında bir ustanın yanında çırak olan bir kimseyi bir başkası ayartamaz, ayartırsa cezalandırılırdı.

Çocukluktan gelirdi. Bir iki sene çalıştıktan sonra yavaş yavaş alışırdı. Yaşı geldiğinde artık kendisi kalfalığa başlar. Ustası ona bir iki iş yaptırır mutlaka, yaptığı işten memnun kalırsa kalfalığa yükseltir (Katılımcı 3, 40).

Ustanın karar vermesi gerek. 5-6 sene çalışır ustanın yanında. Usta izin vermediği sürece dışarı gidemez (Katılımcı 11, 60).

Katılımcılardan edindiğimiz bilgilere göre bir çırağın artık kalfa olduğu, peştamal bağlama töreni ile esnafa/köye duyurulurdu. Törende kurbanlar kesilerek dualar edilir kalfalığı ve ustalığı hak edenlere peştamal bağlanırdı. Kalfalığı hak eden kişi artık mal alıp satabilme ve istediği yerde çalışabilme hakkını da elde etmiş olurdu. Kalfalıktan ustalığa geçen kişi işyeri açabilme hakkını elde edebilirdi (Türkteş, 2004, s. 27). 1960'lı yıllara kadar varlığını sürdüren peştamal bağlama törenlerinin detayları artık unutulmuş durumdadır:

Çok eskiden yapılırmış. Usta dua okuyup peştamalı 7 kere çözüp bağlayarak tören yaparmış ama şuan yapılmıyor. Biz de büyüklerimizden duyduk (Katılımcı 9, 53).

Ustalığı hak edene 'tamam sen peştamalı hak ettin' derlerdi ama şimdi tören falan yok. (Katılımcı 11, 60).

Sanayi Devrimi öncesinde var olan usta-çırak ilişkisi, devrim sonrası patron-işçi ilişkisine evrilmiştir. Bu değişim ile beraber usta-çırak arasında kurulan dayanışmaya dayalı ilişki patron-işçi ilişkisi ile beraber artık bir çatışma alanı haline gelmiştir ve bu dayanışma bir 'dikey çatışmaya' dönüşmüştür (Mahiroğlu, 2011, s. 43). Geleneksel üretimde sergilenen ortak çıkarlar temelindeki iş birliği, dayanışma, yardımlaşma örüntüleri artık günümüzde modern sanayiye dayalı üretimin kurallarına yerini bırakmıştır. Rekabet üretimde baskın ilke olmaya başlamıştır. Bu durum zamanla üreticiler arasındaki sosyal ilişkileri de etkileyebilme gücüne sahip olmuştur. Eskiden Yeşilyuva'da usta-çırak ilişkisi iş öğretmeye ve yardımlaşmaya dayalı durumdayken günümüzde makinelerin çoğalması ve işin sermaye gerektiren bir hal alması ile bir çatışma alanına dönüşmüştür. Bu çatışma alanı ustanın yetiştirdiği çırağın gelecekte kendine rakip olabileceğini düşünmeye başlamasına sebep olmuştur:

Şimdiki ustalar kendine rakip yetiştiriyormuş gibi görüyor, eskiden bu yoktu. Eskiden ustalar 'sen oldun' dediği zaman olurmuş. Şimdi usta işi öğretmiyor. Çocuklar da ben oldum diyerek kendisi ayrılıyor (Katılımcı 12, 32).

Yaptığımız görüşmeler, Yeşilyuva'da hem iş disiplininde hem de usta-çırak ilişkisinde değişimlerin yaşandığını açıkça göstermektedir. Ustanın çırak üzerindeki otoritesinde artık kırılmalar yaşanmaktadır. Thompson (2004, s. 308—309) İngiltere'de belirli endüstrilerin tarihini aktarırken endüstrileşmenin erken aşamalarında bazı endüstri dallarında imalatçıların yaşadığı genel ve özel güvensizliklerin eski ve yeni işçiler arasında beceri ve teknolojiye bağlı yaşanan çakışmalardan kaynaklandığı tespitinde bulunur. Katılımcılar, özellikle makinelerin tespiti ve kullanımını ile ilgili olarak yetersizliklerini ve bilgi eksikliklerini bizzat fuarlara katılmak suretiyle giderek Thompson'un işaret ettiği güvensizlik riskini azaltmaya çalışmaktadırlar. Ancak teknolojik yenilik ve yeni becerilere yatkın olma olasılığının, zaman zaman usta ile çırak ilişkisinde çatışma ya da rekabet ortamı doğurabildiği katılımcılar tarafından da şu şekilde ifade edilmektedir:

Şimdiki çıraklar resmen patron oldu. Çırağım benden sonra gelirdi işe. Eskiden usta kızacak diye biz rahat rahat oturamazdık bile (Katılımcı 12, 32).

Çırak kendi kendine kanaat getiriyor valla yetiştigine. Koyup gittiyse usta olmuştur. Daha eskiden usta söylemiş (Katılımcı 10, 29).

Mesleğin icra edilişi açısından değişimler sadece usta-çırak ilişkisi ya da ustanın otoritesi bağlamında olmamıştır. Üretim sürecinde ve mesleki iş bölümünde de değişimler gözlenmiştir. Eskiden bir dükkânın sahibi olan kişi (sermaye sahibi, patron) aynı zamanda usta olmakta ve usta olarak çalışmaktadır. Günümüzde bu durum değişime uğramış, usta ile patron farklı kişiler olmaya başlamıştır. Günümüzde patron sadece ekonomik işler, yani üretilen ayakkabının pazarlanması gibi bazı kısımlarda görev almaktadır. Ustalar ise sermaye sahiplerinin yanında çalışarak imalat kısmında bulunmaktadır:

Patron ve usta farklı kişiler. Patron yine bilir ama bunun tamamını bilenler artık azaldı. Para ve teknolojiye artış olduğu için. Usta baktığında yine ayakkabının nasıl olacağını, eksiklikleri görebilir. Ama üret dersin 1 takım ayakkabıyı 1 günde üretemez (Katılımcı 5, 38).

Patronlar işçilikten ziyade satış işi ile uğraşüyor, usta imalat sürecinde çalışıyor. Eskiden patron mutlaka işin ucundan tutarmış. (Katılımcı 12, 32).

Sanayi Devrimi sonrası makineleşme, mülkiyet araçlarına sahip olmayı önemli hale getirmiştir. Sermayesi olanlar mülkiyet araçlarına sahip olurken diğerleri emeklerini işverenlerin üç-

ret vermesi karşılığında satarak geçimlerini sağlamaktadır. Artık mülkiyete sahip olanlar, sahip olmayanların emeği üzerinde söz sahibi olabilmektedir. Ve mülkiyet araçlarına sahip olmayanlar için kendi emeğini özgürce kullanmak söz konusu bile değildir (Baştürk, 2012, s. 130—131). Bu noktada Yeşilyuva ayakkabı üretiminde de benzer dönüşümler yaşanmıştır. Dükkân içerisindeki iş bölümünde değişimler görülmektedir. Eskiden her aşamanın ustası farklı iken ve her aşama, farklı zanaat dükkânlarında gerçekleşmekte iken, günümüzde bir dükkânda bütün aşamalar farklı alanlarda uzmanlaşmış farklı ustalar çalıştırılmak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Daha önce farklı dükkânlarda ayrı ayrı gerçekleştirilen iş kolları tek bir mekâna geçildiğinde aynı çatı altında birleştirilmektedir. Sermaye sahibi olanlar ustaların işverenleri olmaya başlamış ve küçük dükkânlar yavaş yavaş birer imalathaneye dönüşmüştür:

Her işin ustası farklıydı. Dükkânlar zaten ufaktı. Bir dükkânın içinde bir masa vardı onun üzerinde en fazla 2-3 kişi çalışırdı. Mesela her dükkânda farklı işler yapılırdı, bir dükkânda saya dikilirdi bir başka dükkânda monte yapılırdı (Katılımcı 7, 74).

Bir usta bir ayakkabıyı tek başına üretemezdi. Her aşamayı başka başka ustalar yapardı. Şimdi de öyle her işin ustası farklı ama artık aynı dükkânda bir kişi için çalışıyorlar (Katılımcı 4, 65).

Thompson (2004, s. 294), İngiliz işçi sınıfının oluşumunu aktardığı eserinde 19. yüzyılın başında vasıflı ustaların ücretinin çoğu kez işgücü pazarındaki “arz ve talep” tarafından değil de toplumsal prestij ya da “gelenek” tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Yeşilyuva’da görüşmelerden edindiğimiz bilgilere göre usta ve kalfalara ücret, düzenli-sabit bir gelir üzerinden belirlenmemektedir. Burada belde genelinde halen sürdürülen gelenek; “parça başına yapılan ödeme” prensibine dayanmaktadır. Bu geleneğin niteliksiz işçi konumunda olup saraçlık mesleğini yapan bazı köylü kadınlar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yeşilyuva’da üretimin herhangi bir aşamasında yetkin olup, bireysel yetenek ve mesleki becerisini emeğiyle ortaya koyan her usta ve her kalfa “nitelikli işçi” konumundadır. Ancak sahadaki gözlemlerimiz ve katılımcılardan edindiğimiz bilgilerde dikkati çeken husus, imalathanelerde çalışan bireylerin birbirlerini ya da patronların işyerinde çalıştırdıkları elemanlarını “işçi” olarak tanımlamamalarıdır. Her çalışan, yaptığı işe göre geleneksel mesleki adlandırma ile usta, kalfa ya da çırağıdır. Buna karşılık imalathanede çalışan tüm emekçiler, işyeri sahibinden söz ederken “patron” tanımlamasını kullanmaktadırlar.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Yeşilyuva’da devam eden üretimin makineleşmiş olsa dahi fabrika türü üretim olarak adlandırılmayacağı belirtilebilir. Fabrika türü üretimde her işi bir arada yapan ve el işçiliğini neredeyse üretimden tamamen çıkaracak bir makinenin üretime dâhil olması söz konusudur. Ancak fabrika türü olmayan üretimde imalatta makineleşme olsa dahi imalat bu yönde değildir. Daha farklı bir mesleki işbölümü söz konusudur. Fabrika türü olmayan üretim, imalathaneler ve zanaat dükkânları olarak ikiye ayrılmaktadır ve aralarında temel bir farklılık söz konusudur. Zanaat işinde üretimin her aşaması tek bir kişi tarafından yapılmaktadır. İmalathanelerin belirleyici olan özelliği de ayrıntılı işlerin belirli aşamalara bölünmüş olmasıdır. Bir ürünün oluşumunda iş parçalarına ayrılır ve ayrılan her parça farklı bir işçiye verilir. Ve aşama aşama bu parçalar tekrar yapılmak üzere işçiler arasında döner. Zanaat işi ile uğraşan işçi ve imalathanelerde çalışan işçi arasındaki temel fark işin parçalara bölünüyor olması, yani işbölümü olgusunun varlığıdır. Ayrıntılı işlerde çalışan işçiler devamlı çalışmak için kendilerine bir işveren bulmak zorundadırlar. Zanaat işinde olduğu gibi kendilerine ayrı bir dükkân açamazlar (Bademli, 1978, s. 22—23). Yeşilyuva’da yapılan görüşmelerden elde edilen verilere bakıldığında bundan 20-30 sene öncesine kadar zanaat işi hâkim görünürken günümüzde bu durum yerini imalathanelere bırakmıştır. Bir işveren ve her bir farklı alan için uzmanlaşmış ustalar imalathanelerde çalış-

maktadırlar. İşveren daha çok ekonomik kısımlar, satış, pazarlama gibi konular ile ilgilenirken, ustalar imalat kısmında bulunmaktadır.

Günümüzde Yeşilyuva’da değişen işbölümünde kadınlar da kendilerine yer bulmaktadırlar. Saraçlık mesleğini icra eden kadınlar son 15-20 senedir üretimde aktif rol oynamaktadırlar:

Kadınlar saraçlık yapar burada. Şu ayakkabının ön kısmındaki dikişleri elde dikerler. Evde oturup yapıyor kadınlar bunu. Eskiden yapamazlardı, 15 senenin işidir (Katılımcı 4, 65).
Sayayı kadınlar dikerler mesela elde. Eskiden yoktu bu iş. Bir kadın var evde hazırlayıp getiriyor. (Katılımcı 1, 52).

Üretime katkıları ve rolleri dikkate alındığında, kadınların geri planda kaldıkları ve “kadın işi” olarak görülen geleneksel bir meslek olan terzilik mesleğine benzer bir rolü üstlendikleri görülmektedir. Görüşme yaptığımız katılımcılar, bu yönde bir beyanda bulunarak dikiş işinin daha çok kadının yapabileceği bir iş olduğuna dikkat çekmektedirler.

Thompson (2004, s. 312—313) 1840’larda Londra’da hem meslekler arasında hem de aynı mesleğin kısımları arasında “itibarlı” ve “itibarsız” diye açık bir ayrımın olduğunu ve bu ayrımın çok ünlü olduğu meslekler (mobilyacılar, marangozlar, doğramacılar, terziler ve giyim işleri ve inşaat endüstrisi) arasında ayakkabıcıların da olduğu ileri sürer. Mesleğin itibarlı kısmı işçilik kalitesi gerektiren lüks ve kaliteli dallardan, itibarsız kısmı ise “ucuz ve pis” olarak görülen sözleşmeli-basit işlerden oluşmaktadır. Ayakkabıcılık mesleği açısından bakıldığında 19. yüzyılın başlarında itibara dayalı ayrımın Londra’daki kadın ayakkabısı yapan “militan ve iyi örgütlenmiş” kunduracılarla erkek çizme ve ayakkabısı yapanlar arasında da görüldüğünü ileri süren Thompson (2004, s. 315—316), Northamptonshire ve Staffordshire’deki büyük çizme ve ayakkabı endüstrisinin kurulmasıyla her iki imalatçı kesimin giderek zayıfladığını belirtir. Buradan yola çıkarak Yeşilyuva’da imalatçılar arasında ürün farklılığı ve çeşitliliği açısından bir ayrımın yapılmadığını söyleyebiliriz. Her ne kadar “ucuz ve pis” olarak görülme de “basit” bir iş olarak tanımlanan saraçlık mesleğinin kadınlar tarafından yapıldığını ancak bu işin de “itibarsız” olarak tanımlanmadığını, “basit-kolay ama değerli” olarak görüldüğünü ayrıca ekleyebiliriz. Görüşmelerden edindiğimiz bilgilerden hareketle makineleşme öncesi ve sonrası Yeşilyuva’daki ayakkabıcılık mesleğinin kısımları arasında da itibar odaklı herhangi bir ayrımın yapılmadığını belirtebiliriz.

3.3. Babadan Oğula Aktarılan Bir Miras Olarak Ayakkabıcılık Mesleği

Sosyolojik tanımıyla meslek, belirli faaliyet alanları etrafında toplanmış ve şekillenmiş insan ilişkilerinin tamamıdır (Kemerlioğlu, 1973, s. 29). Meslek, insanlara yarar sağlayacak hizmet veya mal üretmenin karşılığı olarak maddi bir kazanç sağlayan, bir eğitim süreci sonucunda kazanılan bilgi, deneyim ve becerilere bağlı kurallı etkinlikler bütünüdür (Kuzgun 2003, s. 15). Meslek, bireyin kişisel yeteneklerinin ortaya çıkmasına yardımcı olurken, onun hayata bakışını, alışkanlıklarını, benliğini, kimliğini vb. biçimlendirir. Birey mesleği ile ilişkili olarak anlam üretir. Kişinin mesleği algılama biçimi onun düşüncesini, tutumlarını, yani genel olarak eylemlerinin biçimlenişini etkiler (İlhan, 2008, s. 315—316). Babadan oğula aktarılan meslekler geleneksel meslek tanımlaması içine girmektedir. Geleneksel meslek, eski zamanlardan beri süregelen, geleneksel anlamda usta-çırak ilişkisine dayalı olarak çırak yetiştiren, kol gücü ile üretim yapılan, el sanatları ile ilişkili meslek olarak tanımlanır (Yolcu, 2014, s. 1721). Geleneksel meslekler genel olarak babadan-oğula, ustadan-çırağa aktararak devamlılığını sürdürmektedir. Geleneksel meslek bir başka deyişle, belli bir geleneğe bağlı, usta-çırak ilişkisinin kuvvetli olduğu, ustanın bireysel yaratıcılığına dayalı, toplum tarafından o topluma ait bir ürünü ortaya koyduğu

kabul edilmiş, eski çağlardan beri varlığını sürdürmüş mesleklerdir (Duman, 2011, s. 15). Yeşilyuva'da ayakkabıcılık mesleği babadan oğula aktarılarak devam etmektedir. Yani mesleğin devamlılığı aile içinde sağlanmaktadır:

Babadan oğula aktarılır buralarda meslek, hatta dededen. Burada hangi dükkâna girseniz her-kese babasından kalmıştır (Katılımcı 3, 40).

Bu dükkânda büyüdüm ben 5-6 yaşından beri işi öğreniyorum (Katılımcı 14, 52).

Yani şimdi babadan oğula aktarılarak devam ediyor. Benim babam da bu işi yapardı, ben de yaptım, şimdi oğlum devam ediyor (Katılımcı 11, 60).

Meslekler büyük ölçüde insanların sosyalleşme araçları konumundadır. Aile ise enformel sosyalleşme aracıdır. Aileler çocukların meslek seçiminde ve çalışmaya bakış açılarında önemli roller oynamaktadırlar. Çocuklar bakıldığında genel olarak ailelerinin yaptıkları meslekleri tercih etmeye eğilimlidirler. Bu durum mesleki miras olarak adlandırılabilir. Bu miras biçimi çocuğun küçük yaşlarda aile bireylerinden birisi ile aile işletmesine gelmesi ile başlar. İlk olarak işyerine geldiklerinde olabildiğince ufak işler yaparlar. Daha sonraları yönetici konumuna geçerler. Mesleki miras bazı mesleklerde sosyalleşmeyi de kapsamaktadır (Bozkurt, 2012, s. 205). Buna göre geleneksel toplumlarda erkek evlatlar, babalarının mesleğini sürdürmek yoluyla ailenin toplumdaki genel statüsü ve saygınlığını korumuş olmaktadır. Başka bir deyişle babanın aile adına toplumdaki temsiliyeti artık aynı işi yapmakta olan erkek evlat tarafından sürdürülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Yeşilyuva'da yapılan görüşmeler sonucunda mesleğin bir mesleki miras gibi aile içerisinde aktarıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Erkek çocuklar, 5-6 yaşlarından itibaren babalarının dükkânlarına giderek orada zaman geçirmekte ve sosyalleşmektedirler. Meslek çok küçük yaşlarda çocuğa adeta bir miras gibi aktarılmaya başlanmaktadır:

Çocuk çirak olarak orada çalışmasa bile dükkân onun oyun oynar gibi iş yaptığı sosyalleştiği yerdirdi (Katılımcı 12, 32).

Sağda solda gezeceğine iş öğrensin derlerdi. Çocuk çok küçük yaşta tabii ki iş yapmazdı ama dükkâna gelip giderdi, etrafta dolanırdı (Katılımcı 11, 60).

Başlarda oyunlar oynarlar, bu sayede hem ortama hem mesleğe hem de insanlara alışır. Zamanla küçük işler yapmaya başlarlar. Arkadaşlar ile sosyal ilişkiler kurmaya başlarlar (Katılımcı 9, 53).

Katılımcılara bu mesleğin kendileri için ne anlam ifade ettiği sorulmuştur. Çoğu katılımcı, ayakkabıcılık mesleğinin çocuklar için "altın bilezik" değerinde olduğu görüşündedir. Yeşilyuva'da ayakkabıcılık doğuştan gelen ve aile aracılığıyla aktarılan bir kültürel sermayedir. Kültürel sermaye, gücü elinde bulunduranların eğitim yoluyla ailelere ve dolayısıyla bireylere de aşıldığı yapıdır. Aslında kültürel sermaye bireyin içinde bulunduğu sosyal ortamlardan, ailesinden aldıklarıdır. Yani bir nevi "bilgi sermayesidir" (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108). Yeşilyuva'da da ayakkabıcılık mesleğinin bu kültürel sermayeyi bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Yeşilyuvalı erkek evlatlar doğdukları andan itibaren bu mesleği öğrenmekte ve başka işler yapsalar bile mesleğin nasıl icra edileceğini her koşulda bilmektedirler:

Bir meslek bulunsun elinde derler bizim buralarda. İleride aç kalmazsın. Onun için bizim burada herkes iyi kötü anlar ayakkabıdan (Katılımcı 4, 65).

Burada herkes bilir bu işi, anasından doğdu mu onu bilir. Yani her ev yapar (Katılımcı 7, 74).

Gidip başka iş yapmış olsa bile geri döndüğünde mesela emekli olduğunda iş imkânı hazır olur. İyi para kazanırsın gene (Katılımcı 3, 40).

Araştırmada katılımcılara baba-oğul rolleri ve dükkânda usta-çırak rolleri arasında nasıl bir fark olduğu, baba-oğul ilişkisinin usta-çırak ilişkisine nasıl yansıdığı sorulmuştur. Aldığımız cevaplar baba-oğul olmak ve usta-çırak olmak arasında farklılıkların olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre iş öğretmek isteyen babanın dükkânda bir işveren duruşu sergileyerek, daha otoriter olması ve diğer çıraklara nasıl davranıyorsa oğluna da aynı şekilde davranması gerekmektedir:

Baba- oğul ilişkisi evde ve işte değişir. Dükkân ve ev aynı olmaz (Katılımcı 8, 47).

Oğlan dükkânın içinde çırak gibi olurdu küçükken, ayrıcalık görmezdi babasından (Katılımcı 4, 65).

Yani küçük yaşta çıraktan bir farkı olmazdı. Aynı çırak gibi çalışırdı. Babası da çıraklara nasıl davranıyorsa oğluna da aynı davranırdı (Katılımcı 5, 38).

Görüşmelerden elde edilen bilgilerden, erkek çocukların çıraklığı tamamlayıp artık baba ile beraber çalışmaya başlasalar bile son söz hakkının yine babada kaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bir dükkânda baba ve oğul beraber çalışıyor iken rol paylaşımının nasıl olduğu sorulduğunda artık bir çırak olmasa bile baba dükkânda olduğu sürece son kararın babaya ait olduğu görülmektedir. Erkek çocuk, babası işleri bütünüyle bırakıp dükkânı resmen oğluna devrettikten sonra ancak patron kişi konumuna gelmektedir:

Ben bıraktım mesela artık işi oğlan yapıyor. Ne zaman işin başına geçtiyse o zaman bildiğini okumaya başladı (Katılımcı 4, 65).

Baba daha dükkândaysa onun sözü geçer elbette (Katılımcı 8, 47).

Ben patronum oğlum kalfa. Öyle olmazsa diğer çalışanlara söz geçiremem burada. Arada sırada danişip istişare ederim ama sadece o kadar (Katılımcı 9, 53).

Babadan sonra mesleği sürdüren erkek evlatların üretim biçimine ilişkin olarak teknik bilgi, pazarlama ve satış stratejisi noktasında daha farklı yollara başvurdukları görülmektedir. Erkek evlatlar babalarına göre modern üretimin ilke ve süreçlerine daha kolay uyum sağlamakta olup, bunu da üretimde kâra dönüştürmeyi başarmışlardır. Babaların hala tek düze model ayakkabı ürettikleri, riski fazla göze almadan satış yaptıkları ve gelişen teknolojiye pek ayak uyduramadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Değişen çağa, yeni modellere, yeni pazarlama stratejilerine ayak uydurma konusunda erkek evlatlar babalarına oranla çok daha başarılı olmaktadır. Teknoloji kullanımına bakıldığında da mesleği devam ettiren evlatların üretimde artık önemli bir yere sahip olan makineleri kullanma becerileri babalarına nazaran çok daha gelişmiştir. Bu gerekçelerle, erkek çocukların çağın teknik-mesleki gelişmelerine ayak uydurma noktasında babalarıyla kıyaslandıklarında daha başarılı oldukları görülmektedir. Bu durum görüşme yapılan erkek çocuklar tarafından da ayrıca dile getirilmiştir:

Babalar masraf olacak diye bazı işlere girmezler, klasik devam ederler (Katılımcı 3, 40).

Üretimde de fark oluyor, satış konusunda da, imalatta da, hepsinde fark var günümüzde. Makineleri daha iyi kullanırız (Katılımcı 10, 29).

Baba ile oğul arasında mutlaka fark var. Çünkü teknoloji geliştiği için ben daha kolay ayak uydurabiliyorum. Babalar daha klasikler. (Katılımcı 8, 47).

Görüşme yaptığımız babalar, bu hususa dikkat çekerek çağın yeni gelişmeleri karşısında erkek evlatlarına nazaran yine de asıl deneyimli kişiler olarak kendilerini gördüklerini belirtmişlerdir. Oğullarını daha atak ve riski göze alan olarak tanımlarken, kendilerinin daha sağlamcı ve tecrübeli olduklarını ifade etmektedirler:

Ben biraz sağlamcı olmak isterim. Şimdiki gençler değişik modelleri görmek, değişik işler yapmak için sosyal medyayı kullanıyorlar. Tabii bizde o yok. Biz genelde klasik yönden halletmeye çalışıyoruz işimizi, öğrendiğimiz gibi (Katılımcı 9, 53).

Şimdi benim oğlan benden daha atak. Ben tecrübeli olanım ama o yeni atılımı daha kolay yapan kişi, bana göre gözü daha kara. Daha kolay risk alıyor (Katılımcı 4, 65).

Yüzyıllardır Yeşilyuva'da bir miras olarak babadan oğula aktararak devam eden bu meslek son yıllarda kırılmalar yaşamaya başlamıştır. Hobsbawn (1995, s. 236)'ın değindiği, Almanya'da bireysel mülk ya da aile mülkü olan ve patriarkal aile otokrasiyle yönetilen geleneksel işletmelerin dayandığı model, 19. yüzyılın ikinci yarısında endüstrilerin ihtiyaçlarının giderek dışına nasıl düştü ise benzer bir modele sahip olan Yeşilyuva ayakkabı imalatçılığı da geleneksel niteliğini kaybetmekte, dünya ve ülke ölçeğinde seri üretim yapan-tam makineleşmiş işletmeler-fabrikalar karşısında zayıf konuma itilmektedir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, yeni kuşak çocuğun ayakkabıcılık mesleğine pek hevesli olmadığını, bu nedenle de babadan sonra yeni ustaların yetişmeyeceğini ve ilerleyen yıllarda da meslekte bir düşüşün olacağını göstermektedir. Bu durumun sebebi ise katılımcılar tarafından artık bu işin sermaye gerektiren bir iş olmaya başlaması ve eskisi kadar ekonomik bir kazanç sağlamıyor oluşu şeklinde belirtilmiştir:

Artık çocuklar işi öğrenmek için gelmiyorlar. Sadece barkod yapıştırma gibi basit işleri yapıyorlar Dükkâna çocukları sokamıyoruz artık. Çırak da yetişmiyor zaten. (Katılımcı 8, 47).

Babasının yanına gelen az burada. Çırak yetişmiyor, eleman yok. Beş sene sonra çok zor olacak. Bu ustalar gittikten sonra ayakkabıcıların %50 %60'ı bırakır yani yapamaz (Katılımcı 6, 57).

Yeşilyuva'da ayakkabıcılık mesleği ailenin bütün erkek çocuklarına öğretilmektedir. Babadan sonra mesleği devralma noktasında sadece en büyük erkek çocuk devam ettirecek diye bir kaide bulunmamakta, isteyen her evlat bu mesleği yapmaya devam edebilmektedir. Görüşmelerden elde edilen verilere göre, eskiden bütün erkek çocukları babadan sonra mesleği sürdürürken, günümüzde bu sayı düşmektedir. Denizli veya başka kentlere göç edip sigortalı herhangi bir iş bulan erkek evlatlar geri dönmekte, ancak iş bulamayanlar Yeşilyuva'da mesleği devam ettirmektedirler. Ayakkabıcılık mesleğini icra eden babalar da mesleğin eskisi kadar ekonomik bir gelir sağlamıyor olması sebebi ile erkek evlatlarının başka sektörlerde çalışmalarını desteklemektedirler. Ayakkabıcılık mesleğini devam ettiren baba vefat ettikten sonra dükkân, mesleği devam ettiren erkek evlatların olmaktadır. Bu noktada diğer kardeşlerin rızası yasal yolla alınmaktadır. Bu durumda gelir/kazanç, dükkânda beraber çalışan erkek kardeşler arasında eşit pay edilmektedir. Erkek evlatlar ayakkabıcılık mesleğini yapmıyorsa dükkân, erkek-kız ayırmaksızın bütün çocuklara miras olarak kalmaktadır. Bu ancak baba vefat ettikten sonra dükkânda herhangi bir (ya da daha fazla sayıda) erkek evlat artık çalışmak istemezse uygulanan bir miras geleneğidir. Dükkânda hiçbir kardeşin çalışmaması durumu dikkate alındığında Yeşilyuva'daki aile yapısını, miras ölçütünden yola çıkarak aile tipolojisi geliştiren Fransız sosyolog Le Play'in (Sayın, 1990, s. 5; Öğün Boyacıoğlu ve Boyacıoğlu, 2008, s. 301) aile türlerinden biri olan kararsız aile ile benzeştirmek mümkündür. Buna göre bir tek aileden oluşan kararsız ailede mallar, baba öldükten sonra tüm evlatları arasında eşit pay edilmektedir.

3.4. Göçün Meslek Üzerindeki Etkileri

Göç, bireylerin ve toplumların akıllarında kalıcı izler kalmasına sebep olan dinamik bir olgudur. Bir duruma/sonuca (olmuş olan göç) işaret ettiği kadar aynı zamanda bir hareket ya da süreci (olmakta olan göç) ifade etmesiyle göç, başlı başına sosyal değişimin bir işaretidir. Göç, sosyal ve

kültürel değişmelerin hem ürünü hem de nedenidir. Göç olgusu nüfus alan bölgede/yörede/ilde önemli değişikliklere yol açtığı gibi aynı zamanda nüfus veren bölgede de toplumsal ve kültürel değişikliklere sebep olabilmektedir. Sosyolojik açıdan göçün yarattığı değişimler iki boyutta ele alınabilir: toplumsal/yapısal ve bireysel boyut. Yapısal boyutta ele aldığımız göç, bu süreci yaşayan toplumun yapısında koşullara bağlı olarak yavaş ya da hızlı değişiklikler yaratır. Bireysel boyutta ise göç, göçü bizzat yaşayan bireylerin yaşam tarzını, dünya görüşünü, maddi-manevi kaynaklarını, kimlik algısını, tutum, ilgi ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Erdoğan, 2017, s. 16).

Türkiye’de göçün tarihsel sürecine bakıldığında kırdan kente ya da kentten kente doğru göçün yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni makineleşme ile kırsal alandaki el emeğine dayalı işgücüne ihtiyacın azalması ve kentin sunduğu imkânların artık kırsala oranla daha cazip olmasıdır. İnsanların tarih boyunca yerleşim alanlarına baktığımızda Sanayi Devrimi sonrası nüfusun büyük çoğunluğunun kentsel alanlarda toplandığı görülmektedir (Tatlıdil, 2012, s. 333).

Yeşilyuva’daki ayakkabıcılık mesleği makinelerin gelmesi ile artık yoğun bir ekonomik sermaye gerektirmektedir. Ayrıca üretimde kullanılan malzemelerin fiyatında da artış görülmüştür. Bu sebeplerle artık mesleği devam ettirmek ekonomik güç ile ilişkili hale gelmiştir. Sermayesi olmayanlar mesleğe devam edememektedirler. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilere göre mesleğe devam edemeyenlerin büyük bir çoğunluğu kente göç etmektedir. Bu durum Yeşilyuva nüfusunda ciddi bir düşüşe neden olmuştur:

Eskiden 15 bin kadar nüfus vardı, şimdi 4 binlere kadar düştü, genelde Denizli’ye gittiler (Katılımcı 10, 29).

Göç olmaz olur mu? Denizli’ye gittiler daha çok. Denizli’de buraya kayıtlı 10.000 kişi vardır. Köyde yaşayan o kadar yok (Katılımcı 4, 65).

Yeşilyuva’dan kente göç edenlerin belli bir kısmı ayakkabıcılık mesleğini devam ettirse bile büyük bir çoğunluğu kendi mesleklerine devam etmemektedirler. Okumak için gidenler olsa da göç edenlerin büyük bir çoğunluğu sabit gelirlili, sigortalı bir işe girmek için gitmektedir. Yani göç ile gidenler farklı sektörlerde çalışmaya başlamışlardır. Görüşmeler sonucunda elde edilen bilgilere göre büyük çoğunluğu tekstil sektöründe kendisine yer bulmuştur:

Ekseri başka sektörler. Eden de var yani. Çünkü orada da ayakkabı imalatı yapıldığı için yapan da oldu. Tabii çoğu başka işlere girdi. Fabrika var çünkü oralarda. Tekstil falan o tarz şeylere girdiler (Katılımcı 3, 40).

Tekstil sektörüne girdiler. Burada şimdi insanların eli yatkın oluyor bu tarz el işlerine zaten. İnsanlar iyi kötü bir şey dikebilirler. O yüzden bunu tercih ediyorlar (Katılımcı 1, 52).

Günümüzde Yeşilyuva’da devam eden ayakkabıcılık mesleği büyük oranda kente göç yaşanmasından etkilenmektedir. Göç sonucunda köyde imalathanelerde çalışacak eleman bulmak bir sorun haline gelmiştir. Oluşan bu açığı günümüzde Suriyeli göçmenler doldurmaktadırlar. Suriye’de ayakkabıcılık yapan göçmenler, Türkiye’ye göç ettikten sonra Yeşilyuva’ya yerleşmiş ve orada başkalarının dükkânlarında çalışmaya başlamışlardır. Günümüzde neredeyse bütün dükkânlarda Suriyeli ayakkabıcılar çalışmaktadırlar:

Göçten çok etkilendik, şimdi Suriyeliler olmasa olmazdı. Suriyeliler çalışıyor şimdi, eleman bulunmuyor. Suriyeliler aşağı yukarı 6 sene falan önce geldiler (Katılımcı 7, 74).

Eğer Suriye’den gelenler olmasaydı biz eleman bulamazdık. Zaten oradan gelenler de orada bu işi daha önce yaparlardı (Katılımcı 12, 32).

Görüşmelerimizde katılımcılar, yaşanan göç nedeniyle artık bu mesleği sürdürecektir kişilerin pek yetişmediğini ifade etmişlerdir. Önümüzdeki yıllarda bu işi bilen mevcut çalışanların sonrasında yavaş yavaş bu mesleğin yok olup gideceğine dikkat çekmişlerdir:

Tabii göçten etkilendik, imalat da etkilendi yani köyde kimse kalmadı, meslek yavaş yavaş bitiyor (Katılımcı 6, 57).

Göç ayakkabıcılık mesleğini de etkiliyor tabii ki, devamı gelmiyor artık (Katılımcı 14, 52).

Çalışacak adam bulunmuyor. Oğlanlar mesleğe devam etmiyor zaten artık (Katılımcı 4, 65).

Yeşilyuva'daki ayakkabıcılık mesleğinde görülen endüstriyel değişimlerin sebep olduğu mesleki kırılmaların, mesleğin babadan oğula aktarımında etkili olması ile beraber kentlerin sunduğu imkânların daha cazip olması, Yeşilyuva'dan Denizli kentine doğru yaşanan göçü hızlandırmıştır. Buna bağlı olarak mevcut çalışanlardan sonra mesleği devam ettirecek Yeşilyuva'lı bireylerin yetişmemesi, ayakkabıcılık mesleğinin geleceğini belirsiz kılmaktadır.

Makineleşme Yeşilyuva'da 1980 sonrası yaşanmakta olan göçün sonucunda başlayan bir süreçtir. Ülke genelinde ayakkabıcılık sektöründe başgösteren fabrika üretimi karşısında giderek zorlaşan geleneksel üretim koşullarını iyileştirecek gerekli sermaye ve teknolojiyi sağlayamayan yerel üreticilerden bazıları artan rekabet karşısında zayıf kalmış zamanla fason üretimi tercih etme yoluna gitmiştir. Yoksullaşan emekçi kesim ise ağırlıklı olarak tekstil sektörüne ve diğer iş kollarına yönelmek durumunda kalmıştır. Yeşilyuva'da göçe bağlı üretici nüfusun azalmasının en önemli nedeni ekonomik gerekçelerdir. Gözlemlerimiz ve görüşmelerimize göre orta yaş grubuna dâhil edebileceğimiz usta-kalfa zanaatkâr kesimin göç nedeni daha çok ekonomiktir. Genç nüfusun göç nedeni ise ilk olarak eğitim, ikinci olarak da daha iyi bir gelir ve yaşam düzeyine sahip olmaktadır.

4. Sonuç

Yeşilyuva'da ayakkabıcılık, zanaatkâr statüsünde örgütlenmiş bir meslektir ve zanaat niteliğini korumaya devam etmektedir. Katılımcılara göre yöre halkı tarafından belli bir hayat standardına sahip itibarlı bir meslek olarak görülmektedir. Mesleğin itibarlı görülmesinin nedenlerinden biri belli bir çıraklık-kalfalık dönemini gerektiriyor olması ve usta-zanaatkâr tarafından mesleki beceri ve yeteneğinin onaylanmış olmasıdır. Yeşilyuva'da dericilik ya da ayakkabıcılık ile ilgili herhangi bir dernekleşme sözkonusu olmadığı gibi geçmişten günümüze sendikal bir hareketlilik de görülmemiştir. Ahilik kültüründen bu yana süregelen üretim ile ilgili yardımlaşma-dayanışma ve işbirliği örneğinin bir benzerinin satış-reklam-pazarlama aşamaları için gösterilemediğini belirtebiliriz. Görüşmelerimizde bu hususa değindikleri halde işverenlerin sorunun çözümü noktasında kendilerini sorumluluğun dışında tutmaları ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Araştırmanın bulguları, makinelerin üretime katılması sonucunda Yeşilyuva'daki ayakkabıcılık mesleğinde bazı değişimlerin olduğunu bize göstermektedir. Kentlerdeki seri üretimin hızına yetişebilmek adına kol gücüne dayalı bir zanaat olan ayakkabıcılık mesleğinde 1990'lı yıllardan itibaren makineleşme başlamıştır. Ancak Yeşilyuva'daki makineleşme ile değişen üretim fabrika türü üretim olarak tanımlanamamaktadır. Çünkü fabrikalardaki el değmeden üretim yapan tek düze makinelerden farklı olarak imalatın farklı alanları için farklı makinelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda geleneksel zanaat dükkanlarından imalathanelere doğru bir geçişin yaşandığını belirtebiliriz.

Görüşmelerden elde edilen bulgular, Yeşilyuva'da ayakkabı üretiminin usta-çırak ilişkisinden patron-işçi ilişkisine doğru bir değişim geçirdiğine işaret etmektedir. Sermaye gücü olan usta ayrı bir imalathane açarak kendi işinin patronu olabilmektedir. Patron pozisyonundaki usta eğer

istiyorsa daha önce sürdürdüğü üretimdeki işine aynı zamanda bir usta gibi devam edebilmektedir. Ancak çalışanlarının/işçilerin nazarında artık “patron” olarak görülmektedir. Mesleki iş bölümündeki yatay ve dikey bölünme buna göre belirlenmektedir.

Araştırmanın sonucunda elde edilen veriler, babadan oğula miras olarak aktarılan ayakkabıcılık mesleğinde kırılmalar olduğunu göstermektedir. Küçük yaşlardan itibaren dükkâna gelerek işi öğrenmeye başlayan erkek evlatlar, günümüzde başka sektörlere yönelmektedirler. Bunun sebebi, mesleğin geleneksel biçimde icrasının artık eskisi kadar ekonomik bir gelir sağlamıyor oluşu ve üretimin makineleşmek zorunda kalmasıyla yüksek ekonomik sermaye gerektirmesidir. Dolayısıyla Yeşilyuva’dan kente, özellikle Denizli’ye ciddi bir göç yaşandığı görülmektedir. Yaşanan bu göç mesleği de olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu etkiler katılımcıların aktarımıyla, imalatçı çalışacak eleman bulmanın zorlaşması ve mesleğin devamlılığı için yetişen bireylerin olmaması şeklinde açıklanmaktadır. Bu boşluğu da Suriyeli ayakkabı ustaları bir ölçüde dolduruyor gibi görünmektedir.

Sonuç olarak makineleşen mesleğin aynı zamanda ekonomik sermayeyi gerektiriyor olması, mesleğin babadan oğula aktarımında bazı kırılmalara yol açmaktadır. Acıpayam ilçesinde ve Yeşilyuva’da 15-20 yıldır yaşanmakta olan göç, bu kırılmaların birer sonucu ve göstergesidir. Göç ile başlayan etkin nüfus kaybı ve yetersiz ekonomik sermaye mesleğin devamlılığını giderek zayıflatmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aykota, A. V. (2011). *Acıpayam: Garbikaraağaç halkının asırlık tarihçesi ve köylerimize serpilen maarif işiğünün temeli Yüreğir’de nasıl kuruldu* (2.bs). Bursa: Gökçağ Matbaası.
- Bademli, R. (1978). Türkiye’de küçük üretim. *Sanayide küçük üretim, toplumsal ve mekânsal boyutlar kitabı* içinde (s.17—27). Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Baştürk, Ş., Zencirkıran, M., Çalış, Ş., Keser, A., Omay, U. ve Sungur, Z. (2012). *Çalışma sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant Loic, J. D. (2003). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, V. (2012). Toplum ve iktisat. İ. Sezal (Ed.), *Sosyolojiye giriş kitabı* içinde (s. 200—240). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Caner, B. (1986). *Yeşilyuva*. Denizli: Yeşilyuva Belediyesi Yayını.
- Cora, İ. (2017). Örgütlerin yönetimi açısından Ahilik örgütüne genel bir bakış; tarihi bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 251—279.
- Çetin, M. Ve Haykırın Sarıbey, A. (2014). Osmanlı arşiv belgelerinde Yeşilyuva. T. Tok ve M. T. Bakırtaş (Ed.), *Yeşilyuva kitabı* içinde (s. 25—66). Denizli: Denizli Grup Gazetecilik Matbaacılık Ltd. Şti.
- Çot, D., Nerkiz, M. ve Karakaya, H. (2014). Yeşilyuva’da halk kültürü. T. Tok ve M. T. Bakırtaş (Ed.), *Yeşilyuva kitabı* içinde (s. 185—222). Denizli: Denizli Grup Gazetecilik Matbaacılık Ltd. Şti.
- Duman, M. (2011). *Gaziantep’deki geleneksel meslekler üzerine halk bilimsel bir inceleme*. (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Durak, İ. ve Yücel, A. (2010). Ahiliğin sosyo-ekonomik etkileri ve günümüze yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 151—168.
- Durak, İ. (2016). Sosyal girişimcilik ve Ahilik teşkilatı: teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47, 101—120.
- Denizli Ticaret Odası. (2018). *Ekonomik yönüyle Denizli 2018*. Denizli. Erişim adresi: <https://www.dto.org.tr/wp-content/uploads/Ekonomik-Rapor.pdf> (25.02. 2020).
- Erdoğan, T. (2017). Göç ve göçmen kavramlarının analizi. A. Aköz ve D. Yörük (Ed.), *Konya araştırmaları göç ve iskan kitabı* içinde (s. 13-28). Konya: Palet Yayınları.
- Erol, M. (2002). *Sanayileşme ve ekonomik gelişmenin sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Zanaatkarlar Genel Müdürlüğü. (2017). *Esnaf ve sanatkârlar özelinde sektör analizleri projesi; deri giyim ve ayakkabı sektörü*. İstanbul: Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (H. Özel ve ark., Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Haytaoğlu, E. (2006). Denizli tabaklığı üzerinde Ahiliğin rolü ve geleneksel etkisi. *Denizli I. El Sanatları Kongresi Bildiriler 10-12 Mayıs 2006* içinde (s. 92—103). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hobsbawm, E. J. (1987). *İmparatorluk çağı* (V. Aslan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *Sermaye çağı* (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İlhan, S. (2008). Yeni kapitalizm ve meslek olgusunun değişen anlamları üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 313—328.
- Kaptan, Ş.T. (1989). Yeşilyuva ve ayakkabıcılık tarihi. *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildiriler 27-30 Eylül 1988* içinde (s.113—118). Denizli: Denizli Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Kemerlioğlu, E. (1973). *Erzurum'da meslekler ve sosyal tabakalaşma*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Keskin, N. ve Marşap, A. (2011). Ahiliğin dünü ve bugünü (Denizli örneği). *International Online Journal of Education Sciences*, 3(1), 370—394.
- Kılıç, Y. (2014). Eskiçağ'da Yeşilyuva (Kaisera/ Kaysa/ Er). T. Tok ve M. T. Bakırtaş (Ed.), *Yeşilyuva kitabı* içinde (s. 15—24). Denizli: Denizli Grup Gazetecilik Matbaacılık Ltd. Şti.
- Kızıler, H. (2015). Osmanlı toplumunun sosyal dinamiklerinden Ahilik kurumu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 408—423.
- Koyuncu Okca, A. Ve Koizhaiganova, M. (2015). Geçmişten günümüze Denizli'de dericilik faaliyetleri, *Journal of Turkish Studies*, 10(6), 603—618.
- Kuzgun, Y. (2003). *Meslek rehberliği ve danışmanlığına giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Mahiroğulları, Y. (2011). Endüstri devrimi sonrasında emeğin istismarını belgeleyen iki eser: Germinal ve dokumacılar. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 32, 41—53.
- Öğün Boyacıoğlu, A. Ve Boyacıoğlu, L. (2008). Prens/Sultanzade Mehmet Sabahattin Bey. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Türkiye'de sosyoloji-I kitabı* içinde (s.261—319). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). Geçmişten günümüze çalışma hayatı, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 35—59.
- Özçelik, S. (2014). XIX. yüzyıl ortalarında (1844-1845) Kaysar'da sosyo-ekonomik hayat. T. Tok ve M. T. Bakırtaş (Ed.), *Yeşilyuva kitabı* içinde (s. 67—158). Denizli: Denizli Grup Gazetecilik Matbaacılık Lti. Şti.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2010). Sosyal ve eğitim bilimleri araştırmalarında evren-örneklem sorunu. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 394—422.
- Öztürk, F., Kaya, Ö. Ve Gedik, S. (2012). Geçmişten günümüze Ahilikte zenaat-sanat ve ticaret ilişkileri. 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler 19-20 Eylül 2012* içinde (s. 342-351). Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.
- (25.09.2019) Erişim adresi: <https://acipayam.bel.tr/mahallelerimiz/yesilyuva-mahallesi/93/>
- (25.09.2019) Erişim adresi: <https://yesilyuvam.tr.gg/Yesilyuva-Kasabas%26%23305%3B.htm>
- (20.02.2020) Erişim adresi: <https://www.tesk.org.tr/view/menu/goster.php?Guid=901d50d2-f1d9-11e9-b001-54213e5f8f01>
- (20.02.2020) Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360-20130314.pdf>

- Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi, ailenin toplumdaki yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- 81 İl sanayi durum raporu 2017, Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://btgm.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/81-il-sanayi-durum-raporlari/mu1503011615>.
- 81 İl sanayi durum raporu 2018, Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://btgm.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/81-il-sanayi-durum-raporlari/mu0403011722>.
- Tatlidil, E. (2012). Kentleşme ve göç. İ. Sezal (Ed.), *Sosyolojiye giriş kitabı* içinde (s. 326—360). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Thompson, E. P. (2004). *İngiliz işçi sınıfının oluşumu* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Toker, T. *Denizli ili kültür hayatı*. (Basım yeri ve tarihi verilmemiştir).
- Türktaş, M. (2004). Denizli’de debbaglık. *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, 2, 26—28.
- Türktaş, M. (2014). Yeşilyuva’da ayakkabıcılık. T. Tok ve M.T. Bakırtaş (Ed.), *Yeşilyuva kitabı* içinde (s. 179—184). Denizli: Denizli Grup Gazetecilik Matbaacılık Ltd. Şti.
- Yüksel, İ. (2019). Ahilik felsefesinden günümüz meslek ahlakı tartışmalarına bir bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 500—537.
- Yolcu, M. A. (2014). Nevşehir’de yaşanan geleneksel mesleklerin değişim ve dönüşümü. *Turkish Studies*, 9(2), 1719-1738.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Elazığ'da Yaşayan Çingenerin Değişen/ Dönüşen Meslekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on the Changing/Transforming Professions of Gypsies Living in Elazığ

Muhammet FIRAT¹ , Reşat AÇIKGÖZ²

¹Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye

²Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: M.F. 0000-0002-2447-1427;
R.A. 0000-0002-4621-2282

Corresponding author:

Muhammet FIRAT,
Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye
E-mail: muhammetfirat@firat.edu.tr

Submitted: 19.07.2019

Revision Requested: 21.08.2019

Last Revision Received: 15.01.2020

Accepted: 27.01.2020

Published Online: 10.02.2020

Citation: Firat, M., Açıköz, R. (2020).
Elazığ'da yaşayan çingenerin değişen/
dönüşen meslekleri üzerine nitel bir
araştırma. *Journal of Economy Culture and
Society, Supp(1)*, 229-248.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0058>

ÖZ

Bu çalışmada, Çingenerler değişen/dönüşen meslekleri bağlamında ele alınmakta; bu mesleki dönüşümün Çingenerler açısından ne tür sonuçlara yol açtığı ve onları kentsel ortamlarda hangi mesleki süreçlere sürüklediği irdelenmektedir. Endüstriyel kapitalist toplumlarda teknolojik gelişmelerle birlikte değişen/dönüşen çalışma ilişkileri, Çingenerleri sadece etniklik açısından dışlamakla kalmayıp aynı zamanda onları mesleki açıdan çoğunlukla tercih edilmeyen güvencesiz/düzensiz/riskli işlerde çalışmaya da zorlamaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma, değişen çalışma koşullarının Çingenerleri ekonomi, kültür, kimlik, toplumsal statü ve yaşam biçimi gibi süreçlerde nasıl etkilediğini sorgulamak amacıyla, Elazığ şehir merkezinde Çingenerlerin yoğun olarak yaşadığı 4 mahallede, genç-yetişkin 20 görüşmeciyile Kasım-Aralık 2018 ve Ocak 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, değişen/dönüşen çalışma koşullarıyla birlikte yeni gelişmelere ayak uyduramayan Çingenerler, kültürel ve ekonomik açıdan daha zorlu süreçlere girmişlerdir. Çingene kimliğini yansıtan mesleklerinin (elekçilik-kalaycılık vs.) azalması/yok olması, Çingenerleri genellikle Çingene olmayanların hoşlanmadığı ya da yapmak istemedikleri marjinal, geçici ve kayıt dışı sektörlerde çalışmaya zorlamaktadır. Ayrıca, toplumsal statülerini ve kimliklerini olumlayan mesleklerinin kayboluşu, Çingene kelimesinin pejoratifliğini daha görünür kılmakta; hurdacılık, dilencilik, hamallık gibi marjinal işlerin de Çingenerlerle özdeşleşmesine yol açmaktadır. Sonuçta Çingenerler, geleneksel mesleklerinin kaybolduğu bir dünyada kentsel çalışma koşullarının onlara dayattığı, kendi tercihleri olmayan işleri yaparak geçinmeye ve hayata tutunmaya çalışmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Çingenerler, etnisite, meslek, enformel istihdam, dışlanma

ABSTRACT

In this study, Gypsies are discussed in the context of changing/transforming professions and the results of this professional transformation for Gypsies and their professional processes in urban environments are examined. The changing/transforming labour relations in industrial capitalist societies with technological developments not only exclude Gypsies in terms of ethnicity, but also compel them to work in precarious/irregular/risky jobs, which are often not preferred professionally.

The in-depth interview technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. The study was conducted between November-December 2018 and January 2019 with 20 young-adult interviewers in order to probe how changing working conditions affect Gypsies in such processes as economy, culture, identity, social status and way of life in 4 neighbourhoods in Elazığ city centre where Gypsies are densely populated. The results show that Gypsies have started to experience more challenging processes both culturally and economically as a result of being unable to keep up with the new developments with their changing/transforming working life. The decrease/disappearance of the professions reflecting their Gypsy identity (metalworking, siever, etc.) leads them to work in marginal temporary and informal sectors, which are often disliked, or which are not willing to be done by non-Gypsies. Furthermore, the disappearance of their profession, which affirms their social status and identity, makes the pejorative connotation of the word Gypsy more visible, causing marginal jobs such as begging, porters, etc. to be identified with Gypsies and such jobs to become more of a necessity than a preference for Gypsies. As a result, Gypsies, because of their traditional profession disappearance try to make a living and hold on to life by doing jobs which are not their own choices but which urban working conditions impose on them.

Keywords: Gypsies, Ethnicity, Occupation, Informal Employment, Exclusion

EXTENDED ABSTRACT

Gypsies, who have historically continued to experience the biggest levels of prejudice, still face inequalities such as poverty, unemployment, discrimination, exclusion and absence of formal education in Turkey - as in many countries. The fact that Gypsies are primarily engaged in risky, dangerous, precarious and low-paid jobs, are lagging in education, are left publicly accused, have shamed jobs in the fields of employment, and experience spatial stigmatization gives rise to the thought that they continue to have limited relationships with other areas of life in today's societies. In this study, the transformation of occupations performed by Gypsies and the problems caused by this transformation are discussed. Gypsies, who started to live in cities with the disappearance of rural occupations in the past, are most likely engaged in informal employment, known as low status jobs. In this respect, the relationship between ethnic identity and insufficient access to job/employment opportunities and their concentration in precarious jobs is also examined.

The study is based on in-depth interviews conducted between November-December 2018 and January 2019 with 20 young-adult interviewers in order to probe how changing working conditions affect Gypsies in such processes as the economy, culture, identity, social status and way of life in 4 neighbourhoods in Elazığ city centre where Gypsies are densely populated. Gypsies' being unable to keep up with the new developments with their changing/transforming working life led to a push towards challenging processes culturally and economically. A host of occupations Gypsies have pursued (metalworking, sieve maker, etc.) have declined in number, causing them to work in marginal, temporary and informal sectors which non-Gypsies do not like or do not want to do. Furthermore, the disappearance of their profession, which affirms their social status and identity, makes the pejorative connotation of the word Gypsy more visible, causing marginal jobs such as begging, porters to be identified with Gypsies and such jobs to become more of a necessity than a preference for Gypsies.

It is expected that the results of the study will contribute to the works of public and non-profit organizations in the fields of social policy for employment problems of Gypsies with the changes in

working life. In addition, considering the lack of publications of sociological approaches on issues related to the working life of Gypsies in Turkey, it is also thought that this study will make an important contribution to the literature related to other ethnic groups along with Gypsies.

The study specifically seeks answers to the following questions: What kind of problems did the change/transformation of Gypsies' mostly rural occupations with technological developments lead to? What kind of problems did the loss of the profession of the sieve maker job, which mainly provided for the livelihood of Gypsies living in Elazığ in the past, bring about today? What are the problems Gypsies have in achieving regular and secure employment opportunities? What problems do unemployment and/or informal/marginal jobs cause in Gypsies, and how effective is ethnic identity in Gypsies' informal lifestyles?

The disappearance of their jobs due to the influence of new production systems negatively affected Gypsies, not only economically but also culturally. These difficulties experienced by Gypsies, who are precarious and forced into job opportunities based on saving the day, cannot be considered separate from the technological transformations in the last three decades. Today, where regular and secure employment is gradually decreasing, the employment areas of Gypsies are replaced by precarious, irregular, risky/dangerous and manual labour jobs. Shepherding, metalworking, selling of wares, sieve maker, etc. The former occupations of Gypsies living in Elazığ like sieve maker, sheet metal worker are linked to their nomadic lives, while the marginal jobs they are engaged in today are occupations brought with a settled life. This also indicates that Gypsies are forced to change their profession fundamentally in parallel with the changing settlement structures. Therefore, the professional transformation that has emerged with the decline of Gypsy-style occupations has also negatively affected the socio-economic/cultural characteristics such as settlement forms, lifestyles, living strategies. The exclusion of Gypsies working in precarious jobs such as shoemaking, shepherding, porters, and their low prestigious jobs shares the perception of Gypsy identity in society.

Prejudices against their ethnic identities are an important factor in explaining the disadvantaged position of Gypsies in economic activities. These prejudices not only affect their employment in formal business areas, but also cause them to encounter a number of problems in activities in mid-level informal business areas (e.g. trades). It is widely accepted that ethnic groups or ethnic minorities have significant barriers to accessing the labour market (see Standing, 2014, s. 150; Fraser, 2005; Hancock, 2002). Working on the reasons for the widespread tendency of ethnic groups towards marginal jobs, Wilson found that these groups work extensively in informal labor markets due to their different personal qualities, structural characteristics not similar to existing labor market habits, and the discrimination they face while employed (2003, s. 429).

The results of this study carried out in Elazığ province are not intended to generalize all Gypsies. However, it can be said that the work can be generalised towards Gypsies with similar characteristics, especially the Dom group Gypsies. The Gypsies interviewed stated that their relatives in Malatya, Diyarbakir, Mardin and Adiyaman had also practiced the profession of sieve maker in the past and that they were subjected to similar problems as a result of the disappearance of this profession today.

1. Giriş

Çingener, yaşadıkları toplumlarda davranış biçimleri, fiziksel özellikleri ve kapalı topluluk özellikleriyle, kısacası kendilerine özgü yaşam biçimleriyle farklı bir kategori oluştururlar. Haklarında ortaya atılan anlatılar, mitler vs. Çingenerin hemen hemen tüm ülkelerde “toplumsal sorun” ve “tekin olmayan insanlar” olarak görülmelerine neden olmuştur. Çingener dünyanın birçok yerinde çeşitli adlarla anılmıştır; kültürel açıdan birçok farklı özellik göstermelerine rağmen, kendilerine verilen adların yüklü olduğu pejoratif anlamlar benzerdir. Bu adlandırmalar, her ne kadar Çingenerin yaşadıkları yerler, kültürel ve mesleki özelliklerine vurgu yapmak amacıyla kullanılsa da zamanla Çingenerler, tehlike, eğlence ve yabancı gibi sıfatlarla nitelendirilmiş, bunun sonucunda içinde yaşadıkları her toplumda küçümsenmiş ve ötekileştirilmişlerdir.

Bu durum geçmişten günümüze Çingenerin yaşadıkları toplumlarda birtakım sorunlarla karşılaşmalarına yol açmıştır. Bu sorunların başında düzenli ve güvenceli işlere ulaşmada yaşadıkları zorluklar gelmektedir. Günümüzde Çingenerler “daha çok” vasıfsız işlerde düşük ücretlerle ve zor şartlarda çalışan ya da düzenli ve sürekli ücret kazanabilecekleri işlerden devamlı mahrum kalan, sosyo-ekonomik açıdan toplum içerisinde alt sınıf olarak nitelendirilebilen bir topluluk olarak tanımlanmaktadır (Akkaya, 2011, s. 123). Dolayısıyla, bu türden eşitsizliklere maruz kalan Çingenerler için böylesi durumlar; işsizlik, yoksulluk, dışlanma vb. türden sorunlara zemin hazırlamaktadır.

Çingene usulü mesleklerin daha çok kırsal bölgelere hitap etmesi, Çingenerin göçer yaşam tarzlarına uygun şekilde geçimlerinin teminini de sağlamaktaydı. Bu mesleklerin işlerliğinin olduğu dönemlerde Çingenerin dışlanma durumlarının daha az olduğu belirtilmektedir. Zira meslekleri, sosyal ilişkilerine ve toplumsal konumlarına pozitif etki etmekteydi. Ancak toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin yanı sıra, teknolojik yenilenmeler sonucu Çingene usulü mesleklerinin kaybolması da kaçınılmaz olmuştur. Mesleklerinin özelliğini kaybetmesi, Çingenerin kentlerin kenar bölgelerine yerleşmelerine ve enformel işlere yönelmelerine neden olmuştur.

Göçerlikten yarı göçerliğe ve yerleşikliğe geçişin en büyük nedeni sayılabilecek sanayileşme, Çingenerin kentlere yerleşmelerinde önemli bir faktördür. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan ve kırsala özgü geçim stratejileri giderek azalan Çingenerin, kentlere göç etmeleri ve enformel işlere yönelmeleri bu şekilde olmuştur. Ayrıca Çingenerin mesleki formasyon gerektiren işler konusunda gerekli niteliğe sahip olmamaları da emek piyasasında marjinal işlere yönelmelerinde etkili olmuştur. Böylesi işlerden geçimlerini sağlayamamaları onları yoksulluk sarmalına hapsedmektedir. Ekonomik ve sosyal imkânlarla ulaşmaları da mümkün olmadığından durumları daha da zorlaşmaktadır.

Bu bağlamda, modernleşme ve teknolojik gelişmeler, Çingeneri sadece etniklik açısından dışlamakla kalmayıp, mesleki olarak da düzensiz işlerde düşük ücretle çalışmalarına ya da düzenli ücret kazanabilecekleri işlerden sürekli uzak tutulmalarına neden olmuştur. Başkalarının yapmak istemediği, düşük gelirli ve insan sağlığı için tehlike arz eden işlerde sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışan Çingenerler, kenar mahallelerde hurdacılık, kağıt ve plastik toplayıcılığı, hamallık, inşaat işleri, davul/zurnacılık, çobanlık, bohçacılık, toplayıcılık, dilencilik gibi herhangi bir profesyonel mesleki eğitim gerektirmeyen marjinal işlerde yoğunlaşmışlardır.

Çingenerin kentlerde giderek bu tür marjinal işlerde yoğunlaşmaları, aslında 1980 sonrası Türkiye'de meydana gelen mesleki dönüşümle ilgilidir. Bu dönemde gelişmiş Batılı ülkeler için bir sanayi sonrası topluma karşılık gelen iktisadi ve teknik değişimler, Türkiye'de çalışma yaşamı, iş piyasaları ve meslekler dünyasında kapsamlı bir dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. Tam istihdamın yerini esnek istihdam, tam zamanlı çalışmanın yerini de yarı zamanlı çalışma almaya başlamıştır. Ahlaki açıdan çalışmaya karşı olan tutum da değişmeye başlamış; sanayi toplumunda iş-

gücüne olan ihtiyaçtan dolayı yüceltilen ve ahlaki bir erdem olarak görülen çalışma, sanayi sonrası toplumda dönüşüm geçirmiş ve ahlaki değerini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde ayrıca düzenli, güvenceli ve sabit iş arayışında olan kesimler de güvencesiz, düzensiz ve esnek işlerle daha fazla yüzleşir hâle gelmişlerdir (Sunar ve Kaya, 2018, s. 15- 22). Bu kesimlerin başında hiç şüphesiz Çingeneler gelmektedir.

Kısacası, Çingenelerin giderek daha fazla oranda vasıfsız işlerde yoğunlaştıklarını ve geçmişte var olan mesleklerinin yeni üretim mekanizmaları, küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak işlevsiz hâle geldiğini söylemek mümkündür. Çingenelerin bu gelişmelere ayak uyduramaması, onları kültürel ve ekonomik açıdan daha zorlu süreçlere götürmüştür. Çingene kimliğini yansıtan mesleklerinin yok olması, Çingeneleri, genellikle Çingene olmayanların yapmak istemedikleri marjinal, geçici ve kayıt dışı sektörlerde çalışmaya zorlamıştır.

Bu açıdan Çingeneler için iş/istihdam oldukça büyük problem olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de Çingenelerin iş/istihdam durumlarına yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Geçmişte yapılan çalışmalara göre, Türkiye’de bulunan Çingeneler arasında sürekli iş sahibi olanların sayısı oldukça azdır. Kolukırık, (2006, s. 12) Türkiye’de bulunan Romanların büyük bir çoğunluğu için işsizliğin “temel” problem olduğu tespitinde bulunmuştur. “Türkiye’de Romanların Durumu Türkiye’de Çalışma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları” Aralık 2010 raporuna göre; Türkiye’de bulunan Çingene topluluklarının, istihdama erişimde çok önemli engellerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Antakya, Çorlu ve Bartın’da Çingenelerin tamamına yakını, işsizliğin kendi toplulukları için en ciddi problem olduğunu belirtmişlerdir. Her üç bölgede de Çingenelerin büyük çoğunluğunun, resmî olarak işsiz oldukları rapor edilmiştir: Antakya’da ve Çorlu’da Çingene topluluğu içerisinde işsizliğin %90’ın üzerinde olduğu ileri sürülmektedir (FSG, 2010, s. 18).

Türkiye’nin farklı yerlerinde Çingene grupları üzerine hazırlanan çeşitli çalışmalara göre; genellikle, sosyal güvenlik ve sözleşme kapsamında çalışanlar yok denecek kadar azdır. Söz konusu işler, çoğu zaman geçici, yarı zamanlı ve kayıt dışı olmakla birlikte, işlerde çoğu zaman sağlık ve güvenlik şartları tamamen göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda, Çingenelerin bulabildiği vasıfsız işler, el emeğine dayanmaktadır. Kalfalık veya ustalığa dayalı zanaatkarlık sahasında iş bulabilme olanakları ise azdır (Uzpeder, Danova, Özçelik ve Gökçen, 2008, s. 57; FSG, 2010, s. 17).

2008 yılında, “Biz Buradayız!: Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri” adlı alan araştırmasında, Türkiye’deki Çingene grupları arasında işsizliğin temel problem olduğu bulgulanmıştır. Örneğin, Diyarbakır’da Dom Çingeneleri arasında ikinci ve üçüncü nesil işsizlik çok yaygındır ve işi olan genç erkeklerin sayısı, bölgedeki toplam 14.000 kişilik Dom nüfusun yüzde 1’idir. Görüşmeler sırasında araştırmacılara, Dom kadınların çalışma hayatında hiç yer almadığı söylenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, söz konusu işler, çoğunlukla sigorta güvencesinden yoksundur (Uzpeder ve ark., 2008, s. 86).

Alp ve Taştan’ın 2010 yılında, “Türkiye’de Irk ve Etnik Köken Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu”na göre ise, Roman grubu Çingenelerin ayrımcılığa maruz kaldığı alanların başında istihdam gelmektedir. Araştırma ekibi tarafından Roman gruplarla yapılan görüşmelerde, Bartın hariç olmak üzere istihdama erişim konusunda ayrımcılık yapıldığı ve iş başvurularında ayrımcılığın ikamet edilen mahalle ve ten rengi üzerinden yapıldığı belirtilmiştir. Romanlar arasında işsizlik oranının %80-85 olduğu belirtilmektedir. Romanlar geçimlerini geleneksel ve mevsimlik meslekler dışında gündelik işlerde çalışarak sağlamaktadır (Alp ve Taştan, 2011, s. 23).

Bu araştırmada ise Çingenelere değişen/dönüşen geleneksel meslekleri bağlamında yaklaşılmakta, Çingenelerde yoğun bir şekilde görülen işsizlik, yoksulluk ve dışlanma gibi problemlerin onların kaybolan meslekleriyle bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Görüldüğü üzere Çingene-

lerle ilgili, özellikle iş ve istihdama yönelik araştırmalarda daha çok nicel veriler ışığında günümüzde daha çok işsizlik, yoksulluk gibi durumlar tartışılırken, bu çalışmada Elâzığ örneğinde Çingene mesleklerinin, özellikle de elekçiliğin kaybolmasından sonra ortaya çıkan sorunlar analiz edilmektedir. Nitel araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada, Çingenelerin değişen/dönüşen mesleklerinin onları kentlerde hangi dinamiklerle karşı karşıya getirdiği ve Çingeneleri hangi süreçlere sürüklediği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, özellikle şu sorulara cevap aranmaktadır: Çingenelerin daha çok kırsala özgü mesleklerinin teknolojik gelişmelerle birlikte değişmesi/dönüşmesi Çingenelerde ne tür problemlere yol açmıştır? Bu bağlamda özellikle Elazığ'da yaşayan Çingenelerin geçmişte ağırlıklı olarak geçimlerini temin ettikleri elekçilik mesleğinin günümüzde kaybolması ne tür sorunları beraberinde getirmiştir? Çingenelerin düzenli ve güvenceli iş-istihdam olanaklarına ulaşmada yaşadıkları problemler nelerdir? İşsizlik ve/veya enformel/marjinal işler Çingenelerde ne tür sorunlara yol açmakta, etnik kimlik Çingenelerin enformel yaşam biçimlerinde ne kadar etkili olmaktadır?

2. Çingeneler

“Çingene” kavramı, Romanlar, Domlar ve Lomlar olmak üzere Türkiye’de yaşayan bütün grupları kapsar. Bu grupların hepsi, birbirinden farklı kültürlere ve dillere (Romanes, Domari ve Lomavren) sahiptir. Dilsel farklılıklarına ve göç ettikleri bölgelere göre, Avrupa’da Rom; Ortadoğu’da (Türkiye, Suriye, Irak vs.) Dom; Ermenistan ve Karadeniz kıyılarında Lom olarak adlandırılmışlardır. Bu çalışmaya konu olan Çingeneler, üç ana dilsel gruptan biri olan Domlardır.

Dom toplulukları, diğer Çingene topluluklarına kıyasla haklarında en az bilgiye sahip olunan Çingene gruplarından. Dom grubu Çingenelerin çoğu, Ortadoğu’daki Dom Çingenelerinin bir koludur ve Türk topraklarının doğusu ve güney doğusuna (Diyarbakır, Antakya, Mardin, Malatya, Elazığ, Adıyaman) 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye’nin güney ve doğu bölgelerinde çoğunlukla yarı-göçebe olarak yaşamakta ve esas olarak erkekleri davul-zurna çalarak, kadın ve çocukları ise dilencilik yaparak yaşamlarını idame ettirmektedirler (Marsh, 2008, s. 23; Fırat, 2016, s. 55). Ayrıca Dom gruplarının diğer Çingene gruplara nazaran eğitim seviyeleri oldukça düşük olup Çingene olmayanlarla ilişkileri de oldukça sınırlıdır.

Osmanlı arşivlerinde Çingenelerle ilgili belgeler, Çingene meslekleriyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Belgelerde geçen Çingenelere özgü meslekler, yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. O dönemde Çingeneler cüllâhcılık, demircilik, eyercilik, dülgelik, kehüdâcılık, bezirgâncılık, değirmencilik, döğencilik, arabacılık, darıcılık, bozacılık, koruculuk, çobanlık, aşçılık, kopuzculuk gibi mesleklerle uğraşmışlardır (Altınöz, 2007, s. 25). Yine 1522 ve 1523 vergi kayıtlarına göre Çingeneler; müzisyenlik, elekçilik, tenekecilik, nalbantlık, kuyumculuk, kılıç ustalığı, marangozluk, ayakkabıcılık, terlikçilik, raptiyecilik, dericilik, terzicilik, halıcılık, hırdavatçılık, helvacılık, peynircilik, kasaplık, bahçıvanlık, katırcılık, koruculuk, gardiyanlık, uşaklık, kuryelik, maymun yetiştiriciliği, hafriyatçılık, çivi imalatçılığı ve bazen de subaylık, yeniçerilik, doktorluk ve cerrahlık gibi meslekleri yapmışlardır (Kenrick, 2006, s. 62; Marushiakova ve Popov, 2001, s. 44). Görüldüğü üzere Çingeneler, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde profesyonel denebilecek çok çeşitli meslekler ifa etmişlerdir. Bu dönemde mesleklerini icra etmeleri için devlet tarafından Çingenelere her türlü imkânın sağlandığı görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda Çingenelerin yerleşik hayata teşvik edildikleri de görülmüştür.

Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde çıkarılan iskân yasaları ve Lozan Antlaşması, Çingenelerin mesleklerine göre Türkiye’nin farklı bölgelerine yerleşmeleri teşvik edilmiştir. An-

cak hızlı kentleşme, tarımda makineleşme, sanayileşme gibi yeni durumlar, Çingenerin tekelinde sayılabilecek mesleklerin birçoğunun dönüşümüne zemin hazırlamıştır.

Sanayileşme ve değişen iş kolları, Çingenerin yerleşik hayata geçiş sürecini etkilemiştir. Yeni teknolojik gelişmeler, Çingenerin etnik kimlikleriyle de bütünleşen bazı mesleklerindeki tekel konumlarını kaybetmeye başlamalarının en önemli nedenidir. Bu durum, aynı zamanda Çingenerin ekonomik açıdan dışlanmalarına ve sağlıksız koşullarda çalışmak zorunda kalmalarına da sebep olmuştur. Bu yüzden, Çingenerin günümüzde yaşadıkları sorunlar, sanayileşme ile birlikte mesleklerini kademeli olarak kaybedişlerinden ayrı düşünülemez. Mesleklerinin icrasını gerektiren göçebe yaşam şekli, mesleki dönüşümle birlikte onları -özellikle kentlerde- yerleşik hayata zorlamıştır. Çingenerin geleneksel mesleklerini kaybetmeleri, hem onların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak toplumda tutunmalarını güçleştirmiş hem de onları çeşitli dışlanma biçimleriyle karşı karşıya getirmiştir.

Kentlere yerleşen ve geleneksel mesleklerini icra edemeyen Çingener için bu yeni durum, dışlanma pratiklerinin farklı alanlarda yaygınlaşmasına ve yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Öyle ki Çingener kentsel ortamlarda uzun süreli işsizlik, konsantre yoksulluk, sosyal ve kültürel değerlerde zayıflama gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Kırsal yaşam tecrübesine sahip olan Çingener için bu sorunlar dışlayıcı bir hâl almaktadır. Çingenerin kentlerin kenar ve yoksul mahallelerinde gettolaşmaları ve egemen kültürle mesafeli olmaları da ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan dışlanmalarını hızlandırmaktadır. Oysa geleneksel meslekleri, Çingenerin toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde ve toplumla bütünleşmelerinde önemli bir rol oynamış, yoksulluk ve dışlanma karşısında onları bir kalkan gibi korumuştur.

3. Yöntem

Çingeneri başta iş/istihdam/çalışma, kimlik, dışla(n)ma, sosyal ilişki gibi faktörler dizisi bağlamında anlamaya odaklı bu çalışma nitel bir çalışmadır. Çingenerin öznel duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasında nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanılması daha işlevsel bulunmaktadır. Bu kapsamda; yarı yapılandırılmış açık uçlu sorularla, Çingenerde değişen çalışma ilişkilerinin yapısı, daha çok enformel işlerde çalışmada etnisitenin etkisi ve değişen/dönüşen mesleklerinin başka ne tür problemlere neden olduğu gibi durumları, daha çok, Çingenerin kendi anlatıları, düşünceleri, görüşleri ve tecrübeleriyle anlamaya çalışılmaktadır.

Araştırma, derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak Kasım-Aralık 2018 ve Ocak 2019 tarihleri arasında Elazığ İl merkezinde Çingenerin yoğun olarak yaşadığı 4 mahallede (Karşıyaka, Sanayi, Kızılay, Salıba) kartopu örnekleme seçim tekniğiyle 20 görüşmeyle gerçekleşen yarı-yapılandırılmış görüşmelerin bulgularına dayanmaktadır. Araştırmada çeşitlilik hedeflendiği için örneklem seçiminde cinsiyet, sosyal sınıf, yaş, öğrenim ve gelir durumu gibi değişkenler açısından herhangi bir sınırlandırmaya gidilmemiştir.

Ayrıca bu çalışmada nitel araştırmalarda kullanılan yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem türlerinden biri olan “katılımsız gözlem” tekniğine de başvurulmuştur. Çingenerin yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevreleri nasıldır, sosyo-ekonomik durumları nasıldır, genel olarak yaşadıkları sorunları nelerdir? gibi sorulara cevaplar aranırken görüşme verilerinin yanı sıra gözlem tekniğiyle elde edilen bulgulara da başvurulmuştur.

Araştırma evrenini oluşturan Elazığ’ın Karşıyaka, Sanayi, Kızılay ve Salıba mahalleleri, Çingenerin yoğun olarak yaşadıkları alanlardır. Elazığ’ın kenar mahallelerinde bulunan, genellikle bir arsa üzerine özensiz bir şekilde inşa edilmiş, tek katlı ve sağlık koşulları açısından yetersiz konutların yoğunlaştığı Çingene Mahalleleri, Elazığ’ın diğer mahalleleri ile mukayese edildi-

ğinde, birer çöküntü alanı olarak değerlendirilebilir. Elazığ ilindeki Çingenerler üzerine daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın bu alanda gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır.

Başlangıçta katılımcılar, siyasi ya da etnik fişlemeler olabileceği kaygısıyla tedirgin olmuşlar ancak kendilerinden herhangi bir nüfus veya özel bilgi istenilmediği, araştırmanın bilimsel bir amaç taşıdığı yönündeki açıklamalarla kaygılarının giderilmesi sağlanmıştır. Ayrıca daha önce Çingenerlerle ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar vasıtasıyla tanıştığımız Çingene vatandaşların alanda yardımcı olması, çalışmanın sağlıklı yürütülmesinde önemli katkılar sunmuştur.

2019 yılında Elazığ ilinde gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları, bütün Çingenerlere genelleme amacı taşımamaktadır. Ancak çalışmanın benzer özelliklere sahip Çingenerlere, özellikle de Dom grubu Çingenerlere genellenebileceği söylenebilir. Öyle ki görüşülen Çingenerler Malatya, Diyarbakır, Mardin, Adıyaman illerindeki akrabalarının da geçmişte elekçilik mesleğini icra ettiklerini ve günümüzde bu mesleğin kaybolması sonucu onların da benzer sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Görüşülen 20 Çingene vatandaşın 15'i erkek, 5'i kadındır. Çingenerlerde ataerkillik hâlâ belli ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Buna rağmen, kadınlar Çingene popülasyonu içinde oldukça aktif bir konumda yer almaktadırlar. Kadınların bohçacılık, dilencilik gibi enformel işleri yapmaları, kendileriyle görüşmeyi zorunlu hâle getirmektedir. Ayrıca, kadınların yaptığı işler nedeniyle kamusal alanda görünmeleri Çingene olmayanlarla ilişkiler noktasında da önem taşımaktadır.

Katılımcıların yaş ortalaması 41,2'dir. Çingenerlerin genel sorunlarının farklı kuşaklar için ne anlam ifade ettiği, genç, orta ve yaşlı kuşaktan kişilerin çalışma hayatı, güvence, kimlik, kültür, yaşam tarzı gibi durumlara verdikleri cevaplar farklı yaş kategorilerinden kişilerle görüşmeyi zorunlu kılmaktadır.

Alanda yapılan görüşmelerde yaşlıların etnik kimliklerini kabullendikleri ve sorunlarını samimiyetle ifade ettikleri, genç ve orta yaş aralığındaki Çingenerlerin ise Çingenciliklerini kabule yanaşmadıkları gözlenmiştir. Yaşlıların bu tutumunu "öğrenilmiş çaresizlik"e bağlamak mümkündür. Genç ve orta yaş kategorilerinde Çingencilik algısının travmatik sonuçlara neden olduğu söylenebilir. Görüşülenlerin genellikle;

"Dom olduğumuzu bilseler biz ekmek yiyemeyiz"(U.P., Yaş: 26, Erkek); "Mecburuz kendimizi gizlemeye, Gaco bize sıcak bakmaz" (Ş.K., Yaş: 29, Kadın); "Dom olduğumuzu öğrenen bize bir daha yaklaşmıyor" (E.P., Yaş: 38, Kadın).

tarzındaki ifadeleri, genç ve orta kuşaktaki Çingenerlerin, özellikle iş, istihdam bağlamında hâkim kültürle iç içe olma mecburiyetleri, Çingenciliklerini gizlemelerine neden olduğunu göstermektedir. Özellikle genç ve orta yaş kategorisindeki Çingenerlerin dışlanmama, ayrımcılığa maruz kalmama ve iş bulma saikiyle kimliklerini gizledikleri söylenebilir.

Görüşülenlerin büyük çoğunluğu sadece okuryazardır. En yüksek eğitim düzeyine sahip bir görüşmeci ise liseyi birinci sınıftan terk ettiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla, Çingenerlerin öğrenim düzeyleri oldukça düşüktür. Öyle ki, alanda Çingene çocukları arasında okulu terk etme ve devamsızlık gibi problemlerin yaygın olduğu gözlenmiştir. Toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını ileriye taşıyacak olan öğrenim düzeyinin Çingenerlerde düşük olması, mevcut olumsuz konumlarının devamına hizmet etmektedir. Çingenerlerin çoğu, eğitimsizliğin nedeni

olarak ebeveynlerini suçlamaktadır. Görüşülenler, eğitim seviyesinin düşüklüğünden hem bir önceki kuşağı, hem de çocuklarını sorumlu tutmaktadır. Görüşülenlerin dile getirdikleri;

“Okuyanı okutmak lazım hocam, bizimkiler okumaz” (A.G., Yaş: 66, Erkek); “Okula gönderiyoruz ama okumuyorlar” (H.P., Yaş: 50, Erkek); “Bizimkiler okumazlar, sürünmeye alışıklar; gündüz kazanır akşam yerler”(Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek); “Bizimkilerin kafası çalışmıyor” (H.G., Yaş: 44, Kadın); “Gaco zengin çocuğuna özel hoca tutuyor. Bizimkiler onlarla yarışabilir mi?” (C.G., Yaş: 39, Erkek).

gibi ifadeleri, ebeveynlerin okula ilişkin bilinçlerinin olmadığını ya da çocukları eğitime kanalize edecek sosyal ortamın bulunmadığını göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda Çingeneledeki kültürel sermayenin bir sonraki kuşak için model oluşturduğunu düşündürmektedir.

Başarıyla kültürel geçmiş arasında sıkı bir bağ olduğunu belirten Bourdieu, çocukların eğitim esnasında gösterdikleri performansın anne babalarının mesleki statülerinden ya da paralarından çok, onların eğitim geçmişiyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır (akt. Swartz, 2011, s. 208-209). Eğitim kurumu, kültürel sermaye ve diğer (ekonomik, sosyal) sermaye boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir. Buradan eğitimin gizil amacının olduğu ve bu gizil amacın kıt olan kültürel sermayeyi, farklı toplumsal sınıflar arasında eşitsiz bir biçimde dağıttığı ileri sürülmektedir (Aktay, 2007, s. 482; Bourdieu, 1988, s. 78). Görüşülen yaşlı Çingenelelere eğitimle ilgili sorular sorulduğunda ise, dile getirdikleri;

“Ben bir köye gidince her hane en az on tane kalbur (elek) yaptırırdı, ne öğretmeni, ne doktoru bizim gibi kazanırdı” (Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek); “Ne bilelim böyle olacak, çocuklarımızı bu mesleğe öğretmeye çalıştık, o zamanlar en iyi meslek zanaatkarlıktı” (A.G., Yaş: 66, Erkek); “Okumak, bizim meslek kadar gözde değildi.” (M.P., Yaş: 52, Erkek); “Eski durum (meslek) olaydı da okumayalardı” (A.P., Yaş: 61, Erkek).

gibi ifadeler eğitim düşüklüğünün nedenlerine dair izlekler sunmaktadır. Bu ifadeler, geçmişte mesleklerinin yaşam şartlarına sunduğu ekonomik ve kültürel kolaylıklardan dolayı, Çingenelelerin formel eğitime ihtiyaç duymadıklarına işaret etmektedir (İlhan ve Fırat, 2019, s. 368). Çingenelelerde, aile içi eğitimlerinin bir parçası olan usta-çırak ilişkisi, geçmişte ebeveynlerden çocuğa miras kalmakta ve sermaye şekilleri bu temel üzerine kurulmaktaydı. Bundan dolayı geçmişte formel eğitimle ilgili kısıtlılıklar onlar için büyük sorun teşkil etmemekteydi. Ancak Çingenelelerin icra ettikleri mesleklere ihtiyacın ortadan kalkmaya başladığı günümüzde, özellikle mesleklerle sahip olmada eğitimin gerekliliği göz önünde bulundurulursa, bu durumun Çingeneleleri daha büyük çıkmazlara götüreceği söylenebilir.

Görüşülen 20 kişinin ortalama aylık geliri, 1202,75 TL'dir. Bunlar içerisinde ortalama aylık geliri en fazla olanın geliri 2100 TL'dir. Bu bilgiler, kalabalık aile özelliğiyle bilinen Çingenelelerin büyük çoğunluğunun açlık sınırında yaşadığını göstermektedir. Görüşülenlerin neredeyse tamamı, dört kişilik bir ailenin, sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gereken ortalama aylık gelire sahip değildir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2018 Kasım ayı verilerine göre, dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 2437,80 TL, yoksulluk sınırı 6521,82 TL'dir (Tüik, 2018). Alt gelir gruplarına yönelik çalışmalarda, gelir konusunda hata yapma olasılığının yüksek olması nedeniyle bu konu üzerinde önemle durulmuştur. Görüşülenlerin daha çok güvencesiz, marjinal ve düzenli ücret alamadıkları işlerde yoğunlaştıkları, bu nedenle gelir durumlarının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Çingenelelerin gelir durumlarının düşüklüğü, mahalledeki esnaf ve yerel idareciler (muhtar) tarafından da doğrulanmıştır. Araştırmaya katılanlardan 15 kişi yeşil karttan, 4 kişi

genel sağlık sigortasından ve 1 kişi SGK'dan faydalanmaktadır. Dolayısıyla, Elazığ'da yaşayan Çingenelerin büyük çoğunluğu sosyal güvenlik kapsamında değildir. SGK'lı olduğunu belirten görüşmecinin ise çalıştığı işyerinden Çingene olduğunu sakladığı belirtilmiştir.

4.2. Mesleki Değişim/Dönüşüm ve Çingeneler

Meslek, Çingenelerde gruplaşma ve her grubun kendi kimliğini ötekilerden ayırması hususunda belirleyici role sahiptir. Çingene gruplarının çoğu mesleklere ve yaptıkları işlere göre birbirlerinden ayrılır, hatta kimi gruplar bu mesleklere göre adlandırılır (Fırat, 2016, s. 12-13). Yapılan görüşmelerde, modern üretim sistemlerinden önce Çingenelerin belli mesleklerinin (zanaat) olduğu ve bu dönemlerde sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan daha iyi konumda oldukları sıklıkla dile getirilmiştir. Türkiye genelinde meslek adlarıyla tanınan Çingeneler, Elazığ'da da elekçilikle (kalbur) özdeşleştirilmektedir. Görüşmecilerin çoğu, atalarının elekçi olduğunu; Elazığ, Malatya, Sivas ve Diyarbakır hattındaki tüm köylerde elekçilik yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ancak günümüz şartlarında, eleme işlemi yapan değirmenlerin yaygınlaşması ve fabrikalarda özel tekniklerle daha ucuza elek üretilmesi, elekçilik mesleğini önemsiz hâle getirmiştir. Teknolojik gelişmeler sonucu bu mesleklerin (elekçilik, kalaycılık vb.) ekonomik değerinin kalmadığını belirten birçok görüşmecinin ifadeleri, Çingenelerde yaşanan mesleki dönüşümün sonuçlarına vurguda bulunmaktadır.

“Elekçilik bizim en iyi yaptığımız meslekti. Gaco bu mesleği öğrenmek isterdi. Ama Allah vergisi, bu işi bizim gibi yapan yok. Dedem, babam ve amcalarım bu mesleğin erbabıydı. Benim gençliğim de bu işle geçti. Çok iyi para kazanıyorduk. Ne bilelim durum böyle olacak. Şimdi elemeli değirmenler var, hatta biçer-döver buğdayı kendisi eleyip öyle çıkartıyor. Eskiden köylere gidince bizi el üstünde tutarlardı, severlerdi, elek yaptırmak için millet sıraya girerdi. Şimdi çöplerde, sağda solda ekmek parası için koşuşturuyoruz” (Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek).

“Sanki Allah bizi elek yapmak için yaratmış, elek yapınca müthiş huzur buluyordum. Elek bizim her şeyimizi, en azından Çingen(e) değil, elekçi diyorlardı. Mesleğimiz bu, hiç zorumuza gitmiyordu. Şimdi ise hiçbir işe yaramıyoruz, yapabildiğimiz çöp toplamak (hurda), kavak kabuğu soymak, hamallık yapmak” (M.P., Yaş: 52, Erkek).

Elekçilik mesleğinin yakın zamana kadar geçerli olduğu ve bu mesleğin toplumsal konumlarını olumladığı, görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Geçmişte atalarının mesleği olarak tanımladıkları elekçilik mesleği, geçim stratejisi yanında Çingeneliğin tanımlayıcı özelliklerini de barındırıyordu. Geçmişte Çingene meslekleri sadece geçim stratejisi değil, toplumsal statülerine artı değer olarak yansıyan bir özellik niteliğindedir. Sonuçta icra ettikleri meslekleri, güvence, ücret gibi sadece ekonomik getiri bağlamında değil, mevcut toplumsal konumlarıyla da değerlendirilebilir. Ayrıca, zanaat üzerinden kazanılan toplumsal kimlik (bize elekçi derlerdi), Çingenelerin toplumsal uyumunu daha da kolaylaştırmıştır, denilebilir. Elekçiliğe duyulan ihtiyacın azalması, Çingenelerde geçim sıkıntılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir görüşmecinin belirttiği gibi,

“Biz neye elimizi attıysak kurudu. Elek işi bitti, alan da satan da yok. Şehre yerleştik. Sonrasında benim oğlanlar davul işine girdi. 10 sene önce iyi para alıyorlardı. Gacoların düğünlerinde bizimkiler çalardı. Ama şimdi mahallelerde, köylerde düğün yapan kalmadı ki... herkes düğün salonlarında düğününü yaptırıyor. Şimdi bizimkiler, bir araba almışlar, hurda topluyorlar. İş olmayınca ayakkabı boyama, hamallık gibi işler de yapıyorlar. Biz bu işlere başladık ya yakında

o da biter. Ama ben her zaman çocuklarıma söylüyorum. Güvenceli-sigortalı bir işe girin, geliri az olsun önemli değil, en azından hanımınız, çocuğunuz rahat etsin diye” (A.G., Yaş: 66, Erkek).

Son dönemlerde çalışma hayatında meydana gelen dönüşümlere ayak uydurmayan Çingenerlerin özellikle kentin kenar mahallelerinde, daha çok enformel işlerle uğraşmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Yeni üretim sistemlerinin etkisiyle kendilerine özgü mesleklerinin yok oluşu, Çingenerlerin yaşamlarını sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel anlamda da olumsuz etkilemektedir. Görüldüğü üzere, sosyal güvenceden yoksun ve günü kurtarmaya dayalı iş olanaklarına mecbur kalan Çingenerlerin yaşadığı bu sıkıntılar, teknolojik dönüşümlerle birlikte kademeli olarak ortaya çıkmıştır. Düzenli-güvenceli istihdamın giderek azaldığı günümüzde, Çingenerlerin istihdam alanları yerini düzensiz, riskli/tehlikeli ve ağır bedensel işlere bırakmaktadır. Bu durum, birçok görüşmeci tarafından dile getirilmiştir:

“Benim dedemin dedesinden beri bizim aile kalay yapardı. Bakır kap çok kullanılırdı. Bu kalay işini herkes yapamazdı, biz hakkını verirdik. Şimdi bu mesleğin bir hükmü kalmadı. Kalay işi azalınca çok sıkıntılarımız oldu. Biz dedik bu rahatlık böyle devam eder ama olmadı. Bir köye gidince bize gölgelik yaparlardı. Yemeklerimizi köylüler getirirdi. Hatır, saygı vardı. Akşamları evlerinde bizi yatırılırdı” (H.P., Yaş: 50, Erkek).

“Kâhta’da amcalarım dişçilik yaparlardı. Onların elinden bu iş iyi gelirdi. Köylere gidip, takma diş zanaatı ile uğraşırlardı. Şimdi hem yasak hem köylü yaptırmıyor. Devlet bedava yapıyor. Beş yıl öncesine kadar yaz aylarında köylere gidip çobanlık yapıyorlardı. Şimdi onu da bulamıyorlar. Hurdacılık, hamallık gündelik işlerle (bahçe tarla vs. işleri) idare ediyorlar” (V.G., Yaş: 43, Erkek).

“Elek yaptığımız dönemler refah içindeydik. Eleğin maliyeti ne ki, bir kasnak, bir deri ile iş bitiyor. Şöyle böyle, bire beş kazanırdık, nerede o günler. Köylüler bizi çocuğuna kirve yapardı, sayarlardı. Şimdi o köylere bazen gidiyoruz, yüzümüze bakmıyorlar. Demek ki her şey elek içinmiş” (A.P., Yaş: 61, Erkek).

Yakın geçmişte elek-kalbur, kalay yapıp satmak, Çingenerlerin geçim kaynaklarının en başında yer almaktaydı. Bu mesleklerin Çingenerlerin itibarlarını arttırdığı, mesleklerinin geçersiz hâle gelmesiyle saygınlıklarının eskisi gibi kalmadığı ve dışlanma problemiyle karşı karşıya kaldıkları sıklıkla dile getirilmiştir. Bu açıdan Çingenerlerin yaptıkları meslekler, geçmişte genel toplumla bütünleşme anlamında da olumlu katkılar sunmuştur. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaşanan mesleki dönüşümün sonucunda bu mesleklerin yerini daha çok enformel işler almıştır. Elek-kalbur satımları ile kalaycılık ve dişçilik hizmetleri yılın müsait aylarında göçebeliliği ve çadır yaşamını gerektirmekteydi. Ancak bu çalışma alanlarının ortadan kalkması göçebelikten yerleşikliğe geçişin en etkili nedenini de teşkil etmektedir (Aksu, 2003, s. 34). Görüldüğü üzere çalışma hayatındaki dönüşüm, Çingene mesleklerinin birçoğunu işlevsiz hâle getirmiş ve bunun sonucunda Çingenerler ekonomik ve kültürel açıdan daha zorlu süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, elekçiliğin kaybolmasından sonra Çingenerler, yerleştikleri kentlerde iş bulma konusunda büyük ekonomik sıkıntılar yaşamaktadırlar. Yine elekçiliğin kaybolmasıyla birlikte toplumsal ilişkilerinin zayıfladığı ve bu mesleği icra ettikleri dönemlerdeki gibi değer görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu açıdan, Elazığ’da yaşayan Çingenerler için elekçilik mesleği; ekonomik, sosyal ve kültürel olarak Çingenerlerin daha iyi şartlarda yaşamalarını sağlayan bir araç olarak işlev görmüştür.

Çingene mesleklerinin geleneksel ve modern dönemlerdeki konumlanışını betimleyen Fonseca'ya (2002, s. 112) göre, Balkanlar'da ilk görüldüklerinde Çingener, işledikleri suçlar yüzünden değil, yetenekleri yüzünden aranıp alıkonulmuşlardır. Kalay, bakır, demir, çilingirlik işleriyle uğraşan Çingenerler o dönemde hem köylüye hem de mülk sahiplerine hitap etmiş ve yetenekleri onlar için özel bir ekonomik alan oluşturmuştur. Çalışmayı tercih ettikleri işler, kullandıkları dil gibi onları hem ayrılığa hem de kendi aralarında bir dayanışmaya zorlamıştır. Kısacası meslekleri onlar için kültürel olarak ayakta kalabilmenin anahtarı olagelmıştır. Uzun zamandır geleneksel mesleklerini icra etmemiş olsalar da, bugün bile Çingenerler geleneksel meslekleriyle birlikte anılmaktalar; bu durum, onların geçmişte mesleki açıdan ne kadar itibar gördüklerini açıkça göstermektedir.

Alanda yapılan görüşmelerde Çingenerlerin geçmişte daha çok konar-göçer olarak yaşamlarını idame ettirdikleri, mekânsal bir bağlılıklarının bulunmadığı ve iş/meslek alanlarının da bu yerleşme yapılarına göre geliştiği anlaşılmaktadır:

“Baharın gelişi ile birlikte kırsala giderdik. Elekçilik, bohçacılık, çobanlık gibi işlerle uğraşırdık. Şimdi elek işi bitti. Bohça işi de çok az, köyde herkesin aracı var. Bir şey lazım olunca gelip çarşı pazardan alıyorlar. Şimdi köylüler, yayılım için uygun inek almıyor, daha çok ithal ve narin hayvanlar alıyorlar, onu da evlerinde besliyorlar. Bazı dağ köyleri var, oralarda da otlatılacak mera alanları kalmadı, hepsi tapulu ve bahçe olmuş. Yani eskisi gibi kon-göç bitti, geldik buralara (Elazığ)ama buralarda da iş yok. Eskiden konar-göçerlik zahmetliydi ama şimdiki gibi muhtaç değildik” (M.P., Yaş: 52, Erkek).

“Bizden iyi yaşayan yoktu, Gaco bizim gibi refah içinde değildi. Bir su kenarına konardık, havası mis gibi... Akşam bir koyun keser 4-5 aile yerdik. Tabiri yerindeyse, yediğimiz önümüzde, yemediğimiz arkamızdaydı. Para bitti mi, olsun, ertesi gün 5 tane elek yap, kral gibi ye... Şimdi geldik buralara ne temiz havası ne de suyu var. Şehrin tüm kiri üzerimizde...” (A.G., Yaş: 66, Erkek).

Çingenerlerin geçmişte icra ettikleri meslekler göçebe yaşamlarıyla bağlantılı iken, günümüzde uğraştıkları marjinal işler ise yerleşikliğin beraberinde getirdiği kentsel uğraşlardır. Bu durum Çingenerlerin değişen yerleşim yapılarına paralel olarak çalışma anlamında da köklü değişikliklere mecbur kaldıklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla, Çingene usulü mesleklerin azalması ile ortaya çıkan mesleki dönüşüm, aslında yerleşim biçimleri, dışlanma alanları, yaşam tarzları, geçinme stratejileri gibi sosyo-ekonomik/kültürel özelliklerini de olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda değişen/dönüşen mesleklerinin Çingenerler üzerinde çok boyutlu etkilerinin olduğu söylenebilir.

4.3. Çingenerlerde Enformel İş ve Uğraşlar

Enformel sektör; güvencesiz ve düzensiz çalışma, kendi hesabına çalışma şeklinde tanımlanırken, formal sektör ise bir maaş veya ücret karşılığında düzenli ve güvenceli çalışma biçiminde tanımlanmaktadır (Ergüder, 2008, s. 2). Enformel sektörde istihdam günümüzde Türkiye'nin en önemli sorunlarından biridir. 1970 sonrası yaşanan yeniden yapılanma sürecinde formal istihdam olanaklarının azalması ve işgücü kullanımında esnekliklerin artması işgücü piyasasında birtakım değişikliklere yol açmıştır. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni-liberal ekonomi politikaları sosyal ve ekonomik dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'de 1980 sonrası liberal ekonomik politikaların uygulanmasıyla formal istihdam olanaklarının giderek azaldığı görülmüştür. Bu durum, enformel sektördeki işgücü piyasasını da önemli oranda etkilemiştir. Te-

mel geçim kaynakları enformel sektördeki işgücü piyasasına bağlı Çingeneler de -değişen koşullara ayak uydurmakta zorlanmak bağlamında- bu durumdan etkilenmişlerdir (Erdoğan-Aras, 2009, s. 78).

Günümüzde de düzenli ve güvenceli işlerde çalışma imkanları bulunmayan Çingeneler, daha çok enformel/marjinal işler ve uğraşlarla yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Elazığ'da yaşayan Çingenelerde herhangi bir mesleğe sahip olan görüşmeceye rastlanılmadı. Çingeneler arasında az da olsa öğretmen, avukat vb. mesleğe sahip olanların olduğu, ancak bu kişilerin de mesleğe sahip olur olmaz mahalleden taşındıkları ve diğer Çingenelerle irtibatlarını kestikleri, görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Sanayi toplumunun ortaya çıkmasıyla birlikte, Çingene mesleği olarak değerlendirilen birçok zanaat kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu açıdan Çingenelere daha çok gelir getirici etkinlikler ya da iş/uğraş alanları bağlamında sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin geçimlerini nasıl sağladığına yönelik cevaplara bakıldığında, çoğunlukla enformel, sosyal güvenceden yoksun ve geçici işlerde yoğunlaştıkları görülmektedir:

“Ne iş yaptığım belli değil, bazen el arabası ile hurdaya çıkarım. Soğuk kış günlerinde herhangi bir kahvehane ya da iş-hanında ayakkabı boyarım. Ekmek için her işi yaparım” (C.G., Yaş: 39, Erkek).

“Aile büyüklerim gençliğinde elek yaparlarmış. Şimdi biz en alt işleri yapıyoruz, hamallık, bağ-bahçe işleri, inşaat işleri (tuğla, kiremit taşıyıcılığı), seyyar satıcılık, kısacası ne olsa yapıyoruz. Ustalara, bizlere boya, sıva, duvar ustalığını öğretin diyoruz, yapamazsınız diyorlar. Bizde bu işleri yapmaya mecburuz” (U.P., Yaş: 26, Erkek).

“Çalışmak için sanayiye gidiyoruz. İş yok. Bize verdikleri en iyi iş, kavak doğrama, kavak kabuğu soyma, karşılığı ise yakmak için kavak kabuğu... Borç harç edip sepetli motor aldım, evin bahçesine hurda topluyorum. Bazen benzin param bile çıkmıyor” (E.T., Yaş: 27, Erkek).

“Eskiden merdiven yıkardım, ev temizliği olurdu. Şimdi her taraf site ve onların da kapıcısı var. Ev temizliği için de temizlik şirketleri çıkmış, onlara veriyorlar. Yazları köylere bohçacılığa gidiyorum ancak bohçacılık da eskisi gibi değil. Bu yaz ona da gitmeyeceğim. İhtiyacım olursa da mecburen toplayacağım (dilenme)” (H.G., Yaş: 44, Kadın).

Çingeneler, genellikle kağıt-hurda toplayıcılığı, gündelik/mevsimlik işçi, bohçacılık, işportacılık, ayakkabı boyacılığı, hamallık, çobanlık, seyyar satıcılık gibi enformel işlerle geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu tür enformel işlerle uğraşanların genellikle, çok düşük ücretle çalıştıkları ve nadiren iş bulabildikleri sıkça dile getirilmiştir. Yapılan işler; erkekler için vasıfsız inşaat işleri (boya, inşaat malzemeleri taşıma vs.), kavak kabuğu soyma, kavak doğrama, mevsimlik tarım işçiliği; kadınlar için ise temizlikçilik ve mevsimlik tarım işçiliğidir.

Görüşmelerde, Çingenelerin yaptıkları işlerden memnun olmadıkları da anlaşılmaktadır. Bunda; düzenli ve güvenceli işlerinin olmayışı, ücretlerin düşük olması, başkalarının yapmadığı tehlikeli/riskli işleri yapmaya mecbur olmaları ve işyerinde mobbing ve dışlamaya maruz kalmaları gibi nedenlerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Çingene usulü geçim stratejilerini sağlayan iş kollarını terk etmek zorunda kalmaları ve yeni mesleki süreçlere uyum sağlayamamaları da bu memnuniyetsizliklerinde etkili olmaktadır.

Yeni teknolojik dönüşümlerle birlikte, Çingenelerin yaptığı iş alanları daralmış ve marjinal işlere yönelmişlerdir. Görüşmecilerin dile getirdikleri ifadeler de bunu destekler niteliktedir.

“On yıl öncesine kadar bağ, sebze çapasına giderdik, şimdi o da kalmadı, şimdi çapa makinaları çıkmış. Köy işlerini yine az çok becerirdik. Eskiden de çok talep vardı. Şimdi bu işler de bıçak gibi kesildi. Şu an hurda, hamallık gibi işler olunca yapıyoruz ki çoğu zaman o da olmuyor. Olmadığı zamanlarda mahallede boş boş geziyoruz” (Ş.Ö., Yaş: 56, Erkek).

“Komşularıyla bohça işine giderdik. Artık iş yok. Allah'tan saklamadığımızı kuldan mı saklayacağız. Şimdi de gider ne ihtiyacım varsa, toplarım(dilenirim)” (G.G., Yaş: 37, Kadın).

Bu ifadeler Çingenelerin yaşam tarzlarının, düzenli işlerden ziyade, bağımsız ve esnek işleri tercih etmelerinde etkili olduğunu hatırlatmaktadır (Fonseca, 2002). Ancak göçer yaşam tarzından konar-göçerliğe, konar-göçerlikten yerleşikliğe doğru değişen yaşam tarzları, Çingenelerin çalışma yaşamlarına dair radikal bir dönüşüme neden olmuştur. Son yıllarda gelişen sanayi sektörü ile birlikte geleneksel mesleklerini kaybeden Çingeneler, kentlerin kenar bölgelerinde yarı yerleşik ya da yerleşik yaşam tarzlarının dayattığı marjinal işlere yönelmek zorunda kalmışlardır. Yeni mesleklerin ediniminde gerekli niteliklere sahip olmamaları, kentlerde enformel işlerde çalışmaya mecbur olmalarına yol açmıştır.

Kendilerine özgü mesleklerinin azalması/yok oluşu, Çingeneleri ekonomik ve kültürel açıdan değişime zorlamıştır. Örneğin, Elazığ'da yaşayan Çingenelerin mesleki formasyonlarının köklü değişimi, vasıf gerektiren işlerde değil, Çingene olmayanların yapmak istemediği, düşük prestijli, sosyal güvenceden yoksun ve tehlikeli/riskli işlerde yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Cinsiyet açısından bakıldığında, Çingene kadınları, erkeklere oranla daha geçici ve sosyal güvenesi olmayan işlerde çalışmaktadırlar. Kadınlar, zor koşullarda çalıştıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Eşim cezaevinde, neden girdiğini bana da söylemiyor. Babamların yükü ağır, bana bakamazlar. Mecbur çalışıyorum, her işi yaparım (genellikle dilenme)” (Ş.K., Yaş: 29, Kadın).

“Eşimin elinden her iş gelirdi, elekçilik, bahçe işleri, çobanlık, çerçilik vb. işleri yapardı. Elek işini ben de az çok biliyordum. O zamanlar rahattım. Şimdi bu şehre (Elazığ) yerleştik. Eşimin düzenli bir işi yok. Benim eve katkım olmazsa geçinemeyiz. Valla temizlik olsa yapacağım, ama yok. Ben de eşimle bazen hurda işine giderim, bazen de toplamaya çıkarım” (H.G., Yaş: 44, Kadın).

“Bizimki (eşi) senede bir cezaevinde, kendisi sinirli, kavga dövüş... Kim bakacak, dört çocuk var. El arabamız var, özellikle geceleri hurda toplarım. Tehlikeli ama en azından kimse yok. Ha bazen de ne yalan söyleyeyim, toplamaya giderim” (G.G., Yaş: 37, Kadın).

Mesleki formasyon gerektirmeyen bu işler, Çingene kadınlarının meslek hayatına dahil olmamasının en önemli nedenleri arasındadır. Özellikle “Toplayıcılık” terimi, dilencilik peyoratif içerimlerini gizlemek ve dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmamak amacıyla Çingene kadınları tarafından kullanılmaktadır. Dilenciler, genelde nakit paranın yanı sıra, günlük ihtiyaçlarını giderecek temel gıda, giyecek, yakacak vs. malzemeleri talep etmektedirler. Görüşülen kadınların bir kısmı, gittikleri yerlere bohçacılık yapmaya gittiğini, yeterli satış yapamayınca ‘mecburiyetten’; bir kısmı ise bohça malzemeleri için yeterli sermayesi olmadığı için dilendiğini beyan etmiştir. Daha önceden kırsaldaki yerleşim ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen bu iş kolları (bohçacılık, çerçilik), yerleşik hayata geçiş ve köy-kent iletişiminin artmasıyla birlikte değişmek/kaybolmak durumunda kalmıştır. Görüldüğü üzere, herhangi bir profesyonel mesleki eğitim gerektirmeyen marjinal işlerle geçimlerini temin etmeye çalışan Çingene kadınları, toplayıcılık (dilencilik) gibi

toplumsal statüsü oldukça düşük faaliyetlerle yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Ancak son zamanlarda kent merkezinde bohçacılığın rağbet görmemesi, kadınları çöplerde hurda-kâğıt toplayıcılığına itmiştir. Kadınların geçimlerini sağlamak için, sağlıklı ve kötü koşullarda çalışmaları, hem kendi sağlıklarını hem de ailelerinin sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Aile geçiminde kadın giderek daha ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte aile geçiminde önemli rol oynayan kadın, geçim derdi, yoksulluk, dışlanma vb. olumsuzluklardan erkeklerden daha fazla etkilenmektedir. Bu bilgiler, Pearce'nin (akt. Gilbert, 2000), "yoksulluğun kadınlaşması" kavramını, yani kendilerini ve ailelerini geçindirmek zorunda kalan kadınların yoksulluklarını akla getirmektedir.

4.4. Etnisite, Güvencesiz Geçim ve Sosyal Güvenlik Ağları

Son dönemlerde işgücü piyasalarının yeniden yapılanması, güvencesiz geçinmeye, yoksulluğa ve enformelleşmeye dayalı istihdam ilişkilerinin gelişmesi için gereken koşulları beraberinde getirmiştir (Erdoğan-Aras, 2009, s. 78). Öyle ki işgücü piyasasında ücret ve diğer çalışma koşulları bakımından ortaya çıkan değişimler, enformel ve eğreti istihdam biçimlerini yaygın hâle getirmiştir. Bu durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde nüfusun önemli bir kesimi için süreklilik gösteren güvencesiz geçinmeye ve sosyal güvenlik ağlarından yoksun şekilde eşitsiz yaşam koşullarının oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla enformel işgücü piyasası istikrarsız ve güvencesiz çalışma koşulları kadar, kentteki yoksul kesimlerin marjinal yaşam koşullarıyla da özdeşleşmektedir (Erdut, 2005, s. 13-34).

Genellikle sosyal güvenceden yoksun işlerde çalışan Çingenerlerin çalışma ilişkilerinde karşılaştıkları dışlanma, yaptıkları düşük prestijli işler, Çingene kimliğinin toplumdaki algısıyla bütünleşmektedir. Bu anlamda, Elazığ'da yaşayan Çingenerler gündelik işlerde ve diğer sektörlerde sosyal güvencesi olmayan işlerde çalış(tırıl)ma sorunuyla karşı karşıyadır. Kent yaşamı içerisinde marjinal, enformel işlerle geçimlerini sağlayan Çingenerlerin, ağır ve sağlıklı çalışma koşullarına güvencesiz geçimin eklenmesi, onları olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda Elazığ'da yaşayan Çingenerlerde (günümüzde geçerli) herhangi bir mesleğe sahip olan görüşmeciyeye rastlanılmamıştır. Yapılan görüşmelerde, birçok Çingene etnik kimliğinden dolayı dışlandığını, iş bulamadığını veya işten çıkartıldığını ifade etmiştir.

"Eski işlerimizde (elekçilik) kazancımız olmuyor. Geliri sabit olan bir iş yerim olsun diye bir girişimim oldu. Elazığ'ın Baskil İlçesinde Gaco bir arkadaşın adına dükkân açayım (tekel bayi) ama ben çalıştırırım, dedim. Ancak kimseye Dom olduğumu söyleme, diye tembihledim. Bu arkadaşımız iyi niyetiyle, benim için 'bu arkadaş Dom ama iyi biri' demiş, inanır mısın, bir ay bir tek ürün satamadım ve dükkânı kapattım. Sattığım ürünün kalitesi aynı, fiyatı aynı anlamadım ne olduğunu... Şimdi de cesaretim yok bu tür işlere girmeye..." (Ş.Ö. , Yaş: 56, Erkek).

"Malatya'da köylere sulama kanalı işi yapan bir firmada sigortalı bir işe girdim. İşim de çok iyiydi, aşçıya yardım ediyordum. Oradan birisi beni tanımış ve patrona Dom olduğumu söylemiş. Patron beni çağırdı. İşler bu ara sıkı değil, sen evine git, biz seni ararız, dedi. Tabii ben anlamadım ve patrona, bu tekme bana kim attı, dedim. Patron, öyle bir şey yok dedi, ama kızardı. Sonra ben, kim söylediyse Allah belasını versin, dedim. Biz ekme yemek miyiz, düzgün bir işe girmeye hakkımız yok mu, dedim" (H.P, Yaş: 50, Cinsiyet: Erkek).

Çingenerlerin mesleklerinden kaynaklanan göçebe yaşamları hızlı bir şekilde yerini -daha çok kentsel alanlar olmak üzere- yerleşik hayata bırakmıştır. Ancak günümüzde kentsel çalışma ko-

şullarının Çingenerlere dayattığı işler, onların daha sık ötekileştirilmelerine ve dışlanmalarına neden olmuştur. Görüldüğü üzere, etnik kimliklerinden kaynaklanan problemler, Çingenerlerin ekonomik faaliyetlerden dışlanmalarına neden olmaktadır. Bireylerin ait olduğu gruba yönelik önyargılar, formal iş alanlarında istihdamlarını etkilemekle kalmayıp, orta düzeyli enformel iş alanlarındaki faaliyetlerde de bir dizi sorunla karşılaşmalarına yol açmaktadır. Örneğin, yukarıda esnaf olmak isteyen görüşmeci gibi birçok Çingene vatandaş, grup kimliğinden dolayı, tüketicilerin kendilerini tercih etmeyecekleri kaygısıyla (bazıları önceki deneyimlerinden) bu isteklerini/amaçlarını gerçekleştirememektedir. Görüldüğü üzere, Çingene etnisitesi Çingenerlere yönelik çeşitli önyargıların oluşmasına ve onların ekonomik olarak dışlanmalarına neden olmaktadır.

Kapalı toplumsal özellikleriyle Çingenerlere yönelik çok boyutlu ve derin dışlama pratiklerinin bir Çingenelik algısı ürettiği görülmekte; karşılıklı olumsuz yargıların oluşması da bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak Çingene algısı, sadece etnik kategorizasyon bağlamında değil, sosyal dışlanma ve damgalama bağlamında da toplumda aşağı bir statüye denk düşmektedir.

Etnik grupların ya da etnik azınlıkların iş piyasasına girmelerinde önemli engellerin olduğu yaygın kabul görmektedir (Bkz. Fraser, 2005; Hancock, 2002; Standing, 2014, s. 150). Örneğin, etnik grupların marjinal işlere yönelmesinin nedenleri üzerine çalışmalar yapan Wilson (2003, s. 429; Erdoğan-Aras, 2009, s. 80), bu grupların; farklı bireysel donanımları, var olan işgücü piyasası alışkanlıklarına benzer olmayan yapısal özellikleri ve işe alınırken maruz kaldıkları ayrımcılık nedeniyle enformel işgücü piyasalarındaki işlerde yoğun olarak çalıştıkları saptamasında bulunmuştur.

Görüşmelerde, Çingene etnik kimliği, Çingenerlerin düzenli ve güvenceli işlere ulaşmalarında en büyük engel olarak görülmüştür:

“Gaco bize baktığı zaman, kolayca ‘Dom’ olduğumuzu anlayabiliyor. Domluk, bizim alnımızda kara bir leke gibi. Fakirliğimiz, işsizliğimiz, dışlanmamız, kısacası ne geldiye başımıza Dom olmaktan geldi. Zengin olsan, itibarlı olsan, Dom deyip seni dışlarlar mı hiç...” (T.P., Yaş: 45, Erkek).

“Ben fiziksel olarak Domlara benzemem, ondan dolayı işe girmekte sıkıntı çekmezdim. Ancak beni bu mahallede birileri görmüş ve işyerime haber vermiş. İş yerinde benle samimi olanlar, aynı sofrada yemek yediklerim bana sırtını döndü. Uzatmaya gerek yok, en son beni ne yapıp edip işten çıkardılar” (Ç.K. , Yaş: 40, Erkek).

“Atalarımız var ya, onlara sürekli beddua ediyorum, Avcıların (Bu köydekiler, Keban Barajının yapıldığı dönemde, yerleşik hayata geçen Domlardır.) ataları ne kadar akıllı, nesillerini Domluktan kurtardılar. Şimdi bizle dahi görüşmezler. Zamanında bizde bir yere yerleşseydik, durumumuz daha iyi olurdu. Gaco bizi bu kadar dışlayamazdı” (M.P. Yaş: 52, Cinsiyet: Erkek).

“Gençler iş bulamıyor, bulsalar da, ağır ve pis işler, düzenli de değil, ayda ya 5 gün ya 1 hafta yevmiyeli çalışıyorlar. İyi işler var ama bize yok. Sen Dom olaydın bak bakalım sen iş bulabilir miydin? O zaman anlardın beni hocam” (A.G., Yaş: 66, Erkek).

Görüşmeciler, ‘Dom’ (Çingene) olmayanların doğuştan şanslı olduğu, zenginliğinin, eğitimi oluşunun, itibarlı oluşunun ‘Gaco’ olmaktan kaynaklandığına inanmaktadırlar. Çingeneliğin getirdiği olumsuzluklar, hayatlarında yıkıcı bir rol oynamakta ve Çingeneliği gizlemenin bir nedeni olarak görülmektedir. Bu anlamda “Dom” olmak ayrımcılığa uğramalarının en önemli nedenini

oluşturmaktadır. Ancak ayrımcılığın doğrudan iş alanına yansımalarının yanında, başka alanlarda yapılan ayrımcılığın da dolaylı yollardan iş/meslek edinmede olumsuz etkileri olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin, eğitim ve diğer alanlarda ayrımcılığa maruz kalan Çingeneler, hayatlarının diğer safhalarında da ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. İşsiz ya da marjinal sektörlerdeki görüşmecilerin bu işlere neden yöneldiğine dair hikâyelerinde, düzenli işlerden uzak kalmalarında eğitim yıllarında uğradıkları ayrımcılık ve Çingene oldukları için çırak-kalfa olarak çalıştırılmama gibi faktörlerin etkili olduğu görülmüştür.

Geçim stratejilerini günü kurtarma üzerine idame ettiren Çingeneler için en çok istenilen şey, güvenceli (SGK) bir işe sahip olmaktır. Ancak enformel ağlar, Çingenelere güvenceli iş imkanı sunma konusunda yetersiz kalmaktadır. Görüşülenlerin,

“Sigortalı bir iş piyango gibi bir şey... Hayalimde hep böyle bir iş var. Nasip olsa, Allah'tan başka bir şey istemem. En azından babamız gibi olmayız. Yaşlılığımızda çocuğumuza muhtaç olmayız, emekli maaşımız olur” (A.K., Yaş: 32, Erkek).

gibi ifadelerinde Çingenelerin güvenceli bir işe duydukları ilgi ve özlem açığa çıkmaktadır.

5. Sonuç

Çingeneler günümüzde yaşadıkları toplum içerisinde sosyo-ekonomik/kültürel açıdan en dezavantajlı gruplardan biridir. Endüstrileşme süreçlerinin toplumun geneline yayılmasıyla birlikte kırsala özgü meslekleri dönüşmüş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Göçebelikleri, bohem yaşamları artık yerini yerleşik hayata bırakmıştır. Çingenelerin mesleklerinden kaynaklanan göçebe yaşamları hızlı bir şekilde yerini -daha çok kentsel alanlar üzere- yerleşik hayata bırakmıştır. Ancak günümüzde kentsel çalışma koşullarının Çingenelere dayattığı düşük statülü ve kazancı az işler, onların daha sık ötekileştirilmelerine ve dışlanmalarına neden olmuştur. Bunun sonucunda yoksulluk, işsizlik, ayrımcılık, dışlanma ve eğitimsizlik gibi birçok kentsel problem, Çingenelerin gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Bu araştırmada, Elazığ'da yaşayan Çingenelerin toplumda kimsenin yapmak istemediği işlerde yoğunlaştıkları, eğitimsiz oldukları, kentsel mesleki tecrübeye sahip olmadıkları, etnik kimliklerinden dolayı düzenli ya da güvenceli işlerden dışlandıkları, getto yaşamları nedeniyle diğer yaşam alanlarıyla sınırlı ilişkilerde buldukları tespit edilmiştir.

Çingeneler, yoksulluklarının ve güvencesi olmayan işlerde çalışmalarının nedeni olarak çoğunlukla ‘Çingenelik’lerini/etnik kimliklerini göstermektedirler. Etnik kimliklerinden dolayı ekonomik hayattan dışlandıklarını, iş bulamadıklarını ifade etmektedirler. Bunun da yoksulluğa ve güvencesiz geçime neden olduğuna inanmaktadırlar. Görüşülen Çingenelerin neredeyse tamamının ileriye dönük herhangi bir sosyal güvencesi (SGK, Emekli Sandığı vb.) yoktur. Çingeneler yaptıkları işlerden de memnun değildirler. Düzenli ve güvenceli işlerinin olmayışı, ücretlerinin düşük olması, başkalarının beğenmediği işleri yapmaya mecbur olmaları gibi nedenler, yaptıkları işlerden memnun ol(ma)malarının nedenleri arasında yer almaktadır.

Çingenelerin düzensiz işlerde, düşük ücretle çalışmalarının bir sonucu olarak gelir durumları oldukça düşüktür. Çingenelerin neredeyse tamamı, dört kişilik bir ailenin sağlıklı dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gerekli ortalama aylık gelire sahip değildir. Ekonomik yetersizlikleri ve düzensiz gelirleri nedeniyle kazançlarının neredeyse tamamı, beslenme gibi temel ihtiyaçlara harcanmaktadır. Daha çok günü kurtarma ya da geçim stratejilerini oluşturan koşullarla hareket etme gerekliliği, ekonomik alanda dışlanmalarının belirleyicisi olmaktadır. İşsizlikle katmerleşen çeşitli problemler, aynı zamanda dışlanma alanlarını ve süreçlerini de karşılıklı olarak üretmektedir.

Araştırmada, değişen/dönüşen çalışma hayatının ve Çingene etnisitesinin, Çingenerin kentlerdeki çalışma koşulları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Son yıllarda özellikle sanayileşme ile birlikte geleneksel Çingene meslekleri önemsiz hale gelmiştir. Özellikle hızlı sanayileşme ile birlikte insan emeğinin önemini yitirmesi, Çingene mesleklerinin yok olmasını da beraberinde getirmiştir. Geçim stratejilerine ek olarak, sınıfsal konumları, yaşam tarzları ve kimlikleri ile bütünleşen Çingene mesleklerinin önemini yitirmesi, Çingenerin mevcut sorunlarını katmerleştirmektedir.

Çingenerin neredeyse tamamının düzenli ya da güvenceli bir işi bulunmamaktadır. Eğitim düzeylerinin düşük olması, işe alınmalarında karşılaştıkları önyargılar, dışlanma, geleneksel mesleklerinin (elekçilik, kalaycılık, vb.) ekonomik geçerliliğini kaybetmesi; sosyal güvenceden yoksun, itibarsız ve tehlikeli/riskli işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, erkekler daha çok rençberlik, nakliyecilik, hurdacılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık, işportacılık, davulculuk, çobanlık, kâğıt hurda toplayıcılığı ve mevsimlik işler yaparken, kadınlar ise daha çok, gündelikçilik, bohçacılık, dilencilik gibi düzensiz ve sosyal güvenceden yoksun işlerle uğraşmaktadırlar.

Genellikle sosyal güvencesi olmayan işlerde çalışan Çingenerin çalışma hayatında maruz kaldıkları dışlanma, yaptıkları düşük prestijli işler, Çingene kimliğinin toplumdaki algısıyla bütünleşmektedir. Etnik kimlikleri, Çingenerin çalışma hayatında dezavantajlı durumda olmalarını açıklayacak önemli bir faktördür. Çingene olmayanların doğuştan şanslı olduğunu, iyi bir mesleğe sahip olmanın, zenginliğin, eğitilmiş oluşun, itibarlı oluşun 'Gaco' (Çingene olmayan) olmaktan geçtiğini içselleştirdikleri görülmektedir. Bu anlamda 'Çingene' olmak, ayrımcılığa uğramanın en önemli nedeni olarak ön plana çıkmaktadır.

Çingene etnisitesi, Çingenerin formel iş piyasasına girmelerini engellemektedir. İşe alınırken maruz kaldıkları ayrımcılık nedeniyle Çingenerin enformel işlerde yoğun olarak çalıştıkları görülmektedir. Çingeneleşmiş hurdacılık, dilencilik, hamallık, işportacılık gibi marjinal işler, Çingene meslekleriyle özdeşleşmiş ve bu işler onlar için bir tercihten çok bir zorunluluğa dönüşmüştür. Yeni üretim mekanizmalarının etkisiyle kendilerine özgü mesleklerinin yok oluşu, Çingeneri sadece ekonomik açıdan değil, diğer alanlarda da olumsuz etkilemiştir. Güvencesiz ve günü kurtarmaya dayalı iş olanaklarına mecbur kalan Çingenerin yaşadığı bu sıkıntılar, küreselleşme, teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni üretim mekanizmaları gibi dönüşümlerle yakından ilişkilidir.

Özetle bu araştırmada, Çingenerin kentlere yerleşmelerinde ve niteliksiz, enformel işlerde yoğunlaşmalarında değişen/dönüşen mesleklerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Getto mahalleleri ile kentin yabancı sakinleri sayılabilecek Çingenerler, etnik kimliklerinden dolayı istihdama yeterince katılamamaktadırlar. Çalışma hayatındaki dönüşümle birlikte kırsala özgü geleneksel mesleklerini sürdüremeyen Çingenerler, ekonomik ve kültürel açıdan daha zorlu süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca, el emeğine dayalı en önemli geleneksel meslekleri olan elekçiliğin ortadan kalkması, toplumsal ve mesleki itibarlarını zayıflatmış ve bir bütün olarak değersiz görülmelerine yol açmıştır.

Bu çalışma, meslek ve çalışma ilişkileri bağlamında, Çingenerin kentsel yaşam pratiklerine dair önemli sonuçlara ulaşmıştır. Mesleki dönüşüm, Çingenerin hayatını derinden etkileyen bir faktör olsa da onların kentsel yaşam pratiklerini etkileyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. Devam eden süreçte bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzden bu çalışma, Çingenerler ile ilgili diğer konularda da (ayrımcılık, ötekileştirme, dışlanma, dilencilik vb.) alan araştırmalarının yapılmasını ve sonuçlarının karşılaştırılmasını

önemli bulmaktadır. Bu açıdan hem farklı Çingene gruplarının hem de kentnin diğer madun kesimlerinin gündelik hayata dair kentsel pratikleriyle ilgili araştırmaların yapılmasının “madun sosyolojisi” literatürüne önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda yeni çalışmalarla hem Çingenelerin yeni işler edinmede yaşadığı sıkıntılar, yeni iş ve mesleklere uyumları gibi konular hem de endüstriyel toplumlardaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak mesleklerini kaybeden başka topluluklar da araştırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akkaya, Ö. (2011). Çingener: “Başka bir dünyanın insanları”. *Global Media Journal-Turkish Edition*, 1(2), 118–132.
- Aksu, M. (2003). *Türkiye’de Çingene olmak*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Aktay, Y. (2007). Pierre Bourdieu ve bir Maxwell cini olarak okul. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, ve Ü. Tatlıcan (Ed.), *Ocak ve zanaat*. içinde (s. 473–498). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alp, S. & Taştan, N. (2011). *Türkiye’de ırk ve etnik köken temelinde ayrımcılığın izlenmesi raporu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Altınöz, İ. (2007). XVI. yüzyılda Osmanlı devleti içerisinde Çingener, S. Kolukırık (Ed.), *Yeryüzünün yabancıları: Çingenerler* içinde. (s.13–33). İstanbul: Simurg Kitapçılık Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*, (P. Collier, Çev.). Cambridge: Polity Press.
- Erdoğan-Aras, F. (2009). Etnik (Çingene) işgücünün enformel işgücü piyasasına katılım biçimleri ve bu süreçte etkili olan faktörler: İstanbul (Çankurtaran) ve Edirne (Menzilahir) örnekleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 75–100.
- Erdut, T. (2005). İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum*, 3(6), 11–49.
- Ergüder, B. (2008). Sınıfın değişen yapısı ve yeni deneyimler ışığında enformelin keşfi”, *İktisat Dergisi*, 498, 82–91.
- Fırat, M. (2016). *Çingeneliği anlamın imkânı: Çingenerler üzerine sosyolojik bir araştırma (Malatya örneği)*, (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Fonseca, İ. (2002). *Beni ayakta gömün–Çingenerler ve yolculukları*-(Ö. İlyas, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, A. (2005). *Avrupa halkları Çingenerler* (İ. İnanç, Çev.). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Fundación Secretariado Gitano (2010), *Türkiye’de Romanların durumu Türkiye’de çalışma ve insana yakışır iş koşulları sorunları raporu*, http://ec.europa.eu/employment_social/progress/index_en.html. Adresinden 15 Şubat 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Gilbert, M. R. (2000). Identities, difference and geographies of working poor women’s survival strategies. K.B. Mirena & A.H. Young (eds.), *Gendering the city: women, boundaries, and visions of urban life* (pp. 65–88). Oxford: Rowman and Little field Publishers.
- Hancock, I. (2002). *We are the Romani people*. Paris, Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- İlhan, S. & Fırat, M. (2019). Malatya’da yaşayan Çingenerlerde sosyal sermaye/güven ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 361–380.
- Kenrick, D. (2006). *Çingenerler-Ganj’ dan Thames’e*, (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Kolukırık, S. (2006). Sosyolojik perspektiften Türk(ıye) Çingenerleri: İzmir Çingenerleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1–24.

- Marsh, A. (2008). Etnisite ve kimlik: Çingenerin kökeni. E. Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (ed.), *Biz buradayız: Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* içinde (s. 19–27). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marushiakova, E., & Popov, V. (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire*, Paris, Hatfield: University of Hertfordshire Pres.
- Standing, G. (2014). *Prekarya, yeni tehlikeli sınıf*, (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunar, L., & Kaya, Y. (2018). Türkiye'de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (2. Cilt) içinde (s. 3–53). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*, (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK. (2018). Yoksulluk araştırması sonuçları. www.tuik.gov.tr. Adresinden 15 Şubat 2019 tarihinde edinilmiştir.
- Uzpeder, E., Danova, S., Özçelik, S. & Gökçen, S. (Ed.). (2008). *Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* (E. Taboğlu ve S. Öney, Çev.). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Wilson, F. D. (2003). Ethnic niching and metropolitan labor markets, *Social Science Research*, 32(3), 429–466. [https://doi.org/10.1016/S0049-089X\(03\)00015-2](https://doi.org/10.1016/S0049-089X(03)00015-2)

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Mesleğin Hayatı Belirleme Pratikleri: Bankacı ve Tır Şoförü Örneği

Life Determining Practices of Professions: The Case of Banker Truck Driver

Onur UCA¹

¹Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Mersin, Türkiye

ORCID: O.U. 0000-0001-5624-044X

Corresponding author:

Onur UCA,
Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Mersin, Türkiye
E-mail: onuruca@mersin.edu.tr

Submitted: 03.07.2019

Revision Requested: 30.10.2019

Last Revision Received: 03.01.2020

Accepted: 07.01.2020

Citation: Uca, O. (2020). Mesleğin hayatı belirleme pratikleri: bankacı ve tır şoförü örneği. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 249-267.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0055>

Öz

Meslekler, geliri, statüyü, yaşam koşullarını, emeklilik yaşamını belirlemektedir. Bu nedenle meslekler sosyal bilimlerin önemli araştırma nesnelerinden bir tanesidir. Bu makale meslekler üzerinden gündelik hayatın belirlenmesine odaklanmıştır. Mesleklerin yaşamı belirlemesini gösterebilmek adına birbirinden çok farklı olan iki meslek ele alınmıştır. Bu mesleklerin ilki bankacılık, ikincisi ise tır şoförlüğüdür. Bu bağlamda araştırma ilk olarak modern dönemde işin dönüşümünü ele almıştır. Ardından mesleğin hayatı belirleme pratikleri ve bankacılık mesleği ayrıntıları ile aktarılmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde bankacılık mesleğinin temel yönleri ve bankacılık mesleğinin bu mesleği yapan bir insanı nasıl belirleyebileceği bankacılık sektöründe çalışanların deneyimlerinden yararlanılarak anlatılmıştır. İkinci olarak tır şoförünün kim olduğu ve bir tır şoförünün bu mesleği yaparken hayatının mesleğe göre nasıl şekillendiği aktarılmıştır. Tır şoförlüğü mesleğinin insanı nasıl belirleyebileceği de tır şoförlerinin deneyimlerinden yararlanılarak aktarılmıştır. Birbirinden farklı bu iki meslek üzerinden mesleklerin insanların değer dünyalarının oluşumunu belirlediği saptanmıştır. Meslekler insanların gündelik yaşamlarındaki hal ve tavırlarını, hareketlerini dayandırdıkları gerekçeleri, ekonomilerini, aile ilişkilerini, kültürel konularını etkilemektedir. Tüm etkenleri değer dünyaları içerisinde ele aldığımızda farklı mesleklere sahip insanların değer dünyaları farklılaşmaktadır. Bu durumun gündelik hayatta nasıl gerçekleştiğini gösterebilmek adına araştırmanın son bölümünde gündelik hayat, meslekler ve değerler arasındaki ilişki açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meslekler, tır şoförleri, bankacılar, değerler, gündelik yaşam

ABSTRACT

Professions which determine the income, status, living conditions and retirement life are one of the most important areas of research within social sciences. This article focuses on the formation of the daily life by

the professions through the investigation of two professions that are very different from each other. The first one is banking and the second is truck driving. In this context, the research firstly dealt with the history of work and the transformation of work in the modern era. Then, the banking profession, its life shaping practices and the ways it can define the individuals were explored in detail. Subsequently, the truck driving profession, the life style it accompanies and how it shapes the social lives of people were explained. It was revealed that the professions determine the formation of the value worlds of people. People pursuing different professions also have different worlds of value. Finally, in order to illustrate how this happens in daily life, the relationship between daily life, professions and values is clarified in the last part of the research.

Keywords: Professions, truck drivers, bankers, values, daily life

EXTENDED ABSTRACT

Daily lives are shaped by the professions to a great extent in the modern World, where economic logic is dominant. Therefore, there is an essential need to explain how professions determine daily life practices through what kind of mechanisms and their influence on people. With this aim, the profession's impact in the formation of life was explained and discussed in terms of the professions of banking and truck driving in this research. Two opposing professions were chosen to be able to make a clearer analysis and analyzed in the light of the theory of the pragmatic sociology of critics developed by Laurent Thévenot and Luc Boltanski (2006) who identify six value worlds that are revealed in situations of cultural dispute and compromise. These include the civic, domestic, market, fame, industrial, and inspired spheres of meaning. The civic value world articulates beliefs in the representativeness, civil service and legality. The domestic value world is driven from the core principles of the tradition, family, friendship, and loyalty. The market value world is based on the competition and the significance of money, profit, interest, and wealth. The value world of fame is formed around the opinion, status, and social recognition. The industrial value world has to do with the principles of efficiency and performance. The inspired value world is built on the principles of creativity, innovation, and aesthetics. "Social actors in the complex societies may draw on several of these worlds... when acting as citizens (civic world), consumers (market world), family members (domestic world), or social media users (fame world)" (Giulianotti and Langseth, 2016). For Boltanski and Thévenot, "*this ability to live within worlds, and to travel between worlds, is of central importance to the actors involved in all kinds of disputes about justice*" (Jacquemain, 2008, p. 43). From this theoretical perspective, the value worlds of bankers and truck drivers were examined to illustrate the slippery ground on which people from different professions can walk among different value worlds.

The research consists of four main parts. In the first part, the development of professions was reviewed through the historical process of work and its transformation into the profession as we know today. This was basically shaped by the association of three separate power lines. The first was the desire of the private entrepreneur to gain maximum benefit from the newly emerging and rapidly growing industrial worker. The second was the demand of the newly emerging worker to be employed in better conditions and for better wages. The third was the desire of the nation-states to control and regulate the relations of production. The business life shaped by these three leading lines began determining the daily life of the individual. Life (economy, status, class) was now mostly related to the professions.

In the second part, basic aspects of the bankers and their value worlds were explained. Bankers who are middle class members produce the immaterial or intelligence labor. However, they are different from some of the intelligence labor producers such as engineers and architects. Unlike them, bankers do not produce anything that has concrete functioning such as software, program, project, production tool. They are in charge of the regulation of money. Relationship networks are their capital; thus, their CVs

often include the companies in which they were employed, courses attended, existing memberships, plaques won or goals achieved. Bankers work with people of a similar labor type who are ambitious in the competition in business life, who hide or leak information to go ahead of others and engage in lobbying activities. Bankers have to establish relations with these people in order to fulfill the necessities of the profession. These working conditions determine their worlds of value.

In the third chapter, the profession of truck driver, the structure of the value worlds of truck drivers and the reasons behind it were explained. Truck drivers should have a driving license, SRC and psychotechnical certificate to officially work. There are certain forms of truck driving as being a A-) driver in their own truck, B-) driver in another person's truck, C-) driver in a company truck. These distinctions define responsibilities, job descriptions, and employee-employer relations. If you are a driver in your own vehicle, you are free to choose freight, location, price, and timing. The drivers of someone else's vehicle are usually already familiar with the owner. The important decisions about the vehicle are generally taken by the driver who assumes the confidence of the owner in this situation. On the other hand, the decisions on the company trucks are made by exclusively the company authorities. There is generally no standard in the wages of truck drivers. They tend to cook their own meals to reduce their costs. The time and place of their work are uncertain. All these forms of work determine their worlds of value.

Upon the comparison of two unlike professions and the value worlds they promote, it was revealed that people pursuing different professions also have different worlds of value. In order to illustrate how this happens in daily life, finally the complex relationship between the daily life, professions and values is clarified in the last part of the research.

1. Giriş

İktisadi mantığın hâkim olduğu günümüz dünyasında meslekler insanların yaşam süresinin önemli bir dönemini, gündelik hayatın ise neredeyse tamamını şekillendirmektedir. Mesleklerin gündelik yaşam pratiklerini nasıl bir mekanizma ile belirlediğinin ve insanı şekillendirme etkisinin açıklanması zaruri bir ihtiyaçtır. Bu zaruri ihtiyacı verimli bir şekilde gidermek için bilinçli olarak birbirinden farklı iki meslek belirlenmiştir. Bu mesleklerin ilki beyaz yakalı mesleği olan bankacılık ikincisi ise mavi yakalı mesleği olan tır şoförlüğüdür. Bu meslekleri özgün ve bilimsel kriterlere uygun şekilde analiz etmek, meslekler hakkında yeni bilgilere ulaşmak için alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması esnasında nitel veri toplama tekniği olan yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Bu bağlamda bankacılar ve tır şoförlerine özel iki ayrı yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Bankacılar ile görüşmeler 2015 yılında İstanbul ilinde gerçekleştirilirken, tır şoförleri ile yapılan görüşmeler 2018 yılında Nevşehir, Niğde, Adana ve Mersin illerinde gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen alan araştırmasından elde edilen veriler ile mesleğin hayatı belirleme pratiği açıklanmaya çalışılmıştır. Alan araştırması hakkında daha ayrıntılı bilgi “araştırma bilgisi” başlığı altında çalışma içerisinde ayrıntılı şekilde aktarılmıştır.

Çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde işin tarihsel süreci ve mesleğe dönüşümü ile mesleklerin gündelik yaşamı belirleme gücünü elde etme süreci anlatılmıştır. Ardından Boltanski'nin eleştirel pragmatik sosyolojisi hakkında genel bilgi hatları oluşturularak değerler dünyasının ne olduğu ve nasıl işlediği aktarılmıştır (Boltanski: 2011; Boltanski ve Thévenot: 2006). İkinci bölümde bankacılık ve tır şoförlüğü mesleklerinin temel yönleri ve bu mesleklerin değerleri sahadan elde edilen veriler kullanılarak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise belirtilen bu iki mesleğin değer ekonomilerinin gündelik yaşamda işleyişi karşılaştırılarak sonuç bölümüne geçilmiştir.

2. İşin Dönüşümü ve Mesleğin Belirleyiciliği

Çalışma mefhumunun varlığı insanlık tarihi kadar eski olmasına karşın çalışmanın epistemolojisi tarihsel olarak farklılaşmıştır. Çalışma, Antik Yunan'da insan aklının terbiyesiyle ilgili olmayan, insanı erdemden uzaklaştıran ve köleler tarafından mekanik işçiliğe dayanan bir olgudur. Yahudiler için ise acı dolu bir angarya olarak kabul edilmektedir. Erken dönem Hristiyanlıkta günahlar için çekilen ceza olarak algılanmaktadır. Birbirinden farklı çıkış noktaları fakat ortaklaşan yorumlar üzerinden anlamlandırılan çalışma mefhumu 16. yüzyıla gelindiğinde Protestan reformculuğun öncüsü olan Martin Luther ile beraber değişmiş, modern hayatın temeli ve anahtarı konumuna gelmiştir. Bu dönemin öğretileriyle birlikte (daha sonra Max Weber “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı” eseriyle sermaye birikimi ve kapitalizmin Avrupa'da doğuşunun temelini oluşturacak sürecin başlangıcı) çalışma insanı dinsel kurtuluşa götüren bir değere dönüşmüştür (Mills, 1973).

Protestan ahlakı ile çalışmanın bireysel kurtuluşla kurulan ilişkisi 17. yüzyılda John Locke ve 18. yüzyılda Adam Smith ile birlikte yeni bir boyuta taşınmıştır. Locke'un bireyi öne çıkaran ve özgürlüğü de içeren bir hak olarak ele alınabilecek çalışma anlayışı Smith'in “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde “bireysel varlığına ek olarak ulusların zenginliği ile ilişkilendirilerek” yeni bir boyut kazanmıştır (Smith, 2011, s. 199). Böylece çalışma, insanların dinsel kurtuluşa gitmek için gerçekleştirdiği bir eylemlilikten ulusların güçlenmesi için düzenlenmesi gereken, bireylerin maddi refahı ve ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli olan “işe” dönüşmüştür. 18 yüzyıldan günümüze çalışma bir tercih veya seçim olmaktan ziyade hayatın ve toplumların refah seviyesinin belirleyicisi bir gösterge halini almıştır. Bu açıdan bakıldığında Karl Marx'ın “emek-değer”, Emile Durkheim'in “toplumsal işbölümü”, Max Weber'in “yeni tip yönetim ve bürokrasi” anlayışları işin toplumsalı belirlemesi üzerine aranan yanıtlardır.

Hümanizm ve Rasyonalizmin belirlediği Fransız Devriminin düşünce zemini ve devrim sonrası yaşananlardan çıkarılan dersler ile sanayi devriminin belirlediği teknolojik gelişmeler hâkim çalışma koşullarını belirleyen toplumsal gerçeklikler olmuştur. Bu zemin temel olarak üç ayrı güç kolunun ilişkilenebilmesiyle şekillenmiştir. İlki özel müteşebbisin yeni oluşan ve sayıları hızla artan endüstri işçisinden maksimum faydayı elde etmek istemesidir. İkincisi yeni beliren emek biçimiyle birlikte kendisini daha iyi şartlarda ve daha iyi ücretle çalıştırmak isteyen işçilerin ortaya çıkmasıdır. Üçüncüsü ise yeni şekillenen ulus devlet anlayışına paralel olarak devletlerin üretim ilişkilerini denetlemeyi ve düzenlemeyi talep etmesidir. Bu üç başat kolun şekillendirdiği iş hayatı, beraberinde yabancılaşma, uzmanlaşma, iş bölümü, soyut sistemlere bağlılık gibi kavramları yaratacak belirleyicilikle bireyin gündelik yaşamı üzerine inşa ettiği gerçeklik halini almıştır. Bu gerçekliğin belirlediği 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılda yaşanan gelişmelerin etkilerini günümüzde halen yaşamaktayız. Sosyal gerçekliğin iş üzerinden belirlendiği yaşamda bireyi (ekonomi, statü, itibar, sınıf vb. anlamda) belirleyen “meslekler” yaşanan gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Bu durumun nedeni iş hayatını belirleyen özel sektör, işçi sınıfı ve devletin her birinin kendi isteklerini gerçekleştirmek için meslekler üzerinden hareket edebiliyor oluşlarıdır. Bu durumun nasıl gerçekleştiğini anlamak için işçi sınıfı-meslek, özel müteşebbis-meslek ve devlet-meslek ilişkisini özenle irdelemek gereklidir.

2.1. İşçi Sınıfı-Meslek İlişkisi

İşçi sınıfı meslekleri ile orta sınıf meslekleri arasındaki uzlaşma işçi sınıfı tarihinde elde edilen yetkilerin yeni kuşaklara yansımaları ile ortaya çıktığı için nispeten yeni bir olgudur. 20. yüzyılın ortasında kitlesel işçi sınıfı mücadelesi işçi sınıfı lehine hak kazanımları elde etmiştir. Ancak bu kazanımlar küreselleşme ve neoliberalizm ile yitmeye başlamış, Avrupa kitlesel işçi sınıfı kilit öneme sahip konumunu yitirmiştir. Üretim ilişkileri içerisindeki konumu ve yaşam şartları kötüleşen kitlesel işçi sınıfının yeni kuşakları daha iyi yaşam için zihin emeği üreten mesleklere yönelmeye başlamıştır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra kas gücü yerine zihin gücü kullanan, kirli tulum giymek yerine temiz koşullarda modern kıyafetler ile yapılan mesleklere yönelim hızlanmıştır. “Günümüzde mesleklerin itibarını belirleyen önemli etkenlerden birisi de ilgili mesleğin kirli veya temiz bir işi icra edip etmediğidir” (Sunar ve Kaya, 2018, s. 43). Kitlesel işçi sınıfının örgütlü mücadelesi ile elde ettiği kazanımlar (eğitim, izin, sağlık vb.) kuşaklar geçtikçe daha iyi, beyaz yakalı, orta sınıf mesleğe sahip torunların varlığına neden olmuştur. “Avrupa işgücü anketi verilerine göre, OECD ülkelerinde ortalama olarak genç yetişkinlerin yaklaşık % 50’si ebeveynleri ile aynı eğitim düzeyine sahipken, % 37 kadarı ebeveynlerine kıyasla daha eğitilidir” (Aslankurt, 2013). Yaşanan bu gelişmeler işçi sınıfı üyelerinin orta sınıf profesyonel meslek sahipleri ile uzlaşmasına ve kendi çocuklarını da iyi bir meslek sahibi yapmaya çalışan insanların varlığının artmasına neden olmuştur.

2.2. Özel müteşebbis-meslek ilişkisi

Saint-Simon’un ilk defa kullandığı ve 1817 yılında “İlkeler Beyanı” (Declaration of Principles) metninde anlamlandırdığı “endüstri” kavramı özel sektör ile meslekler arasındaki ilişkinin belirleyicisidir (Simon, 2017). Simon, aylaklar dışında her üretici endüstri sınıfı üyesi olarak adlandırılmasına karşın özel sektör endüstriyi genel anlamda verimi sürekli artırılması gereken bir üretim modeli olarak ele almıştır. Bu duruma en önemli örnek üretim ilişkilerine 20. yüzyılın başında damgasını vuran yönetim bilimi teorileridir. Birçoğu yıllarca endüstriyel üretimde profesyonel yönetici olarak çalışan “Frederic W. Taylor, Jules Henri Fayol, John Elton Mayo” gibi isimler teorilerini iş

bölümü, uzmanlaşma ve meslekler üzerinden inşa etmiştir. Örneğin Fayol'a göre, "uzmanlaşma işçilerin verimliliğini güçlendirerek toplam üretimin artmasına neden olmaktadır. İş bölümü sadece teknik işlerle sınırlı değildir. Yönetim konusunda fonksiyon ve güç anlamında uzmanlaşma önemlidir" (Livvarçin ve Kurt, 2014, s. 241). Yönetim teorilerinin böylesi bir anlayış içinde yer alması, verimlilik temelli spesifik bilgiye sahip meslek eğitimlerinin verilmesine ve topyekun işçi veya yönetim demek yerine sektörüne göre mesleklerin (örneğin, Cnc operatörü, Argon Tig kaynakçısı, e-ticaret muhasebe uzmanlığı vb.) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler özel müteşebbis-meslek uyumunun, öneminin başlıca nedeni olarak görülmelidir.

2.3. Devlet-Meslek İlişkisi

İşçi sınıfı meslek ilişkisini Batı merkezli analiz ile ele almak daha verimli olurken devlet ile meslek ilişkisini devletin daha belirleyici olduğu Doğu toplumları üzerinden anlamak daha verimli olmaktadır. Devlet- meslek ilişkisi iki ana hat üzerinden düşünülmelidir. İlki devletin denetleme ve kontrol isteğidir. "Devletin birinci unsuru olan insan topluluğuna hukukta millet denir" (Gözler, 2007). İş hayatı gündelik hayatın başat belirleyicisi olduğu için devlet millet adına iş hayatını düzenleme veya denetleme konusunda talepkâr olmuştur. Devletin bu misyonuna Osmanlı İmparatorluğu döneminde bilinen en önemli meslek örgütleri olan Ahilik (13. yüzyıl) ve Lonca örgütlenmeleri (15. yüzyıl) örnek oluşturmaktadır. Ahilik sadece Müslüman esnaflardan oluşan bir yapılanma olmasına karşın Lonca örgütlenmesi içerisinde farklı dine mensup üyeler bulunmaktadır. Meslek sahipleri kişilerin Loncalara kayıt yaptırma zorunluluğu bulunmakta ve böylece devlet Loncalar üzerinden nüfus kontrolü gerçekleştirebilmekteydi. "Ayrıca ticari hayatla ilgili devlet emirlerinin uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesinden Lonca teşkilatlarının hiyerarşik yapısının en tepesinde yer alan Kethüdalar sorumlu tutulmuşlardır" (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018, s.188). Öte yandan devlet ile loncalar arasındaki ilişkiler Avrupa'nın her tarafında farklı şekillerde gerçekleşmiştir. "Loncalar, yasal ayrıcalıklara ve mülkiyet hakkına sahip özerk bir kurum olarak tanınmak için çalışırlardı. Bu hakları da ulusal ve belediye gibi kurumlardan alırlardı" (Ülgen, 2013, s. 479). 20. yüzyılda da meslekler ile devletlerin ilişkisi benzer bir mantıkla ilerlemiştir. Devlet-meslek örgütleri arasındaki ilişki Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devletin millet adına denetleme ve kontrol etme anlayışı şeklinde devam etmiştir. 1949 yılında Resmî Gazete ilanı ile Esnaf ve Sanatkar Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla meslek örgütlerinin yetki ve sorumlulukları, devlete karşı hükümlülükleri belirlenmiştir. Profesyonel meslekler ile devlet arasındaki ilişki, örgütler ve kurumlar üzerinden vatandaşların ve ticaretin denetlenmesi, düzenlenmesi üzerine kurulmuştur. Bu durum meslek örgütlerinin toplumsal düzeni sağlama konusunda önemli konumda olduklarının göstergesidir. Öte yandan devlet meslek ilişkisinin ikinci önemli yönü ise meslek seçiminin, meslek eğitimlerinin devlet planlaması ve ihtiyaçları üzerinden gerçekleştirilmesidir. Mesleki kurslar, mesleki uzmanlık bölümlerinin açılması, meslek eğitimi kontenjanının belirlenmesi, istihdam olanakları ve meslek ihtiyacı arasındaki uyumun sağlanması devletin eğitim, meslek planlama yetkisi üzerinden gerçekleşen unsurlar olmuştur.

Günümüzde meslekler işçi sınıfı, özel müteşebbis ve devlet arasındaki ilişkinin kesiştiği noktaların en önemlilerinden biri haline gelmiştir. Karşılıklı uzlaşmayı ve kabul edilmiş meşru sınırları belirleyen meslekler, bireyin gündelik hayatında devletle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkiyi belirleyecek kadar merkezdendir. Meslekler üzerinden ortaya çıkan bu belirlenmişliğin işleyiş mekanizması nasıl çalışmaktadır? Bunu anlamak için kılavuz niteliğinde bir teoriye başvurmamız gerekmektedir. Bu teorinin adı "eleştirinin pragmatik sosyolojisidir". Bu teori çerçevesinde iki önemli meslek örneği olan bankacı ve tır şoförlüğü meslekleri özelinde meslek-insan değerle-

ri ilişkisi ele alınmıştır. Böylece mesleğin hayatı belirlemesine yönelik çerçevenin çizilmesi olanaklı hale gelmiştir.

2.4. Mesleklerin İşleyişini Anlama Kılavuzu Olarak Eleştirinin Pragmatik Sosyolojisi ve Değerler Ekonomisi

Bu çalışmanın temel teorik perspektifini Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun araştırma asistanlığını yapmış olan Luc Boltanski'nin Laurent Thévenot ile birlikte ortaya çıkardığı, 1991 yılında Fransızca, 2006'da İngilizce olarak yayımlanan, Türkçe'ye "Gerekçeleştirme Üzerine: Değerin Ekonomileri" ("On Justification, The Economics of Worth") olarak çevrilebilecek olan eser oluşturmaktadır. Boltanski'nin görüşleri ve teorisi sıklıkla Bourdieu'nun (Bourdieu ve Wacquant, 2003; Calhoun, 2016) eleştirel sosyoloji görüşüne bir tepki ve alternatif olarak gösterilmektedir. Ancak Boltanski 2011 yılında çıkan "Eleştiri Üzerine: Bir Özgürleşme Sosyolojisi" (On Critique: A Sociology of Emancipation) adlı yapıtında Bourdieu'nun eleştirel sosyoloji anlayışı ile eleştirinin pragmatik sosyolojisi düşüncesinin düzgüsellik ve betimleme ilişkisi içerisinde bir bütünlleştirme girişimi olduğunu belirtmiştir (Boltanski, 2011). Bu nedenle Boltanski'nin teorisi bir Bourdieu alternatifi değil post-Bourdieu çalışması olarak görülmelidir.

Eleştirinin pragmatik sosyolojisi, sıradan insanların kendi bakış açıları üzerinden belirledikleri gerekçeleştirme, eleştirme ve meşrulaştırma biçimlerine, kapasitelerine ışık tutmaya çalışmaktadır (Gonzalez ve Kaufmann, 2012). Teorinin en güçlü noktası kişinin eleştirisinin ve eylemini gerekçeleştirmesinin analizini yapabilme kapasitesidir. Boltanski'nin kuramı, farklı sınıf, değer ve kültürel kodları olan insanların kamusal alanda eylemlerini, konumlarını nasıl gerekçeleştirerek uzlaşabildiklerini, uzlaşamadıkları zaman hangi mekanizmanın çalıştığını cevaplamayı hedeflemiştir. Bu sorunun cevabına ulaşmak için siyaset felsefesi içerisinde gelen "mutabakat" ve "ortak iyi" anlayışlarını irdelemiştir. Ardından insanların sahip olduğu değerlerin yönetsel biçimlerini belirlemiştir. Belirlemiş olduğu değerler insanların üzerinde ortaklaştıkları ve yaşam pratiklerini belirleyen, eylem gerekçelerini meşrulaştırmak için kullandıkları ortak dünyalardır (Boltanski ve Thévenot, 2006). Bu ortaklaşan değer dünyaları arasındaki ilişki insanlar arasındaki değer ekonomisinin belirleyicisidir. Boltanski'nin teorisine damgasını vuran altı temel değer dünyası bulunmaktadır.

"Esinlenme dünyası; bireysel yaratıcılık ve orijinalliğe dayanır. Değer, bireyin yaratıcılık kabiliyetiyle ilgilidir. *Ailesel dünya;* bireyin ailesinden getirdiği nesil ayrımı, gelenek ve hiyerarşi önemlidir. Toplumda buradan gelen bilgilerin mantığına başvurularak hareket edilir. *Yurttaşlık dünyası;* kendi değer ve ilgilerini bir kenara bırakan birey "ortak iyiye" doğru hareket eder. Ortak iyiyi belirleyen yasalar, haklar, refah devleti içerisinde yer alan dayanışma ve saygı prensipleridir.

Endüstriyel dünya; teknik ve bilimsel prensiplere göre belirlenir. Değeri işlevsellik, üretkenlik ve verimlilik üzerinden oluşturulur. *Piyasa dünyası;* adından da anlaşıldığı gibi ekonomi dünyasıyla ilgilidir; ancak sadece sistemsel bir ekonomiye indirgenemez, bireylerin meta alış ve satış ilişkilerini de içerir. Bireyler arasındaki meta yarışına dayanır. Bireyler zengin olduğu için değerlidir. *Şöhret dünyası;* değer insanların aklında ve fikirlerinde oluşturulamazsa hiçbir şey olduğu fikrine dayanmaktadır. İnsan değerinin ölçülebilirliği kamusal değer içerisindeki geleneksel işaretlere bağlıdır. Başarı üne ve toplum içerisinde görünür olmaya bağlıdır." (Thévenot ve Boltanski, 2006, s. 159-211)

Her insan belirtilen değer dünyalarına farklı düzeylerde sahip olabilmektedir. Aynı zamanda her insan birden fazla değer dünyası içerisinde bakarak eleştirilerini yapabilmekte, eylemlerini gerekçeleştirebilmektedir. Hangi değer dünyasının öne çıkacağı, karşılaşılan duruma, konuma,

insana bağlıdır. İnsanlar benzer değer dünyalarına sahip kişilerle ilişki kurma eğilimindedir. Bu tip ilişkilerde değer dünyaları arasındaki ekonomiye ihtiyaç duyulmamaktadır. Değer dünyaları arasındaki ekonomi, ilişkilerin çıkara dayanmadığı veya asimetrik güç dengesinin olduğu zaman da işlememektedir. Bu değer ekonomisi, farklı değerlere sahip insanlar arasında uyumsuzluk ve uzlaşmazlık olduğu zaman işlerlik kazanmaktadır (Jacquemain, 2008). İnsanlar bu tip durumlarda değer dünyalarını ortak iyiye kendilerini en avantajlı konumda ulaştıracak çok fonksiyonlu aletler olarak görmektedir. Bu bağlamda değerler ekonomisi, insanların farklı oranlarda etki gücüne sahip değer dünyalarını eylemliliklerini ve eleştirilerini meşru bir şekilde gerekçelendirmek için çarpıştırmasıdır. Bu çarpışmalar esnasında bir veya birden fazla değer dünyası kullanılabilir. Aynı değer dünyaları tüm insanlarda olmasına karşın değer dünyalarının güç kapasitesi değişkenlik göstermektedir. Kapasiteyi belirleyen en önemli şey ise günlük yaşam pratikleri, hayat biçimi, eğitim, kültür, ekonomi olarak sıralanmaktadır. Tüm bu belirleyenler iktisat kafası ile düşünmenin hâkim olduğu günümüzde “meslekler” ile ilişkilidir. Bu bağlamda insanların meslekleri ile değer dünyalarının işleyiş yapısı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Meslekler, insanların eleştirisini ve eylemlerini gerekçelendirme biçimlerini şekillendirmektedir. Farklı mesleklere sahip, aralarında çıkar ilişkisi olan insanlar ile aynı mesleğe sahip aralarında hiyerarşi ilişkisinin bulunduğu insanlar arasındaki ilişkinin ve gerekçelendirmelerin anlaşılması için değerler dünyalarının işleyiş ekonomisi önemli bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

3. Araştırmanın Bilgisi

Bilimsellik iddiasındaki her araştırmanın araştırma sürecinin şeffaf ve ayrıntılı bir şekilde açıklanması zorunlu bir durumdur. Bu bağlamda araştırmanın bilgisi çerçevesinde araştırmanın kuram bilgisi, yöntem bilgisi ve veri toplama süreci açıklanmalıdır.

3.1. Araştırmanın Kuram Bilgisi

Bu araştırmanın amacı mesleklerin insan hayatını belirlemede ne derecede etkin olduğunun bilimsel olarak doğrulanmasıdır. Araştırmanın kuramsal çerçevesini Luc Boltanski ve Laurent Thevenot adlı sosyal bilimcilerin Pierre Bourdieu'nun sosyoloji anlayışından etkilenerek oluşturdukları insanların eylemlerini gerekçelendirme mekanizmalarını belirleyen değer ekonomileri kuramı oluşturmaktadır (Boltanski, 2011; Boltanski ve Thévenot, 2006; Bourdieu ve Wacquant, 2003).

3.2. Araştırmanın Yöntem Bilgisi

Araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemi olarak belirlenmiştir. Çünkü nitel araştırma yöntemi bu araştırmanın kuramı ile uyumlu ve bu araştırmanın amacına ulaşma hususunda verimlidir. “Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilmektedir” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 45). Nitel araştırma, bilgiyi bağlamı içerisinde almaya çalışmaktadır. Araştırmacı görüşmecilerin yaşam dünyalarının içinde gözlem, görüşme yapmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında bankacı ve tır şoförlerinin yaşam dünyalarının olduğu mekânlara gidilmiş, gözlemlerde bulunulmuştur. Bu gözlemlere ve teorik çerçeveye uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. “Araştırma soruları neyi anlamak istediğimizi, görüşme soruları ise bu anlayışı kazanmak için insanlara sorulması gereken soruları kapsamaktadır” (Glense, 2014, s. 143). Araştırma sorusu mesleğin yapısının insan hayatını nasıl belirlediğini anlama isteğidir. Dar anlamda araştırma sorusu ise bankacılık ve tır şoförlüğü mesleğinin insan

yaşamını nasıl belirlediğini anlamaya çalışmaktır. Araştırma soruları bir önceki bölümde belirtilen değer dünyaları temelinde hazırlanmıştır. Sorular tır şoförlüğü ve bankacılık mesleğini icra eden insanların endüstriyel, ailesel, piyasa, yurttaşlık, esinlenme ve şöhret dünyaları içerisindeki değer oranlarını bulmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda bankacı ve tır şoförleri ile pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmanın ardından yeni sorular eklenmiş ve daha önce hazırlanan belli sorulardan vazgeçilmiş ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Araştırmanın nesnesi olarak ele alınan tır şoförleri ve bankacılar farklı araştırma evrenlerine sahip iki meslektir. Bu nedenle araştırma iki farklı örneklem üzerinden ilerlemiştir. Örneklem seçiminde ise tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme, “evreni temsil yeteneği olan ve temel özellikleri bakımından evrenden farklılaşmayan durumları ifade etmek için kullanılmaktadır” (Baltacı, 2018). Bankacı ve finans çalışanlarını en iyi temsil edecek tipik durum örnekleme olarak İstanbul ilinde bulunan Maslak ve 4. Levent semtleri seçilmiştir. Bu semtler beyaz yakalıların çalışma mekânları ve bankaların genel merkezlerinin bulunması bakımından önemlidir ve araştırma evrenini iyi temsil edecek örneklemdir. Tır şoförlüğü mesleğinin araştırma evreni ise oldukça geniş ve araştırma örnekleme oluşturması zor bir süreç olmuştur. Tır şoförlüğü mesleğinin yapısı itibari ile mobil olması belirgin bir mekana dayalı bir örneklemin oluşturulmasında zorlayıcı bir neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin kuzey-güney ve doğu batı güzergâhında yol üstü olan Nevşehir, Niğde, Adana ve Mersin illeri araştırma evrenini kapsayabilecek tipik durum örnekleme olarak saptanmıştır.

Tır şoförleri ile görüşmeler 2018 yılında Mersin, Adana, Niğde, Nevşehir illerinde ve bu illeri birbirine bağlayan yollarda bulunan dinlenme tesislerinde, tır parklarında gerçekleştirilmiştir. Tır şoförlerine ait veriler yük taşımacılığı yapan 15 şoför ile gerçekleştirilen görüşmelere dayanmaktadır. Belirtilen illerin Türkiye'de transit taşımacılığın yoğun olarak gerçekleştirildiği güzergâhlar olması nedeniyle ulusal ve uluslararası yük taşımacılığı yapan tır şoförlerini bulmak kolay olmuştur. Bankacılar ile görüşmeler ise 2015 yılında orta sınıf üzerine yapılan bir başka çalışma kapsamında İstanbul ilinde bulunan 4. Levent ve Maslak'ta yapılan 26 görüşmecinin içerisinde seçilen 12 finans çalışanından elden edilen verilere dayanmaktadır. Maslak ve 4. Levent'te ulusal ve uluslararası bankaların genel müdürlükleri olmasından dolayı farklı pozisyonlarda çalışan finans çalışanları ile görüşmeler gerçekleştirilebilmiştir. Görüşmecilerin listesi aşağıda belirtilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Sosyal Ağı Sermayesi Olan Yaşamlar: Bankacı¹

Bankacılar, emek biçimi üzerinden değerlendirdiğinde maddi olmayan emek veya zihin emeği üreticisidir. Ancak bankacılar mühendis, mimar gibi zihin emeği üreticilerinden farklı bir konumdadır. Onlar gibi bir yazılım, program, proje, üretim aracı gibi somut işleyişi olan bir şey üretmemektedirler. Bu nedenle özgeçmişlerinde (CV) genellikle gidilen kurslar, var olan üyelikler, kazanılan plakeler veya başarılan hedefleri içeren öğeler yer almaktadır. Bir bankacının CV'sinin içeriği üzerinden hedeflediği mevki ve kariyer üzerine fikir edinilmektedir. Türkiye'de sayısı artan üniversitelerin ilgili bölümleri bankacılık mesleğinde talep artışına neden olmuştur. Bu nedenle bankacılar iş hayatında rekabet içinde hırslı, bilgi kaçıran, lobisel faaliyetlerde bulu-

¹ Bu metinde bankacı terimi bir meslek olması nedeniyle kullanılmasına karşın farklı pozisyon ve uzmanlık alanlarına sahip, teknik bilgi ve beceriye sahip finans çalışanı olarak anlaşılmalıdır.

nan insanlarla çalışmaktadır. Mesleğini yerine getirebilmek için bankacı buna benzer insanlarla ilişki kurmak zorundadır. Yükselmek, kariyer sahibi olmak için ise o insanlar gibi olmalı ve konumunu, ilişkilerini bir sonraki istediği pozisyona göre yapılandırmalıdır (Uca, 2016). Mesleğinin temel belirleyicisi ise işini yapması değil, çalıştığı bankanın veya kurumun kar temelli hedeflerine göre yapması, hatta hedefleri aşarak yapmasıdır. “Bu süreçte müşteri taleplerini karşılama hızı, işlemleri layıkıyla yerine getirme arzusunun önüne geçmiştir. Çalışmanın tek amacı karlılık olunca, kısa vadeli ve sonuca yönelik bir emek gücü ön plana çıkmıştır” (Nurol, 2014, s. 161). Bunun için bankacıların somut araçlar sunan mühendis, mimar gibi masa başında oturup çok iyi bir yazılım veya mimari eser sunması değil müşteri memnuniyetine ve daha fazla müşteriye ulaşması gerekmektedir. Bu nedenle bankacının sermayesi bankacılık bilgi ve birikimi kadar müşteri memnuniyeti, çalışma hızı, tanıdığı ve ulaşabileceği insanların toplamıdır. Sermayesi network ağı olan birçok meslek gibi bankacıların da yükselme stratejisi ast-üst ilişkisinde yükselmesinin önünü açacak insanlarla ilişki kurmaktır. Bu amaçla bankacılar hem network ağı içerisinde hem de sektörün, bankasının veya kurumunun en üstünden en altına doğru belirlenen sosyal, kültürel sermaye içerisinde yoğunlaşmaktadır (Uca, 2016).

Temel belirleyicileri, kurması gereken ilişkiler, yükselme stratejileri bir önceki paragrafta ana hatlarıyla belirtilen bankacılık mesleği, her meslek gibi mesleği icra eden kişinin gündelik hayat pratiklerini de belirlemektedir. Çünkü birçok meslek gibi bankacılar da günde on iki saate varan mesai sürelerinde çalışmaktadır (Nurol, 2014). Haftanın beş günü böylesine uzun çalışma süreleri bankacılık mesleğinin gündelik hayatı, kişi değerlerini ailesinden, arkadaşlarından daha fazla belirlemesinin en önemli nedenidir. Bu mesleki belirlenmişlik kişinin değer dünyalarını belirlemektedir. Sırasıyla bankacılık mesleğinin değerleri nasıl belirleyebildiğini açıklanmalıdır. *Esinlenme dünyası*; esinlenme dünyasında değer bireyin yaratıcılık kabiliyeti ile ilgilidir (Boltanski ve Thévenot, 2006). Bankacılık sektörü ast-üst ilişkisi içerisinde, insan inisiyatifi ve hatasını en aza indirmeye yönelik bilgisayar otomasyonlarıyla çalışılan bir yapıdadır. Bu nedenle görev temelli bir yaratıcılık sınırlıdır. Yaratıcılık çoğunlukla kariyer odaklı hedefleri elde etmek için bankanın veya kurumun hedefleriyle uyumlu özgün fikirlerin gelişimi ile ilişkilidir.

Örnek: “Kredi kartı verme hedefine ulaşmak için mesai saatleri dışında, hafta sonu öğrenci yurtlarına veya sanayi esnafına ziyaret gerçekleştirmek gerekebiliyor”(B1), (Yaş:31, Pozisyon: Müşteri Temsilcisi, Cinsiyet: Kadın)

Ailesel dünya; bankacılık sektöründe ailesel dünya değeri üzerinden hareket etmek iki düzeyde ele alınmalıdır. İş yerinde gerçekleştirilmesi gereken hedefleri, yapması gereken işleri gelecek, akraba, hemşeri, kültürel yakınlık vb. ailesel dünya öğelerini kullanarak kolaylaştırmak ve/veya yapmak bankacılık mesleği ailesel dünya ilişkisinin ilk göstergesidir. İkincisi ise toplumsal aile algısının kariyer için kullanılmasıdır. Düzenli aile yapısının, iyi anne veya baba olduğunun kamuoyu ile fırsat buldukça (ailesel içerikli sosyal medya paylaşımı, çalışma masası fotoğrafları, müdürü ile çocuğu arasında amcası, teyzesi gibi ilişki kurulması vb.) paylaşılması ailesel dünya değerlerinin mesleği belirlemesini göstermektedir.

Örnek: “Müdürümüz çocukları çok seviyor diye izin almak için çocuğunu bahane edenleri biliyorum. Ben evli değilim diye işler bana kalıyor”(B2), (Yaş: 28, Pozisyon: Broker Asistanı, Cinsiyet: Erkek)

Yurttaşlık dünyası; Yurttaşlık dünyası içerisinde insan kendi değerlerini bir kenara bırakarak ortak iyiye doğru hareket etmektedir (Boltanski ve Thévenot, 2006). Bu nedenle yurttaşlık dün-

yasının meslekler üstü bir belirleme durumu bulunmaktadır. Ortak iyi yasalar, haklar üzerinden belirlenen vatan için en iyi olandır. Bankacılar bu değer dünyasında diğer insanlardan daha güçlü bir konuma sahip değildir. Çünkü bu değer dünyasında hedeflenen ortak iyi için bir ekonomik güce, toplumsal statüye, ilişkiler ağına gerek yoktur. Bu değer dünyası üzerinden argüman kurmak için toplumsal değerlere, yasalara, haklara bağımlılık temeldir.

Endüstriyel dünya; teknik ve bilimsel prensiplere göre belirlenir. Değer, işlevsellik, üretkenlik ve verimlilik üzerinden oluşturulmaktadır (Boltanski ve Thévenot, 2006). Ancak somut bir üretim gerçekleştirmeyen fark yaratacak teknik ve bilimsel bilgisi olmayan zihin emeği üretiminde işlevselliğin, üretkenliğin ve verimliliğin standart bir koşulu bulunmamaktadır. Bu nedenle zihin emeği üreticileri stratejiler geliştirilmiştir. Zihin emeği üretici olan bankacılar da bu durumun bir parçasıdır. İş yerindeki kritik öneme sahip işlerin nasıl yapılacağıın ayrıntılarını herkese anlatmama, işi ve pozisyonu kendine mahkûm kılma, durmadan yoğun çalıştığını her türlü paylaşım alanında vurgulama, başarısını ve bitirdiği işleri öne çıkarma, verimli olup olmadığını belirleyecek kişiler ile arasını iyi tutma bu stratejilerden bir kaçıdır.

Örnek: “Burada herkes meşguldür. Sabahları ellerinde karton bardaklarla koşuşturan insanları görürsünüz. Meşgul görünmezsen çalışmıyorsun sanırlar. Durmadan çalıştıkları kurum logolu kendi kartvizitlerini dağıtırlar birbirlerine.” (B3), (Yaş: 26, Pozisyon: Banka Servis Yetkilisi, Cinsiyet: Kadın)

Piyasa dünyası; piyasa dünyası bireyler arasındaki meta yarışına dayanır. Bireyler zengin olduğu için değerlidir (Boltanski ve Thévenot, 2006). Piyasa değer dünyası içerisinde güçlü olmak bankacılık kariyeri için önemlidir. İlişki ağımızdaki insanların değerini belirleyen en önemli şey zengin olmalarıdır. Belirli pozisyondaki bankacılar, pozisyonlarını sürdürmek ve yükselmek için, zengin olduğu için değerli olan müşterilerinin değer dünyasına göre davranışlarını belirlemektedir. Aileye önem veren zengin müşteri için sohbetlerde ne kadar iyi bir ebeveyn olduğunu, çocuğunun fotoğrafını öne çıkarırken, deniz hayranı olan müşteri için geçen yaz gittiği cruise tatilini anlatmaktadır. Buradaki amaç ortaklıklar üzerinden bir piyasa devamı sağlamaktır. Bu durum bankacıların müşteri portföyüne göre davranışlarının, lokanta, kelime, kıyafet seçiminin şekillenmesine neden olmaktadır. Bu durumu motive eden en önemli şey kariyer, yüksek ücret, sosyal hak iyileştirmeleri olmaktadır.

Örnek: “Bir müşterim dindar, onunla yemek yerken zamanı ve lokantayı ona göre ayarlıyorum. Diğer müşterim manzara eşliğinde alkol almayı sever, onla yemeğe gidersem ona göre bir yerde ayarlamaya çalışıyorum.” (B4), (Yaş: 35, Pozisyon: Portföy Yöneticisi, Cinsiyet: Kadın)

Şöhret dünyası; değerın insanların aklında ve fikirlerinde oluşturulamazsa hiçbir şey olduğu fikrine dayanmaktadır. Başarı üne ve toplum içerisinde görünür olmaya bağlıdır (Boltanski ve Thévenot, 2006). Bu günümüzde birçok insanı yoran (isteyerek yapsa veya yapmasa dahi) bir değer dünyasıdır. Bankacılık mesleği de bu durumun parçasıdır. Şöhret dünyasında değer, kişinin dönemin toplumsal görünürlük ve ünlü olma biçimleri, kodları ile ilişkilenebilme yeteneği üzerinden oluşmaktadır. Bankacılar özelinde bu durum yaptıkları işin önemini ve değerini belirtecek öğelerin öne çıkarılması şeklinde gerçekleşmektedir. Alınan kursların, sertifikaların, kurumsal olarak ünlü kişilerle yapılan faaliyetlerin, içinde bulunulan önemli projelerin, gidilen mekânların, yapılan iş seyahatlerinin, tatillerin, aktarıma biçimleri şöhret dünyası değerleri içerisinde güçlü bir konum elde etme ile ilgilidir. Beyaz yakalılar arasında görülen spor türü, yemek kültürü, hafta sonu aktiviteleri gibi trendler (akım) bankacıların gündelik hayatını belirleyen

şöhret dünyası öğeleri olmaktadır. Günümüzde görünür olmanın en kolay ve etkin yönü ise sosyal medya üzerinden gerçekleşmektedir. Şöhret dünyasının değerleri içerisinde güçlü olmak isteyen bankacılar sosyal medyayı bu amaçla kullanabilmektedir.

Örnek: “Elektrik, doğalgaz faturasını zor ödemesine karşın yeni açılan popüler bir mekanda yemek yiyip, sosyal medyada paylaşan kişileri tanıyorum.” (B2), (Yaş: 28, Pozisyon: Broker Asistanı, Cinsiyet: Erkek)

Değer dünyaları üzerinden anlatılan bankacının gündelik yaşam pratiklerini belirleme durumu elbette tüm bankacılar için geçerli değildir. Burada aktarılan bankacılar, büyük oranda mesleklerinde güçlü olmayı, yükselmeyi hedefleyen kişiler olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle anlatılan bankacı değer dünyaları ile meslek yapılarını birleştirerek gündelik yaşamda güçlü bir değer ekonomisi elde etmeyi hedefleyen bankacı sosyal tipini ifade etmektedir.

4.2. Teker Üstünde Yaşamlar: Tır Şoförlüğü

Tır şoförleri, üretim ilişkilerinde metanın hammaddesini, ürün çıktısını, gıda ürünlerini belli yasalar sınırlamalar ile bir yerden diğer yere taşıyan, src, psikoteknik, ağır vasıta ehliyet sahibi olmak zorunda olan, 21 ile 66 yaş aralığında insanlardan oluşmaktadır. Tır şoförleri sınır kapılarında günlerce bekleyen, yükleme ve boşaltma noktalarında saatlerini geçiren, her yerde olmalarına karşın hiçbir yere ait olamayan, gidecekleri yeri firmanın, araç sahibinin veya yükleyecekleri yükün belirlediği, mesai saatleri, hafta sonu ve bayram tatilleri olmayan bir meslek grubudur. Tır şoförlüğü mesleğini icra etmenin belli biçimleri vardır. Bunlar A-kendi aracında şoför olmak (hem mal sahibi kişi hem de meslek olarak şoför) B-şahıs aracında şoför olmak (hem işçi hem de meslek olarak şoför), C-firma aracında şoför (hem kurumsal bir firmada işçi hem de meslek olarak şoför) olmaktadır. Her tır süren meslek olarak şoför olarak görülmesine karşın tır şoförleri bu üç ayrım üzerinden değerlendirilmelidir. Tır şoförlüğü mesleğinde her bir ayrımın mesleki tecrübeleri farklıdır. Bu nedenle bu araştırma işçi olan tır şoförlerini ele alırken, mal sahibi tır şoförlerini paranteze almıştır. Belirtilen bu ayrımlar mesleği icra eden kişinin sorumluluklarını, görev tanımlarını ve işçi-işveren ilişkisini belirleyen ayrımlardır. Kendi aracında şoför olan bir kişi yük, yer, fiyat, zamanlama seçme konusunda özgür olabilmektedir. Ancak araca ait çalışma ruhsatları, yetki belgesi, tamir, yakıt masrafları ve vergiler araç sahibi şoför tarafından karşılanmalıdır. Şahıs aracında şoförlük yapan kişiler ise genellikle araç sahibinin kararlarına güvendiği bir şofördür. Çoğunlukla bu kişiler araç sahibinin yakınıdır veya tanıdığı birinin referansına sahiptir. Bu şoförler için sigorta ve ücret standardı bulunmamaktadır. Firma aracında şoför ise firmasının yönlendirmesine uyan, şirketlerin çalışma sistemine uyumlu, iş üzerinde inisiyatifi (yük seçme, bulma, pazarlık vb.) olmayan, sorumlulukları bir baş şoför ve/veya şirket çalışanı tarafından denetlenen, alacağı ücret ve sigorta durumu önceden belli olan ücretli işçidir. Görüldüğü gibi yollarda tır (Transports Internationaux Routiers, Uluslararası karayolu taşımacılığı) diyerek yanından geçip gidilen araçlar belirtilen üç temelde farklılaşan şoförlerin yollardaki evi olarak çalışma hayatında var olmaktadır. Genel olarak tır şoförlerinin maaşlarında bir standart bulunmamaktadır. Taşınan yükün yapısı, yurtiçi-yurtdışı çalışma, sigorta, sefer sayısı ve maliyeti maaşların yapısını belirleyen temel göstergelerdir. Tır şoförleri yollardaki masraflarını en aza indirecek planlama ve yaşam düzenlemesi yapmayı hedefleyen insanlar olarak saptanmıştır. Bu bağlamda araçta uyumak, çay, kahve ve yemek yapmak kişisel masrafları azaltacak yöntemler olarak görülmelidir. Tır şoförlerinin çalışma yaşamındaki mekânsızlık ve günün her saati çalışabilir oluşları sabah işe gidip akşam eve dönen mesleklerden daha farklı değer dünyalarına sahip olmalarına

neden olmaktadır. Öte yandan tır şoförlüğü işleyiş yapısından dolayı şoförün istese dahi yaşayacaklarını önceden kontrol etme, düzenleme, düzeltme kabiliyetinin olmadığı bir meslektir. Hayatlarını belirleyen en önemli şey belirsizliktir. Belirsizlik iki yönlüdür. İlki yapacakları iş, alacakları yük, gidecekleri şehir, ülke ve gitmeleri gereken süre başkaları tarafından belirlenmektedir. Tır şoförleri bu konular hakkında belirleyici olamamaktadır. Belirsizliğin ikinci yönü ise mesleğin yapısından kaynaklanan bir belirsizliktir. Aracın ne zaman arıza yapacağını, evini ve ailesini ne zaman göreceğinin, kışın yolun ne zaman kapanacağını, yolda ne zaman kaza olacağını belirsizliği tır şoförlerinin anlam dünyasını belirleyen en önemli diğer göstergedir. Tır şoförlerinin anlam dünyalarını anlamak için değer dünyalarına yakından bakmak önem arz etmektedir.

Esinlenme dünyası; tır şoförleri bireysel yaratıcılık ve orijinallığe dayanan değer dünyası içerisinde çok güçlü kodlara sahip değildiler. Meslekleri nedeniyle yaptıkları iş belirli olduğu için onlardan bir yaratıcılık beklenmemektedir. Ancak özellikle düzgün planlama ve işin zamanında bitirilmesi için tecrübeden kaynaklanan ancak esinlenme dünyası içerisinde fark edilir bir değer yaratmaya yetmeyecek çözümler geliştirebilmektedirler. Bu çözümler tır şoförlüğü mesleğinin belirsizliğini değiştirmeyen küçük manevralar olarak kalmaktadır.

Örnek: “Tırlar zorunlu ağırlık kontrol kantarı denetimine girmek zorundadır. Ve bu kontrol noktaları belirsiz saatlerde açık belirsiz saatlerde ise kapalıdır. Özellikle Avusturya üzerinden Almanya’ya gidiyorsam telsizden öndeki arabalara kantar açık mı diye sorarım. Eğer açıksa gitmem. Kapandığını öğrenirsem giderim. Böylece ceza alma (riskim) azalır.” (A1), (Yaş: 38, Pozisyon: Firma Aracında Uluslararası Tır Şoförü, Cinsiyet: Erkek)

Ailesel dünya; tır şoförlüğü çalışma koşulları belirsiz, aileden ve akrabalarından uzak, çocuklarının doğumuna, tanıdıklarının düğün veya cenazelerine gidemeyen, yetişemeyen bir meslek grubudur. Mesleklerinin yapısı nedeniyle yerine getirilmesi gereken ailesel rolleri yerine getiremeyen, yerine getirmekte zorlanan tır şoförleri ailesel dünya değerleri bağlamında birçok mesleğe göre daha güçsüzdür. Gündelik yaşamda insanlarla karşılaşma pratiklerinde ailesel dünya değerleri birliktelik, beraberlik gibi vurgular yerine, ailem için ailemden ayrı, hasretlik gibi argümanlar ile kurulmaktadır.

Örnek: “Yurtdışı Avrupa çalışanlar vize süreleri boyunca eve gitmeden yâda çok az giderek çalışırlar. Vize bitip yeni vize başvurusunda izin yaparlar. Bayram seyran hep yollardayız. Avrupa’nın bayramlarında tatil oluyor oralar biz de dinleniyoruz.” (A2), (Yaş: 54, Pozisyon: Kendi Aracında Bir Firma Adına Uluslararası Tır Şoförü, Cinsiyet: Erkek)

Endüstriyel dünya; endüstriyel dünya içerisinde tır şoförünün değerini belirtilen sürede yük dolmuş veya boşaltım istasyonunda olması, yük ve gümrük evraklarını düzenlemesi ve taşınan yüke zarar gelmeden teslim etmesi belirlemektedir. Firmaların istekleri doğrultusunda kimi zaman tır şoförlerinin hız sınırlarına ve belirtilen yasal sürüş sürelerine uymadan, yorgun bir şekilde çalıştıkları görülmüştür. Bu durum firmaların müşteri memnuniyeti ve kar elde etme bağlamında şoförlerinden talep etmeleri üzerine gerçekleşmektedir. Böylesi koşullara karşı çıkmaları durumunda şoförler işsiz kalmaktan korktukları için koşullara göre istekleri yerine getirmeye çalışmaktadır.

Piyasa dünyası; Boltanski’nin piyasa dünyasında değindiği bireyler zengin olduğu için değerlidir anlayışı tır şoförlüğü mesleği icra edilirken tüm yönleri ile geçerli değildir. Çünkü şoförler piyasanın çalışma koşullarının dışında mekânsız ve sabit gündelik ilişkileri olmadan çalıştıkları

için lüks marka bir kazak veya çok değerli bir kol saati kullanmasının belirleyebileceği ilişkileri kuramamaktadırlar. Başka bir ifade ile zenginliğini göstereceği sabit meslek ilişkileri bulunmamaktadır. Bu bağlamda seksen bin Euro değerinde kendi aracının sahibi olan bir şoför fabrikada asgari ücretle çalışan güvenlik görevlisinin dediklerini yapmakta, sadece şoför olarak çalışan diğer tır şoförleri ile benzer koşullarda çalışmaktadır. Sonuç olarak tır şoförlüğü piyasa dünyası içerisinde güçlü değer dünyasına sahip değildir.

Örnek: “Yıllarımı çalışmaya vermiş, bu arabayı almışım. Daha dün işe başlamış iki kuruş paraya çalışan güvenlik geliyor, burada yemek yapmayın diyor. İnsanın zoruna gidiyor tabi. Yemek ver demiyoruz ki, yemeğimizi yiyeceğimiz yere de karışıyorlar.” (A3), (Yaş: 36, Kendi Aracında Şoför, Cinsiyet: Erkek)

Şöhret dünyası; toplumda değer, ün, şöhretin insan aklında oluşturulmazsa hiçbir şey olduğu fikrine dayanan şöhret dünyasında tır şoförleri birçok mesleğe göre oldukça güçsüzdür. Başarının şöhret dünyası değeriyle ilişkilendirildiği bu anlam dünyasında tır şoförlüğü başarısızlıkla ilişkilendirilmektedir. Hâlbuki günümüzde uluslararası çalışan bir tır şoförü bir devlet memurundan, öğretmenden, mağaza müdüründen, bankacıdan (gişe görevlisi vb.) daha fazla maaş kazanmaktadır. Ancak tır şoförleri şöhret dünyası içerisinde oldukça güçsüz bir konumda yer almaktadır. Bunun nedeni mesleklerinin çalışma koşullarından kaynaklanmaktadır. Günümüz iş yaşamında şöhret dünyasının değerlerini sağlayacak mekân, tatil, yemek veya spor olanaklarından uzak çalışmaktadırlar.

Örnek: “Var bizim bir tanıdık. Çocuğu üniversite okudu, öğretmen olamadı, akşama kadar mağazada ayakta asgari ücrete çalışıyor. Müdür yardımcısıymış. Ben öğretmenden çok kazanıyorum. Sorsan gençlere onun işi daha güzel. Havalı ya!” (A2), (Yaş: 54, Pozisyon: Kendi Aracında Bir Firma Adına Uluslararası Tır Şoförü, Cinsiyet: Erkek)

Yurttaşlık dünyası; tır şoförleri gündelik hayatlarını belirleyen mesleklerinin yapısı nedeniyle en fazla yurttaşlık dünyasında diğer mesleklerle eşit değer yaratma kapasitesine sahiptir. Bu dünyada ortak iyiye doğru hareket etmek için bireyin kendi değer ve ilgilerini bir kenara bırakması gerekmektedir. Tır şoförlüğü mesleğinin işleyişi (aileden uzaklık, düzensiz mesai saatleri, düşük ücret, kötü koşullarda yaşam vb.) diğer birçok mesleğe göre ailesel, şöhret, piyasa, esinlenme ve endüstriyel dünyada güçlü değerler oluşturmaya imkân vermez iken değerlerin kurala, ulusal değerlere, ortak iyiye yönelmeyle elde edildiği yurttaşlık dünyasına uygundur. Bu nedenle görüşmelerde tır şoförleri sık sık hevesle yurttaşlık dünyası değerlerini öne çıkarmaktadır. Yaptıkları işin önemini, ekonomiye sundukları katkıyı ve milletlerine bağlılığı öne çıkarmaktadırlar. Bu bağlamda yurttaşlık dünyası bağlamında tır şoförlerinin milliyetçi olma durumu ile ailesel, şöhret, piyasa dünyasında güçsüz olmaları arasında ters orantılı ancak değer ekonomisi işleyişine uygun, mantıklı bir ilişki bulunmaktadır.

Ayrıca Boltanski'nin kuramında hiçbir değer dünyasının içine girmeyen ancak ülkemiz için Durkheim'in (Durkheim, 2016) toplumsal yapı anlayışı bağlamında ortak iyiyi belirleyebilecek olan maneviyat, dini değerleri de tır şoförleri arasındaki güçlü değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Araçlarında ve söylemlerinde “Maşallah”, “Ya Allah”, “Allaha emanet ol”, “Allah korusun” içerikleri, nazar boncuğu, Ayet tablosu kartları bulunmaktadır. Bu durum yolun, hava şartlarının, çalışma koşullarının belirsiz ve tekinsiz olmasıyla ilişkili olarak düşünülmelidir. Böylesine belirsiz, tekinsiz ve riskli mesleklerde benzer durumlar görülmektedir. Madencilik mesleği bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir.

Özetlemek gerekirse, tır şoförleri birçok “saygın” meslekten daha iyi ücret kazanan yüksek bir öğrenim durumu gerektirmeyen bir meslek grubu olmasına karşın yurttaşlık dünyası dışındaki değer dünyalarında sabit mekân ve çalışma saatleri olan mesleklere göre güçlü gerekçelendirme ve anlamlandırma yetisine sahip olmayan bir meslek olarak değerlendirilmelidir.

5. Meslekler, Değer Ekonomisi ve Gündelik Yaşam

Modernleşme ile ortaya çıkan iş bölümünün profesyonel meslekler üzerinden ilerlemesi günümüz insanının temel varlık biçimini belirlemektedir. İletişim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler mesleklerin biçimini değiştirmeye başlasa dahi mesleklerin modern insan üzerindeki etkisi halen devam etmektedir. Modern insan yaşamını kapitalist ekonominin mesleklere olan bağlılığı üzerinden sürdürebilmektedir. Şehirlerin zamanı, izin günleri, maaş ücretlendirmesi meslekler üzerinden gerçekleşmekte, modern insan gündelik yaşamının büyük bir kısmını meslek icrasına adamaktadır. Bu nedenle mesleklerin işleyişinin anlaşılması, gündelik yaşamda mesleklerin etkisinin belirlenmesi, meslekler arasındaki hiyerarşinin anlaşılması anlamacı ve yorumlamacı, açıklamacı sosyal bilim için elzemdir. Bu bağlamda iyi bir sosyal bilim mesleği yalnızca para kazanma aracı olarak görmemelidir. Meslek aynı zamanda insan yaşamında bireysel ve toplumsal değerleri belirleyendir. Mesleki yeterlilik, saygınlık, tecrübe, unvan gündelik yaşamda insanların birbiri ile kurduğu ilişkiyi belirlemektedir. Mesleklerin icra edilme şekli, saati, alınan ücret, toplumdaki değeri Boltanski ve Thevenot’un belirttiği değer dünyalarının yapısının belirlenmesinde önemlidir. İyi kazanç getiren meslekleri icra eden kişiler piyasa dünyasında güçlü değerlere sahiptir. Ancak kazancı düşük ücretlerde çalışan insanların piyasa dünyası değeri düşüktür. Ailesi ve akrabaları ile ilgilenen toplumsal aile normlarına bağlı kişilerin ailesel dünya değeri güçlüdür. Bunları yerine getirmeyenlerin ailesel dünya değeri ise güçsüzdür. Yaptıkları meslek içinde olduğu sektörün işleyişinde kilit konuma sahip ise bu mesleği icra eden kişinin endüstriyel dünya değerleri güçlüdür. Sektöründe ve iş hayatında tutulmayan veya önemi fazla olmayan bir meslek icra eden insanların endüstriyel dünya değeri güçsüzdür. Yaratıcılık kapasitesi yüksek ve bu kapasitesini mesleğini icra ederken kullanan insanların esinlenme dünyası güçlüdür. Mesleklerini standart prosedüre göre yapan veya yapmak zorunda kalan insanların mesleki yaratıcılık kapasitesi düşüktür bu nedenle esinlenme dünyası değeri de düşüktür. Bir insanın birden fazla değer dünyası güçlü olabildiği gibi birden fazla değer dünyası da güçsüz olabilmektedir. İnsanlar güçlü oldukları değer dünyaları üzerinden gündelik hayat manevralarını, planlarını ve çözüm yollarını kurma eğilimindedir. Günümüzde iş hayatının gündelik yaşamda kapladığı süre nedeniyle modern insan belirtilen bu değer dünyalarının tamamını direkt veya dolaylı yoldan meslekler üzerinden elde etmektedir. Bu değer dünyalarının etki kapasitesi her meslek grubu için kendi içinde benzerdir.

Bankacı ve tır şoförü örneklerinde gösterilmeye çalışıldığı gibi meslekler kişilerin gündelik yaşamda kullandığı değerleri belirlemektedir. İnsanın yaptığı iş, işini kolaylaştırmak ve kariyer elde etmek için izlediği yollar sahip olduğu değer dünyalarının kullanım gücü ile ilişkilidir. Gündelik yaşamın büyük bir bölümünü iş yerinde geçiren modern insanın güçlü değer dünyalarının olması, değer dünyalarını belirleyen toplumsal normlar ile meslek yapısı arasındaki uyuma bağlıdır. Bazı mesleklerin çalışma biçimleri bu uyumu kolaylaştırırken bir kısım meslekler ise yapısı nedeniyle kişilerin güçlü değer dünyalarına sahip olmasını zorlaştırmaktadır. Ancak hangi meslek sahibi olursa olsun insanlar gündelik hayatın pratikleri içerisinde daha güçlü etkinlik alanı elde etmek, eylemlerini gerekçelendirmek için güçlü oldukları değer dünyaları içerisinde argümanlarını belirlemeye çalışmaktadır. Bunun için karşılaşmalar esnasında sohbetin yönünü ve

tartışma argümanlarını en güçlü oldukları değer dünyası veya dünyalarına çekmeye çalışarak eylemlerini belirlemekte ve gerekçelendirmektedirler.

Tablo 1.

Değer Biçimi	Bankacı Değeri (d1)	Tır Şoförü Değeri (d2)
Ailesel Dünya		$d1 > d2$
Şöhret Dünyası		$d1 > d2$
Yurttaşlık Dünyası		$d1 = d2$
Esinlenme Dünyası		$d1 > d2$
Endüstriyel Dünya		$d1 \geq d2$
Piyasa Dünyası		$d1 \geq d2$

Bankacılar ile tır şoförlerinin mesleklerinin belirlediği değer dünyalarını basitçe karşılaştırdığımızda tablo 1'deki gibi bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Bankacıların ailesel dünya değeri tır şoförlerinden güçlüdür. Burada tır şoförleri ailelerini daha az sevmektedir gibi bir sonuç anlaşılmalıdır. Tır şoförleri mesleklerinin yapısından dolayı ailelerini, tanıdıklarını ve akrabalarını daha az görebilmekte, hastalık ve sevinç anlarında ailelerinin yanında olamamaktadır. Bu nedenle ailesel ilişkilerini kullanarak üretebilecekleri değer bankacıya göre daha az olduğu kast edilmektedir. Şöhret dünyasında ise değer insan aklında oluşturulan bir saygınlık biçimidir. Bankacılar yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıkları ile tır şoförlerine göre daha çok göz önünde olan ve moda, popüler olana daha yakın insanlardır. Bu nedenle bankacılar gündelik hayatta tır şoförlerinden daha güçlü bir şöhret dünyası değeri yaratabilmektedir. Yurttaşlık dünyası bireyin kendi iyisini ve doğrusunu bırakıp ortak iyiye göre hareketle ilişkili olduğu için tır şoförleri ve bankacılar benzer güçte yurttaşlık değer dünyasına sahip olabilmektedir. Mesleğin yapısının en az etkilediği değer dünyası yurttaşlık dünyasıdır. Gündelik yaşamın içerisinde bankacılık mesleğinin endüstriyel dünya değerleri birçok alanda tır şoförlüğü mesleğine göre daha kilit öneme sahip olmasına karşın belli sektörlerde tır şoförünün değerli olduğu karşılaşmalar yaşanabilmektedir. Özellikle lojistik temelli sektörlerde tır şoförleri bankacılar kadar önemlidir. Piyasa dünyası değerleri kişinin zenginliği üzerinden belirlendiği için bankacılar tır şoförlerinden daha zengindir algısı nedeniyle bankacıların piyasa dünyası değerleri tır şoförlerinden daha güçlüdür.

Gündelik hayat karşılaşmalarında her insan kendi mesleği ve sermaye biçimlerinin birikimi ile belirlenen değer dünyalarını kullanmaktadır. Bir tır şoförü bir bankacı ile karşılaştığında güçlü ve eşit olma durumunun var olduğu yurttaşlık dünyası ve endüstriyel dünya değerleri içerisinde argümanlar ve manevralar üretmeye yatkın olacaktır. Aynı durumda bir bankacı ise tır şoförü karşısında piyasa, aile, şöhret dünyası değerleri üzerinden argüman ve gerekçelendirme geliştirecektir. Öte yandan aynı bankacı bankalarının genel müdürü ile gündelik karşılaşmasında piyasa dünyası, endüstriyel dünya, şöhret dünyası, esinlenme dünyasında bankalarının genel müdürüne göre daha güçsüz değer dünyasına sahip olduğu için ailesel ve yurttaşlık dünyasının değerlerini kullanmaya çalışarak ikili ilişkide kendisine manevra ve gerekçelendirme alanı açmayı hedefleyecektir. Örneğin işten çıkarılmamak için oğlunu veya kızını patronla tanıştırma stratejisi vb. Bu çalışmada gösterilmek istenen insanlar gündelik hayattaki her yeni karşılaşmaya göre kendi değer dünyalarını baştan sona yeniden sıralamaktadır. Modern dünyada bu değer dünyalarını gündelik yaşamda en çok zaman harcadığımız meslekler belirlemektedir.

6. Tartışma ve Sonuç

Çalışma boyunca Boltanski ve Thevenot'un değerler dünyası teorisi kullanılarak mesleğin insanların oluşturduğu argümanları, gerçekleştirmeleri ve öne çıkardıkları kişisel değerleri nasıl etkilediği anlatılmıştır. Her meslek, mesleği icra eden kişiye piyasa içinde konum, kazanç, prestij, toplumsal ün, belirli bir yaratıcılık potansiyeli ve ulusal değer sağlamaktadır. Sağlanan bu değerler meslekten mesleğe farklılık göstermektedir. İktisat kafasının hakim olduğu günümüzde mesleğin getireceği kazanç, prestij, toplumsal ün, serbest piyasa içindeki değer üniversite giriş sınavlarında bölümlerin giriş puanlarını dahi etkileyecek derecede önem arz etmektedir. Artık bilimsel eğitimin kalitesi, insanlığa kattığı değerler, dünyayı ve insanlığı geliştirme potansiyeli önemli değildir. Önemli olan mesleğin getireceği bireysel kazanç, ün, prestij ve piyasa değeridir. Böylesi bir meslek seçimi mantığı cevaplanması gereken bir soru ortaya çıkarmaktadır. İnsanları yaşam sürelerinin büyük bir kısmını mesleklere feda etmesini sağlayan motivasyonun kaynağı nedir? Boltanski ve Thevenot'un değerler teorisi mesleklerin insan değerlerini ve insanlar arası ilişkileri nasıl biçimlendirdiğini açıklamasına karşın insanın mesleği icra etmesinin sürekliliğini açıklamada yeterli değildir. İnsanın mesleğini saatler, günler ve yıllar boyu yapmayı neden sürdürdüğünü Frederic Lordon'un "Kapitalizm, Arzu ve Kölelik" eseri oldukça verimli bir şekilde açıklamaktadır (Lordon, 2013). Lordon'un teorisi Karl Marx ve Baruch Spinoza'nın kavramlarının arasında gezinmektedir. Kapitalist emek ve işveren ilişkisini "arzu" kavramı çerçevesinde okumaktadır. Vardığı sonuca göre işveren (patron) insan ile çalışan insan arzu konusunda birleşmektedir. İşverenin arzusu ile çalışanın arzusu arasında zorunlu bir ilişki bulunmaktadır. İşveren kendi arzusunu gerçekleştirmek için çalışanın arzusunu satın almak zorundadır. Çalışan arzusunu gerçekleştirmek için ise işverenden alacağı maaşa mahkûmdur. İktisat kafasının hakim olduğu günümüzde arzular nesneleşerek metalara dönüşmüştür. Günümüzde arzu nesnelere tamama yakın öteki tarafından belirlenen ve elde edildiği zaman yerine yeni arzu nesnesi gelen metaldır. Arzu nesnelere elde etmenin parayla ilişkili olduğu ve arzu nesnelere sürekli yenilendiği günümüzde mesleklere bağımlılığın sürmesi kaçınılmazdır. Çünkü meslekler arzu nesnelere ulaşacak paranın, ünün, piyasa değerinin, kazancın temel kaynağıdır. Bu bağlamda mesleklere bağımlılık ile meslekler üzerinden elde edilen insan değerlerini iki ayrı düzlem üzerinden incelemek insan meslek ilişkisinin anlaşılması açısından önemlidir. Ancak belirtmek gerekmektedir ki, çalışma insanın meslekleri icra etme sürekliliğini sağlayan motivasyon üzerine değil, mesleklerin insan ilişkilerini belirleyen değerleri nasıl şekillendirdiği üzerinde durmuştur. Mesleğin icra etme motivasyonu, arzu nesnesi, para ilişkisinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması bir başka çalışma önerisi olarak değerlendirilmelidir.

Yukarıda belirtilen değerlerin yapısı ve insanın arzularını gerçekleştirmek için mesleklere mahkum olma durumu mesleklerin değişiminin ve belirleyiciliğinin anlaşılması açısından oldukça önemli iki temel düzeydir. Bu düzeylerin anlaşılması devletlerin mesleki eğitim planlamalarının nasıl yapılacağına dair önemli veri ve bulgu sağlayacaktır. Ayrıca insan yaşam süresinin büyük bir kısmını belirleyen mesleklerin doğru seçimi mesleki depresyonların engellenmesi ve meslekten neyin beklenmesi gerektiğinin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Sonuç olarak çalışmayı özetlemek gerekirse meslekler, toplumsal işbölümüyle başkasına bağımlı yaşadığımız modern dünyada talep, istek ve arzularımızı gerçekleştirmek için gerekli olan finansal kaynağın temelini oluşturmaktadır. Bu kaynağı elde edebilmek için gündelik hayatımızın büyük bir kısmını mesai saatleri içinde sürdürmekteyiz. Meslekler hayatımızı değerlerimizi, ilişkilerimizi, gerçekleştirmelerimizi, amaçlarımızı, hayallerimizi, ekonomimizi belirlemektedir. İnsanın gündelik yaşamını böylesine belirleyen meslekler, gündelik yaşam pratiklerinde başvurulan

değer, strateji, gerekçe ve argümanları da belirlemektedir. Bu belirleme durumunun oluşturduğu değerler dünyası ve değerler dünyasının nasıl bir mekanizma ile işlediği bankacı ve tır şoförü meslekleri üzerinden gösterilmiştir. Bu mesleklerin arasındaki değer dünyalarının işleyiş yapısı tablo ile açıklanmıştır. Ardından mesleklerin gündelik yaşamda her yeni karşılaşmada yeniden ve yeniden değer dünyalarını nasıl belirleyebildiği anlatılmıştır.

Görüşme Yapılan Tır Şoförlerinin Listesi

od	Pozisyon	Yaş	Cinsiyet
A1	Firma Aracında Uluslararası Tır Şoförü	38	Erkek
A2	Kendi Aracında Bir Firma Adına Uluslararası Tır Şoförü	54	Erkek
A3	Kendi Aracında Tır Şoförü	36	Erkek
A4	Emekli ve Çalışmaya Devam Ediyor, Şahıs Aracında Tır Şoförü	56	Erkek
A5	Şahıs Aracında Yurtiçi Şoförlük Yapıyor	35	Erkek
A6	Şahıs Aracında Yurtiçi Tır Şoförlüğü Yapıyor	48	Erkek
A7	Kendi Aracında Yurtiçi Tır Şoförlüğü Yapıyor	51	Erkek
A8	Şahıs Aracında Yurtiçi Tır Şoförlüğü Yapıyor	32	Erkek
A9	Kendi Aracında Yurtiçi Tır Şoförlüğü Yapıyor	46	Erkek
A10	Firma Aracında Uluslararası Tır Şoförü	33	Erkek
A11	Kendi Aracında Bir Firma Adına Uluslararası Tır Şoförü	40	Erkek
A12	Şahıs Aracında Yurtiçi Şoförlük Yapıyor	28	Erkek
A14	Şahıs Aracında Yurtiçi Şoförlük Yapıyor	31	Erkek
A15	Emekli ve Çalışmaya Devam Ediyor, Şahıs Aracında Tır Şoförü	51	Erkek

Görüşme Yapılan Finans Çalışanları Listesi

Kod	Pozisyon	Yaş	Cinsiyet
B1	Müşteri Temsilcisi	31	Kadın
B2	Broker Asistanı	28	Erkek
B3	Banka Servis Yetkilisi	26	Kadın
B4	Portföy Yöneticisi	35	Kadın
B5	Banka Müdür Yardımcısı	33	Erkek
B6	Finans Danışmanlık Ekip Lideri	27	Erkek
B7	Yatırım Firmasında Dealer	35	Kadın
B8	Bankada IT Mühendisi	26	Erkek
B9	Sigorta Firmasında Müdür	33	Erkek
B10	Finansal Denetim	30	Erkek
B11	Müşteri Temsilcisi	29	Kadın
B12	Gişe Görevlisi	26	Kadın

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akbaş, H. E., Bozkurt, S. ve Yazıcı, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde lonca teşkilatı yapısı ve yönetim düşüncesi ile karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (9) 165–202.
- Aslankurt, B. (2013). *Eğitimde kuşaklararası hareketlilik fırsat eşitliğinde Türkiye nerede?* Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231–274.
- Boltanski, L. (2011). *On critique: a sociology of emancipation*. Cambridge: Polity Press.
- Boltanski, L., & Thévenot, L. (2006). *On justification, the economics of worth*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2003). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar* (Nazlı Ökten Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2016). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları. G. Çeğin, A. Arlı, E. Göker, & Ü. Tatlıcan içinde, *Ocak ve zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 77–130). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak eğitimi* (Hüseyin Portakal Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi
- Glense, C. (2014). *Nitel araştırmaya giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gonzalez, P., & Kaufmann, L. (2012). The social scientist, the public, and the pragmatist gaze. exploring the critical conditions of sociological inquiry. *European Journal of Pragmatism & American Philosophy*, 4(1), 55–82.
- Gözler, K. (2007). *Devletin genel teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Jacquemain, M. (2008). *Boltanski's moral sociology and his implicit theory of ideology*. Retrieved from <https://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/90314/1/Boltanski's%20moral%20sociology%20and%20his%20implicit%20theory%20of%20ideology.pdf>
- Livvarçin, Ö. ve Kurt, D. (2014). *Yönetim biliminde 49 insan 49 teori*. İstanbul: Beta basım dağıtım.
- Lordon, F. (2013). *Kapitalizm arzu ve kölelik* (Akın Terzi Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mills, C. W. (1973). The meaning of work throughout history. F. Best içinde, *The future of work* (pp. 6–13). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Nurol, B. (2014). *Beyaz yakalı emeğin dönüşümü: finans sektöründe emek süreçleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.
- Simon, H. D. (2017). *Declaration of principles l'industry, II* (1817). Retrieved from <http://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368simonprinciples.html>
- Smith, A. (2011). *Ulusların zenginliği 2* (Mehmet Bakırçı Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Sunar, L. ve Kaya, Y. (2018). Türkiye'de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. L. Sunar içinde, *Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (s. 3–52). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Uca, O. (2016). *Türkiye'de orta sınıfın fotoğrafı: akışlar ve ilişkiler*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Ülgen, P. (2013). Geç ortaçağ Avrupasında lonca teşkilatı. *History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil İncancık*, 471–487.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Ölü Beden Yönetiminde Dini Mesleki Bir Form: Gassal

A Religious Professional form in The Organisation of Dead Body: Gassal

Adem SAĞIR¹ , Zeynep AKTAŞ²

¹Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Karabük, Türkiye

²Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: A.S. 0000-0003-0763-0518;
Z.A. 0000-0003-0753-8842

Corresponding author:

Adem SAĞIR,
Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Karabük, Türkiye
E-mail: ademsagiroglu@gmail.com

Submitted: 03.12.2019

Revision Requested: 23.12.2019

Last Revision Received: 12.01.2020

Accepted: 27.01.2020

Published Online: 10.03.2020

Citation: Sagir, A., Aktas, Z. (2020). Ölü beden yönetiminde dini mesleki bir form: Gassal. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 269-289. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0088>

ÖZ

Bu çalışmada ölüm ile toplum arasındaki ilişkinin geçirmekte olduğu iddia edilen değişim ve dönüşümünü açıklamak için "ölü beden yönetimi" kavramına başvurulmuştur. Ölü bedenlerin yönetimi kavramının tercih edilmesinde, cenaze uğraşısını salt ekonomik bir tüketim alanı olarak değil; din, kültür ve kimliklerin de görülebildiği, gelenekselden moderne geçişte toplumsal dönüşümlerin izlerinin sürülebildiği sosyolojik bir bağlamı da kapsamı motivasyonu ile hareket edilmiştir. Çalışmanın odağına ölüm-din ilişkisinin duygusal emek üzerinden yorumlanması olarak düşünülebilecek gassallar yerleştirilmiştir. Gassalların tercih edilmesindeki kaygılardan birisi ölüm uzmanlıklarının profesyonel bir iş olarak görüldüğü modern çağda dinin ölüm ve ölü bedenler üzerindeki güçlü yönünü yeniden gündeme taşımaktır. Çalışmada nitel araştırma tasarımı tercih edilmiş, tasarım gözlem ve mülakat tekniklerinden oluşturulmuştur. Bu çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde görevli gassallarla yapılmaya başlanan mülakatlardan elde edilen ilk verilerin sunulması hedeflenmiştir. Gassal, Türkiye örneğinde ölüm-din ilişkisinin duygusal emek üzerinden okunuşu da temsil etmektedir. Ayrıca Gassal, ölüm tüketiminin profesyonel bir iş olarak görüldüğü ölüm endüstrisinde dinin ölü bedenleri organize etmedeki güçlü yönünü yeniden gündeme taşımayı temsil etmektedir. Türkiye'de yerel yönetimlerin cenaze hizmetleri kapsamında sunduğu hizmetlerini şekillendiren temel ölçütlerden birisinin din olması, Gassal'ın çalışmaya konu edilmesi için yeterli gerekçe kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölüm Tüketimi, Ölüm Endüstrisi, Ölü Bedenlerin Yönetimi, Gassal

ABSTRACT

This study attempts to apply to the concept of "organizing of dead body" in order to define the change and transformation which is claimed to be experienced by the relationship between death and the society. The Gassal, which can be interpreted through the emotional effort in dead-religion relationships, are placed at the focus of the study. One of the

worries of choosing the *Gassal* is to bring the impact of religion on death and dead bodies in the modern age, where death specialties are seen as professional work up to agenda again. Qualitative research design has been preferred in the study, and the design has been composed of observation and interview techniques. The study aims to present the first data obtained with the interviews conducted with *Gassals* of the Istanbul Metropolitan Municipality. The focus of the study has been on the *Gassal*, who could be considered as explaining the relationship between death and religion through emotional labor. Moreover, the *Gassal* in the death industry, where death consumption is seen as professional work, also brings the powerful aspect of religion in organizing dead bodies up to the agenda again. It is enough reason for the study to prefer the *Gassal* as it is subject for the fact religion is one of the fundamental criteria that forms the funeral services offered by local governments.

Keywords: Dead, Dead Consumption, Dead Industry, Management of Dead Bodies, Gassal

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the concept of “*organizing of dead body*” has been used in order to explain the change and transformation of the relationship between death and society. Funeral rites are not merely an area of economic consumption; they contain a sociological context in which religion, culture and identities can also be seen, and the traces of social transformation in the transition from traditional to modern can be traced. That is why the concept of “*organizing of dead body*” has been chosen. The focus of the study has been on the *Gassal*, who could be considered to interpret the relationship between death and religion through emotional labor. Qualitative research design has been preferred in the study, and the design has been composed of observation and interview techniques. In this study, we aimed to present the first data obtained from interviews started with the *Gassals* in the Istanbul Metropolitan Municipality. Istanbul has been preferred because of the greater number of *Gassals*, which has been associated with Istanbul’s being a significant reflection of the average of Turkey in death rates. The aim of establishing the funeral not only as an area of economic consumption but also as an area where religion, culture and identities could be seen has been pursued based on the *Gassal*. The *Gassal* represents the relaunch of religion’s strength in organizing dead bodies in the death industry, where death consumption is seen as a professional work. As one of the main criteria is the religion that shapes the services offered by local governments within the scope of funeral services in Turkey, the *Gassal* has been considered as having adequate justification for the study.

Throughout the study, “*organizing of dead body*” has become a frequently used conceptual unitary. “*Organizing of dead body*” has been preferred by the researchers with the concern of creating a general profile of death-related professions. The concept has been mainly designed to differentiate the professions of death in “the East” from what “the West” calls the “death industry” defined in terms of money. It has been used not only for bearing traces from the working life of modernity, but also showing the areas in which traditionalism is maintained. Thus, the “*organizing of dead body*” also reflects the mentality extensions that can be established in a wide area that expresses the double bind. It both contains the professions that focus directly on death (*Gassal*, grave digger, coffinist...) and forms of work (marbles, timber, builders, etc.) added to the actual profession. This study consists of a pilot study of the field study carried out in the sample of the *Gassals* working in the Istanbul Metropolitan Municipality. The study consists of in-depth interviews and focus group interviews within the framework of a grounded theory approach. In the research process, the concepts of “work”, “occupation”, “expertise” and “labor” have been used to combine different contents in a common ground.

As a result, the process of *Gassal*’s experiencing the profession improves the development of individual identity along with religious, cultural and social codes. The *Gassal* conceives the death as “Arrival to God” through religious codes, and brings the sacred aspect of his profession into the forefront.

The sanctity attributed to death also becomes integrated into the profession. Therefore, the *Gassal* comprehends the meaning of his work as “Gaining God’s approval”. The *Gassal* perceives death in the reality that “Everyone will die one day” in ordinary life with cultural knowledge. This aspect of death transforms into a cultural ceremony in the process of organizing the dead body. The *Gassal* exists in this process with religious regulations and plays an active role in not performing all kinds of practices that are not compatible with religion, and becomes the guardian of the dead body. Here, the *Gassal* makes suggestions to the relatives of the dead using religious references. At this point, the organizing of the dead body turns into a ceremony. From the washing of the dead to the shroud, every good memory of the dead is remembered. As a result, *Gassal* as a profession is a powerful phenomenon in the post-mortem process and is directly related to death. It develops strategies and establishes bilateral relations for the field in which it is the subject.

1. Giriş

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte yaşanan önemli dönüşümlerden birisi çalışma hayatı olmuştur. Geleneksel topluluklarda doğaya ve geleneğe uygun biçimde temel ihtiyaçların giderilmesi olarak betimlenen çalışma, bir emek gücü harcamaktan ziyade gündelik hayatın sürdürülmesi kaygısını taşımaktaydı. Doğaüstü alanın gündelik alışkanlıkların çerçevesini çizdiği bahsi geçen çalışma, meslek kavramından ziyade zanaat, uğraşlar ve uzmanlıkları içermektedir. Sanayileşmeyle birlikte iş bölümü ve uzmanlaşmanın getirdiği profesyonel çalışma ve meslek hayatı karşımıza çıkmıştır. Sanayi devrimini besleyen felsefi ve bilimsel tartışmalarının etkisiyle çalışma kavramının doğaüstü(metafizik) ve dini alandan soyutlandığı görülmektedir. “*Lanet*” veya “*ceza*” olarak betimlenen Hristiyan teolojisindeki çalışma kavramı yerini “*doğadan ve başka insanlardan bağımsızlaşma*” olarak tanımlanan yeni bir çalışma kavramına bırakmıştır (Budd, 2016, s. 49-65). Böylece seküler olarak inşa edilen çalışma, rasyonelize edilmiş ve sistematik kurallardan oluşan mesleki formlara evrilmiştir. Burada Durkheim’in (2018) işbölümü ile açıkladığı, ikincil ilişkilerle kurulan ve profesyonel rol dağılımına dayanan bir toplumsal alandan bahsedilmektedir. Bu alan aynı zamanda Weber’in (2014) rasyonelitesine, hesapedilebilirlik ve ölçülebilirlik ilkesine uygun olduğu gibi, Marx’ın (2013) kapitalist sistem çözümlemelerinde açıkladığı meslekler alanıyla da doğrudan ilişkilidir. Kuşkusuz çalışmanın gelenekselden moderne geçişte değişen anlamı disiplinlilik, sistematiklik, verimlilik ve planlılık üzerinden kurulan niteliğiyle ilişkilidir. Sonraki süreçte Simmel’in (2005, s. 168-169) “*metropol insan*” tipolojisinde paranın merkeze yerleştiği ve amaca dönüştüğü bir çalışma hayatına evrilme söz konusudur. Bahsi geçen değişimlerin zihniyet tiplerini de etkilediği görülmektedir. Buradaki zihniyet kavramını, Weber’den ilhamla Ülgener’in kullandığı “*dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir tavır alış*” olarak düşünmek gerekir. Ülgener’de(2006, s.14-15) zihniyet bir bilgi türü değil fakat anlama ve eyleme tarzıdır. Dolayısıyla Ülgener’in çözümlemelerinde sıklıkla zihniyet kavramına ve her devrin kendine özgü zihniyet tiplerine atıf görülür. Modern tip, gelenekselin dışındadır. Bireyselliğin ön plana çıktığı bu tipolojide çalışma, bireyin kendi ilkeleriyle kurduğu doğasını kaybetmiştir.

Bugün, çalışmanın krizinden bahsedilmekte, hatta çalışmanın sonu tartışılmaktadır. Tartışmaların çıkış noktası çalışmanın artık çalışanlar için bir anlam ifade etmediğidir. Bu durum aynı zamanda kişinin yaptığı iş ya da uğraşının onun karakterini belirlediği iddiasının da temellerinden sarsıldığı anlamına gelmektedir. Kuşkusuz çalışmanın ekonomik getirisinin yanında statü kaynağı olması, bireyin gelişimini etkilemesi, tutum ve davranışları biçimlendirme niteliklerinin de tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Böylece çalışmayla-kimlik ilişkisinin de değiştiğini ifade etmek mümkündür. Çalışma hayatının dönüşümünde birçok faktörün bir araya gelmesi söz konusudur. Esnek çalışma uygulamaları, taşeronlaşma, göçler ve kayıt dışı istihdamların bu bağlamda önemli olduğu görülmektedir (Strangleman ve Warren, 2015, s. 2). Çalışmanın değişen görünümünde devletin yeni bir konumsallığı oluşmuştur. Devlet, ekonomik gelişmeyi daha çok teşvik edici ve icra eden bir konuma evrilmiştir (İçke, Engin ve Kızılkaya, 2012, s.17). Devletin yeni konumu, ekonominin yeniden yapılanması için etkin konuma getirme, piyasada metalaşma sürecini kontrol ve yönetme, etkinlik sağlama amacıyla piyasa güçlerini aktif yapısal politikalar aracılığıyla yönlendirme gibi (Topak, 2012) emek piyasası politikaları ve sosyal politikalarla ilintili bir dizi müdahale biçimiyle bağlantılıdır.

Bu bağlam aynı zamanda Türkiye’de belediyelerin üstlendiği cenaze hizmetlerine de bir çerçeve çizmek için uygun çıkış noktası kabul edilmiştir. Böylece cenaze hizmeti belediyeler tarafından sürdürülen bir sosyal politika anlamı taşımaktadır. Bu hizmetler, aynı zamanda ölüm uğ-

raşısında görev alan geleneksel ve modern mesleki uğraşları bir araya getirmektedir. Gassal bu hizmetin merkezinde yer almakla birlikte burada tabutçu, mezar kazıcı, imam, kefenci, cenaze nakliyecisi ve mermerci gibi birçok farklı ölüm uğraşısının birlikteliği söz konusudur. Kuşkusuz belediyelerin ücretsiz sundukları cenaze hizmeti, arka planında ihale sistemiyle yürüten geniş bir ekonomik alanı ve belediyelerin şirketleşmesini de kapsamaktadır. Burada belediyelerin ekonomik gücünün sosyal boyutunu fazlasıyla geçmesi, kent mekânına meta değeri üzerinden bakması ve her iki bağlamı da politik faydası bakımından kullanması söz konusudur (İncioğlu ve Erder, 2008). Bu yönüyle belediye, ölüm etrafında ortaya çıkmış geleneksel ve modern meslekleri bünyesi altında toplayarak ölüm uğraşısını kurumsallaştırmakta ve kontrol sistemleriyle de ölüme ait toplumsal alanları organize etmektedir. Gassal başta olmak üzere ölümlle ilişkili meslekler taşeron şirketler aracılığıyla belediyede istihdam edilmektedir.

Çalışmada bahsi geçen ölü beden yönetimi kavramı, cenaze uğraşısını salt ekonomik bir tüketim alanı olarak değil; din, kültür ve kimliklerin de görülebildiği, gelenekselden moderne geçişte toplumsal dönüşümlerin izlerinin sürülebildiği sosyolojik bir bağlamı da kapsamaması motivasyonu ile seçilmiştir. Ölü bedenlerin yönetimi, günümüzü tanımlayan *gösteri toplumu* (Rebord, 2008) ve *tüketim toplumu* (Baudrillard, 2019) kavramlarının içerisinde sıradan bir nesne haline gelen ölümün uzmanlık ve mesleki uygulama biçimlerini tanımlamaktadır. Bu bağlamda ölümün profesyonel bir iş haline gelişinin hikâyesi ve bu durumun toplumsal ve dini anlamda bulduğu karşılık, bu çalışmanın kaygısı olarak temellenmiştir. Geleneksel alanların çözümlüşünü haber veren ölü bedenlerin yönetimi, bireyin anlam dünyasında önemli bir yer tutan ölümün, kar düşüncesinin de dâhil olduğu hizmet sunum biçimleriyle tüketilen bir meta haline getirilişi üzerinden somutlaşmaktadır. Ariés'e göre bu durum "*iyi bir sona hazırlama düşüncesi*"nin ölümü ticarete döküyor olmasıdır. Ölüyü hazırlama, bundan böyle "*ticaret ve kar konusu*" olmuştur (Ariés, 1991, s. 96). Ölümün tüketilmesi kaygısı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Ölümün Yok Edilmesi Komitesi'ni oluşturdu. 1976'da ise Fransa'da Ölümsüzlük Şirketi'nin kurulmasına kaynaklık etti (Thomas, 1991, s. 115).

Bauman'ın (1999) tanımladığı çalışma hayatından hareket edildiğinde, gassalın modern dışı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bauman (2005, s. 36-37), post modern dönemde insanların konumlarını betimlerken yüzer-gezerlikten bahsetmiştir. Yüzer-gezerlik aynı zamanda çalışma hayatını da tanımlayan temel kavramdır. Çalışma ortamlarını uzun vadeli toplumsal ilişkilerin mekânı olmaktan çıkmaktadır. Yüzer-gezer emekçinin iş mekânı etkileşim bağıllık ve karşılıklı saygı ve sadakat için ortak bir ikametgâh olmaktan çok, bir gece kalmak için ziyaret edilen ve vaat edilen rahatlığın sağlanmadığı her an terkedilebilecek bir kamp yeri gibi hissedilmektedir. Her ne kadar modern bir uzmanlaşmayı içeriyor olsa da gassalın mekânla kurduğu aidiyetlik söz konusudur. Bu aidiyetlik aynı zamanda geleneksel dönemde toplumsal konumların da içkin olduğu mesleki kimliği akla getirmektedir. Gassallık dışarda güçlü bir mesleki kimliğe sahiptir. Çünkü gassalın toplumda genel geçer bir konumlandırılışı söz konusu değildir. Ölümle doğrudan ilişkili bir uğraş olması bakımından bireylerdeki korkuyu tetiklemektedir. Korku hali, modern toplumun ölümü ötekileştirmesinin doğal bir sonucudur. Gassalın mekân dışındaki gücü ve kalıcılığı mesleğe yüklenen olumsuz anlamlarla da doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamdan hareketle gassalın toplumsal konumu, Goffman'ın (1963) damgalama kuramına uygundur. Gassal, bireyin toplumsal kabulün dışında kalması ya da bireye varmış gibi davranılmasının kaynağı olmaktadır. Goffman, damgalama bireyin gözden düşürücü olduğu düşünülen bir sembol taşıdığını ve çeşitli toplumsal grupların kabul açısından bu yönüyle dışlandığını ifade etmektedir. Damganın merkezinde "*ölü yıkayıcısı*" yakıştırmaları vardır. Ölü yıkayıcısı gizeme büründürülmüş bir alanda yapı-

lan işe gönderme yapmaktadır. Gassalın içeride yaptığı tüm davranışlar merak uyandırmakta ve katılımcılara yorum yaptırabilir güce evrilmektedir. Ölü bedeninin arınmaya hazırlanışı sırasında kurulan mekân mahremiyeti, bu merakın ve gizemin derecesini artırmaktadır. Ölü yıkayıcısı aynı zamanda aşağılamayı ya da değersizleştirmeyi de ifade etmektedir.

Günümüz çalışma hayatında mesleki bilgi/becerilerin güncel tutulması, kişinin mesleğiyle kurduğu ilişki de önemli bir ayrıçtır. Ancak böyle bir durum gassallığa uygun görülmemektedir. Gassalın ölüm uğraşısında mesleki pratikliği ve yaptığı işe gösterdiği dikkat/özen önemlidir. Geleneksel dönemin ölüm uğraşısıyla bu bakımından paralellik taşımaktadır. Ancak gassal; verimlilik, hesap edilebilirlik, denetim ve kontrol mekanizmalarına tabi olduğu için modern dönemden de izler taşımaktadır. Böylece gassalın iş uğraşısı da Fordist ve Taylorist ilkeler doğrultusunda yapılandırılmıştır. Mesleklerin icra üslubunu, bilindik işleyiş sistematüğini, fonksiyonlarının ve içeriklerinin kökten değışmesi(Ritzer, 1998, s. 76-88)'nin söz konusu olduğu bugünün çalışmasında, gassalın geleneksel imgesinin de dönüşümü söz konusudur. Gassal'ın hizmet vermekle yükümlü olduğu ölü yakınları ile geleneksel ilişkisi de zedelenmektedir. Gassal herkesin yapabileceğı bir iş çerçevesine sahip olmasıyla birlikte geleneksel döneme aittir. Ancak içerdiği “ölü yıkayıcısı” etiketi ve “ölüm korkusu” niteliğiyile herkesin yapamadığı bir meslek olması bakımından modern dönemin merkezindedir. Onun niteliğini belirleyen ve onu tanımlayan şey toplumsal anlamlandırmalardır.

Gassalı standart mesleki ve iş ilkeleriyle açıklamak ya da tartışmak oldukça güç durmaktadır. Ancak gassalın iş uğraşısında ölü bedeninin bir metaya dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Mesleğin karşılaştığı problemlerin başında ise Marx'ın metalaşmasından ziyade “*materyalleşme*” gelmektedir. Ancak aradaki farkın anlaşılması bağlamında metalaşmanın karşılık geldiğı bağlamı hatırlamakta yarar vardır. Metalaşma toplumsal ilişkilerde parasal ilişkilerin ya da piyasa ilişkilerinin geçerlilik kazanmasının bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Polanyi'nin (2008) piyasa ve toplum üzerine yaptığı analizlerin bir uzantısıdır. Polanyi'ye göre piyasanın toplumun merkezine yerleştirilmeye çalışılması doğa ve insanı metalara; geçim amacının yerini, kazanç amacının alması bütün alışveriş ilişkilerini parasal ilişkilere dönüştürür. Toplumun doğal ve insani özünü metalara dönüştürme çabası, insan ilişkilerini yok edecek ve doğal çevreyi yok etme tehdidiyle yaşayacaktır. Metalaşma kapitalist ilişkilerin toplumun katmanları arasındaki yaygınlığına işaret eder. Bir bütün olarak kapitalizmin işlerliğinin(yaygınlığının) yanı sıra, derinliğinin(yoğunluğunun) bir ölçüsüdür (Metin, 2011, s. 184). Gassal için geleneksel dönemin ölüm uğraşısında alışkanlıklar ve devralınan miras ön plandadır. Yapılan işin karşılığında meta değeri olarak standartları belirsiz bir mübadele söz konusudur. Burada değeri olan her şey mübadele aracı yapılabilmektedir. Paranın henüz gündeme gelmediğı görülmektedir. Geleneksel dönemde gassalın işinde, para ya da para ederi her türlü meta değış tokuşunun hoş karşılanmadığının altı çizilmesi gerekmektedir. Modern dönemde ise kurumsallaşmanın ve örgütlenmenin gerektirdiğı maaş/ücretlendirme söz konusudur. Ayrıca geleneksellikten sıyrılma ve yapılan işin çerçevesini belirleyen kurallar mevcuttur. Gassal, ölü yakınlarının isteklerini karşılanmasının müşteri memnuniyetiyle doğrudan alakalı olduğu mesleki bir icra biçimine evrilmiştir.

Çalışmaya odak olması bakımından gassal, gelenekselden moderne geçişte çalışma hayatında manadan arındırılmış bir alanı ölü beden yönetimi üzerinden karşımıza çıkarır. Duygusal emeğe benzeyen ama o olmayan, dini kurallardan beslenen ama dini alandan arındırılmış seküler bir alanı içerisinde barındırmaktadır. Günümüzde taşeronlaşma üzerinden belediyelerde istihdam edilen gassal, bir ayağı geleneksel dönemi, diğeri ise neo-liberalizmin çalışma yaşamındaki değışimlerini yansıtmaktadır. Gassal, aynı zamanda modern çalışma dünyasının bütün dönüşümle-

rini de içerisinde barındırmaktadır. Gassal postmodern değil, çalışma boyunca arafta kalmış bir meslek formu olarak tanımlanmıştır. Bu araftalık, gelenekselden sıyrılamama, modernliğin dönüşümlerini içermekte ve neo-liberalleşmenin dönüştürdüğü emek biçimlerini yansıtmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü ölü beden yönetimi ve gassallık kavramının tanımlanmasına ayrılmış ve burada gassalın konumlandırıldığı ölüm meslekleri tartışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ndeki gassallarla yapılan görüşmelerde elde edilen ilk veriler üzerine inşa edilmiştir.

1.1. Gelenekselden Modern Döneme Geçişte Ölü Beden Yönetimi

Çin taşra kültüründe anne babaların ölen bekâr oğulları için mezar kazıcılarından veya yeni bir ceset bulanlardan ölü bir kadın satın alarak ikisini bir çift gibi birlikte gömmeleri düşünüldüğünde ölümle ilişkili toplumsal pratiklerin meslekleştiği alanların oldukça karmaşık olduğu görülür (Yalom, 2008, s. 112). Ceset satıcılar ve mezar kazıcıların yanında bazı topluluklarda “ölüm konusunda eğitilmiş özel acil durum elemanları” belirmiştir. Bu elemanlar, *ölüm döşөгünü temin ederler*. Bu elemanların bulunmadığı yerlerde, *organ nakli için alınan organların muhafaza edildiği ve sevk edildiği özel eriyiği, vücuttaki kanla değiştirecek bir cenaze görevlisinin görevlendirilmesi*” (Jones, 2004, s. 94) söz konusuydu. Ölümün bir gerçeklik olduğu fikri, onun etrafında oluşan toplumsal alanın varlığını da akılda tutmayı gerektirir. Durkheim’de (2011) ölüm, ölme sürecinde ve ölüm sonrasındaki törenlerde bir araya getirdiği insanlarla toplumsallığın devamını sağlayan bir fenomendir. Yalom’un (2017) psikanalizlerinde ise ölüm, bilinçaltının büyük bir bölümünü kapsayan kaygılardan oluşmaktadır. Ölümle ilişkilendirilmiş bir gündelik hayat, birçok uzmanlığı ve profesyonelliği de kendiliğinden ortaya çıkarmıştır. Bu bakımından ölüm etrafında oluşan meslek ve uzmanlık alanları gündelik hayatın okunabileceği önemli alanlardan biridir. Geleneksel dönemde belli bir uzmanlaşmayı ve ilgiyi bünyesinde barındıran ölüm meslekleri, modern dönemde endüstriyel dönüşümün bir parçası olmuştur (Sağır, 2017). Bu bağlamda ölü bedenlerin yönetimi, geleneksel dönemde “ölüm ile uğraşan uzmanları, meslekleri ve organizasyonları” karşımıza çıkarırken; modern dönemde ise “Death Industry-Ölüm Endüstrisi” kavramını çıkartmaktadır. Ölüm endüstrisi, Amerika kaynaklı cenaze evleri, mezarlıkları, krematoryumları, ölüm öncesi ve sonrası planlamaları ve satılan ürünleri içeren gittikçe büyüyen bir piyasaya atıf yapmaktadır (Mitford, 1963; Saunders, 1991). Kavramın diğer ülkelerdeki ölüm ve ölüme dair işleri de McDonaldlaştırdığını ileri süren çalışmaların da dikkat çektiği görülmektedir (Howarth, 1997; Iqbal, 2011). Geleneksel topluluklarda el yordamı ve atalardan öğrenilen metotlarla işlenen ölü bedenler, modern şirketleşmeyle profesyonel uzmanlara geçmiştir (Sağır, 2017). Hem geleneksel hem de modern topluluklarda ölü bedenlerin yönetilmesindeki amaç, ölümün işlenmesi ve ölen bedenden kurtulunması talebidir. Hangi biçimde yapılırsa yapılsın ölü beden yönetiminin belli bir emek gücünü doğasında barındırdığı görülmektedir. Ayrıca emek gücünün satın alındığı şey para olabildiği gibi hediyeler veya birtakım kutsal nesnelerin mübadelesi de olabilmektedir.

İnsanların ölü bedenle uğraşmaları, geçmişten bugüne belli kişilerin devreye girmesiyle birçok ara statü ve rolün oluşmasına kaynaklık etmiştir. Geleneksel toplumlarda ortaya çıkan bu statüler, modern anlamdaki örgütlenmelerden ve mesleklerden oldukça farklıdır. Çoğunlukla büyücüler ya da şamanlar tarafından kimi zaman da topluluğun ürettiği geleneksel kodlarla yürütülen roller, ölü beden yönetimi uğraşısını üstlenmişti. Böylece şamanların/büyücülerin geleneksel olarak üstlendikleri ölüm uğraşısının, toplumsal bağlam içerisinde herkes tarafından kabullenilmesi ve paylaşılması söz konusu olmuştur. Geleneksel topluluklarda ölümle ilişkilendirilen ve kişiyi ölüme hazırlayıcı ya da ölme sürecinde kişiyi mutlu edici farklı uygulamaların da karşımıza çıktığı

görülmektedir. *Günah yiyenler, mumyacılar, rüzgâr satıcıları, ruh satıcıları, ruh doktoru, yas tutucular, ölüm uyarısı çığırtkanları, dua okuyucular, ağıtıcılar* bunlardan bazılarıdır. Bu kişiler aynı zamanda belli bir ücret karşılığında ya da sırf karınlarını doyurmak için kendilerine verilecek ekme vb. gıdalar için bu işi yapıyorlardı. Bu uzmanlıkların temel kaygısı ölen kişinin yaşayacağı korkunun yatıştırılması, arkada kalan ölü yakınlarının rahatlatılması ve ölmeye sürecindeki kişiyi rahatlatmaktır(Sağır, 2017).

Ölümün etrafında oluşan uğraşı, 17.yüzyıldan sonra profesyonelleşmiş ve belli bir uzmanlığın gerektirdiği örgütlü-meslek hayatını ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen profesyonelleşme, kuşkusuz modern toplumun *“emeğin bölünmesi”* ve *“iş bölümü”*(Durkheim, 2006) üzerine kurulu yapısal süreçleriyle doğrudan alakalıdır. Buna göre kişilerden ölmeye sürecinde kendilerini uzmanlara teslim etmeleri beklenir ya da kişiler yakınları tarafından uzmanlara teslim edilmeye zorlanır. Aslında toplumun geleneksel işleyiş mekanizması değiştiğinden modern dönemde kurumlar, şirketler ve örgütler, ölmeye süreci ve ölüm sonrası boşluğu doldurmak için devreye girmektedir. Berger(2011, s. 245) modernizmin bahsi geçen bu uzmanlaşmış formlarını betimlerken *“bürokrasiler, yalnız görevleri ve aranan becerilerinden dolayı değil, aynı zamanda psikolojik özellikleri nedeniyle de özel bir personel ararlar”* betimlemesini kullanmaktadır. Kuşkusuz gelenekselden moderne geçişte yaşanan dönüşümler, ölüm uğraşısını ölmeye yüklenen değer ve anlamlarla yeniden inşa etmektedir. Geleneksel dönemde ölüm mesleği *“dini tutumların etrafında şekillenirken”* ve mesleğin icrasında *“tanrının otoritesini kabul etmek”*(Engin, 1998, s. 270-291) önemlidir, modern tavırda ise artık dine teslimiyet, *“bilim ve teknolojiye transfer edilmiş”* ve ölü bedenlerin yönetimini *“tıp ve cenaze levazımatçıları”* devralmıştır(Anderson, 1986, s.16). Böylece ölümden para/ücret kazanmanın olağanlaştığı profesyonel mesleki bir sunum tarzının ortaya çıktığı görülmektedir.

Weber’in modernizasyon süreçlerinde kullandığı *“çelik kafes”* metaforu(Löwy, 2018), kuşkusuz ölüm uğraşısının dönüşümünün açıklanabilmesinde kullanılabilir durmaktadır. Ölüm uğraşısında çelik kafes, temelde ölü beden yönetiminin kurumsallaşmasını ve bürokratikleşmesini ifade etmektedir. Kavram, aynı zamanda geleneksel dönemdeki ölüm uğraşısında iç içe geçen toplumsal yapıların birbirinden kopuşunu ve ayrışmasını içermektedir. Aile ve yakınlar, eski biçimlerle ölü bedenlere doğrudan dokunmak yerine, artık hazır ve nazır tabutlara dokunmaktadır. Yatağında ölmeye süreciyle başlatıp defne kadar geçen sürede kişinin son anlarını geçirdiği aile, artık sadece musalla taşında veya cenaze arabasının yanında/arkasında son görevini yerine getiren bir role bürünmüştür. Tabuta dokunmanın temsil ettiği anlam aynı zamanda ölümlü topluluğun temel bağlantısının kesilmiş olduğu gerçekliğidir. Bu gerçeklik, Kellehear’ın(2012, s. 231), Illich’ten aktardığı *“iyi yönetilmiş ölüm”* olgusuyla da doğrudan ilişkilidir. İyi yönetilmiş ölümden kasıt, *“profesyonellerin hastanın başına uğrama sıklığının artmasının kişinin ölmekte olduğunu göstermesi açısından yeterli bir toplumsal işaret”* olmasından söz edilmesidir. Bu sürecin ortaya çıkışında ölüm uğraşısının *“metalaşmasının”* da önemli bir etkisi vardır. Bauman(2018), *“ölümün bir tüketim aracı olarak görülmesi”* sürecini, ölümlü üretim içerisinde *“yeni istihdam alanlarına bulaştırmış olanlarla”* ilişkilendirmektedir. Toplumda ortaya çıkan yeni ihtiyaç alanları, *“hem bir iş alanı hem de bir emek süreci olarak mezarlık ve ölmeye müdahaleyi”* getirmiştir. Modern dönemde can çekişen birinin yanında bulunmak, ölümlü temizliğini yapmak, ölen kişinin cesedini beklemek, başsağlığı dileklerini kabul etmek gibi birçok görev, artık ölü yakınlarına ait değildir. Birçok defa başkaları, ölenin yakınları adına görevler üstlenirken, paranın da aktif bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Ölüm etrafında mesleki bir uzmanlaşma, profesyonelleşme, hatta bürokratikleşmenin söz konusu olması tam da bu parasal değerle ilişkilidir.

Bunun belirgin görüngülerden birisi bütünüyle devletin kontrolü ve denetimi altında resmi “*death control*” içinde ifade bulur. Fütürist yazarlar bu durumu içine girilmekte olunan kaçınılmaz bir son olarak betimlemişlerdir(Thomas, 1991, s. 70). Bu belirtilerden hareketle modern dönemin belirleyici meslek formlarının kuşkusuz kurumsallaşma ile paralel gittiğine vurgu yapmak gerekmektedir. Kurumsallaşan cenaze hizmetleri Avrupa’da ve Amerika’da özel şirketler aracılığıyla yürütülürken, Türkiye’de ise yerel yönetimler aracılığıyla bir sosyal hizmet/destek anlayışıyla verilmektedir. Böylece belediyeler, sosyal belediyeciliğin temel hizmetlerinden birisi olarak ölüm uğraşısını bünyesinde toplamaktadır. Mezar kazıcı, gassal, imam, tabutçu, kefenci, taşımacı, mermeci dâhil birçok iş, belediyenin çatısı altında yapılmaktadır. Bu bağlamda Batı’daki *Ölüm Endüstrisi* kavramının parasal ilişkiler üzerine kurulduğu düşünüldüğünde, belediyelerin ölümle kurdukları bahsi geçen teması ölü bedenlerin yönetimi olarak ifade etmek daha yerinde olmuştur. Ölü bedenlerin yönetimi kavramının tercih edilmesinde, cenaze uğraşısını salt ekonomik bir tüketim alanı olarak değil; din, kültür ve kimliklerin de görülebildiği, gelenekselden moderne geçişte toplumsal dönüşümlerin izlerinin sürülebildiği sosyolojik bir bağlamı da kapsamı motivasyonu ile hareket edilmiştir.

1.1.1. Mesleki Kimliğin İnşası: Gassal

Mesleki kimliğin oluşması, toplumsal yapıların işleyişinde önemli rol oynamaktadır. Bir meslek sahibi olmanın anlamı aynı zamanda kişinin kamusal alanda olması ve toplulukla gündelik hayatı paylaşımıdır. Çünkü meslek sahibi olmak toplumsal bir statü anlamına geldiği gibi sosyalleşme anlamını da taşımaktadır. Meslekler bu bağlamda kişinin toplumsal alanda kabul görmesini de temsil etmektedir. Kişinin yaptığı işte mesleki anlamda kabul görebilmesi, aynı çalışma ortamında bulunan diğer çalışanlarla birlikte ürettiği “*inançlar, tutumlar ve ön kabullerin*” bir bütün olarak değerlendirilebildiği sürece mümkündür (İlhan, 2008). Mesleki kimlik, bireylerin toplumsallıklarını ifade ettikleri dışavurumların bir parçasına gönderme yapar. Meslek, doğrudan bireyin sahip olduğu statü ve bunların gerektirdiği rollerle ilişkilidir. “*Kişinin belli bir sosyal gruba aidiyetliğini*” anlatırken, onlarla “*değer ve duygular üzerinden kurduğu ilişkinin*” (Tajfel, 1982) de temel yol izleğini çizer. Bu bağlamda düşünüldüğünde mesleki kimliğin ortak bir kültürel alan oluşturduğunu ve benzer mesleklere sahip bireyler arasında normların, değerlerin, tutumların, ahlakın, yerleşik geleneklerin, simgelerin paylaşılmasını gerektirdiğini ileri sürmek mümkündür (İlhan, 2008, s. 315). Hall’ın (1994) vurguladığı biçimde mesleki kimliğin aynı zamanda girilen her toplumsal alanda kişinin başkaları tarafından tanımlanmasında önemli bir statü ve rol kaynağını olduğunu ifade etmek mümkündür. Bunun anlamı, bireyin kendisini ait olduğu meslek grubuna göre kendisini konumlandırması ve başkalarını onların ait oldukları mesleki gruplara göre tanımlamasını gerektirmektedir (Walsham, 1998). Mesleki kimlik bu bağlamda toplumsal konumlara atıf yaparken “*yerleşikliğe*” de (İlhan, 2008) gönderme yapmaktadır. Nitekim Becker ve Carper’in (1956) mesleki kimlik için ifade ettiği “*özdeşim süreci*”, aynı zamanda Mancini, Caricati, Panari ve Tonarelli’nin (2015) “*iç-bireysel ve gruplar arası süreçlerin kombinasyonu; kişinin spesifik bir işi yapan çalışan olduğunun ve bu iş ile bir grup ve sosyal kategori ile tanımlandığının farkında olması*”dır.

Bu çalışmada gassallık, Bourdieu’nun habitusundan hareketle mesleği inşa eden bağlam ölüm habitusu kavramsallaştırması çerçevesine konumlandırılmıştır. Bourdieu’ya göre habitus, insanların belirli kültürler veya alt-kültürler içerisinde sosyalleşmeleri nedeniyle zihinlerinde sahip oldukları temel bilgi stokuna gönderme yapmaktadır(Bourdieu, 2015, s. 170). İçerisinde bulunan zaman ve mekân, kişinin varlığını biçimlendiren habitusu üretir. Pratikler habitus tarafından

biçimlendirildiği gibi nesnel yapıları da yeniden inşa etmektedir (Çeğin, Göker, Arlı ve Tatlıcan, 2016, s. 315). Genel anlamıyla habitus edinilmiş olunan alışkanlıkların süreklilik ifade ederek bedende cisimleşmesi ve bu bağlamda bir kültürden etkilenilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kasapoğlu, 2016). Böylece habitusun kişinin bulunduğu alan ile doğrudan ilişkisi olduğu görülmektedir. Alan, habitusun oluşması için önemli bir kavramsallaştırma değildir. Bu alan aynı zamanda sahnedeki oyunun oynanan yerini ifade eder. Bourdieu alan kavramını anlatırken de sermaye kavramını kullanmaktadır. Bourdieu sermayeyi kültürel, sosyal, simgesel ve ekonomik sermaye olmak üzere dört başlıkta ele alır ve habitus-alan- sermaye üçlemesini birbiri ile ilişkili olarak açıklar. Bu yönüyle habitus kişinin sosyal yapı içerisindeki yerini belli bir hiyerarşi içerisinde bulunduğu konumunu ve durumunu açıklamak için kullanılan bir kavram olarak belirlemiştir. Swartz'a (2014, s. 315) göre alan kavramı Bourdieu'da benzer hayat koşullarına ve koşullamalara sahip olan kişilerin benzer yakınlıklar ve benzer pratikleri üzerinden oluşturdukları benzer konumları ifade etmektedir. Swedberg'e (2003, s. 48) göre Bourdieu modelinde bir endüstri, bir firma veya benzeri ortamlar, bir "alan" olarak görülür. Her alan kendi mantık ve çıkar anlayışına sahiptir. Her alanın yapılışı, farklı sermaye tiplerinin (finansal, sosyal, kültürel, sembolik) dağılımına bağlı olarak belirlenmektedir. Ekonomik alandaki aktörler geçmişteki alışkanlığı ile gelmektedir. Aktörün gelecek faaliyeti geçmişteki alışkanlığı ve deneyimine dayalıdır. Dolayısıyla "ölüm habitusu" kavramsallaştırması ölümün sosyal, kültürel ve toplumsal yönüyle ilişkili olan alanı gassalın mesleğini inşa ettiği bağlamı anlamlandırmak için tercih edilmiştir. Ölüm habitusu, modern dönemle birlikte gündelik hayatın arka planına itilmiş ve göz önünde tutulmayan ölüm olgusunu (Aries, 2015, s. 81) gassallıkta göstergeleştirmektedir.

2. Yöntem

Çalışmada gassalların mesleki yaşamlarındaki gündelik deneyimlerini ve bu deneyimlerin gündelik hayatla olan ilişkisini daha iyi anlayabilmek için yapılandırılmış görüşme soruları çerçevesinde temellendirilmiş kuram kullanılmıştır. Bu yöntem Glaser ve Strauss tarafından 1967'de sosyolojik araştırmalarda kullanılan kuramların katılımcılardan elde edilen verilerle uyum sağlamadığı gerekçesi ile geliştirilmiştir (Creswell, 2016). Glaser ve Strauss Awareness of Dying'da (1965) hastanelerde ölümle ilgili farkındalık (bilinç) konusunda bir teori geliştirmişlerdir. *Farkındalık* iki yazarın kişisel deneyimleri sonucunda ortaya koydukları bir kavramdır. Strauss, annesinin ölümüyle, Glaser ise babası ölmeden önce aile üyelerinin babasının hastalığını nasıl ele aldıklarını ölüm bilinci/farkındalığı ile ilişkili olarak ele almıştır. Glaser ve Strauss ölüm bilinci ve farkındalık bağlamı kavramlarından yola çıkarak ön verileri toplamışlardır. Gassallık bağlamında ölümün bir iş olarak anlamlandırılmasını temellendiren bu çalışma da pilot çalışma verilerinden inşa edilmiş ve bir temellendirilmiş kuram perspektifiyle hareket edilmiştir. Glaser ve Strauss'un yaptıkları çalışmada veri kodlamalarını ya çalışmadan hemen önce ya da çalışmaya başladıkları ilk anda yapmışlardır. Daha fazla teorik çalışmaya gerek olmadığı sürece çalışma için daha fazla veri toplamamışlardır. Gerektiği zamanda en başa dönüp tekrar yeni veriler toplayarak araştırmayı yeniden temellendirmişlerdir. Çalışma sonunda ortaya çıkacak teorinin dayanaklı olması için çalışma süresince çeşitli karşılaştırma grupları oluşturmaya önem göstermişlerdir. Gassallık çalışması da pilot çalışmasını takiben sahada sürekli bir inşa süreciyle yürütülen bir çabayı yansıtmakta ve hali hazırda devam etmekte olan bir çalışmadır. Dolayısıyla temellendirilmiş kuram, belli bir esnekliğin ve araştırmanın tasarımını süreç olarak inşa ediyor olması bakımından araştırmacılar tarafından tercih edilmiş (mekte)dir. Gömülü teoriyi kullanan araştırmacılar bir kuramı test etmezler aksine inceledikleri çalışma konusunu açıklayacak bir kuram

inşa etmek için bu yöntemi tercih ederler. Bu bağlamda sahadan toplanan verilerle araştırma sürecinin sürekli kontrol edilmesi ve araştırma sorularının geliştirilmesi bakımından araştırmacıların bu yöntemi tercih ettiğini söylemek mümkündür. Temellendirilmiş kuram, iki kurucusu arasında 1990'da yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle iki ekole ayrılmıştır. Urquhart(2018), iki ekolün birbirinden farklılaşmasının temelinde Temellendirilmiş kuramın ne olduğunu anlamının yattığını söylemektedir. Glaser ekolünde, verilerin kodlanması üç aşamada (açık, seçici ve kuramsal kodlama) gerçekleştirilmesi önerilmekte ve araştırmayı bir yaklaşıma doğru zorlamanın temellendirilmiş kuramın ruhuna aykırı olacağına değinilmektedir. Strauss, Corbin ile geliştirdiği temellendirilmiş kuram da kodlama sürecini açık, eksnel ve seçici kodlama olmak üzere üç aşama olarak ele almaktadır. Sonuç olarak temellendirilmiş kuram üzerinde ortaya çıkan ayrılıkların verileri kodlama sürecinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu araştırmada yeni kavram ve teorileri açığa çıkarılması için, Strauss ve Corbin'in geliştirmiş oldukları ekol tercih edilmiştir. Veriler kodlanırken açık, eksnel ve seçici kodlama kullanılmıştır. Creswell'e (2016) göre açık kodlama aşamasında bilgi parçalanarak fenomen hakkında bilgi kategorileri ve her bir kategori içerisinde alt kategoriler oluşturulur. Eksnel kodlama aşamasında kategoriler yeni biçimleri ile yeniden kodlanır ve merkezdeki kategori tanımlanır. Seçici kodlama aşamasında, eksnel kodlamadaki kategoriler birleştirilir ve hikâye yazılır.

Araştırma Sorularının Organize Edilmesi

Pilot çalışmalarda elde edilen verilerin kilit noktaları; “ölüme nasıl bir çerçeve çiziliyor?”, “mesleki anlamlandırmalar nasıl ve hangi amaçsallıkta inşa edilmektedir?”, “çalışma koşullarının çerçevesi nasıl çiziliyor?”, “mesleğin karşılık geldiği iş tanımları neleri içermektedir?”, “gündelik hayatta gassallığa yapılan toplumsal anlamlandırmalar nasıldır?” ve “geçmişten bugüne gassallıkta değişimler zihniyet dönüşümü mü dış faktör dönüşümü mü?” sorularından hareketle “anlam”, “deneyim”, “usa vurma” ve “inşa” biçiminde dördü kategoriye göre sınıflandırılmıştır.

Örneklem

Temellendirilmiş kuramda katılımcıların homojen bir grup olması önemlidir. Katılımcı grubun homojen olması, süreci yaşayan kişilerin anlatılarının benzerliği üzerinden değerlendirilmektedir (Strauss ve Corbin, 1998). Bu araştırmada katılımcı grubunun belirlenmesinde teorik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Teorik örnekleme yöntemi, teorinin oluşturulması için örneklerin bulunması incelenmesi ve test edilmesi gerektiğinde kullanılır (Miles ve Huberman'dan aktaran Creswell, 2016). Katılımcı grubunun sayısının belirlenmesinde veri toplama aşamasında yeni verilerin gelmemesi etkili olmaktadır. Verilerde doygunluğa ulaşmak için en az 20 en fazla 60 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılması gerekmektedir (Creswell, 2016). Glaser'e göre sahadan veriler toplanırken araştırma soruları süreç içerinden görüşmeler yapıldıkça yenilenip düzeltilir böylelikle modelin tam olarak gelişmesi için yeterli verinin toplanması sağlanır. Bu aşamada araştırmacı verileri toplarken bir diğer taraftan da analize başlar. Hazırlanan bu çalışma halen verileri sahadan toplanmaya devam edilen bir çalışmanın ilk verilerinin analiz edilmesinden oluşmaktadır. Bu çalışmanın örnekleme olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde çalışan Gassallar seçilmiştir. Çalışmanın evreni Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmanın evreni

Mekan (Gasilhane)	Cinsiyet	Evren	Örneklem
Zincirlikuyu	Erkek	15	3
	Kadın	17	6
Kozlu	Erkek	19	2
	Kadın	22	10
Küçükçekmece	Erkek	6	0
	Kadın	8	6

İstanbul'un seçilmesindeki temel kaygı, gassal sayısının fazla olması, ölüm oranlarında İstanbul'un Türkiye'nin önemli bir ortalamasını yansıtmamasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu pilot çalışmada gasilhanelerde görevli gassallarla derinlemesine görüşmeler yapılmış olup, gassalların ölüm ve ölü beden üzerinden deneyimledikleri meslek algısını, yine gassalların gözünden hikâyeleştirme kaygısı güdülmüştür. Görüşme yapılan gassalları belirlerken bazı ölçütler kullanılmış: “*kaç senedir gassallık yaptıklarına, daha önceden cenaze yıkayıp yıkamadıklarına, herhangi bir dini eğitim alıp almadıklarına*” bakılmıştır. Görüşmeler, göreve yeni başlamış ve kıdemli gassal olmak üzere iki grup üzerinden ayrı ayrı yapılmıştır. Buradaki temel ölçüt 10 yıl ya da daha fazlası, 2 yılda ya da daha azı olmuştur. Bunu yaparken temel kaygı göreve yeni başlamış kişi ile görevde kıdemli olan kişi arasında yapılan işe anlam yükleme ve toplumsal alanda mesleki kimliği inşa etme açısından anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını görmektir.

3. Bulgular

Bu bölümde, ilk olarak pilot çalışmada elde edilen verilerden yola çıkarak her şeyin açık bir şekilde yazıldığı açık kodlama aşamasında gassalların genel olarak neleri ifade ettiklerine, sonrasında kategorileri farklı ve daha genel bir kategori altında birleştirilmesini sağlayan “*Eksenel Kodlama*” kısmına, son olarak metaforlar aracılığıyla bir hikâye oluşturulmasını sağlayan “*Seçici Kodlama*” kısmına yer verilmiştir.

3.1. Açık Kodlama

Açık kodlamada gassal mesleğinin nasıl inşa edildiği üç aşamada ele alınmıştır. Gassallar ilk olarak yaptıkları işi anlamlandırmaları, çalışma koşullarından bahsetmekte, son olarak da işlerini yapma biçimlerinden bahsetmektedirler. Bu üç aşamanın bir süreç olarak düşünülmesi söz konusudur. Süreç olması aynı zamanda birbirleriyle ilişkiselliğini göstermekte ve bu ilişkisellik aynı zamanda aşamaların birbirinden etkilendiklerine de gönderme yapmaktadır. Gassallar, gasilhanede yönetmeliklerin tanımladığı bir alanda işlerini yapmakla birlikte gündelik hayata karıştıklarında mesleklerini de peşi sıra sürüklemektedirler. Toplumsal anlamlandırmalar, mesleğe atfedilen dini ve geleneksel bağlam ve bu bağlamlara eşlik eden ölü yıkayıcı damgası, gassalların gündelik hayattaki karşılıklarıdır. Dinin ve kültürel kodların hızlıca dönüştüğü günümüzde gassalın da mesleki bir form olarak dönüşümün tam merkezinde yer aldığını söylemek mümkündür. Gassallık, geleneksellik içinde yürüyen bir iş olmakla birlikte rasyonelleşmenin ve uzmanlaşmanın hâkim olduğu piyasa mekanizmasının çerçevesini çizdiği bir dış alanla kuşatılmıştır. Gassalın yaşam tarzı, beğenileri, kimlikleri ve toplumsal konumu bu dönüşümlerin çizdiği yol izleğiyle şekillenmektedir.

Yapılan işin anlamlandırılması

“Yaptığım işi dini vazife olarak görmekle birlikte onu profesyonel bir biçimde yıkarım, kefene sarar hazırlarım. Ama bunu yaparken de güzel bir ayrılış olsun isterim” (K1)

“Farz-ı kifaye olarak yani dini bir iş olarak görüyorum. Bir insanı öbür tarafa göndermek anlamına geliyor benim için. Cenazeyi yıkamam yaklaşık 15-20 dakika sürer” (K2).

“Manevi anlamda güzel bir kazancımız olduğunu düşünüyorum. İmam-hatipte uygulama konusunda eğitim almıştık” (K3).

“Ben insana aşığım, insanoğlunun son vazifesini yapmak beni ihya ediyor. Uygulama yapmadan işi öğrenmek çok zor, cenazeler türlü türlü oluyor, belli bir sistematik içerisinde olmak gerekiyor” (K4).

Görüşmelere katılan katılımcıların “*yaptıkları işi nasıl değerlendirdikleri*” sorusuna verdikleri cevaplara bakıldığında mesleğin dini anlamda alınan eğitimle olan ilişkisinin üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu bağlam katılımcıların zamanla yaptıkları işte profesyonelleşme kavramını ön plana çıkarmalarına neden olmuştur. Katılımcıların kullandığı haliyle profesyonelleşme ölüm habitusunun gassallıkla olan ilişkisi üzerinden açıklanabilir. Öncelikle gassal bulunduğu alanda ölüm habitusunun biricik öznesi olarak belirmektedir. Bu durum tıpkı gündelik hayatta herkesin içinde olduğu habitusu deneyimlemesiyle aynı anlamda kullanılabilir. Bu bağlamdan hareketle ölüm habitusu, gassalın her gün içinde bulunduğu ve deneyimlediği ölüm fenomenine olan aşinalığıyla benzerlik taşımaktadır. Gassallar ölüm habitusunu, her gün hiç yadırgamadan yanından geçip gittikleri tabutların, kestikleri kefenlerin, dinlenme saatinde içtikleri çayın ve deneyimledikleri işin içinde bir bütünlük oluşturup yaşattığı aşinalık ile inşa etmektedirler. Gassallık mülakatlara bakıldığında temelde dinin doldurduğu bir mesleki formdur.

Gassalın dikkat çekici bir yönü ise gelenekselden moderne geçerken arada kalmışlığıdır. Bu, bahsi geçen alanın rasyonel ve uzmanlaşmanın verdiği maddi göstergeler üzerinden yapılacak bir tanımlamayı da içerdiğini göstermektedir. Bu yönüyle gassallık damgalanan, korkulan bir meslek olarak belirmektedir. Meslek üzerinden damgalanma, gassalın damgalanmış ölü yıkayıcı olmasına giydirilen hukuksal ve toplumsal etikettir. Bu durumu katılımcıların vermiş oldukları cevaplarda görmek mümkündür:

“Bazen hiç tanımayan insanlar abla sen ne iş yapıyorsun diyor ben de cenaze yıkıyorum deyince ay hiç öyle durmuyorsun diyorlar” (K3).

“Yemeğini yemeyende var yiyende, bayramlarda elini öpene var öpmeyende. İşte başka iş yok muydu diyenler de oluyor. İlk duyduklarında yanımdan kaçıp giden çok oldu” (K4).

“Çok dışlayıcı bakıyorlar, ne yapıyorsun cenaze yıkıyorsun. Cenaze yıkadığımı duyan yanımdan kalkıp gidiyor. Niye gidiyorsun dediğimde çoğu senden korkular diyor” (K5).

“Gassallım deyince insanlar ilk başta anlamıyor. Ama işte cenaze yıkıyorum deyince a ölü mü yıkıyorsun diyorlar korkuyorlar tabi” (K6).

Çalışma Koşulları

Görüşmelere katılan gassallar arasındaki iş bölümü yapılan pratikler çerçevesinde Durkheim’in mekanik dayanışması ile ilişkilendirilmiştir. Gassallık hali hazırda modern toplumda icra edilen bir meslek olarak belirmiş olsa da katılımcıların sorulara vermiş oldukları cevaplar mekanik dayanışmanın varlığını kanıtlar niteliktedir. Özellikle gassallar arasındaki mesleki kimlikle kurulan güçlü bağlar ve bu bağları kuran temel bileşenlerin din ile gelenek olması hemen hemen her beş katılımcıdan dördünde birbirine benzer niteliktedir. Gassallar arasında meslekte uzman-

laşma gerektirecek durumlar olmamakla birlikte verimlilik ve hızın önemli iki değişken olduğu görülmektedir. Herkesin işin her alanında aynı görevi üsteleniyor olması modern bir örgüt içindeki geleneksel kodlarla örülen bir işi akla getirmektedir. Geleneksel kodlar aynı zamanda gassalın din ile olan ilişkisinin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla hem gassallar hem de ölüm habitusunun olduğu alandaki her türlü ilişki (ölünün yıkanması, kefenlenmesi, bir takım geleneksel ritüellerin yerine getirilmesi) mekanik dayanışmanın bir unsuru olarak göze çarpmakta ve mesleki kimliğin inşası da bu biçimsellikte devam etmektedir.

“Bir keresinde cenazeyi devirir misin demiştim. Beni şikâyet etmiş cenaze sahibi, demiş ki çöp mü deviriyor bana devir cenazeyi diyor. . . O olaydan sonra mümkün mertebe dikkat ediyorum ne konuştuğuma. Sonuçta ne olduysa oldu benim görevim cenazeyi yıkamak hekim değilim ki yani” (K7).

“Biz daha çok kabin içindeki zamanı yönetiyoruz” (K8).

“Birden iş bölümümüz var. Ondan da bahsetmiş olayım. Burada sadece cenaze yıkamış olmuyoruz yani. Sırayla kefen kesme, havluların makinede yıkanması kurulanması, Gasilhane temizliği, bulunduğumuz odanın temizliği vs.” (K4).

“Avrupa yakasının en yoğun gasilhanesi burasıdır. Günde ortalama 35-40 kadın cenaze buraya gelir. Bir de bunun erkekleri de var tabii” (K9).

“Bizim buradan göreve inişimiz telefon gelir cenaze ismi verilir aşağıya iner cenaze yakınları ile ilgileniriz. Bir kadın olarak bu süreçte cenazenin ağır yükü ile karşılaşmış oluyoruz” (K2).

“Yani yoğun bakımdan çıkan bir mevta olabiliyor ya da çok yaralı cenaze oluyor bazen çürümüş adli tıp cenazesi dediğimiz cenazeler olabiliyor. Böyle olunca da uygulamada yaptığımız hazırlıklar değişmiş oluyor. İki arkadaş girmiş oluyoruz bir cenazeye bazen üçüncü bir kişiye ihtiyaç duyduğumuzda oluyor. Battal yani aşırı kilolu cenazelerde üçten daha fazla girdiğimizde oluyor” (K10).

Katılımcıların çalışma koşullarını ifade ederken kullandıkları ifadeler gassallığın mesleki sınırlarını çizmektedir. Burada bahsi geçen mesleki sınırların çizilmesi yapılan işin nasıl yapıldığını ortaya koymak açısından önemlidir. Gassallar aynı zamanda yaptıkları işte yabancılaşma sürecini yaşamaktadırlar. Gassalın yabancılaşması, mesleki kimlik ve yapılan iş üzerinden ele alınmıştır. Marx'a göre işçi çalışma dışına kendine gelir ve çalışma sırasında kendi dışındadır. Bu durum görüşmelere katılan gassalların hemen hemen hepsinin cenaze yıkanma sürecinin ve orada deneyimledikleri birçok durumun ölüm habitusu alanı dışına çıkarmadıkları söylemini destekler niteliktedir. Ölüm habitusu gassalın hayatının büyük bir kısmının geçtiği alan olduğu için bu alan pek çok duygunun hissedildiği ve yabancılaşma sürecinin başladığı yerdir. Yabancılaşmanın ifade edildiği üç temel bağlam vardır. Birincisi Gassalın duygusal yabancılaşma sürecidir. Keder, üzüntü ve acıma hisleriyle başlanan iş süreci salt standartlaşmanın hâkim olduğu bir rasyonelleşme ve profesyonelleşme sürecine evrilmektedir. İkincisi ise Gassalın işin öznesine(ölü bedene) yabancılaşmasıdır. Bu, ölü beden bir nesneye dönüşmesi ve gassalın ilgisini kaybetmesi sürecini ifade eder.

“İşte mesela ben ilk geldiğim zaman buraya arkadaşın bir yorumu ile karşılaştığım zaman şok olmuştum. Ben etkileniyorum ya cenazeden çıktığımda dedi ki biz cenazeleri sıradan görüyoruz, eşya yıkar gibi yıkıyorum demişti. Bakın ben buna şok olmuştum. Ama şu an aynı şeyi bende düşünüyorum (K11).

Üçüncü yabancılaşma biçimi ise kişinin emeğine yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşma biçimlerini Marx'ın yabancılaşma ethosuyla da ilişkilendirmek mümkündür. Marx'ın yabancılaşma ethosunda modern kapitalist dönüşümün çalışma hayatında meydana getirdiği dönüşümler var-

dır. Bu dönüşümlerin merkezinde değerden düşmüş, insanlıktan çıkarılmış ve gittikçe uzmanlaşan bir çalışan tipolojisi yer almaktadır. Bu durum çalışanlar üzerinde çalıştığı nesnelere ve etrafındaki diğerleri arasındaki ayrılığa işaret eden bir yabancılaşma durumuna yol açmaktadır. Marx'ın sıraladığı yabancılaşma biçimlerinde ise (Strangleman ve Warren, 2015, s. 16);

- Ürünün üreticisi olarak kontrol yokluğu ile ilgili bir yabancılaşma
- Yoğun bir iş bölümü ile ilgili bir yabancılaşma (işin değersizleşmesi, işe yönelik gerçek ilginin kaybı)
- İlişkilerin piyasalaşması ile ilgili bir yabancılaşma (değişim değerine karşı insanlığın azalması)
- Çalışmanın anlamsızlaşması ve rutin tekrarlardan oluşması ile ilgili bir yabancılaşma (insan ve hayvan arasındaki farkın bulanıklaşması).

Gassalın yabancılaşmasının temel kaynağını, modern örgüt içerisinde geleneksel bir iş yapış biçimiyle ilişkilendirmek mümkündür. Bu bağlamda gassalın yaptığı işin niteliğini tanımlamak zorlaşmaktadır. Dolayısıyla burada tanımlama sıkışmışlığı "*ölü beden yönetimi*" kavramsallaştırmasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Ölü beden yönetimi kavramı dini pratiklerin ve sekülerliği aşma çabasını gassallar ve yapılan iş üzerinden anlatılma sürecini açıklamak için tercih edilmiştir. Ölü beden kavramı ölmüş olmaktan farklı bir anlam taşımaktadır. Ölüm süreci her ne kadar bireysel bir süreç olarak görülse de ölü bedenlerin yönetimi kavramsallaştırması, ölüm habitusu alanına bir şekilde dâhil olmuş olan, cenaze yakınları, gassallar ve belediyeciliği kapsayacak şekilde dönüşmüştür. Ölüm habitusu, ölü bedenlerin yönetimi sürecinde şeffaf duvarlar olarak belirlemektedir. Burada toplum içinde anonimleşen ölümden, kitleleşen ölüm kavramına geçiş söz konusudur. Dolayısıyla ölü bedenlerin yönetimi kavramıyla, cenaze uğraşısını salt ekonomik tüketim alanı olarak değil, din kültür ve kimliklerin de görülebildiği, gelenekselden moderne geçişte toplumsal dönüşümlerin izlerini sürdürebildiği bir alan olarak kurma kaygısı ifade edilmek istenmiştir.

Gassal, ölü bedenlerin yönetimi sürecinde din ve ölüm ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu duygusal emekle var olmaktadır. Gassal cenazenin yıkandığı kabine girdiği andan itibaren oradaki ölü bedenlerin yönetimi sürecinde aktif rol oynamaktadır. Duygusal emek ölüm habitusu içinde var olan gassalın alanın yani mekânın içindeki fiziksel ve psiko-sosyal faktörleri deneyimlemesi ile ortaya çıkmaktadır. Duygusal olarak emeğe yabancılaşma aynı zamanda sonsuz rol yapma paradoksunu ortaya çıkartmaktadır. Rol yapma paradoksu hissediyormuş gibi yapmanın bir yoludur (Karaboğa, 2018). Bu durum mesleki anlamda uzun yıllardır gassallık yapan kişilerle işe ilk defa başlayan kişiler arasındaki işe ve duyguya olan bağlılığın arasındaki farkı açıklamak için de kullanışlı durmaktadır. Burada önemli olan husus bir kere rol yapma paradoksuna giren gassal yaptığı işe yabancılaşmaya başlamasıdır. Gassal'a atıfla pastiş/modüler mesleki kimlik etiketlemesi de bu bağlamla doğrudan ilişkilidir. Buradaki yabancılaşma duygusal emeğin de ortadan kalkması ve gassalın geleneksel bir imge olarak yerini almasıyla sonuçlanır.

İşini yapma biçimleri

"Yani ben hep cenaze yıkadım. Ama ilk yıkadığım gibi değil tabi. Artık her türlü duruma açığım. Eski gibi yavaş değilim daha hızlıyım her konu da orada bir sıkıntı var demi onu çözerken de hız kazandım" (K12).

“Görevin sadece cenazeyi yıkamak değil. Orada aile yakınlarını da teselli etmek görevi sende bazen son bitiyor artık gidiyorsun diyor ki sizi hiç duymadım bir daha söyler misiniz? Bu kadar olaydan kopuklar bir bakıma terapistlik yapıyoruz. Dini bir durum var onu anlatıyorsun. Bazen hemşirelik yapıyorsun. O kabine girince her şey oluyorsun. Ağlayana moral veriyorsun” (K13).

“Birde bir kere bir şey yaşadım bir kadın annesini kaybetmiş. İşte geldi cenaze yıkamaya girecek dedi eldiven alabilir miyim? Ben şaşırdım yani senin annen o ben zaten kırk yabancıyım bu işi eldivenle yaparım o senin annen daha birkaç saat öncesi yaşıyordu şimdi ne değişti yani” (K4).

“Buraya benden daha iyi ilmini bilen hoca hanım geliyor ben yıkamaya girmek istiyorum diyor. Ama yok burada görevliler yıkayacak diyoruz. Bu özgürlüğü bu gücü bana veren belediyenin çatısında olmaktadır” (K11).

Katılımcıların ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda iş yapma biçimlerine yükledikleri anlamları görmek mümkündür. Bu bağlamda gassallar, sadece cenaze yıkamamakta aynı zamanda cenaze yakınlarını teskin etmekte, sıkıntılı durumlar karşısında çözümler üretmekte, belediyenin bir çalışanı olarak yasal haklarının bilincinde olan kişilerdir. Bu süreç, ölümün tüketim toplumunda bir iş ve emek zincirine dönüşmesini hızlandırmaktadır. Ölüm metropolde anonimleşmiş ve sıradanlaşmıştır. Metropol tipi insanın yaşadığı kentler, öznel ve nesnel kültürün arasında oluşan çatışmaya sahne olan alandır. Nesnel kültür bireyler veya grupların daha iyi bir yaşam seviyesine ulaşmak için öncelikle oluşturmaları gereken daha sonra içselleştirmeleri gereken maddi ve maddi olmayan kültürel ürünleri adlandırmada kullanılır. Öznel kültür ise kişilerin nesnel kültür öğelerini içselleştirerek ulaştıkları bireysel gelişmeler bütünüdür. Gassal metropol tipi insanla ilişki içindedir. Dolayısıyla hem kendiyile girdiği içsel çatışma ve tanımlamalarda, hem mekânın içinde ve dışında yaşadığı tecrübelerle, hem de gündelik hayatta kurduğu her türlü sosyal ilişkilerle mesleki kimliğini sürekli yeniden inşa etmektedir.

3.2. Eksenel Kodlama

Hazırlanan bu çalışmanın merkezinde gassal vardır. Dolayısıyla çalışma boyunca tasvir edilen mesleki kimlik, gassalın gündelik hayatta etkileşim içinde olduğu sosyal, kültürel ve dini kodları, çalışma hayatında karşılaştığı tutum ve ön yargıların bütününe kapsayacak niteliktedir. Bu bağlamdan hareketle daha önceden verilmiş olunan açık kodlama verilerini birbiriyle anlamlı ilişki oluşturacak şekilde gruplandırılmış ve iki odak nokta belirlenmiştir. Odak noktalarının belirlenmesinde çalışma boyunca yapılmış olunan görüşmelerin ham hallerinin oldukça titiz bir şekilde incelenmesi etkili olmuştur. Bu noktada çalışmaya katılan hemen hemen her katılımcının sorulara cevap verirken gassallık fenomenini deneyimleme sürecini gündelik hayat ve dönüşüm ile din ve geleneksel olanla ilişkilendirdiği görülmüştür.

Günelik Hayat ve Dönüşüm Kodları Üzerine Etkisi	Din ve Geleneksel Kodlar Üzerine Etkisi
<ul style="list-style-type: none"> • Bir Ücret Karşılığında Çalışma • Ev Ekonomisine Katkı • Kadınlar İçin Rahat Bir Çalışma Ortamı Olması • Günelik Hayatta Yapılan Bir Çok İşin Devam Etmesi (yemek yapmak, dinlenme odası toplamak, kefen kesmek) • Birçok İşe Kıyasla Çalışma Koşullarının İyi Olması • Kadın ve Erkek Gassallar Arasında İş Bölümü • Yaptığı yemi eş dostun yememesi • Bu iş yapılmaz! 	<ul style="list-style-type: none"> • Manevi Anlamda Dini Bir Vecibe • Uhrevi Bir İş • Allah Rızasını Kazanma • İbadetleri Yerine Getirmede İtici Bir Güç • Geleneksel Uygulamaların Devamlılığının Sağlanması/Sağlanmaması • Rahip/büyücü birlikteliği ya da Şaman/doktor bütüncülüğü

Şekil 1: Gassal'ın konumlandırılması.

Gassallık mesleği kişinin gündelik hayat içerisinde insanlarla olan sosyal ilişkilerini etkilemektedir. Günelik hayat ve dönüşüm üzerine etki kodlaması ikili ilişkilerin çalışmaya yansıyan yönünü betimlemek amacıyla tercih edilmiştir. Buradaki iddiayı destekleyici nitelikteki veriler ilgili görüşmeler çerçevesinde alınan yanıtlarla oluşturulmuştur. Bu yanıtları şöyle sıralamak mümkün: *kayınvalidemler senelerdir evimde yemek yemezler, senin yanında oturmayım sen adamı öldürürsün, abi senden gerçekten korkulur (rengi atar), otobüsteyken yanımdan kalktı gitti, eşim hala daha alışamadı, kesinlikle işte zamanın nasıl geçtiğini sormazlar, özellikle burada olanın burada kalmasına özen gösteririm kimseye bir şey anlatmam.* Ayrıca yine gündelik hayat içerisinde çalışmanın tüketim üzerine etkilerini yapılan görüşmeler çerçevesinde çizmek mümkündür. Yine bu iddiayı destekleyici nitelikteki verileri yapılan görüşmelerde yaptığınız işe dışarıdan nasıl bakılıyor sorusuna verilen cevaplar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür: *Dışarıdan bakan insan bu işi pis iş olarak görüyor cevabı bir diğer katılımcının vermiş olduğu akrabam bu işi yapacağıma tuvalet yıkarım diyor, onlara ölüm getireceğimizi düşünüyorlar, yengem hala arar ve sen bu işi nasıl yapıyorsun bir evin bir kızındın diyor.*

Creswell (2018)'e göre eksenel kodlama merkezi fenomeni etkileyen koşulları, fenomeni etkileyen nedensel koşulları, fenomeni ele alan stratejileri ve stratejileri şekillendiren bağlamı ele almak için kullanılmaktadır. Hazırlanan bu çalışmada tercih edilen eksenel kodlama merkezi fenomen olan gassal iki kodlama üzerinden ele almıştır. Merkezi fenomen olan gassal ikili ilişkilerde korkulan, dini bir vecibeyi yerine getiren ve hayret edilen bir kişidir. Onun bu yönü ikili ilişkilerde de görülmektedir.

3.3. Seçici Kodlama

Creswell (2018)'e göre seçici kodlama, eksenel kodlamada elde edilen kategorilerin birleştirilip bir araya getirilmesi yani kategorilerin ilişkilendirilmesi ile olur. Buradaki önemli nokta yapılan görüşmelerin bir bütünü ifade edecek şekilde birbirine bağlamasıdır. Tablo 2'de görüldüğü üzere gassalların çalışma hayatı, din ile ilişkileri, tüketim alışkanlıkları ele alındığı zaman ortaya çıkan metafor ölüm habitusudur. Ölüm habitusuna dahil olan gassal, mesleği ile ilgili olarak çalışma hayatının dışında da pek çok tutum ve tavır ile karşılaşmaktadır. Bu noktada gassallık mesleğinin gündelik hayata, tüketime ve dine etkisi iki başlık altında tekrar tekrar incelendiğinde “ölüm habitusu” hepsinde ortak çıkan kavram olmuştur. Dolayısıyla ölüm habitusu çekirdek kodunu oluşturmuştur.

Ölüm habitusu gassalların gündelik hayattaki ilişkilerine, toplumsal dönüşüm algılarına ve din ile olan ilişkisine yansımaktadır. Gassal günlük hayatta üretmiş olduğu pek çok davranışı ölüm habitusunun olduğu mekân içinde de gerçekleştirmektedir. Örneğin gassal kadın evinde kızına çeyiz işleyen ev kadını gibi dinlenme zamanı içirişinde çeyiz yapmakta, bir diğeri ise öğlen yemeğinden kalan bulaşıkları yıkamakta, bir başkası kucagında bebeği ile görev sırasını beklemekte, öteki gassal kadın beş çayı için çayları ve bisküvileri hazırlamakta, bir ötekisi ise aynı ortamda o günün görevlisi olarak dinlenme odasını temizlemekte ve bir başkası ise dini konular hakkında bir diğeri ile tartışmaktadır. Öte taraftan gassal erkek ise orada yemeğini hazırlamaktansa dışardan yemek sipariş vermekte, çay içmekte, futbol meselelerini tartışmakta, bir diğeri kabin yıkama görevini yerine getirmekte, bir başkası kadınların kestiği kefenleri depoya kaldırmakta, dini konularda birbirleri ile fikir alışverişinde bulunmaktadır. Ölüm habitusu, gassal kimliğini gassalığın iş hayatı ve gündelik hayatla arasına bir sınır koymamakta aksine bir gassalığın gündelik hayatta yapabileceği pek çok davranışı yapmasına olanak tanımaktadır. Ölüm habitusu gassalığın hayatının tam olarak görülmeyen yönünde ve bu çalışmanın da çekirdeğini oluşturmuştur.

4. Tartışma

Algılanan toplumsal gerçekliğin sosyal koşullar, alışkanlıklar ve rutinler aracılığıyla inşa edildiği habitus, aynı zamanda Elias'ın toplumu tanımlarken kullandığı “gerilim alanı”dır. Burası aynı zamanda Habermas'ın Husserl'den aldığı “yaşam dünyası” olarak toplumsalın yaratıldığı alan olarak açıkladığı gerçeklikle de uyumludur. Gassalın mesleki alanı, kamusalın içerisinde özel alanın korunmaya çalışıldığı ama iç içe geçen biçimlerden oluşan bir alandır. Bu alan hukuki çerçeveye sınırları çizildiği gibi gelenekselin modernin ve dinin dâhil olduğu geniş bir toplumsal gerçekliğin de kendisini ifade etmektedir. Böylece gassalın toplumsal bir çatışma alanında da yer almış olduğunu söylemek mümkündür. Gassal, kendisiyle çatışırken, kendiyi de etkileşime girmektedir. Dini kaygılar ağır bastığında işini bir nefis terbiyesi olarak görmektedir. Ölümü hatırlamanın ölümle içli dışlı olmanın Müslümanlığın bir gereği ve gündelik hayatın karmaşıklığı içerisinde olması gerektiğini düşünmektedir. Gassal, ölü yakınlarının yasına katılırken dünyevileşmekte ve kendisini seküler bir evrende kurmaktadır. Mesleğin inşasında bu anlamda çatışmalı bir dünyevi-uhrevi alan gelgitleri mevcuttur. Dünyevi alanda bir iş olarak ölü yıkamaktan para kazanılması da söz konusudur. Bu alanın tartışılmaya açılmadığı, açıldığında ölümün kutsiyetinin bozulacağına duyduğu derin inançla da gassal, arafta kalan bir mesleki tipolojidir.

Çalışma boyunca ölü beden yönetimi, sıklıkla kullanılan kavramsal bir bütün olmuştur. Ölü beden yönetimi, ölümle ilişkili mesleklerin genel bir profilini oluşturma kaygısıyla özellikle tercih edilmiştir. Kavram, temel de Batı'nın “ölüm endüstrisi” adını verdiği ve parasal ilişkiler üzerinden tanımladığı alandan “Doğu”daki ölüm mesleklerini ayırtırmak için üretilmiştir. Hem modernliğin sahip olduğu çalışma hayatından izler taşımakta hem de gelenekselliğin sürdürüldüğü alanları göstermesi bakımından kullanılmıştır. Böylece ölü beden yönetimi aslında arada kalmışlığı ifade eden geniş bir alanda kurulabilecek zihniyet uzantılarını da yansıtmaktadır. Doğrudan ölüm işine odaklanan meslekleri kapsadığı gibi (gassal, mezar kazıcı, tabutçu...) asıl mesleğin yanına ekstra iş eklememesi olarak yapılan çalışma biçimlerini de (mermerci, keresteci, inşaatçı... vb.) kapsamaktadır. Hazırlanmış olan bu çalışma, İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde görev yapan gassallar örneklemine yürütülen saha çalışmasının pilot uygulamasından oluşmaktadır. Araştırma sürecinde gassalın çalışma hayatının analizinde “iş”, “uğraş”, “uzmanlık” ve “emek” kavramları farklı içerikleri ortak paydada birleştirmek için kullanılmıştır. İş ve

uğraş kavramları sıklıkla geleneksel dönemin çalışma hayatını ifade etmek için kullanılırken, uzmanlık ve emek kavramları da modern çalışma hayatında gassalı konumlandırmak için kullanılmıştır. Ayrıca görüşmelere katılan kişilerin çalışma sırasında ve sonrasında gassallık üzerinden olağan ya da sıradan görmeye başladıkları ilişki pratiklerini hangi kavramlar üzerinden ortaya koyduklarına odaklanıldı. Bu noktada ölüyü ve ölümü anlatırken hangi kavramların kullanıldığı önemli kabul edildi. Örneğin “*Ölü, mevta, cenaze, ceset, Azrail’in elinden çıkmış*”. Görüşme verilerine odaklanırken şu detaylar dikkat edilen/edilecek noktalar olarak belirlendi: *ölu beden ile ilgili kavramları kullanış, ölu bedeni yıkamayla ilgili ön bir bilgiye sahiplik, yapılan işin nasıl adlandırıldığı, çalışma hayatındaki sosyallik beklentisi, iş bölümünün yapılma biçimleri, ölümün ve ölu bedeninin nasıl anlamlandırıldığı, kadınların ev işi ve çalışma hayatı açısından çıkardıkları anlamlandırmaların gassallıkla ilişkiseliliği ve daha önce bir işte çalışmıştıysa nasıl bir iş yaptığı*.

Gassalların yaptıkları işi değerlendiriş biçimlerinde, “*manevi anlamda dini bir vecibe olmaklığı, dünyalık iş, ev ekonomisine katkı, insanların derdine ortak olma*” atıfları dikkat çekmiştir. Gassalların büyük bir çoğunluğunun ölu bedeninin yıkamasıyla ilgili ön bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Özellikle dini eğitim kurumlarında uygulamalı olarak öğrendikleri bilgilerin oldukça yararlı olması söz konusudur. Gassalların sosyal çevrelerinde meslekleriyle ilgili olarak olumsuz etiketlemeler sahip oldukları görülmüştür. Ölu yıkayıcı olma, mesleğin sosyal anlamlandırılmasında temel bir bağlamdır. Ölu yıkayıcı olma, sosyal anlamda bir damgalama biçimi olduğu gibi yönetmeliklerde de gassalın iş tanımının aynı çerçevede yapıldığı tespit edilmiştir. Yaptıkları işin nesnesi için “*mevta, Azrail’in elinden çıkmış, vefat, dünyadaki işi bitmiş*” şeklinde ifadeler kullanılması, dini kodların mesleğin anlamlandırılmasında baskın bir rol oynamasıyla ilişkilendirilmiştir. Gassalın yaptığı işi anlamlandırılmasında temelde dini kodların belirleyici olduğu yargısına “*rab huzuruna göndermek*” ve “*ahiret yolculuğunda ölüye eşlik etme*” gibi iki temel ifadenin sıklıkla tekrar edilmesinden ulaşılmıştır. Gasilhanenin bir çalışma mekânı olarak ev-iş temsili bir içeriği yansıttığı görülmektedir. Cenaze yıkama işlemleri sırasında resmi bir görev dağılımının yanında, dinlenme alanlarında yemek ve temizlik gibi gündelik hayat rutinlerinin dağıtıldığı görev paylaşımı mevcuttur.

5. Sonuç

Gassalın mesleğini deneyimleme süreci dini, kültürel ve sosyal kodları ile bireysel kimliğinin de gelişmesini sağlamaktadır. Dini kodları ile gassal ölümü “*Allah’a varış*” olarak kavrayıp mesleğinin kutsal yönünü ön plana çıkarmaktadır. Ölüme atfedilen kutsallık aynı zamanda meslekle bütünleşmektedir. Dolayısıyla bu noktada gassal yaptığı işin niceliğini ve niteliğini “*Allah rızasını kazanmak*” olarak kavramaktadır. Kültürel kodları ile gassal ölümü hayatın olağan akışı içinde “*herkesin bir gün öleceği*” gerçekliği içinde kavramaktadır. Ölümün bu yönü ölu bedeninin yönetimi sürecini kültürel bir seremoniye dönüştürür. Ölümün kültürel yönü hazırlanan çalışma sürecinde ölu bedeninin yönetimi kavramı üzerinden okunmuştur. Bu bağlamdan hareketle ölu bedeninin yıkanma sürecinde ve kefenlenmesinde cenaze yakınlarının kültürel kodlarını kullanarak ölu bedene kına, çeşitli kokular, çörek otu gibi bir takım süs ve yiyecek malzemelerinin konulması istenildiği görülmüştür. Ölüm bu yönüyle kültürel bir gerçekliktir. Dolayısıyla gassal bu süreçte dini kodları ile var olmakta ve dine uygun olmayan her türlü uygulamanın yerine getirilmemesinde aktif bir rol üstlenir ve ölu bedeninin koruyuculuğunu yapar. Sosyal kodları ile gassal sadece ölu bedeninin yönetimi sürecinde değil aynı zamanda ölu yakınlarıyla kurduğu ikili ilişkileri çerçevesinde deneyimler ve kimliğini oluşturur. İkili ilişkiler aynı zamanda yine ölu beden üzerinden anlatıların oluşturulması ile gerçekleşir. Bu noktada ölu beden “*anne, evlat, torun,*

ıstırap çekmiş, beklenen evlat” gibi anlamlandırılır. Gassal bu noktada dini referanslarını kullanarak cenaze yakınlarına telkinlerde bulunur. Ölü bedeninin yönetimi bu noktada da seremoniye dönüşmektedir. Ölüünün yıkanmasından kefenlenmesine kadar süre boyunca ölüyle ilgili iyi güzel olan her hatıra anılır. Ölü burada anıları üzerinden hatırlanırken gassal telkinleriyle birlikte görevini bitirir. Sonuç olarak gassallık mesleği ölüm sonrası sürecin deneyimlenmesinde etkili bir fenomen ve ölüm ile ilişkilendirilen bu alanında öznesi konumundadır. Öznesi olduğu alana yönelik stratejiler geliştirmekte ve iki ilişkiler kurmaktadır. Bu çalışma, “Ölü Beden Yönetimi” olarak yürütülen projenin pilot çalışmasından elde edilmiş verilerle inşa edilmiştir. Proje tamamlandığı ölü beden yönetimi, ölümü açıklayan kuramsal bir alan olarak literatürde temellendirilmiş ve kurulmuş olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Ek 1. Katılımcıların demografik bilgileri

K.No	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Çalışma Yılı
K1	Kadın	34	Açıköğretim İlahiyat	13
K2	Erkek	30	İmam Hatip Lisesi	13
K3	Kadın	39	İmam Hatip Lisesi	14
K4	Kadın	44	Lise Açıköğretim	10
K5	Erkek	40	İmam Hatip Lisesi	3
K6	Kadın	54	İlkokul	6
K7	Kadın	30	Mühendis	15
K8	Kadın	60	İlkokul	20
K9	Kadın	39	İlahiyat Açıköğretim	5
K10	Erkek	53	İlkokul	10
K11	Kadın	52	İlkokul	20
K12	Kadın	53	İlkokul	10
K13	Kadın	41	Açıköğretim Lise	3,5

Kaynakça/References

- Anderson, R. S. (1986). *Theology, death and dying*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ariés, P. (1991). *Batılının ölüm karşısında tavırları* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim toplumu* (F. Keskin ve H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar* (Ü. Öktem, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireselleşmiş toplum* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Ölümlülük ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri* (N. Demirdöven, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Becker, H., & Carper, J. W. (1956). The development of identification with an occupation. *American Journal of Sociology*, 61(4), 289–298. <https://rwww.jstor.org/stable/2773529>
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal şemsiye-dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları* (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım/beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (D. Fırat ve G. Berkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Budd, J. W. (2016). *Çalışma düşüncesi* (F. Man, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*, (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çeğin, G., Göker, E., Arlı, A., ve Tatlıcan, Ü. (2016). *Ocak ve zanaat/Pierre Bourdieu derlemesi (4.bs)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Debord, G. (2018). *Gösteri toplumu*, (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal iş bölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2011). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.). Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Engin, İ. (1998). *Tahtacılar/Tahtacı kimliğine ve demografisine giriş (1.bs)*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Glaser, G. B., & Strauss, L. A. (1965). *Awareness of dying*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Glaser, B., & Strauss, L. A. (1967). *Time for dying*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Goffman, E. (1963). *Stigma*. London: Penguin.
- Hall, R. H. (1994). *Sociology of work*. California: Pine Forge Press.
- Howarth, G. (1997). Professionalising the funeral industry in England 1700-1960. In Peter C. Jupp & Glennys Howarth (Eds.), *The changing face of death historical accounts of death and disposal* (pp. 120–134). London: Palgrave Macmillan.
- Iqbal, Z. (2011). McDonaldization, Islamic teachings, and funerary practices in Kuwait. *Journal of Death and Dying*, 63(1), 95–112. doi: 10.2190/OM.63.1.e
- İçke, M., Engin, C. ve Kızılkaya, E. (2012). Refah devletinden rekabet devletine dönüşüm tartışmaları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (46), 1–24.
- İlhan, S. (2008). Yeni kapitalizm ve meslek olgusunun değişen anlamları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 313–382.
- İncioğlu, N. ve Erder, S. (2008). *Türkiye’de yerel politikann yükselişi (1.bs)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karaboğa, K. (2019). *Oyunculuk sanatında yöntem ve paradoks (1.bs)*. İstanbul: Habitus Kitap.
- Kasapoğlu, A. (2016). *Uygulamalı ilişkisel sosyoloji (1.bs)*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Kellehear, A. (2012). *Ölümün toplumsal tarihi* (T. Kılınç, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Löwy, M. (2018). *Demir kafes* (N. Çetinkaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mancini, T., Caricati, L., Panari, C., & Tonarelli, A. (2015). Personal and social aspects of professional identity. An extension of Marcia’s identity status model applied to a sample university students. *Journal of Vocational Behavior*, (89), pp. 140–150. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2015.06.002>
- Marx, K. (2013). *Kapital 1. cilt*, (N. Satlıgan ve M. Selik, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Metin, O. (2011). Sosyal politika açısında AKP dönemi: sosyal yardım alanında yaşananlar. *Çalışma ve Toplum*, (1), 179–200.
- Mitford, J. (1963). *The American way of death*. New York: Simon and Schuster.
- Polanyi, K. (2008). *Büyük dönüşüm* (A. Buğra, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ritzer, G. (1998). *Toplumun McDonaldlaştırılması* (Ş. S. Kaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sağır, A. (2017). *Ölüm sosyolojisi (2.bs)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Saunders, K. C. (1991). Service without a smile: the changing structure of the death industry. *The Services Industries Journal*, 11(2), 202–218. DOI: 10.1080/02642069100000029
- Simmel, G. (2005). *Metropol ve zihinsel yaşam. A. Aydoğan (Haz.) Şehir ve cemiyet içinde* (s.167–184). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Strangleman, T., & Warren, T. (2015). *Çalışma ve toplum: sosyolojik yaklaşımlar, temalar ve yöntemler* (F. Man, Çev.). Ankara Nobel Yayın Dağıtım.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basic of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd). Thousand Oaks, CA: Sage
- Swartz, D. (2018). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu’nün sosyolojisi* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1–39.
- Thomas, L. V. (1991). *Ölüm* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Thomas, L. V. (1991). *Ölüm* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topak, O. (2012). *Refah devleti ve kapitalizm/2000'li yıllarda Türkiye'de refah devleti (1.bs.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Urquhart, C. (2018). *Nitel araştırmalar için temellendirilmiş kuram uygulama rehberi* (Z. Ünlü ve E. Külekçi, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Walsham, G. (1998). IT and changing professional identity: micro studies and macro-theory. *Journal of the American Society For Information Science*. 49(12), 1081–1089.
- Weber, M. (1968). *Economy and society*. Totawa: The Bedminister Press.
- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı* (Ö. Ozankaya, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Yalom, I. D. (2017). *Güneşe bakmak ölümlle yüzleşmek* (Z. Babayiğit, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Sosyo-Ekonomik Değişmeyle Başa Çıkmak: Küçük Esnafın Taktikleri

How to Cope with Socio-economic Change: Tactics Developed by Small Shopkeepers

Mehmet Ali AKYURT¹

*Bu çalışma Ağustos 2016-Ağustos 2019 gibi uzun bir zaman aralığına yayılmış derinlemesine mülakat ve katımlı gözlemlere dayanmaktadır. Çalışmanın ilk taslağı Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA) tarafından Gelir İdaresi Başkanlığı ve Sakarya Üniversitesi'nin desteğiyle İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi'nde 26 Ağustos 2016 tarihinde "Esnafın Değişime Ayak Uydurma Yolları" başlığıyla sunulmuş ve özet olarak yayımlanmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.A.A. 0000-0002-8618-9590

Corresponding author:

Mehmet Ali AKYURT,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

Submitted: 14.11.2019

Revision Requested: 24.12.2019

Last Revision Received: 24.12.2019

Accepted: 29.01.2020

Citation: Akyurt, M.A. (2020). How to cope with socio-economic change: Tactics developed by small shopkeepers. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 291-314.

<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0093>

Öz

Toplumsal ve iktisadi dönüşümlerin meydan okuması karşısında yeni iş kolları ortaya çıkmakta, eski mesleklerin bazıları yok olurken bazıları biçim değiştirmektedir. Çalışma zincir mağazaların/yetkili bayilerin yaygınlaşması, teknolojik gelişmeler, değişen mevzuat/vergiler, işbirliği/çatışma ilişkileri, müşterilerin değişen tüketim alışkanlık ve beklentileri gibi bileşenlerin oluşturduğu bağlamda küçük esnafın sergilediği ayakta kalma çabasına odaklanmaktadır. Düşük sermayeye sahip küçük işletmelerin failliği, de Certeau'nün kurumsal makro düzenlemeleri ifade eden "stratejiler" in karşısında, sıradan bireysel aktörlerin ortaya koyduğu pratik çözümler olarak tanımladığı "taktik" kavramı kullanılarak değerlendirilmektedir. Küçük esnafın merkezi, siyasi ve hukuki aktörlerden çok yerel, iktisadi ve toplumsal aktörlerle ilişkilerine eğilen bu nitel çalışma kapsamında İstanbul ili Fatih ilçesinde esnaf yoğunluğu ve çeşitliliği yüksek olan İskenderpaşa mahallesi seçilmiştir; 15 yıldan uzun süredir faaliyet gösteren bakkal, yufkacı, terzi, ayakkabı tamircisi, araba tamircisi, lastikçi, pıdıcı vb. aktörlerle derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiş, iş yerlerinde katımlı gözlem yapılmıştır. Çalışmada küçük esnafın değişen sosyo-ekonomik şartlar karşısında ayakta kalmak için geliştirdiği ürün/hizmet portföyünü genişletmek, müşteriye özel hizmetler sunmak ve kayıt dışı dayanışma ağları kurmak şeklindeki üç taktik teşhis ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisat sosyolojisi, meslekler sosyolojisi, küçük işletme, küçük esnaf, faillik

ABSTRACT

As a result of economic and social transformations, new professions arise, and some established professions diminish or reform themselves. In this context, small shopkeepers based on commercial or arts & crafts activities develop new methods to survive in new settings. In order to explore this phenomenon qualitatively, a neighborhood in the inner city of İstanbul with a rich variety of small businesses was chosen. In-depth interviews and participant observations were conducted with a limited sample of shops that have survived at least 15 years. They compete against

increasing taxes, changing laws and legislations, a growing impact of chain stores and authorized sellers, and changing cooperation and conflict relations with local economic actors. They also try to keep up with changing consumption patterns and expectations of their clients. Small shopkeepers' efforts to survive we re analyzed referring to the concept of "tactic," defined by de Certeau as practical solutions created by ordinary individual actors, as opposed to "strategies," meaning institutional macro regulations. In particular, we re-analyzed three types of tactics developed by small shopkeepers against changing socio-economic conditions: widening the range of products and services within the borders of their professions, providing customer-specific services, and creating informal solidarity networks.

Keywords: Economic sociology, sociology of the professions, small business, small shopkeepers, agency

EXTENDED ABSTRACT

Economic and social transformations, especially after the 1980s, reshaped the whole economic realm. This development constituted a big challenge, especially for small business. Macro-scale developments such as increasing taxes, changing laws and legislations, a growing impact of chain stores and authorized sellers, and changing cooperation and conflict relations with local economic actors are some of the problems that small shopkeepers face. Another issue for small businesses is related to the dramatic change of their clients' tastes, expectations and consumption patterns.

Although there is a widespread belief that the life chances of small business has decreased gradually in the neoliberal era, some cyclical fashion-like trends can be identified such as eco-friendly hand-made products, slow food, *haute couture* etc. which have increased the survival capacities of small shopkeepers. This period has also been an age of opportunities for them because of diminishing state control. So, small businesses have been able to find a chance to create new ways to survive in this new setting.

Actually, this issue has been dealt with from different theoretical perspectives from various disciplines. For example, the discipline of organization management deals with the same topic under the title of "small business survival". Human geography sees it as an example of "social resilience". Another example comes from political science or analysis of social movements; i.e. Bayat's "quiet encroachment of the ordinary". Even if our emphasis on ordinary people's agency would call to mind Bayat's concept, this article restricts itself to the relations of ordinary people with social and economic actors, rather than to political and legal ones. This paper aims to handle the mentioned issue from a more sociological point of view.

This research article concentrates on the survival efforts of small shopkeepers in terms of a structure-agency dichotomy, and looks for instances of agency performed by small shopkeepers as "craftsmen" in Sennettian terms. Their efforts to survive and examples of creativity are seen from the perspective developed by de Certeau. In this theoretical framework drawn mainly by the strategy-tactic distinction, he defines "tactics" as practical solutions created by ordinary individual actors, as opposed to "strategies", meaning institutional macro regulations.

In order to explore this phenomenon, a neighborhood in the inner city of Istanbul with a rich variety of small businesses was chosen. In-depth interviews and participant observations were conducted with tailors, quilt makers, pastry makers, butchers, mechanics, shoe repairers, restaurant staff, grocery keepers, real estate agents, confectioners, and glassmen who have been working for more than 15 years in this neighborhood.

Through the analysis of interviews and observations, this paper identifies three dimensions of the *craft* of small shopkeepers. For example the pastry maker has a chance to survive with the help of the *quality of the product*, i.e. his hand made pastries made from special ecologically produced raw materials. The second dimension is the level of confidence and frankness in his relations and daily life

conversations both with his customers and suppliers. And the third important dimension is related to his bureaucratic capacity to follow new legal arrangements and regulations, and to fulfill economic procedures such as tax payments on time.

In the field, three types of tactics developed by small shopkeepers against changing socio-economic conditions were observed. The first one is widening or changing the range of products and services within the borders of their professions, which eases to adapt not only minor temporal transformations but also macro-economic, legal and technological changes, which affect the fundamental structure of the profession. It necessitates a kind of far-seeing ability to foresee and confront sectoral changes and transitions. The second tactic is developing customer-specific services, in other words special, boutique, personal, *tailor made* services addressing their clients. The third and last one is creating close relations and informal solidarity networks not only with neighboring small shopkeepers, but also with customers and suppliers.

1. Giriş

Teknoloji ve küresel kapitalist ekonomiye entegrasyon seviyesinin ilerlemesiyle birlikte Türkiye'deki küçük işletmelerin hayatta kalma şartlarının giderek zorlaştığı, küçük esnaf ve zanaatkarın giderek gerileyeceği şeklindeki kanaatin temel olarak üç etkene dayandırıldığı söylenebilir: (1) Ticaret, imalat ve hizmet sektörlerinde yer alan çeşitli iş sahalarında küresel veya büyük aktörler pazar paylarını büyütmede, küçük aktörlerin faaliyet sahaları ve rekabet imkanları azalmaktadır. (2) Türk toplumunun tüketim alışkanlıkları ve hayat tarzı hızla köklü bir biçimde dönüşmekte, bu da bazı iş kollarının daralmasıyla neticelenmektedir. (3) Küçük esnaf değişime ayak uydurma konusunda aciz ve yetersiz kalmaktadır.

Bu hususlardan ilki, makro-iktisadi gelişmelerin toplumsal tabakalaşma üzerindeki etkileriyse ve küçük aktörlerin büyük aktörlerle rekabet edemeyip ortadan kalkacağı öngörüsüyle ilgilidir.² Küçük esnafın varlığını sürdüreceğine ilişkin karşı argüman, "1970'lerden beri formelin girdiği kriz" in ve devletin piyasa üzerindeki düzenleyici işlevinin gerilemesinin "enformeledi hareket alanı kazandırdığı" na ve bunun bütünüyle formel alanda hareket ettiği söylenemeyecek olan küçük esnafa yararlarına atıfla inşa edilir.³ Buna göre, girişimcilğe yönelik desteklerin artmasıyla, daha önce merkezi karar alıcılara pek anlamlı gözükmeyen ve formel alanda kendine yer bulamayan küçük firmalar 1980 sonrasında hareketliliklerini artırmış, "küçük ama becerikli, ucuzcu ama belli bir kaliteyi de yakalayabilen, esnek ama zamanında iş yetiştirebilen küçük firmalara bir fırsatlar yumağı sunmuştur." (Işık ve Pınarcıoğlu, 2015, s. 61)

Geniş tüketici kitlelerinin zihniyet ve alışkanlıklarındaki dönüşüme ilişkin ikinci argüman hazır, fabrikasyon, çabuk tüketilen ve/veya garantili ürünlerin, başka bir deyişle formel bir tüketici davranışının piyasayı işgal edeceğine ilişkin bir öngörüye dayanmaktadır. Bu konuda karşıt olgular olarak gerek garanti sistemi içinde hareket etmeyen yoksul ve orta sınıf tüketici davranışının yaygınlığını koruması, hatta kimi zaman artırması gerekse sağlıklı, ekolojik, yerel, özel ve butik ürünlere ilgi gibi eğilimlerin küçük üreticileri teşvik etmesi gözlenmektedir.

Bu araştırmanın amacı "esnaf ölüyor" kanaatinin üçüncü bileşenini, küçük esnafın faillik (aktörlük, öznellik, *agency*) kapasitesinin düşüklüğüne ilişkin yargıyı sınamak ve sorgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda, esnafın gerek sistemden kaynaklanan makro-iktisadi değişmelere gerekse tüketici davranışı, ihtiyaç ve beklentileriyle ilgili mikro-toplumsal değişmelere nasıl karşılık verdiği, ne tür tepkiler geliştirdiği üzerinde durulmaktadır. Araştırma bu yönüyle küçük esnafın gün-

1 "Küçük işletme" çalışan sayısı, sermaye, gelir gibi nicel-iktisadi, ilişkilerin kişisel/sözleşmeye dayalı oluşu gibi nitel-sosyolojik ve yönetici-mal sahibi ayrımı, sermaye sahiplerinin sayısı, bölgesellik, sektör içindeki göreceli büyüklük gibi nitel-iktisadi kıstaslara göre çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. (Öz-Alp, 1970) Farklı somut tanım örnekleri için bkz. Müftüoğlu'dan akt. (Koyuncu, 1999, s. 169)

2 Marx 19. yüzyıl ortası İngiltere'sinde çok sayıda zanaat erbabının fabrikalar yüzünden proleterleştiğini (özellikle "dokuma endüstrisi meydana çıkar çıkmaz bağımsız eğirici ve dokumacıların başlarına gelenler")i görerek, küçük burjuvazi başlığı altında değerlendirdiği küçük esnafın büyük sanayicilerle rekabet edemeyerek malını satamaz duruma geleceğini, emeğini satmak zorunda kalarak işçileşeceğini, böylece ortadan kalkacağını söyler. Freyer'e göre bu durum 1900 civarına kadar geçerliliğini korumakla beraber sonrasında değişmeye başlamıştır. Devletin orta tabaka lehine aldığı yapay ve etkisiz önlemlerden çok, teknik ve ekonomik ilişkilerin değişmesi neticesinde, endüstri bakımından en çok gelişmiş memleketlerde bile zanaatın belirli kolları bunalımlara karşı sağlam olduklarını göstermiş, hatta yeni zeminler kazanmıştır. Freyer örnek olarak "bağımsız perakende ticaret" i verir. "Bilhassa büyük şehirlerin gelişmesi ve bunlarda ikamet banliyölerinin kurulması, bu bağımsız küçük ve orta tabakaların tiplerini çoğalttı ve sağlam kıldı. Eski orta sınıf da, endüstri toplumunun tabakaları arasında kaybolup gitmeye mahkûm bir kalıntı değil, varlığı emniyet altına alınmış bir blok olarak kendini gösterdi." (Freyer, 1957, s. 44)

3 Nitekim Boratav üretim araçlarının mülkiyeti yerine meslek ve mesleki statüsü esas aldığı, Türkiye'ye ilişkin Weberci kentsel tabakalaşma analizinde (Sunar, 2016, s. 75) küçük esnafı "marjinaler" dediği kayıt dışı sektörlerle birlikte "kendi hesabına çalışanlar" şemsiyesi altında ele alır. (Boratav, 2004, s. 24)

lük hayattaki iktisadi faaliyetleri sırasında geliştirdiği “taktik”leri tespit etmeyi ve yapı-fail tartışması bağlamında, “sıradan insanların faillikleri” başlığı altında ele almayı hedeflemektedir.

2. Teorik Çerçeve

Küçük esnafın değişime ayak uydurması konusu sosyal bilimlerdeki yapı-özne problematiği ile yakından ilgilidir. Bu araştırmada küçük esnaf özelinde yapı merkezli bakış sorgulanmakta ve sıradan insanların aktörlüğü Michel de Certeau'nun strateji-taktik ayırımına müracaatla “taktik” kavramı üzerinden değerlendirilmeye çalışılmaktadır.⁴ Bu ayırma göre vergi sisteminde ve mevzuatta yapılan değişiklikler devletin “strateji”sini ifade etmektedir.⁵ Bunu kendisi için en uygun şekilde “kurnazca” kullanmak ise “zayıfın sanatı” yahut “taktik”tir. Bu anlamıyla “taktik” kaçak dövüşmek, bildiğini okumak, hile yapmak gibi eylemleri akla getirir. Eldeki malzemeyi, onu oraya koyan stratejiye ve kurallarına açıkça muhalefet etmeden, kullanma kılavuzunda yazılardan farklı bir bütün içinde seferber etmektir.⁶ Başka bir deyişle bir kuralı dönüştüreceği ölçüde ona boyun eğer görünmeyi içerir. De Certeau, küçük ve belirsiz aşındırmalarla kendine alan açma girişimlerinin toplamına “taktik” der. En pasif ve edilgen sanılan aktörlerin, örneğin market reyolları arasında gezinen ev hanımının seçme ameliyesi ya da arka sırada dersi dinliyor görünen öğrencinin kitap sayfasının kenarındaki çiziktirmeleri de Certeau tarafından estetik, etik, politik, düşünsel bir faillik olarak görülür (Certeau, 2009, s. 103 vd.).

Bu makale kapsamında sıradan insanların farklı görünmez faillik alanlarından hepsini ele almadığımızın altını çizmekte yarar görüyoruz. Sıradan insanların gerek devlet, hukuk ve siyasi aktörler gerekse büyük şirketler ve zenginlerle girdikleri ilişki çok kapsamlı bir analizi hak edecek karmaşıklıktadır. Bu alanda öne çıkan dikkate değer kavramlardan biri “sıradan insanın sessiz ihlali”dir (*quiet encroachment of the ordinary*). Bu kavram sıradan insanların örgütsüzmüş gibi göründükleri bir anda hukuk karşısında nasıl “örgütlüymüş gibi” hareket ettiklerine ve yasal sınırlamaları sessizce ihlal ettiklerini ifade etmektedir (Bayat, 2006). Bu “sessiz ihlal”lere küçük esnaf tarafından da müracaat edildiği söylenebilir de, makalede küçük esnafın kamusal olmayan, toplumsal ve iktisadi aktörlerle ilişkilerine odaklanılmış, devletle ilgili “ihlal”ler, bir başka deyişle siyasi ve hukuki aktörlerle ilişkiler faillik analizinin dışında bırakılmıştır.

Sıradan insanlar dendiğinde akla öncelikle kol emeğiyle geçinenler gelmektedir. Bu anlamda sıradan insanların yaratıcı faaliyetlerine yapılan vurguya bir başka destek de Rancière'den gelmektedir. Zekanın türdeş ve eşit olduğuna yönelik savunusu (Rancière, 2015) ve farklı zeka kategorileri varsayımına dayandırılmış toplumsal iş bölümünün eleştirisi (Rancière, 2009) ele emeği veya kafa emeğiyle geçinen insanların yaratıcılıkları arasındaki kökensel ayırım fikrini sorgular. Yine Sennett de aynı yönde bir hassasiyetle sanat-zanaat ayırımını geçersizleştirmeye meyleder,

4 Türkiye’de şimdiye kadar sıradan insanların “direniş” veya “faillik”lerini de Certeau’nun “taktik” kavramını kullanarak ele alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlarda Afyon’da yoksul bir mahallenin sakinleri (Kızılay, 2011), Almanya Aachen’daki Türk göçmenler (Gökalp-Yılmaz, 2013, 2014; Gökalp-Yılmaz ve Tuna, 2014; Ulusoy, 2015), Başakşehir’deki İslamcılar (Gündüz ve Eraslan, 2013), şehir dışından İstanbul’a okumaya gelen üniversite öğrencileri (Deniz, 2015) yaratıcı birer taktik üreticisi grup olarak incelenmiştir. Bir başka çalışmada “sağ Kemalist” entelektüellerin 1920’lerin ikinci yarısından itibaren geleneği yaşatmak amacıyla geliştirdikleri “taktik”ler aynı çerçevede ele alınmıştır (Ulusoy, 2015, s. 155). Ayrıca kentsel mekanın da genel anlamda bir taktik alanı olarak araştırılması gündeme getirilmiştir (Gökalp-Yılmaz, 2017). Kavram çiftinin yine kentsel mekan bağlamında genel bir tanıtımı için ayrıca bkz. (Deniz ve Kentel, 2016)

5 Bu noktada akla gelebilecek “güçlünün de taktiği olur mu?” sorusuna Scott yönetenlerin “kamusal senaryoları”nın yanı sıra “gizli senaryo”ları da olduğu şeklinde cevap verir. (Scott, 2018, s. 15)

6 De Certeau’nun tanımı Sennett’in “zanaatkarca yaşama”sını hatırlatmaktadır. Bütün işlerini acelesiz, işin gereğine uygun, hakkını vererek yapmayı ve ortaya çıkan ürünle gurur duymayı içerir. Başka bir deyişle, eldeki malzemeyle en güzel ürünü üretmek anlamına gelir (Sennett, 2011, s. 75).

teori-pratik birlikteliğinin, teknik-bilim toplamının, el-kafa diyalogunun, somut pratikle düşünme alışkanlığının zanaatın tamamında bulunduğu altını çizer (Sennett, 2013, ss. 20, 22).

Söz konusu failliğin düzeyi, toplumlar arasında ya da farklı toplum kesimleri arasında bir karşılaştırmaya konu edilebilir. Örneğin sosyal politika ve sosyal hizmet uygulamalarının adeta totaliter bir bütünlük içinde yürütüldüğü ve iktisadi faaliyetlerin büyük ölçüde formelleştiği ülke ve dönemlerde (sosyal refah dönemi) işsiz ve yoksul kesimlerin tabiri caizse hazıra alıştığı ve yaratıcılık açısından durgunlaştığı söylenebilirken (Işık ve Pınarcıoğlu, 2015, s. 72); sosyo-iktisadi alanda kayıt dışılığın yaygın olduğu ve devletin toplumsal sorunlara çözüm getirmeye güç yetiremediği coğrafya ve dönemlerde muhayyilesi daha canlı alt ve orta sınıflarla karşılaşmak mümkün olabilir.

Bu çerçeveyi çizdikten sonra, esnafın kendi dar alanı yahut “küçük dünyası”nda, dışarıdan ilk bakışta fark edilmeyen bazı düşünmeleri, akıl yürütmeleri, denemeleri ve çözüm yolu arayışları üzerinde “sıradan insanların faillikleri”nin örnekleri olarak durabiliriz.⁷

3. Türkiye’de Meslekler, Esnaf, Mahalle ve Semt

Mesleklerin 1970 sonrası durumuna ilişkin dikkate alınması gereken temel dönüşüm momentleri, (1) fordizmden postfordizme, (2) sanayinin benzin motoru devrimiyle başlayan ikinci döneminden (Endüstri 2.0) mekanik ve elektronik teknolojilerin dijital teknoloji tarafından ikamesiyle ortaya çıkan üçüncü dönemine (Endüstri 3.0) ve (3) sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş, (4) sosyal devlet uygulamalarının gerileyip orta sınıfın yoksullaşması olarak görülebilir. Mesleklerin dönüşümü analiz edilirken, bu geçişlerin ürünü veya sebebi olan üretim, tüketim, sosyal politika, teknoloji ve kültür alanındaki tarihsel gelişmelerin belli bir bütünlük içinde düşünülmesi gerekir. Nasıl sanayi toplumunda çiftçilik gerilediyse, sanayi sonrası toplumda da sanayi işçisi ve mal üretimi önem kaybederken sağlık, eğitim-öğretim, dinlenme, sanat, iletişim, ulaşım, finans gibi alanlarda hizmet üreten meslekler önem kazanmıştır. (Seçer, 2013, s. 144) (Sunar, 2016, s. 111) Bell’e göre sanayi öncesi toplumun gözde meslekleri zanaatkar, çiftçi ve el işçisiyen sanayi toplumunda mühendis ve yarı vasıflı işçi; sanayi sonrası toplumda ise özgün nitelikler ve uzmanlık gerektiren mesleklerle bilim adamları öne çıkmıştır. (Bozkurt, 2013, s. 44) Fordizmden postfordizme geçiş ise bir üretim ve yönetim anlayışı değişimi olduğu kadar üretim merkezli kapitalizmden tüketim merkezli kapitalizme geçiş olarak tarif edilebilecek büyük çaplı bir toplumsal değişmeye tekabül eder. Büyük ölçekli kitlesel üretimin tetiklediği üretim-tüketim

7 “Tabi olanların kendi aralarında, hakim olan ile ilişkilerinden başka konuşacakları [şeyler de vardır.] Tabi olanlar arasındaki etkileşim, güçlü olanla ilişkilere dair kısım[dan ibaret değildir.]” (Scott, 2018, s. 27) Güçsüz ve yoksulların bütün yaratıcılıkları güçlü ve zenginlerle ilişkileri bağlamında gerçekleşmez. Bütün yaratıcılıkların yabancısı gözlerden saklanması gerek duyulmaz. Yaratıcılık güçsüz ve yoksullara hasredilemez. Üstelik Bourdieu ile Goffman’ı telif ettiği analizinde Scott güçlü ve zenginlerin eylemlerinin/planlarının da kamuya açık şeffaf bir “strateji”den ibaret olmadığını, onların da de Certeau’cu anlamda taktik benzeri bir sahne arkaalrı, “gizli senaryo”ları olduğuna dikkat çeker: “Güçlü olanlar da, hakimiyetlerinin açık açık itiraf edilemeyen pratiklerini ve iddialarını temsil eden gizli bir senaryo geliştirirler.” (Scott, 2018, s. 15) Güçlünün de azade olmadığı meşruiyet ihtiyacı/kaygısı, güçlü için de bir arada kendisinden daha güçlü olabilecek muhayyel bir aktör grubunun (sivil toplum, halk, millet, ümmet, müşteriler, tüketiciler ilh.) var olduğunu ima eder. Hiçbir iktidar mutlak olarak zora dayalı bir yönetim kuracak kudrete malik olamayacağı için, en güçlü iktidar bile rıza üretimine, meşruiyet inşasına, dolayısıyla da bir “gizli senaryo”ya ihtiyaç duyacaktır. Bu noktada şu soru akla gelmektedir: “Taktik” kavramının esası, güçsüzün güçlü karşısında geliştirdiği yaratıcı çözüm oluşu mu, yoksa ister güçlü ister güçsüz olsun aktörün kendi mahrem alanına, sahne arkasına ait bazı motifler içeren bir yaratıcılık türü olduğu için her yerde aynı apaçık şekilde dile getirilmesinin söz konusu olmayışı mıdır? Şüphesiz taktik “kamusal senaryo”dan çok “gizli senaryo”ya yakındır. Yine de bu makalede küçük esnafın *dünya sisteminin gidışı* tarzı genel bir “güçlü” karşısında geliştirdiği yaratıcı çözümler ve faillikler merkeze alındığı, bunların kamudan gizlenmesi boyutu özellikle vurgulanmadığı için “taktik” kavramı tercih edilmiştir.

dengesizliği, 1929 Buhranı sonrasında bireylerin tüketim kapasiteleri ve kitlesel talebi artırmaya yönelik sosyal ve ekonomik politikalarla, ürün çeşitlenmesi ve tüketici bir orta sınıf yaratılarak çözülmeye çalışılmıştır. (Suğur, 2013, ss. 43-44) Kapitalizmin krizini aşmaya dönük bu dönüşümlerin, tüketicilerin öznelliklerini ve üreticilerin özgün tasarımlarını teşvik ederek bir yan etki ya da Weber'in deyimıyla “hedeflenmemiş sonuç” olarak meslekler arasında esnaf ve zanaatkarların hareket imkanlarını genişlettiği söylenebilir. Sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçişte yaşanan hizmet sektörünün ve yaratıcı endüstrilerin önem kazanması gibi gelişmelerin de benzer bir etki yaptığı söylenebilir. “Bireyselleşme, ayrışma, bilgi-tabanlı üretim”in önem kazanması, “endüstrileşme sürecinde son derece gerekli olan hammaddeye sahip olmanın önemi enformasyon toplumları için söz konusu” olmaması (Toffler'den akt. Sunar, 2016, s. 110), büyük sermayelere ihtiyaç duyulmaması ve başlı başına “mal üretiminin azal”ıp “hizmet üretiminin artması” (Tausky'den akt. Sunar, 2016, s. 110) da bu paralelde düşünülebilir.

Bu sürece eşlik eden ve mesleklerin şekillenışı üzerinde ciddi etkileri olan bir gelişme de “uzmanlık bilgisinin ulaşılabilir hale gelmesi ve müşterilerin denetimi yoluyla mesleki özerkliğin yıpranması” olarak ifade edilmektedir. “Bilgi genişlerken daha çok insan daha çok şey bil”ir hale gelmekte, müşteriler uzmanlardan fikir istemeye devam ederken artık bunu sorgulamadan kabul etmemekte, “anlayış ve saygı ile muamele görmemişse şikayet etmekten çekin”memektedir. İnsana hizmet, hizmetin insaniliği ve insani yatay ilişkilerin bu şekilde gündeme gelmesinin (Haug, 1996, ss. 46-47) de esnaf ve zanaatkarların hareket alanını genişletme yönünde etkide bulunduğu düşünülebilir.

Mesleklere teorik yaklaşımlara bakıldığında, işlevselci teori meslekleri “toplumun ihtiyaç duyduğu belirli görevleri yerine getirme fonksiyonunu üstlenen birimler” olarak görür. Müşteri profesyonelin, mesleki bilgisini müşterisinin avantajına kullanacağını düşünerek kendisini ona teslim eder. Meslek grupları ile toplum arasında mutabakat varsayan bu görüşe karşı çatışmacı teori meslek sahiplerinin, uzmanlık bilgileri sayesinde müşterileri ve toplum üzerinde sahip oldukları güce odaklanır. İşlevselciler mesleklerin ortaya çıkış, yükseliş ve düşüşlerine bakışlarını meslek erbabının mesleki faaliyetleri ve toplumsal işlevleriyle sınırlarken, çatışmacı yaklaşım meslek dışı faaliyetleri ve ilişkileri, toplumsal hareketlerin ve devletin rolünü de göz önünde tutar. (Seçer, 2013, ss. 146-147) Kayıt dışı ilişkilerin ve toplumsal/kültürel yönelimlerin mesleklerin hayatları üzerindeki etkisi bu bakış açısından bakıldığında daha kolay hesaba katılabilir gibi görünmektedir.

Türkiye’de esnafın 1970 sonrası dönüşümü ele alınırken, sanayi-sonrası dönüşümün, gelişmiş ülkelerden farklı olarak, sanayisizleşme ile sanayileşmenin (daha ileri derecede sanayileşmiş ülkelerin ihraç ettikleri bazı sanayi dallarında sanayinin yoğunlaşması) el ele yürüdüğünü hesaba katmak gerekmektedir. Bu da, küresel meta zinciri içinde “emek ve kaynak yoğun tüketim ve ara mallarında uzmanlaşmış [bir] ülke” olan Türkiye’nin (Köse ve Öncü’den akt. Öztürk, 2017, s. 108) farklı bölgelerinde farklı sanayileşme ve sanayisizleşme trendlerinin eşzamanlılığını getirmektedir. Bu dönüşüm İstanbul’da daha ziyade sanayisizleşme, bir hizmet sektörü kentine, “kültür başkenti”ne, uluslararası turizm ve finans metropolüne dönüşme (Öncü ve Weyland, 2005) şeklinde tecrübe edilmektedir. Yine “Türkiye’deki eğitimin yaygınlaşması ve okullaşma oranlarının artması” ile işgücü piyasasının nitelik kazanması ve mesleklerin, dönüşümlerini artık yüksek nitelikli bir işgücü piyasasında yaşayacak olmaları da dikkat çekici noktalardan biri olarak öne çıkmaktadır. (Sunar, 2016, s. 120)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de esnafa dair çalışmaların bir kısmı sosyal tarih çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.⁸ Bunlar arasında esnafın ayakta kalma şartlarına, geliştirdikleri taktilere, dayanışma ağlarına ışık tutabilecek "esnaf cemiyetleri" (Barkan, 2011), "tüketim örutüleri"nin değişimi⁹ (Toprak, 1995), meslek gruplarının bölgesel kökenleri, bir başka deyişle iktisadi alanda "hemşerilik tabanlı yoğunlaşmalar" (Kırlı, 2016; Kırlı ve Başaran, 2011) gibi odaklar sayılabilir. Devletin "esnaf politikası"na yer veren (Buğra, 2015; Genç, 2017; Keyder, 2015) ve odaklanan (Yılmaz, 2013) çalışmalar da burada anılabilir.

Türkiye esnaf literatüründe tarihle ilişkili bir diğer odağı ahilik üzerine çalışmalar teşkil etmektedir. (H. A. Özdemir, 2013) Örneğin Kırşehir esnafına bir araştırma ahiliği işletme ve pazarlama etiği, üretim kalitesi, sosyal sorumluluk, sosyal güvenlik ve yardımlaşma gibi kavramlarla ilişkilendirilerek ele almaktadır. (Akgül, 2017) Yine ahilik bağlamında "esnaf kültürü" üzerinde duran bir başka çalışmada ise geleneksel ahilik kültürü tanımlandıktan sonra günümüz Sakarya esnafının mesleki, sosyal ve bireysel hayatlarında bu kültürden sapma seviyelerinin ölçülmesi hedeflenmektedir. (M. Ç. Özdemir ve Salt, 2019) Esnafın toplumsal değişme ve sorunlarla başa çıkarken ahilik kültüründen nasıl istifade ettiği, ne açılardan yararlandığı ise bu çalışmalarda gündeme getirilmemiştir.

Türkiye esnaf literatüründe esnafın karşılaştığı hukuki, iktisadi (finansman, pazarlama, istihdam...) ve toplumsal sorunların incelenmesi de bir öbek oluşturmaktadır. Konuyu Gümüşhane esnafı üzerinden inceleyen bir çalışmada da adaletsiz vergilendirme, aşırı bürokrasi, çırak ve kalifiye eleman bulmada yaşanan zorluklarla emekli aylıklarının ödenen primlere göre düşüklüğü öne çıkmaktadır. (Çam ve Kabadayı, 2017) Muğla ili Dalaman ilçesi esnafı üzerine bir çalışmada dile getirilen sorunlar belediyenin ilgisizliği, ekonomik durumun kötüleşmesi, kredi geri ödeme zorlukları, yüksek sigorta primleri ve vergi oranları, mesleki eğitime desteğin yetersizliği, nitelikli eleman bulma zorluğu ve aynı alanda faaliyet gösteren işyeri sayısına sınırlama getirilmeyişidir. (Yıldız, Gavcar ve Kavacık, 2013)¹⁰

Bir başka çalışma da etnografik açıdan İstanbul, Moda'daki kadın esnaf üzerine eğilmektedir. (Özsan, 2019) Fakat esnaf üzerine çalışmalar akademik saha araştırmalarından ibaret değildir. Sahadan gelen rapor (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), 2008), belgesel (Tunç, 2016) ve sözlü tarih (Ender, 2015) türü çalışmalar da Türkiye'de küçük esnafın halleriyle ilgili zengin doneler sunsa bile, bir toplumsal aktör olarak küçük esnafın toplumsal değişme ve sorunlar karşısında nasıl çözümler bulduğu, sosyolojik araştırmaya geniş çaplı bir şekilde konu edilmemiştir.

Türkiye esnaf literatüründe diğer bir odağı kentsel mekan bağlamında çarşı/mahalle/semte esnafı ve kültürü üzerine araştırmalar oluşturmaktadır. Çarşılar arasında özel bir yeri olan Kapaçarşı'nın esnafı (Küçükerman ve Mortan, 2010) üzerine çalışmalarında Şatıroğlu ve Okan çar-

8 Esnafın genel durumuna ilişkin bir resim için 17. yüzyıl Ankara ve Kayseri'deki "orta halli Osmanlılar" üzerine çalışmaya bakılabilir. (Faroqhi, 2014) Ayrıca 19. yüzyıl İstanbul ve İzmir'deki "yapıcı, satıcı, işleyici" esnaf çeşitliliğini gösteren bir çalışma için bkz. (Baykara, 1992)

9 Örneğin 1853-56 Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı'nın yanında savaşa giren İngiltere ve Fransa askerlerinin Karadeniz'e çıkmadan önce burada konaklamaları sonucunda İstanbul'da yeni tüketim alışkanlıkları ortaya çıkacaktır. (Bali, 2008, s. x) 1857-66 arasında Mısır'daki altın madenlerinden yüksek kârlar elde eden Türk-Mısırlı yöneticilerin İstanbul'daki savurganlıklarının esnaf üzerindeki dönüştürücü etkisi de buna örnektir. (Mardin, 1991, s. 49)

10 Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki esnafın sorunları üzerine tez ve makale formatında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Çoğu işletme, iktisat, çalışma ekonomisi, hatta mühendislik alanlarında gerçekleştirilen bu çalışmalardan birkaçı için bkz. (Alkibay ve Songür, 2000; Aydın, 2014; Baykul, 2009; Baykul ve Dulupçu, 2009; Çelebi, Yamıkaya, Gökbnar, Altın Gülova ve Pala, 2009; Gavcar, Uçma ve Köroğlu, 2006; Yücel, 2008; Yücel ve diğerleri, 2008) Benzer şekilde KOBİ'lerin sorunlarıyla ilgili de çok sayıda çalışma mevcuttur. Birkaçı için bkz. (Akyüz, 1995; Aydın, 2014; Cındık ve Akyüz, 1998; Dönmez, 2013; Kılıçlı ve Aygün, 2018; Özgener, 2003)

şıyla alış veriş merkezini (AVM) karşılaştırmakta, AVM'deki tezgahların sık sık değişmesi karşısında çarşıdaki dükkan sahiplerinin pek sık değişmediğini vurgulamaktadır. Küçük esnafın sabit kalmasının husule getirdiği bu istikrar, mahalle sakinleri ile aralarında gündün güne güçlenen bir güven ilişkisinin kurulmasına zemin hazırlar. AVM'lerde veya zincir mağazalardaki satış elemanlarıyla küçük esnaf arasındaki bir diğer temel fark da satış elemanların boş vaktinin olmayışı, esnafın ise boş vaktinin oluşudur. Bu sayede dükkan sahipleri mağaza önlerinde sosyalleşerek sohbet ederler (Şatıroğlu ve Okan, 2011, s. 12). Küçük esnaf, işlevselci teoride ve modernleşme teorisinde karşılaştığımız tarzda, ihtisaslaşmış ve ayrılmış bir işyeri semtinde değil de bir semt çarşısında konumlandığında bu sosyalleşme ve sohbetler daha geniş bir ağ içinde kurulur. Bu noktada “[m]ahallelerdeki insan canlılığını öne çıkar”an Jacobs’un konut ve dükkanların/işyerlerinin iç içe oluşu anlamında kentsel mekanın “karışık kullanım”ına yaptığı vurgu (Jacobs, 2017, s. 7) ve “kaldırım hayatının toplumsal yapısı”nın bağlı olduğunu söylediği “kamusal karakter” kavramı akla gelebilir. Bunlar kendi kendilerine bu rolü üstlenmiş, kamusal mekanlarda sabit duran, geniş bir insan çevresiyle ilişkileri olan, yerel haberleşme sisteminin merkezi düğümlerini teşkil eden mağaza sahipleri gibi aktörlerdir. (Jacobs, 2017, ss. 88-89) TDK'daki “her işe burnunu sokan” şeklindeki mecaz anlamına paralel olarak, Türkçe’de “muhtar” olarak karşılayabileceğimiz bu şahsiyetler haberleşme dışında da pek çok işlev üstlenir. Nitekim Duneier de bu şahsiyetlerin emanetçilik, kargoları almak, komşusunun yerine bakmak, acil tıbbi müdahale/yardım, ambulans çağırma, danışmanlık, yol tarifi, güvenlik, arabalara göz kulak olmak gibi işlevlerinden söz eder. (Duneier, 1999, ss. 17-18) Mahalle sakinlerinin çalışan kesiminin işte olduğu gündüz saatlerinde mahallede bulunan küçük esnaf, bu sayılanların yanı sıra arabuluculuk, hakemlik, kavga ayırma gibi pek çok işlevi dolaylı olarak yerine getirir. Esnaflığın bu yönleri, konunun mekânsal boyutuna dikkat çeker ve esnafın mekânsal boyut hesaba katılmadan ele alınmasının sağlıklı olacağını hatırlatır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e “aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kesimi” şeklinde tarif edilen “mahalle”nin (Ergenç, 1984) (Küçükbaşçı ve Yel, 2003) bu özelliği, idari sınırların siyasi kararlara bağlı değişkenliği ve toplumsal hayatla örtüşmeme ihtimali göz önünde tutulduğunda, mahalleden çok, birer *yaşam birimi* olarak “semt”ler için daha geçerli sayılabilir. Semtlerin sınır ve ömürlerinin toplumsal hayata bağlı değişkenliği hesaba katıldığında, bir yerin “semt”¹¹ sayılması ya da haline gelmesi, oradaki toplumsal ilişkilerin/sosyalleşmenin belli bir yoğunluğun üzerinde seyretmesiyle, dolayısıyla buna müsaade eden mekanların varlığıyla ilişkili görülebilir.

Bu mekanların başında şüphesiz cami ve mescitler gelmektedir. Nitekim Fatih döneminden itibaren kurulmaya başlayan ve Kanuni döneminde kurumsal hale gelen nahiye sistemine göre Suriçi bölgesinin her biri büyük bir cami/küllüye çevresinde örgütlenmiş 13 nahiyeyle bağlı, her biri bir mescit ismiyle anılan 226 mahalleden oluştuğu görülmektedir. (Canatar, 2015) Cami ve mescitler şüphesiz sadece iç mekanlarıyla değil, gerek avlu ve bahçe gerekse çay ocağı, kitaplık, dernek lokali, şadırvan, tuvalet gibi uzantılarıyla da bir sosyalleşme mekanı olarak hizmet vermektedir.

11 “Semt” sözlükte “kentsel yerleşim bölgesi”, “yaka” ve “mahalle” kelimeleriyle yakındır. (Bu yakınlığı “kenar mahalle” ile “kenar semt”in sözlükte birbirlerinin karşılıkları olarak verilmesinden çıkarıyoruz (“Kenar mahalle”, t.y.; “Kenar semt”, t.y.)) Bazen ilçe anlamında kullanıldığına da rastlanan “semt”in aslında genellikle mahalleden küçük bir yerleşim birimini ifade ettiği söylenebilir. Mahalle devlet tarafından yapılan, görece statik, idari/yönetsel bir bölümlenmeye dayanır, sınırları kesin olarak bellidir ve başında muhtarın olduğu özerk bir bölgeyi tanımlar. Semt ise toplumsal uzlaşmaya dayalı, sınırları esnek, dinamik bir yaşama birliğini ifade eder. Semt isimleri genelde tarihi bir yapı, ağaç, çarşı/pazar ya da cami/mescitten gelir.

Semtin sosyal hayatını belirleyen bir başka etken de şüphesiz düzlük ve meydanlıkların varlığıdır. İstanbul'a "Yedi Tepeli Şehir" denmesine sebep olan Suriçi'nin (Fatih ilçesinin) değil, şehrin her tarafının büyük ölçüde engebeli ve yokuşlu olduğu göz önüne alındığında, eğimin azaldığı veya tamamen düzleştiği meydanlıkların sosyalleşme açısından önemi anlaşılabilir. Ayrıca çay ocağı/bahçesi, dernek lokali, kahve, lokanta gibi mekanlar da semt içi sosyalizasyon açısından ciddi roller üstlenebilmektedir. Çoğunlukla her semtin en azından bir küçük mescidi olmakta, bazı mahalli spor kulüpleri de "semt takımı" niteliği taşımaktadır.¹² Küçük esnafın yoğun olarak bulunduğu semt meydanlıkları, bir tür minyatür çarşı vazifesi görmekte ve semtin kendine yeterliliğini pekiştirmektedir. Semtin çarşısına rengini veren de öncelikle orada bulunan esnafın bazı nitelikleridir. Bitişik nizam binaların aşağı katlarında oturmaları sayesinde sokağa müdahale imkanına sahip olan mahalle sakinleri, çalışmayan gençler, ev hanımları, emekli yaşlılar, sokağı oyun alanı olarak kullanan çocuklar ilh. yanı sıra özellikle gündüz saatlerinde dükkanında bulunan ve boş vakte sahip olan küçük esnaf sosyalleşme mekanı olarak semtlerin oluşumunda büyük pay sahibidir.

İdari sınırları ifade eden mahalle ölçeğinde gerçekleştirilen *Mahalle İstanbul* projesi kapsamında geliştirilen "Mahalle Erişim Endeksleri" de sosyalleşme açısından son derece ilgi çekicidir. Erişim endeksleri (1) mahalle yaşam endeksinin yanı sıra (2) iktisadi ortama, (3) eğitime, (4) kültür sanata, (5) sağlığa ve (6) ulaşım erişim kategorilerine bakmaktadır. Her biri çeşitli toplumsal fonksiyonların mahalle içinde erişilebilir olup olmadığını göstermek üzere tasarlanan bu endeksler (Şeker, 2017, s. 11), çeşitli toplumsal ihtiyaçların mahalle içinde yürüme mesafesinde görülebileme seviyesine işaret etmektedir. Ulaşım erişim endeksi dışında, bu endeksler dolaylı olarak mahalle içi sosyalleşme seviyesine dair birer gösterge olarak görülebilir. Özellikle dükkan ve marketlere, bankalara, sağlık ve kültür-sanat kurumlarına yürüyerek ulaşılabilir olmanın veya bu ihtiyaçları mahalle içinde görebilmenin (Göksu, 2017), bütün bu yerleri mahalleli için birer sosyalleşme mekanı kıldığı söylenebilir.

4. Sahanın Seçimi ve Sınırları

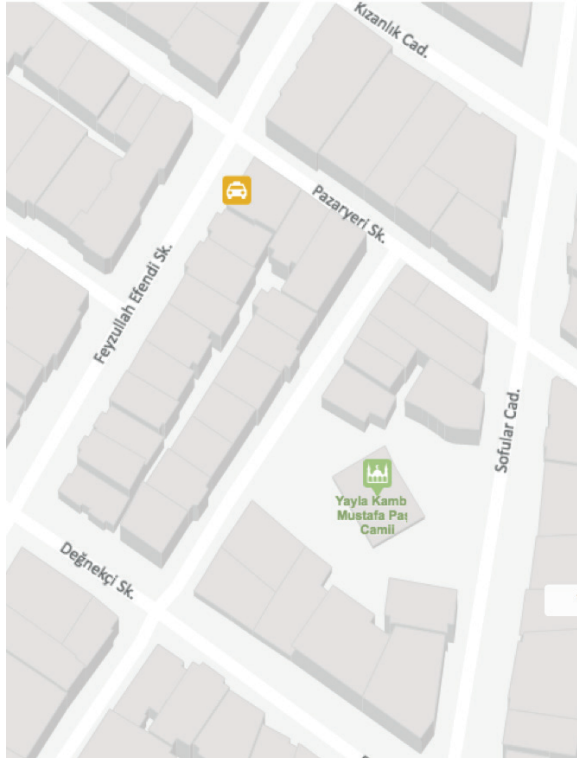
Çalışma bu kapsamda İstanbul ili Fatih ilçesinin en yüksek "erişim endeksleri"ne sahip mahallesi olan İskenderpaşa Mahallesi (Şeker, 2017, s. 94) içinde İskenderpaşa Camii, Kızıtaşı ve Molla Hüsrev Sofular Camii arasında kalan, esnaf yoğunluğu son derece yüksek bir semte odaklanmaktadır. Daha kesin bir ifadeyle merkezinde Kambur Mustafa Paşa Yayla Camii, doğusunda Sofular Caddesi, kuzeyinde Kızanlık Caddesi (Sarıgül Caddesi), batısında Feyzullah Efendi Sokak (Havlucu Sokak), güneyinde ise Değnekçi Sokak (Balipaşa Caddesi) bulunan ve ortasından doğu-batı istikametinde Pazaryeri Sokak, kuzey-güney yönünde Hacı Salih Efendi Sokak geçen dörtgen çalışmanın kapsamını teşkil etmektedir (bkz. Resim 1). (Eyice, 2011, ss. 36-37) Bu bölgenin, daha önce yıkık halde olan camisinin 2007'de faaliyete geçmesi neticesinde ve esnaf yoğunluğunun sayesinde giderek müstakil bir semt kimliği kazandığı söylenebilir.¹³

Bu henüz ismi konmamış "Kambur Mustafa Paşa" semti Balipaşa, Sofular ve Yeşiltekke'nin kuzeyinde, Kızıtaşı'nın güneybatısında, İskenderpaşa semtinin güneydoğusunda yer almaktadır. Bazı dükkanların isimlerinde Kızıtaşı, bazılarında ise Sofular geçmektedir. Örneğin söz konusu semtte bulunan Kızıtaşı Nalburiyesi Sofular'a daha yakınken, Tarihi Sofular Pidecisi Kızıtaşı'na

12 Semt, "semt bizim ev kira" deyişinde yankılandığı gibi, bir mekânsal aidiyet birimi olarak da düşünülebilir.

13 Bugün belki de Aksaray'ın Sofular'ı yutması gibi bir olgudan söz edilebilir. Sofular (Molla Hüsrev) Camii'nin uzun süren tadilatı, kebaçılar mıntukasının genişlemesi, Arap nüfusun artışı gibi etkenlerin bunda etkili olduğu söylenebilir.

daha yakındır. Bu isim tercihlerinin altında kendini çeşitli nedenlerle bu komşu semtlerden birine daha yakın veya ait hissetmenin etkili olduğu söylenebilir. Bu dükkan isimleri söz konusu isimsiz semtin Kızıtaşı ile Sofular arasında kaldığını teyit etmektedir. Ayrıca mezkur caminin İskenderpaşa Camii ile, komşuluktan da kaynaklanan, sıkı bağları bulunmaktadır. Kısacası mekânsal odağı, sayılan beş semtle de yakın ilişkileri olan bu ara bölge teşkil etmiştir.

Resim 1. “Kambur Mustafa Paşa” Semti

Çalışmada Fatih ilçesinin, daha özelden ise İskenderpaşa Mahallesinin seçilmesinde “mahalle başına düşen semt sayısı” olarak tarif edebileceğimiz “semt yoğunluğu”nun yüksekliği de etkili olmuştur. Bugün İstanbul’da 782 mahalle ve buna mukabil 400 civarında semt¹⁴ bulunurken Fatih’te 57 mahalle ve buna mukabil 80 civarında semt bulunmaktadır.¹⁵ Fatih mahalle sayısı itibarıyla İstanbul’un 1/10’unu, daha kesin bir ifadeyle %75’ini teşkil etmektedir. Semt sayısı itibarıyla ise 1/5’ini, %200’ünü teşkil etmektedir. Mahalle başına semt sayısı İstanbul genelinde 0,5

¹⁴ Burada ancak yaklaşık bir rakam verilebilmesinin sebebi, semt sayı ve sınırlarının kesin olmamasıdır.

¹⁵ Semt idari değil salt sosyal bir birim olduğundan, semt sayısı konusunda kesin resmi bir bilgi yoktur. Biz de bu konuda toplumsal uzlaşımı temsil ettiği varsayılacak İstanbul Ticaret Odası ve Wikipedia verilerini birleştirme yoluna gittik ve İskenderpaşa Mahalle Muhtarı Fikret Sarial ile yaptığımız görüşmeden yararlandık. Ayrıca Taşkasap ya da Etemyedanı gibi bugün kullanılmayan semt isimlerini eledik. Buradaki sayının çokluğu Suriçi’ndeki nüfus kadar sosyal hayatın da ne kadar yoğun olduğuna ilişkin bir işaret olarak yorumlanabilir.

iken, Fatih ilçesi özelinde bu “semt yoğunluğu” rakamı 1,5’a, yani İstanbul genelinin üç katına çıkmaktadır. Buna karşılık daha yeni yerleşim birimlerinde farklı bir hayat tarzı ve şehir planlama yaklaşımı hakim olduğu için, bu tarz meydanlıklar ve hayat merkezleri daha seyrek olarak oluşmakta; insanlar yaşadıkları yerleri çoğunlukla idari bölümlenmeyi esas alarak isimlendirmekte, mahalleden farklı olarak semtler oluşmamaktadır. Semt yoğunluğu ile “mahalle hayatı” arasında pozitif korelasyon ilişkisi varsayılacak olursa, İstanbul’da Fatih, Fatih’te ise İskenderpaşa Mahallesi’nin mahalle hayatının görece yoğun yaşandığı yerlerden biri olduğu söylenebilir.

Tablo 1. İstanbul, Fatih ve İskenderpaşa’nın Semt Yoğunlukları

Yer	İstanbul ili	Fatih ilçesi	İskenderpaşa mahallesi
Semt Yoğunluğu	0,5	1,5	3-7

İskenderpaşa Mahallesi’nde ilk bakışta ayırt edilebilen semtler Sofular, Kızıtaşı ve Horhor’sa da bunlara Aksaray, Yeşil Tekke, İskenderpaşa ve Balıpaşa da ilave edilebilir. Böylece “semt yoğunluğu” İskenderpaşa’da Fatih ortalamasının iki ila dört katına kadar çıkmaktadır.

İskenderpaşa Mahallesi’ndeki esnafa bakıldığında büyük bir çeşitlilikle karşılaşılmaktadır. Gıda sektöründe iş yapan yoğurtçu, yufkacı, kasap, tavukçu, manav, bakkal, kuruyemişiçi, şarküteri, doğal gıdacı, yöresel gıdacı; lokanta, restoran, kafe, çay ocağı, kahve/kıraathane, fırın, pide fırını, börekçi, karadeniz pidesi, köfteci, işkembeci, paçacı, dönerci, tavuk çevirmeci, çiğköfteci, kebabçı, ciğerci, felfelci, pastane, muhallebici, dondurmacı, baklavacı gibi esnaf var. Mahallete ayrıca araba tamircisi, araba lastikçisi, anahtarcı, ayakkabı tamircisi, yazar kasacı, taksici, terzi, yorgancı, tuhafiyeci, züccaciye, temizlik malzemeleri satıcısı, parfümcü, plastik eşya satıcısı, ambalajcı, elektrikçi, sıhhi tesisatçı, plastik doğramacı, koltuk döşemecisi, marangoz, nalbur, ozalit baskıcı, internet kafe, berber, hamam, eczane ve emlakçı gibi esnaf da bulunmaktadır. Bu yerleşik esnaf dışında, mahalle içinde ve çevresinde hareket halinde olan yahut belli periyotlarla belli sokaklarda duran seyyar satıcılar da lüks zerzevat, lüks meyve, balık, süt ve kağıt/plastik bardak gibi ürünler satmaktadır. İskenderpaşa Mahallesi Muhtarı Fikret Sarıal’ın deyişle “mahalle esnafı” kadrosu içinde neredeyse tek eksik turşucudur. O da hemen komşu mahallenin sınırlarına girilir girilmez karşımıza çıkmaktadır (F. Sarıal, kişisel iletişim, 22 Ağustos 2016).

Araştırmada İskenderpaşa Mahallesi’nde bulunan “Kambur Mustafa Paşa”nın seçilmesi, bu semtteki küçük esnafın yoğunluğu ve çeşitliliği kadar istikrarı da etkili olmuştur. Semtteki esnafın çoğunluğunun iktisadi ve toplumsal değişmeler karşısında faaliyetlerini istikrarlı bir şekilde devam ettirdikleri, semtte 15 seneden fazla süredir faaliyetlerini sürdüren 30 kadar esnaf bulunduğu görülmektedir. Semtin seçiminde ayrıca araştırmacının 15 seneyi aşkın süre burada oturmasının da rolü olmuştur.¹⁶

16 Bundan murat, hazır bir katılımlı gözlem toplamını kullanma kolaylığı sağlamasıdır. Daha önceden tanışılan esnafa yapılan görüşmelerde, daha önce yanlarında geçirilen vakitler, araştırmacının zihninde belli soruların doğmasına imkan vermiştir. Bu sorular netleşmeden önceki teşriki mesailer tam olarak katılımlı gözlem sayılamazsa da, soru formasyonuna katkısı nedeniyle önemlidir. Bu semtin tercihinin getirdiği bir kısıtlama ise söz konusu tanışıklığın, mülakat yapılan esnafın konuşurken kendisini komşuluktan kaynaklanan sebeplerle tam anlamıyla rahat hissedememesi ihtimalidir. Öte yandan yapılan görüşmelerde bu tarz bir etkinin yönlendirici olduğuna ilişkin herhangi bir işarete rastlanmamıştır.

5. Yöntem ve Örneklem

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi esas alınmış ve mahalle muhtarının yanı sıra semtte en az 15 senedir faaliyetlerini sürdüren 11 esnafla yaklaşık birer saatlik derinlemesine görüşmeler yapılmıştır, bunlardan 8'inin ses kaydı alınmıştır. Bu esnaflar Yufkacı, Karadeniz Pidecisi, Pastacı, Emlakçı, Ayakkabı Tamircisi, Araba Tamircisi, Lastikçi, Bakkal, Camcı, Terzi ve Kuru Temizlemeci'dir.¹⁷ Hepsi erkektir. Görüşmelerde esnafın bu semtte faaliyette buldukları 15 yılı aşkın süre zarfında yaşadıkları değişimlere ve bu değişimler karşısında geliştirdikleri taktiklere odaklanılmıştır. Ayrıca çeşitli vesilelerle dükkanlarda vakit geçirilerek katılımlı gözlem yapılmıştır. Aynı zamanda araştırmadan sonra da çeşitli aralıklarla esnafa uğranarak sohbet edilmiştir. Bu temasın kurulmasında söz konusu esnafla önceden sahip olunan tanışıklık ve güven ilişkisi büyük kolaylık sağlamıştır.

6. "Esnaflık Bitti" Mi? İş Kollarının Tasnifi

Küçük esnafın değişen sosyo-ekonomik koşullara ayak uydurma ve esneklik, bir başka deyişle toplumsal rezilyans kapasitesine¹⁸, imalat, ticaret ve hizmet olmak üzere üç farklı sektörden hangisinde veya hangilerinde faaliyet gösterdikleri açısından bakılabilir. Örneğin bir yufkacı yufkayı genellikle kendi imal ederken, bakkal ticaretle uğraşır ve ayakkabı tamircisi ise müşterilerine bir hizmet sunar. Buna karşılık çoğu zaman bir esnaf iki alanda birden at koşutur. Örneğin bir yufkacı imalatın yanı sıra tedarikçisinden hazır olarak temin ettiği un ve peynirin ticaretini de yapabilir. Ya da bakkal, ticaretin yanında isteğe göre ekmek arası yiyecekler hazırlayıp satarak bir imalat da yapmış olur. Yahut ayakkabı tamircisi ayakkabı bağcığı, boya ve cila satarak bir yandan ticarete girebilir. Bazı durumlarda ise bir esnaf bu üç sahada birden faaliyet gösterebilir. Örneğin bir pideci, kendi imal ettiği pideleri dükkanındaki masalarda oturan müşterilere, hazır aldığı cam şişe ayrılanla birlikte servis ettiğinde hem imalat, hem hizmet, hem de ticaret yapmış olur.

Üç sektör şeklindeki bu ayrımın ötesinde, her esnaf daha spesifik olarak bir veya birkaç iş kolu bünyesinde faaliyet gösterir. Ayakkabı tamiri, araba tamiri, bakkallık vb. iş koluna örnek verilebilir. Küçük esnafın faaliyet gösterdiği iş kolları incelendiğinde, genelde bu iş kollarının ölen veya "sıfır talep"e doğru hızla gerileyen alanlar olmadıkları görülür. Fakat bütün iş kollarındaki esnafın durumu da aynı değildir. Dolayısıyla esnafın ekonomik ve sosyal değişime karşısında geliştirdiği tepkileri daha iyi analiz edebilmek için iki kıstası esas alarak bir iş kolu tipolojisi çikarmak yararlı olacaktır:

- iş kolunun hacminin büyüyüp büyümediği
- büyük aktörlerin iş koluna girip girmediği

Bir iş kolu toplumsal talebin artması sonucunda büyüyebilir. Buna karşılık yeni bir teknolojinin insan emeğini ikamesi sonucunda bir iş kolu tamamen ortadan kalkabilir. Büyük aktörlerin iş kolu tercihlerinin rasyonelite ve kârlılık zemininde gerçekleştiği varsayılacak olursa, büyük aktörlerin daralan iş kollarında ısrarcı olmaları ya da genişleyen iş kollarından geri durmaları gerçekçi olmayacaktır. Yine de, şu dört ihtimalin her biri çeşitli sebeplerle bir şekilde mümkün olabilir: (1) Bir iş koluna olan toplumsal talep artmakta veya en azından azalmamakta ama büyük aktörler çeşitli nedenlerle bu iş koluna yönelmemektedir. (2) Bir iş kolu büyümekte ve büyük

17 Makale boyunca bu esnaf isimleri büyük harfle kullanıldığında görüşme yapılan esnaflar kast edilmektedir.

18 "Dayanıklılık esneklik" şeklinde tercüme edilen bu kavramın sosyal bilimlere uygulanmasının vaat ettikleri ve sınırlılıklarına ilişkin beşeri coğrafya alanından bir katkı için bkz. (Keck ve Sakdapolrak, 2013)

aktörler bu iş koluna girmektedir. (3a) İş kolu daralmakta, büyük aktörler bu iş kolundan çekilmektedir. (3b) İş kolu daralmakta fakat büyük aktörler buna rağmen iş kolunda faaliyet göstermeyi sürdürmektedir. Şimdi ayrı ayrı çok geniş malzemeye sahip olmadığımız için son iki ihtimali birleştirerek bu ihtimallere denk düşen iş kollarını, bulgularımız arasından seçtiğimiz örnekleri de işin içine katarak, sırasıyla ele alabiliriz.

6.1. Genişleyen ve Büyük Aktörlerin Girmedığı İş Kolları

Berber, Lastikçi ve Pastacı'nın temel örnekler olarak öne çıktığı bu ihtimal, küçük esnafın hayatta kalması açısından en elverişli ihtimal gibi görünmektedir. Berberlik bir iş kolu olarak daralmamakta ve herhangi bir teknoloji ya da büyük aktör tarafından ikame edilmemektedir. Lastikçi'ye göre lastikçilik, arabalar asfaltın üzerinde gitmeye devam ettikçe yaşayacaktır. Üstelik araba kullanımını artmaktadır. Ayrıca ilgili yasal düzenlemelerin yapılması ve refah seviyesinin yükselmesi ile kış lastiği-yaz lastiği kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Fakat örneğin, sıfır lastik satışının sadece büyük satıcılar tarafından büyük merkezlerde yapılacağı şeklinde kanuni bir düzenleme yapılacak olursa, mahallelerdeki tali bayilerin yaşamaları söz konusu olamaz. Yine Pastacı da kendi iş kolunun genişlediğini, buna mukabil büyük aktörlerin iş koluna pek girmediğini, dolayısıyla mahalli pastanelerin şansının yüksek olduğunu belirtmektedir.

6.2. Genişleyen ve Büyük Aktörlerin Girdiği İş Kolları

Karadeniz Pidecisi, Bakkal ve Emlakçı'nın örnek verilebileceği bu ihtimal, riskli ama hayatta kalmanın da mümkün olduğu bir resim vermektedir. Dışarıda yemek yeme davranışının yaygınlaşması ve nüfus yoğunluğunun artmasıyla, gıda sektörü belli bir genişleme göstermektedir. Bu tür iş kollarında iş hacminde bir azalmadan ziyade artma olduğu söylenebilir. Bu da büyük aktörlerin iştahını kabartmaktadır. Genişleyen iş kollarında büyük aktörlerin sahaya girmesi sonucu bu iş kollarındaki esnafın tamamen ölmesinden ziyade, yeni bir şekillenme ve iş bölümü oluşmaktadır. Büyük aktörlerin iş kolunu ele geçirme eğilimleri karşısında, esnafın çeşitli farklılaşmalarla kendilerine bazı özel alanlar açmaya çalıştıkları görülmektedir.

Yine bakkalcılık hazır gıda ve ürün tüketiminin artışına paralel olarak esasen genişleyen bir iş koludur. Nitekim büyük holdingler, bu yüzden zincir mağazalarla bu iş koluna girmektedir. Aynı şekilde Emlakçı, büyük şirketlerin satış elemanlarının işlerinin büyük ölçüde azalmasına sebep olduğunu aktarmıştır. Veya büyük konfeksiyon zincirleri/devleri, tek şubeli konfeksiyonların alanını daraltmakta, çeşitli çözüm arayışlarına girmelerine, örneğin yeniden el yapımına yönelmelerine sebep olabilmektedir. Örneğin lokantacılık iş kolu da büyük aktörlerin, zincir firmaların dahil olduğu bir alandır.

6.3. Daralan İş Kolları

Bazı iş kolları da vardır ki, hayat tarzı ve tüketim alışkanlıklarının dönüşmesi ile daralmıştır. Ayakkabı Tamircisi, Yufkacı, Kuru Temizlemeci ve Terzi bu ihtimale denk düşen iş kolu mensuplarıdır. Örneğin Ayakkabı Tamircisi herkes suni deriden yapılmaya ayakkabı giyer ve tamir ettirmeyip yenisini alırsa, yahut çok kaliteli markaların deri ayakkabılarını garanti süresince kullanacak olursa, tamir işinin tamamen biteceğini belirtmektedir. Yine Kuru Temizlemeci her bayramda ve mevsim dönümünde yeni ceket alan bir tüketici tipi piyasaya egemen olduğunda, işlerinin biteceğini dile getirmektedir.

Yufkacılık iş kolunun daralması-genişlemesi anlamında daha karmaşık bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Yufkacı artık evde börek yapanların sayısının azaldığını söylemektedir. Şüphesiz bu

davranış değişikliği yufka satışlarını olumsuz etkilemektedir. Buna mukabil evde kendisi yufka açanlar dışarıdan yufka almaya başlamakta, bu ise yufka satışlarını artırmaktadır. Vakumlu paketli uzun ömürlü market yufkalarını tercih de yufka satışlarını olumsuz etkilemektedir. Öyleyse bu gibi iş kollarında aşağı doğru eğri henüz sifıra ulaşmamakta, belli bir azalmadan sonra bir seviyede sabit kalmakta, adeta ve yeni bir denge kurulmaktadır. Örneğin “doğala dönüş” veya “lezzet avcılığı” gibi trendler sonucunda el yapımı kaliteli günlük yufka talep edenler tekrar artış göstermektedir. Ayrıca esnafın bazı girişimleri kazanç seviyelerini geçimlerini temin edecek asgari bir limitin üstünde tutma konusunda aktif bir rol oynamaktadır. Ayrıca büyük aktörlerin daralan iş kollarına girme konusunda isteksiz olması da esnafın alanını genişletebilmektedir.

Yufkacı ile Terzi’yi bu açıdan karşılaştıracak olursak, dikim terziliğinin konfeksiyon karşısında gerilediğini ve tek başına dayanamayıp büyük ölçüde tamir terziliğine dönüştüğünü görüyoruz. Dikim terziliğinin azalması, konfeksiyonda imal edilen ucuz elbiselerle terzi tarafından dikilen elbise arasındaki farkın müşteriler tarafından önemsenmemesi veya aradaki fiyat farkına değmeyeceğinin düşünülmesi ile ilgilidir. Dikim terziliği tamamen ölmüyorsa bunun sebebi, bu iş kolunu finanse edebilecek zengin kesimlerin varlığını sürdürmesi ve bu tür kıyafetleri talep etmesi ile yakından ilgilidir. Dikim terziliği iş kolundaki bu daralma, makina yufkası ile el yufkası, vakumlu yufka ile günlük yufka, katkı maddeli yufka ile sütlü yufka arasındaki farkların müşteri tarafından önemsenmesi durumunda el yapımı yufka imalatı için de söz konusu olabilecektir.

Daralan bir iş kolunun tamamen ortadan kalkmayıp daha düşük seviyeli yeni bir denge durumuna kavuşmasının altındaki etkenlerden biri, fabrikasyonla el yapımı arasındaki farkı ayırt edebilen ve finanse etmeye istekli tüketicilerin varlığıdır. Yeme-içme alışkanlıkları bağlamında “sağlıklı olma kaygısı” ve “beden formu kaygısı” gibi gerekçeler de yönlendirici olabilmektedir. (Akarçay ve Suğur, 2015, s. 24) Örneğin “lezzet avcılığı” trendi, el yapımı günlük sütlü yufkaya talebin belli bir seviyeden daha aşağı düşmemesine katkı sağlamaktadır. Ama diyelim daha radikal bir evde üretim trendi Yufkacı’nın mevcudiyetini sürdürmesine aksi istikamette bir etki yapabilecektir. Yahut “doğala dönüş” trendinin orta sınıf zemininde yaygınlaşması, suni deriye karşı gerçek deri ayakkabı tüketimini desteklemekte, bu da Ayakkabı Tamircisi’nin ayakta durmasına katkı sağlamaktadır.

Bu tüketim alışkanlıkları ve trendlerin farklı sosyo-ekonomik statü (SES) grupları arasındaki farklı yaygınlıkları, bu grupların kentsel mekan tercihleri de hesaba katıldığında mekânsal bir boyut kazanmaktadır. Örneğin üst-orta SES’in Fatih’in semtlerini terk edip güvenli sitelere gitmesi; alt-orta SES’in alt sınıflaşması ve alım gücünün azalması, alışveriş tercihlerinde salt ekonomik akıl yürütmeyle hareket etmeye zorlanması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi; üst-orta SES’e hitap eden ürün ve hizmet yelpazesinin genişlemesi gibi değişkenler farklı esnaf gruplarının kentin farklı semt ve bölgelerinde hayatta kalma şanslarını etkilemektedir.

7. Bulgular ve Tartışma: Küçük Esnafın Üç Taktiği

İskenderpaşa Mahallesi Muhtarı Fikret Sarıal, mahallede iki eski işletmenin kapandığı bilgisini vermiştir. Bunlar yaklaşık olarak 1960-2015 yılları arasında çalışan bir şarküteri ile yine yaklaşık 1975-2010 arasında mahalleye hizmet veren bir manavdır. Şarküteri mal sahibidir ve ekonomik sıkıntılar sonucunda değil, kendi isteğiyle kapatmıştır. Manav ise işletme sahibinin yaşlılığı sebebiyle kapanmıştır. Mahallede halen çok sayıda manav faaliyetini sürdürmektedir.

Mahalledeki bazı boş dükkanlarda çeşitli girişimler yapılmakta, bunların bir kısmı tutarken, bir kısmı da tutmamaktadır. Buna karşılık mahalledeki eski esnafın daha kolay ayakta kaldığı görülmektedir. Bir müdavim kitesinin mevcudiyetinin bunu kolaylaştırdığı söylenebilir. Eski

esnafın hayatta kalmasında bazı yapısal faktörler de etkili olmaktadır. Bunlardan biri dükkan sahibi olmaları dolayısıyla kira giderlerinin olmayışı ya da eski kiracı olmaları dolayısıyla kira giderlerinin “yeni kiracı”lara göre az olmasıdır. Ayrıca eski esnaf bazı durumlarda, müşterilerini kaybetmesine yol açacak kadar uzak olmayan ve kirası daha düşük bir dükkan bulup mahalle içinde yer değiştirebilmektedir. Ayrıca bazı esnafın işçi maliyetlerini azaltmak amacıyla, çırak çalıştırmak yerine aile fertlerinden yardım aldığı görülmektedir. Esnaf değişen müşteri profiline hitap edecek bazı değişikliklere gitmekte, örneğin Suriyeli Arap müşterilerin artışı karşısında cama Arapça yazılar asmakta yahut Arapça bilen çırak almaktadır.

Küçük esnafın çalışma hayatına baktığımızda çerçeveyi çizen dışsal, siyasi ve iktisadi etkenlerin yanı sıra içsel faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir. Bunların başında da esnafın işini yürütmesinin üç boyutu gelmektedir: zanaat, ilişkiler ve ekonomi/bürokrasi boyutu. Bir esnafın varlığını sürdürmesi için hem bu boyutların her birinde asgari bir seviyeyi tutturması hem de aralarında bir denge kurması gerekmektedir. *Zanaat boyutundan*, bir yufka imalatçısının yufkasının iyi olup olmadığı, bir bakkalın iyi malları seçip seçmediği, bir garsonun müşteriye iyi bir şekilde hizmet edip etmediği anlaşılmalıdır.

İlişkiler boyutu da bir esnafın sadece müşterileri ve mahalleliyle değil; tedarikçi, komşu esnaf, meslektaş esnaf, mal sahibi ve ortak gibi aktörlerle de geçimini ifade eder. Bu boyut özellikle hizmet sektöründe müşteriyle ilişkiler biçiminde işin zanaat boyutuyla iç içe geçerek öne çıksa bile, diğer sektörlerde de önem arz etmektedir. Örneğin bir esnafın tedarikçileriyle iyi geçinmesi olası ödeme gecikmelerinde esneklik sağlanmasına yardımcı olabilecektir.

Ekonomi/bürokrasi boyutu ise, muhasebenin tutulması, vergilerin zamanında ödenmesi, gerekli beyanların gerektiği şekilde verilmesi gibi işlerin takibi sonucunda geçimin temin edilmesini garanti altına alır. Bu üç alanın birinde çok iyi olmak çoğu zaman yeterli olmaz. Örneğin bir yufkacı, yufka yapma ustalığı çok iyi olsa da, müşterilere kötü davranırsa yufkasını satamayabilir veya faturaları zamanında ödemezse iş kesintiye uğrayabilir.¹⁹

15 yılı aşkın süredir faaliyetlerini sürdüren esnafın yapılan derinlemesine görüşmelerin sonucunda bunların Sennett’in “zanaatkarca çalışma” dediği şekilde bir hayat sürdürükleri; savundukları şeyin kendileri ve kendi toplumsal sınıfları kadar, içinde gömülü vaziyette bir ahlaki barındıran “zanaatkarca hayat” da olduğu görülmektedir. Böylece küçük esnafın kendini savunma ve varlığını sürdürme çabası kimi zaman “zanaatkarca hayat”ın savunusu hüviyetine bürünmektedir. Bu ikisinin yine de ayrı şeyler olduğunu akılda tutarak, küçük esnafın toplumsal değişimler karşısında geliştirdiği cevapları incelediğimizde, de Certeu’cü anlamda üç farklı “taktik” teşhis etmemiz mümkün olmaktadır.

Küçük esnaf toplumsal değişmeye kendi çalışma ve iş tutuş şeklinde bazı şeyleri muhafaza ederek bazı şeyleri de değiştirerek karşılık vermektedir. Bu değişme kararları ise kimi zaman müşteri taleplerinin yönlendirmesiyle, kimi zaman da iş kolundaki yeniliklerin araştırılmasıyla verilmektedir. Ayrıca aynı iş kolunda çalışan meslektaşlarla ilişki ve karşılıklı dükkan ziyaretleri ve sohbetler de bu yeniliklerin uygulamaya geçirilmesinde etkili olabilmektedir.

19 İşin bu üç boyutunun koordinasyonunun yanı sıra, “küçük işletmelerin hayatta kalması” (*small business survival*) işletme bilimi bünyesinde yönetim organizasyonu bilim dalı tarafından geniş çaplı olarak ele alınmaktadır. Bu konudaki literatür için bkz. (Bates, 1990; Bush, 2016; Carlisle ve Flynn, 2005; Flynn ve Luodan, 2002; Kalleberg ve Leicht, 1991; Koyagialo, 2016; Modilim, 2016).

7.1. İşkolu Sınırları Dahilinde Hizmet/Ürün Portföyünü Genişletme

Lastikçi daha önceleri yama işiyle uğraşıp ikinci el lastik satışı yapıyorsa da, bu iki işin azaldığını fark ettiğinde, semtin sosyo-ekonomik seviyesine uygun bir lastik firmasıyla birinci el satış için tali bayilik anlaşması imzalamıştır. 2002'de bu geçişi gerçekleştiren Lastikçi babasının bu geçişe karşı çıktığını, fakat o dönemde geçmeseydi, sonradan bu şekilde tali bayilik alma imkanının olmayacağını belirtmiştir. Lastikçi ayrıca zaman içinde müşteri talepleri ve yeni teknolojilerin çıkmasıyla maddi imkanlarını zorlayarak jant satmaya, lastiklere nitrojen basmaya, müşterilerinin kış/yaz lastiklerini depolamaya başlamıştır. Ayrıca bu işleri araba alış veriş ile desteklemektedir.

Plastik Doğramacı, cam takma, alüminyum doğrama ve plastik doğramanın yanı sıra korkuluk ve çerçeve işine de girmiştir. Burada dikkati çeken husus, müşteri talebinin kısa sürede bu alan genişlemesine sebep olması ve doğallığında işkoluna yakın alanlarda bir genişleme yaşanmasıdır. Kuru Temizlemeci de en başta sadece ütü ve kola hizmeti ile dükkanı açmış, başlarda aldığı kuru temizleme işlerini tanıdığı fabrikaya fason yaptırırken, zaman içinde kendi kuru temizleme makinesini almıştır. Böylece kuru temizleme işindeki kar marjını artırması mümkün olmuştur.

Bakkal da kahvaltılık malzemeleri kullanarak ekmek arası sandviç hazırlamakta, yazın çabuk bozulduğu için sadece kışın dükkandaki küçük tüpte yumurta haşlamaktadır. Ayrıca yaptığımız görüşmede Bakkal, yeri müsait olsa tost da yapmak istediğini fakat dükkanın darlığı sebebiyle bu işe girişemediğini belirtmiştir. Sadece güveç ve kır pidesi satan bir pidecinin, satışların azalması karşısında ürünleri arasına, başka bir imalatçıdan satın aldığı Boşnak böreği ve su böreği gibi çeşitleri eklemesi de bu duruma örnek verilebilir. Belki kar marjı düşüktür ama öte yandan iş kalemleri arasına yeni bir imalatın eklenmemesi çalışanların iş yüklerinin artmamasını sağlar. Cam şişe ayran yerine kar marjı daha yüksek olan açık ayran konması ise işgücünü artıracak bir değişimdir. Bir bisiklet tamircisinin bebek arabası tamiri de yapması ve bunu duyurması bu duruma verilebilecek başka bir örnektir.

Semtte görüşülen Karadeniz Pidecisi de memleketi Giresun, Tirebolu'dan getirdiği tereyağı, peynir, Çaykur 42 no'lu Tirebolu Çayı, fındık çeşitleri, fındık ezmesi, Kebir marka peynir çeşitleri, taflan (karayemiş) ve fasulye turşusu satmaktadır. Muhallebici-Yoğurtçu ise süt tatlıları, baklava, ekmek kadayıfı gibi tatlıların yanı sıra yoğurt çeşitleri, açık süt, peynir, zeytin, yumurta gibi ürünler de satmaktadır. Ayrıca glikoz şerbeti karşısı duyarlılığa dayanarak, Torku Şeker kullandığını belirten bir yazı asmış, ayrıca Torku'nun bazı kahvaltılık ürünlerini de ürün portföyüne eklemiştir. Benzer şekilde bazı kuaförler jöle, tarak, fırça hatta çorap; bazı anahtarıcılar kilit vb. standart ürünlerin yanı sıra oda spreyi, kapı izolasyon bandı, tornavida; bazı kebaçılar ise pul biber/isot ve nar ekşisi gibi tamamlayıcı ürünler satmaktadırlar.

İşkolu sınırlarını zorlama, iş kolu içi veya dışı ürün/hizmet yelpazesini zenginleştirme sırasında bazı problemler de ortaya çıkabilmekte, bazı durumlarda bu tür girişimler ters etki yapabilmektedir. Bunların biri komşu esnaf arası dayanışma ağlarının zedelenmesidir. Yufkacı tarhana ve bakliyat satışı yapmakta, komşusu olan Manav da aynı şekilde ürün portföyüne bakliyatı eklediğinde problem olmakta ve komşuluk ilişkileri zedelenebilmektedir.

Yine ürün yelpazesini geliştirmeye ilişkin bir diğer riskli husus da, verilen hizmetle ticareti yapılacak ürünün kalite seviyesinin birbirini tutup tutmadığıdır. Belli bir kalite seviyesini tutturmuş olan Yoğurtçu, dışarıdan hazır alıp sattığı ürünlerde de aynı kaliteyi gözetmeye dikkat etmektedir. Aksi halde ürün/hizmet çeşitlenmesiyle karını artırmaya çalışırken kendi marka değerine zarar verip müşterisini kaybetmesi de olasıdır. Bir başka sorun da sonradan girilen bu ticaret alanında uyanacak esnaf imgesinin esas iş kolundaki faaliyetin müşteri tarafından algılanışını

olumsuz etkilemesi ihtimalidir. Örneğin bir berber tıraşla ilgili bir elektronik ürünü çok fazla kar koyarak satmaya kalktığında ve bu yüksek kar oranı fark edildiğinde müşteriler nezdinde bir güven kaybına yol açabilir. Yine bir berber tarafından, işkolunun tamamen dışında kalan, tecrübe edilmemiş veya kalite seviyesi takdir edilemeyen bir ürün (örneğin yöresel bir bal) müşterilere sunulduğunda bu ürünün kötü çıkması, müşteri nezdinde, esas faaliyet alanı olan berberlik sahasındaki kalitesine gölge düşürebilir.

Yine bu başlık altında ele alınabilecek bir taktik de esnafın açılış kapanış saatlerini yeniden düzenlemesidir. Örneğin Bakkal, hemen karşısında bir süpermarket zincirinin şubesi açıldığında, açılış saatini söz konusu süpermarketin açılış saatinin yarım saat gerisine çektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde, kapanış saati de ileri çekilerek süpermarket kapandıktan sonra gelen müşterilere hizmet verilebilmektedir. Böylece esnafın, çalışma saatlerini büyük aktörleri tamamlayacak şekilde düzenledikleri ve günün onlardan arta kalan saatlerine odaklandıkları görülmektedir.²⁰

Hizmet/ürün portföyünü genişletmenin bir başka görünümü de daha makro hukuki, iktisadi ve toplumsal değişmeler karşısında esnafın işkolu içi dönüşümlere ayak uydurması ve geçişleri yakalaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Terzi 2005'e kadar sadece pantolon ve etek dikimi yapıyorken, bu tarihten sonra tamir terziliğine de başladığını belirtmektedir. 1995'ten itibaren dikim terziliğinin azalması sonucu daha önce hiç yapmadığı halde, iş koluna çok yakın olan ve ustalık alanına giren tamir terziliğine başladığını dile getirmiştir. Bunu kendi iş kolu içinde bir gerileme olarak gördüğü de anlaşılmaktadır.

7.2. Müşteriye Özel Butik Hizmetler/Ürünler Geliştirme

İş kolunun küçülmediği ama büyük aktörlerin küçük aktörlerin paylarını daralttığı alanlarda, esnafın sağladığı bazı hizmetler müşteriler tarafından tercih edilmesini sağlamaktadır. Bunlar birebir samimi güven ilişkisi, emanet bırakma-alma, veresiye, eve servis, zaman ayırma, sohbet, yiyecek içecek ikram etme, semt içi haberleşme işlevi, tercihe/siparişe göre ürün getirme gibi noktalarda düğümlenmektedir. Zincir mağaza çalışanlarının boş vakitleri, yetkileri, semtteki kalıcılıkları ve semt aidiyetleri daha sınırlıyken, bu hususiyetlere görece daha fazla sahip olan esnaflar müşterilerine bu tür ikame edilemez hizmetler sunarak onları kaybetmemeyi veya kendilerine bağlamayı başarabilmektedir.

Örneğin herhangi bir zincir mağazanın kasiyerine anahtar bırakma davranışı, bakkala anahtar bırakma davranışı kadar yoğun değildir. Örneğin Bakkal, yaptığımız görüşmede kasasında komşulara ait ona yakın emanet anahtar bulunduğunu belirtmiştir. Böylece emanetçilik esnafın müşterilerine ücretsiz sunduğu hizmetlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kimi zaman Bakkal'ın kısa süreli çocuk bakım hizmeti de verebildiği görülmektedir. Bakkal'ın zincir mağazalarda bulunmayan diğer hizmetleri ise siparişi sepete koyma, çırakla eve gönderme, sipariş dağıtma ve belki de en önemlisi veresiye satış hizmetidir. Veresiye satış, hem müşteriyi maddi olarak rahatlatmakta, hem de alışverişlerinde Bakkal'a bağlanmasını sağlamaktadır.

Katılımlı gözlemler sırasında Araba Tamircisi'nin, müşterilerine çayın yanı sıra kahve, limonata, tost vb. pek çok yiyecek ve içecek ikram ettiği görülmüştür. Bu ikramlara, müşterinin işlerinin gidişatının, kendisinin ve aile fertlerinin sağlık durumlarının konuşulduğu sohbetler eşlik etmektedir. Böylece müşterilerle Araba Tamircisi arasında güven ve samimiyete dayalı süreklilik arz eden

20 Gerek süpermarketlerin sanal market/online mağazalarının gerekse "getir", "iste gelsin" gibi motorlu kurye ile 24 saat hızlı hizmet veren işletmelerin coğrafi yaygınlığının ve popülerliğinin artması bu taktiği boşa çıkarabilir. Bu yönde bir tüketici davranışı değişikliği gerçekleşirse bakkalların bu yeni döneme adaptasyon için nasıl bir taktik geliştirecekleri de gelecekteki bir araştırmanın konusu olabilir.

bir ilişki kurulmakta; müşterilerin arabalarıyla ilgili büyük bir sorun olmadığına da, ufak tefek aksaklıklarla ilgili danışmak veya yardım etmek için, ya da bazen sırf sohbet etmek ya da kafa dağıtmak için bu mekana uğradığı görülmüştür. Böyle bir hizmetin, servis elemanlarının sürekli değiştiği bir yetkili serviste verilemeyeceği açıktır. Böylece esnaf müşterilerine günlük koşturmacada bir mola yeri hizmeti sunmakta, sohbet arkadaşlığı ve dertleşme imkanı vermektedir.

Bununla yakından ilgili bir başka ikame edilemez hizmet de, sohbetlerin içeriğinde ortaya çıkmaktadır. Esnafın semt içi haberleşme ağlarının merkezi düğümlerini teşkil etmektedir. Semt sakinleriyle ilgili haberler, esnaflarda birikmekte ve bunların bir kısmı belli seçimlere tabi tutularak müşteriler aracılığıyla tekrar semte dağılmaktadır. Kendi oturdukları semtin çalıştıkları semtten farklı olması ve semt dışından gelen müşterilerin varlığı sayesinde ise semtin semt dışı ile ilişkilerine, bir başka deyişle semtler arası ilişkilere de katkı sağlamaktadır.

Esnaf müşterilerine kimi zaman kişisel danışmanlık, sosyal sermaye genişletme ve kişiler arası bağlantı kurma hizmeti de vermektedir. Örneğin güvenilir bir tamirci arayan bir semt sakinleri bunu en yakın gördüğü iş kolunda çalışan tanıdığı esnafa sorup öğrenebilmektedir. Ayrıca tanıdığı esnaf müşterisini diğer esnaflarla tanıştırmakta, çevresini genişletmesine imkan vermektedir.

Esnafın varlığını sürdürmesine katkı sağlayan bir başka husus kimi durumlarda hız ve pratikliğin çok yüksek olmasıdır. Zincir mağazaya girip dolaşmak ve sıra beklemek yerine bazı müşteriler bazı durumlarda Bakkal'ı tercih edebilmektedir. Ayrıca Bakkal da mesai saatlerini özellikle zincir mağazaların kapalı olduğu saatleri karşılayacak şekilde düzenleyerek zincir mağazaların kapalı olduğu saatlerdeki müşterileri kaçırmamaya çalışmaktadır. Ayrıca bürokratik gerekliliklerin azlığı da esnafın tercih edilmesine sebep olabilmektedir.

Kişiyeye özel hizmet başlığı altında değerlendirebileceğimiz bir husus da, Bakkal'ın stok bulunduracağı ürünleri belirlerken yaptığı seçimdir. Görüşülen Bakkal, yer darlığı sebebiyle geniş bir bakkal dükkanında veya standart bir süpermarkette bulunan ürünlerin en fazla üçte birini bulundurabildiğini belirtmiştir. Örneğin en fazla iki deterjan markasını dükkanında tutabilmektedir. Burada yapılan seçimde Bakkal gedikli müşterilerin marka tercihlerini esas alabilmekte, onun tercih ettiği ürünü getirebilmektedir. Bakkal'ın, istediği markayı getirmesi ve kendisine özel olarak bu hizmetin verilmesi müşteriyi dükkana bağlayabilmektedir.

7.3. Dayanışma Ağlarını Güçlendirme

Esnafın ekonomik zorluklar karşısında direncini artıran önemli bir etken de dayanışma ağlarıdır. Akrabalık ve hemşerilik gibi ilişkilerin yanı sıra, esnafın iş dolayısıyla ilişki içinde olduğu aktörler iktisadi dayanışma anlamında önemli bir yere sahiptir. Tedarikçilerle, farklı sektörlerde faaliyet gösteren komşu esnaflarla ve aynı/komşu sektörde çalışan esnafla ilişkiler, tek tek esnafın yıkılmayıp ayakta durmasını kolaylaştıran etkenlerdendir. Nitekim bu ilişkiler kayıtdışı olduğu kadar mahalli (il, ilçe, cadde, bulvar, mahalle...) veya mesleki (kuru temizlemeci, çiçekçi, nakliyecisi, kantinci, gözlükçü, lastikçi...) çok sayıda "esnaf dayanışma derneği"²¹ altında kayıtlı olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Dar anlamda sahamızda bu tür bir dernek bulunmamakla birlikte mahalle sınırları içinde mahalle, meslek ve hemşerilik bileşenlerini eş zamanlı içeren Fatih Sofular Şanlıurfa Kebapçılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'ne rastlanmaktadır.

Bir diğer kayıtlı örgütlenme/dayanışma biçimi olan meslek odalarının aynı veya komşu iş kollarında faaliyet gösteren esnafın ilişkilerini düzenlemesi öngörülmektedir. Fakat görüştü-

21 Mahalli olmanın yanı sıra hemşerilik bileşenini içeren (... İlçesi Karadenizli Esnaflar Derneği gibi) esnaf dernekleri de olabilmektedir.

gümüz esnafı arasında sadece Yufkacı, yufkalarının artacağını fark ettiğinde üye olduğu mesleki örgütü aradığını ve bu problemi söz konusu kurum vasıtasıyla çözdüğünü belirtmiştir. Yufkalar günlük üretildiğinden ve dini bayramların öncesinde yüksek talebe hazırlık amaçlı fazla yufka imal edildiğinden böyle bir problem doğabilmektedir. Fakat Yufkacı'nın durumu bir istisnadır ve görüşülen esnafın çoğu, dayanışmanın mücessem hali olması beklenen bu kurumları birilerinin ikbal davası için yöneldikleri alanlar olarak görmektedirler. Örneğin Em-lakçı bu tür kurumların para kazanmak için kurulduğunu belirtmiş, Bakkal ise oda seçimlerinden önce gelip “bakkalları bölge bölge bir araya getirip ürünleri birlikte daha ucuza tedarik etmelerini sağlayacağız” şeklinde standart bir vaatte bulduklarını, ama oda seçiminden sonra bu vaatlerin tamamen unutulduğunu dile getirmiştir. Genel kanaat bu örgütlenmelerin esnafa hiçbir yararı olmadığı şeklindedir. Bu sebeple esnafın kendi kişisel dayanışma ağlarını kurmaya ve işletmeye yönelmektedirler.

Örneğin Ayakkabı Tamircisi, bazı ayakkabı boyacıları ile temas halindedir ve ihtisaslaşma gerektiren boya işi geldiğinde kabul edip, fason olarak onlara yaptırmaktadır. Bazı esnafın ise bazen müşteriyi doğrudan yakın iş kolundaki meslektaş esnafa yönlendirmektedirler. Aynı şekilde boyacılar da kendilerine gelen ayakkabı tamir işlerini Ayakkabı Tamircisi'ne paslamaktadırlar.

Bazen de bu dayanışma yakın iş kolundan meslektaş esnafa değil, birebir aynı iş kolundan meslektaş esnafa olmaktadır. Örneğin yetiştiremeyeceği kadar iş bir anda gelince Araba Tamircisi, tanıdığı bir başka araba tamircisini dükkanına davet etmiş ve birlikte çalışarak işi yetiştirmeleri mümkün olmuştur.

Kuru Temizlemeci ise kendi iş kolundaki ilginç bir uygulamayı aktarmıştır. İstanbul'un ve Türkiye'nin dört bir yanında aynı isimde ve birbirinden ekonomik olarak tamamen bağımsız, pek çoğu birbirini hiç tanımayan çok sayıda kuru temizlemeci bulunmaktadır. Bunların sayısı İstanbul'da 10 civarında olup Türkiye'de ise 50'yi geçmektedir. Bunlar 1941'de Ankara'da kurulan firmadaki ustanın çırakları ve onların çıraklarından oluşmaktadır. Ustanın izniyle aynı Türkiye'nin dört bir yanında aynı isimle dükkan açmaları mümkün olmuştur. İsim hakkı bir şahsın elindedir fakat o da bu sistemi korumakta, kimseye dava açmamaktadır. Böylece bu marka bir tür güven timsali olmakta, firma sahipleri marka değerine herhangi bir ücret ödemeksizin ulusal çapta bir bilinirliğe kavuşmaktadır.

8. Sonuç

Esnaflığın genel olarak gerilediği kanısının yaygınlığına rağmen, her iş kolunda aynı yönde bir trend yahut hacim daralması yaşanmamakta; bazı iş kolları genişlemektedir. Üstelik bu genişleyen iş kollarının bazılarında büyük aktörler de girmemekte, esnaf için çok elverişli alanlar oluşmaktadır. Başta bu alanlar olmak üzere, küçük esnafın, yürüttüğü faaliyetin *zanaat, ilişkiler ve ekonomi/bürokrasi* boyutlarını gözetmesi nispetinde ayakta kalma kapasitesini artırdığı tespit edilmiştir.

Esnafın sosyal ve ekonomik değişme karşısında üç temel mekanizmayı devreye soktuğu görülmektedir. Bunlardan ilki iş kolu içinde yeni yönlelere kayma, hizmet veya ürün yelpazesinde değişiklik ve komşu alanlara doğru genişleme şeklinde tanımlanabilir. Bununla yakından ilişkili ikinci savunma mekanizması, sadece esnafın sağlayabildiği bazı hizmetleri (sohbet, dertleşme, emanetçilik, birebir samimi güven ilişkisi kurma, bağlantı kurma, tanıştırmaya, hızlı hizmet, haberleşme ağı kurma vb.) belirginleştirmek şeklinde tezahür etmektedir. Üçüncüsü ise hem mal sahibiyle, hem komşu esnafa, hem meslektaş esnafa, hem tedarikçiyle yakın ilişkiler kurup bu dayanışma ağları sayesinde bir güvenlik sahası yaratma yönünde bir girişimdir. Bu üç taktik sayesinde gerek daralan iş kollarında gerekse daralmayan ama büyük aktörlerin hakim olmaya gi-

riştiği iş kollarında esnaf uzun süreli olarak varlığını sürdürebilmekte, daha uzun yıllar hayatta kalmayı garanti altına almaya çalışmaktadır.

Özellikle üçüncü taktik olarak dikkat çektiğimiz dayanışma ağlarını güçlendirme yönelimi içinde, İstanbul'da kentsel yoksullukla baş etme yolları arasında öne çıkan hemşerilik ağlarının yeri ve önemi konusuna dair araştırmamızda herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Gözlemlerimize dayanan bir hipotez olarak, Arap kökenli Siirtli nüfusun belirgin bir yoğunluğa sahip olduğu bu bölgede hemşerilik ilişkilerinin öne çıkmamış olması ilgili dönem ya da SES zemininde bu ilişkilerin etkinliğinin azaldığı, bu ilişkilere ihtiyaç kalmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yine de küçük esnafın ayakta kalma taktiklerinden biri olan dayanışma ağlarını güçlendirme bağlamında hemşerilik ilişkilerinin rolüne odaklanan ayrı bir araştırma gerçekleştirilmesi yararlı olabilir.

Bu araştırmanın erişim endeksleri ve semt yoğunluğu yüksek bir mahalledeki küçük esnaf üzerine gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, bu iki seviyenin yüksekliğinin küçük esnafın hayatta kalma şartlarını iyileştirdiği söylenebilir. Bu anlamda araştırma, hayatta kalma şansı görece yüksek bir esnaf topluluğunun taktiklerine odaklanmaktadır. Benzer bir araştırma bu kez semt yoğunluğu ve erişim endeksleri düşük bir mahallede faaliyet gösteren, hayatta kalma mücadelesindeki olanakları daha kısıtlı olup buna rağmen 15 yıl ve üzeri ayakta kalabilmiş bir esnaf topluluğu ile de yürütülebilir. Böyle bir çalışma yardımıyla küçük esnafa ait başka ayakta kalma taktiklerinin ortaya çıkarılması söz konusu olabilir.

Kambur Mustafa Paşa semtinin bulunduğu İskenderpaşa Mahallesi SES açısından bakıldığında 959 mahallenin 95'inin dahil olduğu C+ SES grubuna denk düşmektedir (A+ en yüksek, E ise en düşük skorları ifade etmek üzere 8 grup vardır: A+, A, B+, B, C+, C, D ve E). SES açısından 0 en düşük 100 en yüksek değerleri belirtmek üzere nüfusun %66-77,2 arası dilimi içinde bulunmaktadır. (Şeker, 2017, ss. 7, 93) Aynı araştırmanın SES açısından düşük ve yüksek uçlara daha yakın konumlarda yer alan mahallelerden seçilecek semtlerde de gerçekleştirilmesi, küçük esnafın ayakta kalma taktiklerinin SES açısından çeşitlenmesine dair bir fikir verebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akarçay, E. ve Suğur, N. (2015). Dışarıda yemek: Eskişehir’de yeni orta sınıfın fast-food yeme-içme örüntüleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 1–29.
- Akgül, D. (2017). Ahilik kültüründeki etik ilkelerin günümüz işletmelerine yansımaları: Kırşehir İli örneği. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 8–26.
- Akyüz, K. C. (1995). *Trabzon ilindeki küçük ve orta ölçekli orman ürünleri sanayi işletmelerinin sosyo ekonomik tahlili*. (Yayımlanmamış orman endüstri mühendisliği yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Alkibay, S. ve Songür, N. (2000). Küçük işletmelerin demografik profilleri ve bazı sorun alanlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma (OSTİM örneği). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 39–61.
- Aydın, G. (2014). *Esnaf ve sanatkarların istihdama ilişkin sorunlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış çalışma ekonomisi yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Balı, R. N. (2008). Mayer mağazası ve Georg Mayer. *Türk Çarşısı: Şark'ta Ticaretin Püf Noktaları* içinde (s. ix–xxxix). İstanbul: Kitabevi.
- Barkan, Ö. (2011). Osmanlı İmparatorluğu’nda esnaf cemiyetleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1–4), 39–46.
- Bates, T. (1990). Entrepreneur human capital inputs and small business longevity. *The Review of Economics and Statistics*, 72(4), 551–559. doi:10.2307/2109594
- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu’da maduniyet: Toplumsal hareketler ve siyaset*. (S. Deren ve Ö. Gökmen, Ed.). İstanbul: İletişim.
- Baykara, T. (1992). İzmir ve İstanbul’un XIX. yüzyıl ortalarında esnaf listeleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 1–15.
- Baykul, A. (2009). *Isparta il merkezindeki esnaf sorunları ve esnafın yerel ekonomi ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış iktisat yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Baykul, A. ve Dulupçu, M. A. (2009). Isparta il merkezindeki gıda hizmet sektöründe çalışan esnafın sorunları üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 63–81.
- Boratav, K. (2004). *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Bozkurt, V. (2013). Toplumsal dönüşümün evreleri: Pre-endüstriyel, endüstriyel ve post-endüstriyel toplumlar. V. Bozkurt ve N. Suğur (Ed.), *Endüstri sosyolojisi* içinde (2. bs., s. 2–35). Ankara: Anadolu Üniversitesi.
- Buğra, A. (2015). *Devlet ve işadamları*. (F. Adaman, Çev.) (9. bs.). İstanbul: İletişim.
- Bush, M. (2016). *Strategies affecting the sustainability of small businesses*. (Doctor of Business Administration (D.B.A.)). <http://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/1961> adresinden erişildi.
- Carlisle, E. ve Flynn, D. (2005). Small business survival in China: Guanxi, legitimacy, and social capital. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 10(1), 79–96.
- Certeau, M. de. (2009). *Gündelik hayatın keşfi*. (L. Arslan Özcan, Çev.) (1.baskı.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cındık, H. ve Akyüz, K. C. (1998). Trabzon ilindeki küçük ve orta ölçekli orman ürünleri sanayi işletmelerinin yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *Journal of Agriculture and Forestry*, (22), 7–11.
- Çam, A. V. ve Kabadayı, T. (2017). Esnafın karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri: Gümüşhane İlinde bir uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(11), 98–108.
- Çelebi, A. K., Yanıkaya, H., Gökbnar, R., Altın Gülova, A. ve Pala, M. (2009). *Avrupa Birliği yolunda esnaf ve sanatkarlar*. Manisa: Manisa Esnaf ve Sanatkarları Odaları Birliği (MESOB).
- Deniz, A. Ç. (2015). *Öğrenci işi: Üniversite öğrencilerinin gündelik hayatı: İstanbul örneği* (2. bs.). İstanbul: İletişim.
- Deniz, A. Ç. ve Kentel, F. (2016). De Certeau: Operasyonlar, strateji, taktik ve kent. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 9(25), 747–761.
- Dönmez, A. (2013). *Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin finansal sorunları: Karabük ili örneği*. (Yayımlanmamış işletme yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Duneier, M. (1999). *Sidewalk*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Ender, R. (2015). *Kolay gelsin: Meslekler ve mekanlar* (2. bs.). İstanbul: İletişim.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehrindeki “mahalle”nin işlev ve nitelikleri üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, (4), 69–78.

- Eyice, S. (2011). İstanbul'da "yayla" cami'leri ve şehrin tarihi topoğrafyasının yanlış izah edilen bir meselesi. *Tarih Dergisi*, 7(10), 31–42.
- Faroqhi, S. (2014). *Orta halli Osmanlılar*. (H. Çalışkan, Çev.) (2. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Flynn, D. ve Luodan, X. (2002). Small business survival. *Journal of East-West Business*, 7(4), 79–94.
- Freyer, H. (1957). XIX. ve XX. Yüzyılların Sosyal Tarihi Üzerine (Marx Sosyolojisinin Bir Tenkidi). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 39–51.
- Gavcar, E., Uçma, T. ve Köroğlu, Ç. (2006). Seyyar pazar esnafının sorunları ve çözüm önerileri (Muğla İli örneği). *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 133–142.
- Genç, M. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi* (14. bs.). Ötüken Neşriyat.
- Gökalp-Yılmaz, G. (2013). Tactics in daily life practices and different forms of resistance: The case of Turks in Germany. *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, World Conference on Psychology and Sociology 2012, 82, 66–73. doi:10.1016/j.sbspro.2013.06.226
- Gökalp-Yılmaz, G. (2014). The voice of invisible pluralities in everyday life: Resistance in everyday life and German Turks as a case study. *International Journal of Arts & Sciences*, 07(05), 41–48.
- Gökalp-Yılmaz, G. (2017). Gündelik hayat sosyolojisinden kente ve kültüre bakmak: Certeau'cu bir taktik alanı olarak kent. C. Ergun ve S. Ögreci (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* içinde (1. bs., s. 64–78). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gökalp-Yılmaz, G. ve Tuna, M. (2014). Considering everyday life practices as tactics for a new perspective for German Turks. G. Raşta, H. Arslan ve P.-L. Runcan (Ed.), *Interdisciplinary Perspectives on Social Sciences* içinde (s. 1–11). Cambridge Scholars Publishing.
- Göksu, G. (2017, 15 Ağustos). Mahallem İstanbul 1-6. CNN Türk. cnnturk.com/video/turkiye/sanat-merkezlerine-kim-nasil-ulasiyor-mahallem-istanbul-4-adresinden-erisildi.
- Gündüz, N. ve Eraslan, İ. (2013). Dindarlık ve dünyevileşme arasında İslam ve insan (C. 2, s. 359–368). VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara: Sosyoloji Derneği.
- Haug, M. R. (1996). Profesyonelleşme: Gelecek için alternatif bir hipotez. Z. Cirhinlioğlu (Ed.), *Meslekler ve sosyoloji* içinde (s. 129–150). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- İşık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2015). *Nöbetleşe yoksulluk: Gecekondulaşma ve kent yoksulları: Sultanbeyli örneği* (10. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jacobs, J. (2017). *Büyük Amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı*. (B. Doğan, Çev.) (3. bs.). Metis Yayınları.
- Kalleberg, A. L. ve Leicht, K. T. (1991). Gender and organizational performance: Determinants of small business survival and success. *The Academy of Management Journal*, 34(1), 136–161.
- Keck, M. ve Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, 67(1), 5–19. doi:10.3112/erdkunde.2013.01.02
- Kenar mahalle. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.593fef9f0b3aa7.15638340 adresinden erişildi.
- Kenar semt. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.593fef9f0b3aa7.15638340 adresinden erişildi.
- Keyder, Ç. (2015). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (20. bs.). İletişim Yayınları.
- Kılıçlı, Y. ve Aygün, M. (2018). KOBİ'lerin finansman sorunları ve çözüm önerileri: Van Organize Sanayi Bölgesi üzerine bir inceleme. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 71–88.
- Kırlı, C. (2016). İstanbul'da hemşehrilik tabanlı tabakalar/yoğunlaşmalar. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (10 Cilt)* içinde (ss. 72–79). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Kırlı, C. ve Başaran, B. (2011). 18. Yüzyıl sonlarında Osmanlı esnafı. F. Demirel (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret* içinde (s. 7–20). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kızılay, Ş. E. (2011). Küreselleşme, madun kamusalığı ve taktikler: Afyon Çavuşbaşı mahallesi örneği. *İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi*, (3), 94–129.
- Koyagiolo, K. F. (2016). *Small business survivability beyond five years*. (Doctor of Business Administration (D.B.A.)). <http://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/2554> adresinden erişildi.
- Koyuncu, M. (1999). Türkiye'de ve dünyada küçük ve orta büyüklükteki işletme tanımı. *Öneri Dergisi*, 2(11), 169–174. doi:10.14783/maruoneri.685762

- Küçükaşcı, M. S. ve Yel, A. M. (2003). Mahalle. *İslam Ansiklopedisi (TDV)*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <http://www.islamansiklopedisi.info/> adresinden erişildi.
- Küçükerman, Ö. ve Mortan, K. (2010). *Çarşı, pazar, ticaret ve Kapalıçarşı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4* içinde (1. bs., ss. 23-81). İstanbul: İletişim.
- Modilim, P. (2016). *Strategies for growing and sustaining successful small businesses*. (Doctor of Business Administration (D.B.A.)). <http://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/3050> adresinden erişildi.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (Ed.). (2005). *Mekan, kültür, iktidar: Küreselleşen kentlerde yeni kimlikler*. (L. Şimşek ve N. Uygun, Çev.). İletişim Yayınları.
- Öz-Alp, Ş. (1970). Küçük işletme kavramı ve bu kavrama ilişkin ölçülerin tespiti. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 6(2), 1-17.
- Özdemir, H. A. (Ed.). (2013). *Yeni İpek Yolu Dergisi: Konya Kitabı XIV: Ahilik, Ahilik Teşkilatı ve Konya'daki İzleri*. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Özdemir, M. Ç. ve Salt, A. M. (2019). Esnaf kültüründeki değişim: Sakarya esnafı üzerine bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 364-398.
- Özgener, Ş. (2003). Büyüme sürecindeki KOBİ'lerin yönetim ve organizasyon sorunları: Nevşehir un sanayii örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (20), 137-161.
- Özsan, G. (2019). *Cinsiyet, Dükkan ve Semt – Moda'nın Esnaf Kadınları*. Libra Kitapçılık Ve Yayıncılık.
- Öztürk, C. (2017). Küresel zincirlere eklenme: Türkiye'de kapitalizmin gelişme dinamikleri ve KOBİ'ler. *Fiscaoeconomia*, 1(1), 99-113. doi:10.25295/fsecon.281594
- Rancière, J. (2009). *Filozof ve yoksulları*. (A. U. Kılıç, Çev.). İstanbul: Metis.
- Rancière, J. (2015). *Cahil hoca: Zihinsel özgürleşme üstüne beş ders*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarıal, F. (2016, 22 Ağustos). İskenderpaşa Mahallesi Muhtarı ile görüşme.
- Scott, J. C. (2018). *Tahakküm ve direniş sanatları: Gizli senaryolar*. (A. Türker, Çev.) (3. bs.). İstanbul: Ayrıntı.
- Seçer, Ş. (2013). Meslekler. V. Bozkurt ve N. Suğur (Ed.), *Endüstri sosyolojisi* içinde (2. bs., s. 2-35). Ankara: Anadolu Üniversitesi.
- Sennett, R. (2011). *Yeni kapitalizmin kültürü*. (A. Onacak, Çev.) (2. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2013). *Zanaatkar*. (M. Pekdemir, Çev.) (2. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Suğur, N. (2013). Yeni yönetim metotları. V. Bozkurt ve N. Suğur (Ed.), *Endüstri sosyolojisi* içinde (2. bs., s. 2-35). Ankara: Anadolu Üniversitesi.
- Sunar, L. (2016). *Türkiye sosyo-ekonomik statü (SES) endeksi geliştirme projesi* (No: 113K506). İstanbul: TÜBİTAK.
- Şatıroğlu, A. ve Okan, O. (2011). *Çarşı—Esnaf: Kapalıçarşı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Şeker, M. (2017). *Mahalle İstanbul*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve İSTKA.
- Toprak, Z. (1995, Yaz). Tüketim örüntüleri ve Osmanlı mağazaları. *Cogito, Dünya Büyük Bir Mağaza*(5), 25-28.
- Tunç, N. (2016). *İyi esnaf*. TRT Belgesel. <https://www.youtube.com/watch?v=n8GrIfrE2A> adresinden erişildi.
- Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK). (2008). *Esnaf ve Sanatkar Raporu: Mevcut Durum, Sorunlar, Öneriler*. Ankara.
- Ulusoy, C. (2015). *Taşrada kent ve aydın: Bursa örneği (1930-1950)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yıldız, A., Gavcar, E. ve Kavacık, M. (2013). Dalaman esnafının sorunları ve çözüm önerileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 122-134.
- Yılmaz, A. (2013). 1930'lu yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), iktisadi kriz ve küçük esnaf. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11(21), 59-90.
- Yücel, F. (2008). Kent esnaf ve zanaatkarlarının ekonomik sorunları, tehditler ve çözüm önerileri. *Toplumsal Güvenlik ve Yerel Siyaset*, 67-73.
- Yücel, F., Bardakçı, A., Haciloğlu, Ş. B., Karagöz, M., Yanıkkaya, H. ve Çiftçi, H. (2008). *Kent Esnaf ve Zanaatkarların Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Kent Araştırmaları Merkezi (KAM).

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Çevrimiçi Dönüşümün Mesleki Tezahürü: E-Spor Faaliyetleriyle “Dijital Oyuncular Kuşağı”

The Reveal of Professions Being Revolutionized Into Online Careers: E-Sport Activities With “Generation of Digital Gamers”

Burcu KAYA ERDEM¹ , Rukiye CİVAN KEMİKSİZ²

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye

²Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: B.K.E. 0000-0001-5356-0720;
R.C.K. 0000-0002-1028-484X

Corresponding author:

Burcu KAYA ERDEM,
İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
İstanbul, Türkiye

E-mail: burcu.erdem@istanbul.edu.tr

Submitted: 04.12.2019

Revision Requested: 12.02.2020

Last Revision Received: 17.04.2020

Accepted: 24.04.2020

Citation: Kaya Erdem, B. & Civan Kemiksiz R. (2020). The reveal of professions being revolutionized into online careers: E-sport activities with “generation of digital gamers. *Journal of Economy Culture and Society, Supp(1)*, 315-336.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0107>

öz

Bu çalışma, Y ve Z kuşağının çevrimiçi oyunlarla olan (bağımlılık) ilişkiseliliğini sorgulamak suretiyle, yeni bir kariyer fırsatı olarak ortaya çıkan e-spor olgusu ile belirginleşen yeni bir mesleki tezahürü betimleme ve tartışmaya açma amacına yönelik olarak kaleme alınmıştır. Çalışmada; teknolojinin toplumsal bağlamı, kuşakların gelişen teknoloji karşısındaki değişimi, dijital kültürün özellikleri, oyun kavramının ontolojisi, dijital oyunların tarihi seyrinin yanı sıra Y ve Z kuşağının meslek seçimlerine etki edecek özellikleri üzerinden, e-spor faaliyeti olarak dijital oyunculuğun ortaya çıkışı tartışılacaktır. Çalışma, Türkiye’de e-sporla özdeşleşmiş olan *League of Legends* oyununun oyuncularından seçilen 1375 kişilik örnekleme Yoklama Tekniği ile uygulanmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak, ortaya konulan “Kariyer Faktörü”nü belirleyen yaş, oyun süresi, eğitim düzeyi, ekonomik beklentiler gibi değişkenleri somut hale getirmesi beklenmektedir. Söz konusu değişkenler, yeni kuşağın çevrimiçi kaynaklı meslekleri dolayısıyla tercihlerini kavramamız açısından önemli ipuçları sağlayabilir. Araştırmanın örneklemini oluşturan Y ve Z kuşağına mensup gençler, bu çalışmanın başlığında yer aldığı üzere “dijital oyuncular kuşağı” olarak adlandırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki dönüşüm, dijital/çevrimiçi oyunlar, e-spor, kariyer faktörü, Y ve Z kuşağı

ABSTRACT

In this study, the question of the relationship between the Y and Z generations with online games (addiction) has been written for the purpose of describing and opening up a new professional manifestation that is evident with the phenomenon of e-sports emerging as a new career opportunity. In this study, the social context of technology, the change of generations against developing technology, the characteristics

of digital culture, the ontology of the concept of game, the history of digital games, as well as the characteristics of generation Y and Z that affect the choice of profession, the emergence of digital acting as an e-sports activity will be discussed. In this study, a polling technique was applied to a representative sample of 1375 *League of Legend* game players, which is identified as e-sports in Turkey. In line with the aim of the study, it is expected that the variables such as age, duration of play, education level, and economic expectations, determine the "Career Factors". These variables can provide important clues to our understanding of the preferences of the new generation due to their online-based professions. The Y and Z Generation which constitute the sample of the study can be called as "generation of digital gamer" as mentioned in the title of this study.

Keywords: Transformation of professions, digital/online games, e-sport, career factor, Y and Z generations

EXTENDED ABSTRACT

This study is based on the assumption that there may be a relationship between the fields, levels of interest, addiction of each generation, their professional choices, and career goals. Although it is not possible to fully predict the achieved results, the subject of the professional transformations of the current period is the generation Y and Z and the source of motion is digital culture. Therefore, in the digital age, new methods like Exploratory Factor Analysis aimed at identifying elements in which generation Y and Z relate interest, commitment, and addiction, can provide us with scientific data on new career goals and new professions.

The concept of digital culture inevitably transforms our modes of production, other systems, daily life routines, educational content, politics, entertainment, and most importantly, professions, as a reflection of the transformation that expresses the current age. As an important issue discussed, it is thought that the professions of children at primary and/or secondary level are not yet clear because they have not yet emerged. It is foreseen that professions such as doctors, lawyers and teachers who are respected in society will be transferred to artificial intelligence. The fact that the communication and the entertainment industry is a rising trend plays an important role in the transformation and preferences of the generations. While being a player in the traditional sense is a general indicator of status, it is possible to see its reflection in digital culture in e-sports activities. Having everyone with basic equipment such as computers as candidates for e-sport players as a career opportunity and having an annual income flow exceeding 1 billion dollars, in this sense, institutionalization and the fact that the mass is pointed out by both the active player and the audience shows that the studies in this field will increase.

A radical transformation is documented in the determination of the social position of the individual and in occupations as a result of technological determinism. In addition to the replacement of human labor by machines, the perceptual relationship of the Y and Z generations with life and occupations weakens the adoption of work as a profession and identification with the profession. Even with these generations, which can perform more than one job at the same time, occupations that are temporary have high expectations for career-gain in the future. This transformation is beyond the transformations of the new capitalism, which has already radically transformed working life and professions. In the labor market, which is symbolized as flexible and fluid, it is now possible for workers to take part in the labor market with multiple or mobilized jobs. However, beyond the aforementioned developments that emerged under the influence of new capitalism in the professional transformations and occupational choices of our age, the most important factor that minimizes job satisfaction and/or professional excitement is the generational system that determines the limits of the perceptual relationship established by the individual with life and occupations. For this reason, it will not be healthy enough to read the transformation of the occupations of the current period, career goals of the generation that constitutes the dominant labor force of this period (which is the generation Y and Z), professional execution styles, interests, dominant values, target social positions, and dependencies.

Based on this acceptance, “Exploratory Factor Analysis” has been used as a method of quantitative analysis. In Turkey, every day, three million people play the stated *League of Legends* and 1375 people as samples for “Career Factor Analysis” results provide us with these, and similar results that can be discussed in the context of the generic system to be transmitted throughout the article:

As a result of the tests conducted for the analysis of career factor, the average age of the participants decreased, the average daily playing time increased, the level of education decreased, online games were seen as professional work; e-sports as a career goal, and online games were seen as a means of economic profit. Participants over the age of 30 differentiate into the point of seeing e-sport as a career goal and a means of economic profit. At the educational level, graduate students see e-sport as a career goal. In addition, those who have 7-9 years of experience and participate in international tournaments see more online games as professional work, e-sports as a career goal, and online games as a means of economic profit. Their time and participation in tournaments are indicative of their professional progress in this field. They play without interrupting their basic needs, which increases their play records. They see online games as professional work and e-sports as a career goal. For those who choose this career goal for themselves, the most meaningful name in this study is “generation of digital gamer” - internalizing the game at the level of part of evolution.

1. Dijital Çağ, Ağ Toplumu ve Dönüşen Meslekler

Mesleklerin yapısına bakıldığında, meslekileşme, meslek seçimi, mesleki sosyalleşme, meslek kariyeri, sanayileşme ve bürokratikleşme, iş yaşam tarzı ve eğlence kalıplarını içeren süreçlerin yanı sıra mesleği seçen bireyler ve bağlı oldukları sosyal sistemi anlamada ipuçları barındırmakta ve bu bağlamda önemli bir çalışma konusu haline gelmektedir (Pavalko, 1971). Bu çalışmada da toplumbilimcilerin, üzerinden, toplumsal göstergelerin okumasını yaptıkları meslekler, içinde buldukları çağda geçirdikleri algısal dönüşüm bağlamında ele alınmaktadır. Zira yeni kuşaklar için -geçmiş kuşaklardan farklı olarak- meslek seçimlerinde, haz, mutluluk, rahatlık, zevk almak gibi faktörler de önemlidir. İlerde göreceğimiz kuşak özellikleri bağlamında, zevk aldıkları bir oyun faaliyetini kariyer hedefine dönüştürmelerinin önünde hiçbir engel yoktur.

Bununla birlikte, sözü edilen dönüşümlerin öznesi olan Y ve Z kuşağının özellikleri (örneğin teknoloji bağımlılığı özelliği) ile kariyer hedefleri arasındaki ilişkiselliğe dair ipuçları vermesi beklenen araştırma verileri, çalışmayı özgün kılan temel niteliğidir. Bu bağlamda, hem ilgili kuşakların temel kesişim noktası olması hem de mesleki dönüşümlerin başat faktörü olması hasebiyle ilk anlamamız dijital çağ ve yeni iletişim teknolojileri dolayısıyla oluşan ağ toplumu üzerine olmalıdır.

İletişimin ve teknolojinin kümülatif tarihine bakıldığında, iletelerin yoğunluğu, iletişim araçlarının türü ve niceliği, iletişim metotları bakımından dijital çağ benzersiz bir özelliktedir. Dijital devrimin bir sonucu olarak, “Yeni medya artık yaşamın her alanında yer almakta ve her alanında kullanılmaktadır: kişilerarası iletişim, ticaret, siyaset, sağlık, kariyer ve oyun.” (Binark, 2007, s. 5). Bilgisayar, tablet, mobil telefonlar, giyilebilir teknolojiler, artırılmış gerçeklik sunan araçlar, depolama aygıtları vb. araçların günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel anlamda önemli değişikliklerin göstergesi haline gelmiştir.

Yeni medya ile dijital bilgisayar teknolojileri arasındaki ayrılmaz bir bağ olduğu su götürmez bir gerçektir (Laughy, 2010). Günümüzde küreselleşme ve dijital teknolojinin ortaya çıkması nedeniyle dijital kültür, tüm dünyada yaşanan küresel bir kültür haline gelmektedir. Farklı arka plan ve kültürlerden insanlar teknoloji, markalar, sosyal ağ, eğlence ve eğitim anlamında ortak bir küresel kültürü paylaşmaktadırlar. Bir bakıma bu kültürü tüketmektedirler (Pyae, 2018). Bu da yeni bir insan tipolojisinin ortaya çıktığını ve farklı toplumsal dinamiklerin işin içine katılarak çözümlenmesi yapılması gerekliliğini dayatmaktadır. Bu bağlamda özneleşen (dönemin devindirici gücü olan) kuşaklara mekanlık eden, toplumsal tezahüre “ağ toplumu” diyoruz. Ağ toplumu, 20. yüzyıl boyunca kullana geldiğimiz “sanayi sonrası toplum” ya da “bilgi toplumu” gibi tanımlamaların yetersiz kaldığı noktada, yaygınlaşan internet, cep telefonu gibi dijital teknolojileri içeren yeni toplumsal örgütlenmeyi açıklamak için kullandığımız kavramdır.

Castells (2008), ağ toplumunun kapitalist olduğunu, küresel sermayenin ekonomi, yönetim, bilgi alanları etrafında örgütlenerek yapılandığını, sermaye birikimi, değer yaratımının üretim ve işgücü alanından enformasyon alanına kaydığına dikkat çeker. Sermaye, yeni yatırım alanlarına aktarılır: “Enformasyon sektörleri, medya kuruluşları, ileri hizmetler, tarımsal üretim, sağlık, eğitim, teknoloji, eski ve yeni biçimleriyle imalat, ulaştırma, ticaret, turizm, kültür, çevre yönetimi, emlak, savaş yürütme, barış pazarlaması, din, eğlence ve spora” (Castells, 2008, s. 624). Ağ toplumunun ve dolayısıyla dijital kültürün öznesi olan Y ve Z kuşağının teknoloji ile ilişkiselliğine bakılarak dönemin mesleki dönüşümlerini, ilgili kuşakların teknolojiyle dolaymlanan bu özellikleri bağlamında yaptıkları seçimler ekseninde doğru okumamız mümkündür.

Dijital nesli tanımlayabilmek için sahip oldukları ve/veya içine doğdukları ya da onlar için yaratılan gerçeklik algısını anlayabilmek gereklidir. Bu anlam değişikliği, onların hayatı tanımlama, yaşama ve aktarma biçimlerini ve dolayısıyla kültür yapısını da doğrudan etkilemektedir.

Çünkü, internet (dijital iletişim aygıtıyla dolayımlanan ağ toplumu), sadece iletişim kurulan mekanı sanallaştırmakla kalmaz aynı zamanda birincil ilişki kuramayan kişilerin kimliklerini de sanallaştırır. Sözü edilen sanal mekan ve uzam tasavvurunda, insanlık tarihinin değişim hızına paralel olarak, bireyin, düşünme pratikleri, algısı, davranış pratikleri ve tüm bunlardan yola çıkarak seçimleri, başat değerleri ve hedefleri önceki kuşakların tahayyül edemeyecekleri boyutlara ulaşabilmektedir.

Ancak bu noktadan hareketle, Y ve Z kuşağının seçim ve değerleriyle meslekleri dönüştürme potansiyeline dair yorum yapılabilir. Ve şu soruyla başlanabilir: Teknolojik determinizmin öngördüğü gibi, kaçınılmaz olarak dönüştürücü güce sahip teknolojilerin yanısıra, dijital teknolojinin kendisinden azade bir güç olarak “Dijital Oyuncu Kuşağı”, sahip olduğu (çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açılacak) cesaret ve yaratıcı motivasyon özellikleri ile mesleklerin çevrimiçi dönüşümünde başat bir role sahip midir?

Tunçel (2014), bu durumun samimiyeti engelleyen, benlik yitimine neden olması sebebiyle endişe verici bulurken, kişilerin görüşlerini açıklamada daha gerçekçi olmalarına olanak sağladığını ifade eder. Sanal topluluk kavramını ilk kez kullanan Rheingold (1993), sanal toplulukların alışveriş, eğlence, tartışma yapmak, entelektüel söylemde bulunmak, oyun oynamak, flört etmek, duygusal paylaşımda bulunmak... gibi insanların gerçek hayatta yaptığı her şeyi sanal ortamda yaptığını ifade eder. Bilgisayar bağlantılı kültürlerin zenginliği ve canlılığı, topluluklar açısından çekici olmayı aşarak bağımlılık yaratmaktadır. De Matteis ise, kitlesel iletişimin yoğun bombardımanı ile karşı karşıya kalan insanın basit bir iletişim objesine- homo communicans-’a dönüştüğünü belirtmektedir (aktaran Sartori, 2006). Peki bu ne kadar doğrudur? Y ve Z kuşağının meslekleri dönüştürme potansiyeline sahip olabileceği sayılısından hareket ettiğimiz özellikleri basit birer iletişim objesine dönüşmeye müsait midir? Yoksa cesaret ve tatminsizlikle hareketlenen yaratıcı motivasyonları bunun çok üzerinde midir?

Öncelikle hatırlatmak gerekir ki: İnsani ilişkilerini dönüştürme potansiyeline sahip tüm dinamikler, meslek seçimleri ve kariyer hedeflerini de değiştirmeye adaydır. Örneğin, dijital çağı, başat aktörleri olan Y ile Z kuşağını ve meslek seçimlerine yönelik etki faktörlerini; çağın belirleyici teknolojisi “internet” olmaksızın okumak eksik değerlendirmelere neden olabilir. Dreyfus (2016), interneti sadece teknolojik bir yenilik olarak değerlendirmeye, ona göre internet, teknolojik yeniliğin yeni bir tipi, özünü ortaya çıkaran şeydir. Bilim adamları arasında iletişim kurmak için ortaya çıkmasından bu yana internetin günlük hayatımızdaki yeri vazgeçilmez olmuştur. Her şeyi erişilebilir ve optimize hale getirerek en yüksek oranda birbirine bağlamaya ve *dijitalize* etmeye itmektedir. Kişisel bilgisayarlar olmasaydı internetin bu kadar popülerleşmesi beklenemezdi (Abbate, 2017). Web 2.0 ile birlikte bireyler, kendi üretimlerini yapabilmekte paylaşılabilmekte ve bununla ilgili geribildirim alabilmektedir. Yeni medya ortamlarını oluşturarak ve aynı zamanda katılımcı olarak etkileşim olağanı, iletişim kurabilme ve işbirliği metotlarını değiştirmiştir. Kullanıcıların pasif alıcı konumundan üretken ve aktif olduğu bir sürece geçilmiştir (Hall, 2013). Bu yeni kuşak için yepyeni yetkinlikleri, yeni yeterlilikleri, yeni bağımlılıkları imlemektedir. Ayrıca Hall’un, yeni medya kullanıcılarının pasif alıcı konumundan, üretken ve aktif sürece geçtikleri vurgusuna özellikle dikkat etmemiz gerekmektedir. Zira bu vurgu, Y ve Z kuşağını kendisinden önceki kuşaklardan ayıran özellikleri ile örtüşen niteliktedir.

Yeni kuşakların mesleki seçimleri ve kariyer hedeflerini etkileme potansiyeli olduğu sayılısından hareket ettiğimiz özelliklerine dair, pek çok ağ toplumu kuramcısının birbirinden farklı yorum ve görüşleri mevcuttur örneğin Dijk (2016), internet kullanıcılarının yaratma motivasyonu ve dijital beceri eksiliği yüzünden özgün içerik üretmek yerine Web’deki diğer içerikleri tüket-

meyi tercih ettiklerini ifade eder. Oysa, dijital sistemleri kullanım becerileri üst düzeyde olan Y ve Z kuşağı için, meslek seçimleri ve kariyer hedeflerini gerçekleştirmede yaratma motivasyonları ya da dijital becerilerinin eksikliğinden söz etmek pek mümkün değildir. Zira çalışma verilerinin de ortaya koyacağı gibi bu kuşak, dijital becerilerini ve yaratıcı motivasyonlarını kullanarak, zevk aldıkları bir oyun etkinliği bile mesleki faaliyet alanına dönüştürmeye adaydırlar. Yeni kuşak ve onunla vücut bulan yeni toplum modelinde (ağ toplumu), bir yandan ağlara olan bağımlılık artarken; birey alabildiğine özgürleşmekte, yeteneklerin sınırları ise olabildiğince genişlemektedir. Bu bir yandan bağımlılığı bir yandan özgürlüğü ifade eden, çelişkili ancak -mümkün bir ilişki biçimidir.

İlgili ilişki biçiminin meslekleri ne yönde dönüştürmesinin beklendiğini McKinsey ve Company'nin “İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye'nin Yetenek Dönüşümü” adlı raporda açıkça görmek mümkündür. Buna göre: 2030 yılında, öngörülen yetenek dönüşümü gerçekleştiği takdirde, en büyük yetkinlik değişiminin yüzde 63 oranı ile teknoloji yetkinliklerinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Sosyal yetkinliklerde yüzde 22 oranında, ileri seviye bilişsel yetkinliklerde yüzde 7 bir artış beklenirken, temel yetkinliklerin ve fiziksel yetkinliklerin, sırasıyla yüzde 10 ve 8 oranında daha az kullanılması öngörülmektedir. (McKinsey ve Company, 2020). Rapora göre, söz konusu niteliklere eklenecek; esnek ve etkin çalışma modelleri; çevik çalışan yetki sahibi takımların oluşturulması gibi beklentiler, belirginleşmeye başlayan mesleki dönüşümün yönü ve başat özneleri konusunda ciddi ipuçları sunmaktadır.

Özetle, meslek genel olarak toplumsal gerçekliğin önemli bir bölümüne tekabül eder ve genellikle yanıltıcı biçimde özdeşleştirilemediği salt geçim amaçlı ekonomik aktiviteler toplamının çok ötesinde konumlanır. (İlhan, 2018, s. 315). Günümüzde meslek seçimleri, yaşam tarzları, hayattan, gelecekte beklenenleri farklı; dolayısıyla kariyer hedefleri ve o hedefe giden yoldaki planlama biçimleri bütünüyle değişmiş, post-dijital çağın çok yüksek beklentilere sahip, üst anlatı olarak “dijital oyuncu kuşağı” denilen nesilleri vardır. Ve mesleki dönüşümler de bu kuşakların içine doğdukları dijital dünyanın yetenek dönüşümüyle koşut bir seyir izleyecektir. Sözü edilen seyir, çevrimiçi platformlar, gerçek yerine sanal deneyimler ve bunları karşılayabilecek duyu durumları ile sembolize olacaktır: Cesaret, tatminsizlik, özgüven, yaratıcılık...vb.

2. Yeni Mesleki Özneler Olarak Y ve Z Kuşakları

2.1. Kuşaklar (Jenerasyonlar) Modeli

“Kuşaklar, kültürel, politik ve ekonomik olarak benzer deneyim, bakış açısı ve değerlere sahip topluluklardır” (Reisenwitz ve Iyer, 2009, s. 91). Her kuşağın kendine has özellikleri, kendine has davranış kalıpları olduğu kabul edilmektedir. Çünkü her çağın şartları, sıkıntıları farklıdır. Buna bağlı olarak, o dönemde yaşayan insanlardan beklenen görevlerin de kendine has farklı özellikler taşıdığı söylenebilir.

Kuşaklar, birçok sosyal bilimcinin ele aldığı konularda yer almıştır. Karl Mannheim (1952), kuşağı belli bir dönemde doğmuş, aynı tarihsel-sosyal koşullardan etkilenen somut bir grup olarak tanımlamaktadır. Ona göre, kuşakları birbirine bağlayan bir etki, sahip oldukları düşünce kalıpları bulunmaktadır. Durkheim, kuşağı kültürün aktarım aracı olarak görmektedir. Eğitim toplumdaki en önemli kurumlardan biridir. “Eğitimin özel işlevi (görevi), genç kuşağın, metodik olarak toplumsallaşmasıdır” (aktaran Tezcan, 1993, s.12) Toplum, kuşaktan kuşağa aktarılan bu değerler ve birikim ile ayakta kalabilir ve uyum sağlanabilir.

Pierre Bourdieu, ünlü *habitus* kavramını açıklarken kuşakların önemine vurgu yapar. Ona göre, *habitus* tarafından üretilen eğilim ve davranış yöntemleri, kuşaktan kuşağa geçerek oluşur.

Wolfreys'e göre (aktaran Dursun, 2018), erken yaşlarda öğrenilen bu eğilimler ve davranış yöntemleri de eğitim ve kültür aracılığıyla sağlam bir yapıya kavuşturulur. Toplumsal aktörleri, konjonktürel olarak yaşadığı dönemin olaylarını, kavramları, zihinsel şemalarını içselleştirerek buna göre pratiğe döker. Bunu yapan habitustur. "Böylece habitus, aktörün içinde bulunduğu toplumsal bağlamının etkisini devreye sokan bilişsel ve güdüsel bir mekanizmadır; bilgi ve kaynakların bu bilgi ve kaynakların biçimlendirdiği etkinliklere aktarıldığı bir kanal, araç/ortam sağlar" (Tatlıcan ve Çeğin, 2014, s.315).

Bir kuşağı tanımlamak ve diğer nesillerden ayırmak için "akran kişiliği" kavramı kullanılır. Akran kişiliğine sahip olup olmadığını belirleyen 3 kriter bulunur (Strauss ve Howe, 1991):

1. Yaşam döngüsünün tarihi eğilimleri ve olayların kronolojisine göre *ortak yaş konumlanması*,
2. Nesnel ölçütler ve paylaşılan kişilik özellikleri bakımından *ortak inançlar ve davranışlar*,
3. Üye olarak kabul edilen ya da edilmeyen bir *ortak üyelik algısı*.

Kuşakların ayırıştırılmasına ilişkin pek çok kuramcının sayısız çalışması mevcuttur. Bu çalışmalar genellikle nüanslarla birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin, bir kuşağın yaş aralığını 1-2 yıl sapmayla farklı tarihlere yerleştirmektedir. Y kuşağının 1977 ila 2000 arasında çeşitli başlangıç ve bitiş tarihlerine yerleştirilmesi bunun en somut örneğidir. (Morgan ve Ribbens, 2006; Tolbize, 2008; Arsenault, 2004) Ya da aynı döneme denk gelen kuşağa farklı isimler vermek de bir başka eğilimdir: *Millenials* (Oblinger 2003), *Net Kuşağı* (Tapscott, 1998), *Dijital Yerliler* (Prensky, 2001), *Biz Kuşağı* (Greenberg ve Weber, 2008), *Gelecek Kuşağı*, *Net Kuşağı* (Shapira, 2008), *Boomers* (Armour, 2008), *Bumerang Kuşağı veya Peter Pan Kuşağı* (Shaputis, 2004) bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada özellikle Y ve Z kuşaklarının konu edilmesinin nedeni ise, iş dünyasına dair yapılan çok sayıda çalışmada, Y kuşağının şu anda teknolojiyi kullanan başat işgücünü oluşturuyor olmasının belgelenmesi ve Z kuşağının ise post-dijital çağ kuşağı olarak yeni iş dünyasına dahil olan ancak dijital yetkinlikleriyle mesleki dönüşümler konusunda Y kuşağının tahtını sarsmaya aday bir kuşak rolü üstlenmesidir. Ayrıca söz konusu kuşaklar, yaptığımız araştırmada, *League of Legends* oyununun oyuncularından olasılıksız bir örneklem türü olarak (Padem, Konaklı ve Göksu, 2012) kartopu örneklemeyle seçilen 1375 kişilik örneklem içinde, yüzde olarak en yüksek sayıda olan 2 grubu oluşturmaktadır. "PEW Reserch Center'ın 2018 verilerine göre, ABD'de çalışanların 1/3'ünü Y kuşağı oluşturmakta ve bu kuşağın 2020'de tüm işgücünün yarısını oluşturması beklenmektedir" (Fry, 2018). Benzer tahminler Z kuşağı için de yapılmaktadır.

2.2. Y Kuşağı ve Özellikleri

Y Kuşağı, kendilerinden önceki kuşaklara nazaran dünya üzerinde büyük savaşların ve yoklukların yaşanmadığı daha olumlu, zenginlik ve şiddetin azaldığı bir dönemde, 1980-1999 yılları arasında doğmuş, şimdi 20'li yaşların başında ve 30'lu yaşların ortasında olan kuşaktır. İnternet başta olmak üzere, cep telefonu ve sosyal medya gibi küresel iletişime imkân veren teknolojilerin büyük bir hızla geliştiği ve kullanıldığı dönemde yaşadıkları için, bilgiye çok kolay ulaşabilme imkânını yakalamışlardır. Bundan dolayı özgüvenleri tamdır.

Ebeveynlerinden farklı olarak modern teknolojiler ve tüketim toplumu tarafından kuşatılmış bir çevrede büyümüş olan Y kuşağı üyeleri, her şeyi elde edebileceğine ve kendilerinin dönüştürücü (transformational) olduklarına inanmaktadır. (Islam, Cheong, Yusuf ve Desa, 2010, s. 1803). Aslında diğer tüm özelliklerinin kaynağının da bu dönüştürücü güce olan inanç olduğu söylenebilir.

"Temel karakteristik özellikleri; diğer kuşaklardan daha fazla sorgulamak, düşüncelerini açıkça ifade etmek ve mevcut uygulamaların doğruluğunun kanıtlanmasını istemek şeklinde ifade edilebilir". (Smith, 2010'dan aktaran Bekmezci, 2017, s. 105). Dolayısıyla bu kuşağı diğer ku-

şaklardan ayırıcı özelliklerini, sorgulayıcılık, düşüncelerini açıkça ifade etme talebi, kanıt arama ve elbette dijital beceri ve yaratma motivasyonuna ilk sahip olan kuşak olarak özetleyebiliriz.

Y kuşağının söz konusu özelliklerini, mesleki seçimleri ve kariyer hedefleri doğrultusunda, mesleklerin değişimine yön verecek potansiyelleri çerçevesinde değerlendirdiğimizde ise şöyle özetleyebiliriz: “Y kuşağı çalışanları, gerek görev tanımlarında gerekse çalışma koşullarında esneklik beklentisi içinde bulunmakta; sıkı denetime tabi olmaları kendilerini güvenilmediği algısı yaratarak motivasyonlarını olumsuz etkilemektedir”. (Keleş, 2011, s. 137). Y kuşağı için iş, “hayattaki önceliklerden sadece bir tanesi olup, en önemlisi değildir” (Smola ve Sutton, 2002). Y kuşağı, özgüvenleri son derece yüksek bir kuşaktır (Acılıoğlu, 2015, s. 41). Aslında, zaman zaman iş yaşamında kavranamaz cesaret olarak tanımlanan, kendilerini iş yerleri veya işverenlerine geçmiş kuşaklar kadar bağlı hissetmeme halleri ile sıklıkla iş değiştirme fiiliyatları söz konusu özgüvenle açıklanabilir. Çünkü bu kuşak için kendini gerçekleştirme potansiyelinin farkındalığı söz konusudur ve bunu gerçekleştirmeden de durmak söz konusu değildir.

Bu kuşak üyeleri, elde ettikleri gelirden çok, sosyal yardımlar, esnek çalışma saatleri gibi manevi olarak da onları tatmin edecek faktörlere odaklanmaktadır... İş yerinde eğlence ve tutku arayışı, beklentilerini anında gerçekleştirme eğilimindedir...Zira Y kuşağına mensup bireylerin %90'ı sosyal ve eğlenceli olduklarını düşündükleri işyerini tercih etmektedirler. (Çetin Aydın ve Başol, 2014, s. 4-5)

2.3. Z Kuşağı ve Sanal Topluluklar

Teknolojik gelişmelere doğmuş, onun egemenliği altında büyümüş olarak bilinen genel bir Z kuşağı kavramı bulunmaktadır. Dijital süreçlere hakimiyetleri, teknoloji konusundaki yetkinliklerinin yanı sıra hayatlarının büyük bir parçası haline gelmesi ebeveynlerini düşündürmektedir: Z kuşağı, internet ve mobil cihazlarla olan sıkı ilişkileri nedeniyle çoğu zaman yetişkinlerin eleştirilerine maruz kalmakta ya da ... sosyal ilişkilerinin zayıf olduğu yönünde önyargılarla anılmaktadır. Ebeveynleri bazen onları bilgisayar oyunları ya da internet bağımlısı olarak tanımlamakta, bu teknolojilerle fazla zaman geçirmeleri nedeniyle okul başarılarının düşeceği ya da çevrimiçi ortamlarda olumsuz durumlarla karşı karşıya kalacakları kaygısı taşımaktadır (Akca, 2016, s. 346).

Zira bu kuşak Y teknoloji kullanım becerisi, cesaret vb. özellikleriyle Y kuşağına benzemekle birlikte, meslek seçim pratiklerine de etki edecek biçimde pek çok açıdan endişe verici düzeyde farklılaşmaktadır. Endişenin kaynağı ise, henüz tam olarak kendilerine uygun bir eğitim sisteminin geliştirilememiş olduğuna dair inanç ve iş yaşamına henüz giriyor olmalarından dolayı karşılaşılabilecek güçlüklerle dair beklentidir.

İnsanlık tarihinin, el, göz, kulak vb. gibi motor beceri senkronizasyonu en yüksek neslidir... Geleneksel eğitim yöntemleri, bu yeni kuşağa uygun görünmemektedir. Yaratıcılığa izin veren aktivitelerden hoşlanmaktadırlar. Edilgenliği kabul etmemektedirler. Uzun dönemli hafızaları, ezberden çok oyun, hikâyeleştirme ve hayallerle etkin hale gelebilmektedir. Sonuç odaklıdır. Sorgusuz yaşayacaklardır çünkü, iş yaşamına atıldıklarında karar vermelerini gerektiren her şey sistemler tarafından yapılmaktadır... Çok diplomalı, uzman ve buluşçu olacaklardır. (Mengi, 2009).

Kanaatimizce Z kuşağını iş yaşamında Y kuşağına en çok yakınsatan özellik otoriteye olan mesafeleri ve çalıştıkları kurum ile olan zayıf bağları olacaktır. Y kuşağı için bu zayıf bağı belirleyen şey özgüven iken Z kuşağı için tatminsizlik, doğuştan tüketicilik ve kararsızlık gibi özellikler olsa da, söz konusu kuşakların niteliklerin, meslek seçimleri ve mesleklerin dönüşümüne etkisi değişmez.

2.4. “Dijital Oyuncular Kuşağı”

Bu çalışmada “dijital oyuncular kuşağı”, dijital oyunlara yatkınlığı imleyen kuşak özellikleriyle çalışmanın örneklemini oluşturan Y ve Z kuşağına, çevrimiçi dönüşümde işgal ettikleri özne alanı nedeniyle verilen ortak bir ad olarak kullanılmıştır.

Bebeklik dönemlerinden itibaren öğrenme ve kültür aktarımı oyunla birlikte gerçekleşmektedir. Bu yüzden oyunun, içinde bulunduğu kültürden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Bu kültürel deneyim “oyun oynamanın bir yeri ve zamanı olduğu” ile ilişkilendirilmektedir (Winnicott, 2010). Dijital oyunların oynanma yeri sanal coğrafyalardır. Bu dünyanın kendine ait kural ve normları bulunmaktadır. Söz konusu kural ve normların icrasında içinde bulunulan dönemin koşulları ve nesillerin yukarıda saydığımız özellikleri ile seçimlerinin etkili olmadığı söylenemez.

Bu bağlamda, oyunların oyuncu tarafından vazgeçilmez olarak nitelendirilmesinin altında yatan birçok neden vardır. Oyuncuların video oyunlarına yüklediği anlamlara bakıldığında eğlence, heyecan, rahatlama, güç vb olumlu duygusal deneyimlere işaret ettiği görülür (Oswald, Prorock ve Murphy, 2014). Oyun oynamanın getirdiği duygusal durumda istikrarsızlık söz konusudur. Salt mutluluk ya da heyecan gibi pozitif durumlar içermez aynı zamanda başarısızlık, hayal kırıklığı, öfke gibi duygu durumları da içerir. Winnicott (2010)’a göre oyun oynama esas olarak tatmin edicidir. Yüksek düzeyde endişe halinde bile bu tatmin devam etmektedir. Ta ki, tahammül edilemeyen bir endişe düzeyine ulaşıncaya dek. Bu aşamadan sonra oyun biter.

Kanımızca, sözü edilen duygusal dalgalanma hali her kuşağın özellikleriyle aynı oranda örülebilir nitelikte değildir. Oysa öne çıkan özellikleri özgüven ve tatminsizlik olan Y ve Z kuşağı, “dijital oyuncular kuşağı” şemsiyesi altına alınabilecek duygu durumlarını deneyimlemeye muktedirlerdir.

3. Dijital Oyunlar, E- Spor ve *League of Legends*

3.1. Dijital Oyunlar- Dijital Oyuncular

Bergeron (2006), dijital-video oyunları kavramını ciddi oyun olarak nitelendirir. Ciddi bir oyun, zorlu bir amacı olan, eğlenceli, bazı puanlama kavramlarını içeren, kullanıcıya gerçek dünyada uygulanabilecek beceri, bilgi ya da tutum kazandıran önemli bir donanım bileşeni olan veya olmayan, etkileşimli bir bilgisayar uygulamasıdır.

Dijital oyunlarda başarı, en önemli güdüleyici etmenlerden birisidir. Giderek daha fazla başarılı olmak için oyunda geçen zamanın arttığı görülmektedir. “Dijital oyun kültüründe oyuncu tarafından geliştirilen oyunsu tavrın, gerçek yaşamda oynanan oyundakilerden farkı, oyuncunun “oyunda/oyunun içinde” olmasıdır. Oyuncu, dijital oyun zamanı ve uzamına bağlanmıştır ve oyundaki varlığının başarısı bu adanmışlığın yoğunluğuna bağlıdır” (Binark, 2007, s. 29).

“Bütün spor müsabakaları suni savaşlar ve kurmaca çatışmalardır ve azami miktarda merak ve heyecan üretmek için hesaplanarak yapılandırılırlar” (Esslin, 2001, s. 83) Heyecan ve merak ile beraber haz duygusu da sporun içinde yer alan önemli bir duygu durumudur. Vücudun salgılamış olduğu endorfinle birlikte bedensel hazza ulaşan sporcular, başarı ve sportif yaratıcılıkla birlikte estetik hazza ulaşırlar. Oyundan alınan haz ise iki durumdan da pay almaktadır (Erdemli, 2002). Oyun ve eğlenceyi birleştiren fiziksel etkinliklerin çeşitli ödüllerle değerlendirildiği belli bir zaman diliminde, belli kurallar çerçevesinde ve varoluş mücadelesinin benzetimi şeklinde yürütülmesini beraberinde getirerek gelişen yüzyılla birlikte kendi içinde farklı dallara ayrılarak spor branşlarını ortaya çıkarmıştır (Kaplan Öcal, 2016). Bu bağlamda geleneksel spor anlayışının dışında olan ve fiziksel bir etkinlik içermediği düşünülen dolayısıyla da bir spor branşı olarak nitelendirilemeyeceğine dair tartışmaları beraberinde getiren e- spor, bilgisayar oyunları

üzerinden düzenlenen turnuvalar ve dağıtılan ödüllerle birlikte kurumsal yapısının gelişmesi, final müsabakalarının çevrimiçi olarak 100 milyondan fazla izlenmesiyle (CBNC, 2019) geniş izleyici kitlesi bakımından baskın branşlar olarak geleneksel spor müsabakalarının izlenme oranlarını tehdit etmektedir. Newzoo (2018) araştırmasına göre, 2018'de bir önceki yıla göre, yüzde 38.2'lik artışla 906 Milyon dolara ulaşan gelir akışıyla birlikte spor endüstrisinde dikkat çeken bir alan haline gelmiştir.

Öztürk'ün McPherson'dan aktardığına göre (1998), spor, genel anlamda kültürün özel olarak da, kültürel ve eğlenceli aktiviteleri tanımlayan popüler kültürün bir parçasıdır. Pazar ekonomisinin egemen olduğu sosyo-kültürel yapıların içinde spor, popüler kültür ürünü olarak, kitle iletişim araçlarından sunulmaktadır. Bu yönüyle de yüksek kültür ürünü olmaktan çıkarak yaygınlaşarak ve ticarileşerek halk kitlesi tarafından yaygın kabul gören bir etkinlik haline gelmektedir. Modern insan için spor, adeta bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Zaman bolluğu sorunsalı, sistemin onu organize edip yönetmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Kent planlarında spor tesisleri, oyun parkları, çeşitli oyun makinelerinin bulunduğu eğlence merkezlerinin inşasıyla birlikte gündelik yaşam, eğlence sanayisinin bir parçası haline gelmiştir. Bu da planlı, teknik ve ekonomik yönden işletilen bir yapıya işaret etmektedir. Spordaki bu makineleşme süreci onu doğallıktan ve bedenden uzaklaştırmaktadır. Günümüzde Formula 1 yarışları, e-spor bilgisayar oyunu müsabakaları, sporun giderek teknik ve ticari bir mücadeleye dönüştüğünü göstermektedir (Fink, 2015).

Oyuncular günümüzde dijital oyunları sıradan bir eğlence aracından çok önemli bir sportif faaliyet alanı olarak da görür. Aynı zamanda video oyununa katılım tıpkı sportif bir aktivitede olduğu gibi kişisel beceriler ve zorluklarla ilgilidir (Oswald ve ark., 2014). Yaşam bilimci bakışa göre oyun, korumasız yavrularını tehlike alanına sokmadan önce çalıştırıp eğiten, yeteneklerini ortaya çıkaran bir şey olarak betimlenir (Fink, 2015). Bu bağlamda dijital oyuncuların, e-sporcuların günde 15-20 saatleri bulan antrenman süreci benzetilebilir. Büyük mücadeleye girişmeden önce en iyi stratejiyi oluşturmak, reflekslerini kontrol edebilmek ve en üst düzeye ulaşmak hedeflenmektedir. Aynı zamanda oyuncu burada yalnız başladığı oyun sürecinde, herhangi bir statüye sahip değilken, oyunda ilerleyip kazanımlar elde ettikçe saygın bir konum elde etmektedir. Diğer oyucularla da ortak bir paydada buluşarak kolektif bir kimliğe bürünür, daha ileri safhada da bir topluluk olarak sanal cemaatler oluşturmaları söz konusudur (Güneş, 2016).

3.2. E-Spor'un Popüler Yüzü: League of Legends

League of Legends, Riot Games tarafından geliştirilen ve 27 Ekim 2009'da piyasaya sürülen MOBA (Çevrimiçi çok oyunculu savaş arenası) oyunudur. Rol yapma oyunu öğelerini içinde barındıran bir strateji oyunu olarak iki takım çeşitli savaş alanlarında ve oyun modlarında mücadele ederler. Beşer kişiden oluşan iki takım, on farklı karakter ve her karaktere ait beş farklı görev (Saldırı Gücü Taşıyıcısı, Destek, Orta Koridor, Ormancı ve Üst Koridor) bulunmaktadır. (Resim 1.1.) Amaç merkez kule olan Nexus'u yıkmaktır. Kuleye ulaşana kadar karşı takımdaki karakterler ve onlara ait kuleleri geçmek gerekmektedir (Özenç ve Tınmazlar, 2018).

Resim 1. Sihirdar Vadisi, *League of Legends* Harita Örneği (Bilginatolyesi, 2015)

League of Legends oyunu, dünya çapında olduğu gibi Türkiye özelinde de e-spor konusunda öne çıkmaktadır. Türkiye’de e-sporun kurumsal yapısına bakıldığında, Gençlik ve Spor Bakanlığı’na bağlı Türkiye E-Spor Federasyonu (TESFED) 24 Nisan 2018 tarihinde kurulmuştur. Nisan 2019 tarihi itibarıyla 29’u kadın olmak üzere toplam 546 lisanslı e-sporcu, 55 tane de tescilli e-spor kulübü bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılması planlanan protokolle liseler arası e-spor turnuvaları yapılması ve e-sporun müfredata konularak ders olarak okutulması planlanmaktadır (Çalışkan, 2019). Profesyonel seviyede oynayan oyuncuların uyması gereken bir dizi kural sıralanmaktadır: “Standart hale getirilmiş kurallar; takımlar, oyuncular ve menajerler dâhil olmak üzere LoL’ün profesyonel oynanışındaki tüm taraflara fayda sağlar” (Anonim, 2020). Bu kurallar;

1. Takım Üyelerinin Uygunluğu: Oyuncunun yaşı, esporcu Lisansı, Yerli Oyuncu Koşulu, Lig Kısıtlaması, Başka Turnuvalara Katılmama, Riot Çalışanı Olmama.
2. Mali Konular: Oyuncu ve Koç Ödemeleri, Etkinlik Ödülleri, Sponsorluklar
3. Takım Sahipliği: Takım Sahipliğinin Tanınması, Takım Mülkiyet Sınırlamaları
4. Kadrolar: Takım Koçu, Kadro Bildirimi, Kadro Kilitleri ve Yedek Oyuncular, Takım İsimleri-Takım Kısıtlamaları-Logolar ve Oyuncu İsimleri
5. Oyuncu Değişiklikleri: Genel Oyuncu Değişikliği Kuralları, Oyuncu Takasları, Serbest Oyuncu Anlaşmaları, Yedek Oyuncuların Yükseltilmesi
6. Lig Yapısı ve Format: Terimlerin Tanımları, Aşama Detayları, Taraf Seçimlerinin Bildirilmesi
7. Maç Süreci: Oyuncu ve Koç Kıyafetleri, Oyuncu Ekipmanları, Bilgisayar Programları ve Kullanımları, Oyuncu Hesapları, Ses Kontrolleri, Ekipmanların Kurcalanması, Etkinlik Yerine Genel Erişim, Maç Alanı, Diğer Takım Üyeleri İçin Alanlar, Program Değişiklikleri, Stüdyoya Ulaşım, Hakemlerin Rolü, Turnuva Yaması ve Turnuva Alanı, Maç Öncesi Kurulum, Oyun Kurulumu, Seçim-Yasaklama Evresi ve Taraf Seçimi
8. Oyun Kuralları: Terimlerin Tanımları, Geçerlilik Kazanmış Oyun, Oyunun Durdurulması, Maç Sonrası Süreç, Seri Sonrası Süreç
9. Kronokırılma ve Yeniden Başlama Protokolü: Tanımlar, Kronokırılma Kullanımı, Önemsiz Hata Durumu, Kritik Hata Durumu, Kurtarılamayan Oyun Durumu, GKO’dan Önce Yeni-

den Başlatma, GKO Sonrasında Yeniden Başlatma, Yeniden Başlatma Prosedürü, Ekipman Arızaları, Lig Yetkililerinin Takdir Yetkisi

10. Davranış Kuralları: Rekabetin Bütünlüğü, Kurallara İlişkin Sorumluluk, Cezalar

11. Ek Hükümler, Yayın Hakkı, Kararların Kesinliği, Kural Değişiklikleri.

League Of Legends'in turnuva geçmişi her sene yükselişe geçmektedir. Sezon 1'de İsveç'te düzenlenen Dreamhack turnuvasının ödül havuzu 100.000 \$ iken, 2. Sezonda ödül havuzunu 5.000.000 \$ gibi bir rakama çıkartan Riot, e-Spor arenasına altın harflerle yazılmaya başlandı. 1. Sezonda turnuvayı toplamda 1.6 milyon kişi izlerken sadece final maçını canlı izleyen 210.000 izleyici bulunmaktaydı. Toplamda 8 milyon izlenen 2. Sezonun final maçını aynı anda 1.1 milyon kişi izledi. Sezon 3 turnuvasında ise ödül havuzu aynıydı. Turnuvayı toplam 32 milyon kişi izlerken finali 8.5 milyon kişi canlı izledi. Sezon 4'te Kore'de düzenlenen turnuvasının final maçını 27 milyon kişi izledi. Amerikalı müzik grubu Imagine Dragons turnuva için "Warriors" şarkısını yapıp, etkinlikte konser vermiştir (Toker, 2015). Bu bağlamda e-spor karşılaşmaları, sportif bir etkinliğin ötesinde aynı zamanda büyük gösterilerle izleyicilere ulaşmayı hedeflemektedir. Finalerin internet yayını olarak Twitch üzerinden milyonlarca izleyiciye ulaşmasının yanı sıra tıpkı futbol, basketbol gibi maçların taraftarları tarafından canlı olarak izlendiği sahneler kurulmaktadır. İstanbul'da Türkiye'nin ilk, dünyanın en büyük beş spor merkezi arasında yer alan Riot Games Espor Sahnesi 1.000 kişilik izleyicinin maçı izlemesine ev sahipliği yapmaktadır (Durkal, 2019).

4. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Geleneksel perspektifte, boş zamanları değerlendirme ve aynı zamanda eğlence aracı olarak görülen dijital oyunların, değişen paradigmayla dünyada ve Türkiye'de yükselen bir olgu olarak elektronik spor (e-spor) un ortaya çıkarak içerdiği yeni bir ekonomik kazanım alanının varlığından söz edilmektedir. Bu çalışma, Y ve Z kuşağının çevrimiçi oyunlarla olan (bağımlılık) ilişkisini sorgulamak suretiyle, yeni bir kariyer fırsatı olarak ortaya çıkan e-spor olgusu ile belirginleşen yeni bir mesleki tezahürü betimleme amacını taşımaktadır.

Oyun bağımlılığı alanında veri tabanlarındaki binlerce çalışmanın yanı sıra Türkiye'deki YÖK veri tabanındaki Lisansüstü çalışmalara bakıldığında, oyun bağımlılığı konusunun yüksek lisans düzeyindeki çalışmalarda çokça yer ettiği görülmektedir. E-spor alanındaki çalışmalara bakıldığında e-spor kavramı bir yüksek lisans tezinde ilk olarak 2008 yılında yer almıştır. Son yıllarda dijital platformlardaki popülerliğini arttırması, geleneksel sportif anlayışın ötesinde izler kitle ve tüketicileri bağlamında futbol, basketbol gibi baskın spor müsabakalarını geride bırakmasının bir yansıması olarak e-spor alanındaki 17 çalışmanın 11'inin 2019 yılına ait olduğu görülmektedir. Çeşitli disiplinlerden ele alınmasına karşın yapmış olduğumuz çalışma, e-sporu oyun bağımlılığı ilişkisiyle birlikte ele alan özgün ve aynı zamanda 1375 örneklemlilik kapsamlı bir çalışmadır.

Bu araştırmanın kapsamı; araştırma çerçevesinde yapılan yoklama çalışması, Türkiye'de e-spor faaliyetlerinde bulunan *League of Legends* oyuncuları; evren sayısına göre belirlenmiş örneklem sayısı 1375 kişi; 29 Ocak 2019- 9 Şubat 2019 tarihleri arasında Google Forms üzerinden oyunculara sunulmuş yanıtların kabulü ile veri toplama süreci olan 12 gün ve araştırma sürecinde kullanılmış olan nicel veri toplama aracı olarak ile sınırlı tutulmuştur.

Çalışma, Türkiye'de e-sporla özdeşleşmiş olan *League of Legends* oyununun oyuncularından olasılıksız bir örneklem türü olarak (Padem ve ark., 2012) kartopu örneklemeyle seçilen 1375 kişilik örnekleme uygulanarak elde edilen bilginin genel nüfus için de geçerli olduğu sayıltılanan (Geray, 2014, s. 120) nicel analiz yöntemi olarak yoklama tekniği ile uygulanmıştır. Y ve Z kuşa-

ğının ilgi ve bu ilginin güçlenerek bağımlılıklara dönüşmesini meslek seçimlerine yansıtma potansiyelinden hareketle “Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeği”ne başvurulmuştur. Araştırmaya yönelik veri toplama çalışması için Abdullah Bedir Kaya tarafından Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Ölçme Değerlendirme Bilim Dalı alanında “Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” yüksek lisans tezinin ortaya koymuş olduğu ölçek temel alınmıştır. Ölçeğin ekonomik kazanım, kariyer hedefleri doğrultusunda yeni bir mesleki görünüm olan e-spor olgusuna dair ifadelerle zenginleştirilmesiyle revize bir ölçek hazırlanmıştır. Nicel Analiz Yöntemlerinden Yoklama Tekniği ile çalışmanın faktörleşmesini oluşturmak için “Açımlayıcı Faktör Analizi” (AFA) kullanılmıştır. Uygulanan ölçeğin içeriği, ilk bölümde katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, anne-baba eğitim düzeyi, kardeş sayısı, kardeş sıralaması gibi demografik ifadeler, katılımcıların kendilerine dair başarı ve memnuniyet düzeyleri, çalışmanın örneklemini belirleyen LoL (*League of Legends*) oyununu kaç yıldır oynadığı, bu oyun dışında oynadığı oyunlar, günlük ortalama oyun oynama süresi, temel ihtiyaçlar dışında ara vermeden ulaştığı rekor oyun süresi ve turnuvalara katılım durumuna cevap verecek sorular yer almaktadır. İkinci bölüm, katılımcıların e-spor ve oyun bağımlılığına dair davranış ve tutumlarını ölçen veri seti, beşli likert tipinde hazırlanmıştır. İfadelerde (1) “Kesinlikle katılmıyorum” (2) “Katılmıyorum” (3) “Kararsızım” (4) “Katılıyorum” (5) “Tamamen Katılıyorum” şeklinde puanlanmıştır. İlgili yöntem ile ortaya konulan “Kariyer Faktörü”nü değişkenleri somut hale getirmesi beklenen çalışmada, elde edilen verilerin analizi için de IBM SPSS Statistic (10.0-2740) programı kullanılmıştır.

5. Bulgular

Veri setinin faktör analizine uygunluğunu ölçmek üzere Barlett testi yapılmıştır. Küresellik testi istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu (Tathdil, 2002) görülmüş faktör analizi yapılmıştır. Bu bağlamda KMO değerinin alt sınırının 0.50 olması (Field, 2000) gerekliliğinden hareketle veri setine Barlett testi uygulandığında KMO değeri .93 olduğu tespit edilmiştir. Bu değer örneklem büyüklüğünün faktör analizi “mükemmel” (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyükoztürk, 2012, s. 207) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Barlett küresellik testi sonuçları incelendiğinde ki-kare ($X^2_{(1540)}=26330.700; p<.01$) değerinin anlamlı olduğu ve faktörleşmeye uygun olduğu görülmektedir.

Bir iç tutarlılık yöntemi olarak Cronbach’s testi, 1375 katılımcının verileri doğrultusunda güvenilirlik çalışması yapılmış, Faktör analizi sonucunda ulaşılan “Kariyer” faktörünün Cronbach’s Alpha iç tutarlılık katsayısı .883 olarak bulunmuştur. Değerin 1’e yaklaşması güvenilirliğin artması anlamını taşır (Padem ve ark., 2012). Kariyer faktörünün Spearman Brown testi sonucu (.950) olarak bulunması, değerın +1’e yakın olması faktörün güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir (Ergin, 1995).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	1323	96
	Kadın	47	4
Yaş	15-18 yaş	436	31.7
	18-22 yaş	562	40.9
	22-25 yaş	230	16.7
	25-28 yaş	91	6.6
	30 ve üzeri	31	2.3

Eğitim	İlkokul	8	0.6
	Ortaokul	44	3.2
	Lise	533	38.8
	Üniversite	740	53.8
	Lisansüstü	48	3.5
Kardeş Sayısı	Yok	189	13.7
	1	664	48.3
	2	337	24.5
	3	124	9
	4	33	2.4
Anne eğitim durumu	4'ten fazla	26	1.9
	Okuryazar değil	32	2.3
	İlkokul	361	26.3
	Ortaokul	266	19.3
	Lise	406	29.5
Baba Eğitim Durumu	Üniversite	263	19.1
	Lisansüstü	45	3.3
	Okuryazar değil	13	0.9
	İlkokul	209	15.2
	Ortaokul	252	18.3
Günlük Oyun Süresi	Lise	467	34
	Üniversite	364	26.5
	Lisansüstü	68	4.9
	1-2 saat	266	19.3
	2-4 saat	452	32.9
Deneyim Yılı	4-6 saat	338	24.6
	6-8 saat	153	11.1
	8-10 saat	59	4.3
	10 saatten fazla	102	7.4
	1 yıldan az	196	14.3
Rekor Süre	1-3 yıl	333	24.2
	3-5 yıl	417	30.3
	5-7 yıl	321	23.3
	7-9 yıl	102	7.4
	3 saatten az	243	17.7
Turnuvalara Katılım	3-7 saat	387	28.1
	7-10 saat	183	13.3
	10-12 saat	182	13.2
	12-15 saat	125	9.1
	15 saatten fazla	252	18.3
	Katılmayan	1127	82.0
	Ulusal	208	15.1
	Uluslararası	18	1.3
	Ulusal ve U.arası	20	1.5

Katılımcıların demografik verilerine bakıldığında (Tablo-1), katılımcıların %96'sını erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Yaş değişkeninde en yüksek paya sahip olan grubun 18-22 yaş olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyinde en yüksek oran Üniversite ve Lise'ye aittir. Günlük oyun oynama süresinde en büyük pay 2-4 saat ve 4-6 saat dilimleri olurken, katılımcıların %30'u 3-5 yıl arasında *League of Legends* oyununu oynamaktadır. Katılımcıların %28'i, temel ihtiyaçları dışında ara vermeden oyun oynama süresi olarak tanımlanan “Rekor Süre” 3-7 saat arasında oyun oynadığı görülmektedir. Dikkat çekici bir bulgu olarak, katılımcıların %18'i rekor süre olarak oyuna ayrılan sürenin 15 saati aştığı görülmektedir. Oyuna ayrılan günlük süre, rekor süre ve deneyim yılındaki bulguların dağılımındaki nisbi homojenliğe karşın katılımcıların %82'sinin ulusal ya da uluslararası hiçbir organizasyona katılmadığını belirtmesi, turnuvalara katılım konusunda makas farkının açıldığı göstermektedir.

Tablo 2. Cinsiyet ile Kariyer Faktörü Farklılaşması

	Grup	N	Ort.	Std.Sapma	t	p
Profesyonel iş	Kadın	47	1.9149	1.45706	-.265	.792
	Erkek	1320	1.9720	1.35059		
Kariyer hedefi	Kadın	47	1.8298	1.47912	-.332	.742
	Erkek	1321	1.9023	1.31149		
Ekonomik getiri	Kadın	47	1.8936	1.47787	.117	.907
	Erkek	1319	1.8681	1.25837		

(p<.05)

Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile cinsiyet farklılaşmasını ortaya koymak amacıyla yapılan t testi sonuçlarına bakıldığında (Tablo-2) çevrimiçi oyunları profesyonel bir iş, kariyer hedefi ve ekonomik getiri olarak görme ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılaşma durumu bulunmamaktadır. (p<.05)

Tablo 3. Kariyer Faktörünün Değişkenlere Göre Farklılaşma Analizi

	Profesyonel iş olarak görme		Kariyer hedefi olarak görme		Ekonomik getiri aracı olarak görme	
	F	p	F	p	F	P
Değişkenler						
Yaş	23.702	.000**	25.716	.000**	11.690	.000**
Eğitim	27.349	.000**	31.334	.000**	12.978	.000**
Günlük Oyun süresi	29.324	.000**	28.100	.000**	19.700	.000**
Rekor Süre	4.624	.000**	4.933	.000**	2.198	.052
Deneyim Yılı	4.381	.002**	3.891	.004**	5.784	.000**
Turnuvalara Katılım	5.785	.001**	5.364	.001**	10.264	.000**

**p<.01, * p<.05

Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile yaş farklılaşmasını ortaya koymak amacıyla yapılan Post Hoc Tukey testi sonuçlarına bakıldığında “çevrimiçi oyunları profesyonel iş olarak görme” durumu ile yaş arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır (F=23.702; p=.00). 15-18 yaş arasında olan grup ($\bar{x}$ =2.4460), farklılık olan diğer gruplardan daha fazla oranda çevrimiçi oyunları profesyonel iş olarak görmektedir. Eğitim düzeyinde Post Hoc Tamhane T2 testi ile ortaya konan farklılaşmaya bakıldığında (F=27.349; p=.00), Ortaokul eğitim düzeyi($\bar{x}$ =3.0682) ile Üniversite ve Lisanüstü düzeyi arasında; Lise eğitim düzeyi($\bar{x}$ =2.2801) ile Üniversite($\bar{x}$ =1.6883) ve Lisanüstü($\bar{x}$ =1.6458) eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe, çevrimiçi oyunları profesyonel iş olarak görmeye ilişkin ortalamalarda düşüş görülmektedir. Günlük oyun oynama süresi ile “profesyonel iş olarak görme” arasında anlamlı farklılıkların bulunduğu Post Hoc Games Howell testi sonuçlarına (F=29.324; p=.00) göre, 1-2 saat oyun oynayanlar ile diğer tüm saat dilimleri arasında negatif yönlü bir farklılaşma vardır; ortalama oyun oynama süresi arttıkça profesyonel iş olarak görme durumu da artmaktadır. Temel ihtiyaçlar için ara vermeden oyun oynanan rekor süreye Post Hoc Games Howell testi ile bakıldığında (F=4.624; p=.00), 15 saatten fazla oynayanlar ($\bar{x}$ =2.2421) ile 3 saatten az ($\bar{x}$ =1.7778), 7-10 saat oynayanlar, 10-12 saat oynayanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Rekor süre arttıkça kariyer olarak görme durumu da artmaktadır. Oyunları “profesyonel iş olarak görme” ile oyun oynama deneyim yılı arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır

($F=4.381$; $p=.002$). Tamhane T2 testi sonuçlarına göre, 7-9 yıl arasında deneyimi olanlar ile 5-7 yıl arasında deneyimi olanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. 7-9 yıl deneyimi olanlar ($\bar{x}=2.3039$) çevrimiçi oyunları 5-7 yıl arasında deneyimi olanlardan ($\bar{x}=1.8193$) daha fazla profesyonel iş olarak görmektedirler. Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü farklılaşmasında, “profesyonel iş olarak görme” ile turnuvalara katılım durumu arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=5.785$; $p=.001$). Post Hoc Scheffe sonuçlarına göre, Uluslararası turnuvaya katılanlar ($\bar{x}=2.8889$) çevrimiçi oyunları “profesyonel iş olarak görme” durumları herhangi bir turnuvaya katılmayanlara ($\bar{x}=1.9102$) göre daha fazladır.

Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile yaş farklılaşmasını ortaya koymak amacıyla yapılan Post Hoc Tukey testi sonuçlarına bakıldığında “Kariyerini e-spor üzerine kurgulama” ile yaş arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır ($F=25.716$; $p=.00$). 15-18 yaş aralığında olan grup ($\bar{x}=2.3997$), en yüksek ortalama ile kariyer olarak e-sporu görürken 30 yaş ve üzeri olan grup dışında, yaş ortalaması arttıkça kariyer hedefi ortalamaları azalmaktadır. Eğitim durumuyla ilgili farklılaşmaya Post Hoc Tamhane T2 testi aracılığıyla bakıldığında ($F=31.334$; $p=.00$), ortaokul eğitim düzeyi ($\bar{x}=2.9545$) ile lise ve üniversite ($\bar{x}=1.6022$) arasında; lisansüstü eğitim düzeyi ile ortaokul arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Lisansüstü eğitim düzeyi ($\bar{x}=1.6875$) haricinde, eğitim düzeyi arttıkça e-spor kariyer hedefi puanları azalmaktadır. Çevrimiçi oyunları “Kariyer hedefi olarak görme” ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=28.100$; $p=.00$): Post Hoc Games Howell testi sonuçlarına göre, günlük ortalama 10 saattten fazla oyun oynayanlar ($\bar{x}=2.8431$) ile 8-10 saat oyun oynayan grup dışındaki diğer tüm gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. 8-10 saat dışındaki diğer gruplarda oyun oynama süresi fazla olan katılımcıların, çevrimiçi oyunları kariyer hedefi olarak görme puanları 1-2 saat ($\bar{x}=1.4624$), 2-4 saat ($\bar{x}=1.6785$), 4-6 saat ($\bar{x}=1.9852$), 6-8 saat ($\bar{x}=2.2171$) oynayanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile temel ihtiyaçlar için ara vermeden oynanan rekor oyun süresini arasındaki farklılaşmaya Post Hoc Games Howell testi ile bakıldığında “kariyer hedefi olarak görme” ile rekor süre arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=4.933$; $p=.00$), 15 saatten daha fazla oynayanların ($\bar{x}=2.1905$) kariyer hedefi olarak görme durumları 3 saatten az, 7-10 saat ve 10-12 saat arasında oynayanlardan daha fazladır. Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile oyuncuların deneyim yılı arasındaki farklılaşmaya bakıldığında “kariyer hedefi olarak görme” ile deneyim yılı arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=3.891$; $p=.004$). Post Hoc Tamhane T2 testi sonuçlarına göre, 7-9 yıl deneyimi olan oyuncular ile 5-7 yıl deneyimi olan oyuncular arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. 7-9 yıl arasında deneyimi olan oyuncuların ($\bar{x}=2.2353$) oyunları kariyer hedefi olarak görme durumunun 5-7 yıl arasında deneyimi olan oyunculardan ($\bar{x}=1.7508$) daha fazla olduğu görülmektedir. Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile çevrimiçi oyunlarda turnuvalara oyuncu olarak katılım durumu arasındaki farklılaşmaya bakıldığında, “kariyer hedefi olarak görme” ile turnuvalara katılım durumu arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=5.364$; $p=.001$). Post Hoc Scheffe testi sonuçlarına göre, uluslararası turnuvalara katılanlar ($\bar{x}=2.8333$), çevrimiçi oyunları herhangi bir turnuvaya katılmayanlardan ($\bar{x}=1.8481$) daha fazla kariyer hedefi olarak görmektedir.

Çevrimiçi oyunları “ekonomik getiri aracı olarak görme” ile yaş grupları arasında Post Hoc Tukey testi sonucuna göre anlamlı farklılıklar ortaya çıkmaktadır ($F=11.690$; $p=.00$). 30 yaş ve üzerini oluşturan katılımcılar dışında, yaş ortalaması azaldıkça ekonomik getiri aracı olarak görme puanları artmaktadır. Eğitim durumuyla ilgili sonuçlara Tamhane T2 testi ile bakıldığında Üniversite eğitim düzeyi ile Ortaokul ve Lise eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulun-

maktadır. Ortaokul eğitim düzeyi, ekonomik getiri olarak görme açısından diğer iki gruptan daha fazla puana sahiptir ($\bar{x}=2.4773$). Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile günlük ortalama oyun süresini arasındaki farklılaşmayı ortaya koymak amacıyla yapılan Post Hoc Games Howell testi sonuçlarına bakıldığında “ekonomik getiri” ile oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=19.700$; $p=.00$). Anlamlılık durumu, günlük 10 saatten fazla çevrimiçi oyun oynayanların oyunları ekonomik getiri olarak görme durumlarının diğer gruplara göre daha fazla olduğu ve doğrusal bir şekilde artmasıdır. Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile temel ihtiyaçlar dışında ara vermeden oynanan rekor oyun süresini arasındaki farklılaşmaya bakıldığında Post Hoc Games Howell testi sonuçlarına göre, “ekonomik getiri” ile rekor oyun oynama süresi arasında anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır ($F=2.198$; $p=.52$). Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile oyuncuların deneyim yılı arasındaki farklılaşmayı ortaya koymak amacıyla yapılan Post Hoc Tamhane T2 testi sonuçlarına bakıldığında oyunları, “ekonomik getiri aracı olarak görme” durumu ile deneyim yılı arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=5.784$; $p=.000$). 7-9 yıl arasında oyunu deneyimi olan oyuncuların ($\bar{x}=2.327$), oyunları ekonomik getiri aracı olarak görme durumu, 1-3 yıl ($\bar{x}=1.7681$), 3-5 yıl ($\bar{x}=1.8289$), 5-7 yıl ($\bar{x}=1.7788$) arasında deneyimi olan oyunculara göre daha fazladır. Çevrimiçi oyuncular açısından Kariyer Faktörü ile oyuncuların turnuvalara katılım durumu arasındaki farklılaşmayı ortaya koymak amacıyla yapılan Post Hoc Scheffe testi sonuçlarına bakıldığında oyunları, “ekonomik getiri aracı olarak görme” durumu ile turnuvalara katılım durumu arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($F=10.264$; $p=.000$). Ulusal turnuvalara katılan oyuncuların ($\bar{x}=2.2573$) oyunları ekonomik getiri aracı olarak görme durumu, herhangi bir turnuvaya katılmayan oyunculara ($\bar{x}=1.7822$) göre daha fazladır.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Y ve Z kuşağının çevrimiçi oyunlarla olan (bağımlılık) ilişkiseliliğini sorgulamak suretiyle, yeni bir kariyer fırsatı olarak ortaya çıkan e-spor olgusu ile belirginleşen yeni bir mesleki tezahür betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada “Çevrimiçi Oyun Bağımlılığı Ölçeği” kullanılmasının nedeni, büyük ölçüde örneklemimizi oluşturan Y ve Z kuşağının, dijital teknolojiyi bağımlılık ölçüsünde kullanma becerisine sahip olması ve bu sahipliğin ilgili kuşakların pek çok karakteristik özelliğine rengini vermesidir. Sözü edilen karakteristik özellikler de kariyer hedeflerinden mesleki seçimlere oradan da mesleklerin değişimine kadar uzanan çizgide uzun bir yolda alana yön vermektedir.

Türkiye’deki *League of Legends* oyununu oynayan 1375 katılımcıyı kapsayan çalışma, temsil yeteneği bağlamında, Türkiye’deki LoL oyuncuları için genelleştirilebilir. Çalışmanın alt boyutlarını incelemek amacıyla yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda “Kariyer Faktörü” öne çıkmıştır. Keşfedici bir analizde Kariyer Faktörünün öne çıkması, çevrimiçi kaynaklı meslekleri ve yeni kuşağın mesleki seçimlerini kavramamız açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Zira, bu çalışmanın temel sayılıstını somutlayacak biçimde, Y ve Z kuşağının çeşitli araştırmalar ile literatüre yansıyan özellikleri, Y ve Z kuşağına mensup e-spor oyuncusu gençlerin, ilgili pratiği, kariyer hedefleri ve/veya meslek seçimleri arasında işaret etmeleri ile bir kez daha dolaylı olarak sınanmıştır. İlgili analizin sonuçları mutlaka Y ve Z kuşaklarının özellikleri ve iş yaşamına dair beklentileri bağlamında okunmalıdır. Ancak böylesi bir okuma bize yeni kuşakların işgücü potansiyelinin ve gelecekte mesleklerin dönüşümüne dair anlamlı analizlerin yolunu açabilir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın sonucu olarak, Kariyer Faktör Analizi’nin özet okuması şöyledir: Kariyer faktörünün analizi için yapılan testler sonucunda farklılaşma durumlarına bakıldığında;

katılımcıların yaş ortalaması düştükçe, günlük ortalama oyun oynama süresi arttıkça, eğitim düzeyi azaldıkça çevrimiçi oyunları profesyonel iş olarak görme, e-sporu kariyer hedefi olarak görme ve çevrimiçi oyunları ekonomik getiri aracı olarak görme durumları artmaktadır. Farklılaşmada dikkat çeken bir ayrıntı olarak 30 yaş ve üzeri katılımcılar e-sporu kariyer hedefi ve ekonomi getiri aracı olarak görme noktasında ayrılmaktadır. Eğitim düzeyinde de lisansüstü katılımcılar e-sporu kariyer hedefi olarak görmektedirler. Ayrıca 7-9 yıl deneyimi olanlar ve uluslararası turnuvalara katılanlar, diğer katılımcılardan daha fazla çevrimiçi oyunları, profesyonel iş, e-sporu kariyer hedefi ve ekonomik getiri aracı olarak görmektedirler. Verdikleri süre ve turnuvalara katılımı, onların bu alanda profesyonel olarak ilerlediklerinin de göstergesi durumundadır. Temel ihtiyaçlarına ara vermeden oynadıkları rekor oyun süresi arttıkça çevrimiçi oyunları profesyonel iş olarak görme ve e-sporu kariyer hedefi olarak görme durumları artmaktadır.

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında, %96'sının erkek %4'ünün kadın olduğu görülmektedir. Türkiye'de e-sporun kurumsal yapısına bakıldığında, 24 Nisan 2018 tarihinde kurulan Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı Türkiye E-Spor Federasyonu'na (TESFED) kayıtlı, Nisan 2019 tarihi itibarıyla 29'u kadın olmak üzere toplam 546 lisanslı e-sporcu bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki kayıtlı-lisanslı e-spor kadın oyuncular, %5'lik bir dilime sahiptir. Bu veri araştırmaya katılan kadın oranı ile Türkiye'deki e-spor kadın oranı ile uyumaktadır ki, çevrimiçi oyunlar ve e-spor ilişkisi bağlamında cinsiyet özelinde makasın çok açık olduğu görülmektedir. Sektör ve takımlar açısından yansımaya bakıldığında Beşiktaş, CS:Go oyununda ilk kez bir kadın e-spor takımı kuran kulüp olarak (NTV Spor, 2018) bu açığın kapatılmasına yönelik girişimde bulunmuştur. Kadın oyuncu sayısının artış göstermesine karşın erkek oyuncuların baskın olduğu görülmektedir. Ercan (2016) bu durumu, erkekliğin sanal düzlemdeki tekrar üretiminin bir sonucu olarak dijital oyunlarda eril tahakküm ile açıklamaktadır. Kadınların Candy Crush tarzı tasarım unsurunun ön planda olduğu, kolaydan zora doğru giden oyunlar oynamayı tercih ettiği bilinmektedir (Alter, 2017). League of Legends'in strateji-savaş türünde bir oyun olduğundan kadın oyuncuların ilgisinden uzak kalmaktadır. Kim (2017)'in League of Legends oyuncuları ile yapmış olduğu çalışmasında ortaya koyduğu kadın ve erkek oyuncu stereotipinde farkı göz önünde bulundurursak, teknolojik maruziyet açısından dezavantajlı konumda olan kadınlar, kazandıkları şey ile duygusal bağ kurmak isterken, erkekler bir maç bir skor kazanmak, hedef tutturmak istemekte ve bunun üzerinden kendilik değeri ve saygınlığının arttığına inanmaktadırlar. Bu bağlamda e-sporcu olarak başarılı bir kariyer devam ettirebilmek için günlük 13-14 saatlere varan antrenman süreleri göz önünde bulundurulduğunda kadın oyuncuların böylesine bir mekanik durumla duygu bağı kuramadığı ya da sürdürmediği söylenebilir. Aynı zamanda erkek oyuncular gözlemlendiğinde özellikle başarısızlık anlarında küfür, sözlü taciz, cinsiyetçi yaklaşımlar sergilemektedirler. Kadın oyuncuların şiddetin başka bir türü olarak tanımlanabilecek dijital şiddetten uzak olmak adına da bu mecraları tercih etmediğini söyleyebiliriz. Hong ve Hwang (2012)'a göre, kadın oyuncular oyun tercihlerini yaparken sosyalleşmeyi ön plana koymaktadırlar. Kadın oyuncuların oyun oynama motivasyonunun erkek oyuncularından farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Sanal düzlemde kadınlar tarafından etkileşim ve paylaşım aracı olarak görülen dijital oyunların, mesleki bir forma dönüşmediği, kazanmak için mücadele ettiği, uzun saatler antrenman yaptığı bir alan haline gelmediği, bir kariyer hedefi, ekonomik getiri aracı olmanın uzağında kaldığı görülmektedir. Kadınların fuar, turnuvalar gibi e-spor organizasyonlarında 'cosplay' olarak adlandırılan video oyun karakterlerini somutlaştırarak varlık gösterdiği görülmektedir. Japonya, Kuzey Amerika gibi ülkelerde çok yoğun olarak görülen cosplay uygulamalarının yanı sıra Türkiye'de özelinde -çeşitli bilgi ve görselleri içeren Cosplay Türkiye (www.

cosplayturkiye.com) platformunda da görülebileceği gibi- kadın karakterlerin abartılı kostüm ve makyajlarıyla kadınsı beden algısını ön plana çıkaran karakterlere bürünmeyi tercih ettiği görülmektedir. Etkinliklerde yer alan bu karakterler, ödüllü bazı yarışmalara katılarak –e-sporla kıyaslandığında çok düşük rakamlarda- ekonomik bir kazanım elde etmektedirler.

Çalışma sonunda elde edilen ve yukarıda sözü edilen tüm çıkarımlar, dijital kültür içerisinde yer alan, boş zamanları değerlendirme ve aynı zamanda eğlence aracı olarak görülen dijital oyunların, değişen paradigmayla yükselen bir olgu olarak dünyada ve Türkiye’de elektronik spor (e-spor) bağlamında yeni bir ekonomik kazanım alanı olarak öne çıktığını göstermektedir. Buradan hareketle çalışma, “dijital çağın yerlileri” olarak ifade edebileceğimiz Y ve Z kuşaklarının çevrimiçi meslekler konusundaki tercihlerini kavrayabilmemizi sağlayan veriler sunarken; Türkiye’deki mevcut durumu reflekte ederek Y ve Z kuşağında erkek oyuncuların, e-sporu mesleki bir olgu olarak ele aldığını ve kariyer fırsatı olarak gördüğünü de ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, kendilerini mekânsal olarak sanal coğrafyalarda e-spor ile somutlaştıran, küresel anlamda sayılarının ve spor endüstrisi içerisindeki etki düzeylerinin her geçen artmasıyla günümüzde yeni bir “dijital oyuncular kuşağı” varlığından söz etmek mümkündür. Dijital oyuncular kuşağı, çalışmada da görüldüğü üzere mesleklerde ya da farklı alanlarda çevrimiçi dönüşümün başrollerinden biri olduğu gibi ilgili konularda gerçekleştirilen veya gerçekleştirilecek araştırmalar için de önem arz etmektedir. Ezcümle, çevrimiçi dönüşümün çeşitli alanlarda her geçen gün etkisini arttırdığı dijital çağda, dijital oyuncular kuşağı etkin çalışma alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaya devam edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abbate, J. (2017). İnternetin popülerleşmesi. D. Crowley ve P. Heyer (Ed.), *İletişim tarihi: teknoloji-kültür-toplum* içinde (s. 472 –479). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Acıloğlu, İ. (2015). “İş”te Y kuşağı. Ankara: Elma Yayınevi.
- Alter, A. (2017). *Karşı konulmaz: bağımlılık yapıcı teknolojinin yükselişi ve bizim ona esir edilişimiz (D. İrengün, Çev.)*. İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Akca, E. B. (2016). Teknolojik tutuculuk karşısında z kuşağını anlamak; ortaokul gençliğinin internet kullanım algıları. *Dijital/Sayısal Kültür*, Hece Özel Sayı (234-235-236), 343–366.
- Anonim. (2020). Vodafone FreeZone Şampiyonluk Ligi 2020 sezonu resmi kurallar. *Lolesports*. Erişim adresi: <https://bit.ly/3iKJams>
- Armour, S. (2008, 11 June). Generation Y: They’ve arrived at work with a new attitude. *USA Today*. Retrieved from <https://bit.ly/3iJ3d4M>
- Arsenault, P. M. (2004). Validating generational differences. *Leadership and Organization Development Journal*, 25(2), 124–141. <http://dx.doi.org/10.1108 / 01437730410521813>
- Bekmezci, M. (2017). Nesillerin karşılaştırılması ve iş dünyasında ‘Y’ kuşağına kuramsal bir bakış. *İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 101–111. Erişim adresi: <https://bit.ly/2ZaywNV>
- Bergeron, B. (2006). *Developing serious games*. Massachusetts, U.S.: Charles River Media.

- Binark, M. (2007). Yeni medya çalışmalarında yeni sorular ve yöntem sorunu. M. Binark (Ed.), *Yeni medya çalışmaları* içinde (s. 21–44). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, kültür ve toplum cilt1: Ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CNBC (2019, 14 April). This esports giant draws in more viewers than the Super Bowl, and it's expected to get even bigger. *CNBC* Retrieved from <https://cnb.cx/2ZcfA1z>
- Çalışkan, N. (2019, 20 Nisan). Türkiye espor federasyonu son rakamları paylaştı. *Habertürk*. Erişim adresi: <https://bit.ly/3fdMEvu>
- Çetin Aydın, G.ve Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Electronic Journal of Vocational Colleges*, s.1–15. <https://dx.doi.org/10.17339/ejovoc.41369>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G.ve Büyükoztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve Lisrel uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dijk, J.V. (2016). *Ağ toplumu* (Ö. Sakin, Çev.). İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Dreyfus, H. L. (2016). *İnternet üzerine* (M. Demir, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Durkal, K. (2019, 21 Ocak). Avrupa'nın en büyük espor sahnesi açıldı. *Hürriyet*
Erişim adresi: <https://bit.ly/3fdMdrS>
- Dursun, O. (2018). Toplum Pierre Bourdieu ile düşünmek. *Global Media Journal*, 8(16), 68–123. Erişim adresi: <https://bit.ly/3fbIVPd>
- Ercan, E. E. (2016). Dijital oyunlarda eril tahakküm. *Dijital/Sayısal Kültür*, Hece Özel Sayı (234-235-236), 376–382.
- Erdemli, A. (2002). *Temel sorunlarıyla spor felsefesi*. İstanbul: E Yayınları.
- Ergin, D. Y. (1995). Ölçeklerde geçerlik ve güvenilirlik. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7(7), 125–148. Erişim adresi: <https://bit.ly/3gRhWJd>
- Esslin, M. (2001). *Televizyon çağı: TV beyaz camın arkası* (M. Çiftkaya, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for Windows*. London, U.K.: Sage Publications.
- Fink, E. (2015). *Bir dünya sembolü olarak oyun* (N. Aça, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Fry, R. (2018, April 11). Millennials are the largest generation in the U.S. labor force. PEW Research Center. Retrieved from <https://pewrsr.ch/3ISJaKX>
- Geray, H. (2014). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Greenberg E.H., & Weber K., (2008, 12 January). The online newsHour: generation we. *PBS*. Retrieved from <https://to.pbs.org/3e63Q15>
- Güneş, A.H. (2016). Dijital oyunlar, dijital oyuncu ve oyun dünyasında kadınlar. *Dijital/Sayısal Kültür*, Hece Özel Sayı (234-235-236), 367–375.
- Hall, F. (2013). *Dijital yayıncılık: dijital kitap ve dergi sektörü için bir başlangıç* (H. Vardar, Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Hong, J.C., & Hwang, Y.M. (2012). Gender differences in help -seeking and supportive dialogue during on- line game. *Social and Behavioral Sciences* 64(9), 342–351. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.041>
- İslam, M., Cheong, T. W., Yusuf, D. H. M., & Desa, H. (2011). A study on ‘GenerationY’ behaviours at workplace in Penang. *Journal of Applied Sciences Research*, 7(11), 1802–1812. Erişim adresi: <https://bit.ly/2Z8Kt6O>
- İlhan, S. (2018). Yeni kapitalizm ve meslek olgusunun değişen anlamları üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 313-328. Erişim adresi: <https://bit.ly/3iIGIN5>
- Kaplan Öcal D. (2016). Antropolojik açıdan oyun ve spor ilişkisi. Öcal D. (Der.), *Yaşam pratikleriyle değişen oyun* içinde. (s. 35–43) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kaya, A. B. (2013). *Çevrimiçi oyun bağımlılığı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Keleş, H.N. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 129–139. Erişim adresi: <https://bit.ly/2O2zxBc>
- Kim, S. J. (2017). *Gender inequality in esports participation: examining League of Legends* (Master Thesis, The University of Texas, Austin) Retrieved from <https://bit.ly/3gB7Yez>

- Laughey, D. (2010). *Medya çalışmaları: teoriler ve yaklaşımlar* (A. Toprak, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. P. Keeskemeti & K. Paul (Eds.). *Essays on the sociology of knowledge, vol.5* (pp. 276–322). London, UK: Routledge.
- McKinsey & Company (2020, 13 Ocak). İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye'nin Yetenek Dönüşümü. *McKinsey & Company*. Erişim adresi: <https://mck.co/38A47M8>
- Mengi, Z. (2009). İş Başarısında Kuşak Farkı. *Kigem*. Erişim adresi: <https://bit.ly/3gCsZ8G>
- Morgan, C. N., & Ribbens, B. A. (2006). Generational differences in the workplace. *Proceedings of the Midwest Academy of Management USA, 49*. Retrieved from <https://bit.ly/3iL9Kfh>
- Newzoo (2018). *2018 Global games market report*. Retrieved from <https://bit.ly/2Z8zdyj>
- NTV Spor. (2018, 20 Temmuz). Beşiktaş'tan bir ilk: kadın e-spor takımı. *NTV Spor*. Erişim adresi: <https://bit.ly/2Z5rsCd>
- Oblinger, D. (2003). Boomers, Gen-Xers, and Millennials: understanding the “new students”. *Educause Review Magazine, 38*(4), 37–47. Retrieved from <https://bit.ly/3efHC0a>
- Oswald C.A., Prorock C., & Murphy S.M. (2014). The perceived meaning of the video game experience: an exploratory study, *Psychology of Popular Media Culture, 3*(2), 110–126.
<http://dx.doi.org/10.1037/a0033828>
- Özenç, O. ve Tinmazlar, A. (2018). *Türkiye'de e-spor ve League of Legends*, İstanbul: Profil Kitap.
- Öztürk, F. (1998). *Toplumsal boyutlarıyla spor*. Ankara: BağırçanYayınevi.
- Padem, H., Konaklı, Z. ve Göksu, A. (2012). *Araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*, Sarajevo, Bosne i Hercegovine: IBU Publications.
<http://dx.doi.org/10.13140/2.1.3218.0805>
- Pavalko, R. M. (1971). *Sociology of occupations and professions*. Itasca, ILL: F.E. Peacock.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon, 9*(5), 1–6. <http://dx.doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Pyae, A. (2018). Understanding the role of culture and cultural attributes in digital game localization. *Entertainment Computing, 26*, 105–116.
<http://dx.doi.org/10.1145/3292147.3292192>
- Reisenwitz, T.H., & Iyer, R. (2009). Differences in generation X and generation Y: implications for the organization and marketers. *The Marketing Management Journal, 19*(2), 91–103. Erişim adresi: <https://bit.ly/3gBLiLi>
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: table of contents*. California, U.S.: Addison-Wesley.
- Sartori, G. (2006). *Görmenin iktidarı homo videns: gören insan* (G. Batuş ve B. Ulukan, Çev.). İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Shapira, I. (2008, 7 June). What comes next after generation X?. *Washington Post*. Retrieved from <https://wapo.st/3fa8mk8>
- Shaputis, K. (2004). *The crowded nest syndrome: surviving the return of adult children*. Washington, U.S: Clutter Fairy Publishing.
- Smith, K.T. (2010). Work-life balance perspectives of marketing professionals in generation Y, *Services Marketing Quarterly, 31* (4), 434–447. <http://dx.doi.org/10.1080/15332969.2010.510724>
- Smola K. ve Sutton, C. D. (2002). Generational differences: revisiting generational work values for the new millennium, *Journal of Organizational Behavior 23*(4), 363–382.
<http://dx.doi.org/10.1002/job.147>
- Strauss, W., & Howe N. (1991). *Generations: the history of America's future, 1584 to 2069*. New York, N.Y.: William Morrow Company.
- Tapscott, D. (2008) *Grown up digital: how the net generation is changing your world*. New York, N.Y.: McGraw-Hill.
- Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G. (2014). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Akademi.
- Tezcan, M. (1993). *Eğitim sosyolojisinde çağdaş kuramlar ve Türkiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Toker, C. (2015, 29 Nisan). Dünyada espor. [Web log post]. Erişim adresi: <https://bit.ly/2Z8ixzU>

Tolbize A. (2008) Generational differences in the workplace, *Research and Training Center on Community Living*. Minnesota, U.S.: University of Minnesota. Retrieved from <https://bit.ly/2ZKxMOI>

Tunçel, A. (2014). Gençlerin sosyal medya kullanımı ve demokratik siyaset. E.B. Akca (Ed.), *Yeni medya; yeni pratikler, yeni olanaklar* içinde (s. 59–78). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Winnicott, D. W. (2010). *Oyun ve gerçeklik* (T. Birkan Çev.). İstanbul: Metis Kitap.

Resim

Bilginatolyesi (2015, 11 Ağustos). League of Legends. *Bilginatolyesi*. Erişim adresi: <https://bit.ly/2ZNB7wA>